ONUR ÖYMEN

SİLAHSIZ SAVAŞ

Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi

REMZİ KİTABEVİ

4. Basım

ONUR ÖYMEN, 1940 yılında İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi'ni ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi ve aynı fakültede doktora yaptı. 1964 yılında Dışişleri Bakanlığı'na girdi. Konsolosluk ve NATO dairelerinde çalıştıktan sonra Strasbourg'a, Avrupa Konseyi daimi temsilci yardımcılığına atandı. Daha sonra Ankara'da Avrupa Konseyi ve Siyaset Planlama Dairelerinde görev yaptı. 1974 Barış Harekâtı sırasında Kıbrıs'tan sorumlu şube müdürlüğü görevinde bulundu. Aynı yılın sonunda Lefkoşe Büyükelçiliği müsteşarlığına atandı. 1978 yılında Ankara'ya dönerek Dışişleri Bakanı özel danışmanı oldu. 1980 yılında Prag, 1982 yılında da Madrid Büyükelçiliği müsteşarlığında bulundu. 1984 yılında Ankara'ya dönerek Siyasi İnceleme ve Değerlendirme Dairesi, daha sonra da Siyaset Planlama Dairesi başkanlığı yaptı. 1988'de Kopenhag, 1990 yılında da Bonn büyükelçiliklerine atandı. 1995 yılında Dışişleri Bakanlığı müsteşarlığına getirildi. 1997 yılı sonundan beri Türkiye'nin NATO büyükelçisi olarak görev yapıyor.

Merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Stratejik İncelemeler Enstitüsü'nün üyesi olan Onur Öymen'in *Teknolojik Gelişme ve Savunma Politikası* isimli doktora tezi, Bilgi Yayınları'nda yayımlanmış, Oppenheimer'dan, *Bilim ve Sağduyu* isimli çevirisi, Doğan Kitapçılık yayınları arasında çıkan *Türkiye'nin Gücü* ve Remzi Kitabevi'nden çıkan *Geleceği Yakalamak* isimli kitapları bulunuyor.

Öymen'e verilen ödüller arasında *Nokta* dergisinin, 1995 "Yılın Bürokratı", Türk Sanayici ve İşadamları Vakfı'nın (TÜSİAV) 1995, 1996 ve 1997 yıllarında "Yılın Hariciyecisi" ödülleri ile *Milliyet* gazetesi 1997 "Abdi İpekçi Özel Barış Ödülü" bulunuyor.

ONUR ÖYMEN

SİLAHSIZ SAVAŞ

Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi

4. Basım

Remzi Kitabevi

SİLAHSIZ SAVAŞ / Onur Öymen

© Remzi Kitabevi

Her hakkı saklıdır. Bu yapıtın aynen ya da
özet olarak hiçbir bölümü, telif hakkı
sahibinin yazılı izni alınmadan kullanılamaz.

Kapak: *Başak Öymen*
Uygulama: *Ajans Detay*
Kapak fotoğrafı: *Basın Yayın Genel Müdürlüğü Arşivi*

ISBN 975-14-0862-8

BİRİNCİ BASIM: Haziran, 2002
DÖRDÜNCÜ BASIM: Nisan, 2003

Remzi Kitabevi AŞ., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul.
Tel (212) 513 9424-25, 513 9474-75, Faks (212) 522 9055
WEB: http://www.remzi.com.tr E-POSTA: post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

Atatürk'ün izinden giden,
genç Türk diplomatlarına...

Bu kitapta yer alan görüşler, yazarın kişisel görüşleridir. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın resmi görüşleri olarak algılanmamalıdır.

İçindekiler

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 13

DİPLOMASİNİN GERÇEK YÜZÜ 19

İleriyi Görebilmek 19
Diplomaside Sabır ve Kararlılık 24
Diplomatik Müzakereler 25
Sessiz Diplomasi 36
Liderlerin Eğilimleri ve Zirve Toplantıları 51
Diplomatların Rolü 62
Silahsız Savaş 66
Yatıştırma Politikası 70

YENİ DÜNYA DÜZENİNE DOĞRU 79

Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları 82
Yalta ve Potsdam Konferansları 88
Birleşmiş Milletler'in Kuruluşu 93
Soğuk Savaş ve Sovyetler'in Türkiye'den Talepleri 96
Nüfuz Mücadeleleri 106
Süveyş Harekâtı 112
Küba Krizi 116
Türkiye ve Bağlantısızlar Hareketi 119
Helsinki Nihai Senedi ve Yumuşama Politikası 132
Dünyada Demokratikleşme Süreci 139
Müttefikler Arasında Görüş Ayrılıkları 143
Soğuk Savaş'tan Sonra Dünya 147
Körfez Savaşı 153
Yugoslavya'nın Dağılması 158

DİPLOMASİ VE GÜÇ POLİTİKASI 165

BASKI YÖNTEMLERİ 186

Ekonomik Baskılar 187
Uluslararası Yaptırımlar 196
İkili Yaptırımlar 198
Türkiye'ye Karşı Yaptırımlar 201
ABD'nin İkili Düzeydeki Yaptırımları 203
Yaptırımların, Uygulayan Ülkelere Etkileri 213

DIŞ POLİTİKA VE BAĞIMLILIK 221

Savunma Sanayiinde Bağımlılık 225
Dış Borçlar ve Bağımlılık 229
Ekonomik Yardımlar 234
IMF ve Dünya Bankası Kredileri 237
Türkiye ve Dış Ekonomik Yardımlar 242
Yardım Veren Ülkelerin Çıkarları 244
Korumacılık 245

DİPLOMASİ VE İNSAN HAKLARI 249

Irkçılık 255
Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları 261
İnsan Haklarının Sosyal Boyutu 263
Avrupa Sosyal Şartı 272
Birleşmiş Milletler Ekonomik,
Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi 274
İnsan Haklarının Siyasal Boyutu 276

DİPLOMASİ VE BASIN 294

Basının Uluslararası İlişkilerdeki Rolü 294
Otosansür 308
Yabancı Basında Türkiye 327
Atatürk ve Basın 332
Propaganda 332
Wellington House ve Türkiye Karşıtı Propagandalar 335
Türk Diplomasisinin Köşe Taşları 347

LOZAN DİPLOMATİK SAVAŞI 349
Sınırların Çizilmesi 360
Boğazlar Meselesi 367
Azınlıklar Meselesi 371
Kapitülasyonların Kaldırılması 375

HATAY'IN ANAVATANA KATILMASI 390

KIBRIS'TA BARIŞ İÇİN SAVAŞ 408

KARDAK KRİZİ 474

SONUÇ 490

BİBLİYOGRAFYA 503

DİZİN 507

Tablolar

Dünyada Demokratikleşme Süreci	139
Bazı NATO Ülkelerinin Silahlı Kuvvetleri	178
Bazı Ülkelere Yönelik Yatırım Tercihleri	190
İhracatta Bir Ülkeye Bağımlılık	222
Bazı Ülkelerin Silah Sistemlerinin Kaynakları	227
Bazı Ülkelerin Dış Borçları	230
Avrupa İnsan Hakları Divanındaki Davalar	287

Önsöz

Son yıllarda dış politika dünya kamuoyunda ön plana çıktı. Uluslararası alandaki gelişmeler, özellikle dış ekonomik ilişkiler insanların günlük yaşamlarını etkileyecek hale geldi. Kitle haberleşme vasıtalarının yaygınlaşması dünyanın her köşesindeki önemli olayları, gelişmeleri anında yüz milyonlarca insana ulaştırıyor. Türk kamuoyu da dünya olaylarına giderek artan ölçüde ilgi duymaya başladı. Her gün uluslararası ilişkilerle ilgili pek çok yoruma, değerlendirmeye rastlanıyor.

Dış politika alanındaki gelişmeleri yorumlarken bir yandan diplomasinin özellikleri ve dışarıdan pek görünmeyen yüzü, bir yandan da dünyada yaşanmış tecrübeler hakkında bilgi sahibi olmakta yarar var. Ancak diplomasi alanındaki çalışmaların çoğunlukla gizlilik içinde yürütülmesi dünyadaki gelişmelerin gerçek niteliği, nedenleri ve muhtemel sonuçları hakkında kamuoyunun bilgilendirilmesini güçleştiriyor.

Bu kitapta geçmişten ve günümüzden örneklerle dış politikanın gerçek boyutu hakkında bilgi verilmeye çalışılacak. Sanıldığının aksine, diplomatik temasların, müzakerelerin çoğu zaman büyük mücadelelere sahne olduğu anlatılacak. Bu mücadelelerin bazen silahsız bir savaşı andırdığı görülüyor. Bazen devletlerin geleceği, kaderi, güvenliği, refahı bu silahsız savaşlarla belirleniyor.

Bu mücadelelerde başarılı olunması, bir yandan diplomasi alanında stratejilerin ve taktiklerin başarıyla uygulanmasına, bir yandan da devletlerin askeri, siyasi ve ekonomik alanlardaki gücüne dayanıyor. Bu arada basının dünyadaki gelişmeleri etkilemede çok etkili bir rol oynadığı da unutulmamalı. Aynı şekilde, insan haklarıyla ilgili gelişmeleri gerçek boyutları ile incelenmeden de bu-

gün dünya politikasını anlamak zor. Dış politika alanında geçmişte dünyada ve Türkiye'de yaşanan olayların gerçek boyutlarıyla öğrenilmesi, bugün karşılaşılan gelişmelerin daha iyi anlaşılıp değerlendirilmesine yardımcı olabilir.

Diplomatik mücadeleler yoluyla başarı kazanılmasının Türkiye Cumhuriyet tarihindeki en önemli örneği Lozan Antlaşması'dır. Bu Antlaşmaya nasıl ve ne büyük mücadelelerden sonra varıldığının öğrenilmesi, dış politikanın gerçek yüzünün anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Lozan, etkili bir askeri güce ve siyasi kararlılığa dayanan dış politikanın en güzel örneklerinden birini oluşturuyor. Cumhuriyet döneminde Lozan'dan sonra, güce ve siyasi cesarete dayanan başka başarı örnekleri de var.

Bu kitabın amacı, bütün bu konularda geçmişten ve yaşanmış olaylardan örnekler verilerek, uluslararası ilişkilerin gerçek boyutunun anlaşılmasına yardımcı olmak. Bu kitabı yazarken Türk dış politikasına büyük emek vermiş değerli diplomatlarımızın bilgi ve tecrübelerinden geniş ölçüde yararlandım. Özellikle değerli Büyükelçiler Vahit Halefoğlu ve Şükrü Elekdağ'ın düşünce ve deneyimleri, Feridun Cemal Erkin, Melih Esenbel, Zeki Kuneralp, Haluk Bayülken, Semih Günver, Kâmuran Gürün, Ercüment Yavuzalp, Kâmran İnan, Ecmel Barutçu ve Bilal Şimşir'in Türkiye için çok önemli dönemlere ışık tutan anıları ve araştırmaları benim için esin kaynağı oldu. Halen görevde bulunan meslektaşlarımın görüş ve önerilerinden de çok yararlandım. Kendilerine içtenlikle teşekkür ediyorum.

Kitabın hazırlanmasında, her zaman olduğu gibi eşim Nedret, çocuklarım Burak ve Başak büyük katkıda bulundular. Onların gösterdiği özveri, sabır ve destek bu kitabın hazırlanmasında en büyük yardımcım oldu. Bunun için kendilerine şükran borçluyum.

Brüksel, 4 Mart 2002

Giriş

Toplantı başkanı telaşla yanına gelen yardımcısının getirdiği notu okudu. Bir an durakladı. Sonra güç hâkim olduğu öfkeli bir ses tonuyla şunları söyledi: *"Şimdi aldığımız bir bilgiye göre Türk askerleri Kıbrıs'ta ikinci harekatı başlatmıştır veya başlatmak üzeredir. Kıbrıs, bugün Türk ordusunun esiri olmuştur. Ama yarın Türk ordusu Kıbrıs'ın esiri olacaktır."*

Tarih 14 Ağustos 1974'dü ve bu sözleri söyleyen Cenevre'deki Kıbrıs Müzakerelerinin ikinci turuna başkanlık eden İngiltere Dışişleri Bakanı James Callaghan'dı.

Türkiye'nin 20 Temmuz 1974 tarihinde başlattığı Kıbrıs harekatından sonra Türkiye Dışişleri Bakanı Turan Güneş, Yunanistan Dışişleri Bakanı Yorgo Mavros, İngiltere Dışişleri Bakanı James Callaghan ile Kıbrıs Türk ve Rum toplumlarının temsilcileri Rauf Denktaş ve Glafkos Klerides'in yürüttükleri zorlu müzakereler başarısızlığa uğramıştı. Türkiye'nin ikinci bir askeri harekata girişerek Adadaki Türklerin güvenliğini sağlamaktan başka çaresi kalmamıştı. Peki İngiliz Dışişleri Bakanı'nın sözleri ne anlama geliyordu? Bu bir tahmin miydi? Bu tarihten birkaç yıl önce Rumların Türklere saldırılarını önlemek için askeri müdahaleye hazırlanan Başbakan İsmet İnönü'ye, ABD Başkanı Johnson'un gönderdiği sert uyarı mektubunu hatırlayanlar, Callaghan'ın sözlerini daha çok bir tehdit gibi yorumladılar. Türkiye, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmanın cezasını çekecekti, çekmeliydi. Daha sonraki yıllarda Birleşmiş Milletlerdeki sıkıntıları, ABD'nin dört yıla yakın süren askeri ambargosunu, Avrupa Birliği'nde ve diğer Batılı kuruluşlardaki sorunları yaşayan Türk diplomatları, Callaghan'ın bu sözlerini hep hatırladılar.

Türkiye'ye karşı bir diplomatik mücadele açılmıştı, çünkü Türkiye "büyük devletlerin" telkinlerini dinlememiş, doğru bildiği yönde hareket etmiş ve askeri bir müdahalede bulunmaktan çekinmemişti. Üstelik Ada'daki stratejik dengeleri bozmuştu. Kıbrıs'taki askeri üsleri ve tesisleriyle bütün bölgeyi denetleyenler Türk askerlerinin Ada'nın Kuzeyine yerleşmesiyle etki ve çalışma alanlarını daraltmak zorunda kalmışlardı. Bu üsler İngilizler ve Amerikalılar açısından büyük önem taşıyordu. Yüksek irtifada uçan keşif uçakları bu üsleri kullanıyordu. İngiltere'nin ünlü yayın kuruluşu BBC'nin Batı Asya'ya yönelik yayınlarının röle istasyonları da buradaydı. Kıbrıs'taki tesisler bütün Ortadoğu'nun gözetlenmesi için özel bir önem taşıyordu.[1] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan uluslararası düzene yön veren devletler, buna müsamaha gösteremezlerdi. Türkiye'nin müdahalesinin hukuka, antlaşmalara uygunluğu, insani açıdan kaçınılmazlığı o kadar önemli değildi. Türkiye, milletlerarası alanda oynanan oyunun kurallarını bozmuştu. Türkiye'ye geri adım attırmak için her şey yapılmalıydı. Yapıldı da. Ama başarılı olunamadı. Çünkü Türkiye yaptığı işin doğruluğuna ve haklılığına inanıyordu ve Türk milleti Kıbrıs meselesini bir milli dava olarak görüyordu. Bu davanın başarısı için her fedakârlığa katlanmaya hazırdı.

1963 yılındaki Kanlı Noel saldırılarından bu yana Kıbrıs sorununu izleyenler, bu konuda bazı ülkeler tarafından ısrarla sürdürülen politikaların, yapılan manevraların, birçok bakımdan uluslararası ilişkilerin gerçek yüzünü gösterdiğini düşünürler. Gerçekten hak, hukuk, insaf, adalet gibi duygular Kıbrıs'la ilgili gelişmeler sırasında, konuya dışarıdan taraf olan devletler tarafından pek az hatırlanmıştır. Çünkü, bu kavramlar yüksek insani duyguları yansıtsa da uluslararası ilişkilerin tabiatına yabancıdır. Uluslararası ilişkilerin, dışarıdan görülen ince ve zarif sözlerle ve nazik jestlerle örülmüş yapısının arkasında, hayatın bu soğuk ve acımasız gerçekleri gizlidir. Uluslararası ilişkilerde geçerli olan en önemli unsur ulusal çıkarlardır. Bu çıkarların korunması uğruna tarih boyunca pek çok insani değer göz ardı edilmiştir ve edilmektedir.

---

1 Moran, Michael, *Rauf Denktaş at the United Nations*, The Eothen Press, Huntington, Cambs, 1997, s. 110.

Ulusal çıkarların korunması ihtiyacı çoğu zaman yüksek duyguları ve ilkeleri ikinci planda bırakıyor. O bakımdan bir uluslararası sorunda haklı olduğunu kanıtlamak tek başına yeterli olmuyor, devletlerin haklarını koruyabilmek ve başkalarına da kabul ettirebilmek için yeterli ekonomik, siyasi ve askeri güce de sahip olmaları gerekiyor. Ancak bu güce sahip olan ve bunu etkili bir diplomasiyle değerlendirebilen devletler davalarını başarıya götürebiliyorlar.

Etkili bir diplomasi uygulayabilmek için bir yandan uluslararası ilişkilerin tabiatını, bir yandan da diplomasinin inceliklerini iyi bilmek gerekiyor. Çoğu zaman diplomasinin gerçek yüzü dışarıya, kamuoyuna yansıyandan farklıdır. Sonuca, uzun ve çetin müzakereler ve pazarlıklardan sonra varılır. Bunun için sabır ve kararlılık diplomatik müzakerelerin en önemli unsurlarındandır. Ulusal çıkarların gerektirdiği tezleri yeterince güç ve kararlılıkla savunamayan, zaman unsurunu gereği gibi kullanamayan ülkeler, müzakerelerden genellikle zararlı çıkarlar. Diplomatik temas ve görüşmelerde tecrübe unsuru özel bir önem taşır. Bütün ülkelerin önemli iç ve dış diplomatik görevlere tecrübeli diplomatları atamaları sebepsiz değildir.

Ulaşım ve haberleşme olanaklarının büyük bir hızla geliştiği dünya koşullarında, liderler ve bakanlar arasındaki doğrudan temaslar da yoğunluk kazandı. Pek çok konuda artık liderler arasında yapılan doğrudan temaslarla kararlar alınıyor, anlaşmalara varılıyor. Gene de bütün bu temaslarda diplomatlar önemli rol oynuyor. Büyükelçilerin bulundukları ülke veya görev yaptıkları uluslararası örgütteki eğilimler ve muhtemel gelişmeler hakkında verdikleri raporlar, devletlerin politikalarının oluşturulmasında dikkate alınıyor. Geçmişe bakıldığında, isabetli ve ileri görüşlü değerlendirmeleriyle, devletlerinin politikasına büyük katkılar yapmış büyükelçiler olduğu gibi, günün koşullarını ve eğilimlerini yanlış değerlendirdikleri veya amirlerinin hoşuna gideceğini sandıkları türde raporlar yazdıkları için ülkelerini yanıltan ve devletlerinin çıkarlarına zarar veren büyükelçilere de rastlanıyor. Bunun ilginç örneklerine özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda rastlanmıştı.

Diplomatik temaslar genelde büyük gizlilik içinde yürütülüyor. Yüzyıllardan beri diplomasinin genel kuralı bu. Çünkü devletler belirli konularda doğru değerlendirmeler yapabilmek, isabetli kararlar alabilmek için kamuoyuna açık olmayan kaynakların da bilgilerine ihtiyaç duyabiliyorlar. O nedenle dünyadaki bütün ülkelerin kendi dış teşkilatları ile yaptıkları yazışmaların, haberleşmelerin çoğu gizlidir. Devletler arasındaki temasların önemli bir bölümü de gizlilik içinde yürütülür, diğer devletlerin bunlardan haberdar olmaları istenmez. Çünkü bu temaslar bazı hallerde başka devletlerin çıkarlarına zarar verebilecek cinstendir. Bazen başka devletlerin bu temaslardan haberdar olmaları bazı projelerin engellenmesine yol açabilir.

20. Yüzyılın sonlarına doğru yazılı ve özellikle görsel basının hızla gelişmesi ve bazı yayın kuruluşlarının hemen hemen bütün dünyayı kapsama alanına almaları dış politikayı da etkiledi. Artık basının dış politikanın oluşturulmasında ve uygulanmasında oynadığı rolü yadsımak kabil değil. Bu nedenle uluslararası ilişkileri yönlendirenlerin kamuoyu oluşturma, basını bilgilendirme konularını öncelikli hedefleri arasına almaları kaçınılmaz oldu. Ancak bir de madalyonun öbür yüzü var. Yazılı ve görsel basın acaba başka ülkelerin politikalarını etkilemek için de kullanılıyor mu? Başka ülkelere baskı yapmak isteyenler, acaba basını, o ülkelerin kamuoyunu etkilemek için değerlendiriyorlar mı? Bu soruların cevabını bulabilmek için basının ve kamuoyunun uluslararası ilişkilerde oynadığı rolü derinlemesine araştırmak gerekiyor.

Uluslararası ilişkileri incelerken bu ilişkilere yön veren düşüncelerin yanı sıra, belki ondan da önemli olarak devletlerin çıkarlarını ele almak gerekiyor. Zira devletlerin belirli konulardaki çıkarlarını ve aralarındaki çıkar çatışmalarını dikkate almadan dış politika gelişmelerini anlamak, onları doğru biçimde değerlendirmek mümkün değil. Bu konuları yalnız güncel olaylar açısından değil, tarihi perspektiften de incelemek gerekiyor. Özellikle savaş zamanlarında veya savaşa giden yıllarda izlenen politikalar bu çıkar çatışmalarını çok açık biçimde ortaya koyuyor ve dış politikanın gerçek yüzü hakkında ipuçları veriyor. O dönemlerde zıt kutuplarda bulunan, karşıt ideolojileri savunan ülkelerin, şartların zorlamasıyla

ittifaklar kurdukları, birlikte savaşa katıldıkları görülüyor. Geçmişi incelerken devletlerin birbirlerini etkilemek için hangi yöntemlere başvurduklarını, devlet adamlarının güçlü ve zayıf yönlerini, birbirleri hakkındaki düşüncelerini izlemek kabil oluyor. Bu gibi dönemler dış politika üzerinde araştırma yapmak isteyenler için çok değerli bir laboratuvar niteliğinde...Daha yakın zamanlarda da bu alanda ilginç örneklere rastlanıyor. Nükleer silah ürettiği için ambargo uygulanan ülkelerin, koşullar gerektirdiğinde en büyük dost olarak muamele görmeleri gibi... Buna karşılık, çıkar farklılıkları bazen en yakın müttefik ülkeler arasında bile görüş ayrılıklarına yol açabiliyor.

Uluslararası ilişkilerde yaşanan uzun tecrübelerden sonra İkinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda nasıl bir dünya düzeni kuruldu? Bu düzen sürekli barışı ve istikrarı sağlamayı başardı mı, yoksa zaman içinde tekrar eski alışkanlıklar mı ortaya çıktı? Soğuk Savaş döneminde yaşanan gerginlikler, krizler, uluslararası ilişkilerin yapısını nasıl etkiledi? Soğuk savaştan sonraki dönemde de nüfuz mücadeleleri oldu mu? Devletler kendi görüşlerini başkalarına kabul ettirmek için hangi yöntemlere başvurdular? Uluslararası ilişkilerde baskılar ne dereceye kadar etkili oluyor? Birleşmiş Milletlerin veya bazı devletlerin uyguladıkları yaptırımlar ne yarar sağlıyor? Bu yaptırımlar, uygulayan ülkelere de zarar veriyor mu? Uluslararası ekonomik ilişkiler ne ölçüde bir dış politika aracı olarak kullanılıyor? Ekonomik önlemler devletlerin dış politikalarına yön vermekte etkili oluyor mu? Demokrasinin hızla gelişmesi, uluslararası ilişkileri ne ölçüde etkiliyor? Demokrasiyle yönetilen ülkeler arasında savaşın olanaksız olduğu tezi doğru mu? Son yıllarda dünya kamuoyunun gündeminde ön sıraya gelen insan haklarının gerçek boyutu nedir? Bu alanda yapılan çalışmalar ne dereceye kadar yüksek insani değerlerin gelişmesine yardımcı oluyor? İnsan haklarını başka siyasal amaçlar uğruna kullananlar var mı? Bu alanda da çifte standart uygulanıyor mu? Küreselleşme süreci uluslararası ilişkileri nasıl etkiliyor? Dünyanın değişen koşullarında devletlerin çıkarları ve itibarı nasıl korunabilir?

Bu kitapta işte bu gibi soruların cevapları aranacak. Dünyadan ve Türkiye'nin dış politikasından örnekler verilerek dış politi-

kanın gerçek yüzüne ışık tutulmaya çalışılacak. Bu arada uluslararası ilişkilerde güç sahibi olmanın Cumhuriyet döneminde Türk dış politikasını nasıl etkilediği bazı örnekler verilerek anlatılacak. Atatürk'ün, Türk dış politikasının sembolü haline gelen, "Yurtta sulh, cihanda sulh," sözlerinin askeri gücün, uluslararası ilişkilerdeki önemini azımsayıcı biçimde yorumlanmaması gerektiği, Türkiye'den ve dünyadan örnekler verilerek gösterilmeye çalışılacak. Bu çerçevede Lozan, Hatay, Kıbrıs ve Kardak konuları hakkında değerlendirmelere yer verilecek.

Diplomasinin Gerçek Yüzü

İleriyi Görebilmek

Diplomasi sadece günlük olaylarla, sorunlarla uğraşmaz, ileride ortaya çıkabilecek gelişmeleri, sorunları tahmin ederek çeşitli olasılıklara göre çözüm önerileri de hazırlar. Bugün izlenen bir politikanın veya alınan bir kararın, yıllar sonra olumlu veya olumsuz yansımaları, sonuçları oluyor. Fransızların dediği gibi, "Hükümet etmek geleceği görebilmektir." İleride neler olabileceğini tahmin edebilmek için de geçmişte neler olduğunu, uluslararası ilişkilere hangi görüşlerin, yaklaşımların etki yaptığını, en önemlisi devletler arasındaki çıkar çatışmalarının dünya politikasını nasıl etkilediğini dikkatle incelemek gerekiyor. Geçmişi incelerken hangi devlet adamlarının geleceğe ilişkin tahminlerinin doğru çıktığını, kimlerin yanıldığını görmek de kabil oluyor.

ABD Başkanı Wilson, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle artık ebedi bir barış dönemine girildiğine inanıyordu. Uluslararası ilişkiler artık kuvvet dengelerine göre değil, adalet ölçülerine göre yönetilecekti. Wilson şöyle diyordu: *"Ebedi barışa ulaşmak yolunda savaştığımız için çok mutluyuz. Dünya, demokrasinin güvenlik içinde yaşayabileceği bir yer olmalıdır."* Wilson ulusal çıkarların, ulusal bencilliğin bir ölçüsü olduğuna inanıyordu. Ona göre, *"İçinde yaşadığımız çağ yeni bir düzeni gerektirmektedir...ve bu düzende sorulması gereken sorular sadece şunlar olmalıdır: Bu iş doğru mudur? Haklı mıdır? İnsanlığın çıkarlarına uygun mudur?"* Bu güzel düşünceler yalnız Amerika'da değil, dünyanın pek çok yerinde insanlara esin kaynağı oldu. Birçok devlet adamı aynı düşünceleri yansıtan beyanlarda bulundular. Örneğin Wilson'dan yıllarca sonra ABD Başkanlığını üstlenen John F. Kennedy, Amerika'nın amacı-

nın, *"Sadece Amerikalılar için değil, dünyada yaşayan herkes için barış olduğunu, sadece bu çağda değil, bütün zamanlarda barışın korunması gerektiğini,"* belirtiyordu. Başkan Lyndon Johnson, Amerika'nın Vietnam Savaşı'nı haklı göstermek için, Amerika'nın Güney Vietnam'ın komünistlerin eline düşmesini önlemeye çalışırken, *"Milli çıkarlarını korumayı değil, ahlaki bir görevi yerine getirmeyi hedeflediği, çünkü Amerika'nın bütün politikalarının altında başkalarını düşünmenin yattığını"* söylüyordu.[2] Ama bu düşünceler gerçeklere ne kadar uyuyordu? Uygulanabilir miydi? 20. yüzyılın büyük bir bölümünde yaşanan tecrübelerden sonra pek az insan bu sorulara olumlu yanıt verebildi. Örneğin Başkan Nixon birinci önceliği yüksek ideallere değil, ulusal çıkarların korunmasına verdi.

Wilson'un kurmayı düşündüğü düzende Milletler Cemiyeti uluslararası bir mahkeme gibi çalışacak, ihtilafları halledecek, gerekirse sınır düzeltmelerine bile karar verebilecekti. Savaştan sonra dünya, savaşın, nüfuz mücadelelerinin, güç dengelerinin bir daha yaşanmayacağı yeni bir düzenin, bir uluslararası ilişkiler sisteminin kurulacağı hayaliyle yaşıyordu. Almanya ile Müttefik devletlerin Birinci Dünya Savaşı'nı bitiren ateşkes antlaşmasını imzaladıkları 11 Kasım 1918 günü bir demeç veren İngiliz Başbakanı David Lloyd George, *"Bu sabah artık bütün savaşların sona erdiğini söyleyebiliriz,"* diyordu. Artık dünyada ABD Başkanı Wilson'un öncülük ettiği self-determinasyon ve ortak güvenlik ilkeleri geçerli olacaktı. Bunun için bir Milletler Cemiyeti kurulacaktı.

İleriye yönelik olarak buna benzer iyimser tahminler yapan başka devlet adamları da vardı. Birinci Dünya Savaşı'ndan 11 yıl sonra Churchill, Kanada'da yaptığı bir konuşmada, *"Önümüzdeki 50 yıl için barış umudu hiç bu kadar güçlü olmamıştı,"* diyordu.[3] Oysa o tarihten sadece 10 yıl sonra yeni bir dünya savaşı çıkacak ve insanlığı felakete sürükleyecekti.

Wilson'un ve Churchill'in bu iyimser beklentileri doğrultusunda bazı çalışmalar yapıldı. Yüksek insanlık ideallerinin ger-

---

2 Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?*, Simon Schuster, New York, 2001, s. 243-244, 247.

3 Parker, R.A.C., *Churchill and Appeasement*, Papermac, London, 2000, s. 14.

çekleştirilmesi amacıyla Milletler Cemiyeti kuruldu. Buna rağmen, uygulamada eskiden olduğu gibi devletlerin milli çıkarları ön plana çıktı. Avrupa'nın önde gelen devletleri kendi etki alanlarını genişletmeye, rakiplerinin gücünü zayıflatmaya çalıştılar. Fransa, Almanya'nın zayıf tutulmasını hedefleyen bir politika izledi. İngiltere kendi çıkarlarını ön planda tuttu. Bir yandan Fransa'yı siyaseten destekler göründü ama Fransa ile birlikte savaşma taahhüdünde bulunmadı. Yeni dünya düzeninde kuvvet kullanılmayacak denildi ama Fransız ordularının Ruhr bölgesini işgal etmesine karşı çıkılamadı. Milletler Cemiyeti sınırları adil biçimde çizecek denildi ama uygulama böyle olmadı. Örneğin Lozan'da çözülemeyen Türkiye-Irak sınırı konusunda adil davranılmadı ve Türkiye açısından haksız bir karar alındı. Uluslararası Adalet Divanı da Milletler Cemiyeti'nin bu konudaki yanlış tutumunu destekleyici kararlar aldı. Almanya, 1933 yılında iktidara gelen Hitler'in yönetiminde hızlı bir silahlanma sürecine girdi ve Versay Barış Antlaşması'yla kurulan uluslararası sistemi fiilen ortadan kaldırdı. Bu örnekler, kendi dönemlerinin en ileri ülkelerinin başındaki devlet adamlarının bile nasıl yanılabildiklerini ortaya koyuyor. Bunun başka örnekleri de var. Başkan Roosevelt ve Truman, Stalin hakkında aşırı iyimser değerlendirmeler yapmışlar, onunla dostluk ve işbirliği yapabileceklerine inanmışlardı. Pek kısa bir süre içinde bu önemli devlet adamlarının da yanıldıkları anlaşıldı.

Bir yanılgı örneği de şu: Churchill'in takdir ettiği devlet adamlarından biri Mussolini'ydi. İtalya'nın Habeşistan'ı istila etmesinden kısa bir süre önce Churchill Mussolini'den, *"Büyük bir adam, çok akıllı bir devlet yöneticisi,"* diye söz ediyordu. Habeşistan İtalya tarafından işgal edildikten sonra da Churchill kanaatini değiştirmemişti. Ona göre Mussolini, *"Yönetici bir zekâya sahip tarihi bir şahsiyetti... Esasen Habeşistan'ı Milletler Cemiyeti'ne kabul etmek bir hataydı... Her halükârda İtalya ile Habeşistan arasındaki savaş küçük bir meseleydi".*[4] Bağımsız bir ülkenin başka bir ülke tarafından işgal edilmesinin demokrasinin beşiği sayılan bir devletin önemli bir politikacısı tarafından "küçük bir mesele" gibi görül-

4 Parker, s. 76

mesini bugünün mantığıyla anlamak zor. Churchill'in Mussolini hakkındaki düşüncelerinin ne kadar yanlış olduğunu daha sonraki yıllarda yaşanan gelişmeler kanıtladı. Ancak bu olay dünyanın siyasi coğrafyasının 20. yüzyılın ilk yarısında bile hangi duygu ve düşüncelerle şekillendiğini anlamak açısından ilginç bir örnek oluşturuyor.

Buna karşılık Hitler iktidarının daha ilk yıllarında dünya savaşının yaklaştığını görenler vardı. Bunların başında Atatürk geliyordu. Atatürk savaşın yaklaştığını görmekle kalmamış, bazı Batı ülkelerini de uyarmıştı. Konu şuydu: 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması üzerine, Milletler Cemiyeti İtalya'ya karşı bazı yaptırımlarda bulunma kararı almıştı. Churchill, İngiltere'nin gerekirse Milletler Cemiyeti'nin yaptırımlarını silahlı kuvvetler kullanarak destekleyebileceğini söylüyordu. Ama bir şartı vardı: diğer devletler de aynı şekilde askeri destek sağlayacak.[5] İşte Milletler Cemiyeti'nin İtalya'ya karşı ambargo kararı bu ortamda alındı. Ancak bu karardan tedirginlik duyanlar da vardı. Bunların başında da gene İngiltere geliyordu. İtalya'nın, bu ambargo kararı üzerine Akdeniz'de İngiliz çıkarlarına zarar verebileceğinden kaygılanan İngiltere hükümeti, Türkiye'ye başvurarak böyle durumlarda Türkiye ve İngiltere'nin karşılıklı olarak yardımlaşmasını öngören bir protokol imzalamasını önerdi. Türkiye bu öneriyi kabul etti, protokol imzalandı. Hatta Türkiye bu işbirliğinin kapsamının genişletilmesini önerdi. İngiltere buna yanaşmadı. Bunun üzerine Türkiye, tek taraflı olarak İtalya'nın İngiltere aleyhindeki bütün eylemlerine karşı koyacağını İngiltere'ye bildirdi. Bundan bir süre sonra Milletler Cemiyeti İtalya'ya karşı yaptırımlarını kaldırdı. İngiltere de Türkiye ile yaptığı protokolü sona erdirdi. Atatürk bunun bir hata olduğuna inanıyordu. Atatürk'ün talimatıyla Türkiye İngiltere'ye bir nota vererek, Milletler Cemiyeti yaptırımlarının sona ermesinin, tehlikenin geçtiği anlamına gelmediği düşüncesinde olduğunu bildirdi ve İngiltere ile işbirliğini sürdürmeye hazır olduğunu duyurdu. İngiltere Türkiye'nin notasına nezaket ölçüleri içinde de olsa, olumsuz cevap verdi. Onlara göre artık Akdeniz'de

5 Parker, s. 76

tehdit kalmamıştır. İngiltere o dönemde Nazi Almanyası'nı teskin ederek barışın korunabileceğine de inanıyordu.

İngiltere'nin bu cevabı üzerine Atatürk, Ankara'daki Büyükelçileri Percy Loraine'i çağırarak şunları söyledi: *"Hükümetinize lütfen yazınız Sayın Büyükelçi, bu cevaptan üzüntü duydum. Tehlike vardır, büyümektedir. Avrupa semaları üzerinde kara bulutlar her gün daha çok yoğunlaşmaktadır. Benim değerlendirmelerime göre; dört-beş seneye varmayacak, İtalya ile Almanya birleşip başımıza İkinci Dünya Harbi felaketini çıkartacaktır."* Bu görüşme 1936 yılının Temmuz ayında gerçekleşiyordu. Ve bundan yaklaşık üç yıl sonra savaş çıktı. Atatürk'ün ileri görüşlülüğü bir kere daha kanıtlandı.[6]

Atatürk yalnız savaşın geldiğini görmekle kalmamış, nasıl cereyan edeceğini ve nasıl sonuçlanacağını da tahmin edebilmişti. Atatürk, daha 1932 yılında, Hitler'in iktidara geçmesinden biryıl, bazılarının dünyaya sürekli barış getirdiğine inandıkları Chamberlain -Hitler arasındaki Münih Anlaşması'ndan da altı yıl önce, General Mac Arthur ile yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu:

"...Almanya kısa bir süre içinde İngiltere ve Rusya hariç, bütün Avrupa'yı işgal edebilecek bir ordu kurma yeteneğine sahiptir; savaş 1940-1945 tarihleri arasında çıkacaktır... Geçen savaşta olduğu gibi, Amerika bu defa da tarafsız kalamayacaktır ve Amerika'nın müdahalesinin sonucunda Almanya savaşı kaybedecektir. Avrupalı devlet adamları milli bencilliklerini ve görüş ayrılıklarını bir tarafa bırakarak, temel siyasi meseleleri herkesin yararına olacak şekilde çözmek için samimiyetle ve kararlılıkla hareket etmezlerse, korkarım ki, yeni bir felaketi önlemek mümkün olamayacaktır(...) Avrupa'da meydana gelecek bir savaşın galibi ne İngiltere, ne Fransa, ne de Almanya olacaktır. Savaştan en büyük kazancı Bolşevizm sağlayacaktır. Rusya'nın komşusu olan ve Rusya ile en çok savaşmış bir devlet olarak, bu ülkedeki gelişmeleri herkesten iyi izleyecek durumdayız ve tehlikeyi bütün çıplaklığıyla görüyoruz."[7]

---

6 Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980, s. 81-83.

7 *Quotations from Atatürk*, Akil Aksan, çev. Yılmaz Öz, Ministry of Foreign Affairs, 1982, s. 113-114.

Diplomaside Sabır ve Kararlılık

İleri görüşlülük, geleceği doğru tahmin edebilmek diplomaside başarının en önemli koşullardan biridir. Yanlış hedefe yönelik çalışmalar, diplomasi teknikleri ne kadar başarıyla uygulanırsa uygulansın, sonunda ülke hesabına başarısız sonuçlar verir. Bunun için, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan itibaren, başta ABD olmak üzere, uluslararası ilişkilerde önemli rol oynayan devletler, dışişleri bakanlıklarında bir siyaset planlama dairesi kurmuşlardır. Bu dairenin başlıca görevi, geleceğe yönelik değerlendirmeler yapmak ve hükümetlere öneriler sunmaktır. Türkiye'de Dışişleri Bakanlığı bünyesinde 1959 yılında Fatin Rüştü Zorlu'nun talimatıyla bir siyaset planlama dairesi kuruldu.

Dış ilişkilerde başarının anahtarlarından biri uzun vadeli düşünerek sabırlı olmaktır. Zira çoğu zaman uzlaşmalara kısa sürede varılamaz. Bazı ihtilaflar yıllarca sürer. Sovyetler Birliği'nin Amerika tarafından tanınması 16 yıl, Çin'in tanınması 34 yıl, Çin-Sovyetler Birliği sınır ihtilafının çözülmesi 22 yıl sürmüştü. Kıbrıs sorunu, başlangıç olarak 1963 olayları alınırsa, 39 yıldan beri devam ediyor. Arap-İsrail ihtilafı 52 yıldan beri çözülemedi, Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi ile ilgili sorunların Kuzey Kore ile Güney Kore arasındaki ihtilafın geçmişi yarım yüzyılı aşıyor, İngiltere ile İspanya arasındaki Cebelitarık ihtilafı ise yüzyıllardan beri sürüyor.

Bazı uluslararası ihtilafların çok uzun yıllar sürmesinin, her iki tarafta da hükümetlerin zaman içinde değişmesine karşılık, sorunların çözülememesinin ardında, tarafların ulusal çıkarları arasında büyük farklar olması yatıyor. Hiçbir ülke, "ihtilaf bir an önce çözülsün de rahata kavuşulsun," diye temel çıkarlarından ödün vermiyor. O bakımdan zaman zaman Türkiye'nin birçok devletle ihtilafı olduğundan şikâyet yollu söz edilmesi ve karşıdaki devletlerin tümünün birden hatalı olamayacağı için kusuru Türkiye'nin kendisinde araması gerektiği yolunda değerlendirmelerde bulunulması, uluslararası ilişkilerin tabiatı yeterince incelenmeden varılmış yargılar gibi gözüküyor.

Türkiye'nin ihtilaflı dış politika konularındaki tezlerinde haklı

olup olmadığı ayrıca tartışılabilir. Ama hükümetlerin değişmesine rağmen Türkiye uzun yıllar bazı önemli konulardaki tezlerinde ısrar ediyorsa, herhalde bunların temelinde vazgeçilemeyecek bazı çıkarların bulunduğunu düşünmek daha doğru olur. Dış ilişkilerde sabırlı davranması Türkiye'nin hasletlerinden biridir ve bu sayede, birçok konuda, uzun vadede olumlu sonuçlar alınmıştır.

Diplomatik Müzakereler

Uluslararası ilişkilerde en geçerli yöntem müzakeredir. Devletlerin temsilcileri bir araya gelerek mevcut sorunları tartışırlar, ülkelerinin çıkarlarının örtüştüğü noktaları saptayıp anlaşmaya varmaya çalışırlar. Dışarıdan sanıldığının aksine, özellikle önemli ulusal çıkarların söz konusu olduğu durumlarda bu görüşmeler çok çetin geçer, hatta bazen, silahların kullanılmadığı bir savaşı andırır. Sert tartışmalar yapılır. Herkes kendi ülkesinin görüşlerini ve çıkarlarını sonuna kadar ısrarla savunur.

Diplomatların görevi karşılarındakileri ikna yoluyla çözüme ulaşmak, ülkelerinin veya temsil ettikleri ülke gruplarının görüşlerini ve beklentilerini karşı tarafa kabul ettirmeye çalışmaktır. Bu müzakereleri dışarıdan izleyenler bazen farklı izlenimler edinebilir, yanlış yargılara varabilirler. Zira diplomatik görüşmeler ve temaslar yapılırken çok özel bir dil kullanılır. Diplomasi dili çoğu zaman günlük dilden farklıdır. Bütün görüşler nezaket içinde söylenir. Ama dışarıdan bakıldığında zarif sözcüklerle ifade edilen bu görüşler çoğu zaman büyük ihtilafların veya çekişmelerin işaretidir. Örneğin bir müzakereden sonra yapılan açıklamada, "Çok açık ve samimi bir görüşme oldu," denilmişse, bu genelde ciddi görüş ayrılıklarının bulunduğunu gösterir. "Yararlı bir görüş alışverişinde bulunulduğu" belirtilmişse, bu çoğu zaman herkesin kendi görüşünü koruduğu şeklinde anlaşılmalıdır. "Zamanı geldiğinde bu konuda gerekli tedbirler alınacaktır," demek, genelde o meselenin çok uzun zaman alacağı, belki de hiç çözülemeyeceği anlamına gelir. "Sözlerinizi dikkatle dinledim," demek genelde "düşüncelerinizi paylaşmıyorum," şeklinde de anlaşılır. "Görüşlerinizi çok ilginç buldum," denilmişse bu çoğu zaman, "Bundan daha saçma bir fikir duymadım," anlamına gelir. "Önerilerinizi üst makamlara bil-

direceğim," demek "bu konuda sizinle aynı fikirde değiliz," ifadesinin kibarcasıdır. "Kendi tezlerinizde ısrar etmek yerine bizim görüşlerimizi kabul etmek, sizin çıkarlarınıza daha uygundur," denilmişse, bazı hallerde bu, "Eğer dediklerimizi yapmazsanız biz de sizin çıkarlarınıza zarar veririz," şeklinde anlaşılmalıdır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkün.

Dış temaslarla ilgili görüntüler de yanıltıcı olabilir. Karşıt fikirleri savunan ve hiçbir konuda anlaşamayan tarafların bile görüşmelerden sonra gazetecilere gülerek, el sıkışarak poz vermeleri âdettir. Bu fotoğraflara bakarak her şeyin yolunda gittiğini sanmak yanıltıcı olur. Gülümseme bir diplomatın mesleki maskesi gibidir. Özetle, bilinmesi gereken nokta, diplomasinin görünmeyen yüzünün dış görünüşünden farklı olduğudur. Bu nedenle dış politika değerlendirmesi yapılırken, görünüşlere aldanmamak gerekir.

Uluslararası ilişkilerde başarılı sonuç almak için stratejilerin doğru olarak saptanması, bu stratejilerin gerektirdiği taktiklerin benimsenmesi, ikili veya çok taraflı müzakerelerin bu stratejilere ve taktiklere en uygun biçimde yapılması gerekiyor. Müzakere diplomasinin temel taşı sayılıyor. Önemli uluslararası ihtilafların çözümü hemen hemen her zaman çetin müzakerelerden sonra mümkün olabiliyor. En başarılı diplomatlar karşı tarafa en uysal, en uyumlu, en şirin görünenler değil, müzakere tekniklerini en başarılı biçimde uygulayıp kendi ülkeleri için en başarılı sonuçları alanlardır. Diplomasi dilinde bunlara "çetin ceviz" deniliyor ve bir diplomat için çetin ceviz olarak görülmek en büyük iltifatlardan biri sayılıyor. Diplomaside kural "özde kararlı, üslupta yumuşak" olmaktır. Fransızlar "müziği yapan, tonudur," derler. Ancak bazı durumlarda üslubun sertleştirilmesi de kaçınılmaz hale gelebilir.

Uluslararası ilişkilerde stratejiyi saptarken dikkat edilmesi gereken noktalardan biri inisiyatifi elde bulundurmak ve şans unsurunu en aza indirmek. Eski ABD Dışişleri bakanlarından Kissinger, bir konunun müzakeresine başlamak için o konudaki başarı şansının en az % 85 olması gerektiği görüşünde. Yani eğer o günkü koşullarda yapılacak müzakerelerde başarı şansı azsa müzakereye hiç başlamamak, daha uygun koşulların oluşmasını beklemek, da-

ha akıllıca bir yaklaşım sayılıyor. Bazı durumlarda bir ülkenin belirli konuların müzakeresine yanaşmadığı görüldüğünde, çoğu zaman o ülkenin müzakerede kendi hesabına başarı şansını az gördüğüne hükmetmek gerekiyor. Bunun sebepleri çeşitli olabilir. Ya o ülkede iç istikrar yeterince güçlü değildir ya da yaklaşan seçimler nedeniyle iç politika düşünceleri ağır basmaktadır. O ortamda müzakerelerin gerektirebileceği esnekliği göstermek mümkün değildir. Ayrıca ekonomik koşulların elverişsizliği nedeniyle o hükümet kendini yeterince güçlü hissetmiyor olabilir. Kamuoyunun belirli konulardaki hassasiyeti, hükümetlerin müzakerenin gerektireceği esnekliği göstermesine imkân vermiyor olabilir. Veya müzakere edilecek konuda o devlet uluslararası hukuk açısından yeterince güçlü olmayabilir, argümanları yeterince sağlam olmayabilir. Müzakere sırasında başka devletlerin baskısıyla gereğinden fazla taviz verilmek zorunda kalınabileceği hesaplanmış olabilir. Bu ve benzeri nedenlerle devletler bazen önemli dış politika konularında müzakere etmekten kaçınabilirler. O bakımdan müzakereye girişmemek veya görüşmeleri devletin daha güçlü olacağı, daha uygun koşulların oluşacağı zamanlara kadar ertelemek, başlanan müzakerelere ara vermek, dış politikada sık rastlanan durumlar arasındadır. Bir devletin ebediyen güçlü veya ebediyen zayıf olarak kaldığını tarihler pek yazmıyor.

Genel olarak izlenecek stratejinin ileri görüşlülükle saptanması ve kararlılıkla uygulanması gerekir. Amaç, önceden saptanan genel hedeflere ustaca manevralarla ve en az maliyetle ulaşmaktır. Taktik ise stratejik hedeflere ulaşmak için izlenecek kısa vadeli planlar ve yöntemlerden oluşur. İzlenecek çeşitli taktiklerin bir bütünlük oluşturması ve genel stratejik hedefe hizmet etmesi gerekir. Dağınık ve insicamsız taktikler stratejik hedefe ulaşılmasını zorlaştırır, hatta imkânsız hale getirebilir.

Diplomaside "Büyük Strateji"den söz edildiği zaman, ulusal çıkarların korunması için milli gücün bütün unsurlarından yararlanılmasını gerektiren siyasi ve askeri strateji anlaşılır. Ülkeler temel milli menfaatlerinin korunması için bütün güçlerini seferber ederek sonuç almaya çalışırlar. Büyük strateji bazı hallerde savaşı göze almayı da gerektirebilir. Büyük strateji örnekleri arasında

İngiltere'nin dünya denizlerine hâkim olma, Uzakdoğu ülkeleriyle ulaşım yollarını denetim altında bulundurma hedefi belirtilebilir. Bu strateji bir süre başarıyla uygulandı ama daha güçlü devletlerin ortaya çıkmasıyla, İngiltere dünya denizlerinin tek hâkimi olma özelliğini kaybetti. Rusya'nın "sıcak denizlere çıkma" politikası da bu çerçevede sayılabilir. Büyük Petro'dan beri Rusların en büyük hedeflerinden biri olan bu politika başarıya ulaşamadı. Yunanlıların büyük stratejisi de "Megalo İdea" denilen Büyük Yunanistan hedefiydi. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı ve daha sonra Kıbrıs müdahalesi bu hedefi ulaşılamaz hale getirdi. Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardaki büyük stratejisi ise "Milli Misak hudutları içinde bağımsız, egemen ve çağdaş bir devlet kurmaktı". Bu, başarı kazanmış büyük strateji örneklerinden biridir.

Diplomatik Stratejiden anlaşılması gereken ise genelde savaşa varmayan yöntemlerle sonuç almayı gerektiren bir yaklaşımdır. İsmet İnönü'nün Türkiye'yi İkinci Dünya Savaşı'nın dışında tutmak için izlediği strateji buna örnek sayılabilir.

Gerek büyük strateji, gerek diplomatik strateji devlet adamlarının sorumluluğunda geliştirilir. Diplomatlar bu stratejilerin oluşturulmasına yardımcı olurlar. Özellikle izlenecek taktikler konusunda diplomatların, bilgi, beceri ve deneyimlerinden yararlanılır. Taktik açıdan uygulanma şansı olmayan stratejilerin başarı şansı yoktur. O bakımdan diplomatların rolü küçümsenmemelidir. Ama esas stratejik kararı siyasi sorumluluk makamında oturan politikacılar verirler. Tarih ve millet önünde başarı da, sorumluluk da onlara aittir.[8] Aşağıda daha ayrıntılı olarak söz edilecek olan ve Türkiye açısından büyük önem taşıyan Lozan, Hatay, Kıbrıs ve Kardak olaylarında da böyle olmuştur.

Diplomatik müzakereler bir anlamda devletler arasındaki pazarlıklardır. Bir ülkenin içinde vatandaşlar, şirketler ve kurumlar arasındaki anlaşmazlıklar o devletin yerleşmiş anayasal sistemi ve hukuk düzeni içinde çözülür. Herkes bu düzene uymak zorundadır. Ama egemen ve bağımsız devletler arasındaki ilişkilerde iç hu-

8 Freeman, Jr. Chas, W., *Arts of Power,* United States Institute of Peace Press, Washington 1997, s. 71-74.

kukla kıyaslanabilecek ölçüde bağlayıcı kurallar yoktur. Uyulması gerekli bazı genel ilkelerden söz edilse de milletlerarası ilişkilerde uyuşmazlıkların çözümü, esas itibarıyla müzakere yöntemiyle sağlanır. Birleşmiş Milletler Yasası da çeşitli uyuşmazlık çözümü yöntemlerinden söz ederken birinci sıraya müzakereyi koymuştur. Bazı hallerde devletler ihtilaflarını Uluslararası Adalet Divanı, Avrupa Birliği Divanı, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Divanı gibi kurumlara veya karşılıklı rızayla uluslararası hakemliğe götürebilirler. Arabuluculuk gibi başka uzlaşma yöntemleri de vardır. Ama esas kural milletlerarası sorunların müzakere yöntemiyle çözülmesidir. Zira devletler bazı konuları hakemliğe veya uluslararası yargı yoluna götürseler de, ne kadar zayıf durumda olursa olsun, hiçbir devlet, sonucun kendi lehine çıkacağından emin olmadığı sürece, kendi hayati menfaatleri konusunda üçüncü bir tarafın karar vermesini kabul etmez.[9] Uluslararası Adalet Divanı'na gidileceği zaman da bu iş için gerekli tahkimname, ilgili ülkeler tarafından birlikte hazırlanır. Böylece Divan'ın vereceği kararın sınırları da bir anlamda çizilmiş olur. O sınırın ötesinde devletlerin menfaatlerini ilgilendirebilecek kararların Divan tarafından alınması önlenir.

Müzakerelere başlamayı kabul etmemek de bir yöntemdir. Devletler bu yola başvurdukları takdirde o anda kendi lehlerine olan statükoyu sürdürme avantajını elde edebilirler veya vermek zorunda kalacaklarını tahmin ettikleri tavizleri geciktirebilirler. Örneğin Ortadoğu barış sürecinde de taraflardan birinin veya diğerinin zaman zaman müzakereye oturmaktan kaçınmasını bu şekilde değerlendirmek gerekir. Geçmişte Hindistan'la Pakistan'ın uzun yıllar Keşmir konusunu müzakereye yanaşmadıkları da, bu vesileyle hatırlanmalıdır. Müzakereden kazançlı çıkacağını uman taraf genelde çeşitli yöntemlere, bu arada uluslararası baskılara başvurarak karşı tarafı müzakere masasına çekmeye çalışır. Müzakereye yanaşmayan taraf da uygun gerekçeler bularak müzakereye ihtiyaç bulunmadığı veya müzakere yapılmamasından karşısındaki tarafın sorumlu olduğunu kanıtlamaya çalışır. Olağanüstü koşullar oluşmadıkça, kuvvet kullanmaya veya kuvvet kullanma

9 Freeman, s. 91.

tehdidine başvurulmadıkça, devletlerin görüşmeye zorlanmaları pek mümkün değildir.

Eğer uluslararası toplum, ihtilaflı tarafları müzakere masasında bir araya getirmek istiyorsa, bu müzakerelerden her iki tarafın da kazançlı çıkacağı inancını yaratmalıdır. Özellikle büyük devletlerin bir bütün olarak ihtilaflı taraflardan birinin görüşünü destekledikleri, ağırlıklarını o taraftan yana koydukları durumlarda, diğer tarafın müzakereye yanaşmamasını makul karşılamak gerekir. Kıbrıs'taki görüşme sürecinde geçmişte karşılaşılan güçlüklere de biraz bu açıdan bakmakta yarar var.

Yabancı ülkelerin "iyi niyetli" telkinleriyle müzakere masasına oturan taraf, kendi görüşlerini kabul ettirecek güce ve olanaklara sahip değilse, müzakere masasında bir anda, milli menfaatlerinden büyük tavizler vermesini gerektirebilecek önerilerle, planlarla karşılaşabilir. O önerilerin ve planların kabulü için de büyük baskılara maruz kalabilir. Ekonomik ve ticari yaptırımlar, hatta askeri güç gösterileri, kuvvet kullanma tehditleri karşısında bu önerileri kabul etmek zorunda kalabilir. İşte bu gibi durumlarla karşılaşmak istemeyen ülkelerin bir müzakere sürecine girerken, bunun muhtemel sonuçlarını çok iyi düşünüp hesap etmeleri gerekir.

Müzakerelerde kendini güçlü hisseden taraf genelde ödün vermeye yanaşmaz. Bu yüzden müzakereler çok uzun zaman alabilir ve hiçbir sonuç vermeden kesilebilir. Kıbrıslı Rumlar 1963 Noeli'ndeki saldırılardan sonra Türkleri devlet yönetiminden uzaklaştırarak fiili üstünlük elde etmişler, Anayasayı ihlal ederek iki toplumlu olması öngörülen devletin bütün yetkilerini ellerine geçirmişlerdi. Bu nedenle 1964 yılında Türk toplumu ile başlattıkları müzakereleri hiçbir ödün vermeden 11 yıl sürdürdüler. Çin ile Sovyetler Birliği arasındaki sınır müzakereleri 25 yılda tamamlanabildi. Aynı şekilde Türkiye ile Bulgaristan arasında Rezve deresinin Karadeniz'e döküldüğü yerdeki sınırın tespiti için yapılan müzakereler onlarca yıl sürdükten sonra sonuçlandırılabildi. O bakımdan bir konuda müzakerelerin başlamış olması, kısa sürede sonuç alınabileceği beklentisi yaratmamalı. Müzakerelerde sabır göstermek esastır. Bir an önce sonuca ulaşmak telaşıyla hareket eden taraf, sonunda gereğinden fazla taviz vermek zorunda kalabilir veya alabileceği tavizlerin ço-

ğunu alamaz. Bir konuda müzakere başlamışsa, basının ve kamuoyunun kendi devletini ve müzakerecilerini acil bir çözüme ulaşmak için baskı altında tutmaması, bu açıdan da önemlidir.

Karşı tarafa müzakere teklifinde bulunmak her zaman bir çözüme ulaşılmasını arzu etmek anlamına gelmez. Bazen bir gerginliği azaltmak, tansiyonu düşürmek, zaman kazanmak, dikkatleri dağıtmak için de müzakere yoluna gidilir. O bakımdan müzakere önerisinde bulunulmasını, daima bu öneride bulunan tarafın çözüme istekli olduğu, hatta çözüm için bazı ödünler vereceği şeklinde anlamamak gerekir.

Müzakerelerde tarafların eşit konumda olması önem taşır. Müzakerecilerin makamlarının, rütbelerinin de eşit veya birbirine çok yakın olması gerekir. Taraflardan birinin başından itibaren müzakerelere ağırlığını koyması, yön vermeye çalışması dengeli sonuçlara ulaşılmasını zorlaştırır. Şekil konularında da olsa, taraflar arasında eşitlik ve denge her safhada önemle korunmalıdır. Bu devletlerin itibarı açısından da önemlidir. Diplomatların başta gelen görevlerinden biri de devletlerinin saygınlığını korumaktır.

Lozan müzakerelerinde İsmet Paşa'nın eşitlik kuralına saygı gösterilmesi için başından ısrarlı davranması müzakerelerin seyrini etkilemişti. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Konferansı açış konuşmasından hemen sonra, gündemde olmamasına rağmen İsmet Paşa'nın da bir konuşma yapması, Türk delegasyonunun müzakerelerin her aşamasında eşitliğin korunmasına özen göstereceğini ortaya koymuştu. 1974 yılında Barış Harekâtı'ndan sonra Cenevre'de yapılan görüşmelerde Kıbrıs Rum Temsilcisi Klerides'in kendisini Cumhurbaşkanı, Rauf Denktaş'ı ise sadece Türk Toplumu Temsilcisi olarak tanıtmak istemesi ve müzakere masasına bu sıfatları belirten tabelalar konulmasında ısrar etmesi, Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin şiddetli tepkisine yol açmış, neticede her iki tarafın da tabelasız olarak masaya oturmaları karşı tarafa kabul ettirilerek eşitlik sağlanmıştı. Denktaş'ın daha sonra Birleşmiş Milletler gözetimindeki müzakerelerde daima eşit taraf olduğunu kabul ettirmeye çalışan girişimleri bu bakımdan son derece haklı ve uluslararası ilişkilerin tabiatına ve müzakere geleneklerine uygundur.

Müzakerelerin başında tarafların çözüm önerileri getirerek görüşmelere başlamak istemeleri olağandır. Ancak müzakereleri karşı tarafın hazırladığı taslak üzerinden yürütmeyi kabul etmek genelde bir zaaf eseri sayılır. Onun için karşı önerilerle ortaya çıkmak dengeyi sağlamak bakımından önemlidir. Burada, yazılı metin sunan tarafın müzakereye avantajlı başlayacağı kanısı yaygındır. Bu bakımdan müzakerecilerin elinde başlangıçtan beri yazılı çözüm önerilerinin bulunması esastır. Ancak bu metinlerde tarafların kendi taleplerini, biraz da müzakere marjıyla belirtmeleri, karşı tarafın taleplerinden hangilerini peşinen kabul ettiklerini metne koymamaları önem taşır. Aksi takdirde karşınızdaki taraf daha müzakerenin başında kendi lehine bir mesafe almış olur. Müzakerelerin yalnız başlangıcında değil, her safhasında dengenin korunması önemlidir. Taviz verilecekse bunun her aşamada ölçülü ve karşılıklı olmasına özen gösterilmelidir. Yoksa karşı taraf sizden alacaklarını elde ettikten sonra taviz verme ihtiyacı duymayacak, müzakerelerin dengesi bozulacaktır.

Böyle özel bir dille ve yöntemlerle yürütülen diplomatik temasların ve müzakerelerin başarıya ulaşmasında diplomatların mesleki yetenekleri, müzakere tekniklerini etkili biçimde kullanmaları önemlidir. Gerçekten ulusal çıkarların güçlü biçimde, sağlam ve ikna edici argümanlarla savunulması, diplomatik müzakerelerde başarılı sonuç alınmasının anahtarlarından biridir. Ama bu tek başına yeterli mi? Pek değil. Özellikle devletlerin önemli çıkarlarının söz konusu olduğu durumlarda eğer diplomatların arkasında temsil ettikleri devletin veya devletler grubunun ekonomik, siyasal veya askeri gücü ve kararlılığı mevcutsa, başarılı sonuç alma olanağı genelde daha büyük oluyor.

Devletlerin, ikna yolunda başarılı olamazlarsa ve güçleri yetiyorsa tehdit ve baskı yoluna başvurdukları oldukça sık görülür. "Kol bükme", diplomaside sık kullanılan bir deyimdir. (Bu konuya Güç Politikası bölümünde daha ayrıntılı olarak değinilecek.) İnsani ve ahlaki kuralların bir kenara bırakıldığının örnekleri de çoktur. Ama müzakere eden taraflardan birinin güçlü bir devlet olması, yenilgiyi peşinen kabul etmek için bir sebep değildir. Gerçekten, ülkelerin kendilerinden daha büyük devletlerle yaptıkları müzake-

relerde önemli tavizler elde ettikleri, çıkarlarını büyük ölçüde korudukları, oldukça dengeli sonuçlara ulaştıkları az rastlanan bir durum değildir.

Çağımızda, özellikle demokrasiyle yönetilen ülkeler arasındaki diplomatik müzakerelerde diplomasinin rolü ağırlık kazanıyor. Doktrinde bazı yönleriyle tartışmaya açık da olsa, genelde demokratik ülkeler arasında savaş olasılığı artık yok denecek kadar azalmış sayılıyor. Bu da müzakerelerde büyük devletlerin baskısına direnme olanağını arttırıyor.

Normal ve eşit koşullar altında yapılan, dış baskıların veya kuvvet tehdidinin etkili olmadığı müzakerelerde, sonuca, karşılıklı uzlaşmayla varılır. Diplomasi bir mücadele sanatı olduğu kadar bir uzlaşma sanatıdır da. Görüşmelerin son aşamasına kadar taraflar kartlarını tam açmazlar ve alabilecekleri tavizlerin mümkün olduğu kadar fazlasını elde etmeye çalışırlar. Burada müzakerecilerin karşı tarafın kozlarını iyi teşhis etmeleri, hangi noktaya kadar gidebileceğini iyi görmeleri gerekir. Müzakerelerde her iki tarafın da bir gerileme marjı vardır. Hiçbir zaman başlangıç noktasındaki talepler sonuna kadar sürdürülemez.

Anlaşmaya varılabilen durumlarda karşılıklı tavizler uzun pazarlıklardan sonra, çok zor ve çok yavaş verilir. Bazen bir cümle, bir kelime, hatta anlamı değiştirebilecek bir virgül üzerinde günlerce, haftalarca pazarlık edilir. Kazanılmış bir savaştan sonra karşı tarafa her istenilen şartın dikte edildiği durumlar hariç, diplomasi en son aşamada karşılıklı tavizlerle menfaatlerin uzlaştırılması yöntemidir. Ama bu aşamaya gelinceye kadar taraflar güçleri ve yetenekleri oranında, karşılarındaki ülkeden mümkün olan en büyük tavizi elde etmeye çalışırlar. Her ülkenin amacı sonunda varılacak uzlaşmanın ulusal çıkarlarını azami ölçüde koruması, mümkün olan en az tavizle mümkün olan en iyi sonucun alınmasıdır.

Bütün mesele karşılıklı tavizlerin makul ve dengeli ölçüde verilmesidir. Bu bakımdan müzakerelerin başında kamuoyuna aşırı beklentilerin aşılanmaması önem taşır. Aksi takdirde genelde başarılı sayılabilecek bir müzakere, kamuoyunda başarısızlık gibi algılanır veya kamuoyu baskısı sonucunda, makul ölçüde bile esneklik gösterme imkânı kalmaz.

Karşı taraftan alınabilecek tavizlerin hesaplanmasında bilgi ve tecrübe çok önemlidir. Devletler hiçbir zaman karşılığını almadan, sırf karşı tarafın sempatisini kazanmak için taviz vermez. "İyi niyet jestleri" denilen şey çoğu zaman, ulusal çıkarlardan taviz anlamına gelmeyen bazı içi boş sözlerden veya davranışlardan ibarettir.

Müzakere edilen ülkenin veya milletlerarası kuruluşun benzeri konularda başka ülkelere ne gibi tavizler verdiğinin önceden öğrenilmesi de önem taşır. Örneğin bir ülke ile yapılan müzakereler o ülkeye bazı savunma tesislerinden yararlanma hakkı verecekse benzeri müzakerelerde karşı tarafın diğer ülkelere ne gibi avantajlar sağladığının önceden öğrenilmesi esastır. Böylece başkalarının elde ettiğinden daha az avantaja razı olunmamış olur. Askeri malzeme yardım anlaşmalarında, savunma araç ve gereçleri ithaline veya ortak yapımına ilişkin anlaşmalarda da durum böyledir. Aynı şekilde, aday bir ülkenin AB'nin diğer aday ülkelere ne gibi avantajlar tanıdığını öğrenmesi, onun müzakere gücünü arttırır.

1960'lı yıllarda Türkiye ile Amerika arasında Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalanması için müzakereler başlamadan önce Türk tarafı Amerika'nın aynı konuda başka ülkelerle yaptığı anlaşmaları incelemiş ve ABD tarafından hangi devlete, hangi konularda, ne gibi kolaylıkların sağlandığını saptayarak dosyasını çok iyi hazırlamıştı. Müzakereler sırasında bu hazırlıkların çok yararı görüldü. Aynı şekilde, 1970'li yıllarda Yunanistan'la kıta sahanlığı görüşmeleri yapılmadan önce, uzmanların, profesörlerin bilgisine başvurularak, diğer ülkeler arasındaki müzakerelerde hangi argümanların kullanıldığı, ne gibi sonuçlar alındığı öğrenilmiş, örnek olaylar saptanmıştı. Bu gibi hazırlıkların ve ön çalışmaların yapılmasında bilgi ve tecrübe birikimi önem taşır. O nedenle önemli müzakerelerde tecrübeli diplomatlardan yararlanılması ve bu diplomatların da devletin bütün ilgili kuruluşlarınca bilgiyle desteklenmesi bütün devletlerin başvurduğu bir yoldur.

Aynı durum IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerle, yabancı bankalar veya diğer mali kuruluşlarla yapılan müzakereler için de geçerlidir. Benzeri durumdaki başka ülkelerin hangi şartlarla, hangi vadelerle kredi aldığının öğrenilmesi, benzeri şartların sağlanması açısından müzakere kolaylığı sağlar. Bu müzakerelerde başta

Dışişleri Bakanlığı olmak üzere, devletin ilgili bütün kuruluşlarının bilgi ve tecrübesinden yararlanmak doğru olur. İlgili devlet kuruluşları arasında şeffaflık ve işbirliği, her zaman ülke açısından kazanç sağlar.

Genelde müzakerelerin hiç değilse ilk safhasının nispeten alt düzeydeki yetkililer arasında yapılması doğru olur. Böylece devletin siyasi sorumluluk taşıyan üst düzey yetkililerinin, müzakere aşamalarını izlemeleri, bütün ilgili makamlarla danışarak müzakerecilere gerekli talimatları vermeleri mümkün olur. Böylece devletler son sözlerini söylemeden durumu değerlendirmek olanağını bulurlar ve gerekli esnekliği son anda göstermek imkânına kavuşurlar. Son sözü söyleyeceklerin müzakereleri doğrudan doğruya yönetmeleri bazen gereğinden fazla taviz verilmesi sonucunu doğurur. Tabii bunun istisnaları da var. Büyük bir savaştan sonra savaşan devletlerin halkları arasında yeni bir uzlaşma ortamı yaratmaları hedefleniyorsa, o zaman devletlerin en üst düzeydeki yöneticilerinin bir araya gelerek izlenecek genel stratejiyi birlikte saptamaları gerekir. Lozan'dan sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki yakınlaşma böyle sağlanmış ve önce İsmet Paşa ile Venizelos arasında yeni bir dostluğun temelleri atılmış, daha sonra üst düzeyde ziyaretlerle bu dostluk perçinlenmişti. Son zamanlarda Türkiye ile Yunanistan arasında oldukça sık gerçekleştirilen Dışişleri Bakanları düzeyindeki temasları, bu iki ülke ilişkilerinin çok özel nitelikteki yapısı dikkate alınarak, bir zorunluluk olarak değerlendirmek gerekiyor.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da Fransa ile Almanya arasında yeni bir dostluk ortamı yaratmak için De Gaulle ile Adenauer, tam 40 kere bir araya gelmişlerdi. Tabii uluslararası ilişkilerde son yıllarda ortaya çıkan yeni koşulların, özellikle AB içindeki gelişmelerin bakan düzeyindeki temasların sıklaştırılmasını zorunlu kıldığını da dikkate almak gerek. Ama bu gibi temaslar daha çok özel durumlarda söz konusu oluyor ve diplomatik ilişkilerin genel tabiatını yansıtmıyor. Genel kuralı bozmuyor.

Devletler arasındaki ilişkiler bakımından, belirtilen yukarıdaki esaslar ve görüşler, çoğu zaman devletlerle yabancı şirketler veya çeşitli ülkelere mensup şirketler arasındaki müzakereler için de ge-

çerlidir. Ülkede yatırım yapmak isteyen şirketin bu talebini bir lütuf gibi kabul etmemek gerekir. Kuşkusuz her ülke yabancı sermaye çekmek istemekte, hatta bunun için bazen birbiriyle yarış etmekte mevzuatını yabancı yatırımları çekecek biçimde liberalleştirmektedir. Ama bu yabancı yatırımcıların her talebinin koşulsuz, kuralsız kabul edileceği anlamına gelmiyor. Her ülkenin bir yasal düzeni ve geçerli kuralları vardır. Yabancı yatırımcıların önce bu kurallara uygun davranmaları gerekir. Ayrıca bu şirketlerin başka ülkelerdeki yatırımlarında hangi kuralları kabul ettikleri, o ülkeye hangi avantajları sağladıkları da önceden araştırılmalıdır. Böylece ülkenin o alanda mümkün olan en büyük faydayı elde etmesi sağlanabilir.

Yabancı şirketlerle ortak yatırım veya lisans altında üretim yapan firmaların da yukarıda özetlenen müzakere tekniklerini dikkate almalarında yarar var. Yapılacak anlaşmalara ileride üretimi, ihracatı kısıtlayıcı hükümler konulması orta ve uzun vadede hem yerli firmaya hem de ülkeye zarar verebilir. Türkiye 1980'li ve 1990'lı yıllarda bunun sıkıntısını çok çekmiştir.

Sessiz Diplomasi

Devletler arasındaki müzakerelerin büyük çoğunluğu kapalı kapılar arkasında cereyan eder. Bu, diplomasinin tabiatının bir gereğidir. Yüzyıllar boyunca uluslararası ilişkiler, özellikle önemli görüşmeler, müzakereler, pazarlıklar çoğu zaman gizlilik içinde yürütülmüştür. Demokrasinin yeterince gelişmediği, kamuoyunun öneminin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde devletleri yönetenler yabancı ülkelerle ilgili düşünceleri ve çalışmaları hakkında halka hesap vermek ihtiyacını hissetmiyorlardı. Halkta da yöneticilerden bilgi isteme bilinci ve gereksinmesi gelişmemişti. Esasen uluslararası ilişkilerin doğası da o dönemlerde dışarıya bilgi vermeye pek müsait değildi. Devletlerin dış politikadaki hesapları çoğunlukla diğer ülkeler aleyhine topraklarını genişletmek veya yabancı ülkelerin topraklarını aralarında paylaşmak, egemenlik veya etkinlik alanlarını başkalarının aleyhine yaygınlaştırmak, ticaret ve ulaştırma alanlarında stratejik üstünlük kazanmak gibi konular üzerinde yoğunlaşıyordu.

Bazen de ülkelerin ekonomik ve askeri gücü, hasım bir ül-

keyle mücadeleye elvermediği için o ülkeyi yatıştırma politikası izleniyor, o ülkenin verebileceği zararın asgari düzeyde tutulmasına çalışılıyordu. Bu gibi durumlarda o ülkeye daha zayıf devletlerin sırtından tavizler veriliyordu. Örneğin İngiltere kendinden güçlü olan Almanya'yı yatıştırmak için kendinden güçsüz olan Çekoslavakya'nın sırtından taviz veriyordu. Bunlar dış politikanın görünmeyen yüzünü oluşturuyordu. Bunların övünülecek ve halka anlatılacak bir tarafı yoktu. Ne yazık ki, yakın geçmişte bu gibi olaylar oldukça sık yaşandı. Haksız ve saldırgan ülkelere verilen tavizler, başlangıçta büyük diplomatik başarılar gibi takdim edildi ama sonunda dünyayı büyük felaketlere sürükledi.

Aslında sessiz diplomasi özellikle 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında çok sık kullanılan bir yöntemdi. Büyük devletler, aralarında savaş yapmadıkları dönemlerde, sessiz diplomasi yoluyla dünyayı aralarında paylaşıyorlar, nüfuz bölgeleri kuruyorlar, sömürgeler oluşturuyorlardı. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ve savaş sırasında birçok gizli anlaşma yapıldı. Bunlardan bazıları Türkiye ile doğrudan doğruya ilgiliydi. Tarihçiler bu gizli anlaşmalardan bazılarının şunlar olduğunu söylüyor:

- 2 Ağustos 1914 tarihli, Türk-Alman Antlaşması. (Türkiye'nin savaşa girme taahhüdü ile ilgili.)
- 12 Mart 1915 tarihli, İngiliz-Rus mutabakatı. (İngiltere, savaşın kazanılması halinde Rusların Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini kabul etmeyi vaat ediyor.)
- 10 Nisan 1915 tarihli, Fransız-Rus mutabakatı. (Fransa, zafere ulaşılması halinde Rusların Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini kabul ediyor.)
- Temmuz 1915 tarihli, İngiliz hükümeti ile Hicaz Emiri Hüseyin arasında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacak topraklar üzerinde bir Arap devletinin kurulmasına ilişkin anlaşma.
- 9 Mart 1916 tarihli, İngiliz-Fransız-Rus mutabakatı. (Osmanlı topraklarında nüfuz bölgeleri tesisi ile ilgili.)
- 19 Nisan 1917 tarihli, Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması. (Buna göre İtalya'ya Adana ve İzmir bölgesi vaat ediliyor.)

Bu anlaşmaların çoğu kâğıt üzerinde kaldı. Bazılarının varlığı inkâr edildi. Uygulamada çelişkiler görüldü. Örneğin Türkiye, 2 Ağustos 1914 tarihli mutabakattan üç gün sonra, 5 Ağustos'ta tarafsız kalacağını ilan etti. Bunun üzerinden bir hafta geçmeden İngiliz gemilerinin takibinden kaçan Amiral Souchon'un komutasındaki *Göben* ve *Breslau* isimli Alman gemileri Osmanlı hükümetinden izin alarak 10 Ağustos 1914 tarihinde Çanakkale'den geçtiler ve İstanbul'a geldiler. O sırada Osmanlı İmparatorluğu resmen tarafsız devlet statüsündeydi. Ancak yürütülen gizli görüşmelerin sonucunda bu gemilerin Osmanlı İmparatorluğu tarafından satın alındığı ilan edildi. Gemilere *Yavuz* ve *Midilli* adları verildi. 26 Eylül'de, Türkiye Boğazlar'ı kapattığını ilan etti. Böylece Rus donanması Karadeniz'de hapsedilmiş oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu gemileri kısa zamanda Rusya'ya karşı kullanacağı belliydi. Ama Osmanlılar savaşa hazır değildi. Acil mali yardıma ihtiyaçları vardı. Bunu talep edebilecekleri ülke de Almanya idi. Alman Büyükelçisi bu yardımı sağlayabileceklerini Osmanlı hükümetine bildirdi, ancak bir istekleri vardı: Osmanlı donanması derhal Karadeniz'de askeri bir harekât yapmalıydı. Ekim ayı sonlarında *Yavuz* ve *Midilli*, gene Amiral Souchon'un komutasında İstanbul'dan ayrıldı ve birkaç gün sonra Karadeniz kıyısındaki Rus limanlarını bombardıman etti. Böylece Osmanlı İmparatorluğu, Almanya ve Avusturya ile birlikte savaşa katılmış oldu. İşte bu gelişmeler kapalı kapılar arkasında yapılan görüşmelerin, anlaşmaların sonucuydu. Kamuoyunun bunlardan haberi olmuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesi önlenebilir miydi? Belki de. Gerçekten Türkiye'de İngiltere ile birlikte hareket etmek isteyenlerin sayısı az değildi. Maliye Nazırı Cavit Bey, 1911 yılının Ekim ayında, İngiltere Bahriye Bakanı Churchill'e bir mektup yazarak Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir ittifak yapılmasını önermiş, ancak Churchill bunu reddetmişti. Bu arada bazı işadamları da Osmanlı-İngiliz ittifakı için özel temaslar yapıyorlardı. Bunlardan birisi de Ağa Han'dı. O dönemde Londra'da bir hayli nüfuzlu bir konumda bulunan ve İngiliz hükümeti ile de yakın ilişki içinde olan Ağa Han'ın hatı-

ralarında anlattığına göre; kendisi o sıralarda Londra'daki Türk Büyükelçisi olan Tevfik Paşa'yı ziyaret ederek, İstanbul'da iktidarı ellerinde bulunduran Jön Türkler'in, Londra'ya bir heyet göndermelerine aracılık etmesini rica ediyor. Bu heyetle yapılan görüşmelerde İngiliz hükümeti yetkilileri kendileri, Rusya ve diğer bütün müttefikleri adına, Türkiye'ye her türlü garantiyi vermeye hazır olduklarını bildiriyorlar. Ancak bu sözlü garantiler genel niteliktedir. Ağa Han, Türklerin, geçmiş tecrübelerinin ışığında böyle garantilere kuşkuyla baktığını söylüyor. Ağa Han'ın İngiliz yetkililerine önerisi, Türkiye'nin savaşta tarafsız kalmasını değil, müttefiklerle beraber savaşa katılmasının sağlanması için çaba gösterilmesi oluyor. Ağa Han bu düşüncelerini, o tarihlerde Savaş Bakanlığına atanan Lord Kitchener'e anlatıyor. Birkaç saat sonra Kitchener'den şu cevap geliyor: *"Müttefikler Türkiye'nin savaşta kendi yanlarında yer almasını kesinlikle istemiyorlar."*[10]

Ağa Han'ın bu izlenimleri gerçekleri ne kadar yansıtıyor; araştırmaya değer. Eğer doğruysa, Türkiye'nin savaşa Almanlarla birlikte katılmasının sebepleri arasında İngilizlerin ve müttefiklerinin bu isteksizliği de yatıyor olabilir. Şurası belli ki, o yıllarda İngiltere ve Fransa, Türkiye'yi eşit şartlarla işbirliği yapılacak bir dost gibi görmüyorlar. Tam tersine Türkiye'ye baskı yaparak her istediklerini elde edebileceklerini sanıyorlar.

O dönemde gizli diplomasi yoluyla temaslar yürütenlerden biri de ünlü silah tüccarı Basil Zaharof'du. Zaharof hem İngiltere Başbakanı Lloyd George'un hem de Fransa Başbakanı Clemenceau'nun dostu ve danışmanıydı. 1885 ile 1914 yılları arasında İngiliz silah şirketlerinin temsilcisi olarak, aynı zamanda hem Türklere hem de Yunanlılara silah satmıştı. Tahmin edileceği gibi, esas amacı İngiliz menfaatleri doğrultusunda Yunanistan'a destek olmaktı. Savaş yıllarında Paris'te sahip olduğu *Radyo* isimli basın ajansı ve *Excelsior* gazetesi aracılığıyla sürekli biçimde Yunan propagandası yaptı. Zaharof, Venizelos'u desteklemek için büyük gayret gösteriyordu. 6 Mayıs 1919 tarihinde dört büyük devlet tarafın-

10 Launay, Jacques de, *Histoire de la Diplomatie Secrete*, 1914-1945, Marabout Université, Bruxelles, 1966, s. 10-12, 17.

dan Yunanistan'ın İzmir'e asker çıkartmasına yetki veren kararın alınmasında Zaharof'un büyük etkisi olduğu söylenir.[11] Zaharof Anadolu'ya çıkan Yunan ordusuna silah ve teçhizat sağlanması için şahsi servetinin de bir bölümünü harcamıştı. Peki nasıl olmuştu da Osmanlılar düşmanlarını destekleyen bu adamdan silah alarak, onu daha da zenginleştirmişlerdi? Bu sorunun cevabı bilinmiyor.

Savaş çetin geçiyordu. Osmanlılar yalnız Çanakkale'de değil, diğer savaş alanlarında da kolayca yenilebilecek bir hasım olmadıklarını göstermişlerdi. Ama Osmanlılara karşı savaş sadece cephede yürütülmüyordu. Müttefikler gizli diplomasi yöntemiyle de Osmanlı devletini zayıf düşürecek tertipler arıyorlardı. Kendilerine müttefik bulmakta da pek zorlanmıyorlardı. İngiliz casusu Lawrence'ın tahrikleri ve entrikaları sonucunda bazı Arap kabilelerinin liderleri, Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldırmışlardı. Bunların öncülüğünü Hicaz Emiri Hüseyin yapıyordu. Lawrence'in etki alanına giren Hüseyin, 15 Haziran 1915'te İngiliz ajanlarıyla gizli bir anlaşma yaptı. Hüseyin, Osmanlılara karşı İngiltere'nin yanında savaşmasının karşılığında kurulacak büyük bir Arap devletinin başına geçecektir. Bu devlet Suriye'den Kızıldeniz'e, Basra Körfezi'nden Mekke'ye kadar uzanacaktır. Bu anlaşma daha sonra Temmuz 1915 ile Ocak 1916 tarihleri arasında Hüseyin'le Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Henry MacMahon arasında imzalanan on anlaşmayla resmiyet kazandı. İngiltere bu büyük Arap devletinin kurulmasını resmen garanti etti. Peki İngilizler sözlerinde durdular mı? Pek sayılmaz. Fransız temsilcisi Charles-François Georges-Picot ile İngiliz Temsilcisi Mark Sykes, 1916 yılının Şubat ayında Kahire'de buluşarak Ortadoğu'daki Osmanlı topraklarını nasıl paylaşacaklarını görüştüler. Sonra da Sent Petersburg'a giderek Rusları ikna ettiler. Sonuçta Fransızlara Lübnan ile Suriye'nin sahil kesimlerinin yönetimi bırakıldı. Fransa, Suriye'nin geri kalan bölümleriyle Irak'ın bir kısmında da söz sahibi olacaktı. Böylece Hicaz Emiri Hüseyin'e vaat edilen "Arap Devletinin" toprakları bir hayli daraltılmış olu-

11 Launay, s. 126.

yordu.[12] Bütün bu entrikalara rağmen Osmanlılar savaş alanlarında çetin bir mücadele veriyorlardı. Örneğin 22 Kasım 1915'te Irak'ta büyük kuvvetlerle saldırıya geçen İngilizler, Osmanlı Altıncı Ordusu tarafından yenilgiye uğratılmış, Kut-ul Amare'ye çekilmek zorunda kalmışlardı. Orada, 120 gün süren Türk kuşatması altında kaldılar. 29 Nisan 1916'da 2.750 İngiliz askeri ile 6.500 Hint asıllı asker Osmanlı kuvvetlerine teslim oldu.[13]

Bu arada İngiltere diplomatik alanda da çalışmalarını sürdürüyordu. Lord Rotschild'in önerisi üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Balfour, Filistin'de Yahudilere bir Yurt kurulması için söz vermişti. Tarihe "Balfour Deklarasyonu" olarak geçen bu metin, Hicaz Emiri Hüseyin'e vaat edilen toprakları büsbütün daraltıyor ve bir yüzyıl boyunca çözülemeyecek olan Ortadoğu uyuşmazlığının tohumlarını atıyordu. Sonunda Emir Hüseyin Mekke'den, Faysal da Şam'dan kovuldular. İbn Suud Arap devletinin yönetimini ele geçirdi. Ama bu, artık Lawrence'in bir hayal olarak vaat ettiği devlet değildir. Zamanla bu bölgede başka Arap devletleri kuruldu ve büyük Arap devleti rüyası sona erdi.[14] Ortadoğu'da bugünkü sıkıntıları, sorunları, çatışmaları görenler herhalde bölgenin bu geçmişini hatırlıyorlardır.

9 Mart 1916 tarihinde İngiltere; Fransa ve Rusya ile birlikte Osmanlı topraklarının paylaşılmasında anlaşmaya vardı. Artık esas amaca ulaşılmıştır. O da Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi, parçalanması ve zayıf düşürülmesidir. Arap liderlerine verilen yazılı garantilerin yerine getirilmemesi, büyük devletler için o kadar önemli değildir. Gizli görüşmeler sonucunda varılan gizli anlaşmaların hükmü bu kadardır.

Gizli görüşmelerde devletlerin başka ülkelerin sırtından tavizler verdiklerinin, başka ülkelerin topraklarını diğer ülkelere vaat ettiklerinin örnekleri az değil. Örneğin İngilizler Çanakkale'ye saldırmadan önce Rusya'nın desteğini sağlamak için Boğazlar konu-

12 Sykes-Picot Anlaşması'nın ayrıntıları için bkz. McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples and the End of the Empire*, Arnold, London, 2001, s. 116.

13 McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples...*, s. 103.

14 Launay, s. 21-22.

sunda Rusların taleplerini kabul etmişlerdi. Profesör Miliukoff, 30 Mayıs 1916 tarihinde Rus Parlamentosu Duma'da yaptığı bir konuşmada, *"Bizim bu savaştaki en önemli hedefimiz İstanbul'u almaktır. Bu şehir tümüyle ve kayıtsız şartsız Rusya'ya ait olmalıdır,"* demişti. İngiltere de Rusların bu emeline rıza göstermiş miydi? Bu soru İngiliz Avam Kamarası'nda Dışişleri Bakanı Edward Grey'e soruldu. Grey şöyle kaçamak bir cevap verdi: *"Gayrı resmi beyanlara resmi cevap vermek gerekli de değildir, arzu edilen bir durum da değildir."*

Sadece bu cevaba bakarak, İngilizlerin İstanbul'un Rus işgaline verilmesine razı oldukları sonucunu çıkartmak zor. Ama bu konuda bir başka bilgi daha var. 7 Mart 1915 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Sazanov, Londra'da Rus Büyükelçisi'ne çektiği bir telgrafta şöyle diyordu: *"Boğazlar meselesinin ve İstanbul konusunun Rusya'nın arzularına uygun olarak çözümüne İngiltere tam ve nihai mutabakatını verdiği için İmparatorluk hükümetinin derin şükranlarını Grey'e bildirmenizi rica ederim."*

Bu bilgiyi doğrulayan bir gelişme de şu: 2 Aralık 1916 yılında Milletvekili Trepoff, Duma'da yaptığı bir konuşmada şunları söylüyor: *"1915 yılında İngiltere ve Fransa ile yaptığımız bir anlaşma, Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul üzerindeki haklarını en kesin biçimde tesis etmiş bulunmaktadır. İtalya da daha sonra bu anlaşmaya katılmıştır."* Tabii ki, 1917 tarihinde Rusya'da gerçekleştirilen ihtilal bütün bu hesapları bozdu. İngiltere de, Çarlık Rusyası'na vermiş olduğu söylenen yükümlülüğünden kurtuldu. Bunun üzerine 5 Ocak 1918 tarihinde, İngiliz Başbakanı'nın Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada, *"İngiltere'nin Türkiye'yi başkentinden mahrum etmek için savaşmadığını"* söylüyordu.[15] Yani Boğazlar'ın Rusya'ya verilmesi söz konusu değildi... Şartlar değişince politika da değişmişti.

Toprak tavizleri sadece Osmanlıların sırtından verilmiyordu. 26 Nisan 1915 Londra ve 18 Ağustos 1917 Saint Jean de Maurienne Antlaşmaları'yla, İtalya'ya Antalya bölgesi ve On İki Ada'yla ilgili tavizlerin yanı sıra, İtalya'ya kuzeydoğu sınırına yakın Avusturya top-

15 Ponseby, s. 120.

rakları, Dalmaçya sahillerindeki adalar, Afrika ve Arnavutluk'tan topraklar da vaat edilmişti.[16]

Bu örneklerin de gösterdiği gibi, uluslararası ilişkilerde, özellikle savaş koşullarında yüksek insani değerler, hakkaniyet ve adalet gibi kıstaslar kolayca bir kenara bırakılabilmekte, devletler gizli diplomasi yöntemiyle, kendi menfaatleri gerektirdiğinde başka ülkelerin sırtından, toprak da dahil, her türlü tavizi verme hakkını kendilerinde görebilmektedirler.

Birçok ülkede büyük sıkıntılara ve acılara yol açan gizli diplomasiye ilk karşı çıkan ABD Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra 1919 yılında yapılan Versay Antlaşması, Wilson'un 14 maddelik planından esinlendi. Bu 14 maddenin birincisinde şöyle deniliyordu: *"Artık barış antlaşmalarına açıklıkla varılacak, bundan sonra hiçbir gizli uluslararası mutabakat olmayacak, diplomasi, halkın gözü önünde açık bir şekilde çalışacak."* Wilson kazanılan zaferin coşkusu içinde uluslararası ilişkilerde köklü bir değişiklik yaratılabileceğine inanıyordu. Amerika'nın öncülük ettiği demokrasi ideallerinin uluslararası ilişkilerin yapısını da etkileyebileceğini düşünüyordu. Wilson birkaç büyük devletin kendi aralarında diğer devletlerin kaderlerini gizlice belirleyecek görüşmeler, anlaşmalar yapmalarına karşıydı. Ama çok geçmeden kendisi de bu sözlerinin pek gerçekçi olmadığını anladı. Versay Konferansı sırasında kendisi de İngiltere, Fransa ve İtalya başbakanları Lloyd George, Clemenceau ve Orlando ile gizli görüşmelere katıldı.

Wilson daha sonra yaptığı konuşmalarda bir ölçüde geri adam atarak görüşlerini daha sınırlı bir çerçeveye oturttu. Örneğin Senato'da yaptığı bir konuşmada yukarıdaki sözlerini şöyle yorumlamak gereğini duydu: *"Açık diplomasiden söz ederken, hassas konularda özel görüşmeler olmayacak demek istemedim. Sadece gizli anlaşmaların yapılmaması görüşünü savundum. Bütün uluslararası ilişkilerde bir kere görüş birliğine varılınca bunlar masanın üzerine konulmalı, açıklanmalı ve herkesçe anlaşılır olmalıdır."*[17]

---

16 McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples...*, s. 115.

17 Eban, Abba, *Diplomacy for the next Century*, Yale University Press, New Haven, 1998, s. 76.

Wilson'un attığı bu geri adım pek fark edilmedi. Batı ülkeleri basınında ve kamuoyunda gizli diplomasiye karşı güçlü bir eğilim başladı. Gene de savaşı izleyen yıllarda gizli diplomasi yöntemine sık sık başvurulduğu görüldü. Bunun ilginç örneklerinden biri Sovyetler Birliği ile ilişkilerde yaşandı. 1917'de Rusya'da bir ihtilalle yönetimi devralan rejim uzun yıllar ABD ve diğer Batılı ülkelerin çoğu tarafından tanınmadı. Bu bir prensip meselesi miydi? Pek sayılmaz. Daha 1918 yılında İngiltere Başbakanı Llyod George, Sovyetler Birliği'nin ve o devirde eski Rus topraklarında oluşturulmuş bulunan bazı yerel yönetimlerin Barış Konferansı'na davet edilmelerini önerdi. Başkan Wilson bu öneriyi kabul etti, ama toplantı Paris'te değil, İstanbul'da, Büyükada'da düzenlenmeliydi. Wilson bu amaçla William Bullitt adlı özel bir temsilciyi Moskova'ya gönderdi. Lenin bu öneriyi kabul etti ama karşılığında Rus topraklarındaki müttefiklere ait bütün askeri güçlerin geri çekilmesini istiyordu. Bu teklif kabul edilmedi ve konferans gerçekleşmedi. Bazı kaynaklara göre, bir süre sonra ABD Cumhurbaşkanlığı adayı Warren Harding, Vanderlip adındaki bir temsilci ile şu mesajı gönderdi: Eğer kendisi iktidara gelirse, ABD Sovyetler Birliği'ni tanıyacaktır. Ancak buna karşılık Sovyetler de Amerika'ya Kamçatka Yarımadası'nda bazı imtiyazlar vermelidirler. Bu öneriler seçimlere kadar gizli tutulmalıdır. Sovyetler bu öneriyi de kabul ettiler. Ama seçimleri kazandıktan sonra Başkan Harding bu konuya bir daha değinmedi. Bu önerilerin basına sızması üzerine Harding, Vanderlip'in girişimlerinden haberdar olmadığını söyledi.[18] Belki gerçekten de öyleydi. Bu örnek resmi yetki ve sorumluluk taşımayan kişiler aracılığı ile yapılan gizli temasların sakıncalarını göstermesi açısından dikkat çekici.

İşadamlarının uluslararası ilişkilerde oynadıkları rol Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da devam etti. Bazı gizli görüşmelerde dünya politikasına yön vermeyi amaçlayan kararlar alındı. Örneğin 1937 yılının Kasım ayında San Fransisko'da yapılan bir toplantıya ABD'nin en büyük yedi firmasının temsilcilerinin ve bazı senatörlerin yanı sıra, biri San Fransisko'daki Alman Başkonsolosu olmak

18 Launay, s. 128-130.

üzere, iki önemli Alman temsilci de katıldı. Toplantının amacı Çin'in ve Rusya'nın ekonomik nüfuz bölgelerine bölünmesiydi.[19] Bu örneğin de gösterdiği gibi, uluslararası ilişkileri sadece devletler arasındaki ilişkiler gibi görmemek gerekiyor. Devlet dışı aktörler zaman zaman olayların akışı üzerinde söz sahibi olmaya çalışıyorlar, bazen de oluyorlar.

Kapalı kapılar arkasında yapılan görüşmeler bazen bir ülkenin kaderini etkileyebilecek boyutlarda oluyor. Bunun örneklerinden biri İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Almanya'nın Avusturya ile birleşmek için yürüttüğü gizli temaslardır. Hitler'in talimatı üzerine o tarihlerde Almanya'nın Viyana Büyükelçisi olan Von Papen Avusturya Başbakanı Kurt von Schuschnigg'i 12 Şubat 1938 tarihinde Hitler'in Berchtesgaden'daki karargâhına getirdi. Hitler bu görüşmede kendisine bir ültimatom verdi. Gözaltındaki Naziler derhal serbest bırakılacak ve Nazi Almanyası'nın destekçisi olan Artur Seyss-Inquart İçişleri Bakanlığına getirilecektir. Schuschnigg bu talepleri kabule yanaşmadı. Ama Viyana'ya döndüğünde yeni bir ültimatomla karşılaştı. Hükümeti Seyss-Inquart'a devretmezse, Alman orduları derhal Avusturya'yı işgal edecektir. Schuschnigg bu durumda istifa etmekten başka çare bulamadı. Ama bu sefer de başka bir sorun çıktı. Cumhurbaşkanı Miklas, Seyss-Inquart'ı başbakanlığa atamayı kabul etmiyordu. Almanya ültimatomunu sürdürdü. Cumhurbaşkanı dört saat içinde karar vermeliydi. Neticede Seyss-Inquart fiili bir durum yaratarak hükümeti devraldı. İlk yaptığı iş Alman hükümetine resmen başvurarak Alman askeri birliklerinin Avusturya'ya gönderilmesini istemek oldu. Alman birliklerinin ertesi gün Viyana'da yaptıkları resmi geçitte Hitler de hazır bulundu. Ona refakat edenlerden biri de daha sonra Ankara Büyükelçiliğine atanacak olan Viyana Büyükelçisi Von Papen idi.[20]

Görüldüğü gibi, iki savaş arasındaki dönemde Wilson'un, diplomaside açıklık prensibi pek etkili olmadı. Ancak, özellikle ABD ve İngiltere gibi ülkelerde basın, Wilson'un uluslararası ilişkilerde

19 Launay, s. 184.
20 Launay, s. 196-198.

açıklıktan yana tavır almasından sonra, artık hiçbir konunun, hiçbir görüşmenin gizlilik içinde yapılmasını kabul etmez oldu. Her şey kamuoyunun gözleri önünde cereyan etmeliydi. Bu anlayış özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısında güç kazandı. Basın artık her şeyin dünya kamuoyunun gözünün önünde olmasını istiyordu. Ama diplomaside mutlak ve sürekli bir açıklık mümkün müydü? Yukarıda anlatılan örnekler sessiz diplomasinin sadece kötü amaçlar için kullanılabileceği izlenimini vermemeli. Bunun aksi yöndeki örnekler de çok. Herhalde, sonucu olumlu da olsa olumsuz da, uluslararası ilişkilerde sessiz diplomasi yönteminden vazgeçilmesi pek kolay değil.

Gerçekten, uluslararası müzakereler belirli aşamalarda hassas noktalardan geçer. Taraflar görüşmelerin her aşamasında belirli taktikler uygularlar. Karşı tarafın hangi noktaya kadar gidebileceğini görmek için bazen kendi pozisyonlarını esnekleştirebilecekleri izlenimi verirler. Eğer müzakerelerin her aşamasında kamuoyuna ayrıntılı bilgi vermek gerekirse, bu çoğu zaman bir anlaşmaya varılmasını güçleştirir, hatta kamuoyunun tepkisi birçok halde anlaşmaya varılmasını olanaksız hale getirebilir. O nedenle müzakerelerin gizlilik içinde yürütülmesi genel kuraldır.

Birleşmiş Milletler genel sekreterlerinden Dag Hammarskjöld de sessiz diplomasinin yararlarına inananlardandı. Hammarskjöld şöyle diyordu: "*Uluslararası müzakerelerde en iyi sonuçlara kamuoyunun önünde varılamaz. Konuşmaların her safhası açıklanacak olursa yanlış anlamalar, tarafların tutumlarını katılaştırmaları gibi durumlar ortaya çıkabilir ve kamuoyu faktörünü bir müzakere unsuru gibi kullanma eğilimi ağır basar.*"[21]

Halkın gerçekleri öğrenme arzusu ve hakkıyla, uluslararası ilişkilerde milli çıkarların en iyi biçimde korunması ihtiyacı arasında hassas bir denge sağlamak gerekiyor. Uluslararası ilişkilerden sorumlu olan devlet adamları, bütün adımlarını sadece halkın günlük eğilimlerine göre atarlarsa başarılı sonuç alma şansları sınırlı olur. Ama aynı şekilde halkın temel çıkarlarını ve beklentilerini göz ardı edecek anlaşmalara imza atarlarsa bunu daha sonra halka kabul ettirmekte zorluk çekerler.

---

21 Eban, s. 78.

Bazı önemli uluslararası ihtilaflara kamuoyu önündeki tartışmalarla çözüm bulunamayacağının anlaşılması, sessiz diplomasinin önemini arttırdı. Gerçekten sessiz diplomasiye başvurulduğu durumlarda bazen barışa, uzlaşmaya daha fazla yardımcı olunabildiği görülüyor. Hatta bazı hallerde aralarında diplomatik ilişki olmayan, kamuoyu önünde birbirini şiddetle eleştiren ülkeler veya taraflar arasında gizli temaslar yoluyla ortamın yumuşatılmaya çalışıldığı görülüyor. Bu yolla taraflar birbirinin görüşlerini daha iyi anlıyor ve uzlaşma yolunda adımlar atılabiliyor.

Bunun bir örneği şu: 1967 Arap-İsrail savaşından sonra Arap ülkeleri kamuoyunda İsrail'e karşı o kadar kuvvetli tepkiler oluşmuştu ki, bir Arap devlet adamının İsrailli bir politikacıyla bir araya gelmesi âdeta suç sayılıyordu ve iki taraf arasında kamuoyunun bilgisi içinde resmi temaslar yapılması olanağı bulunmuyordu. Böyle bir ortam içinde dahi bazı temasların yapılabildiği anlaşılıyor.

O tarihte İsrail Dışişleri Bakanı olan Abba Eban daha sonraki yıllarda yayınladığı anılarında; Ürdün Kralı Hüseyin'le, önce Londra'da, daha sonra da Akabe ve Eliat limanları civarında bir yatta buluştuğunu açıkladı. Gene Abba Eban'ın anlattığına göre, 1977 yılında İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Dayan da Fas'ta üst düzeydeki Mısırlı yetkililerle görüştü. Bu temaslar daha sonra iki ülke arasında resmi temaslar yapılmasının yolunu açtı ve böylece 1979 yılında Mısır'la İsrail arasında bir barış antlaşması imzalanabildi. Bu antlaşmaya olanak sağlayan Camp David görüşmeleri de Başkan Carter'in önerisi ve hatta ısrarı ile gizlilik içinde yürütüldü. Abba Eban, *"Eğer kritik aşamalarda gizliliğe riayet edilmezse hiçbir müzakerenin başarı şansı yoktur,"* diyor.

Sessiz diplomasinin başka örnekleri de var. ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'in Sovyetler Birliği'nin Vaşington Büyükelçisi Dobrynin ile yürüttüğü gizli görüşmelerin Soğuk Savaş'ın sona erdirilmesine yardımcı olduğu biliniyor. Dobrynin anılarında bu temaslardan ayrıntılı biçimde söz ediyor.[22]

Gerçekten gizli diplomasinin en ilginç örneklerinden biri Soğuk Savaş döneminde Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler-

22 Eban, s. 81-82, 87-88.

de görüldü. Bu iki ülke savaşın eşiğine geldikleri dönemlerde bile gizli diplomasi yöntemiyle temas ederek liderler düzeyinde görüş alışverişinde bulunuyorlardı. 1960'ların başlarında bu gizli temaslar Vaşington'da Başkan Kennedy'nin kardeşi ve Adalet Bakanı Robert Kennedy ile Sovyet Tass Ajansı'nın Vaşington Büro Şefi Bolshakov arasında yürütülüyordu. Bolshakov aslında Sovyet Askeri İstihbarat Teşkilatı'nın bir üyesiydi ve albay rütbesindeydi. Vaşington'daki esas görevi Robert Kennedy ile temas ederek Kruşçev'le Başkan Kennedy arasında irtibat sağlamaktı. Bu temaslardan başka hiç kimsenin haberi yoktu. Vaşington'daki Sovyet Büyükelçisi Menshikov bile bundan habersizdi. Daha sonra bu görev 1962 yılında Vaşington'a atanan ve burada 16 yıl görev yapan Büyükelçi Anatoly Dobrynin'e verildi ve Dobrynin Robert Kennedy ile "gizli kanal" adı verilen yöntemle temasları sürdürdü. Bu kanal ABD ve Sovyetler Birliği dışişleri bakanlıkları arasındaki temaslardan tamamen bağımsız olarak çalışıyordu.[23] Küba krizinin bir savaşa yol açmadan çözülmesi bu kanal vasıtasıyla sağlandı. Orada Türkiye'deki füzelerle ilgili önemli pazarlıklar yapıldı. Bunun ayrıntıları aşağıda Küba Krizi bölümünde anlatılacak.

Sessiz diplomasinin diğer ilginç örneklerinden biri de Vietnam Savaşı sırasında yaşandı. Amerika ile Rusya arasındaki "gizli kanal" kullanılarak Kissinger'in, Sovyet liderleri ile Vietnam konusunda görüşmeler yapmak üzere Moskova'ya gitmesi kararlaştırıldı. Kissinger Sovyetler Birliği'nin Vaşington Büyükelçisi ile birlikte Moskova'ya gitti. Kremlin'deki özel bir misafirhaneye yerleşti. Bütün bunlar olurken, Moskova'daki Amerikan Büyükelçisi'nin bu ziyaretten haberi yoktu.[24]

Ortadoğu barış sürecinin son yıllarda ivme kazanmasında da sessizdiplomasinin payı var. Norveç hükümetinin girişimiyle İsrail ve Filistin yetkililerinin kamuoyunun bilgisi dışında buluşmaları bazı alanlarda ilerleme kaydedilmesine yardımcı oldu. Ancak daha sonraki gelişmeler, gizli diplomasiyle yapılan bu temasların bir anlaşmayla sonuçlanmadığını gösterdi. Çatışmalar yeniden başladı.

---

23 Dobrynin, Anatoly, *In Confidence*, Times Books, New York, 1995, s. 53.
24 Dobrynin, s. 244-245.

Daha yakın tarihte, Bosna-Hersek savaşına son veren Dayton Barış Antlaşması müzakereleri de büyük gizlilik içinde yürütülmüştü. Liderlerin Dayton'da el sıkışmalarını görüntüleyen bir fotoğraftan sonra 20 gün süreyle müzakerelerin gelişimi konusunda basında hiçbir haber yayınlanmadı. Oysa içeride çok çetin tartışmalar oluyordu. Bu tartışmalar kamuoyuna yansısaydı belki de Dayton Antlaşması imzalanamayacaktı.[25]

Kosova krizinin başlangıç döneminde bazı Batılı ülkeler ve Rusya ile Sırp hükümet yetkilileri ve Kosovalı Arnavutlar arasında Paris civarındaki Rambouillet şatosunda yapılan görüşmeler de büyük gizlilik içinde yürütüldü. O görüşmeler o kadar gizlilik içinde yapıldı ki, daha sonra savaşın sorumluluğunu üstlenecek olan NATO örgütünün temsilcileri bile bu görüşmelere davet edilmediler. Ama bu temaslar başarısızlıkla sonuçlandı ve bir askeri müdahale gerekti. Sessiz diplomasinin her zaman başarılı sonuçlar vermesi mümkün olamıyor.

Türk diplomasi tarihinde de sessiz diplomasinin örnekleri var. Lozan Barış Antlaşması sırasında Türk Heyeti Başkanı İsmet İnönü'nün yaptığı bazı ikili görüşmeler uzun yıllar sonra açıklandı. Daha sonraki yıllarda da Türkiye sessiz diplomasi yöntemine başvurdu. Kıbrıs için hayati önem taşıyan Londra ve Zürih Antlaşmaları'nın müzakereleri sırasında neler görüşüldüğünü, Başbakan Menderes'in ve Dışişleri Bakanı Zorlu'nun ne gibi çıkışlar yaptığını, Türkiye'nin, ağırlığını nasıl hissettirdiğini kamuoyu yıllar sonra öğrenebildi. Kıbrıs çıkartmasından önceki çeşitli temaslar ve görüşmeler hakkında da kamuoyuna bilgi verilmekte acele edilmemişti. Daha yakın tarihte, Bulgaristan'ın Türk azınlığına büyük baskılar uyguladığı dönemde, aileleri Türkiye'ye gidenlerin geride kalan çocuklarının Bulgaristan'dan kurtarılması, sessiz diplomasi yöntemiyle sürdürülen çetin görüşmelerin sonucunda mümkün olabilmişti. Sonunda Bulgaristan'ın bu baskı politikasından vazgeçmesi ve bu ülkede eski rejimin yıkılması ve eski yöneticilerin tasfiyesiyle sonuçlanan gelişmelerde de sessiz diplomasinin etkisi az değildir.

---

25 Basına kapalı olarak yürütülen bu görüşmelerin ayrıntıları için bkz. Holbrook, Richard, *To End a War*, Random House, New York, 1998, s. 235-312.

Ancak burada bir noktaya dikkat etmek gerekiyor. Sessiz diplomasi devlet adamlarının veya diplomatların karşıtlarıyla kayıtsız, kuyutsuz görüşmeleri, her akıllarına geleni söylemeleri, ülke çıkarlarından gereksiz tavizler vermeleri, anlamına gelmiyor. Tam tersine, sessiz diplomasiye başvurulmasının zorunlu olduğu hallerde karşı tarafa söylenecek sözlerin büyük bir dikkatle seçilmesi, müzakere stratejisinin ve taktiklerinin önceden çok iyi belirlenmesi, görüşmelerin her safhasında devletin en yüksek makamlarından sürekli biçimde talimat alınması, görüşmelerin büyük bir titizlik içinde kayda geçirilmesi ve devlet arşivlerinde saklanması gerekiyor. Belirli bir süre geçtikten sonra bu görüşmelerin ve hatta mümkünse zabıtların halkın bilgisine sunulmasında ve tarihçilerin incelemesine açılmasında yarar var. Bunu siz yapmazsanız karşı tarafın yapabileceğini ve görüşülenleri kendi açısından dünyaya yansıtabileceğini de unutmamak gerek. O nedenle sessiz diplomasi büyük dikkat ve sorumluluk isteyen bir iştir.

Sessiz diplomasi yöntemine çok taraflı diplomaside de sık sık rastlanır. NATO gibi uluslararası örgütlerin çalışmaları çoğunlukla gizlilik içinde yürütülür. Belgelerin ve yazışmaların çoğu gizlidir. Uluslararası konferanslarda veya milletlerarası kuruluşlarda hassas konular çoğu zaman çok az sayıda temsilcinin katıldığı görüşmeler yoluyla çözüme kavuşturulur. Hatta bazen bu meseleler resmi toplantıların dışında yürütülen özel görüşmeler, sosyal temaslar sırasında ele alınır. "Koridor politikası" da denilen bu yönteme başvurulduğunda, resmi toplantılarda birbirlerinin görüşlerine şiddetle karşı çıkan diplomatlar, toplantı dışında görüşlerini yakınlaştırmanın yollarını araştırırlar. Bu durum Birleşmiş Milletler'de sık sık görülür. Yunanistan'ın evvelce Birleşmiş Milletler'de Daimi Temsilcilik, sonra da dışişleri bakanlığı yapmış diplomatlarından Bitsios şöyle diyor: *"Birleşmiş Milletler'de davalar Konsey odasında nutuk atarak değil, perde arkasındaki büyük mücadelelerle kazanılır. Buralarda karar tasarıları, metinler müzakere edilir, baskılar yapılır ve ulusal menfaatlerin gerektirdiği kaba dil konuşulur."*[26]

İhtilaflar daha büyük boyutlardaysa ülkelerin başkentlerinde de

---

26 Moran, s. 14

paralel görüşmeler yürütülür. Taraflar bir yandan resmi toplantılarda zıt görüşler savunmaya devam ederken bir yandan da başkentler arasında çoğu zaman teknik düzeyde, bazen de dışişleri bakanları, başbakanlar veya devlet başkanları düzeyinde görüşmeler olur. "Telefon diplomasisi" bu gibi durumlarda en çok kullanılan yöntemlerden biridir. Üst düzeydeki bu temaslar sonucunda çoğu zaman taraflar arasında uzlaşmaya varılır. Bazen de bir konuda taraflardan biri öbürüne taviz verirken, başka bir konuda taviz alarak meseleler çözülür ve menfaatler dengelenir. Ancak bu temaslar sonuçlanıncaya kadar taraflar kamuoyu önündeki söylemlerini sürdürürler. Sessiz diplomasi yöntemi bazen yakın müttefikler arasında bile ortaya çıkan görüş ayrılıklarının kamuoyuna yansıtılmasını önler.

Modern diplomaside sessiz diplomasi yöntemine giderek daha sık biçimde başvuruluyor. Özellikle Avrupa Birliği üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanları ve bakanları arasında o kadar sık karşılıklı temas ve ziyaret yapılıyor veya telefon diplomasisine başvuruluyor ki, bazen bu ülkeler arasında diplomatlar aracılığı ile yapılan temaslar anlamını yitiriyor. Böylece küreselleşme olgusu bir anlamda diplomasi alanında da etkili oluyor. İlişkilerin bu düzeye geldiği, birçok devlet ve hükümet başkanının birbirlerine ilk isimleriyle hitap ettikleri bir dünyada önemli uluslararası sorunları sadece klasik yöntemlerle, kançılaryalar aracılığı ile çözmeye çalışmak veya devlet adamları arasındaki resmi mektuplaşmalarla yetinmek artık olanaksız. Üst düzeydeki kişisel ilişkiler çemberinin dışında kalan ülkeler, görüşlerini anlatmakta ve kabul ettirmekte daha çok güçlük çekiyorlar.

Liderlerin Eğilimleri ve Zirve Toplantıları

Devlet adamları arasındaki kişisel ilişkiler ve yakınlıklar, bazen çok önemli sorunların beklenmedik bir biçimde çözümüne yardımcı olabiliyor. Örneğin AB devlet ve hükümet başkanları zirvelerinde pek çok konunun, diplomatların katılmadıkları özel yemeklerde veya görüşmelerde çözüldüğü biliniyor. Bu özel yemeklerde varılan sonuçlar bazen o konuların uzmanı olan AB diplomatlarını dahi şaşırtıcı nitelikte olabiliyor. Türkiye ile ilgili pek çok konunun

AB'nin bu zirve yemeklerinde ele alındığı biliniyor. Benzeri özel temaslar aynı görüşleri benimseyen çeşitli ülkelere mensup siyasi partilerin liderleri arasında da yapılıyor. Bu partiler aynı zamanda ülkelerinde iktidarı ellerinde bulunduran partiler ise, hassas uluslararası meseleler buralarda görüşülüp karara bağlanabiliyor. Sosyalist Enternasyonal, muhafazakâr veya liberal partilerin Avrupa veya dünya çapındaki örgütlenmeleri bu gibi ilişkilerin kurulmasına ve kararların alınmasına uygun bir ortam sağlıyor.

Türkiye'nin zaman zaman uluslararası ilişkilerde çektiği sıkıntıların arkasında bu gibi toplantıların tümüne katılamamasının da rolü var. Hatta bazen Türk siyasi partilerinin bu toplantıların, bilinçli olarak dışında bırakıldıklarının örneklerine de rastlanıyor. Örneğin 1980'li yılların sonuna kadar bir Avrupa ülkesindeki sosyal demokrat çizgideki bir partinin Avrupa Sosyalist Partiler Konfederasyonu'na üye olabilmesi için ülkesinin ya AB üyesi olması veya AB üyeliği için başvuruda bulunmuş olması yeterliydi. 1989 yılında, Türkiye'nin dostlu olan bazı Danimarkalı siyaset adamlarının da teşvikiyle Türkiye'den ve Avusturya'dan birer parti bu Konfederasyona üyelik için başvuruda bulundu. Tüzüğe göre her ikisinin de kabul edilmesi gerekiyordu. Ama öyle olmadı. Derhal tüzük değiştirildi. Üye olmak için o ülkenin AB üyesi olması veya üyelik başvurusunda bulunmuş olması şartlarına bir şart daha eklendi: O ülke, aynı zamanda Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi EFTA'ya da üye olacaktı. Avusturya EFTA'ya üyeydi. Türkiye değildi. Sonuçta Avusturya partisi Konfederasyona tam üye yapıldı. Türk partisine ise sadece gözlemci üyelik sıfatı tanındı.

Bu ve benzeri nedenlerle Türkiye ile Avrupa Birliği üyesi ülkeler arasında en üst düzeydeki devlet adamları, siyasi partiler, parlamenterler arasındaki doğrudan temaslar diğer Avrupa ülkelerinin kendi aralarındaki temaslardan daha az.

Buna karşılık, Türkiye'nin son yıllarda Ortaasya ve Kafkas ülkeleriyle, Balkan ve bazı Ortadoğu devletleriyle cumhurbaşkanı ve başbakan düzeyindeki temaslarını sıklaştırdığı görülüyor. Türkiye'nin kendi bölgesindeki etkinliğinin arttırılmasında bu temasların kuşkusuz önemli rolü oldu. Zira kamuoyu denetiminin, parlamentonun ve basının etkinliğinin henüz yeterince gelişmediği bu bölge-

lerde devlet başkanları daima son sözü söylüyor. Onlarla kurulacak temaslar kapsamlı işbirliği projelerinin hayata geçirilmesi için özel bir önem taşıyor. Türkiye'nin son zamanlarda, özellikle 11 Eylül 2001 tarihinde New York ve Vaşington'a yapılan saldırılardan sonra ABD ile ilişkilerinde ve üst düzeydeki temaslarında gözle görünür bir artış ve yakınlaşma hissediliyor. Ocak 2002'de Başbakan Bülent Ecevit'in Vaşington'a yaptığı resmi ziyaret bu yakınlaşmanın bir göstergesi oldu.

Dışişleri Bakanı İsmail Cem ile Yunanistan Dışişleri Bakanı George Papandreu arasındaki temas ve görüşmeler sonunda Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde yaratılan yumuşama havası üst düzeydeki ilişkilerin örneklerinden biri.

Üst düzeydeki görüşmelerde taraflar çoğu zaman kamuoyunun önünde kullandıkları resmi söylemlerden farklı bir dil kullanıyorlar, birbirlerine sorunlarını, güçlüklerini ve ihtiyaçlarını daha açık bir dille anlatıyorlar. Bu tarz görüşmeler bazen çözüm yollarını da birlikte getiriyor.

Aslında liderler arasındaki zirve toplantılarının uzun bir geçmişi var. Geçen yüzyıllarda uluslararası ilişkilere yön veren kararların bu gibi zirve toplantılarında alındığı biliniyor. 19. yüzyılın siyasi tarihi Almanya, Avusturya Macaristan, Fransa, İngiltere gibi ülkeler arasında en üst düzeyde yapılan görüşmelerle şekillenmişti. O görüşmelerde kurulan ittifaklar büyük devletlerin nüfuz sahalarının belirlenmesine, Osmanlı İmparatorluğu gibi bazı devletlerin topraklarının paylaşılması için pazarlıklar yapılmasına yol açmıştı. 20. yüzyılın başlarında da bu genel eğilimler değişmedi. Birinci Dünya Savaşı sırasında ABD Başkanı Wilson'un uluslararası ilişkilere getirmek istediği yeni yaklaşımlar da savaştan sonra toplanan Versay Antlaşması müzakereleri sırasında liderler arasındaki görüşmelerde ele alındı.

Ancak iki dünya savaşı arasındaki dönemde zirve toplantılarına pek rastlanmıyor. Hatta birbirine çok yakın sayılan devletlerin dışişleri bakanlarının bile diğer ülkelerin devlet başkanlarını ziyaret etmelerinin örnekleri çok değil. Örneğin İngiltere'nin ünlü siyaset adamı Neville Chamberlain Dışişleri Bakanlığı döneminde ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ile hiç karşılaşmamıştı.

Dünyaya yön veren zirve görüşmelerinin en çarpıcı örneklerinden biri 1941 yılı Ağustosu'nda ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt ile İngiltere Başbakanı Churchill'in Newfoundland açıklarında bir zırhlıda yaptıkları ikili görüşme oldu. Bu toplantıda İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra kurulacak uluslararası düzenin temeli atıldı.[27] Atlantik Şartı kabul edildi. Bu şart 1949 yılında kurulacak NATO'nun temel taşı sayılıyor.

Savaş sırasında İngiltere, Amerika ve Rusya arasında Tahran ve Kahire'de yapılan zirve toplantıları, Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü ile İngiltere Başbakanı Churchill'in Adana buluşması, İnönü, Roosevelt ve Churchill'in Kahire'de bir araya gelmeleri o dönemde uluslararası ilişkileri etkileyen toplantılar arasında.

Savaştan sonraki bazı zirve toplantıları da yeni dünya düzeninin kurulmasına yön verdi. Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle ile Almanya Başbakanı Adenauer 1950'li yılların başından itibaren sık sık bir araya geldiler. Bu görüşmeler Fransa ile Almanya arasındaki eski düşmanlıkların yerine sağlam bir işbirliğinin temellerinin atılmasını sağladı. Aynı zamanda, gene bu görüşmeler sayesinde Avrupa Birliği'nin kurulmasının ve böylece Avrupa ülkeleri arasındaki ilişkilerde yüzyıllardan beri süren husumet ve çatışma havasının yerini ortak bir yapılanma sürecinin almasının zemini hazırlandı.

Yukarıda da açıklandığı gibi, devlet başkanı düzeyindeki toplantıların daha eski bir geçmişi olmasına rağmen uluslararası ilişkilerde "zirve toplantısı" tabirini ilk kullanan Churchill oldu. Churchill, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Doğu ile Batı arasındaki sorunların zirve toplantılarında çözülebileceğine inanmıştı. Churchill Amerikan başkanlarına Sovyet liderleriyle zirve toplantıları düzenlemeleri için telkinde bulundu. Churchill'in 1955 ile 1960 yılları arasında 40 civarında zirve önerisi yaptığı biliniyor. Ancak Soğuk Savaş dönemlerinde ABD başkanlarının çok özel durumların dışında Sovyetler'le zirve toplantısı yapmaya pek yanaşmadıkları görüldü. Gerçekten 1945 ile 1955 yılları arasında ABD başkanları Sovyet liderleriyle hiç bir araya gelmediler. 1955-1960

27 Kissinger, Henry, *Diplomacy*, A Touchstone Book, New York, 1994, s. 391.

yılları arasında ise topu topu üç zirve oldu. Bunlardan birincisi 1955 Cenevre zirvesiydi. ABD ve Sovyet liderleri daha sonra, 1959 Camp David ve 1960 Paris zirvesinde bir araya geldiler. Bu zirvelerden de fazla bir sonuç çıkmadı. O dönemlerde ABD dış politikasına yön veren ve iki ayrı başkan döneminde görev yapan tek Dışişleri Bakanı olma özelliğini taşıyan Kissinger zirve toplantıları düzenlenmesi fikrine karşıydı. O yıllarda sadece Doğu ile Batı arasında değil, Batı Blokuna dahil devletler arasında da zirve toplantıları pek nadirdi. ABD ile İsrail arasında çok yakın ilişkiler olmasına rağmen, 1945 ile 1955 yılları arasında İsrail Başbakanı Vaşington'u sadece bir kere ziyaret etmişti.

Özellikle 1970'li yıllardan sonra yaklaşımlar değişti. Zirveler uluslararası ilişkilere damgasını vuran en önemli toplantılar oldu ve birçok önemli karar zirve toplantılarında alındı. Soğuk Savaş'ın sona ermesine yol açan gelişmeler, Sovyetler Birliği Cumhurbaşkanı Gorbaçev'in, başta Almanya Başbakanı Helmut Kohl olmak üzere, bazı Batılı ülkelerin liderleriyle yaptığı ikili görüşmelerden sonra mümkün oldu. Ortadoğu Barış Süreci'nin ivme kazanmasında Mısır ve İsrail liderlerinin ABD Başkanının daveti üzerinde Camp David'de buluşmaları önemli rol oynadı. NATO, Avrupa Birliği, G-7 gibi önemli milletlerarası örgütlerin ve grupların en önemli kararları belirli aralıklarla düzenlenen zirve toplantılarında alınıyor.

Bu örneklerin gösterdiği gibi cumhurbaşkanı ve başbakan düzeyindeki zirve toplantıları, artık çağdaş diplomasinin vazgeçilmez unsurları arasına girmiş bulunuyor. Devletler en önemli sorunlarını çoğu zaman böyle zirve toplantılarında çözmeye çalışıyorlar. O bakımdan bu toplantıların büyük bir dikkat ve titizlikle hazırlanması gerekiyor. Devletlerin dışişleri yetkilileri ve uzmanları bu toplantılardan bazen aylarca önce bir araya gelerek hazırlık çalışmaları yapıyorlar. Liderleri sürprizle karşı karşıya bırakmamak için en ince ayrıntılara kadar düşünüp senaryolar hazırlıyorlar, liderlere bu gibi toplantılardan önce brifingler veriliyor, konuşma notları hazırlanıyor. Ancak bütün bu hazırlıklara rağmen bazen bu toplantılarda liderlerin kendi inisiyatiflerini kullanarak uzmanların önerilerinden farklı yaklaşımlar sergiledikleri veya farklı çözümlere vardıkları görülüyor.

Devletler arasındaki ilişkilerde liderlerin kişilikleri, kurdukları dostluklar, birbirleri hakkındaki düşünceleri ve değerlendirmeleri önemli rol oynuyor. Başkan Wilson'un, Roosevelt'in ve Churchill'in kişisel eğilimleri, bazı yabancı devlet adamlarına sempatileri ve antipatileri olayların tarih içindeki gelişimini hissedilir derecede etkiledi.

Bu gibi kişisel düşünce ve tercihlerin etkisi daha yakın tarihlerde de görüldü. Örneğin 1970'li yılların sonunda Yunanistan'ın AB'ye üyelik girişiminin başarıyla sonuçlandırılmasında Fransa Cumhurbaşkanı Giscard D'Estaing ile Yunanistan Başbakanı Karamanlis arasındaki kişisel ve ailesel dostluğun etkili olduğu biliniyor. 1990'lı yıllarda Fransa ile Almanya arasındaki yakınlaşmada Fransa Cumhurbaşkanı Mitterand ile Almanya Başbakanı Kohl arasındaki kişisel sempatinin, itimadın ve desteğin önemli rol oynadığı açık. Ama aynı şeyi Kohl ile o zamanki İngiltere Başbakanı Thatcher için söylemek kolay değil. Thatcher'in Avrupa Birliği'nin derinleştirilmesi sürecine kuşkulu yaklaşımı, Almanya'nın Avrupa Birliği içinde oynadığı rolden duyduğu rahatsızlık iki ülke ilişkilerinin uzunca süre mesafeli kalmasına yol açmıştı.

Son zamanlarda liderlerin kişisel tercihlerinin önemi Türkiye -Avrupa Birliği ilişkilerinde de görülüyor. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olma arzusuna uzun yıllar karşı çıkan Almanya 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki'de yapılan AB zirvesinde Türkiye'nin üyelik adaylığını resmen kabul etti. Bu politika değişikliğinde Almanya'da 1998 yılındaki seçimlerin sonucunda hükümet ve lider değişikliğinin önemli rol oynadığını yadsımak mümkün değil. 1997 yılı Aralık ayındaki Lüksemburg zirvesinde Orta ve Doğu Avrupa'daki bütün devletleri adaylığa kabul eden AB Türkiye'yi bu grubun dışında bırakmış ve bu nedenle Türkiye'de halkın, parlamentonun ve hükümetin büyük tepkisine yol açmıştı. O zaman bu kararın sadece Yunanistan'ın muhalefetinden kaynaklandığı izlenimi yaratılmaya çalışılmıştı. Oysa gerçek pek böyle değildi.

Almanya'da o zamana kadar Türkiye'nin AB üyeliği konusunda benimsenen olumsuz yaklaşımı, sadece Hıristiyan Demokrat Partiye ve onun liderlerine ait bir düşünce saymak yanlış olur.

Sosyal Demokrat Parti'nin eski liderlerinden ve eski başbakanlardan Helmut Schmidt'de 2000 yılında yayınladığı bir kitapta Türkiye'nin üyeliğine açıkça karşı çıkıyor ve Türkiye'nin AB'ye adaylığının resmen kabul edildiği Helsinki Zirve kararlarını bir hata olarak nitelendiriyor. Schmidt'in bu düşünceye başbakanlıktan ayrıldıktan 20 yıl sonra ulaştığını düşünmek hayli zor. Zira Schmidt'in daha o tarihlerde Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olduğunu, Türkiye'nin üyeliğinin sonucunda, serbest dolaşım yoluyla milyonlarca Türkün Almanya'ya akın edeceğini, bunun Almanya'da ırkçı hareketleri teşvik edeceğini ve Almanya'nın yönetilemez hale geleceğini söylediğini, o dönemdeki çalışma arkadaşlarından hatırlayanlar var. Oysa Türk ve Alman kamuoyu o tarihlerde Almanya Başbakanı'nın bu düşüncede olduğunu bilmiyordu. Peki nasıl olmuştu da Aynı Alman Sosyal Demokrat Partisi, 1999 yılında Türkiye'nin AB üyeliğine adaylığını onaylamıştı? Bu sorunun cevabını, değişen dünya koşullarında ve liderlerin kişiliğinde aramak doğru olur.

1997 Aralık ayındaki AB Lüksemburg zirvesinden birkaç ay önce Almanya Başbakanı Kohl, Türkiye Cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin üyelik sürecine dahil edilmesine karşı çıkmayacağı izlenimini uyandırmıştı. Oysa Lüksemburg'da Almanya'nın Türkiye'nin adaylığını desteklediği yolunda hiçbir bilgi alınmadı. O tarihe kadar AB zirveleriyle eşzamanlı olarak Birliğe üye olmak isteyen ülkelerin liderleriyle yapılan toplantılara da Türkiye davet edilmemişti.

Nedense Türkiye'nin "aile fotoğrafında" yer alması bazı ülkelerce pek arzu edilmiyordu. 1994 Essen zirvesinden önce İtalya Başbakanı Berlusconi, Türkiye'nin de aday olmak isteyen diğer ülkelerle birlikte davet edilmesini önerdiği zaman, ev sahibi ülkenin itirazıyla karşılaştı. Oysa Berlusconi bu iş için gerçekten çaba harcamış, o sırada Bonn'da Türkiye'nin Büyükelçisi olan bu kitabın yazarını, Essen'e davet ederek Türkiye'nin görüşlerini ve beklentilerini öğrenmiş, daha sonra da zirve toplantısında bu beklentileri kuvvetle destekleyen bir konuşma yapmıştı. Ama ev sahibi ülkenin itirazını aşamadı.

Daha sonra, Fransa'nın başkanlığı döneminde, Fransız Cumhur-

başkanı Jacques Chirac daha nüanslı bir tutum izledi, Paris'te yapılan ikili bir görüşme sırasında Türkiye Başbakanı Tansu Çiller'e Türkiye arzu ederse Cannes zirvesi marjında düzenlenecek toplantıya Türkiye'yi de davet edebileceğini ama Avrupa Parlamentosu'nun bunu bir emrivaki gibi görüp Türkiye ile Gümrük Birliğini engelleyebileceğini söyledi. Chirac altı ay sonra yapılacak Madrid zirvesine Türkiye'nin davetini destekleyeceğini de bildirdi. Neticede Türkiye Madrid'e davet edildi ama sadece AB'nin dönem başkanı, bir önceki ve bir sonraki başkanlarından oluşan Troika liderleriyle görüşmek üzere... Yani İspanya, Fransa ve İtalya liderleri ile görüşülecekti. İtalya Başbakanı'nın mazereti olduğu için bu ülkeyi Dışişleri Bakanı temsil etti. 16 Haziran 1997 tarihinde yapılan Amsterdam zirvesine kadar buna benzer yaklaşımlar sergilenerek, Türkiye'nin aday ülkelerle aynı toplantılara katılmasına karşı çıkıldı. 1997 yılının ilk yarısında AB dönem başkanlığını yapan Hollanda, zirve ile eşzamanlı olarak aday ülkelerle yapılan toplantıya diğer adaylarla birlikte Türkiye'nin de çağrılması için büyük çaba gösterdi. O dönemde Türkiye kendisini dışlayıcı tavırlara karşı giderek artan dozda tepki gösteriyordu. Aynı yılın Ocak ayında Roma'da Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve İspanya Dışişleri Bakanlarının katılımıyla yapılan ve birkaç yıldan beri geleneksel hale gelen toplantıda ilk defa olarak Türkiye'nin AB'ye aday diğer ülkelerle eşit muamele göreceği kabul edilmişti. Türkiye o sırada AB üyelik süreci ile NATO üyeliği süreci arasında bir paralellik bulunması gerektiğini savunuyor ve bu konuda NATO'da alınan bazı kararlara da atıfta bulunuyordu. Türkiye'nin mesajı açıktı. Türkiye AB üyelik sürecinden dışlanırsa NATO'nun genişlemesi ile ilgili kararlara karşı çıkabilirdi. Basında kullanılan deyimi ile Türkiye NATO kartını kullanmaya başlamıştı. Bir yandan Hollanda dönem başkanlığının çabaları bir yandan da Türkiye'nin kararlı tutumu Türkiye'nin dışlanmasını zorlaştırıyordu.

Neticede 1997 yılının Haziran ayında yapılan AB Amsterdam zirvesi ile eşzamanlı değil, fakat ondan birkaç gün sonra Amsterdam Antlaşması'nı aday ülkelere anlatmak üzere gene Amsterdam'da, aday ülkelerin hükümet başkanlarının davet edildiği bir toplantı

düzenlendi. Bu toplantıda Türkiye ilk defa diğer adaylarla aynı masaya oturdu ve AB söyleminde sembolik bir anlam taşıyan "aile fotoğrafı"nda yer aldı. Hollanda dönem başkanlığının hazırladığı belgede de Türkiye'ye diğer aday ülkelerle aynı bölümde yer verildi. Ancak basına da dağıtılan bu belge daha sonra geri çekildi ve Türkiye için daha kısıtlayıcı bir belge kabul edildi. Bunun sebepleri araştırılmaya değer. Aynı yılın Aralık ayındaki AB Lüksemburg zirvesinde alınan Türkiye'yi dışlayıcı karar da, bazı AB ülkelerinin engelleyici tutumlarını ortaya koydu. Bu yanlış karardan dönülmesi ve Türkiye'nin resmen AB üye adaylığına kabulü için iki yıl daha beklemek gerekti. Bu yoldaki karar, o da bazı kayıtlarla, 1999 yılının Aralık ayında Helsinki'de yapılan AB zirvesinde alındı. Evvelce Türkiye'nin adaylığına karşı çıkan ülkeler de çeşitli nedenlerle bu kararı kabul ettiler.

Bu örneklerden alınması gereken dersler var: En üst düzeyde de olsa, devlet adamlarının yabancı muhataplarına söyledikleri sözleri ihtiyatla karşılamak ve bu sözleri o ülkelerin değişmez politikaları olarak değerlendirmemek gerekiyor. Kıbrıs Rumlarının eski lideri Makarios için: *"Onun söyledikleri ile yaptıkları farklıdır, gerçek düşünceleri ise bambaşkadır,"* denilirdi. Bu değerlendirmenin sadece Makarios için geçerli olduğu söylenemez.

Gerçekten, devlet adamlarının bazen günün şartlarının icabı olarak veya ülkelerinin o günkü çıkarları onu gerektirdiği için, yabancı devlet adamlarına her zaman gerçek düşüncelerini ve tasavvurlarını söylemeyebileceklerini unutmamak gerek. Türkiye'nin komşusu bazı ülkelerin liderlerinin terörist faaliyetleri ve terör örgütlerini desteklemediklerini, onları ülkelerinde barındırmadıklarını yıllarca ısrarla söyledikleri hatırlanıyor. Bu gerçek değildi. Türkiye ve pek çok ülke bunun gerçek olmadığının farkındaydı. Üstelik yanız komşu ülkelerin değil, bazı başka ülkelerin de terör faaliyetlerinin kendi topraklarına sıçramaması için bu örgütlerle bazı temaslarda bulunduklarına dair iddialar var.[28] Türkiye'nin komşuları bu gibi temasları yıllarca inkâr ettiler ama gerçekleri

28 Bu konudaki bazı iddialar için bkz. Moniquet, Claude, *La Guerre Sans Visage*, Michel Lafon, Paris, 2002, s. 121.

sonsuza kadar saklamak mümkün olamadı... Bu olay da devlet adamlarının gerçeklere aykırı beyanlarda bulunmamalarının önemini ortaya koyuyor. Aksi takdirde yalnız kendilerinin değil, devletlerinin itibarı da zedeleniyor. *"Dürüstlük en iyi politikadır,"* sözü dış politikada sık sık hatırlatılır. Diplomatın başkalarını aldatanının değil, karşısındakine güven vereninin daha başarılı olduğu inancı yaygındır. Kissinger şöyle diyor: *"Akıllı bir diplomat karşısındakini devamlı bir şekilde aldatamayacağını, güvenilirlik ve dürüstlüğün önemli vasıflar olduğunu bilmelidir."*[29] Ama ne yazık ki, gerçek hayatta bu anlayışa her zaman uyulmadığı da yaşanan çeşitli örneklerle görülüyor.

Zirvelerde ve diğer üst düzey toplantılarında söylenen sözler kuşkusuz önemli. Ama daha önemli olarak kabul edilen yazılı metinlerdir. O nedenle diplomatlar latince kökenli, *"Sözler uçar, yazılar kalır,"* deyimini sık sık birbirlerine hatırlatırlar ve her konuyu kâğıda dökmeye özen gösterirler. Harold Nicolson'un tanımıyla, *"Diplomasi daha sonra onaylanarak uluslararası alanda geçerlik kazanacak belgelerin müzakere edilmesi sanatıdır. Sadece görüşme sanatı değildir. Diplomaside her şey kayda geçirilmelidir."*[30]

Bazen liderlerin değişmesi, üslup ve yaklaşımların da değişmesi sonucunu doğurabiliyor. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Willy Brandt'ın başbakanlığında ortaya çıktı. Savaşı izleyen yıllarda Federal Almanya hükümeti doğuda, Sovyetler Birliği'nin güdümünde bir "Demokratik Almanya Cumhuriyeti" kurulmasından çok rahatsız oldu. Bu devletin diğer ülkeler tarafından tanınmasının, Almanya'nın bölünmüşlüğünü sürekli hale getireceğinden kaygı duyuldu. Almanya bu olasılığı gidermek, hiç değilse geciktirmek için "Hallstein Doktrini" denilen bir politika benimsedi. Buna göre, eğer bir ülke Doğu Almanya'yı devlet olarak tanırsa Federal Almanya o devletle ilişkilerini kesecekti. Bu politika Willy Brandt'ın 1969 Eylülü'nde başbakanlığa gelmesine kadar uygulandı. Almanya yıllarca, Sovyetler Birliği hariç, Demokratik Almanya'yı tanıyan devletlerle ilişkisini kesti. Ancak 1960'lı yılla-

29 İnan, Kâmran, *Dış Politika*, Ötüken, s. 29.
30 Eban, s. 94.

rın ortalarında Doğu Avrupa ülkeleri için bazı istisnalar tanındı. Willy Brandt bu politikayı kökten değiştirdi. "Ostpolitik" diye adlandırılan ve çağın koşullarına daha uygun gördüğü siyaseti benimseyerek diyalog yoluyla Almanya meselesini çözmeye çalıştı. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Avrupa ülkeleriyle dialog ve işbirliği yoluna gitti. Federal Almanya önce Polonya ile sonra da Doğu Almanya ve Sovyetler Birliği ile anlaşmalar imzaladı. Willy Brandt'ın bu politikaları Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanmasıyla sonuçlanan sürecin başarısına katkıda bulundu.

Lider değişikliğinin siyasi yaklaşımlarda değişikliğe yol açtığının başka örneklerini de bulmak mümkün. Örneğin yıllarca Tayvan'ın Çin devletini temsil ettiğini savunan ve bu ülkenin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olarak bulunmasını destekleyen ABD, 1970'li yılların ortalarında Kıta Çin'i ile ilişki kurmaya başladı. 1979 yılında bu ülkeyi tanıdı. "Tek Çin" politikasını benimsedi ve daha sonra Güvenlik Konseyi'nde Çin'i, Kıta Çini'nin temsil etmesini kabul etti. Başka örnekler de var. Bazı ABD başkanlarının insan haklarını dış politikanın öncelikleri arasına soktukları ama daha sonra görevi devralan başkanların bunu en önemli gündem maddelerinden biri gibi görmedikleri biliniyor. Fransa Cumhurbaşkanı Pompidou'nun, İngiltere'nin AB üyeliği konusundaki yaklaşımı, kendisinden önceki Devlet Başkanı De Gaulle'ünkünden farklıydı. Thatcher'in ve onu izleyen John Major'un başbakanlığı dönemlerinde İngiltere'nin Avrupa Birliği'ne bakışında farklılıklar görüldü.

Dış politikada daima bazı büyük devletlerin izinde yürüme yolunu seçen ülkeler, o devletler, politika değişikliğine gittiklerinde çok güç durumda kalabiliyorlar, uluslararası alanda saygınlıklarını ve etkinliklerini kaybedebiliyorlar. O bakımdan dostlukların ve ittifak ilişkilerinin korunmasına özen gösterilmekle birlikte, her ülkenin dış politikasını belirli ilkeler üzerine bina etmesi, daima kendi ulusal çıkarlarını en önemli rehber olarak görmesi, başka ülkelerin yörüngesinde bir politika izlemekten kaçınması temel hedef sayılmalıdır.

Türkiye, Cumhuriyet döneminde dış politika alanında belirli prensipleri savunmaya ve tutarlı olmaya özen göstermiştir. Türki-

ye'nin dış politikadaki tutarlı yaklaşımının en açık örneklerinden biri Kıbrıs politikasıdır. 40 yıla yakın zamandan beri Türkiye'de işbaşına gelen hükümetlerden hiçbiri Kıbrıs konusundaki temel politikalardan ödün vermemiş ve hepsi bu meseleyi milli bir dava olarak görmüşlerdir. Türkiye'nin Yunanistan'la ilişkiler ve Ege sorunlarına yaklaşımı için de aynı şey söylenebilir.

Diplomatların Rolü

Liderlerin ve diğer siyasi şahsiyetlerin birbirleriyle doğrudan temas etmedikleri dönemlerde diplomatlara büyük görev düşüyor. Bulundukları ülkelerin politikalarını, hedeflerini, niyetlerini doğru biçimde algılayıp, değerlendirip kendi hükümetlerine bildirmeleri önem taşıyor. Bu görevi gereği gibi yapamayan büyükelçiler, hükümetlerinin yanlış izlenimler edinmelerine ve yanlış kararlar almalarına sebep olabiliyorlar. Örneğin 1930'lu yılların sonlarında Berlin'deki İngiliz Büyükelçisi Neville Henderson Londra'ya yolladığı bir raporda, Hitler'in Çekoslovakya'yı işgal ettikten sonra tatmin olacağını ve Polonya'ya karşı saldırıya geçmeyeceğini tahmin ettiğini yazmıştı. Ona göre, *"İngiltere gerekli tavizleri verirse Almanya da hiç değilse görünebilir bir gelecek için sözünde duracaktı."* Gerçek bunun tam tersi oldu. Henderson kendi hükümetini Almanya'ya karşı yumuşak davranmaya, hatta bazı tavizler vermeye ikna etmek için çalışıyordu. Bunda başarılı da oldu. 3 Mart 1938 tarihinde Londra'dan aldığı bir talimat üzerine Hitler'i gizlice ziyaret etti. Görüşmede Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop da bulundu. Amaç bazı toprak değişiklikleri yaparak Almanya'yı tatmin etmek ve bir İngiliz-Alman yakınlaşması yaratmaktı. Büyükelçinin kişisel eğilimi de bu yöndeydi. İngiltere, Avusturya ve Çekoslovakya'ya itimadın yerleşmesini arzu ediyordu ama bu konuda somut önerileri yoktu. Buna karşılık sömürgelerle ilgili olarak Hitler'e bazı teklifler sunmak istiyordu. Belçika'ya ait Kongo ile Portekiz'e ait Angola Almanya'ya verilebilirdi. İngiltere'nin bu önerisinden yakın dostları Belçika ve Portekiz'in haberi yoktu. Fransızlar ve İtalyanlar da böyle bir öneri yapılacağı hakkında bilgilendirilmemişlerdi. Hitler Belçika ve Portekiz'in bu teklife karşı çıkacaklarını düşündüğünü söyledi. Eski Alman kolonilerinin tek-

rar kendilerine verilmesi daha uygun olacaktı. Ama bunda da aceleleri yoktu.[31]

Büyükelçilerin bu gibi talimatları uygulamak zorunda kalmaları mesleki açıdan kendilerini ileride güç bir vicdan muhasebesiyle karşı karşıya bırakabilir. Bunun gibi, gerçekleştirilmesi imkânı bulunmayan veya ülkelerinin çıkarlarına zarar verebilecek cinsten talimatlar aldıklarında, Büyükelçilerin bu talimatları yerine getirmeden önce kendi görüşlerini ve itirazlarını hükümetlerine bildirmeleri en doğru hareket sayılır. Ama her zaman böyle olmuyor.

Bazen de büyükelçilerin gerçek durumu merkezlerine yansıtmak yerine, hükümetlerinin hoşuna gidecek tarzda raporlar yazmayı tercih ettikleri görülüyor. Örneğin İkinci Dünya Savaşı başlarında Nazi Almanyası'nın Dublin Büyükelçisi'nin Berlin'e gönderdiği bir raporda Churchill'in kendi halkı tarafından hiç sevilmediğini, yakında onun görevden ayrılarak Nazilerle işbirliğine yatkın bir başbakanın göreve geleceğini yazmıştı.[32] Belki bu gibi raporlar Hitler'i ve Nazi hükümetini sevindirmişti ama kısa sürede bu değerlendirmenin ne kadar yanıltıcı olduğu da anlaşılmıştı.

Büyükelçilerin raporlarının merkezlerde ne ölçüde dikkate alındığı da ayrı bir konu. İlerideki bölümlerde de görüleceği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında, Moskova'daki ABD Büyükelçisi Harriman'ın yazdığı ve "uzun telgraf" diye isimlendirilen rapor Sovyetler Birliği'nin uzun vadeli yaklaşımlarına ve politikalarına doğru teşhis koymuş ve ABD hükümetini uyarmıştı. ABD'nin o dönemdeki dış politikasının oluşturulmasında bu rapor önemle dikkate alınmıştı. Buna karşılık Şah döneminin son yıllarında Tahran'da görev yapan ABD Büyükelçisi'nin, Şah yönetimindeki İran'ın artık bir istikrar unsuru sayılamayacağı yolundaki raporu ise Vaşington'da yeterince önemsenmemiş, ancak daha sonra büyükelçinin haklı olduğu anlaşılmıştı.

Büyükelçilerin bilgilendirme, uyarma, görüş bildirme gibi görevlerinin yanı sıra, belki bunlardan da önemli görevi, bulundukları ülkelerde veya kuruluşlarda kendi devletinin itibarını en iyi

31 Parker, s. 127.
32 Eban, s. 89, 97.

biçimde korumaktır. Türkiye gibi çoğu zaman haksız eleştirilerle, incitici davranışlarla karşılaşan ülkeler bakımından bu görev özel bir önem taşır. Türkiye'nin yakın geçmişi bu görevi yüksek başarıyla yerine getiren diplomatların örnekleriyle dolu. Hafızalardan uzun yıllar çıkmayacak bir örnek, 1973 yılında Türkiye'nin radikal Ermeni gruplarının Marsilya'da Türkiye'yi incitici ifadeler taşıyan bir anıt dikmek istemelerine gösterdiği tepkiydi. Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Hasan Esat Işık, bu girişime şiddetle karşı çıkmış, bu konuda büyük mücadele vermişti. Her düzeyde gerekli girişimi yapmış ve bu girişimin durdurulmasını istemişti. Marsilya Belediye Başkanı Gaston Deferre'in Ermenilerin girişimini engelleme niyeti yoktu. Paris'teki Fransız makamları da bu konunun Türkiye için taşıdığı hassasiyeti yeterince değerlendirip bu girişime engel olamamışlardı. Dışişleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken derhal Hasan Esat Işık'ın Ankara'ya geri çekilmesi için talimat verdi. Büyükelçi'nin beklentisi de buydu. Ankara'ya şöyle bir telgraf çekti: *"Yarın sabahki ilk uçakla Türkiye'ye dönüyorum. Daha erken gelmem uygun görülüyorsa talimatlarının bildirilmesi..."* Anıt 11 Şubat 1973 tarihinde açıldı. Büyükelçi Hasan Esat Işık 12 Şubat günü Türkiye'ye döndü. Bayülken ve Işık, Cumhuriyet Türkiyesi'ne yakışanı yapmışlardı. Işık bir daha Paris'e dönmedi...

Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Daimi Temsilcisi Büyükelçi Osman Olcay'ın Kıbrıs barış harekâtından sonra Güvenlik Konseyi'nde Türkiye'yi ağır ifadelerle eleştiren Fransız temsilcisine verdiği cevap da unutulmayacak nitelikte. Olcay 18 Ağustos 1974 tarihinde Güvenlik Konseyi'nde yaptığı konuşmada şöyle demişti: *"Fransa'ya şahsımın ve milletimin büyük saygısına rağmen, sormaktan kendimi alıkoyamıyorum: Türkiye'nin eylemlerini ve bunların Birleşmiş Milletler ilkelerine uygunluğunu yargılayan Fransa, Yabancı Lejiyonların Fransası mı, Sakiet Sidi Yusuf'taki Fransa mı, paraşütçülerin Fransası mı, Süveyş'teki Fransa mı, yoksa Mururea'da (nükleer) denemeleri yapan Fransa mı?... Bir kere daha belirtmek isterim ki, Türkiye Paris'teki hayal mahsulü beyanlardan alınmış cümlelerle dikte edilecek koşullarda müzakerelere başlamaz. Bu beyanlar Elize Sarayı'ndan yapılmış olsa bile..."* Büyükelçi Olcay'ın mesajı, şahsiyetli bir ülkenin kararlı tutumunu yansıtıyordu. Türk

milletinin diplomatlarından beklediği de, işte böyle bir dille kendini savunmalarıydı.

Buna benzer bir örnek de Vaşington'da yaşandı. Orada da aşırı eğilimli Ermeni grupları, ülkenin her köşesinde Türkiye aleyhinde yoğun bir propaganda yapıyorlardı. Ermeni militanlardan biri, 27 Ocak 1973 tarihinde Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ile yardımcısı Bahadır Demir'i öldürmüştü. Radikal Ermeniler faaliyetlerini Amerikan Kongresi'nde yoğunlaştırmışlardı. Amaçları Kongre'den Türkiye'yi soykırım iddiasıyla suçlayacak bir karar çıkartmaktı. İşte bu ortam içinde Türkiye'nin Vaşington Büyükelçisi Şükrü Elekdağ, bu militanlarla büyük bir mücadeleye girişti. Amerika'nın birçok eyaletinde yaptığı konuşmalar ve verdiği konferanslar sırasında bu militanlar Elekdağ'ı defalarca tehdit ettiler. Hatta Ermeni yanlısı 60 Kongre üyesi Elekdağ'ın yürüttüğü yoğun temas ve girişimleri engelleyemeyince, kendisinin "istenmeyen şahıs" ilan edilerek Amerika'dan Türkiye'ye geri gönderilmesi için ABD Dışişleri'ne başvuruda bulundular. Ama Elekdağ mücadelesini cesaretle sürdürdü, hiçbir zaman geri adım atmadı ve Ermeni militanlar Türkiye aleyhindeki çabalarında başarıya ulaşamadılar.

Türkiye'ye yönelik haksız eleştirilere, suçlamalara karşı hayatlarını ortaya koyarak cesaretle mücadele eden Türk diplomatlarının öyküleri ayrı bir kitap konusu olacak kadar çoktur.

Büyükelçi Hasan Esat Işık'ın geri çekilmesi kuvvetli bir mesajdı ama Fransa'nın Ermeni militanlarına karşı hoşgörülü politikasını değiştirmesini sağlamaya yetmedi. 1973 yılından itibaren Ermeni terör örgütleri önce Amerika'da, sonra Avrupa ülkelerinde, hatta Avustralya gibi uzak kıtalarda Türk diplomatlarına karşı saldırı eylemine geçtiler. Beşi büyükelçi olmak üzere, 34 Türk diplomatı veya ailesi, Ermeni teröristlerinin saldırıları sonucunda şehit oldu. Bu saldırıların yoğunlaştığı ülkelerden biri de Fransa'ydı. Bu cinayetlere rağmen, Fransız makamları teröristlere karşı çekingen tutumlarını sürdürüyorlardı. Paris'in Orly Havaalanı'nda meydana gelen ve bazı Fransız vatandaşlarının da hayatına mal olan bir saldırıdan sonra Fransız hükümeti Ermeni teröristlerine karşı etkili önlemler almaya başladı. Fransa'nın tutum değiştirmesine yol açan

önemli bir gelişme de Ankara'da yaşandı. 1984 yılında Fransa'nın ünlü şirketi Framatom'un Türkiye'deki temsilcileri Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu'nu ziyaret ettiler. Akkuyu'da yapılması öngörülen atom santralı için çok cazip bir teklifleri vardı. Verdikleri bilgiye göre hem teknik hem de ekonomik açılardan kendi önerileri rakip firmalardan çok daha iyiydi. Halefoğlu kendilerine şunları söyledi: *"Teklifiniz gerçekten çok cazip olabilir. Ama size açık söyleyeyim, bu odayı terk ettiğiniz anda bana verdiğiniz projeleri çöp sepetine atacağım. Ülkenizde Türkiye'ye yönelik terör faaliyetlerine karşı gerekli önlemlerin alınmadığı bir dönemde ben bir Fransız firmasının projesini, hükümetime teklif dahi edemem."*

Fransız hükümeti Türkiye'nin mesajını almıştı. Kısa bir süre sonra, Türkiye'nin dostu olarak bilinen, Galatasaray Lisesi'nde öğretmenlik yapmış olan eski diplomatlardan Etienne Manac, Cumhurbaşkanı Mitterand'ın özel temsilcisi olarak Türkiye'ye geldi. Getirdiği mesaj bir dostluk mesajıydı. Fransa, Türkiye'ye yönelik terörist faaliyetlere karşı daha dikkatli olacaktı, gereken önlemleri alacaktı. Aldı da... Bunu izleyen yıllarda Türk-Fransız ilişkilerinde büyük gelişme oldu. Türkiye'nin Airbus uçaklarının alımına karar vermesi ticari ilişkileri geliştirdi. Bir yılda Fransa'nın Türkiye'ye ihracatı yaklaşık % 50 arttı. Türk-Fransız ilişkilerinde yeni bir dönem başladı. Ne yazık ki, son yıllarda Fransa'nın, Ermeni militanların beklentisi doğrultusunda aldığı karar ve bazı Fransız örgütlerinin Türkiye'nin itibarını zedelemeyi hedefleyen davranışları, Türk-Fransız ilişkilerine gölge düşürdü.

Silahsız Savaş

Lozan tecrübesinden sonra İsmet Paşa, diplomasi hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamıştı: *"Ben Lozan'a gitmeden önce diplomatlara şık, değişik elbiseler içinde dolaşmaktan fazla bir şey yapmayan, her şeyden çok gösterişe önem veren insanlar diye bakardım... İlk defa Lozan'da gördüm ki, elbiseler işin en önemsiz tarafı imiş. Diplomasi meğer sürekli bir mücadele imiş. Tıpkı muharebede olduğu gibi her gün yeni bir sınava hazır olmak gerekiyormuş."*[33]

---

33 İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler*, İstanbul 1995, s. 22.

Gerçekten, diplomatik müzakereler her zaman yumuşak ve yapıcı bir ortamda geçmez. Önemli çıkar çatışmalarının olduğu durumlarda müzakere masasında büyük gerginlikle yaşanır, mücadeleler olur. Bazen bu mücadeleler silahsız bir savaşı andırır. Temsilciler ülkelerinin çıkarlarını koruyabilmek için çok sert bir üslup kullanırlar. Karşı tarafa üstü örtülü veya açık tehditlerde bulunurlar. Bunun en ileri durumu karşı tarafı silahlı bir müdahale ile tehdit etmektir.

Türkiye'nin ve Türk diplomasisinin kaderini değiştiren Lozan Antlaşması oldu. Cumhuriyet döneminde de zaman zaman büyük devletlerin baskıları karşısında yılgınlığa kapılarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinin alışkanlığı ile tavizci politikalar izlenmesini savunanlara rastlandıysa da Türk hükümetleri daima ülkenin temel çıkarlarının korunmasında güçlü bir direniş gösterdiler ve bu politikalarında her zaman Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin desteğinden yararlandılar. Bunun ilk örnekleri Lozan'da görüldüğü gibi Cumhuriyet döneminde karşılaşılan başka büyük diplomatik sınavlarda da yaşandı. Bu sınavlardan bazılarında devletin güç kullanabileceğini belirtmesi, hatta doğrudan doğruya güç kullanması zorunlu oldu. Bunun için güç sahibi olmak gerekliydi ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar dış politika alanında ülke çıkarlarının etkili biçimde korunmasının teminatının, güçlü bir orduya sahip olmaktan geçtiğini anlamışlardı. Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan itibaren Türk devlet adamları, Türk ordusunu dünyanın en güçlü ordularından biri haline getirmek için hiçbir fedakârlıktan kaçınmadılar. Bu sayede Türkiye, içinde bulunduğu zor coğrafi ve stratejik koşullarda bile muhtemel saldırganları caydırmayı ve barış içinde yaşamayı başardı.

Lozan'da olduğu gibi, çetin müzakerelerin cereyan ettiği durumlarda diplomatlara büyük görev düşüyor. Diplomatlar devletlerinin ulusal çıkarları söz konusu olduğunda, kendilerini tarafsız bir hâkim gibi değil, ülkelerinin inançlı avukatları gibi görürler ve görmelidirler.[34] Tabii ki, tezlerini savunurken içeriksiz söylemlerden değil, mantıklı, tutarlı argümanlardan yararlanmak gere-

34 Freeman, s. 107.

kir. Ama diplomatlar bilirler ki, uluslararası ilişkiler daima haklıyla haksızı tarafsız biçimde ayırt eden, haklının hakkını veren, haksızı cezalandıran adil bir mahkemeye benzemez. Onun için her ülkenin temsilcileri kendi devletlerinin çıkarlarını savunmak için bir avukat gibi canla başla mücadele ederler.

Dış politikada yegâne rehberin ulusal çıkarlar olduğunu en açık biçimde söyleyenlerden biri, 19. yüzyılın ortalarında İngiltere'nin başbakanlığını yapan Lord Palmerston'dur. Palmerston 1856 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: *"Bana politika nedir diye sorduklarında cevabım şu oluyor: ortaya çıkan her durumda kendi ülkemizin çıkarlarını rehber yapmak."* Şu sözler de Palmerston'a aittir: *"İngiltere'nin ebedi dost ve düşmanları yoktur, değişmez menfaatleri vardır."* Dışişleri Bakanı Edward Grey de bu görüşü desteklemek için şunları söylüyordu: *"İngiliz dışişleri bakanları uzun vadeli karmaşık hesaplar yapmaksızın kendi ülkelerinin o andaki menfaatlerini kendilerine rehber alırlar."*[35]

19. yüzyılın İngiliz dış politikasına damgasını vuran, 20. yüzyılda da uzun süre devam eden bu görüşler geçerliliğini hâlâ koruyor mu? Değişen dünya koşulları, demokrasinin yaygınlaşmasına paralel olarak gelişen ahlaki değerler, bugünkü dünya koşullarında Palmerston'un o zaman ifade ettiği görüşlerin bugün hiç değilse aynı açıklıkla söylenmesine olanak vermiyor. Gene de bazı küçük itiraflar dikkat çekici mesajlar içeriyor. 20. yüzyılın sonlarında, diplomasi alanında ün kazanmış bir ülkenin başkentinde verilen resmi bir akşam yemeğinde, o ülkenin Dışişleri Bakanı, Kıbrıs sorunundan söz ederken, Türk Dışişleri Bakanı'na şunları söylüyordu: *"Sayın Bakan, biz dış politika alanında bir karar vermemiz gerektiği zaman bazen iki şıkla karşı karşıya kalırız. Bu şıklardan birinin uygulanması hemen hemen olanaksızdır, diğeri uygulanabilir ama ahlaki değerlerle bağdaşmaz. Böyle durumlarda biz daima ikinci şıkkı seçeriz."*

Bu çıkar çatışmalarının yaşandığı uluslararası ilişkilerde Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana daima barışçı bir politika izledi. Ama baskılara karşı boynunu bükmedi, direnmesini bildi. Topraklarını genişletmek için savaşa giren devletlerin arasında yer

35 Kissinger, *Diplomacy*, s. 95-96.

almadı. Ulusal sınırları içinde birliğini ve bütünlüğünü korumayı dış politikasının temel hedefi saydı. Milli çıkarlarını dış baskıların etkisinde kalmadan cesaretle korumasını bildi. Ama bunun için gerektiğinde güç kullanabileceğini göstermekten de çekinmedi. Bu politika sayesinde bölgesinde 80 yıla yakın bir zamandan beri barış içinde yaşayan tek ülke oldu.

Yalnız Türkiye değil, bütün ülkeler çıkar çatışmalarının yaşandığı uluslararası alanda büyük mücadeleler vermek zorunda kaldılar. Büyük devletler arasındaki çıkar çekişmeleri çoğu zaman küçük devletlerin büyük zarara uğramasına yol açtı. Bu konular son yıllarda artan ölçüde tepkilere yol açtı. Bu tepkiler dünya basınına da yansıdı. Çeşitli uluslararası toplantılar vesilesiyle yapılan protestoların, hatta şiddet gösterilerinin ardında da çoğu zaman bu çıkar çatışmaları yatıyor. Yalnız küçük devletler değil, büyük devletlerdeki bazı gruplar da bu çıkar çatışmalarından zarar görüyor ve buna tepki gösteriyor. Bu tepkiler dünyada yeni bir bilinçlenmeye yol açmaya başladı. Büyük devletlerin devlet adamlarının milli çıkarlar konusunda daha dengeli ve ölçülü yaklaşımlar benimsedikleri, hiç değilse verdikleri demeçlerde daha ölçülü bir dil kullandıkları görülüyor. Örneğin İngiliz İşçi Partisi'nin 1997 yılında kazandığı seçim galibiyetinden sonra bir açıklama yapan İngiliz Uluslararası Kalkınma Bakanı Clare Short şöyle diyordu: *"İşçi Partisi'nin zaferi 1980'li yılların bencil bireyselciliğini de sona erdirmiş, uluslararası alanda adaletin yerleşmesine resmi taahhüdümüzün simgesi olmuştur."* Başbakan Tony Blair de *"Artık verme çağının geldiğini"* söylüyordu. Bu söz üzerine yapılan bir kamuoyu araştırması, İngilizlerin % 70'inin bu sözleri onayladığını gösterdi. Blair başka bir konuşmasında da, *"Biz, birbirinden ayrı yaşayan halklar değiliz, aynı toplumun üyeleriyiz, aynı insan ırkının mensuplarıyız,"* diyordu.

Aslında bu düşünceleri daha önce de dile getirenler olmuştu. Örneğin ABD Başkanı Truman 1949 yılında yaptığı bir konuşmada, *"Dünyanın geri kalmış yörelerini kalkındırmak için modern bilimsel ve teknolojik olanakların güçlü biçimde kullanılmasından"* söz ediyordu.[36]

---

36 Edwards, Michael, *Future Positive*, Earthscan, London, 1999, s. 5, 28, 192.

Bu düşüncelerin uluslararası ilişkilerde geçerlilik kazanması birçok ülkenin de beklentisi. Ama bu alanda iyimser olmak için henüz erken. Aksi yöndeki işaretler, yani devletlerin kendi çıkarlarını her şeyin üstünde tuttukları inancı yaygın olmaya devam ediyor. Nitekim, Truman'ın bu sözlerinden yıllarca sonra, başka bir ABD Başkanı Nixon, *"Amerikan yardımının başlıca hedefi başka milletlere değil, kendimize yardım etmektir,"* diyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasiler arasında silahlı çatışmanın çıkmamış olması, bu ülkelerin tam bir menfaat birliği içinde hareket ettikleri şeklinde anlaşılmamalı. Tam tersine askeri çatışma olasılığının ortadan kalkması özellikle ekonomik çıkar çatışmalarını ön plana çıkartıyor. ABD ile AB ülkeleri arasında bunun örneklerine sık sık rastlanıyor.

Bütün iyi niyetli yaklaşımlara, güzel sözlere rağmen işin gerçeği şu ki, gerek askeri güç kullanımına kadar gidebilen ihtilaflarda, gerek demokratik ülkeler arasındaki ekonomik konularda uluslararası ilişkilerin yapısı genelde çıkar çatışmalarının üzerine kurulmuş bulunuyor. Devletlerin zaman zaman ortak menfaatleri için işbirliği yapmaları bu genel kuralı değiştirmiyor. Hatta en yakın işbirliği içinde olan ülkeler arasında bile çıkar veya görüş farklılığından kaynaklanan sorunlar yaşanabiliyor.

Ulusal çıkarlar bazen devletleri normal koşullarda yapmaları gerekenden çok farklı politikalar izlemek zorunda bırakabiliyor. Savunulan ilkelerle bağdaşmayan, yüksek insani değerlere aykırı olan yaklaşımların uluslararası politikada örnekleri çok. Bazen devletlerin en olmayacak işleri yaptıkları ve daha sonra da bunları kendi halklarına en isabetli politikalar olarak kabul ettirmeye çalıştıkları görülüyor. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri İkinci Dünya Savaşı'ndan hemen önceki yıllarda uygulanan yatıştırma politikası.

Yatıştırma Politikası

Bu yatıştırma politikaları çok uzak olmayan geçmişte Avrupa'yı felakete sürükleyecek gelişmelerin başlangıcı olmuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın yaklaştığı yıllarda İngiltere büyük bir savunma harcaması yapacak, silahlı kuvvetlerini Almanya ile baş edecek düzeye çıkartacak koşullara sahip değildi. Fransa da hemen hemen aynı

durumdaydı. Askeri açıdan, Hitler Almanyası ile yarışamayacağını anlayan İngiltere ve Fransa, savaşın kaçınılmaz hale geldiği ana kadar Birinci Dünya Savaşı sonunda kabul edilen ilkeleri bir kenara bıraktılar ve Hitler'i yatıştırma politikası benimsediler Hitler'in Avusturya'yı ve daha sonra da Çekoslovakya'yı ilhak etmesine göz yumdular. Milletler Cemiyeti de bu işgallere sessiz kaldı.[37] İngiltere hükümeti o dönemde, Fransa'nın da desteği ile Hitler'i yatıştırmayı, onu belirli, sınırlar içinde tutmayı öngören politikalar izlerken her iki ülkede de buna itiraz edenler oluyordu.

İngiltere'de yatıştırma politikasına karşı çıkanların başında da Churchill geliyordu. Churchill Hitler'in iktidara geldiği yıllardan itibaren Almanya'nın, Versay Antlaşması'nın kısıtlayıcı hükümlerini kaldırarak Avrupa'daki askeri dengeleri kendi lehine değiştirmeye çalışmasından endişe ediyor ve buna kuvvetle karşı çıkıyordu. Ona göre yapılacak iş Fransa'yı güçlü tutmak ve bu ülkenin Almanya'nın yayılmacı emellerini engellemesini desteklemekti. Ama Churchill de İngiltere'nin Avrupa'daki bir savaşa katılmasına karşıydı. *"Milletler Cemiyeti bizi bir savaşa zorlayamaz, diğer Avrupa devletleri bir savaşa katılsa bile biz bunun dışında kalmalıyız,"* diyordu. Daha 1925 yılından itibaren Milletler Cemiyeti bir Silahsızlanma Komisyonu kurmuş ve bu amaçla 1932 yılında bir uluslararası konferans düzenlemişti. Ama Nazizmin Almanya'da güçlenmeye ve Alman siyasetinde söz sahibi olmaya başladığı dönemde, 1932 yılının Temmuz ayında Almanya bu konferanstan çekildi. Churchill o yıllarda sürekli olarak İngiltere'nin savunma gücünü arttırması gerektiğini savunuyordu. 1934 yılında parlamentoya sunduğu bir önergede Churchill, İngiltere'nin savunma gücünün yeterli olmadığını söylüyordu. Aynı yılın Kasım ayında Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada Churchill bir Alman bombardımanı halinde Londra'da bir hafta içinde 30-40.000 kişinin hayatını kaybedeceğini, üç dört milyon kişinin de Londra'dan taşraya göç etmek zorunda kalacağını belirtmişti. Churchill'e göre bunu önlemenin tek yolu karşı tarafa da aynı ölçüde kayıp verdi-

37 Kissinger, *Diplomacy*, s. 310.

rebilecek bir güce sahip olmaktı. Buna karşılık yatıştırma politikası yanlıları, İngiltere'nin Milletler Cemiyeti çerçevesinde silahsızlanma çalışmalarına ağırlık vermesini ve Almanya'nın da ikna edilerek barışın diplomatik müzakerelerle sağlanmasını savunuyorlardı. Chamberlain'ın görüşü de bu yöndeydi. Hitler İngiltere'nin bu zaafını fark etmiş, çeşitli manevralarla İngiliz hükümetini kendi doğrultusunda ikna girişimlerine başlamıştı. 1935 yılında dış politika kararlarının alınmasında en çok güvendiği isim olan Ribbentrop'u Londra'ya göndererek İngilizlere bir pakt teklif etti. Buna göre Almanya, İngiliz donanmasının sadece % 35'i kadar savaş gemisine sahip olacaktı. İngiltere, bu öneriyi kabul etti. Oysa İngiltere, Fransa ve İtalya ile Stresa'da, Almanya'nın 1919 barış antlaşmaları'nda öngörülen silahlanma sınırlarını aşmasına karşı koymak için anlaşmışlardı. Alman önerisine verilen bu olumlu cevap Stresa Anlaşması'na ve Milletler Cemiyeti'nin koyduğu kurallara aykırıydı. Ama o yıllarda İngiliz Başbakanı olan Ramsey MacDonald ve daha sonra onun yerine geçen Baldwin de yatıştırma politikası yanlısıydı ve Alman önerilerini kabul etmekte sakınca görmemişlerdi. Churchill bu mutabakata da kuvvetle karşı çıktı.[38]

İngiltere ve Fransa o sırada ileriye yönelik değerlendirmeler yapabilecek durumda değillerdi. Amaçları o günü kurtarmak, ani bir savaş tehlikesini geçiştirmekti. Bu nedenle Hitler'i yatıştırmaya çalıştılar. Almanya'nın Avusturya'yı işgal etmesine karşı sessiz kaldılar. Bu işgali, Almanca konuşan iki milletin birleşmesi gibi yorumlamayı tercih ettiler. Başbakan Chamberlain 1938 yılı Mart ayından itibaren, İngiltere'nin Çekoslovakya'yı savunmak zorunda olmadığını her vesileyle dile getirdi. Hatta Çeklere Almanya ile çatışmaya girmemelerini telkin etti.

Chamberlain önce Dışişleri Bakanı Lord Halifax'ı Hitler'le görüşmek üzere Münih'e gönderdi. Halifax Almanya'yı bolşevizme karşı Avrupa'nın kalesi gibi görüyordu. Halifax Hitler'e şu mesajı verdi: Danzig, Avusturya ve Çekoslovakya konularında İngiltere bugünkü statükonun devamında ısrarlı değildir. İlgili tarafların özgür iradesiyle bazı çözümlere varılırsa İngiltere bunu engelleme

38 Parker, s. 31, 47, 74-75.

yecektir. Halifax, bu mesajı, tabiatıyla Chamberlain'ın talimatıyla vermişti. Onun bu yatıştırma politikası Almanya'nın Polonya'ya saldırıya geçmesine kadar İngiltere'nin resmi tutumu oldu. Oysa, yukarıda da değinildiği gibi, o günlerde İngiltere'de kendi partisi içinde bile bu yatıştırma politikasına karşı çıkanlar seslerini yükseltiyorlardı. Chamberlain'ın Hitler'le görüşmeyi kararlaştırmasından sonra, kendisini ziyarete gelen Churchill, Almanya ile uzlaşmaya varmanın bir hata olacağını, Hitler'in Çekoslovakya'yı işgale başlaması halinde İngiltere'nin derhal savaşa girmesi gerektiğini söyledi. Ama Chamberlain'ın bu sözleri dinleyecek hali yoktu. O yumuşak diplomasi yoluyla Hitler'i durdurabileceğine inanıyordu. Bu görüşe inananlar arasında Avam Kamarası üyelerinin büyük çoğunluğunun yanı sıra önde gelen bazı gazeteciler de vardı. Örneğin ünlü *The Times* gazetesinin başyazarı Geoffrey Dawson yatıştırma politikasının en iyi yaklaşım olduğunu savunuyor ve "her ne pahasına olursa olsun barışın korunmasını" istiyordu. İşte bu ortam içinde Hitler, yaveri Wiedemann'ı Londra'ya gönderdi. İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax Wiedemann'ı 18 Temmuz 1938 günü evinde kabul etti. Bu görüşmenin çok gizli tutulmasına çalışıldı ama gene de basına sızdı. Hitler'in amacı İngiltere ile en üst düzeyde bir temas sağlamaktı. Mareşal Hermann Göring'i Londra'ya gönderebilirdi, hatta gerekirse kendisi bile gidebilirdi. Halifax bunu duymaktan çok memnun oldu ve şöyle dedi: "*Hitlerin Londra'ya resmi bir ziyaret yapacağı gün hayatımın en mutlu günü olacaktır.*"[39] Londra'da o tarihte hava böyleydi. Sonuçta Başbakan Chamberlain'ın, Hitler'i Almanya'da ziyaret etmesi kararlaştırıldı.

İngiltere'nin bu alttan alıcı tutumu sayesinde Hitler Almanyası büyük kazanımlar elde etti. 15-16 Eylül 1938 tarihlerinde, Almanya'nın Berchtesgaden şehrinde Hitler'le yaptığı görüşmede Chamberlain, Çekoslovakya'da yaşayan Alman asıllı Südetlerin ayrı bir siyasi ve coğrafi varlık oluşturma hakkını kabul etti. 29-30 Eylül tarihlerinde Chamberlain'ın Hitler'le Münih'te yaptığı görüşme tarihe İngiltere'nin yatıştırma politikasının en bariz örneği olarak geçti. Saldırgan emelleri artık açıkça ortaya çıkmış olan

19 Launay, ş. 188, 207.

Almanya ile uzlaşma arayan İngiltere, iki ülkenin birbiri ile hiçbir zaman savaşmayacağını belirten bir anlaşmaya imza koymuştu. İngiltere'de bu antlaşmayı bir teslimiyet belgesi gibi görenler sadece Winston Churchill'den ibaret değildi. Chamberlain hükümetinin bakanlarından Duff Cooper görevinden hemen istifa etti. Bazı bakanlar da bu anlaşmadan hoşnutsuzluk duyduklarını açıkça belirterek, silahlanmanın hızlandırılması gerektiği görüşünü savundular. Fransa'da da Paul Reynaud ve Mandel gibi bakanlar, yatıştırma politikasına karşı çıktılar ama görevlerinden istifa etme noktasına kadar gitmediler. Ama Fransız hükümetinin resmi tutumu İngiltere'den farklı değildi. Chamberlain, izlediği bu yatıştırma politikasına Fransa'nın da desteğini almakta güçlük çekmedi. Fransız Başkabakanı Eduard Daladier ile Dışişleri Bakanı Bonnet, Londra'ya yaptıkları ziyaret sırasında Chamberlain'ın görüşlerini tamamen paylaştılar. Hatta onun önerisi üzerine Çekoslovak hükümetine Almanların yaşadıkları bölgelerin Almanya'ya bırakılmasını tavsiye etmeyi de kabul ettiler. İşte bu da başka bir ülkenin sırtından taviz vererek, başka bir ülkenin topraklarını feda ederek savaş tehlikesinden kurtulmaya çalışmanın tipik bir örneği olarak tarihe geçti. Gene de savaş önlenemedi. Fransa ve İngiltere, diğer pek çok ülke gibi savaşın ıstırabını en acı biçimde hissettiler. Olaylara daha sonraki yıllarda diplomasi tarihi açısından bakanlar da, kapalı kapılar arkasında ne gibi pazarlıklar yapılabildiğini öğrenmiş oldular.

İngiltere'nin Hitler'i yatıştırma politikası ülke içinden ve dışından övgü aldı. Avam Kamarası'nda bir konuşma yapan milletvekili Victor Raikers bu anlaşmayla, *"Chamberlain'ın tarihe bütün zamanların en büyük Avrupalı devlet adamı olarak geçtiğini,"* söyledi.[40] Almanya'nın birkaç küçük ülkeyi işgaline göz yumulması karşılığında dünya barışının kurtarıldığına inanılıyordu. Yatıştırma politikasının sonucu olan 29 Eylül 1938 tarihinde yapılan Münih Antlaşması'nı kutlayanlar arasında ABD Cumhurbaşkanı Roosevelt de vardı. Kanada Başbakanı, Chamberlain'a gönderdiği mesajda, *"Arkadaşlarım ve hükümetimle beraber insanlığa yaptığınız hizmet*

40 Parker, s. 185.

dolayısıyla sınırsız hayranlığımızı sunuyoruz," diyordu. Avustralya Başbakanı da, *"Barışın korunması için sarf ettiği, durmak bilmeyen gayretleri için İngiliz İmparatorluğu'na şükranlarını"* sunuyordu. Onlara göre dünya barışı kurtulmuştu. Oysa o tarihte büyük savaşa altı aydan az bir zaman kalmıştı. Hitler'i yatıştırma politikasını ve Münih Antlaşması'nı bir başarı gibi görenler yanılmışlardı. Gerçekte Münih Antlaşması, dünyaya örnek sayılan İngiliz diplomasisinin en parlak sayfalarından birini oluşturmuyordu.

15 Mart 1939 tarihinde Alman orduları Prag'ı işgal etti. Hitler Chamberlain'a bu harekât hakkında haber vermek ihtiyacını bile duymamıştı. Bu tarihten sonra Chamberlain de daha dikkatli bir üslup kullanmaya başladı. Mart ayının sonunda yaptığı bir konuşmada Polonya halkı bağımsızlığını korumak için mücadele ederse, İngiltere'nin, Polonya'nın savunmasına yardımcı olacağını açıkladı. Ama bu sözler Almanya'yı ve müttefiklerini durdurmaya yetmedi. 3 Nisan'da İtalya Arnavutluk'u işgal etti. Kral Zogo ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Churchill bu işgali engellemek için parlamentonun acilen toplanmasını ve İngilizlerin Korfu'ya asker çıkartmasını önerdi. Ama artık her şey için çok geçti. Yeni bir dünya savaşını durdurmanın olanağı kalmamıştı.

23 Ağustos 1939 tarihinde imzalanan Almanya-Sovyetler Birliği Antlaşması, Almanya'nın Polonya'yı işgalinin önündeki önemli bir engeli kaldırmıştı. Artık Almanya'nın sadece Avusturya ve Çekoslovakya'yı işgal etmekle yetinmeyeceği anlaşılmıştı. Gerçekten 1 Eylül 1939'da Alman orduları Polonya'ya karşı saldırıya geçtiler. İngiltere hâlâ tereddüt ediyordu. 2 Eylül akşamı İngiliz Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada Başbakan Chamberlain çekingen bir tonda konuşuyordu. Ama artık kamuoyunun İngiltere'nin savaşa katılması yolundaki baskısı o kadar artmıştı ki, gerek Muhafazakâr Parti, gerek İşçi Partisi milletvekillerinden, Chamberlain'ın yatıştırıcı politikalarını destekleyen kalmamıştı. Hükümet Almanya'ya ültimatom vermek zorunda kaldı ve İngiltere savaşa girdi. Yatıştırma politikası başarısızlığa uğramıştı.

Münih Antlaşması ve İngiltere'nin Almanya'yı yatıştırma politikası daha sonra tarihçiler ve politikacılar tarafından çok tartışıldı. İleri sürülen görüşlerden biri İngiltere'nin o tarihte Almanya

ile savaşacak güce sahip olmadığı ve askeri gücünü yeterli düzeye getirinceye kadar savaştan kaçınmanın ve Hitler'i yatıştırıcı politika izlemenin tek çıkar yol olduğu idi. Bu görüş o tarihte İngiliz askeri yetkilileri tarafından da paylaşılıyordu. Genelkurmay Başkanı General Ironside: *"Chamberlain haklıdır. Kendimizi savunacak durumda değiliz ve Chamberlain da bunu biliyor. Kendimizi bir Alman saldırısına maruz bırakamayız. Bunu yapmak intihar olur,"* diyordu. Gerçekten 1938 yılında savaş sanayinin belkemiği olan çelik üretiminde Almanya, İngiltere ve Fransa'nın toplamından % 25 daha ilerideydi. Ama şartlar değiştikçe, Almanya'nın saldırılarını sürdüreceği anlaşıldıkça General Ironside gibi düşünenlerin sayısı süratle azalmıştı.

İngiltere'nin o dönemde izlediği politikayı eleştirenlerin üzerinde durdukları noktalardan biri, İngiltere'nin ve Fransa'nın zamanında yeterli askeri güç oluşturmamaları, savaş hazırlıklarını zamanında yapmamalarıydı. Eğer İngiltere birkaç yıl önce askeri hazırlıklarını tamamlayıp, yatıştırma politikası yerine, Hitler Almanyası'na karşı etkili, bir caydırma politikası izleseydi İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmayabileceğini düşünenler az değil.

Batı dünyası kısa zamanda Chamberlain'ın izlediği politikanın "çağın barışını" sağlayamayacağını gördü. İngiliz diplomasisine bağlanan umutlar söndü. Chamberlain büyük itibar kaybına uğradı. Diplomasinin hayallerle, boş umutlarla, diktatörlere, hasım ülkelerin liderlerine itimat edilerek yürütülecek bir sanat olmadığı anlaşılmıştı.

1939 yılının Mart ayında Alman ordularının Çekoslovakya'yı işgal etmeleri diplomatik çabaların başarısızlığının ilanı anlamına geliyordu. Bu acı tecrübeye rağmen bundan bir yıl kadar sonra bu defa Stalin aynı hatalı yolu deneyecek ve Hitler'le gizli bir antlaşma yaparak onu yatıştırabileceğini ve Rusya'yı istila emellerinden vazgeçirebileceğini sanacaktı. 1940 yılının Şubatı'nda Sovyetler Birliği Nazi Almanyası ile bir ticaret anlaşması yaptı. Almanya artık savaş gücünün gerektirdiği hammaddelerin büyük kısmını Rusya'dan almaya başlamıştı. Daha sonra yapılan gizli anlaşma, birçok ülkeyi, Almanya ile Rusya arasında nüfuz bölgelerine ayırıyordu. Moskova'da iki ülkenin dışişleri bakanları, Molotov ve Ribbentrop

arasında imzalanacak olan gizli anlaşmayı hazırlamak için yapılan görüşmelerde, Sovyetler Birliği'nin talepleri belli olmuştu. Stalin'in Rus nüfuzu altına almak istediği ülkelerden biri de Türkiye idi. Sovyetler Birliği Türk topraklarında üsler istiyordu. Bu üslerden biri Çanakkale'de kurulacaktı. Sovyetler Birliği Balkanlar'da ve Çanakkale'de kendi stratejik hedefleri için güç kullanmak zorunda kalırsa Almanya buna müdahale etmeyecekti. Batum'un ve Bakü'nün güneyi Sovyetler Birliği'nin nüfuz sahası olacaktı. Bu alan İran ve Basra Körfezi bölgelerini de kapsayacaktı. Sovyetler'in nüfuz alanına almak istedikleri diğer ülkeler arasında Yugoslavya, Polonya, Yunanistan ve İsveç de yer alıyordu. Bu şartları kabul edilirse Sovyetler Birliği; Almanya, İtalya ve Japonya'nın oluşturduğu üçlü pakta katılabilirdi.[41] Stalin'in İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'den ne gibi taleplerde bulunacağı daha o zamandan belli olmuştu.

Chamberlain gibi Stalin de diplomatik manevralarla Hitler'i yatıştırabileceğini sanmakla yanılmıştı. Bu yanılgının bedelini 20 milyon insanını savaşta kaybeden Rus halkı ödedi. Hitler'in orduları Sovyetler Birliği'ne saldırıya geçtiğinde, sınırın başka bölgelerinde Rus trenleri ve kamyonları hâlâ Almanya'ya hammadde taşıyordu...

Hitler'e karşı başlangıçta yatıştırma politikası değil de kararlı bir tutum izlenseydi bu felaketler önlenebilir miydi? Belki. Ama Hitleri caydırabilecek veya durdurabilecek güce sahip olmak kaydıyla...

Uluslararası ilişiklerde muhtemel bir saldırgana karşı kararlılıkla karşı durulması gerektiği halde, çeşitli nedenlerle saldırgana taviz verici, onu yatıştırmaya çalışıcı politikalar izlendiği zaman İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı öncesindeki yatıştırma politikaları ve o politikaların ıstırap verici sonuçları hatırlanır. Örneğin Bosna savaşının ilk dönemlerinde Miloseviç'in desteği ile yapılan Sırp saldırılarına güçlü biçimde karşılık vermek yerine, Miloseviç'i yatıştırmayı amaçlayan bazı diplomatik girişimler büyük insanlık dramlarının yaratılmasına yol açmıştı. Türkiye, Bosna savaşının

41 Kissinger, *Diplomacy*, s. 314-315, 362-363.

daha ilk günlerinde NATO'nun sınırlı bir hava harekâtı yaparak Sırp saldırılarını durdurmasını öneriyordu. Sonunda Türkiye'nin önerdiği yola başvuruldu ama iki yıl gecikmeyle... "Yatıştırıcı" diplomatik temaslarla kaybedilen bu iki yıl içinde yaklaşık 200.000 Boşnak hayatını kaybetti. Bu arada bazı ünlü politikacılar ve diplomatlar Belgrad'a yaptıkları ziyaretlerde basının önünde Miloseviç'e ilk adıyla hitap ederek onun sempatisini kazanmaya çalışıyor ve onunla makul bir uzlaşmaya varabileceklerine inanıyorlardı. Üstelik o dönemde Batı'nın Yugoslavya'ya karşı yeterli güce sahip olmaması gibi bir durum da yoktu. Eksik olan, iradeydi. Bu örnekler saldırgan bir ülkeye karşı yatıştırma politikası izlemenin dış politikanın en büyük yanlışlarından biri olduğunu yeterli açıklıkla ortaya koyuyor. Dış politikada saldırgan emelleri olan, fiili durumlar yaratarak avantaj sağlamaya çalışan ülkelere karşı yatıştırıcı, alttan alıcı yaklaşımlar izlemenin, o ülkeleri büsbütün saldırgan hale getirdiği bu geçmiş tecrübelerden anlaşılıyor.

Yeni Dünya Düzenine Doğru

Yatıştırma politikası yeni bir dünya savaşının çıkmasını önleyememişti. Bu, bütün dünya milletleri, özellikle savaşa katılan ülkeler için bir felaket oldu. Milyonlarca insan hayatını kaybetti. Ülkeler tahrip edildi. Dünyanın ortak kültür mirasının önemli bir bölümü yok oldu. Savaşın sonuna gelindiğinde dünyaya yeni bir düzen vermek gerekecekti. Uluslararası ilişkileri de yeniden düzenlemek gerekiyordu. Ama nasıl?

İşte bu sorunun cevabını bulmak için o tarihte güç birliği içinde olan üç ülkenin liderleri, Roosevelt, Churchill ve Stalin 28 Kasım 1943'te Tahran'da buluştular. Tahran Konferansı 1 Aralık tarihine kadar sürdü. Daha o tarihte savaşın sonunu aşağı yukarı kestirmek mümkündü. Almanya bu dünya savaşından da yenik çıkacaktı. Peki sonra ne olacaktı?

Churchill daha o zaman Sovyetler Birliği'nin ileride büyük bir tehlike oluşturacağını görüyordu. Bu bir ileri görüşlülük örneği idi. Savaştan sonra İngiltere, Fransa ve ileride yeni liderlerle yeni bir yapıya kavuşması beklenen Almanya ile birlikte, ABD'nin desteğinden de yararlanarak Sovyetler Birliği'ni dengeleyecek bir güç oluşturulmalıydı. Yani İngiltere yüzyılı aşkın zamandan beri izlediği kuvvet dengesi politikasına dönülmesi gerektiğini düşünüyordu. O bakımdan Stalin'e karşı oldukça mesafeli bir tutum içindeydi.

Roosevelt'in düşüncesi ise farklıydı. Ona göre savaşın üç galibi, ABD, İngiltere ve Rusya, Çin'le beraber dünyaya yeni bir düzen vermeli, dünya barışını bozacak ülkelere karşı birlikte hareket etmeliydiler. Roosevelt'in zihninde savaştan sonra da Almanya'nın en büyük tehlike unsuru olacağı düşüncesi vardı. Roosevelt ABD, İngiltere, Rusya ve Çin'i "Dört Polis" olarak adlandırıyordu. Al-

manya'nın yenilgisi ile doğacak boşluğu Rusya'nın doldurabileceği endişesini paylaşmıyordu. Roosevelt, Churchill'in Fransa'yı da büyük galip ülkeler arasına alma düşüncesini benimsemiyordu. ABD birliklerini uzun süre Avrupa'da tutma niyeti de yoktu. Bu işi İngiltere'nin üstlenebileceği kanısındaydı. Ayrıca Fransa'nın ve İngiltere'nin sömürgelerinin artık tasfiye edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu savaşın sonunda dünyadaki bütün devletler egemenliklerine ve eşit haklara kavuşmalıydı. Emperyalizm çağı artık sona ermeliydi.

Stalin ise Sovyet ordularının zaferini toprak kazancına çevirmek istiyor, Orta Avrupa ülkeleri üzerinde Sovyet nüfuzu kurmayı ve bu ülkeleri Almanya'nın muhtemel bir saldırısına karşı tampon bölge olarak kullanmayı düşünüyordu.

Başkan Roosevelt, Tahran Konferansı'ndan önce Mayıs 1942'de Vaşington'u ziyaret eden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'a ülkesinin savaş sonrasında kurulacak dünya düzeni ile ilgili görüşlerini anlatmış ve Amerika'nın nüfuz bölgeleri oluşturması fikrine karşı olduğunu, bunun yerine savaşın galibi büyük devletlerin yön vereceği bir ortak güvenlik sistemi kurulması gerektiğini söylemişti. Bütün bu konuları görüşmek üzere Roosevelt Stalin'le Bering Boğazı civarında bir yerde baş başa görüşmek istiyordu. Bu görüşme gerçekleşemedi ama iki lider, Churchill'le beraber 28 Kasım 1943'te Tahran'da buluştular.

Tahran'da Roosevelt, Stalin'in, Polonya'nın Sovyetler Birliği ile olan sınırlarının batıya kaydırılması talebini kabul etti. Böylece Polonya'nın doğu sınırındaki bazı bölgeler Sovyetler Birliği'ne katılacak, buna karşılık batı sınırı Almanya aleyhine genişleyerek Oder-Neisse nehirlerine kadar gelecekti. Tahran'da Roosevelt'in Stalin'e büyük yakınlık gösterdiği dikkatten kaçmadı. Roosevelt, Tahran buluşmasından sonra ABD'ye döndüğünde Stalin hakkında övücü sözler söyledi, olumlu değerlendirmeler yaptı ve kendisiyle "kardeşçe" görüşmeler yaptığını belirtti. Stalin'den artık "Joe Amca" olarak söz ediyordu.

Stalin'in hedeflerini, politikalarını ve ülkesindeki katı uygulamalarını bilenler için Roosevelt'in bu yaklaşımı şaşırtıcıydı. Stalin'in iktidara geldiğinden beri totaliter yöntemler uygulayarak siyasi ra

kiplerini acımasızca tasfiye ettiği bir sır değildi. Stalin'in baskı, zulüm, sürgün politikası ile açlık ve sefalet yüzünden milyonlarca Sovyet vatandaşının hayatını kaybettiği biliniyordu. 1930-1933 yıllarında "kulak" denilen köylüler; 1935 yılında "eski rejime" yakın olanlar; 1937'de Uzakdoğu'da Sovyet topraklarında yaşayan Koreliler, daha sonra Polonyalılar ve Baltık ülkeleri vatandaşları; 1943 yılında da işgalci Alman ordusuyla işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Kırımlılar, Volga Almanları, Çeçenler, İnguşlar, Balkarlar, Karaçaylılar ve Kalmuklar Sibirya'da ve ülkenin diğer bölgelerinde bulunan ve "Gulag" denilen çalışma kamplarına sürülmüşlerdi. 1930 yılında Gulag'lara sürülenlerin sayısı iki milyondu. 1930'lu yılların başından itibaren Stalin'in ölümüne kadar geçen süre içinde bu Gulag'lara giren-çıkanların sayısının en az 15 milyon olduğu hesaplanıyor. Bu süre içinde Gulag çalışma kamplarında hayatlarını kaybedenlerin sayısı ise 1.100.000 kişi. Ölenlerin büyük kısmı etnik azınlıklara mensup olanlar. Kafkasya ve Kırım'daki etnik gruplara mensup olanlardan sürgüne gönderilenlerin dörtte birinin öldüğü saptanmış bulunuyor.[42]

Tahran Konferansı'ndan sadece birkaç ay önce Rusların binlerce Polonya subayını katlettikleri de duyulmuştu. Yeni bir dünya düzeni arayışlarının başladığı günlerde gerçek durum buydu. Savaşın başarıyla sonuçlandırılması için Sovyetler Birliği'nin desteğine ihtiyaç duyulduğu biliniyordu ama gene de Roosevelt'in Stalin'in kişiliğinden olumlu bir dille söz etmesi yadırgatıcı oldu. Roosevelt Stalin'in gerçek kişiliğini teşhis edememişti. Roosevelt'in Tahran Konferansı sırasında "kardeşçe" ilişkiler kurduğu kimsenin bu Konferanstan sadece altı ay sonra 300.000 Kırım Türkü'nü Sibirya'ya sürdüğü biliniyor. Ölümünden sonra yerine geçen Sovyet liderleri bile Stalin'in insanlık dışı politikalarını açıkça eleştirmişlerdi. Daha sonraki yıllarda Rus halkı Stalin'e büyük tepki gösterdi, heykellerini kırdı. Ne var ki, ABD'nin Tahran Konferansı'nda ve onu izleyen birkaç yıl içinde Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği yakın ve hoşgörülü politika Rusya'nın savaştan hemen sonra Doğu

42 Vanwelkenhuyzen, Jean, *Les Tumultes d'un Siècle*, Editions Complexe, Bruxelles, 2000, s. 157-163.

Avrupa'ya yayılma çabalarını kolaylaştırdı. Bir anlamda bu da bir yatıştırma politikası sayılabilirdi. Daha sonraki yıllarda yaşanan tecrübelerden sonra geriye bakıldığında Roosevelt'in Stalin'e ve Sovyetler Birliği'ne gösterdiği yakınlığın ileri görüşlü bir dış politika yaklaşımı sayılamayacağı görüldü. Zaman zaman çeşitli ülkelerdeki bazı siyasetçilerin, bilim adamlarının ve yazarların büyük devletlerin ve onların liderlerinin her zaman her konuda daima doğru düşündükleri, en isabetli değerlendirmeleri yaptıkları ve en doğru kararı verdikleri inancına kapıldıkları ve kendi ülkelerinin kamuoyunu da bu yönde etkilemeye çalıştıkları görülüyor.

Churchill de Roosevelt'in bu tutumundan rahatsızlık duymuştu. Tahran'da bu iki liderin tam bir görüş ve anlayış birliği içinde oldukları söylenemez. Churchill daha sonra yakın çevresiyle yaptığı konuşmalarda Tahran Konferansı'nda İngiltere'nin iki büyük devlet arasında küçük bir ülke olarak kaldığını hissettiğini söylemişti.[43]

Türkiye'yi Savaşa Sokma Çabaları

Müttefiklerin Türkiye'yi savaşa sokma çabaları daha savaşın başlarından itibaren görülmeye başladı. Churchill, 31 Ocak 1941 tarihinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek Almanya'nın ilerlemesini durdurmak amacıyla İngiliz uçaklarını ve uçaksavar toplarını Türkiye'ye göndermeyi önerdi. İnönü bu mektuba 11 Şubat'ta cevap verdi. İngiliz önerisi Türkiye'yi savaşa sokmak anlamına geliyordu. Türkiye bunu kabul edemezdi. İngilizler ısrarlıydı. 26 Şubat 1941'de Dışişleri Bakanları Eden'i Ankara'ya gönderdiler. Eden, Almanya Yunanistan'a saldırırsa Türkiye'nin Almanya'ya savaş açmasını istedi. Türkiye buna karşı çıktı. Ancak şunu da söyledi: Almanya bize saldırırsa direniriz. Türkiye'nin nasıl bir direniş göstereceğini Almanya da biliyordu. Hitler, 4 Mart 1941'de İnönü'ye gönderdiği bir mektupta, Almanya'nın Türkiye'ye saldırmayacağını, kuvvetlerinin Türk sınırına 60 kilometre mesafede kalacağını bildirdi.

---

43 Rose, Norman, *Churchill, an Unruly Life*, Simon & Schuster, London, 1994, s. 309.

O tarihlerde İngilizlerle Ruslar arasında yapılan görüşmelerde de Türkiye'nin savaşa katılmasından sık sık söz ediliyor ve şu sorular soruluyordu: Savaşı girmesi için Türkiye'yi ikna etmek kabil midir? Acaba Türkiye'ye bazı vaatlerde bulunulabilir mi? 1941 yılının Aralık ayında Eden Moskova'ya gitti. Stalin'le bu konuları da konuştular. Stalin'in ilginç bir önerisi oldu: Ege'deki On İki Adalar Türkiye'ye verilmelidir. Türkiye ayrıca Bulgaristan'ın bazı bölgelerini ve Suriye'nin kuzeyini de alabilir. Rusların bu beklenmedik cömertliği Ankara'da kuşkuyla karşılandı. Rusya'nın buna karşı Boğazlar'la ilgili taleplerde bulunabileceği düşünüldü.

İşin ilginç tarafı benzeri bir önerinin de Almanlardan gelmesidir. 23 Eylül 1943 günü Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nu ziyaret eden Alman Büyükelçisi Von Papen, Berlin'e Mussolini'nin On İki Ada'yı Türklere vermesini telkin ettiğini söyledi. *"Berlin biraz çekingen davranıyor, siz ne dersiniz?"* dedi. Yani zemin yokluyordu. Menemencioğlu bu öneriye sıcak bakmadı. *"Bugünkü şartlarda bizim bu Adaları gidip sizden almamız uygun olmaz,"* diye cevap verdi. Ankara gerek Rusların, gerek Almanların bu önerilerinin arkasında başka hesaplar olduğunu sezmiştir. Türkiye'nin bu kuşkusu haksız değildir. Kısa bir süre sonra Ankara'nın değerlendirmesinin doğru olduğu anlaşılacaktır. Türklerin dış politika tecrübesinin ve sezgisinin çok zengin olduğunu başkaları da takdir ediyor. Eden, Menemencioğlu ile yaptığı konuşmada, Ruslar'ın kendisine, *"Türk politikacıları çok zekidirler. Siyasi durumu herkesten iyi görürler,"* dediklerini naklediyordu.[44]

Tahran Konferansı'ndan aylarca önce müttefikler Türkiye'yi savaşa sokmak için çalışmalarını yoğunlaştırmışlardı. Churchill 14 Ocak 1943 tarihinde Kazablanka'da Roosevelt ile buluşmuştu. İki liderin görüşmesi 10 gün sürdü. Orada savaşın ne şekilde yürütüleceği konusunda Amerikan ve İngiliz genelkurmay başkanlıklarının ortak bir plan hazırlamaları kararlaştırıldı. Bu plan 23 Ocak günü kabul edildi. Planın bir bölümü de Türkiye'nin savaşa katılması ile ilgiliydi. Churchill 30 Ocak 1943 günü İsmet İnönü ile gö-

---

44 Bilge, Suat, *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 157-158, 168, 195.

rüşmek üzere Adana'ya geldiğinde bu planı biliyordu. Mesele, Türklerin savaşa girmeye nasıl ikna edilecekleriydi. Churchill'in amacı bir yandan Türkiye'yi savaşa girmeye zorlamak, bir yandan da Trakya'daki Türk üslerinden ve havaalanlarından İngiliz uçaklarının yararlanmasını sağlamaktı.[45] O görüşmelerde hazır bulunan o zamanki Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreter Siyasi İşler Yardımcısı Feridun Cemal Erkin, hatıralarında, 19 Ekim 1939 tarihinde Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında yapılan İttifak Antlaşması'na bağlı Askeri Sözleşme gereğince müttefiklerin Türkiye'ye silah yardımı yapmayı kabul ettiklerini yazıyor ve Churchill'in Adana ziyaretinin, *"Türkiye'yi modern silahlarla kuvvetlendirmenin yollarını araştırmak amacına yönelik olduğunu"* söylüyor. Gerçekten de Churchill toplantıda dikkatli bir dil kullandı; Türkiye'nin modern silahlarla donatılmamış olmasından üzüntü duyduğunu belirtti ve, *"... Donatım bakımından hazırlıklı olmayan Türkiye'yi harbe sokarak felakete sürükleyecek bir talepte bulunmayacağını"* söyledi. Türkiye'nin ihtiyaçlarını "Sabah düşünceleri" başlıklı bir kâğıda yazdı. Türkiye daha sonra bu kâğıdı İngilizlere sık sık hatırlatacaktır. Churchill'in özel doktoru Lord Moran da anılarında Churchill'in kendisine *"Türklerin tamamıyla hazır olmadan savaşa katılmalarını, bu yüzden ziyan olmalarını istemiyorum,"* dediğini naklediyor.[46] Churchil'in Türklere karşı beslediği bu insani duygulara şükran duymamak mümkün değil. Ne var ki, bu buluşmadan önce Churchill ve Roosevelt'in Türkiye'nin savaşa katılması için çaba göstermeye karar verdikleri anlaşılıyor.

Churchill, Adana görüşmesinde İnönü'ye, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne güvenmesi için telkinde bulundu. İsmet Paşa ise Türkiye'nin Rusya karşısında ihtiyatlı olması için nedenleri bulunduğunu belirtti.

Adana görüşmesinin havası özetle böyleydi. Bu görüşmeden sonra İngilizler Türkiye'ye vaad ettikleri askeri yardımın ancak pek küçük bir kısmını gerçekleştirebildiler ama Türkiye'yi savaşa sokma niyetlerini sürdürdüler.

---

45 İnönü, Erdal, s. 153, 179-181.
46 Erkin, s. 137-138.

18 Ekim-1 Kasım 1943 tarihlerinde Moskova'da, ABD, İngiltere ve Rusya Dışişleri Bakanları, Hull, Eden ve Molotov'un katılımıyla gerçekleştirilen bir toplantıda Türkiye'den savaşa katılmasının ortaklaşa talep edilmesi kararlaştırıldı.[47]

Aynı yılın Kasım ayında, Türkiye Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile İngiltere Dışişleri Bakanı Eden Kahire'de bir araya geldiler. İngilizlerin bu görüşmeyi önermekteki amacı Moskova'da müttefik ülkelerin dışişleri bakanları arasındaki toplantıda kararlaştırıldığı üzere, Türkiye'yi savaşa müttefikler yanında katılması için ikna etmekti.

Bu görüşmede Eden, Türkiye'nin savaşa katılmasını talep ederken, bu gerçekleşinceye kadar Trakya'daki hava alanlarından ve üslerden müttefiklerin yararlanmasını istedi. Menemencioğlu Türkiye'nin savaşa girmesi için gerekli şartları sıraladıktan sonra üslerle ilgili talebi reddetti. Zira Türkiye Rusların niyetlerinden kuşku duymaktadır. Moskova toplantısında Ruslar niçin Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesini istemişlerdir? Menemencioğlu Eden'e bunu soruyor: *"Türkiye'nin yıpranmasını istemeleri muhtemel değil midir?"* diye devam ediyor. İngilizler Rusların iyi niyetli olduklarından emindir. Hiç değilse Türklere bu izlenimi veriyorlar.

Peki bu arada Türkiye, Adana görüşmesinde söz verildiği gibi modern silahlarla güçlendirilmiş midir? Hayır. Ama buna rağmen Eden, Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar ediyor. İlk beklentileri, Türkiye'nin, Batı Ege'deki havaalanlarını İngiliz uçaklarına açmasıdır. İngilizler oradan Almanların elindeki Ege Adalarını bombalayacaktır. O Adaların bazılarında bulunan İngiliz birlikleri sıkışmıştı. Acil müdahale gerekmektedir. Menemencioğlu bu taleplere karşı direndi: *"Size havaalanı verilmesi savaşa girmektir,"* dedi. Türkiye yeterli hazırlığı yapmadan savaşa girmeye arzulu değildir. Bunun riski çok büyüktür. Almanların İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlere, Türkiye'nin sanayi tesislerine saldırması riski vardır. Eden, bu riskin çok küçük olduğunu söylüyordu ama Türkiye'ye Adana'da vaat edilen yardımın aynen gerçekleştirileceği sözünü

47 İnönü, Erdal, s. 178-179.

veremiyordu. Acaba neden? Türkiye bu noktada da kuşkuludur. Kahire görüşmelerinden sonra Vaşington'daki Türk Askeri Ataşesi Amerikalılara Türkiye'nin bu konudaki endişelerini nakledecektir. Acaba İngilizler, evvelce Türkiye'ye vermeği vaat ettikleri silahların teslimiden Rusların baskısı üzerine vazgeçmiş olamazlar mı?

Eden Kahire'de silah konusunda fazla vaatte bulunmadan Türkiye'nin savaşa girmesinde ısrar etti. Savaşa girmekle Türkiye, bazı Alman tümenlerini üzerine çekecektir. Bu da Batı cephesini rahatlatacak, savaşın bitmesini çabuklaştıracaktır. Yani Türkiye yeterince hazırlanmadan savaşa girmelidir, çünkü İngiltere'nin o andaki çıkarları bunu gerektirmektedir. Peki üzerine çekeceği Alman kuvvetleri Türkiye'ye ne zarar verecektir? O günkü şartlarda bu soru pek düşünülmüş değil. Eden, *"Almanlar hiçbir şey yapamayacaklardır,"* diyordu. Menemencioğlu aksi görüştedir: *"Bizden istenilen, pasif bir biçimde savaşa girip, darbeleri üzerimize çekerek ölmektir. Bunu hiçbir kamuoyu kabul edemez."* Görüşme Menemencioğlu'nun şu sözleriyle bağlandı: *"Değerli dostum, samimi olarak söylemeliyim ki, beni ikna edemediniz."*[48]

Her ne kadar Eden-Menemencioğlu buluşmasından sonra silahlanma konularını görüşmek üzere bir İngiliz generali Ankara'ya gönderilmişse de bu konuda bir görüş birliğine varılamamıştır.

Müttefikler Türkiye'yi savaşa sokmakta ısrarlıdırlar. Eden-Menemencioğlu görüşmesi sonuç vermemiştir. Bu mesele en yüksek düzeyde ele alınıp çözülmelidir. Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşülüp kendisi ikna edilmelidir. İşte bu düşüncelerle Müttefik ülkelerin liderleri İnönü'yü Kahire'de bir toplantıya davet ettiler. Türkiye bu daveti kabul etti. 4-6 Aralık 1943 tarihlerinde Roosevelt, Churchill ve İnönü Kahire'de bir araya geldiler.

Bu görüşmede Churchill, Türkiye'nin hemen savaşa katılmasını, ilk iş olarak da Türk havaalanlarının İngiliz uçaklarına açılmasını istedi. İnönü bu öneriyi ilke olarak kabul ettiğini söyledi, ama kayıtsız şartsız değil. Adana görüşmesinde öngörüldüğü gibi,

---

48 Bilge, s. 203, 208. Menemencioğlu-Eden görüşmesinin tutanakları için bkz. Bilge, s. 193-213.

Türk ordusu modern silahlarla teçhiz edilecek, hava sahasının savunmasında da İngiliz uçakları Türk hava kuvvetlerini takviye edecekti.[49]

Churchill, çeşitli gerekçeler ileri sürerek Türkiye'nin 15 Şubat 1944 tarihine kadar, savaşa katılması için İnönü'ye baskı yapmaya çalıştı. Ancak İnönü ülkesini gözü kapalı savaşa sokmak niyetinde değildi. Türkiye'nin hazırlıklarının yeterli olmadığı gerekçesiyle bu baskılara direndi. Kahire'de Roosevelt, İnönü ile yaptığı ikili bir görüşmede Churchill'in Adana'da vaat ettiği yardımın ne kadarının fiilen gerçekleştiğini sordu. İnönü, *"Yüzde on,"* dedi. Menemencioğlu düzeltti: *"Yüzde dört."* Roosevelt de İngilizlerin ne yapmak istediklerinden pek emin değildir. İnönü'ye, *"İngilizlerin programlarını ben de bilmiyorum. Örneğin On İki Ada'ya karşı ne yapmak istiyorlar? Planlarını sürekli olarak değiştiriyorlar,"* diyor.

İşte bu belirsizlik ortamında Türkiye savaşa çekilmek isteniyordu. Churchill'in ısrarlarına karşı İnönü direnişini sürdürüyor ve şöyle diyordu: *"...Milletimi hazırlıksız olarak savaşa sürüklemiş olacağım. Ben bunu yapamam. Hazır olmadan milletime karşı böyle bir savaşı savunamam."*

Türkiye'yi ikna etmenin kolay olmadığı anlaşılmıştı. Bunun üzerine Churchill üstü kapalı tehditlere başvurdu. Türkiye savaşa katılmazsa savaşın sonunda oluşturulacak uluslararası düzende de yerini alamaz, zararlı çıkar. İnönü bunu hemen cevaplandırdı: *"Deniliyor ki, Türkiye savaşa girmezse tehlikeye maruz kalacaktır. Buna inanmak istemem. Müttefiklerle aynı ilkeleri güden bir memleket savaşa girmedi diye tehlikeye maruz kalmamalıdır. Ne İngiltere, ne Amerika bize diyebilir ki, 'Siz savaşa girmediğinizden dolayı tehlikeyi hak ettiniz'... Şimdi haber gelse ve Almanya yıkıldı dense, herkes sevinecek, yalnız biz korkacağız. Çünkü savaşa girmemiş bulunacağız. Böyle bir şeyi kabul edemem."*[50]

İşte bu taleplere kararlılıkla karşı koyan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün dirençli ve ileri görüşlü tutumu Türkiye'yi büyük sıkın-

---

49 Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat*, İSİS, İstanbul, 1999 s. 45.

50 Bilge, s. 229-230. Kahire Konferansı'nın tutanakları için bkz. Bilge, s. 220-246.

tılardan ve felaketlerden kurtarmıştır. Bu olay aynı zamanda büyük devletlerin baskısına direnerek ulusal çıkarları korumanın güzel bir örneğini oluşturuyor.

Yalta ve Potsdam Konferansları

Tahran Konferansı'ndan sonra savaşın seyri tahmin edildiği gibi gerçekleşti. Alman orduları her yerde yenilgiye uğruyordu. 1945 yılına gelindiğinde savaşın sonucu iyice belli oldu. Savaştan sonraki düzeni kurma çabaları da iyice yoğunlaştı. Bu arada Tahran Konferansı'na nazaran dengeler değişmişti. Sovyet Orduları Berlin'e yaklaşmıştı. Müttefikler de Atlantik kıyılarına ve İtalya'ya yaptıkları çıkartmalardan sonra Almanya'nın içlerine girmişlerdi. Şimdi Avrupa'da yeni bir güç dengesi oluşmuştu. 1945 yılının Şubat ayında Yalta'da Roosevelt, Churchill ve Stalin arasındaki görüşmeler bu ortamda yapıldı. Artık Sovyet Birlikleri Doğu Avrupa ülkelerinin tümünü işgal etmişti. Alman ordularını Tito'nun öncülüğündeki gerilla savaşıyla mağlup eden Yugoslavya dışındaki bütün Doğu Avrupa ülkeleri Sovyet nüfuzuna girmişti. Churchill'in nüfuz bölgelerini taksim planı anlamını kaybetmişti. Roosevelt ise Yalta'da Birleşmiş Milletler sisteminin nasıl kurulacağı, oylama sisteminin nasıl olacağı konularına öncelik veriyor ve Japonya'ya karşı sürdürülen savaşa Sovyetler'i de dahil etmeye çalışıyordu. Churchill Fransa'yı büyük devletler arasına sokmaya çalışıyor, Almanya'nın bölünmesine karşı çıkıyor ve son tahlilde Avrupa'da yeniden bir kuvvet dengesi oluşturmaya çaba gösteriyordu.

Yalta'da dikkat çekici bir gelişme Roosevelt'in Stalin ile yaptığı başbaşa bir görüşme oldu. Churchill'in alınmadığı bu toplantıda gizli bir anlaşma yapıldı ve Roosevelt Stalin'in Sahalin ve Kuril adaları, Mançurya demiryolları gibi Çarlık Rusyası döneminden beri süregelen bazı taleplerini kabul etti.

Roosevelt ülkesine döndüğünde Yalta'yı büyük bir başarı olarak takdim etti. Birleşmiş Milletler'in kurulması kararını ön plana çıkarttı. Kongre'de yaptığı konuşmada Roosevelt şöyle diyordu: *"Yalta Konferansı artık tek taraflı müdahalelerin, özel ittifakların, etki alanlarının, kuvvet dengesinin sonunu getirmiştir... Bütün bun-*

ların yerini barışsever tüm ülkelerin katılabilecekleri bir dünya örgütü alacaktır."[51]

Roosevelt'in sözleri o dönemde ABD dış politikasına hâkim olan görüşleri yansıtıyordu. Devrin ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull da 1945 yılında Birleşmiş Milletler'in kurulmasının uluslararası ilişkilerde yeni bir dönem başlatacağına inanıyordu. Hull şöyle diyordu: *"Artık nüfuz bölgelerine, ittifaklara, kuvvet dengelerine ve geçmişte olduğu gibi, devletlerin güvenliklerini koruyacak veya menfaatlerini geliştirecek başka özel düzenlemelere ihtiyaç kalmayacaktır."*[52] Hull'un bu iyimser tahminleri gerçekleşmedi. Onun artık olmayacak dediği şeylerin hepsi oldu, hem de Birleşmiş Milletler'in kurulmasından kısa bir süre sonra...

Roosevelt ve Hull'ın dünyaya bu iyimser mesajları verdikleri sırada Amerika'nın Moskova Büyükelçisi Averell Harriman Stalin'in gerçek niyetleri konusunda Vaşington'u uyarıyor ve Sovyetler'in yakın bir gelecekte Amerika için ciddi bir tehdit yaratacağını söylüyordu. Dışişleri bakanlığı yetkilileri de aralarında yaptıkları değerlendirmelerde bu endişeleri paylaşıyordu. Hatta Yalta'dan bir süre sonra Roosevelt bile özel bir görüşmesinde, *"Averell'in hakkı var, Stalin ile çalışılmaz,"* demişti. Ama nedense o sıralarda Churchill'in uyarılarını yeterince dikkate almamış ve dünyaya da Sovyetler'le dostluk ve işbirliğinin devam edeceği mesajı vermişti.

Roosevelt'in İkinci Dünya Savaşı'nın zaferle sonuçlandırılmasında, Nazi Almanyası'nın yenilgiye uğratılmasında, Batı Avrupa ülkelerinin Alman işgalinden kurtarılmasında kuşkusuz çok büyük katkıları olmuştu. Ama Tahran ve Yalta Konferanslarındaki tutumu, Stalin'e gösterdiği aşırı itimat ve ileriye yönelik beklentilerindeki aşırı iyimserlik bir diplomatik başarı örneği olarak hatırlanmıyor.

Roosevelt Yalta Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra öldü. Yerine yardımcısı Truman geçti. Roosevelt'in ölümünden on gün önce Amerikan gizli servisleri tarafından hazırlanan bir raporda, savaş bittikten sonra Sovyetler Birliği'nin Nazi Almanyası ve Japonya'dan

---

51 Kissinger, *Diplomacy*, s. 415, 416.

52 Eban, s. 123.

daha büyük bir tehlike olacağı belirtiliyordu. Raporda şunlar yazılıydı: *"Rusya savaştan sonra Avrupa ve Asya'da en büyük güç olarak ortaya çıkacaktır. ABD eğer kenara çekilecek olursa Rusya Avrupa ve Asya'da egemenliğini tesis edecektir. Rusya'nın doğal kaynakları ve insan gücü o kadar zengindir ki, birkaç yıl içinde Almanya ve Japonya'dan daha güçlü olabilir. Gelecekte Rusya, askeri potansiyel açısından Amerika'yı bile geride bırakabilir."*

Bütün bu uyarılara rağmen Roosevelt son gününe kadar Rusya ile işbirliği yapılabileceği yolundaki umudunu korudu. Hayatının son gününde Stalin'e gönderdiği bir mesajda gelecekte aralarında hiçbir itimatsızlığın olmayacağı umudunu dile getiriyordu.

Roosevelt'in ölümünden sonra onun yerine geçen Truman da başlangıçta Stalin'le iyi ilişkiler kurabileceğine inanmıştı. Oysa o sıralarda Stalin'in birinci önceliği Sovyet silahlı kuvvetlerinin işgal ettiği topraklardaki nüfuzunu güçlendirmekti.

Churchill, Stalin'in bu manevrasını sezmişti ve Truman'a, Polonya konusunda Rusya'dan gerekli tavizleri alıncaya kadar müttefiklerin birliklerini bulundukları noktalardan geri çekmemelerini öneriyordu. Ama bir kere daha ABD ile İngiltere farklı çizgilerdeydi. Amerika kuvvet dengesi siyasetinin artık sona erdiğine inanıyordu. Yeni dünya düzeninin bu gibi dengelere değil, yüksek insanlık ideallerine dayanacağı kanısındaydı. Bu nedenle Truman, Churchill'e gönderdiği cevabi mesajda ABD'nin Yalta'da üstlendiği yükümlülüklere aynen uyacağını belirtiyordu. Yani Churchill'in önerisi kabul edilmemişti, ABD birlikleri geri çekilecekti. Churchill bir girişim daha yaptı. Truman'a eskisinden de kuvvetli bir mesaj gönderdi. Churchill şöyle diyordu: *"Rus birliklerinin Elbe'ye doğru ilerlemeleri sırasında dehşet verici şeylerin meydana gelmiş olmasından endişe duyuyorum. Rusya'nın Polonya, Doğu Almanya, Baltık ülkeleri, Çekoslovakya, Yugoslavya, Macaristan, Romanya, Bulgaristan ve Avusturya'nın büyük kısmını ele geçirmeleri Avrupa tarihinde eşi görülmemiş bir durum yaratacaktır. O bakımdan Polonya'nın durumu açıklık kazanmadan ve Sovyetler'in Almanya'daki işgallerinin geçici olduğu hususunda tatmin olmamızdan önce müttefik kuvvetleri bulundukları yerlerden geri çekilmemelidir."* Bu uyarılara rağmen Potsdam görüşmelerinden bir ay önce Amerikan Birlikleri geri çe-

kildi. Çaresiz kalan İngilizler de onları izledi. Churchill bu gelişme üzerine Truman'a gönderdiği 12 Mayıs 1945 tarihli son mesajında ünlü sözünü söyledi: *"Artık Avrupa'nın üzerine bir demirperde inmiştir."* Churchill bu sözlerini daha sonra yapacağı bir konuşmada kamuoyuna da açıklayacaktı. Doğu Avrupa artık Sovyetler'in insafına terk edilmişti...

Oysa Potsdam Konferansı'ndan önce Vaşington'u ziyaret eden Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'u kabul eden Başkan Truman bu ülkenin niyetleri hakkında bilgi sahibi olmuş ve onunla, Stalin'e oldukça sert bir mesaj göndermişti. Buna rağmen Truman İngiliz hükümetinden farklı bir yaklaşım içindeydi. O günlerde kendisini ziyaret eden İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'e şöyle diyordu: *"Kalıcı bir barışın sağlanabilmesi için üç büyük devletin birbirine itimat etmesi ve bunu dürüstçe arzu etmesi gerekir. Bu üç devlet daha küçük devletlere de itimat etmelidirler. Rusya ve İngiltere küçük devletlere itimat etmiyor, biz ediyoruz. Ben barış istiyorum ve bunun için mücadele edeceğim."* O günlerde Truman güncesine şu satırları yazmıştı: *"Ruslar her zaman dostumuz olmuşlardır. İleride de daima böyle olmaması için hiçbir neden göremiyorum."*

Potsdam'daki ilk görüşmelerinde Truman, Stalin'i *"terbiyeli, iyi huylu ve işe yatkın"* bulmuştu. Stalin'in Rusya'nın, Japonya'ya karşı ABD ile birlikte savaşacağını söylemesi Truman'ı çok memnun etmişti. O buluşma gününe ait hatıralarında, *"Stalin ile çalışabilirim,"* notunu düşmüştü. Oysa o tarihten beş ay önce, 1945 yılının Şubat ayında ABD basınında yayınlanan bir yazıda Stalin'in bilinçli olarak üç milyon köylüyü ölüme sürüklediği, kendi politikalarına karşı çıkan bir milyon komünisti de öldürttüğü yazılmıştı.[53]

O dönemde Amerikalıların Churchill hakkındaki değerlendirmeleri de ilginçtir. Truman'ın özel temsilcisi Büyükelçi Davis, Churchill hakkındaki izlenimlerini Başkan'a şöyle anlatıyordu: *"O büyük bir İngilizdir, barışı korumaktan çok İngiltere'nin Avrupa'daki menfaatlerini korumayı düşünür."*[54]

---

53 McCullough, David, *Truman*, Simon & Schuster, New York, 1992, s. 172, 383-384, 419.

54 Kissinger, *Diplomacy*, s. 430-431.

Potsdam Konferansı'ndan önce Roosevelt'in ve onun yerine geçen Truman'ın yaklaşımlarının isabetli olmadığı daha sonra anlaşılacaktı. Truman, Churchill'in tavsiyelerine uysaydı belki de Doğu Avrupa ülkelerinin bir bölümünü 45 yıl sürecek Sovyet nüfuzundan ve diktatörlük yönetiminden kurtarmak mümkün olabilecekti.

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihlerinde yapılan Potsdam Konferansı evvelce Roosevelt'in önerdiği ve yukarıda değinilen *"dünyanın dört polisi"* projesini sona erdirmişti. Amerikan diplomasisinin aksi yöndeki bütün çabalarına rağmen, nüfuz bölgeleri kendiliğinden ortaya çıkıyordu.

Stalin'in talepleri bitmek bilmiyordu. Doğu Avrupa üzerindeki emellerinin yanı sıra Türkiye üzerinde baskı kurarak bazı avantajlar elde edebileceğini düşünüyordu. Aşağıda daha ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi, önce 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye bir Nota vererek 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı feshetti. 7 Haziran'da Türkiye'den toprak talebinde bulundu. 8 Ağustos ve 24 Eylül tarihlerinde Boğazlar'da üs istedi.[55] Türkiye bu taleplerin tümünü reddetti. Üstelik o tarihte Türkiye savaştan galip çıkmış bir büyük devlete karşı bu direnişi gösterirken herhangi bir askeri ittifakın içinde de değildi.

Meselenin bir de başka yönü var: Rusya bu taleplerini daha 1941 yılında İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'le yaptıkları görüşmeden itibaren İngilizlere bildirmişti. Savaş sırasında Türkiye ile yakın ilişki içinde olmaya özen gösteren İngiltere, Sovyetler'in bu talepleri hakkında Türkiye'ye bazı bilgiler vermişti. Gene de Ankara hükümeti her şeyin kendisine anlatıldığından kuşkuluydu. Sonuçta Amerika ve İngiltere, Postdam'da Stalin'in Boğazlar'la ilgili taleplerini reddettiler. Stalin'in reddedilen başka talepleri de oldu ama Polonya-Almanya sınırı Sovyetler'in istediği gibi çizildi. Postdam'da yaşanan tecrübelerden sonra bile Truman *"Savaştaki müttefikler arasında çözülemeyecek menfaat çatışmaları yoktur,"* diyordu. Oysa eski müttefiklerin yolları çoktan ayrılmaya başlamıştı.

Churchill Stalin'in gerçek niyetlerini görmekte gecikmedi. Muhalefet lideri olarak ziyaret ettiği Amerika'nın Fulton kentinde

55 Günver, Semih, *Tanınmayan Meslek*, Ankara, 1984 s. 89-90.

5 Mart 1946 tarihinde ünlü nutkunu verdi, Sovyet yayılmacılığını kuvvetle eleştirdi ve Truman'a evvelce gönderdiği mesajdaki düşüncelerini kamuoyuna da açıkladı: *"Artık Balkanlar'daki Stettin ile Adriatik'teki Trieste arasına 'demir bir perde' inmiştir."* Savaşı izleyen yıllarda Doğu ile Batı arasındaki kutuplaşma sürekli bir gerginlik halini aldı. Taraflar birbirlerini sert bir dille eleştiriyor ve açıkça tehdit ediyorlardı.

ABD yönetimi de kısa bir süre sonra Stalin'in gerçek niyetlerini anlamaya başladı. Sovyetler Birliği'nin yayılmacı politikalar güttüğünde artık kuşku kalmamıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın hazırladığı bir raporda şu ülkelerin veya bölgelerin Sovyet tehdidi altında olduğu belirtiliyordu: Finlandiya, İskandinav ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ile Güneydoğu Avrupa ülkeleri, İran, Irak, Türkiye, Afganistan, Sinkiang ve Mançurya.[56]

Birleşmiş Milletler'in Kuruluşu

Birleşmiş Milletler kurulduğunda, dünyadaki büyük devletler arasındaki ilişiler böyleydi. Bir yandan yüksek ideallerden, ortak amaçlardan söz ediliyordu, ama bir taraftan da dünyada kuvvet dengeleri oluşuyor, güç mücadeleleri yaşanıyordu.

Gerçekler böyle olsa da İkinci Dünya Savaşı'nın acı tecrübelerinden sonra 1945 yılında kurulan Birleşmiş Milletler, başka devletlerin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı kuvvet kullanılmasını veya kuvvet tehdidine başvurulmasını yasaklıyordu. Birleşmiş Milletler Yasası'nın önsözünde şu görüşlere yer veriliyordu: *"Biz, Birleşmiş Milletler halkları, bir insan ömrü süresince insanlığa iki defa büyük acılar tattıran savaş belasından gelecek kuşakları korumak için, temel insan haklarına, insan kişiliğinin saygınlığına ve değerine, kadın ve erkeklerin, büyük ve küçük devletlerin hak eşitliğine olan inancımızı yeniden belirterek...güçlerimizi birleştirmeyi kararlaştırdık."*

Gerçekten Birinci ve özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan tecrübeler uluslararası ilişkilerde savaş tehlikesini ortadan kaldıracak arayışlara yol açmıştı. Birleşmiş Milletler'in kuruluş amaç-

56 Kissinger, *Diplomacy*, s. 449.

larından en önemlisi buydu. Giriş bölümünde bu amacı gerçekleştirmek için ne yapılacağı da belirtiliyor: *"Uluslararası barışı ve güvenliği korumak için gücümüzü birleştireceğiz... Ortak menfaatlerimizi korumanın dışında silahlı kuvvet kullanılmayacaktır."* Birleşmiş Milletler Yasası'nın birinci maddesinden itibaren dünya örgütünün barışçı amaçları sıralanıyor ve bu amaçların yerine getirebilmesi için mekanizmalar kuruluyor. Uluslararası uyuşmazlıklar barış yoluyla çözülecek. Barışa yönelik tehditlerin ortadan kaldırılması için ortak önlemler alınacak. Başka bir ülkenin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne karşı kimse silaha başvurmayacak. Yasanın 33. maddesi barışçı çözüm yollarını sıralarken birinci önceliği müzakerelere veriyor, sonra arabuluculuk, uzlaştırma, hakemlik, hukuki çözümler gibi diğer önlemler sıralanıyor.

Birleşmiş Milletler sisteminde barışı korumaktan sorumlu organ Güvenlik Konseyi. Kararlar, Konsey'in 15 ülkesinin oy çokluğuyla alınıyor ama beş daimi ülkenin karşı çıkmaması şartıyla... Yani İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri olan ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin dünyanın barış ve güvenlik içinde yaşatılmasında tam söz sahibi. Barışı tehdit eden bir durumda askeri müdahale yapılacaksa bu beş ülkeden hiçbirinin buna karşı çıkmaması gerek. Bu beş ülkeden her birinin veto hakkı var. Bu hakkın çok nadir durumlarda kullanıldığı sanılmamalı. Birleşmiş Milletler'in kurulmasından, 20. yüzyılın sonuna kadar, bu devletler toplam olarak 279 kere veto hakkını kullandılar. Bu vesileyle bu beş daimi üyenin dünya silah ticaretinde % 85 oranında pay sahibi olduklarını hatırlatmakta da yarar var.[57]

Birleşmiş Milletler'in bu yapısı ve çalışma yöntemleri dünyada barışı ve istikrarı yerleştirmeye tek başına yeterli değildi. Barışı bozucu eylemleri, saldırıları önleyecek bir uluslararası askeri güce ihtiyaç vardı. İşte bu düşünceyle Yasaya bir Birleşmiş Milletler Askeri Gücü kurulmasını öngören hükümler konuldu. Bu nedenle ABD Başkanı Roosevelt ve Dışişleri Bakanı Hull Birleşmiş Milletler Teşkilatı'na çok güveniyorlardı. Bu örgüt Milletler Cemiyeti'nden farklı olarak askeri bir yapıya da sahip olacak ve üye ülkelerin,

57 Edwards, s. 37, 174.

bu arada özellikle Güvenlik Konseyi'nin siyasi iradesini gerektiğinde silah zoruyla saldırgan ülkelere kabul ettirebilecekti. Birleşmiş Milletler Yasası'nın 43. ve 47. maddeleri bir Askeri Komite'nin kurulmasını öngörüyordu. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri olan ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin'in temsilcilerinden oluşacak bu komite, Güvenlik Konseyi'nin komutasında hareket edecek bir askeri gücü hazır bulunduracaktı. Ama bu güç hiçbir zaman kurulamadı. Başlangıçta beş daimi üyeyi temsil eden beş general ile sekiz amiral her ayın başında bir toplantı yapıyorlardı, ama bu toplantılar beş dakikadan fazla sürmüyordu. Batılılarla Sovyetler Birliği arasında askeri alanda işbirliği yapılamayacağı daha başlangıçtan itibaren belli olmuştu. Bir süre sonra bu aylık toplantılara da son verildi. Ancak daha sonraki yıllarda, özellikle Süveyş Kanalı ve Sina Yarımadası krizleri sırasında 1956-1957 yıllarında bir Birleşmiş Milletler Barış Gücü sistemi oluşturulabildi. Başlangıçta Gazze'ye yerleştirilen Birleşmiş Milletler Barış Gücü daha sonra dünyanın çeşitli yerlerinde görev yaptı. Ama bu Barış Gücü'nün özellikleri, Birleşmiş Milletler kurulurken düşünülen sürekli askeri yapıdan çok farklıydı.

Sonraki yıllarda daha etkili bir Birleşmiş Milletler kuvveti oluşturulması için bazı düşünceler ortaya atıldı. Bu arada 1992 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri bir acil müdahale gücü kurulmasını önerdi ama bu öneri destek bulmadı. Birleşmiş Milletler Barış Gücü, Namibia, El Salvador, Kamboçya, Mozambik ve Haiti'de başarılı hizmetler verdi. Kıbrıs'ta da zaman zaman yararlı çalışmalar yaptı, ama 1974 yılı Ağustosu'nda Barış Gücü'nün neredeyse gözünün önünde üç Türk köyünün bütün nüfusunun topluca katledilmesi bu gücün etkinliği konusunda kuşkular uyandırdı. Bosna'daki çatışmaların başlangıcında da Birleşmiş Milletler Barış Gücü on binlerce Boşnak'ın ve Hırvat'ın katledilmesini engelleyemedi. Milletlerarası toplum Bosna'da barış ve güvenliği, ancak 1995 yılı Haziranı'nda NATO'nun yaptığı hava harekâtından sonra sağlayabildi.

Büyük umutlarla kurulan Birleşmiş Milletler, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli yerel savaşlarda ve iç çatışmalarda 18 milyon insanın ölmesini önleyemedi. Gene de yeni bir dünya savaşı-

nın çıkmamasında önemli pay sahibi oldu. Başta uluslararası güvenlik konuları olmak üzere, ekonomik ve sosyal meselelerin, çevre ve eğitim gibi önemli sorunların görüşüldüğü bir ortam oluşturdu. En önemli organı sayılan Güvenlik Konseyi çeşitli konularda bini aşkın karar aldı. Bu kararların hepsi tam olarak uygulanmadı. Bu kararların uygulanmasını sağlayacak etkin bir mekanizma da oluşturulamadı. Buna karşılık Güvenlik Konseyi dünyada barışı ve güvenliği tehdit eden, uluslararası toplumun temel kurallarına uymayan ülkelere karşı ekonomik yaptırım kararları aldı. Bu yaptırımlar Birleşmiş Milletler'in belki de en etkili gücünü oluşturuyor.

Savaştan sonra Birleşmiş Milletler'in kurulmasıyla yeni, daha adil, daha uygar ve yüksek insanlık ideallerine daha uygun bir dünya düzeni kurulabildi mi? Bu dönemde uluslararası ilişkilerde savaş öncesi durumla kıyaslanmayacak ilerlemeler olduğu kuşkusuz. Yeni bir dünya savaşının çıkmamış olması, sömürgelerin tasfiyesi, 150'den çok bağımsız devletin kurulması, demokrasi ve insan hakları düşüncelerinin yaygınlaşması, gelişme yolundaki ülkelere yardım programlarının kurumlaştırılması olumlu gelişmelerin örnekleri arasında sayılabilir. Bununla beraber savaş sonrası dönem için ABD Başkanları Truman ve Roosevelt'in emellerinin ve beklentilerinin büyük bir kısmı gerçekleşemedi. İkinci Dünya Savaşı'ndaki müttefik ülkeler aralarındaki işbirliğini sürdüremediler. Savaşın bitiminden kısa bir süre sonra karşı kamplarda yer aldılar. Hatta Batının önde gelen ülkeleri arasında bile önemli görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Dünyada aşırı bir silahlanma yarışı başladı. Nükleer ve diğer kitle tahrip silahları yaygınlaştı. Artık uluslararası alanda bir daha görülmeyeceği sanılan kuvvet dengeleri ve nüfuz alanları kavramları milletlerarası ilişkilerde yeniden ortaya çıktı. Nükleer silahlara dayalı "dehşet dengesi" sayesinde Doğu ile Batı arasında bir savaş çıkmadı ama yerel ve bölgesel savaşlarda milyonlarca insan hayatını kaybetti.

Soğuk Savaş ve Sovyetler'in Türkiye'den Talepleri

Sovyetler Birliği'nin Avrupa'nın güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturduğu savaşın bitiminden kısa bir zaman sonra anlaşılmıştı. Yeni bir savaş tehlikesinin mutlaka önlenmesi gerekiyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Sovyetler Birliği yalnız Doğu Avrupa ülkelerinde nüfuzunu ve etkinliğini pekiştirmekle kalmıyor, hür dünya sayılan bölgelerde kendi yandaşlarını harekete geçiriyordu. Fransa ve İtalya gibi ülkelerde güç kazanan komünist partilerin büyük gösteriler düzenledikleri görülüyordu. İşte bu dönemde Yunanistan'da büyük bir iç savaş çıktı. İsyancılar Bulgaristan ve Yugoslavya'daki komünist gruplar tarafından destekleniyordu.

Sovyetler, Soğuk Savaş'ın hemen başında Türkiye'den Boğazlar'da üs taleplerini tekrarladılar. Ayrıca Türkiye'nin doğusundan bazı toprak taleplerinde de bulundular. Bu konuda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki görüşmeler ve yazışmalar birçok bakımdan bir diplomasi el kitabı olacak özelliklere sahip. Özellikle ulusal çıkarlarını korumaya azimli bir devletin en güç şartlarda bile büyük devletlerin baskısına nasıl direnebildiklerini ve bunda nasıl başarılı olabildiklerini göstermesi bakımından...

Aslında Sovyetler'in Türkiye'den toprak talepleri ilk defa olmuyordu. Daha 1920 yılının Temmuz ayında Sovyetler'in Dışişleri Komiseri Çiçerin, Moskova'ya giden Ankara hükümetinin Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyetle yaptığı görüşmede, Bitlis, Van ve Muş'un Ermenilere verilmesini istediklerini bildirmişti. Yoksa müzakere edilen Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması sonuçlandırılamayacaktı. Bekir Sami Bey buna şiddetle karşı çıktı. Türk Heyeti birkaç gün sonra Lenin tarafından kabul edildi. Lenin daha yumuşak bir tonda konuşuyor, Sovyetler'in Ermenilerle yaptıkları anlaşmada bazı hataların olduğunu, bunların düzeltileceğini söylüyordu. Ama Ruslar gene de toprak taleplerinde ısrarlıdır. Yani Atatürk ile Lenin arasında bir dostluk ve işbirliğinin başlatıldığı dönemlerde bile böyle toprak talepleri var. Ancak Ankara hükümetinin buna tepkisi serttir. Ruslara verilen cevapta şöyle deniliyor: *"Belli bir toprak parçasının bir azınlığa bırakılmasını istemek, emperyalist bir düşünce ile hareketten başka bir şey değildir. Ankara Milli Hükümeti böyle bir istek ve iddiayı kabul edemez."*[58]

Türkiye o sırada Kurtuluş Savaşı vermektedir, Sovyetler'in silah ve para yardımına ihtiyacı vardır, ama bu en zor şartlar altında bile

58 Bilge, s. 49, 58.

kimseye verecek bir karış toprağı yoktur. Ankara hükümetinin yabancı ülkelerden gelen baskılara ve ulusal çıkarlara aykırı taleplere direnişi o günlerden başlar. Sonunda Sovyetler 17 Aralık 1925 tarihinde Türkiye ile bir Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması imzalarlar, karşılığında hiçbir toprak tavizi alamadan... Ondan sonra iki ülke arasındaki ilişkiler uzunca bir süre dostluk havası içinde yürütülür. Ekonomik işbirliği projeleri gerçekleştirilir. Rusya'nın Türkiye'den talepleri rafa kaldırılmıştır. Ama bunlardan ebediyen vazgeçilmiş değildir.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasından birkaç gün önce Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'dadır. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov'la görüşmeler yapmaktadır. Bu görüşmelerin bir bölümüne Stalin de katılır. O sırada Türkiye; İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması yapmak için müzakereler yürütmektedir. Sovyetler Birliği ile de bir yardımlaşma paktı yapılması düşünülmektedir. Türkiye savaşın kaçınılmaz hale geldiğinin anlaşılmasından beri dikkatli ve dengeli bir politika izlemektedir. Sovyetler, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak antlaşması yapmasına karşıdır. Bunu Stalin ve Molotov açık bir dille bildirirler. Saraçoğlu bu itirazlardan etkilenmez, İttifak antlaşmasından vazgeçilmeyeceğini söyler. Ama Rusların esas talebi başkadır: Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Boğazlar'ın Sovyetler'in dışındaki devletlere kapatılmasını öngören gizli bir protokol yapılmalıdır. Molotov bir protokol tasarısı verir. Bu gizli protokol, iki ülke arasında yapılacak Karşılıklı Yardım Paktı'nın ayrılmaz parçası olacaktır. Saraçoğlu buna kuvvetli tepki gösterir, derhal Moskova'dan ayrılacağını söyler. Türk ve Sovyet heyetleri arasında sert tartışmaların geçtiği bu toplantı beş buçuk saat sürer. Orada Saraçoğlu açıkça sorar: *"Montrö Sözleşmesi'ni değiştirmek mi istiyorsunuz?"* Molotov, *"Evet"* der. Saraçoğlu tepki gösterir: *"Türkiye Montrö Sözleşmesi'ni değiştiremez."* Molotov cevap verir: Türkiye, Rusların Boğazlar'la ilgili taleplerini kabul etmezse Sovyetler de bir işbirliği paktı imzalamayacaktır. Aralıklarla 20 gün süren görüşmeler sonuçsuz kalır. Ama Türkiye tek bir geri adım atmaz, Rusların itirazına rağmen 19 Ekim 1939 tarihinde İngiltere ve Fransa ile Karşılıklı Yardım Antlaşması'nı imzalar. Saraçoğlu Ankara'ya gönderdiği telgrafta

Moskova'daki görüşmeleri bir "boğuşma" olarak nitelendirir. Diplomasinin bazen "silahsız savaş" olarak nitelendirilmesi boşuna değildir.

Sovyetler, Boğazlar'la ilgili taleplerini savaşın başlarında önce Almanlara bildirir. O sıralarda Sovyetler'le Almanya işbirliği içindedir. Daha sonraki dönemde Almanların saldırısına uğradıktan sonra İngiltere ve Amerika ile ittifak yapan Sovyetler'in politikasında değişmeyen şeylerden biri Boğazlar'la ilgili talepleridir. Türkiye'nin aldığı bir bilgiye göre Sovyetler Amerika ve İngiltere ile Üçlü İttifaka katılmak için Boğazlar'da kendilerine bir üs verilmesini istemişler, ancak bu istekleri kabul edilmemiştir. 1943 yılında Tahran'da yapılan Roosevelt, Churchill, Stalin zirvesinde Ruslar Boğazlar'la ilgili taleplerini tekrarlar.[59]

İşte İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Sovyetler'in Türkiye'den toprak ve Boğazlar'da üs taleplerinin arkasında böyle uzun bir geçmiş var. Çarlık Rusyası dönmelerinden beri Rusya'nın sıcak denizlere ulaşma gayeleri biliniyor. Bu gayelerinin önünde en büyük engel olarak Türkiye'nin Boğazlar'a hâkim olmasını gördükleri de...

Türk-Sovyet ilişkileri tarihindeki en büyük gerginlik 19 Mart 1945 günü yaşandı. Belki bugünü, Soğuk Savaş'ın başlangıç tarihi olarak almak da mümkündür. O gün Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet eden Dışişleri Bakanı Molotov, hükümetinin 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshetmeye karar verdiğini bildirdi. Ruslar ne yapmak istiyordu? Beklentileri neydi? Büyükelçi Sarper 20 Mart günü Ankara'ya yazdığı raporda Rusların hedefinin Boğazlar sorununu Sovyet çıkarlarına en uygun biçimde çözmek olduğunu tahmin ettiğini söyledi. Büyükelçi yanılmamıştı. Türkiye o sırada bir şey daha öğrendi: Rusların Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirme önerisi İngiliz ve Amerikalılar tarafından da ilke olarak kabul edilmişti.

Sarper'in telgrafı Ankara'da sürpriz etkisi yaratmadı. Sovyetler'in Türkiye üzerinde baskı yapmaya çalışmaları bekleniyordu. Ama

---

59 Bilge, s. 143, 147.

bu, Ankara hükümetini geriletmedi. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, yaptığı bir açıklamada, *"Sovyet hükümetine ne toprak, ne de üs veririz. Gerekirse ordumuzu da kullanırız,"* diyordu.[60]

Hasan Saka daha Sovyet talepleri açıkça ifade edilmeden Türkiye'nin tepkisini ortaya koymuştu. Rusya'nın istekleri 7 Haziran 1945 günü Büyükelçi Sarper'i davet eden Dışişleri Bakanı Molotov tarafından resmen dile getirildi: İki ülke arasında yeni bir ittifak antlaşması yapılmadan önce bazı pürüzler giderilmelidir. Türk-Sovyet sınırı 1921 Antlaşması ile çizilirken bazı haksızlıklar yapılmıştır... Bu antlaşma Sovyetler'e zorla imzalatılmıştır. İlk önce bu durumu düzeltmek gerekir... Ayrıca, Boğazlar sorununda 200 milyonluk bir insan kitlesi Türkiye'nin iradesine bağlıdır... Montrö Sözleşmesi'nin değiştirilmesi için yapılacak görüşmeler ittifak antlaşması görüşmeleriyle paralel olarak yürütülmelidir... Molotov'un mesajı açıktır. Büyükelçi Sarper'in buna yanıt vermek için Ankara'dan talimat almasına bile gerek yoktur. Sarper şöyle der: *"İlk önce Türkiye'de hiçbir hükümet bunu kamuoyuna anlatamaz. Sonra ben şahsen bunu hiçbir Türk hükümetine iletemem... 1921 Antlaşması bir haksızlığın ifadesi değil, haksızlığın tamiridir... Bu isteğinizin gerçekleşmesi için hiçbir ihtimal yoktur... Boğazlar'da Sovyetler'e üs verilmesi sorunu ise, hemen söyleyeyim ki, toprak değişikliği sorunu gibi, söz konusu olamaz."*[61]

Hükümet Sarper'in tepkisini destekler. Gönderilen talimatta toprak terkinin ve Boğazlar'da üs verilmesinin konuşma konusu bile yapılamayacağı vurgulanır. O sırada Türkiye'nin karşısında savaştan galip çıkmış, büyük ve güçlü bir ülke bulunmaktadır. Türkiye'nin yanında kendisini destekleyecek hiçbir ülke yoktur. NATO'nun kurulmasına daha dört yıl vardır. Sovyetler'in niyetlerine henüz Amerikalılar tarafından bile teşhis konulmamıştır. Ama Türkiye tek başına da olsa direnmeye kararlıdır. Hasan Saka'nın da dediği gibi, gerekirse savaşı da göze alarak...

Bu diplomatik çatışmalar yaşanırken daha Potsdam Konferansı yapılmamıştır. 17 Temmuz-2 Ağustos tarihlerinde düzenlenen bu

60 Bilge, s. 266-267.

61 Sarper-Molotov görüşmesinin tutanakları için, bkz. Bilge, s. 269-271.

konferansta Sovyetler'in Boğazlar'la ilgili talepleri de ele alınır. Churchill Boğazlar'da Rus üssü önerisine karşı çıkar. Türkiye'nin bunu hiçbir zaman kabul etmeyeceğini söyler. Ama Montrö'nün değiştirilmesine itirazı yoktur. Amerikalılar da öyle düşünmektedir. Stalin uzun uzun gerek Boğazlar'la ilgili taleplerini, gerek sınır değişikliği isteklerini savunur. Potsdam'da Boğazlar konusunda anlaşma olmaz. Meselenin Türkiye ile görüşülmesi kararlaştırılır.

Rusya taleplerinde ısrarlıdır. Üst üste girişimler yapar. Notalar gönderir. Ama Türkiye'nin de kimseye ne bir karış toprak, ne de üs verme niyeti vardır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı açış konuşmasında şöyle der: *"Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz."* Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Türkiye'nin tepkisini Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Vinogradov'a şöyle bildirir: *"Değil yalnız Rusya, Rusya ile İngiltere ve Amerika beraber gelse biz yine size silahla karşılık vermeye kararlıyız. Bugünkü Sovyet hükümeti ve politikası çarlardan ve çar idaresinden farklı değildir."*[62] Türkiye Rusya'nın haksız taleplerine ve baskılarına böyle tepki gösterir.

Rusya'nın talepleri ve Türkiye'nin tepkisi birkaç ay içinde İngiltere'yi ve Amerika'yı da harekete geçirir. Başkan Truman Amerikan, İngiliz ve Rus Dışişleri Bakanlarının Moskova'da yaptıkları toplantının sonuçlarından memnun değildir. Oval Ofis'te Dışişleri Bakanı Byrnes ile 5 Ocak 1946'da yaptığı bir konuşmada şöyle der: *"Rusya'nın Türkiye'yi istila etmek ve Boğazlar'ı ele geçirmek niyetleri hakkında bir tereddüdüm yoktur. Rusya kuvvetli bir yumruk ve sert bir dille uyarılmadıkça bir savaş daha olacaktır. Artık daha fazla taviz veremeyiz... Boğazlar'ın uluslararası niteliği üzerinde ısrar etmeliyiz."*[63] Churchill'in uyarılarına rağmen uzunca bir süre Stalin'e güvenmeye devam eden, onunla işbirliği yapabileceğine inanan Truman'ın bu tepkiyi göstermesi ilginçtir. Bu görüşme-

62 Bilge, s. 296, 298.
63 Bilge, s. 297.

den kısa bir süre sonra Truman, Dışişleri Bakanlığına, Byrnes'in yerine General George Marshall'ı tayin eder.

1946 yılının Nisan ayında vefat eden Türkiye'nin Vaşington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşını, Amerikan hükümeti İstanbul'a *Missouri* zırhlısı ile gönderir. Bu jestin siyasi anlamı büyüktür. Artık dünyada yeni bir yapılanma ortaya çıkmaktadır. Sovyetler'in yeni bir tehdit unsuru oluşturmakta olduğu görülmüştür. Stalin'e duyulan itimat kaybolmuştur. Dünya yeniden kamplara ayrılmaktadır. Amerika, Sovyet tehdidine maruz gördüğü Batı Avrupa ülkelerine ve bu arada Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmeye kararlıdır.

Bu yardım programı, dünya çapında, demokrasiyle diktatörlüklerin mücadelesinin sembolü olarak tanıtıldı. Truman 12 Mart 1947'de yaptığı konuşmada ünlü doktrinini açıkladı: ABD, Birleşmiş Milletler Yasası'na uygun olarak, hür ve demokratik ülkeleri destekleyecekti. Dışişleri Bakanı Marshall da 5 Haziran 1947'de kendi ismiyle anılacak büyük ekonomik yardım planını dünyaya duyurdu. Başta Almanya olmak üzere bazı Avrupa ülkelerinin ekonomik açıdan desteklenmesi için öngörülen Marshall Planı'nın mali boyutu bugünün parasal değeri ile 200 milyar doları buluyordu. Bu programdan Türkiye ve Yunanistan da yararlanacaktı. Bir ölçü vermek gerekirse, Marshall Planı ile öngörülen mali destek, 1996 yılında zengin ülkelerin bütün dünyaya yaptıkları kalkınma yardımının toplamının dört katıydı.[64]

Bunu, 1948 yılında Batı Avrupa ülkelerinin Batı Avrupa Birliği'ni kuran Brüksel Anlaşması'nı imzalamaları izledi. Ondan bir yıl sonra da NATO kuruldu.

NATO 1949 yılında kuruldu. Sovyetler Birliği de kendi nüfuzu altındaki Doğu Avrupa ülkeleriyle Varşova Paktı'nı oluşturdu. Artık uluslararası ilişkilere iki kutuplu bir sistem damgasını vuracaktı. Devletler iki büyük kampa ayrılmıştı. Bu kampların ikisi de nükleer silahlara ve güçlü ordulara sahipti. Yeni düzenin adı "dehşet dengesi" idi. İki tarafın elindeki silahlar dünyada yaşayan bütün insanları birkaç defa öldürmeye yeterliydi. Soğuk Savaş

64 Edwards, s. 2.

döneminde bir savaşın çıkmaması bu dehşet verici silahların caydırıcı etkisine dayanıyordu. Kaza sonucunda bir savaş olmaması için de çok dikkatli bir diplomasi izlenmesi gerekiyordu. Zira dünya tarihi bazıları kaza sonucunda çıkmış çok sayıda savaşla doluydu.

NATO'nun kurulması Soğuk Harbin sonuna kadar Batı Avrupa ülkelerinin güvenlik ve istikrar içinde yaşamalarını sağladı. Bu Avrupa kıtasının gördüğü en uzun barış dönemlerinden biri oldu. Türkiye'nin de, Yunanistan'la beraber 8 Şubat 1952'de katıldığı NATO, yüksek caydırıcı gücü sayesinde Sovyetler'in yayılmacı emellerine engel oldu. Aslında Türkiye'nin NATO'ya katılması pek kolay olmamıştı. Türkiye daha kuruluşundan itibaren NATO'ya üye olmak için büyük çaba sarf etti. 1950 yılında iktidara geçen Demokrat Parti'nin en önemli dış politika hedefi NATO üyeliği idi. Bu konuda yapılan diplomatik girişimler büyük gizlilik içinde yürütüldü. NATO'nun kurucu üyelerinin büyük kısmının Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmadığı anlaşılıyordu. İttifakın Kuzeyli üyeleri, Türkiye'nin NATO'ya katılması halinde, yükümlülüklerinin kendi ulusal çıkarlarını pek de ilgilendirmeyen bir bölgeye yayılmasından endişe duyuyorlardı. İngiltere ise Türkiye'yi daha çok Ortadoğu'nun güvenliğinde sorumluluk üstlenmesi gereken bir ülke olarak görüyordu. Ayrıca Hıristiyan ülkelerden oluşan bir toplulukta halkı Müslüman olan bir ülkenin yer almasından tedirginlik duyanlar da vardı. ABD, Sovyetler'e karşı oluşturulan bir paktta Türkiye'nin önemli bir rol oynayacağına inanmakla beraber, diğer ülkelerin direnci karşısında üyelikten başka işbirliği modelleri arıyordu. Ama o sırada çıkan Kore Savaşı'na Türkiye'nin, Batılıların yanında bir tugayla katılması ve Türk askerlerinin gösterdiği büyük kahramanlık bu endişelerin bir kenara bırakılarak Türkiye'nin NATO üyeliğine kabulünü sağladı.[65]

Sovyetler Birliği'nin yayılmacı hedeflerinin engellenmesi bütün NATO üyelerinin tam bir uyum, işbirliği ve dayanışma içinde hareket etmelerini zorunlu kılıyordu. NATO ülkeleri, İttifakın ortak

65 Kuneralp, s. 43; Yavuzalp, s. 76.

askeri yapısı ve ortak komuta düzeni içinde yer aldılar. Bu ortak savunma, alanında dünyada daha önce görülmemiş bir örgütlenmeydi. Bunun, müttefiklerin güvenliklerinin korunmasında büyük katkısı oldu. NATO'yu kuran Vaşington Antlaşması'nın 5. maddesi, bir müttefik ülkeye yapılacak saldırıya bütün müttefiklerin birlikte karşı koymasını öngörüyordu.

Ancak bazı konularda müttefikler arasında zaman zaman önemli görüş ayrılıkları da çıktı. Örneğin Stalin'in ölümünden sonra Georgy Malenkov 17 Mart 1953 tarihinde Batı ülkeleriyle görüşme önerisinde bulunduğunda Churchill bunu kaçırılmayacak bir fırsat olarak değerlendirdi. Oysa ABD Başkanı Eisenhower aksi görüşteydi. Bu iki yakın müttefik ülke arasında ciddi bir görüş ayrılığı ortaya çıkmıştı. Churchill Sovyetler Birliği ile 1925 Lokarno Antlaşması'na benzer bir anlaşmaya varılabileceğini düşünüyordu.

Lokarno Antlaşması, Fransa, Almanya ve Belçika'nın sınırlarını güvence altına alıyor ve İngiltere'nin bu sınırların değişmezliğini garanti etmesini öngörüyordu. Ancak bu antlaşma kısa ömürlü olmuş ve Nazi Almanyası Lokarno Antlaşması'nı ihlal ederek yayılmacı politikalarını sürdürmüştü. Churchill, Malenkov'un önerisi üzerine işte bu Lokarno örneğinden esinlenen bir antlaşma yapılması amacıyla Ruslarla görüşmekten yanaydı. Eisenhower ise NATO dayanışmasının ve artık Batı dünyası içinde yer alan Almanya'nın yeniden silahlandırılması çabalarının, bundan zarar göreceği kanısındaydı.

O dönemde Fransa ile diğer NATO müttefikleri arasında da görüş ayrılıkları vardı. Fransızlar Almanya'nın silahlandırılmasına pek sıcak bakmıyordu. Kendi güvenliklerini NATO'nun askeri yapısına bırakmaya da niyetli değillerdi. O dönemde bir Avrupa Savunma Topluluğu kurulması girişimleri Fransa'nın bu itirazları yüzünden gerçekleşemedi. 1955 yılında Federal Almanya NATO'ya alındı ve Doğu ile Batı arasındaki nüfuz çizgileri kesinleşmiş oldu.

Ruslar'ın o yıllarda Macaristan'a ve daha sonra Çekoslovakya'ya yaptıkları askeri müdahaleye gelince, ABD ve NATO bunu engellemek için bir girişimde bulunmadı. Sovyetler Birliği de ABD'nin Kore ve Vietnam'a yaptığı askeri müdahaleleri engellemek için

doğrudan bir girişim yapmadı. Ancak iki süper güç ve onların müttefikleri arasında gerginlik sürüyordu. Bazen bu gerginlik tehdit edici beyanlara da yol açabiliyordu.

Sovyet tehditlerine en çok muhatap olan ülkelerden biri de Türkiye'ydi. Türkiye'nin NATO'ya üye olması Sovyetler Birliği'ni en çok rahatsız eden unsurlardan biriydi. Bu nedenle Türkiye'ye yönelik tehditlerin ve suçlamaların dozu da genellikle yüksek oluyordu. Örneğin Kruşçev, 7 Ekim 1957 tarihinde *New York Times* muhabirine verdiği bir mülakatta şöyle diyordu: "*Harp patlarsa biz Türkiye'ye çok yakınız. Halbuki siz, Amerika Birleşik Devletleri, uzaktasınız. Toplar ateş etmeye başladığında, roketler uçacak ve o zaman iş işten geçmiş olacaktır.*" Aynı tarihlerde Kruşçev bir Fransız gazetecisine de şunları söylüyordu: "*Bir çatışma vuku bulduğu takdirde, Türkiye'nin müttefikleri Türkiye'nin yardımına değil ancak cenaze merasimine yetişebileceklerdir.*" Bu sözleri uluslararası ilişkilerde kuvvet tehdidine başvurmanın en çarpıcı örnekleri arasında saymak mümkün. Türkiye'nin bu tehditlerden etkilenmeden varlığını korkusuzca sürdürmesi, dış politikada baskılara direnmenin güzel bir örneği olarak hatırlanmalı.

Yıllar sonra Sovyetler, savaşı izleyen yıllarda Türkiye karşı yürüttükleri politikanın yanlışlığını anlayacak, Türkiye ile dostluk ve iyi komşuluk ilişkileri kurmaya, ekonomik alanda işbirliği sağlamaya çalışacaktır. Türkiye de Sovyetler'in bu açılımlarını karşılıksız bırakmayacaktır. Ama savaştan hemen sonraki dönemde yaşadıklarını unutmadan... "*Güven, ama kontrolü elden bırakma*" yolundaki Rus atasözünü hatırlayarak...

Soğuk Savaş süresince her iki taraf da doğrudan bir çatışmaya girişmekten kaçındılar. Böylece başlangıçta Roosevelt ve Truman'ın reddettikleri nüfuz alanları anlayışı fiilen yürürlüğe girmiş oluyordu. Doğu Avrupa milletleri Sovyet baskısına karşı özgürlükçü direnişlerine Batı'dan hiç değilse doğrudan müdahale biçiminde bir destek bekleyemezlerdi. Soğuk Savaş koşullarının dengeleri Batı demokrasilerine, Sovyet nüfuz alanındaki bölgelere müdahale olanağı vermiyordu. Aynı şekilde Sovyetler de Batı ülkelerinin nüfuzlarını yaymak için giriştikleri bazı hareketlere ses çıkartmıyordu.

Nüfuz Mücadeleleri

Soğuk Savaş sırasında yeniden ortaya çıkan nüfuz mücadelelerinin uzun bir geçmişi var. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlangıcında dünya politikasında en etkili güç olan ve o zamanın ölçülerine göre süper devlet sayılan İngiltere'ye göre barış ancak kuvvetler dengesiyle sağlanabilirdi. Küçük devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları dengeleri bozardı. Bu nedenle İngiltere dış politikada 400 yıl boyunca daima Avrupa'nın en güçlü, en saldırgan devletlerine karşı vaziyet aldı. Daha az güçlü devletleri bir araya getirip Avrupa'yı egemenliği altına almak isteyen ülkeleri zayıflatmaya çalıştı.[66] İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına karşı çıkmasının sebepleri arasında bu politikanın izlerini görmek de kabil. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya politikasına damgasını vuran ABD'nin Başkanı Wilson aksi görüşteydi. Ona göre savaşların sebebi, ulusların kendi kaderlerini tayin etmek istemeleri değil, bunu yeterince yapamamalarıydı. Aynı şekilde, istikrarsızlık yaratan unsur, kuvvet dengelerinin tam sağlanamaması değil, kuvvet dengesi uğruna yapılan mücadelelerdi.[67]

Wilson savaştan sonra kurulacak düzenle ilgili düşüncelerini 8 Ocak 1918 tarihinde Kongre'de yaptığı bir konuşmada açıklamıştı. 14 madde halinde dünyaya ilan edilen bu görüşlerin 8 maddesi yeni dünya düzeniyle ilgiliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nu, İtalya'yı, Avusturya-Macaristan'ı ve Polonya'yı ilgilendiren ve bazı sınır düzenlemelerini de içeren görüşler ise bir "temenni" niteliğindeydi. Gene de bu prensiplerden 12'sinin Osmanlı İmparatorluğu'nu sadece Türk kökenlilerin yaşadığı bir bölgeyle sınırlamayı, İmparatorluğun diğer bölgelerinde yaşayanlara kendi kaderlerini tayin hakkı vermeyi, yani özetle Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamayı öngördüğü de unutulmamalı. Wilson bu düşünceye Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarına bakarak varmış da değildi. Daha 1912 yılında, göreve başladıktan kısa bir süre sonra kendisine İstanbul'a bir büyükelçi gönderilmesi gerektiğini söyleyenlere: *"Türkiye'ye niçin*

---

66 Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?*, s. 112.
67 Kissinger, *Diplomacy*, s. 222.

büyükelçi gönderelim. Bu ülkenin varlığı neredeyse sona ermiştir," diyordu.[68]

Wilson'un yeni dünya düzeniyle ilgili görüşleri o tarihten sonra Amerika'nın sürekli politikası haline geldi mi? Pek sayılmaz. Zaman içinde bazı ABD başkanlarının kuvvet dengesi kavramını yeniden ön plana çıkarttıkları görüldü. Bunlardan biri de Nixon'du. 1970'li yılların başında ABD Başkanı Nixon'un uluslararası politikaya bakışı kendinden önceki birçok başkandan farklıydı. Amerika uzun yıllar "kuvvet dengesi" politikalarına karşı çıkmış; uluslararası ilişkilerin yüksek insani değerler, demokrasinin temel ilkeleri ve işbirliği anlayışıyla yönlendirilebileceğini savunmuştu. 20. yüzyıl Amerikan liderleri arasında Theodore Roosevelt'den başka kuvvet dengesi kavramını benimseyen başkan pek olmamıştı. Ama Nixon'un Roosevelt'in görüşlerini benimsediği ve diğer başkanlardan farklı bir yaklaşım benimsediği kısa zamanda anlaşıldı. Nixon 3 Ocak 1972 tarihinde *Time* dergisine verdiği bir mülakatta şöyle diyordu: *"Hatırlamalıyız ki, dünyanın uzun barış dönemleri yaşadığı zamanlar kuvvet dengelerinin mevcut olduğu zamanlardır. Bir devletin potansiyel rakiplerinden çok daha güçlü olduğu dönemlerde savaş tehlikesi artmaktadır... Eğer Amerika, Avrupa, Sovyetler Birliği, Çin ve Japonya birbirlerini dengeleyecek güçte olurlarsa dünya daha iyi ve daha güvenilir hale gelir."*

Dikkati çeken bir nokta Nixon'un ABD ve Avrupa'dan birbirini dengeleyecek unsurlar olarak söz etmesiydi. Oysa önde gelen Avrupa ülkeleri, ABD ile birlikte NATO üyesiydiler ve dünya dengelerinde terazinin aynı kefesinde yer alıyorlardı. Ama öyle anlaşılıyor ki, Nixon'un değerlendirmesinde askeri gücün yanı sıra ekonomik unsurlar da yer alıyordu ve daha o tarihte Avrupa'nın ABD'ye rakip olmaya başladığı görülüyordu.

Yukarıdaki düşünceleri dile getirmesine rağmen Nixon, her vesileyle Amerika'nın yayılmacı politikalar izlemediğini, hiçbir ülkenin toprağında gözü olmadığını, Amerikan milletinin ve dünyadaki bütün milletlerin barış içinde yaşamasını arzu ettiklerini, ABD'nin gücünü sadece barışı ve özgürlüğü korumak için kulla-

---

68 *Chroniques de l'Histoire,* Atatürk, Paris, 1998, Editions Chronique, s. 50.

nacağını da vurguluyordu.[69] Öyle anlaşılıyor ki, Nixon bir yandan kuvvet dengelerini uluslararası ilişkilerin kaçınılmaz bir gerçeği gibi görüyor, bir yandan da Amerika'nın, Batı Avrupa ülkelerinin 19. yüzyılda izledikleri yayılmacı politikalarını benimsemediğini göstermek istiyordu.

Gerçekten devletler arasındaki menfaat farklılıklarından kaynaklanan diplomatik mücadeleler, yüzyıllar boyunca uluslararası ilişkilerin en bariz özelliklerinden birini oluşturdu. Silahlı gücün kullanılmadığı, savaşların yaşanmadığı ve tarih kitaplarına barış dönemi olarak geçen devirlerde bile, devletlerin nüfuz alanlarını geliştirmek için izledikleri stratejiler, başvurdukları diplomatik yöntemler, siyasi manevralar özellikle 19. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası ilişkilere damgasını vurdu. Tarih boyunca devletlerin güçleri yettiği ölçüde topraklarını genişletmeye, egemenlik alanlarını büyütmeye çalıştıkları görülüyor. Ancak bununla da yetinilmiyordu. Devletin fiili sınırlarının dışında kalan topraklarda da nüfuz alanları oluşturulmaya çalışıldığı görülüyordu. Güçlü devletler kendi ekonomik ve siyasal etki alanları içinde saydıkları bölgelerde başka ülkelerin askeri, siyasi, ekonomik veya kültürel avantaj sağlamalarını önlemek için her çareye başvuruyorlardı. Bu bölgelerdeki ülkeler çoğu zaman büyük ülkelerin nüfuz mücadelelerine sahne oluyor ve uluslararası ilişkilerde kendi çıkarlarını korumakta zorlanıyorlardı.[70]

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna yaklaşıldığı dönemde savaş sonrası dünyanın ne şekil alacağı görüşülürken, nüfuz bölgelerine açıkça atıfta bulunuluyordu. Bunu yapanların başında Churchill geliyordu. Bir yandan Sovyet emellerinden endişe eden ve Sovyetler'e karşı Batılı ülkelerin güç birliği yapmaları gerektiğini söyleyen Churchill bir yandan da Stalin'le anlaşmanın yollarını arıyordu. Ekim 1944'te, savaşın bitmesine yedi ay kala Moskova'yı ziyaret eden Churchill, Stalin'e Avrupa'yı nüfuz bölgelerine ayıran bir plan sundu. Bu plana göre nüfuz alanları şöyle paylaşılıyordu: İngiltere Yunanistan'ın % 90'ı, Sovyetler Birliği ise Romanya'nın

69 Kissinger, *Diplomacy*, s. 705-706.
70 Freeman, s. 37.

% 90'ı, Bulgaristan'ın % 75'i üzerinde söz sahibi olacak, Macaristan ve Yugoslavya, İngiltere ile Rusya arasında % 50-50 esasına göre paylaşılacaktı.[71] İngiltere'nin bu önerisinden acaba Churchill'in Sovyetler Birliği'ne ikram ettiği ülkelerinin halklarının ve hükümetlerinin haberi var mıydı? Kuşkusuz hayır. Demek ki, dünyaya yeni bir düzen vermek üzere yola çıkan ülkeler sebebi ne olursa olsun, bazı ülkeleri başka bir devletin nüfuz sahasına bırakmakta sakınca görmüyordu. Sırf bu olay bile uluslararası ilişkilerde yüksek ideallerden, adalet ve insaf duygularından çok ulusal çıkarların rol oynadığını gösteren çarpıcı bir örnek.

Ruslar'ın Doğu Avrupa ülkelerine egemenliklerini yayma yolundaki düşünceleri savaşın ilk yıllarından itibaren hissediliyordu. Bu tehlikeyi gören ülkelerden biri de Türkiye idi.

1943 yılının 5-16 Kasım tarihlerinde İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu Kahire'de bir araya geldiler. Aslında bu görüşmeyi İngilizler, Türkiye'yi savaşa girmeye ikna etmek için düzenlemişlerdi. Ama Menemencioğlu, görüşmenin başında Türkiye'nin Büyük devletlerin nüfuz bölgeleri yaratma çabalarından duyduğu endişeyi dile getirdi. Menemencioğlu Sovyetler'in savaştan sonra Balkanlar'da, özellikle Bulgaristan ve Romanya'da egemenlik kurma amaçları taşıdığından kuşkulandığını söyledi ve bu konuda İngiltere'nin ne düşündüğünü sordu. Eden Sovyetler'in böyle emelleri olmadığı karşılığı verdi.

Eden'in Menemencioğlu'nun sorusuna verdiği cevap, eğer arkasında başka bir düşünce yoksa, büyük bir diplomatik sezgi eksikliği olarak görülebilir. Bu konuşmadan sadece iki yıl sonra Churchill'in, Roosevelt'i ve sonra da Truman'ı Sovyet emelleri konusunda ısrarla uyardığı da hatırlanmalıdır. Bu durumda ya Türkiye bu emelleri İngilizlerden önce hissetmiştir ya da İngiltere hissettiği halde, o günün şartları içinde bunu Türkiye'ye söylemek istememiştir.

Diğer taraftan, Eden'in Menemencioğlu'na Rusya'nın Romanya ve Bulgaristan üzerinde hiçbir emeli olmadığını söylemesinden tam bir yıl sonra, Churchill'in Rusya'ya bu iki ülke üzerinde nü-

71 Kissinger, *Diplomacy*, s. 413.

fuz bölgesi kurmasını önermesi dikkatten kaçmamalı. Yakın tarihin ibretle değerlendirilecek sahnelerinden biri de bu.

İkinci Dünya Savaşı'nda işte bunlar yaşanmıştı. Savaşta yaşanan acı tecrübelerin, savaştan sonra kurulacak yeni dünya düzeninde bir daha yaşanması arzu edilmiyordu. Ancak Başkan Roosevelt'in savaşın sonuna doğru Kongre'de yaptığı bir konuşmada, dünyanın geleceği ile ilgili olarak dile getirdiği iyimser tahminler gerçekleşmedi. Birleşmiş Milletler kuruldu ama bazı büyük devletlerin tek taraflı müdahaleleri devam etti, ittifaklar kuruldu, nüfuz alanları oluşturuldu ve kuvvet dengesi sistemi yeniden ortaya çıktı. Bu nüfuz mücadelelerinin yoğunlaştığı alan Avrasya idi.

Gerçekten, 500 yıldan beri devletlerin üzerinde etkinlik kurmak istedikleri yerlerin başında Avrasya geliyordu. Bu bölge geleneksel olarak Batı Avrupa'daki ülkelerin nüfuz alanı içinde bulunuyordu. 17. yüzyılın ortalarına kadar Batı Avrupa'da en etkili güç olarak İspanya görünüyor. Bu ülke 15. yüzyılın sonlarından itibaren, başta Amerika olmak üzere denizaşırı topraklarda da etkinliğini göstermişti. İspanya'nın hâkimiyeti zaman içinde Fransa'ya geçti. 1815 tarihine kadar bu ülke Avrupa'da hâkim güç sayılıyordu. Daha sonra İngiltere bu rolü üstlendi. Güçlü donanması, ekonomik ve mali alanlardaki geniş olanaklarıyla İngiltere, dünya üzerinde en etkili güç olarak ortaya çıktı. 1914 yılında dünyaya yayılmış birkaç bin İngiliz askeri ve devlet memuru, 28 milyon kilometre karelik bir alanda İngiliz vatandaşı olmayan 400 milyon kişiye hükmediyordu.[72]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrasya alanında ABD'nin etkinliğinin arttığı görülüyor. İlk defa Avrupa dışı bir güç bu bölgeye de etkili oluyordu. Dünyadaki büyük değişmelere rağmen Avrasya'nın önemi azalmamış, artmıştı. Dünya nüfusunun % 75'i Avrasya'da yaşıyordu. Dünya gayrı safi hasılasının % 60'ı bu bölgede üretiliyor, dünya enerji kaynaklarının dörtte üçü bu bölgede bulunuyordu. Ekonomik açıdan ABD'den sonra gelen en güçlü ve savunma alanında en çok harcama yapan altı devleti bu bölgede yer alıyordu. Amerikalı ünlü strateji uzmanı Brzezinski Avrasya'yı,

72 Brzezinski, s. 20-21.

üzerinde dünya çapında üstünlük mücadelesinin cereyan ettiği büyük bir satranç tahtasına benzetiyor. Ona göre ABD, askeri, ekonomik, teknolojik ve kültürel bakımdan dünyada üstünlük kurmuştu ve Avrasya bölgesinde de en etkin devlet konumundaydı. Ancak daha önceki dönemlerde bu bölgede emperyalist devletler hâkimken ABD demokratik ve liberal bir dünya görüşünü temsil ederek etkinlik kuruyordu.

Tarih boyunca Avrasya alanında nüfuz mücadelelerinin sonucunda birçok savaş oldu. Küresel boyut taşıyan Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda çarpışan güçlerin stratejik hedefi, Avrasya bölgesine hâkim olmak veya başka bir devletin bu bölgeye hâkim olmasını önlemekti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri Avrasya alanında etki sahibi olmaya başladı, bu etki İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle 20. yüzyılın sonunda gözle görülecek biçimde arttı. Dikkat çeken bir husus aynı bölge üzerinde hak iddia eden, bunun için mücadele eden, hatta savaşan ülkelerin bazen Amerika'nın nüfuzunu yaymasına karşı birleşmeleri, dayanışma içine girmeleri. 1940 yılının Kasım ayında gizli bir antlaşma yapan Hitler ve Stalin'in ABD'nin Avrasya bölgesinden dışlanması için görüş birliğine varmaları bunun ilginç örneklerinden birini oluşturuyor.[73] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan yeni koşullarda da nüfuz mücadelesi devam etti. Ama farklı aktörlerle. Artık Almanya büyük bir güç olarak devrede değildi. Avrupa'nın diğer büyük ülkeleri savaşın yaralarını sarıyorlardı. Bunu da ancak Amerikan yardımı ile yapabilirlerdi. Avrasya'da nüfuz mücadelesi yapacak durumda değillerdi.

Şimdi ortaya iki süper güç çıkmıştı: Amerika ve Sovyetler Birliği. Bu iki ülke, iki kutuplu bir dünyada egemenlik alanlarını korumak, hatta genişletmek için mücadele ettiler. Bunun için bir yandan büyük bir silahlanma yarışına girişirken, bir yandan da kendi ideolojilerini dünyaya kabul ettirmeye çalıştılar. Bu mücadelenin alanı gene Avrasya oldu. Rusya ve Çin bu bölgenin merkezindeki geniş alanları kontrol ederken, Amerika Batı Avrupa'da,

---

73 Brzezinski, Zbignew, *The Grand Chessboard*, Basic Books, New York, 1997, s. xiv.

Uzakdoğu'da ve Avrasya'nın güneyindeki bölgelerde etkili oldu. Buna karşılık Sovyetler Birliği de Avrasya dışında, bazı Afrika ülkeleriyle Küba gibi bazı Latin Amerika ülkelerine nüfuzunu yaymaya çalıştı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra yaşanan gelişmeler, uluslararası ilişkilerin yapısında beklenen temel değişiklerin henüz yeterince gerçekleşmediğini gösterdi. Devletlerin eşitliğine ve hukukun üstünlüğüne dayanan, baskıların, zorlamaların bulunmadığı adil bir dünya düzeni henüz kurulamadı. Geçen yüzyıllardan kalan nüfuz mücadelelerinin de tümüyle sona erdiğini söylemek için henüz erken.

Soğuk Savaş'ın 1990'ların başında sona ermesi bütün bu güç dengelerini değiştirdi. Artık Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı yıkılmış ve iki kutuplu dünya düzeni sona ermişti. Ama dünyadaki nüfuz mücadeleleri sona ermedi. Brzezinski'nin de belirttiği gibi, bu mücadele değişik oyuncularla Avrasya'nın ve dünyanın çeşitli bölgelerinde devam etti ve ediyor.

Türkiye stratejik, politik ve ekonomik açılardan Brzezinski'nin sözünü ettiği bu önemli bölgenin tam ortasında bulunuyor. İzlediği dış politikanın bu stratejik konumundan bağımsız olarak düşünülmesine olanak yok. Napolyon'un dediği gibi, "Bir ülkenin coğrafyasını bilenler o ülkenin dış politikası hakkında fikir sahibi olabilirler." Bu söz özellikle Türkiye gibi ülkeler açısından geçerli. Bu gibi ülkelerin, stratejik konumları gereği, varlıklarını sürdürebilmeleri her alanda yeterli güce sahip olmalarıyla yakından ilgili. İşte bütün bu stratejik nedenler Türkiye'nin niçin güçlü bir ülke olmasının gerektiğini açıklıkla ortaya koyuyor.

Soğuk Savaş döneminde yaşanan bazı olaylar nüfuz mücadelelerinin somut örneklerini oluşturuyor. Bunlardan biri 1956 yılında yaşanan Süveyş Harekâtı.

Süveyş Harekâtı

Nasır 26 Temmuz 1956'da, İskenderiye'de yaptığı bir konuşmada Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıkladı. Bazı kaynaklar Nasır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararını, ABD'nin Assuan Barajı'nın yapımı için vaat ettiği yardımdan vazgeçmesine bir tepki

olarak aldığını ileri sürüyor.[74] İngiltere ve Fransa Nasır'ın bu kararına kuvvet kullanarak karşı çıkılması görüşündeydi. Ama bu iki NATO ülkesi ABD'ye ters düştüler. Amerika Mısır'a karşı güç kullanılmasına karşıydı. Arap ülkelerini uzun vadede karşısına alacak bir politika izlenmesi ABD'in çıkarlarına uygun görülmüyordu. ABD, İngiltere'nin eski bir sömürgesine karşı güç kullanmasını destekler görünmek istemiyordu. ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan beri sömürgeciliğin tasfiyesi gerektiğini her fırsatta dile getirmişti. ABD Dışişleri Bakanı Dulles askeri müdahale yerine Londra'da dünyanın bellibaşlı denizci ülkelerin katılacağı bir uluslararası konferans toplanmasını önerdi. Ancak bu konferanstan ve onu izleyen günlerde Birleşmiş Milletler'de sarf edilen diplomatik çabalardan bir sonuç alınamadı. İngiltere hâlâ büyük devlet olduğunu kanıtlamak için Süveyş'e mutlaka askeri bir müdahale yapmak istiyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı Macmillan, *"Eğer şimdi Nasır'la çatışmayı göze alamazsak İngiltere, Hollanda gibi ülkelerin konumuna düşer,"* diyordu.

ABD askeri müdahaleye kesinlikle karşıydı. Başkan Eisenhower Londra'yı ziyaret eden Dışişleri Bakanı Dulles ile, İngiltere Başbakanı Eden'a bir mektup göndererek bu konudaki görüşlerini kuvvetli bir dille belirtti. Eisenhower şöyle diyordu: *"Şu sırada askeri kuvvet kullanmayı düşünmek bile akla aykırıdır. İngiltere'nin tek başına yapacağı bir hareket, ABD'nin NATO'yu destekleme arzusunu tehlikeye düşürür ve sonuçta Amerika'nın müttefiklerini Moskova'nın insafına bırakır. İngiltere bütün barışçı yolları denemeden savaş çıkarırsa, bu, halkımızın Batılı müttefiklerimize karşı hislerini ciddi biçimde etkiler. Mübalağa etmek istemiyorum ama böyle bir durum çok ileri sonuçlar doğurabilir."*[75] Eisenhower'in Eden'e gönderdiği bu mektup üslup ve içerik bakımından biraz farklı da olsa, 1964 yılında Başkan Johnson'un Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektubu andırıyor. Johnson o mektubunda, benzeri gerekçeler ileri sürerek Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesini önlemeye çalışmıştı.

---

74 Hourani, Albert, *A History of the Arab Peoples*, Warner Books, New York, 1992, s. 367.

75 Kissinger, *Diplomacy*, s. 533-534.

Amerika'nın bu baskısı üzerine İngiltere Süveyş'e müdahale etmeden önce bazı diplomatik yöntemleri denemek zorunda kaldı. Ancak bu girişimlerden sonuç alınamadı. Buna rağmen ABD, müttefiklerinin Mısır'a askeri müdahalesini engelleme yolundaki çabalarını sürdürdü. Dulles Amerika'nın böyle bir operasyona karşı olduğunu bir basın toplantısında açıkladı. Ama İngiltere; Fransa ve İsrail'le birlikte müdahalede bulunmaya kararlıydı ve bu kararını uyguladı. İsrail birlikleri 29 Ekim 1956 günü Sina Yarımadası'nı işgal etti. Kasım'ın ilk günlerinde de İngiliz ve Fransızlar ortak askeri harekât başlattılar. Amerika, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne başvurarak İsrail'in işgal ettiği topraklardan derhal çekilmesini isteyen bir karar tasarısı sundu. ABD'deki Yahudi asıllılar güçlü bir lobi oluşturuyordu. Buna rağmen yönetimin böyle bir kararı sunabilmiş olması, ABD'nin ulusal çıkarları gerektirdiğinde lobilerinin etkisinin sınırlı kalabildiğini gösteriyor ve, "Vaşington'da en etkili lobi, yönetimdir," sözünü haklı çıkartıyor. Başkan Eisenhower da televizyonda yaptığı bir konuşmada İngiltere ve Fransa'nın harekâtını onaylamadığını, ABD'nin, uluslararası meselelerin çözümünde kuvvet kullanılmasına karşı olduğunu söyledi.[76]

Güvenlik Konseyi'nde İngiltere'nin ve Fransa'nın veto hakkı olduğu için orada bu operasyona karşı bir karar alınması mümkün değildi. Bu nedenle ABD meseleyi Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na getirdi. Genel Kurul 2 Kasım 1956 tarihinde beşe karşı 64 oyla çatışmaların derhal durdurulmasını talep etti. ABD ilk defa Sovyetler Birliği ile beraber bazı NATO müttefiklerine karşı oy kullanmıştı. Genel Kurul Süveyş Kanalı'na gönderilmek üzere bir Barış Gücü hazırlanmasını da kararlaştırdı. Sovyetler Birliği bu fırsatı kaçırmadı. Başbakan Bulganin, İngiltere, Fransa ve İsrail'e sert uyarılarda bulunduktan sonra ABD ile ortak bir askeri harekât yapmayı önerdi. Bulganin, bu savaş sona erdirilemezse yeni bir dünya savaşının çıkacağı tehdidinde de bulundu. Bulganin'in bu tehdidinden birkaç gün önce Sovyet tankları Macaristan'a girerek oradaki özgürlükcü gösterileri kanlı biçimde bastırmıştı. Rusya Süveyş

76 Kissinger, *Diplomacy*, s. 541.

krizinin yarattığı ortamdan Doğu Avrupa'daki hâkimiyetini kuvvetlendirmek için yararlanmak istiyordu.

İngiltere ve Fransa bu baskılara dayanamadılar. Birliklerini Mısır topraklarına çıkarttıktan 48 saat sonra ateşkes yapılmasını kabul ettiler. İsrail de askerlerini geri çekti. İngiltere ve Fransa'nın Süveyş operasyonu başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bu iki ülkenin artık bölgede ve dünyada tek başlarına hareket edebilecek birer süper güç olmadıkları anlaşılmıştı. 6 Kasım günü Paris'i ziyaret eden Alman Başbakanı Adenauer bu gelişmeleri şöyle değerlendiriyordu: *"Fransa ve İngiltere artık hiçbir zaman ABD ve Sovyetler Birliği ile kıyaslanacak bir güç olamayacaklardır. Almanya da olamaz. Bu ülkeler için dünyada etkili bir rol oynamanın tek yolu Birleşmiş Avrupa'yı kurmaktır... Kaybedecek zamanımız yok."*[77]

Süveyş olayında ABD, kendi savunduğu bazı siyasi ve hukuki değerlere uymadıkları takdirde en yakın müttefiklerini bile yalnız bırakabileceğini göstermişti.

Dünyadaki milliyetçi akımların zor kullanılarak önlenemeyeceği görülmüştü. Sömürgeciliğin değişen dünya koşullarında artık sürdürülemeyeceği iyice anlaşılmıştı. Süveyş harekâtından sonra da Fransa gibi bazı devletler eski sömürgelerindeki etkinliklerini güç kullanarak, hatta bazen şiddete başvurarak korumaya çalıştılarsa da bunda başarılı olamadılar.

Mısır lideri Nasır askeri bakımdan kendinden çok güçlü olan ülkelere karşı ülkesinin ulusal çıkarlarını korumak için yaptığı mücadelede başarılı olmuştu. Bu başarı onu yalnız kendi ülkesinin değil Arap milliyetçiliğinin de lideri yapmıştı. Nasır'ın Süveyş'te kazandığı diplomatik başarının Arap dünyasında büyük yansımaları oldu. Krizden önce Arap ülkelerinde bu direnişin başarısızlıkla sonuçlanabileceğini düşünenlerin sayısı az değildi. Ama Nasır'ın başarısı onun çizgisindeki Arap milliyetçilerini güçlendirdi. 1958'de Lübnan'da iç savaş çıktı. Aynı yıl Suriye'de Nasır çizgisindeki subaylar yönetime egemen oldular ve Mısır'la birleşme kararı aldılar. Kısa ömürlü olsa da Birleşik Arap Cumhuriyeti adlı bir devlet kuruldu. Buna karşı Haşimi Hanedanı tarafından yönetilen Irak'la

77 Kissinger, *Diplomacy*, s. 547.

Ürdün karşı bir birlik oluşturdular. Ama bu birlik de çok yaşamadı. Irak Hanedanı ayaklanan bazı subaylar tarafından devrildi. Kral, kral ailesinin birçok üyesi ve Başbakan Nuri Said öldürüldü. Irak'ta cumhuriyet kuruldu. Arap dünyasında yaşanan bu devrimler ABD ve İngiltere'yi müdahale kararı vermeye zorladı. Amerika Lübnan'a, İngiltere Ürdün'e asker çıkarttı. Süveyş harekâtında askeri müdahaleye karşı olan ABD, bu defa farklı bir tutum izlemeyi uygun görmüştü. Ama sonuçta her iki ülke de birliklerini kısa bir sürede geri çektiler. Bir ara Irak'ın Mısır-Suriye Birliğine katılması söz konusu olduysa da Kahire ile Bağdat arasındaki görüş ve menfaat ayrılıkları bunu engelledi. 1961 yılında Suriye'de yeni bir darbe oldu ve Birleşik Arap Cumhuriyeti sona erdi. Ama bu gelişmelere rağmen Nasır'ın Arap dünyasındaki etkinliği artarak sürdü.[78]

Daha sonraki yıllarda Nasır, çoğunluğu yeni bağımsızlığına kavuşmuş devletlerin oluşturduğu Bağlantısızlar Hareketi'nin de liderlerinden biri olarak kabul edildi. Siyasi alanda Suriye ile birleşmek gibi, kısa sürede yanlışlığı anlaşılacak ve başarısızlıkla sonuçlanacak bazı adımlar atmasına ve İsrail'e karşı yaptığı savaşta yenilgiye uğramasına rağmen Nasır, Arap milletinin gönlünü ve desteğini kazandı, birçok ülkede emperyalizme karşı direnişin bir sembolü oldu.

Küba Krizi

Soğuk Savaş döneminde Küba, Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanı içindeydi. Bu ülkenin ABD'ye coğrafi yakınlığı Sovyetler'e özel bir avantaj sağlıyordu. 1960 yılında bir devrimle iktidarı eline geçiren Küba lideri Castro, olası bir Amerikan saldırısından çekinerek Sovyetler'den yardım istemiş, Sovyet Lideri Kruşçev de bu fırsattan yararlanarak ABD ile arasındaki stratejik dengeyi Sovyetler Birliği lehine çevirmek için Küba'ya balistik füzeler konuşlandırmayı kararlaştırmıştı. Soğuk Savaş sırasındaki ilginç gelişmelerden biri de Küba'ya konuşlandırılan işte bu Sovyet füzeleri dolayısıyla yaşanan kriz oldu. ABD ile Rusya arasında başlayan bu kriz, sonunda bazı

78 Hourani, s. 368.

NATO ülkeleri arasında da bazı sıkıntıların yaşanmasına yol açtı ve Türkiye'yi de etkiledi.

Başkan Kennedy, Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirilmesine sert tepki gösterdi. İki ülke arasında silahlı çatışma olasılığından bile söz edildi. Sovyetler Birliği bu gerginlik ortamında füzeleri geri çekme karşılığında ABD'den bazı tavizler istedi. Kruşçev 26 Ekim 1962 tarihinde Başkan Kennedy'ye iki mektup gönderdi. Birinci mektupta Kruşçev bilinen Sovyet görüşlerini tekrarlıyordu. İkinci mektupta ise bir çözüm önerisi vardı: Sovyetler füzelerini Küba'dan çekecek ve Türkiye ile bir saldırmazlık paktı imzalayacaktır. Buna karşılık ABD de Türkiye'den füzelerini çekecek ve Küba ile bir saldırmazlık anlaşması yapacaktır. Kruşçev'in bu mektubu Moskova radyosundan dünya kamuoyuna da duyuruldu. Ruslar Ankara'da Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin nezdinde de bir girişimde bulundular ve Türkiye'de Amerikalıların kullandığı üslerin kapatılmasını istediler. Erkin bu talebi hemen reddetti.[79]

Kennedy Kruşçev'in mektubuna aynı gün cevap verdi. Ama bu cevapta Kruşçev'in ikinci mektubundaki Türkiye'den füze çekme önerisine hiç değinilmiyordu. 27 Ekim 1962 akşamı Adalet Bakanı Robert Kennedy, Sovyet Büyükelçisi Dobrynin'i özel bir görüşme için davet etti. Yukarıda, sessiz diplomasi bölümünde sözü edilen "gizli kanal" çalıştırılacaktır.

Önce Küba krizinin nasıl çözülebileceği konusu genel olarak görüşüldü. Kritik soruyu Dobrynin sordu: *"Türkiye'deki füzeler ne olacak?"* Robert Kennedy'nin buna cevabı hazırdı. Zaten öyle anlaşılıyor ki, Büyükelçiyi Kruşçev'in bu önerisine cevap vermek için çağırmıştı. Cevap şöyleydi: Eğer bulunacak çözümün önündeki tek sorun Türkiye'deki füzeler ise Başkan Kennedy bunu aşılamaz bir engel olarak görmemektedir. Ancak Başkan'ın bunu kamuoyuna açıklaması zordur. Zira bu füzeler Türkiye'ye bir NATO Konseyi kararıyla yerleştirilmiştir. ABD'nin tek başına bunları geri çekme kararı alması mümkün değildir. Aksi takdirde bu, NATO'nun yapısını zedeler ve ABD'yi güç durumda bırakır. Bununla beraber, Kennedy bu konuda Kruşçev'le anlaşmaya hazırdır.

---

79 Günver, *Tanınmayan Meslek*, s. 89.

Robert Kennedy Dobrynin'e bu füzelerin Türkiye'den çekilmesinin 4-5 ay alabileceğini söyledi. NATO'daki usullerin gereğinin yerine getirilmesi bu kadar zamana ihtiyaç gösterecekti. Türkiye meselesi bu arada kendisi ile Dobrynin arasında gizlice görüşülecek, Başkan Kennedy kamuoyuna bu konuda hiçbir şey söylemeyecekti. Robert Kennedy Büyükelçiden, Türkiye ile ilgili sözlerinin çok gizli tutulmasını özellikle rica etti. Vaşington'da Başkan'dan ve kendisinden başka sadece birkaç kişi bunu biliyordu.

Dobrynin'in raporu Moskova'ya ulaştıktan hemen sonra Kruşçev Politbüro'yu yazlık evinde toplantıya çağırdı. Türkiye ile ilgili önerisinin kabul edilmesi Kruşçev'e büyük bir fırsat vermişti. Bu toplantıda Kennedy'nin teklifi Politbüro tarafından kabul edildi. Sovyetler Birliği füzelerini Küba'dan çekecek, karşılığında Amerika'nın Türkiye'deki füzelerini çekmesi için birkaç ay beklenecek ama bu arada kamuoyuna hiçbir açıklamada bulunulmayacaktı. Dobrynin 29 Ekim günü Robert Kennedy'yi ziyaret ederek kendisine Kruşçev'in olumlu yanıtını bildirdi. Ertesi gün "gizli kanal" bir kere daha çalıştırıldı. Robert Kennedy Büyükelçiye Başkan'ın memnuniyetini bildiriyor ancak konu çok hassas olduğu için Başkan Kennedy'nin Türkiye'deki füzelerin çekileceğine dair, gizli kayıtlı da olsa hiçbir belge veremeyeceğini söylüyordu. Bu konu gizli kanaldan görüşülmeye devam edilecek ve karşılıklı itimada dayalı olarak yürütülecekti. Robert Kennedy Dobrynin'e bir şey daha söyledi: Kendisi günün birinde başkanlığa adaylığını koyabilirdi. Eğer Türkiye ile ilgili bu gizli anlaşma basına sızacak olursa başkanlık şansı tehlikeye düşebilirdi.[80] Küba'da savaş tehlikesi atlatılmıştı. Önemli olan buydu.

Bu gizli temasların üzerinden bir yıl geçtikten sonra hiç beklenmedik bir şey oldu. 22 Kasım 1963 tarihinde Kennedy feci bir suikasta kurban gitti. Bu olay dünyada şok etkisi yarattı. Kennedy'nin yerine Başkan Yardımcısı Lyndon Johnson geçti. Johnson pek çok dış politika konusundan haberdardı ama Kennedy ile Kruşçev arasında Türkiye'deki füzelerin çekilmesi konusundaki sözlü mutabakattan haberi yoktu. Johnson Dışişleri Bakanı Dean Rusk'a

80 Dobrynin, s. 86-90.

Kennedy dönemindeki dış politikanın aynen devam ettirilmesi talimatını verdi. Küba politikası da aynen sürdürüldü. Türkiye'deki son füze esasen daha Kennedy'nin başkanlığı zamanında 25 Nisan 1963 tarihinde sökülmüştü.[81]

Bazıları bunların zaten modası geçtiği için geri çekilmelerinin öngörüldüğünü açıkladılar ama bu izahat kamuoyunu tatmin etmedi. Olay Türk kamuoyunda rahatsızlık yarattı. Bu olaydan kısa bir süre sonra, 5 Haziran 1964 tarihinde Başkan Johnson'un Başbakan İnönü'ye Kıbrıs'a bir Türk müdahalesini önlemek amacıyla yazdığı mektup da kamuoyundaki kuşkuları arttırdı. Türkiye o tarihten sonra daha dikkatli ve dengeli bir dış politika izlemeye başladı.[82]

Gerek Süveyş, gerek Küba krizinin baş aktörleri Bağlantısızlar Hareketi'nin de öncülerinden olan Mısır ve Küba'ydı. Süveyş coğrafi yakınlığı dolayısıyla Türkiye açısından çok önemliydi. Küba krizi de sonucu itibariyle Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını yakından etkilemişti. Dünyanın başka yerlerinde de Bağlantısız ülkeler çeşitli uluslararası meselelerde önemli rol oynamaya başlamışlardı. Bunların sayısının fazlalığı Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndaki oylamalarda da hissediliyordu. Türkiye'nin komşuları arasında da bazı bağlantısız ülkeler vardı. Peki Türkiye'nin bu ülkelerle ilişkileri ne durumdaydı?

Türkiye ve Bağlantısızlar Hareketi

Bağlantısızlar Hareketi'nin öncüsü olan devletlerin bazılarıyla Türkiye'nin tarihten gelen yakın ilişkileri vardı. Bu ülkelerin halklarının çoğunluğu Türkiye'nin, Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirdiği bağımsızlık hareketini coşkuyla desteklemişlerdi. Türkiye'ye maddi ve manevi yardım yapmışlardı. Atatürk de Türkiye'nin bağımsızlık savaşını dünyanın ezilmiş milletleri için bir kurtuluş örneği olarak görüyordu. Değişen dünya şartları içinde bu halklarla, onların hükümetleriyle ilişkiler nasıl sürdürülecekti? Türkiye 1952

---

81 Dobrynin, s. 109.

82 Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1987, s. 820-821.

yılından itibaren NATO'ya üye olmuş, dünya dengelerindeki yerini seçmişti. Bağlantısız ülkeler ise başka görüşleri, başka yaklaşımları savunuyorlardı. Hatta bu hareketin bazı eylemleri Sovyet Bloku'nun işine gelecek cinstendi. Bu ortamda Türkiye ne yapmalıydı?

İşte bu soruların tartışıldığı dönemde, 18-24 Nisan 1956'da Endonezya'nın Bandung şehrinde toplanan Asya Afrika Konferansı'na Türkiye de katılmıştı. Konferansa Asya ülkesi olarak davet edilen Türkiye orada daha çok NATO'nun sözcüsü gibi göründü. Konferansa Türkiye'den başka NATO ülkesi katılmıyordu. O bakımdan Türkiye'nin NATO'nun görüşlerini de dile getirmesi doğal karşılanabilirdi. Ama Konferansta esen hava başkaydı. Çoğunluğu eski sömürgelerin oluşturduğu ülkeler farklı bir kimlik kazanmak istiyorlardı. NATO ile özdeşleşmek gibi bir hedefleri yoktu. Bu yüzden Türkiye'nin çıkışlarından rahatsızlık duyanlar da oldu.

Konferansa yön vermek isteyen Hindistan Başbakanı Nehru ile Zorlu arasında şiddetli tartışmalar cereyan etti. Tartışmalar daha Konferansın açılış oturumunda başladı. Nehru kendisini destekleyen ülkelerin temsilcileriyle Konferans resmen açılmadan bir toplantı yapmış ve onlara bazı ilkeleri kabul ettirmişti. Resmi açılıştan hemen sonra bu ilkeleri tartışmaya açmadan Konferansın resmi görüşü haline getirmek istiyordu. Zorlu ilk oturumda bir usul meselesi açtı ve resmi açılıştan önceki bütün mutabakatların geçersiz kılınmasını sağladı. Her şey yeni baştan, herkesin katılımıyla görüşülecekti. Türkiye'nin bu yöndeki önerileri kabul edildi.

Bandung'da başlıca tartışma konularından biri sömürgeciliğin tasfiyesiydi. Fatin Rüştü Zorlu, "Türkiye'nin sömürgeciliğe karşı ilk şahlananlardan olduğunu" hatırlattı. Ancak demirperdenin gerisinde kalan ülkeleri kastederek bugün Sovyet tipi bir sömürgeciliğin de türediğini söyledi. Her iki tip sömürgeciliğe de karşı çıkılmalıydı. Zorlu, milletlerarası komünizm tehlikesi karşısında tarafsızlık politikası gütmenin yanlış olacağını kuvvetli ifadelerle vurguladı. Hindistan Başbakanı Nehru ise ülkesinin her türlü kuvvet gruplaşmasına karşı olduğunu söylüyor ve NATO'yu sömürgeciliğin koruyucusu olmakla suçluyordu.[83]

---

83 Armaoğlu, s. 624-625.

Uzun tartışmalardan sonra Konferansın sonuç belgesinde her türlü sömürgeciliğin kınanmasını sağladı. Sonuç Türkiye'nin beklentilerine uygundu. Bu sonucun alınması kolay olmamıştı. Zorlu Konferans sırasında çalışma arkadaşlarına şöyle diyordu: *"Müzakere dediğin iyi mi gitti, fena mı gitti son dakikada belli olur. Sonunda herkes yorulur, bıkar, sabırsız olur. İşte o zaman kim daha dayanıklı ise o kazanır."*[84] Zorlu'nun bu sözleri müzakere tekniği açısından çok doğruydu. Raymond Poincaré de Lozan'dan önce İsmet Paşa'ya Konferansı yormasını önermişti. Diplomasinin kurallarından biri, "Karşı tarafı ikna edemezsen kafasını karıştır," sözü ile özetleniyordu. Sonuçta Zorlu Konferansı yormuştu. Belki bazı kafalarda soru işaretleri yaratmıştı. Sonuç belgesi Türkiye'nin istediği gibi çıkmıştı. Kendisine refakat eden Türk heyetindeki kıdemli diplomatlar sonucun Türkiye için büyük başarı olduğunu düşünüyorlardı. Bunu anılarında da yazdılar. Zorlu, dönüşünde Paris'te NATO karargâhında yaptığı basın toplantısında Bandung'da verdiği mücadeleyi anlattı. Bu mücadele NATO çevrelerinde takdir uyandırdı.[85] Ama mesele burada bitmiyordu.

Türkiye'nin Bandug Konferansı'ndan kısa bir süre sonra Cezayir konusunda Birleşmiş Milletler'de yapılan müzakerelerde Cezayir'den değil de Fransa'dan yana tavır alması Türkiye ile bağımsızlığına yeni kavuşan ülkeler arasında soğukluk yarattı. O tarihten sonra Bağlantısızlar Hareketi'nin üyesi ülkeler çoğunlukla Türkiye'ye karşı vaziyet aldılar.

Konferansta da Asya ve Afrika ülkeleri Cezayir konusunu ön plana çıkartmışlar ve o tarihlerde Fransa'ya karşı mücadele veren bu ülkenin egemenlik hakkını desteklemişlerdi. Türkiye'nin farklı bir yaklaşım sergilemesinden Asya ve Afrika ülkelerinin temsilcileri pek memnun olmamışlardı.[86]

Bağımsızlıklarına yeni kavuşan ülkeler Türkiye'nin kendi yanlarında değil de dünyanın bazı bölgelerinde hâlâ sömürge sahibi

---

84 Günver, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985, s. 52-59.

85 Kuneralp, s. 61-63.

86 Günver, *Tanınmayan Meslek*, s. 119.

olan ülkelerin yanında yer aldığı izlenimini edindiler. O tarihte Afrika ülkelerinden sadece altısı bağımsızlığına kavuşmuştu ve sömürgelerin tasfiyesi Bağlantısızlar Hareketi'ne öncülük eden ülkeler ve bağımsızlıkları için savaşan uluslar açısından büyük önem taşıyordu. Bunlardan biri de Cezayir'di.

O tarihte Cezayir Fransa'nın sömürgesiydi. Ama resmen Fransız topraklarının bir parçası sayılıyordu. Ülkedeki tarım kesiminin önemli bir bölümü, özellikle verimli topraklar oraya yerleşmiş olan Fransızların elindeydi. Cezayir halkının bağımsızlık mücadelesi 1943'te başladı. 1945'teki ayaklanmaları Fransız birlikleri kanlı biçimde bastırdı. Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi FLN 1954 yılında kuruldu. Aynı yıl Fransızlara karşı bağımsızlık savaşı fiilen başladı. O tarihte Cezayir'e yerleşmiş Fransızların ve diğer Avrupalıların sayısı bir milyona yakındı. Cezayirli Müslümanların nüfusu ise dokuz milyona ulaşmıştı. Ancak Cezayirli Müslümanlar yoksulluk ve cehalet içindeydi. Okuma yazma bilmeyenlerin oranı halkın % 90'ını buluyordu. Ortaokula gidebilen Cezayirlilerin sayısı birkaç bini aşmıyordu. Ülkedeki Müslüman doktor ve eczacıların sayısı 200'ün altındaydı. Mühendisler ise bundan da azdı. Çatışmalar 1957 yılında, yani Süveyş krizinden bir yıl sonra en üst düzeye yükseldi. Fransız birlikleri Başkentte ve önemli şehirlerde hâkimiyeti ellerinde bulundurabilmek için çok sayıda Cezayirli'yi ülkenin başka taraflarına göçe zorladılar.

Bu arada FLN yurtdışında da örgütlendi. Fas, Tunus ve Kahire'deki FLN bürolarının girişimiyle "Sürgünde Geçici Cezayir Hükümeti" kuruldu. 1958'de Fransız Cumhurbaşkanlığına seçilen De Gaulle'ün görev süresinin başlarında Cezayir'deki Fransız birliklerinin baskı ve şiddet yöntemlerine başvurduğu görüldü. Bunun başarılı olamayacağı anlaşılınca 1960 yılından itibaren Cezayirli milliyetçilerle müzakerelere girişildi. Fransa'nın bu politika değişikliği Cezayir'deki Fransız birliklerine komuta eden General Salan ve ona bağlı diğer generaller tarafından şiddetle eleştirildi. Bunlar Paris'te bir hükümet darbesi yaparak iktidarı ele geçirmeye çalıştılar. Nihayet 1962 yılında müzakereler sonuçlandı. Cezayir bağımsızlığına kavuştu. Bütün bu çatışmalar sırasında 300.000 Cezayirli öldürüldü. 20.000 Fransız askeri de hayatını kaybetti. Halkın büyük

bir bölümü yerinden yurdundan sürüldü.[87] Fransız Parlamentosu 1962 yılında çıkarttığı bir yasayla Cezayir Savaşı sırasında işlenen suçları affetti.[88]

Cezayir konusu uluslararası örgütlerde de önemli tartışmalara yol açtı. Bunların en önemlisi Birleşmiş Milletler'de cereyan etti. 26 Temmuz 1955 tarihinde 14 Asya-Afrika ülkesi Cezayir konusunu Birleşmiş Milletler'in gündemine getirmek için harekete geçtiler. Türkiye bu konunun görüşüleceği Birleşmiş Milletler'in Onuncu Devre Genel Kurulu'nda bazı Batılı müttefikleriyle birlikte bu önerinin gündeme alınması aleyhinde oy kullandı.[89] O tarihte Fransa'yla dostluğumuzun ve ittifak ilişkilerimizin bunu gerektirdiği düşünülmüştü. Bu NATO dayanışmasının zorunlu kıldığı bir durum muydu? Pek değil. Zira o tarihte NATO üyesi olan Yunanistan önerinin lehinde oy kullandı, bu yüzden NATO'da herhangi bir sıkıntıyla da karşılaşmadı. Ama Türkiye'nin tutumu Cezayirlilerin kalbinde derin bir yara açtı.

Cezayir o tarihlerde Fransa'ya karşı büyük fedakârlıklara ve ıstıraplara katlanarak kahramanca bir mücadele veriyordu. Bu savaşta Atatürk'ün bağımsızlık mücadelesini kendilerine örnek almışlardı. Birçoğu ceplerinde Atatürk'ün resmini taşıyordu. Yedi buçuk yıl süren bu bağımsızlık savaşında 280.000 Cezayirli ülkelerinden Tunus'a ve Fas'a göç etmeye zorlandı. Yüz binlerce Cezayirli temerküz kamplarına gönderildi. Napalm bombaları kullanıldı.

Türkiye 1956 yılında Birleşmiş Milletler'de tutum değiştirdi. Cezayir'de self-determinasyon ilkesinin uygulanmasını ve müzakerelere geçilmesini destekledi. Hatta bir kere Tunus, bir kere de Libya üzerinden Cezayirli mücahitlere bazı hafif silahlar gönderdi. Ama bu jestler Cezayirlilerin kalbini kazanmaya yetmedi. Üstelik Türkiye diplomatik alanda hâlâ Cezayir'e yakın bir politika sergilemekten kaçınıyordu. 1957 yılı Mayıs ayında Kahire'de faaliyet gösteren Cezayir Kurtuluş Komitesi, Başbakan Menderes'e bir mektup göndererek destek istedi. Cevap alamadı. 1958 Mayısı'nda da

87 Hourani, s. 369-372.

88 Paris, Erna, *Long Shadows*, Bloomsbury, New York, 2001, s. 120.

89 Günver, *Tanınmayan Meslek*, s. 119.

Cezayir Geçici Hükümeti'nin tanınması için Türkiye Başbakanı'na yaptığı başvuru gene cevapsız bırakıldı. Türkiye Cezayir'in tanınması konusunda aceleye gerek olmadığı görüşündeydi.

1958 yılının Eylül-Aralık dönemi toplantılarında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Cezayir'e self-determinasyon hakkı tanıyan bir karar tasarısını görüşüyordu. Fransızlar bu tasarıyı önlemek için büyük çaba harcıyordu. Sonunda oylamaya geçildi. Lehte ve aleyhteki oylar birbirine eşit çıktı ve karar geçmedi. Türkiye bu oylamada çekimser oy kullandı. Olumlu oy verseydi tasarı kabul edilecekti. Türkiye'nin bu oylamadaki tutumu Cezayirlileri yine derinden yaraladı. Ferhat Abbas 10 Şubat 1959 tarihinde Başbakan Adnan Menderes'e gönderdiği bir mektupta şöyle diyordu: *"Asya-Afrika Grubunca sunulan Cezayir karar tasarısının Genel Kurul tarafından kabulüne bir tek oy mani olmuştur. Bu tek oy, bugün ülkemizde savaşın devamına, kan dökülmesine, yas ve ızdırabın sürmesine sebep olmaktadır."* Kuşkusuz karar tasarısına birçok ülke aleyhe oy vermişti, ama Cezayirliler dost saydıkları Türkiye'den başka bir davranış bekliyordu. Türkiye daha ileri gitti. 1961 yılında Türkiye Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, aldığı talimat uyarınca *"Cezayir'in Fransa'nın bir iç sorunu olduğunu,"* söyledi.

Neticede Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1961 yılı Eylül ayı ile 1962 yılı Şubatı arasında gerçekleştirdiği XIV. oturumda Cezayir halkının kendi geleceğinin kendisinin saptamasını, Cezayir'in birliğine ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesini, Cezayir'in egemenliğini sağlayacak şekilde konunun taraflar arasında müzakere edilmesini öngören bir tasarıyı kabul etti. Türkiye nihayet bu tasarıya olumlu oy verdi. Ama artık Cezayirlilerin kalbini kazanmak için çok geçti. Türkiye, Cezayir meselesinin başından beri tarihi ve kültürel bağlarla bağlı olduğu Cezayir halkının değil, NATO müttefiki Fransa'nın yanında yer almayı tercih etmişti. Peki buna karşı Fransa'nın Türkiye'ye karşı tutumu ne olmuştu? Cezayir'de Türkiye'nin menfaatlerini destekleyen bir tutum sergilemiş miydi? Daha sonraki yıllarda Cezayir'de büyükelçilik yapan değerli diplomat Semih Günver edindiği bilgilerin tamamen aksi yönde olduğunu anılarında yazıyor. Günver, Büyükelçi olarak itimatnamesini sunmak üzere ziyaret ettiği Cumhurbaşkanı Ben Bella'nın kendisi-

ne Atatürk'e hayranlığından söz ettiğini, *"Fransız sömürgeciliğine karşı mücadelesinde Cezayir halkının Türk Kurtuluş Savaşı'ndan ilham aldığını ve Atatürk'ün Cezayirliler için gerçek bir yol gösterici olduğunu, Fransızların işgal yıllarında Cezayir'le Türkiye arasına büyük ve aşılmaz mesafeler koymaya çalıştıklarını ve bunda başarılı olduklarını"* söylediğini naklediyor. Gerçekten o dönemde Fransızlar, Cezayirlilerin pasaportlarına "Türkiye ve Osmanlı Devletinden ayrılan topraklar dışında bütün ülkeler için geçerlidir" damgasını vuruyorlardı. Cezayir gazetelerinde Türkiye lehindeki her türlü haber sansür ediliyordu.[90]

Özetle, o zamanki Türk hükümeti, Cezayir'in ulusal bağımsızlık mücadelesi sırasında, Atatürk'ün Türkiye'nin ezilen milletlerin kurtuluşuna öncülük ettiği yolundaki sözlerini unutur görünmüştü. Oysa aynı tarihlerde başka bir NATO üyesi olan Amerika Birleşik Devletleri sömürgeciliğe karşı çıkıyor ve Süveyş olayında görüldüğü gibi Fransa ve İngiltere'yi eski sömürgelerine yönelik askeri operasyonlarında yalnız bırakıyordu. Türkiye için NATO üyesi olmak önemliydi, NATO'nun ortak değerlerini ve ortak politikalarını savunmak da doğaldı. Ancak, NATO'nun sömürgelerin tasfiyesine karşı bir politikası bulunmuyordu. O nedenle Türkiye'nin o zamanki tutumunun NATO üyeliğinin zorunlu kıldığı bir davranış gibi gösterilmesi de zordu.

Türkiye, bu olaylardan yaklaşık 30 yıl sonra o tarihte izlediği politikanın yanlışlığını kabul etti. Başbakan Turgut Özal Cezayir halkından özür diledi. Ama bu gecikmiş özür tarihin çarkını geri çevirmeye yetmedi. Türkiye'nin o tarihte bazı müttefiklerinin yanında yer alması Türkiye'ye bir şey kazandırmadı. Tam tersine, bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerden çoğu, uzun yıllar Türkiye ile sıcak ilişkiler kurmaya yanaşmadılar. Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs gibi Türkiye'nin hayati davalarında Türkiye'ye karşı oy kullandılar.

Yıllarca sonra, Fransa gibi bir NATO müttefikinin parlamentosunda, 2001 yılının Ocak ayında tarihi gerçekler çarpıtılarak Türkiye'yi 80 yıl önce "ermeni soykırımı" yapmakla suçlayan ve Türk milletini inciten bir karar kabul edildi. Ama aynı parlamento

---

90 Günver, *Tanınmayan Meslek*, s. 121-123, 126, 142.

Fransız birliklerinin Cezayir ve Hindi Çini'de yaptıklarını araştırmaya bile gerek görmemişti.

Soğuk Savaş döneminin başlarında Ortadoğu'da etkili rol oynayan devletlerden biri de İngiltere idi. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardan itibaren Ortadoğu'daki gücünü ve etkinliğini arttırmaya başlamıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan İngiltere'nin galip devletler arasında çıkmasının Ortadoğu'da da sonuçları görüldü. İngiltere'nin bölgedeki gücünün iki önemli dayanağı bulunuyordu. Bunlardan biri zengin petrol kaynaklarına sahip İran, öbürü de önemli bir stratejik konumu olan Mısır. Bu ülkelerden başka, Irak'ta önemli bir İngiliz askeri mevcudiyeti bulunuyordu. Ürdün ordusunun komutanı Glubb Paşa bir İngiliz generaliydi.

1950'lerden itibaren bölgede önemli gelişmeler yaşanmaya başladı. 1951'de İran'da iktidara geçen Başbakan Musaddık İran petrollerini millileştirdi, İran'daki İngiliz birliklerinin geri çekilmesini istedi. Musaddık iktidarda iki yıl kalabildi, 1953 Ağustosu'nda Şah Rıza Pehlevi Mussaddık'ı Başbakanlıktan azletti. Musaddık direndi, iktidarı bırakmadı. Şah ülkeyi terk etmek zorunda kaldı. Ama kısa bir süre sonra Şah yanlısı askeri birlikler ABD'nin desteği ile Musaddık'ı devirdiler. Şah geri döndü. Musaddık vatana ihanet suçundan yargılandı ve üç yıl hapse mahkûm oldu. Musaddık kendi ülkesinin çıkarlarını cesaretle savunan bir devlet adamıydı. Başbakan olmadan önce, 1940'lı yılların ortalarında milletvekili olarak Sovyetler Birliği'ne Kuzey İran'da petrol imtiyazları verilmesine kuvvetle karşı çıkmış ve bu imtiyazların verilmesine engel olmuştu. O bakımdan Musaddık'ın İngiliz petrollerini millileştirme çabasını Batı karşıtı bir tutumdan çok, İran'ın milli çıkarlarını savunma gayreti olarak değerlendirmek daha doğru olur. Ne var ki, o dönemde hür dünyanın etki alanında kalan ülkelerde bile milli çıkarları ön planda tutan, gerektiğinde büyük devletlere karşı gelen ülkelere ve liderlere karşı müsamahanın sınırı pek yüksek değildi. Yıllar sonra bölgede meydana gelen gelişmelere bakıldığında Musaddık gibi liderlerin görevden uzaklaştırılmasının doğru bir politika olmadığı ve Batı dünyasının bölge halkları üzerindeki itibarını arttırmadığı, uzun vadede Batı'nın çıkarlarına da hizmet etmediği görüldü.

Mussadık'ın devrilmesi Ortadoğu'da sükûnetin ve istikrarın sağlanmasına yetmedi. 1952 yılında Mısır'da genç subaylar bir devrim yaparak Kral Faruk'u devirmişlerdi. Albay Nasır'ın kısa sürede liderliğini ele geçirdiği bu devrim Arap milliyetçiliği hedefini ve sömürgecilik karşıtı politikaları benimsemişti. İngiltere'nin İran'dan sonra Mısır'da da işi zorlaşıyordu. Churchill İngiltere'nin tek başına Ortadoğu'daki bu gelişmelere müdahale edemeyeceğini anlamıştı. ABD ile birlikte hareket etmeyi önerdi. Fransa da onları desteklemeliydi. Ama ABD'de ne Truman ne de Eisenhower İngiltere'nin bu çağrısını benimsedi. ABD sömürgeciliğin devamından yana değildi. NATO'nun bu iki müttefiki arasında önemli bir görüş ayrılığı çıkmıştı. 1950'li yılların başında İngiltere'nin sadece Süveyş Kanalı bölgesindeki askerlerinin sayısı 80.000'i buluyordu. ABD'den destek göremeyeceğini anlayınca 1954 yılında bu askerlerini geri çekmeyi kabul etmek zorunda kalmıştı.

O yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde bazı sorunlar vardı. Cezayir'le ilişkilerde yaşananlar sadece meselenin bir bölümüydü. O dönemde Ortadoğu'nun liderliğini üstlenmeye çalışan Mısır'la ilişkilerde de sorunlar yaşandı. Oysa her şey çok daha başka türlü olabilirdi. Kral Faruk'u deviren subaylar başlangıçta Türkiye'ye ve Atatürk devrimlerine sıcak bakıyorlardı. Ama Türkiye bu şansı değerlendiremedi.

Türkiye, daha işin başından beri Mısır'da Necib'in ve Nasır'ın liderliğindeki devrimci subayların Kral Faruk'u bir darbeyle devirmesini soğuk karşılamış ve Mısır'a yeterince destek olmamıştı. Oysa aynı yıllarda Türkiye'nin en önemli NATO müttefiki olan Amerika Birleşik Devletleri Nasır yönetimindeki Mısır'a karşı daha ölçülü bir politika izliyor, Mısır'ın üçüncü dünya ülkeleri üzerinde oluşmaya başlayan etkisini dikkate almak gereğini duyuyordu.[91] Türkiye anlaşılan o yıllarda böyle bir değerlendirme yapma ihtiyacı içinde değildi.

Türk-Mısır ilişkilerini soğutan başka nedenler de vardı. Mısır devriminden önce Kahire'ye atanan ve Kral ailesi ile yakın bağları olan Türk Büyükelçisi'nin devrimden hemen sonra başka bir göre-

91 Yavuzalp, s. 73.

ve atanmaması ciddi sıkıntı yaratmıştı. Büyükelçi ile Nasır arasında cereyan eden tatsız bir olaydan sonra Büyükelçi 24 saat içinde ülkeyi terk etmeye davet edildi.[92]

Bu olayı Nasır 1967 yılında Mısır'a resmi bir ziyarette bulunan Türk Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e şöyle anlatmıştı: *"Biz, bir grup arkadaş tefessüh etmiş Kral Faruk rejimini yıkıp Cumhuriyeti kurmak ve Mısır halkına yeni bir çığır açmak kararını aldığımız zaman Atatürk'ten, onun İstiklal Savaşı'ndan ve reformlarından ilham almıştık. Nitekim ben bu gerçeği* İhtilalin Felsefesi *adlı kitabımın giriş kısmında açıkça ifade etmiştim. 1952'lerdeki Büyükelçi'niz dostumuzdu. İhtilalden önce kendisiyle ara sıra buluşur, görüşürdük. O gece Kral Faruk'u yatına bindirip İskenderiye'den yolcu ettikten sonra, içimizde sonsuz bir heyecan, gidip dertleşecek birisini aradık. İlk aklımıza gelen Türkiye Büyükelçisi oldu. Amer ile birlikte Büyükelçinize gittik. Ancak o bizi kabul etmedi. İki yıl bana ve arkadaşlarıma sürat astı. Bizi alenen eleştirdi. Eşi Kral ailesine mensuptu. Hanedanın mallarını devletleştirme kararı alınca Büyükelçi'nin husumeti daha da arttı. Nihayet bir akşam operada perde arasında yanına yaklaştım. Elimi omzuna koyarak hatırını sordum. Yabancıların yanında beni küçük düşürdü. Büyükelçi'nin artık Mısır'da kalamayacağı kararını almak beni çok üzdü... Bütün bunlar geçmişte kalmıştır... Akdeniz'in kuzey ve güneyinde iki büyük Ortadoğu ülkesi olan Türkiye ile Mısır'ın aralarında anlaşmaları halinde bölgemize istikrarın ve sulhun geleceğine ve büyük devletlerin oyuncakları olmaktan çıkacağımıza eminim."*[93]

Mısır devriminin başında Türkiye ile Mısır arasında bir yakınlaşma sağlanamadı. Bu fırsat daha sonra yakalanabilir miydi? Belki de.

Aslında Nasır'ın direnişi emperyalizme karşı ilk başkaldırı değildi. Bunun ilk örneklerinden birini Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün önderliğinde Türk milleti vermişti. Atatürk 1921 yılında yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: *"Anadolu bütün Asya'nın ve bütün ezilmiş halkların bir ileri karakolu gibidir. Bu durumu dola-*

92 Erkin, s. 166.

93 Günver, *Tanınmayan Meslek*, s. 234-235.

yısıyla Anadolu bütün baskıların ve saldırıların ızdırabını çekmiştir. Anadolu'yu ezmek, parçalamak ve mahvetmek istiyorlar. Fakat efendiler, bu saldırıların hedefi sadece Anadolu değildir. Bütün bunların gerisindeki genel hedefleri bütün Doğu ülkeleridir... Anadolu bu saldırılara direnerek sadece kendine karşı görevini yapmakla kalmıyor, belki de bütün Doğu'ya yönelik saldırıları engelliyor. Efendiler, bu saldırılar püskürtülecektir ve bu tecavüzler mutlaka sona erdirilecektir. O zaman, ve sadece o zaman Batı'da ve bütün dünyada gerçek barış, gerçek refah ve insanlık egemen olacaktır."

Atatürk 1922 yılında yaptığı başka bir konuşmada da şöyle diyordu: *"...Türkiye tarafından girişilen mücadele sadece kendi namına ve hesabına olsaydı daha kısa süreli ve daha az kanlı olabilirdi... Türkiye'nin savunduğu bütün ezilmiş milletlerin davasıdır, bütün Doğu'nun davasıdır."*[94]

Mısır devriminin başlangıcında Türk-Mısır ilişkilerinin güçlendirilmesi için ele geçen bu fırsat kaçırılmıştı. Daha sonraki yıllarda Türkiye, Mısır'ın milli çıkarlarını korumak için yürüttüğü mücadeleye daha sıcak bakabilseydi, hiç değilse ABD'nin yaptığı gibi, Süveyş harekâtı sırasında İngiltere ve Fransa'nın askeri harekâtını onaylamadığını belirten bir açıklama yapabilseydi, iki ülke arasındaki ilişkiler daha yakın olabilirdi.

Önceleri Atatürk'ün yolundan gitmeyi hedefleyen Mısır liderleri başka yollara saptılar. Kıbrıs konusunda ve başka meselelerde Türkiye'ye karşı tavır aldılar. Uluslararası ilişkilerde de Batı karşıtı görüşleri benimsediler. Kıbrıs Rumlarına silah satışına aracılık yaptılar. Oysa Türkiye'nin devrimin başlangıcında uzatacağı dostluk eli belki de bölgedeki siyasal gelişmelerin seyrini değiştirebilirdi. Ne yazık ki, Türkiye ile Mısır arasındaki mesafeli ilişkiler uzun yıllar sürdü. Ancak son yıllarda iki ülke arasında bir yakınlaşma ve işbirliği ortamı yaratılabildi. Bu yakınlaşmada Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mubarek'in önemli rolü oldu.

Mısır devriminin başlangıcında karşılaşılan sorunların bir benzeri de Irak'ta yaşandı. 1950'li yıllarda, Irak devrimi öncesinde

---

94 Aksan, s. 33-35.

Türkiye Irak'taki Haşimi Krallığı'nın en büyük destekleyicilerinden biriydi. Türkiye ve Irak, Bağdat Paktı'nın en önemli iki üyesiydi. Başbakan Nuri Said'in en büyük dostu Türkiye Başbakanıydı. Nuri Said aynı zamanda Batı'nın önde gelen ülkelerinin de yakın dostuydu. Arap dayanışmasından çok bu ülkelerin dostluğuna önem veriyordu. Süveyş Kanalı'nın millileştirildiğinin açıklandığı 26 Temmuz 1956 günü akşamı Nuri Said, Londra'da Başbakan Eden'in yemek davetinde bulunuyordu. Millileştirme haberini Eden bu yemekte aldı. Nuri Said hemen sert bir tepki gösterdi. Eden'e: *Yapacağınız tek şey var. Vurun, hemen vurun, sert vurun. Yoksa çok geç kalırsınız.*"[95] Bu düşünceler, herhalde Irak'taki ve diğer Arap ülkelerindeki halkın düşüncelerini yansıtmıyordu. Nuri Said yönetimi halktan iyice kopmuştu. Bir darbeyle devrildiğinde Arap âleminde bundan üzüntü duyan pek olmadı. Türkiye'nin Irak'taki krallık rejimiyle yakın bir işbirliği içinde olması Irak'taki ve diğer Arap ülkelerindeki milliyetçi çevreleri de rahatsız ediyordu. Bu nedenle Irak'ta krallığı ve Nuri Said yönetimini devirerek iktidarı ele geçiren subayların Türkiye ile yakın ilişkiler kurması beklenemezdi.

1950'li yıllarda ABD'nin Ortadoğu'daki önceliği, bölgedeki bazı Batı yanlısı devletlerden oluşacak bir "kuzey kuşağı" ile, Sovyetler'in bölgeye yönelik yayılmacı emellerini engellemekti. İran'ın da daha sonra bu sisteme katılabileceği düşünülüyordu. Bağdat Paktı bu düşünceden kaynaklanmıştı. ABD Dışişleri Bakanı Dulles bu bölgesel ittifakın merkezinin Mısır olmasını savunuyordu. Nasır'ın milliyetçi düşüncelerine rağmen onunla işbirliği yapılabileceği kanısındaydı. Oysa İngiltere'nin hedefi Nasır'ı devirmekti.[96] Bağdat Paktı Nasır'ın boy hedeflerinden biriydi. Onun etkisiyle Irak hariç diğer Arap ülkeleri bu pakta uzak durdular. Ordusunun başında Glubb Paşa isimli bir İngiliz generalinin olmasına ve siyasal açıdan da Batı ülkelerine çok yakın olmasına rağmen Ürdün bu Pakta katılmayı kabul etmedi. Lübnan Bağdat Paktı'na katılması beklenen ülkelerden biriydi, hatta bu yolda ba-

95 Günver, Semih, *Tanınmayan Meslek*, 1984, s. 203.
96 Kissinger, *Diplomacy*, s. 528.

zı işaretler alınmıştı. Ama orada da Batı yanlısı Cumhurbaşkanı Camille Chamoun bir darbeyle devrildi, iktidara gelen General Şahap, Lübnan'ın Pakta katılma düşüncesine son verdi. Irak'taki askeri darbe ile Nuri Said Paşa'nın devrilmesinden sonra Irak da Pakt'tan ayrıldı ve Bağdat Paktı'nda hiçbir Arap ülkesi kalmadı. Paktın üyeleri artık Türkiye, İngiltere ve İran'dan ibaretti. Bir süre sonra, Türkiye'nin ısrarıyla Pakistan da üye oldu. Bölgedeki Arap ülkelerinin tepkilerinden çekinen ABD bile Bağdat Paktı'na tam üye olmadı, gözlemci üyelikle yetindi.[97] Ortadoğu'da saflar belli olmuştu.

Türkiye ile Irak arasında ortak ekonomik ve ticari menfaatlerin etkisiyle bir yakınlaşmanın ortaya çıkması uzun yıllar aldı. Bu ilişkiler 1980'li yıllarda gelişme gösterdi. Kerkük-Yumurtalık boru hattı inşa edildi. Türk firmaları Irak'ta büyük ihaleler aldılar. Irak Türkiye'nin başlıca ticaret ortaklarından biri oldu. İran-Irak savaşında Türkiye'nin Tahran Büyükelçiliği Irak'ın menfaatlerini, Bağdat Büyükelçiliği de İran'ın menfaatlerini bulundukları ülkelerde korumakla görevlendirildi. Savaşan iki ülkenin, aynı devletten kendi menfaatlerini karşı taraf nezdinde korumasını istemesinin dünya diplomasi tarihinde örneği pek az.

Soğuk Savaş döneminin kısa ömürlü olan ve pek de başarılı sayılmayan örgütlenmelerinden biri Bağdat Paktı, diğeri ise Balkan Paktı idi. 1950'lerin başında, Türkiye'nin NATO'ya girmesinden sonra Sovyet yayılmasını engellemeyi amaçlayan girişimlerden biri olan bu Pakt da uzun ömürlü olamadı. Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya'yı bir araya getiren bu Pakt kısa bir zamanda işlevini kaybetti. Esasen Sovyetler'in güdümündeki diğer Balkan ülkeleri, Bulgaristan, Romanya ve Arnavutluk Pakta katılmamıştı. Katılmaları da beklenemezdi. Tito'nun Sovyetler Birliği'ne başkaldırmasından sonra ciddi bir Sovyet tehdidinden çekinen Yugoslavya, bu Pakta katılmıştı ama bu tehdidin azaldığını gören ve Bağlantısızlar Hareketi'nin liderliğini daha cazip bulan Tito, Pakt'tan çekildi ve Balkan Paktı böylece işlevini tamamen yitirdi, kısa bir süre sonra da sona erdi.

---

97 Yavuzalp, s. 79-80.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'yi de yakından ilgilendiren Ortadoğu ve Balkanlar'daki bazı gelişmeler böyle. Türkiye o dönemde NATO'nun sadık bir üyesi olarak, Batı ülkelerinin menfaatlerini gözeten bir politika izliyor. Bunun istisnası Kıbrıs sorunu. Ama özellikle Cezayir'in bağımsızlığı ve Süveyş krizi konularında ilgili müttefiklerinin görüşlerini savunmayı uygun buluyor. Bu NATO içindeki genel eğilimi yansıtıyor mu? Pek değil.

Türkiye NATO üyesi olmakla güvenlik çıkarlarının korunmasında çok önemli kazançlar sağlamıştı. Türkiye'nin coğrafi ve stratejik özelliklerini ve Soğuk Harp döneminin gergin koşullarını hatırlamak bu gerçeği görmek için yeterli. Ama şu da anlaşılmıştı ki, sadece NATO'ya üye olmak, her zaman, her koşulda ülkenin bütün dış politika sorunlarını çözmeye yetmiyor.

İttifaklar, tabii ki, çok önemliydi. Devletler ortak bir düşmana, ortak bir tehlikeye karşı veya açık bir tehdit olmasa da ortak savunmaları için bir güç birliği içine girmişlerdi, kader birliği yapmışlardı. Ama bunu yaparken İttifakın dışındaki konularda kendi milli menfaatlerini koruma haklarını terk etmiş değillerdi.

Süveyş olayı ve Küba krizi bu gerçeğin anlaşılması için belki de ilk işaret olmuştu. Ama bu işaretin herkesçe yeterince anlaşılıp hayata geçirilmesi için yılların geçmesi gerekti. Soğuk Savaş döneminde yaşanan bu tecrübelerden sonra her iki taraf da gerginlikten çok, makul ve dengeli bir yumuşama politikası gütmenin kendi çıkarlarına daha çok hizmet edeceğini anlamaya başladılar.

Helsinki Nihai Senedi ve Yumuşama Politikası

Yumuşama politikasının en somut ve en önemli sonucu 1975 yılında Helsinki'de düzenlenen uluslararası toplantıda alındı. Doğu ve Batı ülkelerinden 35 devletin katıldığı bu konferansın sonunda yayınlanan Helsinki Nihai Senedi yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu belge daha sonraki yıllarda Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın yıkılmasının başlangıç noktası sayılabilir. Zira o tarihe kadar demokrasi ve insan hakları konularında çok katı bir politika izleyen Sovyetler Birliği, Helsinki Nihai Senedi ile bu alanda bazı açılımlarda bulunmayı kabul etti. Üç "sepetten" oluşan bu Senedin birinci bölümü güvenlikle ilgiliydi. Bu bölümün en önem-

li maddesi de sınırların değişmezliğini güvence altına alan hükümdü. İkinci sepet daha çok ekonomik işbirliği konularını düzenliyordu. Üçüncü sepet ise insan hakları alanında taraf ülkelerin uyacakları ilkeleri ve basın özgürlüğü ile ilgili hükümleri içeriyordu. Helsinki Nihai Senedi'nin belki de en önemli bölümü buydu. Artık bu senedi imzalayan ülkeler insan haklarını bir iç mesele olarak sayamayacaklardı.

Bu tarihten sonra Sovyetler Birliği'ndeki ve Doğu Avrupa ülkelerindeki özgürlükçü düşünce sahipleri örgütlendiler. Çeşitli ülkelerdeki insan hakları derneklerinden de büyük destek gördüler. Her ne kadar komünist yönetimler bir süre daha baskı yöntemlerini sürdürmeyi denedilerse de hiçbir şey artık demokratikleşme sürecini durduramazdı ve durduramadı. 1980'li yıllarda Doğu Avrupa ülkelerinde ilk özgürlük bayrağını açan Polonya Solidarnosc örgütü oldu. 1989 yılında Batı ülkelerine geçmek isteyenlerin önce yığınlar halinde Prag'daki Alman Büyükelçiliği bahçesine sığınmaları, Macaristan'ın, Batı'ya geçmek isteyenler için Avusturya sınırını açmak zorunda kalması, Doğu Berlin'deki özgürlük yanlısı büyük gösteriler, Berlin Duvarı'nın yıkılması Helsinki Senedi ile tohumları atılan özgürlük hareketinin sonuçlarıydı. Bir milletlerarası anlaşma milletlerin kaderini değiştirmiş, Doğu Avrupa'da 45 yıldan beri süren Sovyet hâkimiyetini sona erdirmişti.

Batı ülkeleri haklı olarak bu gelişmeleri kendi özgürlükçü ideolojilerinin bir zaferi olarak kutladılar. Demokrasi ve insan hakları kavramları; nükleer silahların, ileri teknolojiye dayalı askeri güçlerin yapamadığını yapmış, Batı'nın hasım saydığı bir rejimi devirmiş, yarım yüzyıla yakın süre bir hayal gibi görülen Almanya'nın birleştirilmesini sağlamıştı.

Ancak, Sovyetler Birliği hâlâ sahip olduğu nükleer güç ile bir süper devlet konumundaydı. Uzun menzilli stratejik füzeler konusunda Amerika ile Sovyetler Birliği arasında yapılan Anti Balistik Füzeler (ABM) Antlaşması ile bir denge kurulmuştu ama Sovyetler'in Batı Avrupa'daki hedeflere yönelik çok sayıda orta menzilli füzesi de bulunuyordu. Sovyetler'in konvansiyonel silahlarda da büyük üstünlüğü vardı. Hiç değilse ellerindeki konvansiyonel silahlar sayıca Batılılarınkinden çok fazlaydı. ABD Başkanı Reagan Sovyetler'in bu

üstünlüğünü bertaraf etmek için, 1970'li yılların sonunda ve 1980'li yılların başında iki önemli projeyi benimsemişti. Bunlardan biri Batı Avrupa ülkelerine orta menzilli Amerikan Pershing ve Cruise füzelerini yerleştirmeyi, diğeri de Stratejik Savunma İnisiyatifi (SDI) adı altında uzayda Sovyet füzelerini engelleyebilecek füzeler konuşlandırmayı öngörüyordu. Avrupa'da yerleştirilecek füzeler Sovyetler'in SS-20 füzelerine karşı düşünülmüştü.

Amerika'nın bu önerileri Avrupa'da ciddi kuşkular uyandırdı. Amerikan füzelerini konuşlandırmanın bir süreden beri Sovyetler'le sürdürülen yumuşama politikasına zarar vereceği, gerginliği arttıracağı ve hatta bir askeri çatışma riski yaratacağı düşünülüyordu. Kamuoyunun önemli bir bölümü de bu konuşlandırmalara karşıydı. Bu projeye karşı büyük gösteriler oldu. Sivil toplum örgütleri de Amerikan füzelerinin yerleştirilmesine kuvvetle karşı çıkıyorlardı. Almanya'daki bazı Amerikan üslerine karşı göstericiler şiddet kullanarak saldırıya geçtiler. Bazı Avrupalı politikacılar da bu konuşlandırmaya karşı çıktılar. Daha sonraki yıllarda parti başkanlığına kadar yükselecek olan Almanya Sosyal Demokrat Partisi liderlerinden Oscar Lafontaine, Almanya'nın NATO'nun askeri yapısından ayrılmasını önerdi.

Batı Avrupa'daki bu kaygıları kendi hesabına değerlendiren Sovyetler Birliği baskılarını arttırdı. 1983 yılı başında Bonn'u ziyaret eden Sovyet Dışişleri Bakanı Andrey Gromyko, Pershing füzelerinin konuşlandırıldığı gün, Cenevre'deki silahsızlanma görüşmelerinden çekileceklerini söyledi.

Bütün bu baskılara rağmen NATO ülkelerinin hükümetleri, Amerikan füzelerinin Batı Avrupa'da konuşlandırılmasını kabul ettiler. Başka konularda ABD ile her zaman görüş birliği içinde olmayan Fransa dahi bu konuşlandırmayı destekledi.

ABD bir yandan bu caydırıcı silahları konuşlandırırken, bir yandan da görüşmeler yoluyla Sovyetler'i karşılıklı olarak orta menzilli füzeleri kaldırmaya ikna etmeye çalışıyordu. Reagan, *"Benim hedefim nükleer silahlardan arındırılmış bir dünya yaratmaktır,"* diyordu.[98]

---

98 Kissinger, *Diplomacy*, s. 776-781.

1986 yılında İzlanda'nın başkenti Rejkjavik'de yapılan Reagan -Gorbaçev zirvesinde nükleer silahsızlanma hedefine bir hayli yaklaşıldı. 48 saat süren çetin görüşmelerde iki lider, ilke olarak bütün stratejik güçlerin beş yıllık bir süre içinde % 50 azaltılması, on yıl içinde de bütün balistik füzelerin imha edilmesi konusunda ilke anlaşmasına varmışlardı. Gorbaçev dünyadaki bütün nükleer silahların ortadan kaldırılmasını önerdi. Bu, Reagan'ın genel yaklaşımına aykırı değildi. Reagan bu öneriyi kabul etme noktasına yaklaşmıştı. Bu konuda tam bir anlaşmaya varılması Doğu-Batı ilişkilerinde yapısal değişikliklere yol açabilecekti. Bunun bir sonucu da, iki süper devletten başka İngiltere, Fransa ve Çin'in de ellerindeki nükleer silahları imha etmeleri olacaktı. Oysa bu devletlerden hiçbiri bunu yapmaya hazır değildi.

Rejkjavik'te bütün çabalara rağmen bir anlaşmaya varılamadı. Zira Gorbaçev ABD'nin uzaya füze önleyici sistemler konuşlandırmasını öngören SDI projesinden vazgeçmesini, bu sistemin geliştirilmesine yönelik testlerin durdurulmasını istiyordu. Gorbaçev'in bu konudaki ısrarlı talepleri üzerine Reagan görüşme masasını terk etti. Zirve toplantısının bu şekilde sonuçlanması dünyadaki bütün nükleer silahların imhası hedefinin görünebilir bir gelecekte gerçekleştirilme olasılığını ortadan kaldırmıştı. İngiltere, Fransa ve Çin rahatlamıştı. Bu yolda bir karar alınmadığı için artık kimse onlara ellerindeki ulusal nükleer silahları imha etmeleri için baskı yapamayacaktı.

Rejkjavik görüşmeleri işte böyle bitti ama bu, silahsızlanma görüşmelerinin sonu olmadı. Sovyetler Birliği kendi tezlerinde aşırı derecede ısrar ederek bir yere varamayacağını anlamıştı. Bir süre sonra Cenevre'de sürdürülen görüşmelerde anlaşmaya varıldı. Buna göre ABD ve Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da konuşlandırılmış orta menzilli bütün füzeleri imha edilecekti. Bu karar İngiltere ve Fransa'nın elindeki füzeleri kapsamıyordu. Artık Sovyetler'in Batı Avrupa'ya yönelik füze tehdidi ortadan kalkıyordu. Pershing ve Cruise füzelerinin Avrupa'ya yerleştirilmesi kararı caydırıcılık etkisini tam olarak yapmış ve Sovyetler'in kendi füze sistemlerini imha etmeyi kabul etmesi sonucunu doğurmuştu.

Bu gelişmenin bir başka boyutu da şuydu: Eğer ABD ve

Avrupalı NATO üyeleri, basının ve kamuoyunun şiddetli tepkisine boyun eğerek bu füzeleri konuşlandırmaktan vazgeçselerdi Avrupa'daki Sovyet füzelerinin imhası mümkün olamayacak, Sovyetler muhtemelen güçlü silahlarla Batı Avrupa'yı tehdit etmeye daha uzunca bir süre devam edecekti. Böylece Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın dağılması belki uzun yıllar mümkün olamayacak, Doğu-Batı ilişkileri farklı bir seyir izleyecekti. Bu olumsuz durumların ortaya çıkmamasının en önemli nedeni Batılı liderlerin kendi kamuoylarının baskısına direnmeyi bilmeleridir. Bu olay kamuoyunun her zaman ve her koşulda itaat edilmesi gereken bir güç olmadığını, devlet adamlarının ulusal veya ortak çıkarlarının başka türlü davranılmasını gerektirdiği hallerde kamuoyu baskısına karşı direnebileceklerini, direnmeleri gerektiğini ortaya koyuyor.

1980'li yılların sonunda artık Sovyetler Birliği'nin ve Varşova Paktı'nın sonun geldiği görülüyordu. Buna rağmen Gorbaçev 1989 Ekimi'nde Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin 40. Kuruluş yıldönümü vesilesiyle Doğu Berlin'e yaptığı ziyaret sırasında yaptığı konuşmada Berlin Duvarı'nın yıkılmasını isteyenleri eleştiriyor ve savaştan sonra Avrupa'da ortaya çıkan durumun barışın korunmasına olanak verdiğini söylüyordu.[99]

Gorbaçev'in bu konuşmasından dört hafta sonra Berlin Duvarı bir insan seli tarafından yıkıldı. 10 ay sonra Gorbaçev iki Almanya'nın birleştirilmesini kabul etti. Bu arada Doğu Avrupa'daki bütün komünist hükümetler çöktü. Varşova Paktı dağıldı. Bu döneme damgasını vuran Gorbaçev, Batı ülkelerinden büyük destek aldı ama Rus halkından aynı desteği aldığı kuşkulu. Gorbaçev Sovyetler Birliği'ndeki sistemde nelerin işlemediğini, nelerin bozuk olduğunu görmüştü ama yeni ve sağlıklı bir sistem kurmaya belki de gücü ve zamanı yetmemişti. Böyle bir sistemi baştan aşağıda yeniden kurabilecek kadroları da yoktu. Gorbaçev 1989 yılı başlarında Kissinger'le yaptığı bir konuşmada, daha 1970'li yıllarda şimdiki Gürcistan Cumhurbaşkanı Shevardnadze ile birlikte komünist sis-

99 Kissinger, *Diplomacy*, s. 795.

temin tepeden tırnağa kadar değişmesi gerektiği görüşüne varmış olduklarını anlatmış, *"Nelerin yanlış olduğunu görmek çok kolaydı, neyin doğru olduğunu bilmek işin zor kısmıydı,"* demişti.[100] Gorbaçev işin zor kısmına çare ararken iktidardan ayrılmak zorunda kaldı. Önce 1991 yılının Ağustos ayında kendisine karşı başarısız bir darbe girişiminde bulunuldu. Bu darbe güç kullanılarak bastırıldı. Rus Parlamento binasına sığınan darbeciler tank ateşi altında teslim oldular. Ama Gorbaçev bu olaydan beş ay sonra iktidardan ayrılmak zorunda kaldı. Darbecileri engelleyen siyasetçilerin başında gelen Yeltsin devlet başkanı oldu. Gorbaçev daha sonra yapılan seçimlerde de bir varlık gösteremedi, halkın desteğini sağlayamadı. Gorbaçev iktidardan ayrıldı ama onun şeffaflık ve yenilenme düşünceleri uzun yıllar Rusya'nın yeniden yapılanmasında ve dünya ile ilişkilerinde yol gösterici oldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ilişkilerde yeni bir düzen arayışının hikâyesi kısaca böyle. İki dünya savaşı arasındaki yıllardan Soğuk Savaş'ın sonuna kadar geçen dönem bir bütün olarak değerlendirildiğinde dikkat çeken bazı noktalar şunlar:

- Savaş yıllarında demokratik ülkeler, totaliter devletlerle nüfuz bölgeleri için pazarlık yapabiliyorlar ve bazı ülkeleri karşı tarafın nüfuz bölgesine bırakmakta sakınca görmüyorlar.
- Ortak bir düşmana karşı savaşmak gerektiğinde karşıt ideolojilere sahip devletler bile birbirleri ile güç birliği yapabiliyorlar.
- Aynı ideolojiye sahip müttefik ülkeler savaş zamanında bile görüş ayrılıklarına düşebiliyor ve farklı strateji ve taktikler uygulayabiliyorlar.
- Birbirlerine haber vermeden zıt ideolojiye sahip bir devletle gizli anlaşmalar yapabiliyorlar.
- En büyük devletlerin liderleri bile bazen büyük değerlendirme hataları yapabiliyorlar.
- Batı demokrasilerinin liderleri şartlar gerektirdiği zaman totaliter liderleri yüceltebiliyorlar.

---

100 Kissinger, *Diplomacy*, s. 798.

- Savunulan bütün yüksek ideallere rağmen devletler arasında çıkar çatışmaları ve nüfuz mücadeleleri devam ediyor.
- Devletler askeri açıdan bir mücadeleye hazır olmadıkları zaman hasım ülkelerin başka devletleri işgal etmesine göz yumabiliyorlar.
- Bazı ülkeler savaş dönemlerinde bile büyük devletlerin talep ve baskılarına direnebiliyorlar ve en zor koşullarda ulusal çıkarlarını koruyabiliyorlar.

Bu örneklerin çoğu özellikle savaş dönemlerinden seçilmiştir. Çünkü bu gibi dönemlerde uluslararası ilişkilerin gerçek boyutlarını ve diplomasinin özelliklerini daha iyi görmek ve değerlendirmek mümkündür. Barış zamanlarında daha iyi saklanabilen siyasi manevralar ve diplomatik taktikler savaş zamanlarında, şartların ve zaman faktörünün zorlamasıyla gizlenemeyecek bir nitelik kazanabiliyor. O bakımdan savaş veya büyük gerginlik dönemlerindeki diplomatik gelişmeleri özenle incelemek ve bunlardan dersler çıkartmak gerekiyor. Bu incelemeleri yaparken unutulmaması gereken bir nokta yukarıda anlatılan önemli görüşmelerin hemen hemen tümünün sessiz diplomasi yöntemiyle gerçekleştirilmiş olduğu.

Yukarıda anlatılan hususlar bazı ülkeleri veya onların liderlerini eleştirme amacı gütmüyor. Bugün bazı davranışlarının ve kararlarının hatalı olduğu anlaşılan o zamanın liderleri, aslında pek çok konuda kendi ülkelerine, barışa ve insanlığa büyük hizmetler yapmışlardı. Bunun için sadece Truman Doktrini ve Marshall Planı örneğini hatırlamak bile yeterli. Aynı şekilde büyük devletleri her zaman diğer ülkeler için olumsuz niyetler besleyen, çekinilecek hasım devletler gibi görmek de yanlış olur. Yalnız dikkat edilmesi gereken nokta, diğer ülkelerin olduğu gibi, büyük devletlerin de dış politika alanında karar alırken öncelikle kendi ulusal menfaatlerini düşündükleridir. Bunda da şaşılacak bir şey yoktur. Dış politikanın tabiatı böyledir. Burada değinilen hususlar sadece dış politikanın bazı özelliklerini anlatmayı hedefliyor. Bu olayları ve gerçekleri hatırlayanlar dış politika konularında değerlendirme yaparken, yargılara varırken daha dikkatli olabilirler.

Dünyada Demokratikleşme Süreci

Varşova Paktı'nın çöküşü ve Doğu Avrupa ülkelerinin demokrasiye geçişleri ile yaşanan başarı örneğinden sonra demokrasinin aynı hızla dünyanın diğer bölgelerine yayılması beklenirdi. Gerçekten Latin Amerika'da, Afrika'da, Uzakdoğu'da birçok devlet 20. yüzyılın sonlarında demokratik rejime geçti. Dünyada yaşayan insanların yarıdan çoğu demokratik yönetimlere kavuştular. Freedom House örgütünün 1991 yılında yaptığı bir araştırmaya göre dünyadaki 183 ülkeden 91'i demokrasiyle yönetiliyor, 35 ülke de demokrasiye geçiş süreci içinde bulunuyordu. Oysa 1972 yılında sadece 44, 1980 yılında da 56 ülke demokratik ülkeler arasında sayılıyordu.[101]

Freedom House'un 1972-1973 yıllarını 2001-2002 yılları ile kıyaslayan araştırmasının özeti aşağıdaki tabloda görülüyor.

Dünyada Demokratikleşme Süreci

	1972-1973		2001-2002	
	Ülke Sayısı	%	Ülke Sayısı	%
Özgür Ülkeler	43	30	86	42
Kısmen Özgür	34	24	58	23
Özgür Olmayan	67	46	48	35
Toplam	144	100	192(*)	100

Kaynak: Freedom House, Annual Survey of Freedom

(*) *Ülkelerin sayılarındaki artış, geçen dönem içinde yeni bağımsız devletlerin ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır.*

Yukarıdaki tablo genel gidişin olumlu yönde olduğunu gösteriyor. Ancak bu gelişmeye biraz daha dikkatle bakmakta ve bu verilerin ne derecede objektif verilere dayandığını araştırmakta fayda var.

---

101 Snyder, s. 313. Jack, *From Voting to Violence*, W.W. Norman Company, New York, 2000.

Freedom House, dünyadaki bağımsız 192 ülkenin her birine siyasi haklar ve özgürlükler kategorisinde iki not veriyor. Bu notlar bir ile yedi arasında sıralanıyor. Demokratik alanda en iyi ülkenin notu 1, en kötüsününki 7. Tabloya yakından bakıldığında şaşırtıcı bazı durumlar göze çarpıyor. Örneğin Türkiye "kısmen hür olan" ülkeler grubuna alınmış. Notu siyasi haklar kategorisinde 4, özgürlükler kategorisinde 5. Türkiye tamamen hür olan 86 ülkenin gerisinde gösterilmiş. Freedom House'un listesinde kısmen hür sayılan ülkeler arasında da Türkiye'den daha ileride yer alanlar var. Türkiye'den daha demokratik sayılan ülkelerden bazıları şunlar: Arnavutluk, Bangladeş, Botsvana, Fiji, Gürcistan, Endonezya, Lesoto, Malavi, Mozambik, Namibia, Nepal, Nikaragua, Paraguay, Sri Lanka, Tanzania, Ukrayna... Liste böyle uzayıp gidiyor. Şimdi, 54 yıl önce Avrupa'nın en demokratik ülkeleriyle birlikte Avrupa Konseyi'nin kurucu üyesi olan, İnsan Hakları Sözleşmesini imzalamış, İnsan Hakları Divanının mecburi yargısını kabul etmiş, 56 yıldan beri çok partili demokrasiyle yönetilen ve defalarca iktidarların seçimle el değiştirmiş olduğu Türkiye'yi bütün bu ülkelerin gerisinde saymak için insanın insaf duygularını bir hayli zorlaması gerekiyor. Bu örneklere bakılınca diğer ülkelerle ilgili olarak yapılan değerlendirmeler hakkında da dikkatli olunması gerektiği anlaşılıyor.

Bütün bilim adamları Freedom House ile aynı fikirde değil. Örneğin Profesör Bernard Lewis'e göre bütün İslam ülkeleri arasında tek bir demokratik ülke var. O da Türkiye.[102] Freedom House'a göre de bütün İslam ülkeleri arasında tek bir demokratik ülke var. Ama o Türkiye değil, Mali... Aynı konuda araştırma yapan başka kaynaklar da var. Onların rakamları ve değerlendirmeleri daha değişik.[103]

Türkiye'nin demokratik bir ülke olarak önemini farkeden sadece Prof. Bernard Lewis değil. 4 Şubat 2002 tarihinde Münih'te yapı-

---

102 Lewis, Bernard, *Why Turkey is the Only Muslim Democracy?*, Middle East Quarterly, March 1994.

103 Örnek olarak bkz. Held, David ve diğerleri, *Global Transformations*, Stanford University Press, Stanford, 1999, s. 47. Dünyanın çeşitli bölgelerinde demokrasinin evrimiyle ilgili daha ayrıntılı bilgiler için, bkz. Öymen, Onur, *Geleceği Yakalamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 234.

lan 38. Avrupa Güvenlik Politikaları Konferansı'nda (Verkunde) bir konuşma yapan ABD Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz'in şu sözleri dikkat çekici: *"NATO'da müttefikimiz olan Türkiye, İslam dünyasının demokrasi ve refah hedefi için bir model oluşturuyor. Türkiye'yi bazı sorunlarından dolayı eleştirenler, sorunlarla temel unsurları birbirine karıştırıyor. Türkiye'nin bugünkü meselelerine gereğinden fazla dikkat gösterip bu ülkenin nereye doğru gittiğini görmezlikten geliyorlar. Temel unsur Türkiye'nin demokratik niteliğidir. Türkiye kendini yönetenleri seçim sandığında değiştiriyor... Bugünkü sorunlarını çözecek ve geçen yüzyılda sağladığı gelişmeyi sürdürecek bir Türkiye, İslam dünyasına, dini inançlarla modern laik demokratik kurumları uyum içinde yaşatma örneği olabilir."*

Türkiye'nin modern bir toplum olup olmadığının göstergelerinden biri de kadınların çeşitli mesleklerdeki oranı. *International Herald Tribune* gazetesinin bir araştırması bu alanda ilginç sonuçlara ulaştı. Orada verilen bilgilere göre Türkiye'deki doktorların % 30'u kadın. Bu oran Amerika'da % 11,2. Türkiye'deki hâkimlerin de % 5'i kadın. ABD'de bu oran istatistiklere giremeyecek kadar düşük. Türkiye'de ilk kadın hâkimin Yüksek Mahkeme'ye seçilme tarihi 1954. O tarihe kadar dünyada böyle bir göreve gelen kadın yok.[104] Kadınların oy verme hakkına kavuşmalarında da Türkiye birçok Avrupa ülkesinin önünde yer almıştı.[105]

Geçmişte de dünya ülkeleri hakkında farklı görüşler ve değerlendirmeler yapılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda gelişme yolundaki ülkelerin insanlarının Batılılarla eşit düzeyde görülmediğinin, onların demokratik haklara pek layık bulunmadıklarının bazı ilginç örnekleri var. Churchill'in 1931 yılında yaptığı bazı konuşmalar, bu ünlü liderin insanlar arasındaki eşitlik fikrini pek benimsemediğini; örneğin Hindistan toplumunun büyük lideri Gandi'yi küçümsediğini gösteriyor.[106] Churchill İngiliz

104 IHT, 16 May 1979.

105 Bu konuda mukayeseli bir tablo için bkz. Öymen, Onur, *Geleceği Yakalamak*, s. 233. Profesör Nermin Abadan-Unat'ın Türkiye'de kadının yeri konusundaki araştırmaları bu konuda daha kapsamlı bilgiler veriyor.

106 Parker, s. 19.

Avam Kamarası'ndaki tartışmalarda Hindistan'a bağımsızlık verilmesi düşüncesine karşı çıkanların da arasında bulunuyordu.

Hindistan bağımsızlığına kavuştuktan sonra demokrasi alanında çok ileri adımlar attı. Hatta dünyanın nüfusu en büyük, demokratik devleti oldu. Churchill'in küçümsediği Gandi bu demokrasi mücadelesinde öncülük yaptı. Hindistan halkının kahramanı oldu ve dünyanın saygınlığını kazandı. Ama dünyanın başka bölgelerinde demokrasi aynı hızla gelişmedi. Örneğin Ortadoğu bölgesi bugün bile demokrasi alanında yeterli ilerlemenin sağlanamadığı bölgelerin başında geliyor. Rusya'da ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokrasinin gelişmesi için büyük çaba sarf eden ülkeler, aynı çabayı Ortadoğu için de gösterdiler mi? Pek söylenemez. Belki de bu bölgede halkların demokrasiye kavuşturulmasından daha öncelikli konular, hedefler vardı. Gene de Helsinki Nihai Senedi'nin bir benzerini Ortadoğu'ya ve diğer İslam ülkelerine benimsetme yolunda bazı çabalar oldu.

Bu çabaların öncülüğünü Türkiye yaptı. Türkiye, Helsinki Nihai Senedi kadar iddialı bir projeyle ortaya çıkmadıysa da Nihai Senet'te yer alan güven ve güvenlik arttırıcı önlemlerden esinlenen bir öneriyi 1988 yılında Amman'da yapılan İslam ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında ortaya attı. Doğrusu bu önerinin kabul edilme şansının pek yüksek olmadığı düşünülüyordu. Gene de Türkiye'nin önerisi kabul edildi. Uygulanacak önlemleri saptamak üzere beş kişilik bir yüksek şahsiyetler grubu kuruldu ve bu grup çeşitli İslam ülkelerinde birkaç defa toplandı. Ama bu girişim sonuç vermedi. İslam ülkelerinin başka öncelikleri vardı. Bölgeye ileride demokrasiyi getirebilecek mütevazı adımların atılması bile kuşkuyla karşılanıyordu. Esasen dünya kamuoyunun gündeminde de Ortadoğu'ya demokrasi getirmek gibi bir madde yoktu. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'ndan sonra bütün insanlık için düşünülen ve uluslararası ilişkilerin temelini oluşturması önerilen demokrasinin hiç değilse şimdilik Doğu Avrupa ülkelerinde ve dünyanın bazı başka bölgelerinde yerleşmesi yeterliydi. "Realpolitik" bunu gerektiriyordu.

Soğuk Savaş döneminde Doğu Avrupa'ya demokrasiyi getirmek için çok çalışılmış, çeşitli yöntemlere başvurulmuştu ama dünya

çapında bir demokratikleşme hareketi başlatılmamıştı. Bu alandaki çalışmalar daha çok bazı sivil toplum örgütlerinin gayretleriyle sınırlıydı.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi Batı Avrupa'ya yönelik tehdidi de ortadan kaldırmıştı. Eski kutuplaşmalar anlamını yitirmişti. Şimdi dünyada yeni bir düzen kuruluyordu. Bu düzenin en önemli unsurlarından biri de demokratikleşme süreciydi. Ama demokrasiyi bütün dünyaya yaymak için hazırlanmış bir strateji var mıydı? Bütün müttefikler bu konuda görüş birliği içinde miydiler? Pek söylenemez. Gerek bu konuda, gerek bazı başka konularda müttefikler arasında görüş ayrılıkları hep vardı. Tarih boyunca olduğu gibi...

Müttefikler Arasında Görüş Ayrılıkları

Müttefik ülkeler arasında görüş ayrılıklarının örneklerine Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren rastlanıyor. O savaşın sonlarında İngiliz Başbakanı Lord Curzon, *"Büyük devletler içinde en çok çekindiğim Fransa'dır. Bu ülke dünyanın her tarafında, hatta Hindistan civarında bile güç sahibidir,"* diyordu. Oysa Fransa ve İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olarak birlikte savaşmışlardı. O dönemde İngiltere, Amerika ile de büyük bir rekabet içindeydi ve İngiliz devlet adamlarının ABD Başkanı Roosevelt'e karşı büyük bir hayranlık duymadıkları biliniyordu.[107]

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru ve savaşı izleyen ilk yıllarda Roosevelt ve Truman ile Churchill arasında Stalin'e karşı izlenecek politikalar konusunda derin görüş ayrılıkları olduğu biliniyor. Süveyş krizi sırasında da ABD'nin İngiltere ve Fransa ile tam bir görüş ayrılığı içinde olduğu bir sır değil.

Soğuk Savaş yıllarında dikkati çeken bir gelişme de NATO içinde Fransa ile Amerika arasındaki görüş ayrılıklarıydı. Fransa İkinci Dünya Savaşı'nın galipleri arasında sayılıyordu. Fransız mukavemet örgütü büyük yararlılıklar göstermiş, Fransız halkı büyük acılar çekmişti. Ama savaşın sonunda Fransa'nın kendi gayretinden

---

107 Kennedy, Paul, *The Realities Behind Diplomacy*, Fontana Press, London, 1985, s. 211, 229.

çok Amerika ve İngiltere gibi müttefiklerinin sayesinde kurtarıldığı da herkesçe biliniyordu. Savaş sırasında ve sonrasında müttefik ülkeler arasında yapılan Tahran, Kahire, Yalta ve Potsdam konferanslarına Fransa'nın davet edilmesi kimsenin aklına gelmemişti. Roosevelt'in dünyaya savaştan sonra yön verecek "dört polis devlet" inden biri Fransa değildi. Fransa daha çok Churchill'in gayretleriyle büyük devletler arasına girmişti.

Fransa başlangıçtan itibaren NATO üyesiydi ama ABD ile arasında öteden beri ortak yaklaşımlar bulunması mümkün olamamış ve yeterince sıcak ilişki kurulamamıştı. De Gaulle devletler arasındaki ilişkilerin milli menfaat hesaplarına dayandığına inanıyordu. Ortak idealler gibi düşünceler onun uluslararası ilişkiler anlayışında en önemli ölçü değildi. De Gaulle şöyle diyordu: *"Dünya zıt güçlerle doludur. İnsanların sağduyusu bu zıtlaşmaların her zaman şiddete yol açmasını engeller. Ama rekabet hayatın doğal kuralıdır. Son tahlilde dünyada barışın sağlanmasına olanak veren, bu rekabet sonucunda ulaşılan dengelerdir."*

De Gaulle bu düşüncelerini bazen şaşırtıcı sözlerle dile getirirdi. O zamanki ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'in: *"Almanya'nın Avrupa'ya egemen olmasını nasıl önleyeceksiniz?"* sorusuna kısa ama çarpıcı bir cevap vermişti: *"Savaşla."* De Gaulle bu sözleri söylediğinde iki ülke de NATO üyesiydi ve De Gaulle ile Adenauer arasında Sürekli Barış Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden altı yıl geçmişti. ABD'nin NATO içinde dayanışma ve işbölümü önerilerine De Gaulle'ün cevabı şöyleydi: *"Bir büyük devletin kaderini, ne kadar dost olursa olsun başka ülkelerin kararlarına ve hareketlerine bırakmasına müsamaha edilemez..."*[108]

De Gaulle'ün bu düşünceleri yabancılar tarafından da biliniyordu. Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Gromyko, De Gaulle için şöyle demişti: *"İnatçı General De Gaulle, Fransa'nın menfaatleri bahis konusu olduğunda Vaşington'a hayır demekten korkmazdı."*[109] De Gaulle Avrupa'nın güvenliğinin sağlanmasında uzun vadede sadece Amerika'ya güvenilemeyeceğini düşünüyordu. Avrupa ken-

---

108 Kissinger, *Diplomacy*, s. 604-605.

109 İnan, s. 32.

di savunma gücünü kurmalıydı. Her zaman açıkça söylenmese de bu gücün öncülüğünü de Fransa yapmalıydı. De Gaulle ABD'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın yardımına üç yıl geç geldiğini, İkinci Dünya Savaşı'na da Fransa işgale uğradıktan sonra katıldığını hatırlatıyordu. ABD Avrupa'da entegrasyonu, De Gaulle ise Avrupa'nın otonomisini savunuyordu. Nükleer konusunda da Fransa kendi ulusal nükleer gücünü NATO'nun şemsiyesi altına sokmayı kabul etmiyordu. Bu konuda İngiltere de Fransa'dan farklı bir yaklaşım içinde değildi.

Özetle Fransa NATO içinde ABD'nin gerisinde kalmayı, daha az önemli ve daha az etkili bir devlet olmayı kabul etmiyordu. De Gaulle bu düşünceyle 17 Eylül 1958 tarihinde ABD Başkanı Eisenhower ile İngiltere Başbakanı Macmillan'a bir muhtıra verdi. Bu muhtırada NATO'nun yeni bir yapıya kavuşturulması öneriliyordu. İttifakın içinde ABD, Fransa ve İngiltere'nin devlet ve hükümet başkanlarından oluşacak bir üst yönetim oluşturulacak, bu yönetimin bir kurmay heyeti olacak, üç ülkenin liderleri düzenli aralıklarla toplanacak, ortak stratejiyi saptayacak ve dünyanın güvenliğini etkileyebilecek ortak kararlar alacaklardı.[110] Peki diğer NATO üyeleri ne yapacaktı? Onlar bu kararlara uyacaklardı. Zaten onlar büyük devlet değillerdi ki!

De Gaulle bu önerisinde o kadar ısrarlıydı ki, bu teklifi kabul edilmezse Fransa'nın NATO'dan çekileceğini söylüyordu. ABD ve İngiltere De Gaulle'ün bu önerisini soğuk karşıladılar. Diğer NATO ülkeleri de NATO içinde iki kategori üye olmasına karşı çıktılar. Fransa bu itirazları sineye çekti mi? Hayır. Önce Fransız topraklarındaki Amerikan nükleer silahlarının geri çekilmesini istedi. Sonra NATO'nun entegre yapısı içinde yer alan Fransız donanma birliklerini geri çekti ve 1966 yılında da NATO'nun askeri yapısından ayrıldı. O tarihe kadar NATO'nun merkezi ve askeri karargâhı Paris'teydi. Fransa bunların da ülkeden ayrılmasını istedi. NATO Brüksel'e taşındı. Bu arada De Gaulle İngiltere'nin, o zamanki adıyla, Avrupa Ekonomik Birliği'ne katılma başvurusunu da iki kere veto etti.

---

110 Kissinger, *Diplomacy*, s. 610.

Bütün bu gelişmeler NATO ile Varşova Paktı arasındaki Soğuk Savaş'ın en gergin döneminde, Doğu ile Batı arasındaki "dehşet dengesi"nin egemen olduğu yıllarda oluyordu. NATO'nun birliğe, bütünlüğe ve dayanışmaya en çok ihtiyaç duyduğu dönemde İttifakın içinde bu görüş ayrılıklarının bulunması dikkat çekiciydi. Bu gelişmeler bir taraftan da, dünyadaki güvenlik şartları ne olursa olsun, bazı ülkelerin uluslararası ilişkilerinde milli menfaatlerini, eşitlik ve egemenlik haklarını her şeyden üstün tutabildiklerini gösteriyordu.

Fransa De Gaulle'den sonra da, İttifakın askeri yapısının dışında kaldı. NATO'ya üyeliğinin ilk yıllarında İspanya da askeri yapının dışındaydı ama sonra bu yapıya katıldı. Fransa askeri yapıda yer almayan tek ülke olma özelliğini koruyan tek devlet oldu. Buna karşılık NATO'nun öncülüğündeki Bosna ve Kosova harekâtlarına iştirak etti.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda müttefik ülkeler arasında başka alanlarda da görüş ayrılıklarına rastlandı. Örneğin 1950'li yıllarda ABD'de ortaya çıkan ve devlet yönetimindeki pek çok kimseyi komünizmin destekleyicisi veya sempatizanı sayan McCarthy hareketi Avrupa ülkelerinin şiddetli eleştirilerine yol açtı. Bu hareket nispeten kısa sürdü ve Batı Avrupa ile ABD arasında demokrasi ve özgürlükler konusundaki görüş ayrılıklarının fazla derinleşmesine yol açmadan sona erdi. Vietnam Savaşı da Atlantik'in iki yakası arasındaki görüş ve yaklaşım farklarını ortaya koydu. Birçok Batı Avrupa ülkesinde ABD'nin Vietnam'a yaptığı askeri müdahaleye eleştiriler yöneltildi, sokak gösterileri yapıldı.

Bütün bu dönem boyunca ABD ile Avrupa ülkeleri arasında ekonomik rekabet de devam etti. Bu rekabet bazen karşılıklı ticari engellemelere, boykotlara varacak ölçülere ulaştı. Özellikle uçak sanayiinde Boeing ile Airbus arasındaki rekabet sık sık devletler arasında bir çekişmeye dönüştü.

Bütün bu örneklerden de görüleceği gibi, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ihtilaf NATO içindeki tek görüş ayrılığı değildi, ama belki de en önemlisiydi. Bu iki ülke arasında sıcak çatışma olmadı ama birkaç kere tehlikeli durumlar yaşandı. Ege'de Yunanistan'ın tek taraflı olarak petrol arama girişiminde bulunması sırasında

ve Kardak'a asker çıkartması olayında çatışmanın eşiğine gelindi. Belki de bu iki müttefik ülkenin uzun yıllar boyunca sürdürdükleri gergin ilişkileri soğuk barış olarak adlandırmak daha doğru olur. Soğuk Savaş'ın en gergin dönemlerinde, NATO'nun dayanışmaya, ortak politikalara en çok ihtiyaç duyduğu dönemlerde Yunanistan'ın, "Tehdidin Kuzey'den değil Doğu'dan" yani bir müttefik ülke olan Türkiye'den geldiğini iddia etmesi, yalnız iki ülkenin ilişkileri açısından değil, NATO ittifakı bakımından da talihsiz bir gelişme oldu. Son yıllarda Türkiye ile Yunanistan arasında bazı güven arttırıcı önlemlerin kabul edilmesi, dışişleri bakanları düzeyinde başlatılan diyalog, bazı ekonomik ve teknik anlaşmaların imza edilmesi ilişkilere daha yumuşak bir havanın hâkim olmasına yol açtı.

Müttefikler arasında zaman zaman ortaya çıkan bu görüş ayrılıklarına rağmen NATO 50 yılı aşkın zamandan beri gücünü ve etkinliğini sürdürüyor ve bütün zamanların en etkili savunma ittifakı olma özelliğini koruyor.

Soğuk Savaş'tan Sonra Dünya

NATO caydırma görevini başarıyla yapmıştı. Avrupa'dan orta menzilli füzeler kaldırılmış, Doğu ile Batı arasında genel bir yumuşama havası ortaya çıkmıştı. Batı'daki demokrasi ve insan hakları hareketleri Doğu'ya da sirayet etmeye başlamıştı. Artık demirperde anlamını yavaş yavaş kaybediyordu. İşte bu ortam içinde Doğu Almanya'da halk özgürlük ve Batı'yla birleşme arzusunu büyük gösterilerle dile getirmeye başladı. 3 Ekim 1990 tarihinde Berlin Duvarı Doğu'dan Batı'ya doğru akan insan seline daha fazla dayanamadı. Bunun sonucunda iki Almanya'nın birleşmesi kaçınılmaz hale geldi. Varşova Paktı ve Sovyetler Birliği yıkıldı. 1990'lı yılların başında Rusya'nın demokrasiye geçişi, liberal ekonomiyi hiç değilse ilke olarak benimsemesi, Batı için fiilen bir tehdit olmaktan çıkması yeni dünya düzenini etkileyen başlıca unsurlar oldu. Artık "iki kutuplu dünya düzeninden", "dehşet dengesinden", "ideolojik kamplaşmalardan" kimse söz etmiyor. Doğu Avrupa ülkeleri tam bağımsızlıklarına kavuştular. Bunlardan Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan 1999 yılında NATO'ya girdi. Diğer

Doğu Avrupa ülkeleri de NATO üyeliğine aday. Eski Doğu Avrupa ülkelerinin tümü Avrupa Birliği'ne üye olmaya çalışıyor. Eski Sovyetler Birliği'nden 15, eski Varşova Paktı'ndan 20 bağımsız devlet doğdu.

Bu gelişmelerin Türk dış politikası üzerinde de büyük etkileri oldu. Soğuk Savaş döneminin nazik dengeleri içinde Kafkaslar'da ve Orta Asya'daki soydaşları ile, sınırlı bazı kültür faaliyetleri dışında hemen hiç teması olamayan Türkiye bu devletlerin egemen, bağımsız, toprak bütünlüğüne sahip ülkeler olarak dünya sahnesine çıkmalarında önemli rol oynadı. Kafkaslar'da ve Orta Asya'daki bu devletlerin bağımsızlığını ilk tanıyan, onlarla ilk ilişki kuran devlet Türkiye oldu. Bu ülkelerle 200'den fazla anlaşma imzalandı. Yüz milyonlarca dolarlık ekonomik yardım yapıldı. Eğitim alanında çok yakın işbirliği yapıldı. Türkiye Türki Cumhuriyetlere 10.000'e yakın burs verdi. Bu ülkelerin altyapılarının modernleştirilmesinde Türkiye ve Türk firmaları öncü rol oynadılar. Bütün bunlardan daha önemlisi bağımsızlığına yeni kavuşan ülkeler için Türkiye bir örnek, bir model ülke oldu.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin sonuçları değerlendirilirken sadece Avrupa'daki gelişmelere bakmak eksik ve yanıltıcı olur. Baltık Denizi'nden Çin Seddi'ne kadar uzanan coğrafyada siyasi bir deprem yaşandı. Bütün taşlar yerine oturduğunda bu büyük değişikliğin etkileri daha iyi görünecek.

Soğuk Savaş'ın yerini nasıl bir dünya düzeni alacak? Bazıları küreselleşmenin Soğuk Savaş sonrası dönemin yeni ideolojisi olduğunu düşünüyor. Küresel bir köy haline gelen dünyada artık demirperdelerin, silahlanma yarışının, ekonomide korumacılık önlemlerinin, dış baskıların, tehditlerin bir daha geri gelmemek üzere ortadan kalktığını düşünenlerin sayısı az değil. Bu iyimser görüşleri savunan devlet adamları da var. ABD Başkanı George Bush, 1 Ekim 1990 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada şöyle diyordu: *"Soğuk Savaş'tan sonra milletler arasında yeni bir işbirliği başlayacaktır. Bu işbirliğinin hedefleri demokrasiyi, refahı, barışı yükseltmek ve silahları azaltmaktır."*

Bush'dan başkanlığı devralan Clinton'un da görüşleri pek farklı değildi. Clinton da 27 Eylül 1993'te Birleşmiş Milletler Genel

Kurulu'nda yaptığı konuşmada şu görüşleri dile getiriyordu: "*...en önemli hedefimiz dünyadaki piyasa ekonomisine dayalı demokrasileri yaygınlaştırmak ve güçlendirmek olmalıdır. Soğuk Savaş döneminde özgür kurumların yaşayabilmesi için onlara yönelik tehdidi engellemeye çalıştık. Şimdi özgür yapılar içinde yaşayan uluslardan oluşan çemberi genişletmeye çalışıyoruz. Hayalimiz barış içinde yaşayan ve birbiri ile işbirliği yapan demokrasilerden oluşan bir dünyada, bütün insanların düşüncelerini ve enerjilerini ortaya koyabildikleri bir düzene ulaşmaktır.*"[111]

Bir yüzyıl içinde Amerika üçüncü defa uluslararası ilişkileri, yüksek demokrasi ideallerine göre yönlendirmek arzusuyla yola çıkıyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Wilson, İkinci Dünya Savaşı'nın son dönemlerinden itibaren Roosevelt ve Truman, Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra da Bush ve Clinton özü itibariyle aynı görüşleri, umutları ve beklentileri dile getiriyorlardı. Üstelik bu defa bu umutların gerçekleştirilmesi için koşullar daha uygun görünüyordu. Ufukta bir Nazi tehlikesi yoktu, yeni bir demirperde olasılığı da görünmüyordu. İdeolojik zıtlaşmalar ortadan kalkmıştı. Amerika tek süper güç olarak kalmıştı. Rusya, tarihinde ilk defa demokrasiyi benimsemiş ve buna paralel olarak piyasa ekonomisinin kurallarına uymak için bir reform süreci başlatmıştı.

Bu defa uluslararası ilişkilerin yüksek insanlık ideallerine göre yönlendirilmesinin önünde pek bir engel kalmamış gibi görünüyordu. Ama Soğuk Savaş'ın sonundan sonra yaşanan tecrübeler uluslararası ilişkilerde bütün sorunların henüz çözülmediğini, daha yapılacak çok iş olduğunu gösterdi. Bugün bir milyar iki yüz milyonluk nüfusu ile dünyanın en büyük devleti konumundaki Çin hâlâ komünist rejimle yönetiliyor. Vietnam, Kuzey Kore ve Küba gibi ülkelerle birlikte düşünüldüğünde, bugün dünyadaki her altı kişiden biri hâlâ komünist rejim altında yaşıyor. Soğuk Savaş'tan sonra geçen 10 yıl içinde komünizmden demokrasiye geçen rejimlerde yaşayan insanların sayısı milyonlarla ölçülüyor. Bu azımsanacak bir rakam değil ama bütün dünya halklarının demokratik yönetimlere kavuşmaları için daha alınacak çok yol var.

---

111 Kissinger, *Diplomacy*, s. 805.

Tabii dünyanın bugünkü koşullarının Soğuk Savaş dönemiyle kıyaslanamayacak ölçüde yumuşadığı kuşkusuz. Çin'in siyasi bakımdan komünist sistemi muhafaza etmekle birlikte, esas olarak piyasa ekonomisinin kurallarını kabul ettiği biliniyor. Vietnam, hatta Küba'daki rejimler eskisiyle kıyaslanamayacak kadar dünyaya açıldılar. Ama bunlara bakıp da dünyanın neredeyse tümüyle demokrasiye geçtiğini düşünmek için henüz çok erken. Komünist ülkelerin yanı sıra otoriter rejimlerle yönetilen diğer ülkeler de düşünüldüğünde bugünkü dünya koşullarında uluslararası ilişkilerde Başkan Clinton'un hedef olarak gösterdiği gibi demokratik ilkelerin egemen olması için daha bir süre beklemek gerekecek.

Çağımızda demokratik ülkelerin birbirleriyle savaşmayacakları, ihtilaflarını barışçı yollardan çözebilecekleri genelde paylaşılan bir görüş. Bu düşünceden hareket eden Başkan Clinton, demokrasinin dünyaya yayılmasının barış ve istikrar ortamının yerleşmesine katkıda bulunacağı, demokrasinin uluslararası alanda savaşların ve çatışmaların önlenmesine yardımcı olacağı görüşünü savunuyordu.

Gerçekten İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra demokrasiyle yönetilen ülkeler arasında silahlı çatışma çıkmadı. Ancak bu saptama daha çok yerleşmiş bir demokrasiye sahip ülkeler için geçerli. Buna karşılık ülkelerin demokrasiye ilk adım attıkları andan itibaren bir barış ve istikrar unsuru olduklarını söylemek de kolay değil. Yerleşmiş demokrasiler açısından doğru sayılabilecek olan Clinton'un görüşleri, demokrasinin ilk aşamalarındaki ülkeler açısından her zaman geçerli değil. Bu konuya tarihi bir perspektiften bakıldığında özgürlük ve demokrasi rejimlerinin başlangıç dönemlerinde dış ilişkilerde güç kullanmanın ve ülke içinde de şiddete başvurmanın örneklerinin az olmadığı görülüyor.

Çağdaş demokrasi hareketlerinin öncüsü sayılan Fransız İhtilali'nden hemen sonra yaşanan kanlı mücadeleleri unutmamak lazım. Fransa'nın yanı sıra, İngiltere, Almanya ve Japonya'da da demokrasiye geçişin ilk yıllarında böyle çatışmalar olmuştu. O ülkelerde de demokrasiye geçiş kolay olmadı. Örneğin Almanya'da 1914 yılında hükümet üyelerini İmparator tayin ediyordu ama, genel oy, seçilmiş meclis, bu meclisin denetlediği bir bütçe vardı.

Demokrasinin henüz başlangıç aşamasında olduğu bu dönemde Almanya Birinci Dünya Savaşı'nı başlatmıştı. O kadar geriye gitmeye de gerek yok. Çok yakın geçmişte, 1993 yılında Orta Afrika ülkelerinden Burundi'ye yardım yapan bazı uluslararası kuruluşlar bu ülkede özgür ve adil seçimler yapılması için ısrarlı taleplerde bulunmuşlardı. Seçimler yapıldı. Ancak onu izleyen bir yıl içinde o ülkede yaşayan Hutu ve Tutsi kavimleri arasında çatışma çıktı. Bu çatışmalarda yüz binlerce kişi hayatını kaybetti.

1990-1998 yıllarını kapsayan bir araştırma, demokrasiye geçiş dönemindeki gelişme yolunda olan ülkelerde etnik gerginliklerin ve çatışmaların artış gösterdiğini ortaya koyuyor. Bu durumdaki ülkelerde iktidara sahip olan liderler çoğunlukla aşırı milliyetçi akımların etkisinde kalabiliyorlar. Yapılan bir araştırmaya göre 1945 ile 1989 yılları arasında dünyada etnik nedenlerden 37 iç savaş çıktı. Bunların tümü gelişme yolundaki ülkelerde oldu. Bunun dışında 42 kısa süreli isyan hareketi meydana geldi. Bunların da dördü hariç hepsi gelişme yolundaki ülkelerde oldu.

Önemli boyuta ulaşan bazı iç çatışmalar ülkelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından hemen sonra görülüyor. Örneğin Hindistan'ın bağımsızlığını kazandığı dönemde Hintilerle Müslümanlar arasında çıkan çatışmalarda bir milyon kişi hayatını kaybetti, 15 milyon kişi evlerini terk etmek zorunda kaldı. 1947 yılında İngiliz sömürge yönetiminden kurtulduktan sonra Hindistan'la Pakistan'ın iki bağımsız devlet halinde ortaya çıkmaları işte bu çatışmalardan sonra oldu. Ama bu iki devletin kurulması etnik çatışmaları sona erdirmedi. Keşmir eyaletinde Hindularla Müslümanlar arasında 1989 yılından sonra meydana gelen etnik çatışmalarda 15.000 kişi hayatını kaybetti. 250.000 kişi göç etmek zorunda kaldı. Hindistan'da yaşanan etnik çatışmalar bundan ibaret değil. 1981 yılında Pencap eyaletinde Sikh kökenli silahlı gruplarla Hindistan güvenlik kuvvetleri arasında cereyan eden çatışmalarda 20.000 kişi öldü. Assam eyaletindeki silahlı mücadelelerde de 5.000 kişi hayatını kaybetti.[112]

Görülüyor ki, ülkeler demokrasi yolunda ilk adımlarını attıkla-

112 Synder, s. 15-16, 45, 165, 287-288.

rı andan itibaren barış ortamı sağlanamıyor. Bunun için uzunca bir zamana, demokrasinin yerleşip kökleşmesine ihtiyaç bulunuyor. Yukarıda sözü edilen çatışmaların kökenlerini bazıları eski sömürgeci ülkelerin "böl ve hükmet" politikalarına bağlıyor. Bazıları ise sömürge tecrübesi yaşamayan birçok ülkede de demokrasinin başlangıç dönemlerinde bu gibi etnik mücadelelerin ortaya çıktığına işaret ediyor. Ayrıca her ülkenin kendi sosyal ve kültürel yapısından kaynaklanan nedenler de bulunabilir. Ama dünyada etnik hakları ön plana çıkartan, hatta bazen bu hakları genel olarak insan haklarından bile daha önemli göstermeye çalışan eğilimlerin, çalışmaların, yayınların ve propagandaların da etnik gruplar arasındaki veya bir etnik grupla hükümet kuvvetleri arasındaki çatışmaları teşvik ettiği, körüklediği de bir gerçek. Özellikle Yugoslavya gibi farklı etnik kökenlere, dinlere, kültürlere mensup insanların yüzyıllarca bir arada yaşadıkları ülkelerde etnik kökenli çatışmaların, iç savaşların bilinen iç faktörlerin yanı sıra dış faktörlerden de kaynaklandığı inkâr edilemez.

Yaşanan bu ve benzeri olumsuzluklara ve dış politika alanında bazı eski alışkanlıkların devam etmesine rağmen dünyanın artık yeni bir döneme girdiğini kabul etmek gerekir. Bu yeni dönem ne kadar sürecek? 1648 Vestfalya Barışı ile kurulan dünya düzeni 150 yıl sürmüştü. Onun yerini alan 1815 Viyana Kongresiyle kurulan sistem 100 yıl yaşadı, Soğuk Savaş 40 yıl sürdü.[113] Şimdi, Soğuk Savaş'tan sonra, bazılarınca yeni bir ideoloji sayılan küreselleşme sürecinin içindeyiz. Görüldüğü gibi uluslararası düzene hâkim olan sistemlerin yaşama süresi gittikçe kısalıyor. Bu dönemin ne kadar süreceği ve geleceğin neler getireceği henüz bilinmiyor. Herhalde Fukuyama'nın "artık tarihin sonunun geldiği" yolundaki düşüncesini paylaşmak için de acele etmemek gerek. O bakımdan devletlerin, geleceğe hazırlanırken sadece iyi niyetli düşüncelerin ürünü olan senaryoları dikkate almaları doğru olmaz. Tarih boyunca olduğu gibi, bugün de uluslararası ilişkilerde ihtiyatı elden bırakmamak esastır. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sona ortaya çıkan bazı önemli çatışmalar yakından incelendiğinde ba-

113 Kissinger, *Diplomacy*, s. 806.

rışı korumak için daha çok çaba gösterilmesi gerektiği anlaşılıyor. Soğuk Savaş sonrasındaki bu çatışmalar uluslararası ilişkiler açısından derslerle dolu.

Körfez Savaşı

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra önemli bir çatışma Ortadoğu'da yaşandı. Irak'ın 1991 yılında Kuveyt'e saldırısının durdurulması ve Irak birliklerinin geri çekilmesi için sarf edilen çabalar sonuç vermeyince ABD'in öncülüğünde bir milletlerarası koalisyon Irak'a askeri müdahale kararı verdi. Bu kararın alınması sırasında bazı bölge ülkeleriyle üst düzeyde temaslar olduğu, bazı telefon görüşmeleri yapıldığı basında da yer aldı. Ama müdahale kararının bölge ülkelerinin de katıldığı bir grup tarafından alındığı söylenemez. Bu müdahale sonucunda Irak birliklerinin Kuveyt'ten çekilmeleri sağlandı, Kuveyt'teki yönetim tekrar ülkeye döndü, bu ülke egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yeniden kavuştu. Körfez Savaşı'nın bütün bölge üzerinde büyük yansımaları oldu. Irak fiilen üçe bölündü. Ülkenin kuzeyinde ve güneyinde kalan geniş topraklar üzerinde uçuş yasağı ilan edildi. Kuzeyde, Türkiye sınırına kadar uzanan bölgede fiilen Irak hükümetinin etkinliği ortadan kalktı. Bu bölge iç çatışmaların ve terörist faaliyetlerin harekât alanı oldu.

Irak birliklerinin Körfez Savaşı'ndan hemen sonra kuzeye yönelik bazı operasyonlarından kaçan 450.000 kişi Türkiye'ye sığındı. Bu Türkiye açısından büyük ekonomik ve insani sorunlara yol açtı. Daha önce de Halepçe saldırıları sırasında binlerce Iraklı Türkiye'ye sığınmıştı. Türkiye bütün bu mültecilerin güvenliğinin ve barındırılmasının sorumluluğunu üstlendi. Bunların büyük çoğunluğu Kürt asıllıydı. O tarihlerde Batı dünyasında bölgedeki Kürtlerin sorunlarına büyük ilgi gösteriliyordu. Siyasi şahsiyetler bu konuda sık sık beyanatta bulunuyor, bölgedeki devletlerin neyi nasıl yapmaları gerektiği konusunda akıl veriyorlardı. Bu nedenle bu büyük göç harekâtının yaralarının sarılması için bu ülkelerin aynı duyarlılığı göstermeleri beklenirdi. Nitekim bazı Batılı ülkelerin dışişleri bakanları ve diğer üst düzey yetkilileri kalabalık bir gazeteci ordusuyla Türkiye'nin güneydoğusunda bu mültecilerin

barındırıldıkları kampları gezdiler, nakliye uçaklarıyla bazı insani yardım malzemelerini bölgeye ulaştırdılar. Ama bu, Türkiye'nin üzerindeki yükün sadece küçük bir bölümünün kaldırılmasına yetti. Türkiye bu göçmenlerin ihtiyaçlarının çoğunu, bu arada sağlık ve eğitim gereksinmelerini kendi bütçesinden karşıladı. Bu iş için 200 milyon dolardan fazla para harcadı.

Göçmenlerin büyük bir bölümü Batı ülkelerine yerleşmek için başvuruda bulundular. Türkiye bu talepleri ilgili ülkelere iletti. Ne yazık ki, gelen cevaplar pek iç açıcı değildi. Bu insanlarla uzakta oldukları sürece ilgilenen, merhamet gösteren, Türkiye dahil bölge ülkelerini zaman zaman haksız ölçülere varacak biçimde eleştiren bu ülkeler, mesele göçmen almaya gelince pek de cömert olmadıklarını gösterdiler. Batılı ülkelerin tümünün kabul etmeye hazır oldukları göçmen sayısı 1.000'i geçmedi. Onları da iyi eğitilmiş, doktorluk, mühendislik gibi alanlarda diploma sahibi olanlar arasından seçeceklerdi. Gerisi Türkiye'de kalacaktı.

Körfez Savaşı, başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerinin ekonomileri üzerinde de olumsuz etkiler yaptı. Türkiye Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattını kapatmak zorunda kaldı. Oysa bu hattan gelen petrol bir yandan Türkiye'nin petrol ihtiyacının önemli bir bölümünü uygun koşullarla sağlıyor, bir yandan da geçiş ücreti olarak Türkiye'ye azımsanmayacak bir para bırakıyordu. Bunun dışında Türkiye'nin Irak'la ve Irak üzerinden Körfez ülkeleriyle ticareti hemen hemen sona erdi. Türk firmalarının Irak'taki yatırımları, büyük projeleri durduruldu. Mersin ve İskenderun limanlarından Irak'a yönelik transit taşımacılığı da durdu. Türkiye'nin bu ve benzeri nedenlerden kaynaklanan kayıpları 40 milyar doları aştı. Bunları telafi etmek için Kuveyt'ten ve diğer bazı Körfez ülkelerinden sağlanan mali destek birkaç milyar dolardan ibaret kaldı. Bu durum ayrıca Türkiye'nin güneydoğusunda işsizliği arttırdı. Bu da bölgede faaliyet gösteren terör örgütleri için uygun bir ortam yarattı. Bunlar Kuzey Irak'taki otorite boşluğundan yararlanarak burada üslendiler ve örgütlendiler. Hatta Türkiye'den, bir bölümü kendi yandaşları olan, bir bölümünü de zorlayarak götürdükleri Türk vatandaşlarını Kuzey Irak'taki Atruş bölgesinde kurdukları kamplara yerleştirdiler. Bu kamplar-

da yaşamak zorunda bırakılanlara Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nce gıda ve insani yardım sağlandı. Bu kamplar kısa zamanda teröristlerin eğitim faaliyetleri için kullanılmaya başlandı ve oradaki gençler zorla terör örgütünün saflarında görevlendirildiler. Birleşmiş Milletler yetkilileri bu durumu saptadılar. Buna rağmen fiilen bir terör örgütü kampı haline dönüşen Atruş'dan Birleşmiş Milletler bayrağının kaldırılması ancak Türkiye'nin aylarca süren ve bazen diplomasinin sınırlarını zorlayan girişimlerinin sonucunda mümkün olabildi. Yeni dünya düzeninde bu gibi durumların ortaya çıkabilmesi hazin bir tablo yarattı.

Irak ile ilgili gelişmeler ve oradan çıkartılacak dersler bundan ibaret değil. Körfez Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler, Irak'a karşı bir yaptırımlar sistemini yürürlüğe koydu. Sebep Irak'ın kitle tahrip silahlarını, yani nükleer, biyolojik veya kimyasal silahları ve bunları atacak füze sistemlerini elinde bulundurduğu yolundaki bazı bulgulardı. Körfez Savaşı sırasında Irak'ın füze sistemlerine sahip olduğu görülmüştü. Birleşmiş Milletler kararları bunların saptanarak tahrip edilmelerini öngörüyordu. Ayrıca bu ülkede kitle tahrip silahlarının bulunup bulunmadığı da araştırılacaktı. Bunun için Birleşmiş Milletler bir denetleme komisyonu kurdu. Bu heyet Irak'ta yıllarca incelemelerde bulundu. Irak bu denetçilerin görevlerini aşan çalışmalarda bulunduğunu ileri sürdü, Birleşmiş Milletler ise heyetin çalışmalarının engellendiğini bildirdi. Bu çekişme yıllarca sürdü. Sonunda Irak denetçilerle işbirliği yapmayacağını bildirdi. Birleşmiş Milletler uzmanları geri çekildi.

Denetleme sürecinin kısa özeti böyle. Ancak meselenin başka bir yönü de var. Kitle tahrip silahlarının yayılması çeşitli uluslararası antlaşmalarla yasaklanmıştı. Sadece ABD, Rusya, Fransa, İngiltere ve Çin'in elindeki nükleer silahları muhafaza edebilecekleri kabul edilmiş, kimyasal ve biyolojik silahların ise bütün ülkelerde imha edilmesi karara bağlanmıştı. Buna rağmen bazı ülkelerin bu silahları gizlice ürettikleri yolunda bilgiler alınıyordu. Hindistan'ın ve ondan hemen sonra da Pakistan'ın ellerindeki nükleer silahları denemeleri bu bilgilerin rivayetten ibaret olmadığını ortaya koydu.

Bazı Ortadoğu ülkelerinin elinde de bu silahların ve onları ata-

bilecek füzelerin bulunduğu hiç kimse için sır değildi. Peki Irak'a karşı alınan denetim kararı aynı silahları geliştirdikleri bilinen başka ülkelere karşı da alınmış mıydı? Bu soruya olumlu cevap vermek mümkün değil. Eğer bu silahlar bütün insanlık için bir tehlike teşkil ediyorsa, ki böyledir, o zaman kitle tahrip silahlarını uluslararası antlaşmaları ihlal ederek elinde bulunduran bütün ülkelere karşı benzeri önlemlerin alınması gerekmiyor muydu? Bu yapılamadığı içindir ki, bu silahları ürettiği bilinen devletler başkaları için denetim yapılmamasını her zaman kendi lehlerinde bir argüman olarak kullanmışlardır. Üstelik kitle tahrip silahları sadece füzelerle atılabilen silahlar değil. Bunları terör örgütleri vasıtasıyla dünyanın her tarafına taşımanın mümkün olduğu ve bunun bütün insanlık için büyük bir tehlike oluşturduğu Clinton yönetiminin Savunma Bakanı Cohen tarafından defalarca kamuoyuna açıklanmış ve Amerika'nın bu gibi saldırılardan korunmak için yüz milyonlarca dolarlık projeler geliştirdiği bildirilmişti.

Peki diğer ülkeler nasıl korunacaktı? Bu silahları üreten ülkeler uluslararası toplum tarafından denetlenemezse bunların üretimi ve dünyaya yayılması nasıl durdurulacaktı? Japonya'da Aun tarikatı mensuplarının bir metro istasyonuna düzenledikleri kimyasal silah saldırısı dünyanın gözünü açmalıydı. Açmış mıdır? Pek söylenemez. Tam tersine kitle tahrip silahlarını ürettiğinden kuşkulanılan bazı ülkelerin sıfatı Clinton yönetiminin son dönemlerinde "haydut devlet"ten "kaygı yaratan devlet"e indirilmiştir. Oysa bu devletlerin o silahları üretmekten vazgeçtiklerine dair elde herhangi bir bilgi yoktur. Üstelik bu ülkelerden bazıları, bulundukları coğrafi konum nedeniyle bazı uluslararası barış süreçlerinde önemli siyasi rol oynayabilecekleri düşünülerek, vaktiyle üst düzeydeki Batılı devlet adamları tarafından sık sık ziyaret edilmişti. Bu ziyaretler bir işe yaramış ve Ortadoğu Barış Süreci olumlu biçimde sonuçlandırılmış mıdır? Bölgedeki son çatışmalar ve gerginlikler bu soruya olumlu cevap verdirmiyor.

Gene Ortadoğu ile ilgili çarpıcı bir örnek de şu: Soğuk Savaş yıllarında, dünyanın iki kampa ayrıldığı dönemlerde Ortadoğu ülkeleri de zaman içinde taraflardan birine veya öbürüne daha yakın politikalar izlediler. Zaman zaman bazı kamp değiştirmeler de

oldu. Şah döneminde açıkça Batı yanlısı olan İran, Humeyni devriminden sonra Batıdan uzaklaştı, birçok konuda Batı karşıtı politikalar izledi. Bir ölçüde de olsa Sovyetler Birliği ile işbirliğine öncelik verdi. Bağdat Paktı'nın yıkılmasından sonra Irak da bazı Avrupa ülkeleriyle ilişkilerini sürdürmekle birlikte daha çok Sovyet yanlısı politikalar izledi. Buna karşılık Mısır, Nasır zamanında Bağlantısızlar Hareketi'nin önderlerinden biri olarak iki blok karşısında tarafsız görünse de askeri ihtiyaçlarının büyük çoğunluğunu Sovyetler'den sağlıyor, büyük ekonomik projelerinde de Sovyetler'den destek alıyordu. Ama Sedat döneminde Mısır yön değiştirdi ve açıkça Batı yanlısı politikalar izlemeye başladı.

İşte ülkelerin kamplara ayrıldığı bu dönemlerde, büyük devletlerin, bölge ülkelerini kazanmak veya esasen kendi yandaşı olan ülkeleri gücendirmemek için onları eleştirmekten kaçındıkları, kendi ideolojileriyle bağdaşmayan siyasi rejimlerini sürdürmelerinden fazla şikâyetçi olmadıkları görülüyordu. Ama Soğuk Savaş sona erdikten ve uluslararası ilişkilerin artık demokrasi ideolojisine uygun olarak yürütüleceği açıklandıktan sonra çağdaş demokrasiyle bağdaştırılamayacak rejimlere sahip eski dostlara nasıl davranılacaktı?

Bu sorunun cevabı önümüzdeki yıllarda yaşanacak gelişmelerle açıklığa kavuşacak.

İşin çelişkili yanı şu ki, yarım yüzyılı aşkın bir süreden beri çok partili demokrasiyle idare edilen Türkiye gibi bir ülkedeki bazı aksaklıkları ön plana çıkartarak bazen mübalağalı ölçülere varan eleştirilerde bulunanlar, demokrasi alanında Türkiye'nin 50 yıl öncesindeki durumundan bile geride olan bazı "dost" ülkelere karşı çok daha müsamahalı davranabiliyorlardı. Genel nitelikteki bazı raporlardaki üç beş cümlenin dışında bu ülkeleri eleştirmek, onlara demokratik devlet düzenini kabul etmeleri için telkinde bulunmak pek akla gelmiyordu. Onların kendi gelenekleri içinde otoriter rejimlerini sürdürmeleri kimseyi pek rahatsız etmiyordu.

Bu neden böyleydi? O ülkelerin petrolü bir silah gibi kullanabilmeleri olasılığından mı çekiniliyordu? Büyük silah siparişlerinden yararlanmak için mi bu ülkelere esnek davranılıyordu? Yoksa bu ülkelerin halklarının demokrasi içinde yaşamayı beceremeyeceklerinden mi endişe ediliyordu? Samuel Huntington gibi bazı Batılı

düşünürlerin demokrasilerin sadece Hıristiyan toplumlarda yeşerebileceği yolundaki düşüncelerinin mi etkisi altında kalınmıştı? Belki de bunların hepsinin bu çekingen davranışlarda payı vardı. Oysa gene Batılı düşünürler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde yaşanan tecrübelere bakarak dünyada demokrasiler arasında savaş çıkamayacağı görüşündeydiler. Gerçekten demokrasiyle yönetilen ulus-devletlerin bulunduğu Atlantik'in iki yakasında 50 yıldan beri savaş çıkmamıştı. Savaşlar, çatışmalar bu bölgelerin dışında veya etnik gruplar arasında olmuştu. Eğer Ortadoğu bölgesinde demokrasi bir devlet sistemi, bir yaşam biçimi olarak yerleştirilebilseydi belki de bölgedeki savaşların, çatışmaların önünü almak daha kolay olabilecek, Ortadoğu Barış Sürecinin başarı şansı artacaktı. İsrail dışında, bölgenin tek demokratik ülkesi olan Türkiye'nin deneyimlerinden bu alanda yararlanılabilir, Türkiye Batı ile Ortadoğu arasında bir demokrasi köprüsü, bölge ülkeleri için bir örnek olabilirdi. Ama uzun yıllar böyle düşünen pek çıkmadı. Tam tersine, demokrasinin bölgeye yönelik bir sıçrama tahtası olabilecek Türkiye çoğu zaman bir boy hedefi haline getirildi, eleştiri oklarına hedef oldu.

11 Eylülde ABD'ye yönelik olarak yapılan terörist saldırılar bu anlayışı bir ölçüde değiştirdi. Şimdi Ortadoğu'nun bir terör merkezi olmasının önlenmesi için bu bölgede demokrasinin yaygınlaştırılmasının gerektiği yolundaki yazılara ve yorumlara rastlanıyor. Onların bazılarında Türkiye, demokratik ve laik rejimiyle bütün bölgeye, hatta bütün İslam ülkelerine bir örnek gibi gösteriliyor.

Yugoslavya'nın Dağılması

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonraki dönemde yaşanan önemli gelişmelerden biri de Yugoslavya'nın dağılması oldu. 1990'lı yılların başlarında Yugoslavya sancılı bir iç çatışma ve bölünme sürecine girdi. Bu ülke Tito zamanında komünist ideolojiyi benimsemekle birlikte Sovyetler Birliği'nin nüfuz alanına girmemiş, Mısır ve Hindistan'la beraber Bağlantısızlar Hareketi'nin öncüleri arasında yer almış, ekonomide öz yönetim gibi kavramları öne çıkararak bazı başarılar elde etmiş ve belki bütün bunlardan daha önemlisi, farklı etnik unsurları bir arada barış içinde yaşatmayı bilmiş, on-

lara belirli ölçüde de olsa bazı kültürel haklar tanımıştı. O kadar ki, 1970'li yılların ortalarında Kıbrıs sorununa çözüm arayan bazı yabancı diplomatlar sık sık Yugoslavya'yı örnek gösteriyorlardı. Kıbrıs niçin bir küçük Yugoslavya olmasındı? Oysa çok geçmeden Yugoslavya'nın başka ülkelere örnek olmak şöyle dursun, kendi varlığını ve iç dengelerini koruyacak halinin kalmadığı görülecekti.

Yugoslav sisteminin mimarı sayılan Tito'nun 1980 yılındaki ölümünden sonra tek kişinin yönetimine dayanan modelin yerini kolektif liderlik aldı. Hükümetin ve Komünist Partisi'nin üst düzey yöneticileri her yıl değişiyordu. Sorumluluğu Yugoslav Federal Cumhuriyeti'ne üye devletlerden bir başkası devralıyordu. Ancak ekonomideki olumsuz gelişmelerin de etkisiyle ülkedeki etnik ayırımcılık hareketleri hızlandı. 1980'li yıllarda Kosova'da otonomi isteyen gruplar ayaklandı.

Yugoslavya artık Komünist Partisi'nin tek başına yönetebileceği bir ülke olmaktan çıkmıştı. 1990 yılının Ocak ayında Yugoslavya Komünist Ligi tek parti yönetimini sürdüremeyeceğini kabul etti. 1990 yılının ilkbaharında Yugoslavya'da ilk demokratik seçimler yapıldı. Milliyetçi komünist lider Miloseviç Yugoslav Federasyonu'nun en büyük devleti olan Sırbistan'ın cumhurbaşkanlığına seçildi. 1991 yılının Mart ayında Federal Yugoslav Devleti'nin cumhurbaşkanlığına Anayasa gereğince bir Hırvat'ın seçilmesi gerekiyordu. Sırbistan buna engel oldu. Bunun üzerine Hırvat ve Sloven parlamentoları bağımsızlık ilanı kararı aldılar. Federal Hükümet bu kararı tanımadı ve Slovenya'ya askeri birlikler gönderdi. Ancak bu müdahale başarısız oldu. Birkaç gün süren savaşı Slovenler kazandı. Artık Federal Hükümetin Slovenya üzerinde hiçbir otoritesi kalmamıştı. Hırvatistan'la savaş ise yedi ay sürdü. 1992 Ocak ayında ateşkes yapıldığında Hırvatlar topraklarının üçte birinden fazlasını kaybetmişlerdi. Ama ülkenin geri kalan bölümünde bağımsız bir devlet kuruldu. Makedonya da 1991 Eylülü'nde bağımsızlığını ilan etmişti. Düzenlenen referandumda halkın büyük çoğunluğunun bağımsızlık lehine oy kullanması üzerine Bosna Hersek de Mart 1992'de bağımsızlığını ilan etti. Sırbistan ve Karadağ 27 Nisan 1992'de birleşerek Federal Yugoslav Cumhuriyeti'ni kurdular.

Yugoslavya'nın dağılması çok kanlı oldu. En acımasız savaşlar Bosna Hersek'de yaşandı. Yugoslavya'nın desteklediği Bosnalı Sırplar Boşnak ve Bosnalı Hırvatlara saldırdı. Bu saldırıların sonucunda yaklaşık 200.000 kişi hayatını kaybetti. Yüz binlerce insan göçmen durumuna düştü. Orada düzen ancak 1995 yılında NATO'nun öncülüğündeki askeri bir müdahale ile sağlanabildi. Daha sonra Dayton Barış Antlaşması'yla Bosna-Hersek Devleti'nin temel kurumları belirlendi.

1999 yılında da Kosova'da Yugoslav yönetimine karşı başkaldıran Arnavutlar'a karşı Miloseviç yönetimi sert önlemler aldı. Sivil halka çok sayıda saldırı düzenlendi. Bu saldırılarda yaklaşık 10.000 kişi hayatını kaybetti. Bir milyon insan evlerini terk etmek zorunda kaldı. Bunların çoğu komşu ülkelere sığındı. Orada da NATO'nun öncülüğündeki büyük bir hava operasyonuyla Sırp saldırıları durdurulabildi. Gerek Bosna'da, gerek Kosova'da çekirdeğini NATO'nun oluşturduğu bir uluslararası güç güvenliği sağladı.

2001 yılında Makedonya'da başgösteren silahlı ayaklanma da gene NATO'nun etkili müdahalesi sonucunda durdurulabildi. Makedon hükümetinin ve parlamentosunun yaptığı bazı hukuksal düzenlemelerle toplumdaki farklı gruplar arasında uzlaşı sağlandı.

Yugoslavya'da Tito'nun ölümünden sonra yaşanan acı tecrübelerin özeti bu. Dikkat çeken durum oradaki çatışmaların Doğu ile Batı arasında Soğuk Savaş'ın sona ermesinden hemen sonra başlaması. Oysa Soğuk Savaş'ın bitiminde ABD Başkanı Bush, uluslararası ilişkilerin geleceği açısından çok iyimser nutuklar veriyor, dünyaya demokrasinin egemen olacağını söylüyordu. Demokrasinin beşiği sayılan Batı Avrupa ülkelerinin de farklı düşünmesi için bir sebep yoktu. Onlar da her vesileyle demokrasiye bağlılıklarını vurguluyorlardı. Bütün bu devletlerin eski Varşova Paktı üyeleriyle birlikte daha 1975 yılında imzaladıkları Helsinki Nihai Senedi'nde de devletlerin toprak bütünlüğünün korunması en önemli ilkelerden biri olarak belirtiliyordu.

Yugoslavya'da olanlar uluslararası ilişkiler açısından derslerle dolu. Almanya Yugoslavya'dan ayrılan devletlerden Hırvatistan ve Slovenya'yı en önce tanıyan ülke oldu. O kadar ki, Alman Başbakanı Hırvatistan'ı resmen tanıdıklarını ilan ettiği 23 Aralık

1991 tarihinde daha Sırbistan ile Hırvatistan arasında ateşkes bile ilan edilmemişti. Avrupa Birliği henüz bu ülkeyi tanıma kararı almamıştı. Almanya Slovenya'yı da erken tanıyan ülkelerin başında geliyordu. Oysa birçok ülke Yugoslavya'dan ayrılma kararı alan Slovenya, Hırvatistan, Bosna Hersek ve Makedonya'nın eşzamanlı olarak tanınmasının uygun olacağını düşünüyordu. Türkiye de bunlardan biriydi. Avrupa Birliği'nin görevlendirdiği Badinter de raporunda bu dört ülkenin bağımsız devletler olarak tanınmayı hak ettiklerini yazıyordu.

Almanya niçin Hırvatistan ile Slovenya'ya öncelik tanımıştı? Bu soruya birden çok cevap verilebilir. Bazıları Hırvatistan ve Slovenya'da halkın çoğunluğunun Katolik olduğuna işaret ederek Almanya'nın bu erken tanıma kararında Katolik kilisesinin etkili olduğunu ileri sürüyorlar. Bazıları daha ileri giderek bu iki ülkenin vaktiyle Roma Cermen İmparatorluğu'nun içinde olduğuna dikkat çekiyorlar. Bazıları da bu erken tanımayı ekonomik gerekçelerle izah etmeye çalışıyorlar. Sebep ne olursa olsun bu iki ülkenin alelacele, diğerlerinden önce tanınmasının yeni dünya düzeninin getireceği vaad edilen eşitlik, adalet ve hakkaniyet anlayışıyla ne ölçüde bağdaştığı tartışmaya açık.

Bosna-Hersek ABD ve Avrupa Birliği tarafından Nisan 1992'de tanındı. Mayıs'ta da Birleşmiş Milletler'e kabul edildi. Tanınmada en son sırayı Makedonya aldı. Oysa Makedonya, 8 Eylül 1991'de düzenlenen referanduma katılanların % 95'inin oylarıyla bağımsızlığını ilan etmişti. Makedonya'nın tanınması ancak 8 Nisan 1993 tarihinde Birleşmiş Milletler'e kabulü ile mümkün olabildi. O da Eski Yugoslav Cumhuriyeti Makedonya (FYROM) adı ile. Çünkü Yunanistan bu ülkenin Makedonya adını almasına "tarihi" nedenlerle itiraz ediyordu. Makedonya Yunanistan'da bir bölgenin adıydı.

Yunanistan Avrupa Birliği'nin Makedonya'yı tanımasını engelliyordu. Böylece uluslararası toplum belki de ilk defa bir ülkeyi kendi seçtiği resmi sıfatından başka bir adla tanımış, yani bir ülkeye kendi adını seçme hakkını vermemiş oluyordu... Diğer milletlerarası kuruluşlar, bu arada NATO da FYROM adını kullanmaya başladı. Buna itiraz eden tek bir ülke vardı: Türkiye. Makedonya'yı

tanıyan ülkelerin başında gelen Türkiye, NATO'da ve diğer milletlerarası kuruluşlarda Makedonya'nın kendi anayasasındaki adıyla tanınması gerektiğini savundu. O tarihten beri yayınlanan Makedonya ile ilgili bütün NATO belgelerinde Türkiye'nin bu ülkeyi kendi anayasal adı ile tanıdığı kayıtlıdır.

Yugoslavya'daki gelişmeler Soğuk Savaş sonrası dönem için uluslararası toplum bakımından pek övünç verici olmadı. Tanıma olayının dışında, bu ülkedeki çatışmaların durdurulmasında Batılı ülkelerin bu kadar geç kalmaları eleştirilere yol açtı. İkinci Dünya Savaşı öncesindeki günleri andırır biçimde Miloseviç'i yumuşak yöntemlerle yatıştırarak, ikna ederek diplomatik çözüm bulma gayretleri iki yıldan fazla sürdü. Yugoslavya'nın desteği ile Bosnalı Sırpların o tarihlerde yaptığı saldırılar Avrupa tarihinin en yüz kızartıcı olayları arasına girdi. Oysa o tarihlerde dünyanın büyük ülkelerinin liderleri Soğuk Savaş'ın bittiğini, artık demokratik ve özgür bir dünya düzenine ulaşılacağını ilan ediyorlardı. Bir kere daha uluslararası durumun gerçekleri ideallerle bağdaşmıyordu.

Türkiye Bosna krizinin başından itibaren sınırlı bir hava harekâtı ile Sırp saldırılarının durdurulmasını savunuyordu. Ancak uluslararası toplumun Türkiye'nin bu görüşünü benimsemesi iki yıldan fazla zaman aldı. O sırada Bosna'da UNPROFOR adı altında ve Birleşmiş Milletler'in gözetiminde bir uluslararası güç görev yapıyordu. Bu güce birlik veren ülkelerden bazıları, NATO öncülüğünde bir hava harekâtı yapılırsa bu uluslararası kuvvete Sırpların saldırabileceğinden çekiniyorlardı. Bu yüzden risk almaya arzulu değillerdi. Gerçekten 1995 yılında hava operasyonları başladığında Batılı askerlerden bazıları rehin alındı, bunların, Sırplar tarafından stratejik hedeflerin bulundukları yerlerde kelepçelenmiş resimleri yayınlandı. Böylece hava saldırılarında bu Batılı askerlerin hedef haline getirilebileceği mesajı verildi. Ama bu mesaj hava müdahalesini engellemeye yetmedi. Neticede Sırpların saldırıları durduruldu ve bölgeye NATO öncülüğünde önce IFOR, daha sonra da SFOR denilen birlikler yerleştirildi. Bu cesaretin iki yıl önce gösterilmesi belki de binlerce insanın hayatının kurtarılmasına yardımcı olacaktı.

Bosna ve Kosova operasyonlarının ilginç yönlerinden biri de Rusya'nın NATO'nun öncülüğündeki bu barış birliklerine katıl-

ması oldu. Her ne kadar Rusya NATO'nun Kosova operasyonunu eleştirdiyse de sonunda Kosova'da NATO öncülüğünde konuşlandırılan KFOR'a katıldı. Daha önce de Bosna'daki IFOR ve SFOR'a katılmıştı. Ukrayna ve NATO üyesi olmayan başka ülkeler de bu güce iştirak ettiler. Türkiye yaklaşık 1.200 askerlik bir taburla UNPROFOR, IFOR ve SFOR'a katılmıştı. Buna yakın büyüklükte bir birlikle KFOR'da da görev üstlendi. Azerbaycan ve Gürcistan'dan da küçük birlikler Türk taburunun içinde görevlendirildiler.

Rusya'nın eleştirilerinin özünde NATO'nun Kosova'ya bir Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararı olmaksızın müdahale etmiş olması yatıyordu. Oysa Güvenlik Konseyi'ne müracaat edilseydi oradan bir müdahale kararının çıkarılması hemen hemen olanaksızdı. Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerinden Rusya ve Çin'in böyle bir müdahaleye karşı oldukları biliniyordu. Onların bu yöndeki önerileri veto etmeleri bekleniyordu. Bu yüzden NATO, Birleşmiş Milletler Yasası'nın genel hükümlerinin böyle bir müdahaleye olanak verdiği görüşünden hareket ederek hava harekâtını başlattı. Harekâtın başarıyla sona ermesinden sonra Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği 1.244 sayılı karar ile milletlerarası toplumun Kosova'da izleyeceği politikanın ana hatları belirlendi. Kosova'ya tam yetkiyle bir Birleşmiş Milletler temsilcisi atandı.

Kosova harekâtı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin uluslararası güvenliğin sağlanmasındaki rolü hakkında tartışmalara yol açtı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan uluslararası sistem savaşın galibi olan beş ülkeye veto hakkı vererek dünyada barış ve güvenliğin korunmasında bu ülkeleri öncelikli bir konuma getirmişti. İşte NATO'nun Kosova harekâtı bazı hallerde Güvenlik Konseyi'nden karar alınmadan da müdahale yapılabileceğini göstererek bu veto hakkının her zaman, her koşulda geçerli olmayabileceği mesajını verdi.

Bosna'daki saldırıların diplomatik çabalarla engellenmesi çalışmaları sırasında "Batı Temas Grubu" adında gayrı resmi bir kuruluş oluşturuldu. Bu kuruluşa başlangıçta ABD, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya katılıyordu. Daha sonra İtalya da dahil oldu. Bu altı ülke temsilcileri zaman zaman dışişleri bakanları, çoğu zaman da dışişleri siyasi direktörleri düzeyinde bir araya gelerek dip-

lomatik girişimleri yönlendirmeye çalıştılar. Diğer NATO ülkeleri, bu arada aynı zamanda Balkan ülkesi olan Türkiye ve Yunanistan bu gruba dahil edilmedi. Aynı grup Kosova olaylarında da faaliyete geçti. NATO harekâtından önceki dönemde sık sık toplantılar yaparak Yugoslav saldırılarını durduracak diplomatik çözümler geliştirmeye çalıştılar. Son aşamada Fransa'da Paris yakınlarındaki Rambouillet Şatosu'nda, 1999 yılı başlarında, Yugoslav hükümeti ile Kosova Arnavutlarının temsilcilerini bir araya getirerek hazırladıkları bir çözüm planını kabul ettirmeye çaba gösterdiler. Ama bu çabalar sonuç vermedi ve askeri harekât kaçınılmaz oldu. Diplomatik çabaların başarısızlığa uğraması halinde askeri müdahaleyi NATO'dan başka bir kuruluşun yapamayacağı belliydi. Peki NATO temsilcileri, Rambouillet görüşmelerine davet edilmişler miydi? Hayır. Eğer amaç NATO ülkeleriyle Rusya'yı bu diplomatik çözüm arayışlarında bir araya getirmek idiyse bu iş için DOK denilen NATO-Rusya Daimi Ortak Konseyi'nden de yararlanılabilirdi. Böylece aynı zamanda Balkan ülkesi olan bazı NATO müttefiklerinin de katkısı sağlanabilir, onların deneyimlerinden istifade edilebilirdi. Ama bu yola gidilmedi. Batı Temas Grubu, resmi bir kimliği olmamasına rağmen bütün diplomatik çalışmaları üstlendi. Acaba amaç bazı büyük devletlere Avrupa güvenliğinde yön verici bir etkinlik kazandırmak, bir anlamda diplomatik bir direktuvar kurmak mıydı? Bunu kanıtlayacak bulgular yok. Ama diğer NATO ülkelerinin ve özellikle bölge ülkelerinin bu girişimlerin dışında bırakılmalarının birçok ülke tarafından yadırgandığı bir sır değil.

Gerek Körfez Savaşı, gerek Yugoslavya'daki gelişmeler Soğuk Savaş'tan sonra dünyanın barış ve huzur dönemine gireceğinin düşünüldüğü bir zamanda bile ihtilafların güç kullanılarak çözümü alışkanlığının ortadan kalkmadığını gösteriyor. Gerçekçi olmak gerekirse, dünyanın koşulları, görünebilir bir gelecekte askeri kuvvete ihtiyaç duyulmayacak bir ortamın yaratılabileceği hususunda iyimserliğe pek yer bırakmıyor.

Diplomasi ve Güç Politikası

Uluslararası ilişkilerin geçmişine bakıldığında çoğu zaman bir ülkenin dış politikası ile sahip olduğu güç arasında yakın bağlantı olduğu görülüyor. Dünya politikasında en etkili olan ülkeler daima dünyanın en güçlü ülkeleri arasında yer alıyor. Gerçekten, diplomasi ve silahlı kuvvetler, devletlerin egemenliğinin ve bağımsızlığının korunmasının, ulusal çıkarlarının savunulmasının en önemli iki aracı sayılıyor. Savunma yeteneği milli gücü meydana getiren en önemli unsurlardan biri. Başka ülkeleri silahlı bir saldırıya girişmekten caydıran güç, silahlı kuvvetlerdir. Aynı şekilde milli çıkarların gerektirdiği hallerde silahlı güç kullanılabileceğinin ortaya konulması devletlerin uluslararası ilişkilerdeki etkinliğini arttıran bir unsur olarak kabul ediliyor. Uluslararası ilişkilerin bazı gerginlik dönemlerinde, hassas müzakerelerin cereyan ettiği aşamalarda güç gösterisinde bulunmak devletlerin tarih boyunca başvurdukları bir etkileme yolu olmuştu. Bu yöntem günümüzde çok sık başvurulan bir yol değil.

Bir devletin ulusal güvenlik çıkarlarının zorunlu kıldığı hallerde kuvvete başvurmaktan çekinmeyeceğini inandırıcı biçimde ortaya koyması çoğu zaman etkili olur. Tabii bunun için o ülkenin yeterli güce ve gücü kullanma iradesine sahip olması gerekiyor. Tarih boyunca güç sahibi olmak önem taşımış, çatışmalar, savaşlar dünya politikasını, devletlerarası ilişkileri etkileyen en önemli unsurlar olmuştu. Ünlü Alman strateji uzmanı Clausewitz'e göre, *"Savaş, politikanın başka araçlarla devamından ibaretti."*

Savunma gücünün barış zamanında en etkili biçimde kullanılması için diplomasi ile silahlı kuvvetlerin çok yakın bir uyum ve işbirliği içinde olmaları gerekiyor. Bu nedenle genelde dışişleri ve savunma bakanlıklarının ve genelkurmay başkanlığının çok yakın

bir çalışma içinde olmaları, askeri-siyasi konuları birlikte değerlendirmeleri, milli güvenlik politikalarının hazırlanmasında birlikte çalışmaları zorunlu. Doğal olarak bu çalışmalar başbakan düzeyinde koordine ediliyor ve hükümetlerin onayıyla yürürlüğe konuluyor. Bu koordinasyonu başarıyla yürüten ülkeler uluslararası ilişkilerinde etkinliklerini arttırırlar. Dışişleri ve savunma bakanlıkları arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması ülkeleri dış ilişkilerde zayıf düşürür, askeri caydırıcılığı ve inandırıcılığı azaltır.

Askeri gücün dış politikada etkili bir unsur olabilmesi büyük ölçüde silahlı kuvvetlerin etkinliğine bağlıdır. Dünya politikasında önemli bir rol oynamak isteyen ülkeler, daima güçlü ordulara ve deniz kuvvetlerine sahip olmaya önem vermişlerdi.

Dünya tarihinde savaşsız geçen dönemler pek uzun değil. Heredot, binlerce yıl önce, *"Savaş her şeyin babasıdır,"* demişti. Çağdaş devlet adamları arasında da bu görüşü taşıyanlar var. De Gaulle şöyle diyordu: *"Milletlararası hayat, hayatın kendisi gibi, devamlı bir savaştır."*[114] Gerçekten dünya tarihi bir bakımdan savaşlar tarihi olarak da düşünülebilir. Ünlü sosyolog Sorokin 1819 ile 1925 yılları arasında dünyada 97 savaş yaşandığını hesaplamıştı. L. F. Richardson daha yüksek bir rakam veriyor. Ona göre 1819 ile 1949 yılları arasında insan hayatına mal olan devletlerarası çatışmaların sayısı 289. Tarihin çeşitli dönemlerinde en çok savaşan milletlerin hangileri olduğu üzerinde de araştırmalar var. Bu listenin başında Fransa geliyor. 1495 yılından bu yana 50 savaşa katılmış. Onu Avusturya, İspanya ve İngiltere izliyor. Ancak tarihin belirli dönemlerinde bu öncelik listesi değişiyor. Örneğin 1400 ile 1559 yılları arasında en çok savaş yapanlar Habsburglar ile Osmanlılar. Daha sonraki dönemde İspanya ve İsveç öne geçiyor.[115] Bu savaşlarda ölenlerin toplam sayısı 100 milyonu geçiyor. Dünya savaşının yaşanmadığı dönemlerde bile bu kadar çok sayıda insanın yerel savaşlarda ölmesi Heredot'un bu sözlerini anımsatı-

---

114 İnan, s. 21.

115 Ferguson, Niall, *The Cash Nexus*, Allen Lane The Penguen Press, New York, 2001, s. 25, 27.

yor ve barışın korunması için daha çok çalışılmasının zorunlu olduğunu gösteriyor. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde de yeni bir savaşın çıkmaması için çok çalışıldı ama pek fazla başarılı olunamadı. Yeni bir dünya savaşının çıkması önlendi ancak yerel çatışmaları engellemek çoğu zaman mümkün olamadı. İsveç araştırma kuruluşu SIPRI 1989-1997 yılları arasında 103 silahlı çatışma olduğunu söylüyor. Bunlardan altısı devletlararası savaşlar.

19. yüzyılda dünyanın en güçlü donanmasına sahip olan İngiltere'nin amaçlarından biri başka ülkelerin saldırılarına karşı koyacak olanaklara sahip olmak, diğer bir amacı ise dünya deniz ulaşım yollarını kontrol altında tutabilmekti. Denizlerde güçlü olmak İngiltere'ye dünya deniz ticaretinde üstünlük sağladı, bu da sanayi devriminde İngiltere'nin öncü rol oynamasına katkıda bulundu ve ülkenin hızla kalkınmasına yardımcı oldu. O kadar ki, 19. yüzyılın ortasında İngiltere dünyadaki kömür üretiminin üçte ikisini, demir üretiminin yarısını, çelik üretiminin yedide beşini sağlıyordu. Dünyada ticaret konusu olan mamul maddelerin % 40'ı İngiltere tarafından üretiliyordu. İngiltere'nin ithalatının % 92'sini hammaddeler, ihracatının % 85'ini ise mamul maddeler oluşturuyordu.[116]

İngiltere güçlü bir donanmaya sahip olmasaydı ve deniz ticaret yollarını kontrol altına alamasaydı muhtemelen bu ekonomik gelişmeyi sağlayamayacak ve dünyanın o dönemdeki öncü devleti rolünü oynayamayacaktı. Aynı şekilde İngiltere güçlü bir ekonomiye sahip olamasaydı savunma gücünü geliştiremeyecekti. Nitekim başta Almanya olmak üzere, başka devletlerin 19. yüzyılın sonuna doğru sanayi alanında büyük hamleler yapmaları, o ülkelerin askeri gücünün artmasına ve İngiltere'nin dünya politikasındaki etkinliğinin göreceli olarak azalmasına yol açtı. 1870-1910 yılları arasındaki dönemde İngiltere'nin çelik üretimi Almanya'nın iki misliydi. Ama bu tarihten sonra dengeler değişti ve kısa bir süre sonra Almanya'nın çelik üretimi İngiltere'nin iki katına çıktı. Bu gelişme Almanya'nın İngiltere üzerindeki askeri baskısını da arttırdı.

---

116 Kennedy, s. 20.

İngiltere'nin dünyada tek başına etkin olduğu dönemde savunmanın maliyeti de çok yüksek değildi. 1815 yılını izleyen dönemde donanmanın yıllık bütçesi 7-8 milyon, kara kuvvetlerinin ise yaklaşık 13 milyon sterlindi. Ama yüzyılın sonuna doğru dünyadaki gelişmelerin ve güçlü rakiplerin ortaya çıkmasıyla savunmanın maliyetinde de büyük artışlar oldu. 1870 yılına kadar 10 milyon sterlinin altında seyreden donanma bütçesi, 1910-1911 yıllarında 40 milyon sterline, 13 milyon sterlin düzeyindeki kara kuvvetleri bütçesi ise 1900 yılında, Boer savaşlarının da etkisiyle 91 milyon sterline yükseldi.[117] Birinci Dünya Savaşı başladığında donanma bütçesi 51 milyon sterline ulaşmıştı. Aynı yıl İngiltere'nin, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik için harcadığı toplam paranın 57 milyon sterlinden ibaret olduğu düşünülürse savunmaya verilen önceliğin önemi daha iyi anlaşılır.

Savunma harcamalarının devletin toplam harcamaları içindeki yeri de ilginç bir gösterge oluşturuyor. 1685 ile 1813 tarihleri arasında İngiltere'nin askeri harcamalarının bütçe içindeki payı % 55 ile % 90 arasında değişiyordu. Öyle anlaşılıyor ki, bazı dönemlerde devlet gelirlerinin tümüne yakını savunmaya gitmiş. Yalnız İngiltere'de de değil. Prusya ve Fransa'da hemen hemen aynı dönemlerde bütçe içinde savunma harcamalarının payı % 75'e kadar yükseliyor. Savunmanın maliyetinden söz edilirken kullanılan bir başka ölçü de asker başına yapılan yıllık harcama. 1998 yılının dolar değeri temel alınırsa, ABD'nin 1900 yılında asker başına 30.000 dolar harcadığı görülüyor. Bu rakam 1950 yılında 71.900'e, 1998 yılında ise 192.900'e yükseliyor.[118] Bu harcamaların büyük bir bölümü teknolojik ilerlemelerin zorunlu kıldığı masraflar. Bu göstergeler savaşın maliyetinin ne kadar arttığını ortaya koyuyor.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında büyük devletlerin stratejileri, savunma alanında sadece ulusal kaynakların kullanılmasını öngörmüyordu. Sömürgelerdeki veya dominyonlardaki askeri güçten, dolayısıyla bu ülkelerin kaynaklarından da yararlanıyorlar-

117 Kennedy, s. 26, 32, 35.
118 Ferguson, s. 35.

dı. İngiltere Birinci Dünya Savaşı'nda 458.218 Kanadalı askeri denizaşırı operasyonlarda kullanmıştı. Bunlardan 56.639'u hayatını kaybetti. Aynı şekilde 331.814 Avustralya askeri İngiltere tarafından savaşa sokuldu. Büyük bir bölümü Çanakkale Savaşları'nda olmak üzere, bunlardan 93.330'u hayatını kaybetti. Çanakkale Savaşları'nda İngiltere'nin ve onun komutasında savaşan ülkelerin toplam kayıpları 210.000'i bulmuştu. Çanakkale savunmasında Türklerin kayıpları da 120.000'e ulaşmıştı. İngilizler on binlerce Yeni Zelandalı ve Güney Afrikalı askeri de savaşa sürdüler. Gene savaşta kullanılan Hint ordusuna 1.5 milyon "gönüllü" yazıldı. Bunlardan 62.000'i hayatını kaybetti. Savaşın tümü dikkate alındığında İngiltere'nin emrinde savaşan sömürge askerlerinin sayısı 2.5 milyonu bulmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nda ve onu izleyen Kurtuluş Savaşı'nda bütün bu ülkelerin ordularıyla savaşan Türkler de büyük kayıplar verdiler: Sivil halktan hayatını kaybedenlerin sayısı yaklaşık üç milyon kişi olarak hesaplanıyor. Sadece Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da Yunanlıların, şehirlerde 54.200, şehirlerin dışında ise 88.000 binayı tahrip ettikleri Lozan'da Türk delegasyonu tarafından açıklanmıştı.[119]

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngiliz ordusunun toplam mevcudu 5,5 milyona ulaşmıştı. Hava kuvvetlerinde 20.000 uçak ve 290.000 personel; deniz kuvvetlerinde ise 58 büyük savaş gemisi, 103 zırhlı, 12 uçak gemisi, 456 muhrip ve 122 denizaltı ile 438.000 personel bulunuyordu. Bu kadar büyük bir gücü oluşturabilmek ve silah altında tutabilmek için İngiltere her türlü tasarruf ölçüsünü bir kenara bırakmıştı. Devletin güvenlik çıkarları her şeyden önce geliyordu. 1918 yılında devlet harcamaları 2.579 milyon sterline ulaşmıştı. Devlet gelirleri ise 889 milyon sterlinden ibaretti. 1914 ile 1918 yılları arasında dış borçlar 11 misli artmıştı. Faiz ödemeleri 1913 yılında genel bütçe harcamalarının % 13'ü iken 1920'lerin sonunda % 40'a yükselmişti.

İngiltere bu kadar büyük fedakârlıklara niçin katlanmıştı? 1923 yılının Kasım ayında yaptığı bir konuşmada Dışişleri Bakanı

---

119 Kennedy, s. 165, 166; McCarthy, *The Ottoman Peoples...*, s. 102, 193, 201.

Baldwin, İngiltere'nin politikasını şöyle açıklıyordu: *"İngiltere'nin diğer ülkelerdeki menfaatleri her şeyden önce ekonomik ve ticari niteliktedir. İngiltere'nin en büyük çıkarı olarak barıştan söz ederken İngiltere'nin ticaretini kastediyoruz. Halkımızın yaşamı için hayati olan bu ticaret en iyi biçimde barış koşullarında gerçekleştirilebilir."*[120] Barışı korumak için de yeterli güce sahip olmak gerekiyordu.

Savaştan sonraki yıllarda aşırı silahlanmanın devletlerin üzerine taşıyamayacakları kadar büyük yük yüklediği görüldü. Askeri alanda uluslararası rekabet ülkelerin ekonomilerini çöküntüye götürecek kadar büyük zarar vermeye başlamıştı. Gerçekten, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'de ihracatın % 40'ını oluşturan tekstil sektöründe üçte iki oranında düşüş görülmüştü. Kömür üretimi de beşte bir oranında düşüş göstermişti. Gemi inşa sanayiinde düşüş daha büyük oldu. 1933 yılında İngiltere'deki gemi üretimi savaş öncesinin sadece % 7'sinden ibaretti.

İşte bu koşullarda savaştan sonra askeri amaçlı üretime sınırlama getirme görüşü ağırlık kazandı. 1921 yılının Haziran ayında ABD Başkanı Harding büyük devletleri, Vaşington'da deniz kuvvetlerinin sınırlandırılması amacıyla bir konferansa davet etti. Orada varılan uzlaşmaya göre ABD ve İngiltere'nin büyük savaş gemilerinin toplamı 525.000 tonu, Japonya'nınki 315.000 tonu, Fransa ve İtalya'nınki ise 175.000 tonu geçemeyecekti. Böylece İngiltere artık tek başına dünyanın en büyük deniz gücü olma yeteneğini kaybediyordu.[121] Silahsızlanma alanındaki bu çabalara rağmen devletlerin uluslararası alanda söz sahibi olmak için askeri bakımdan da güçlü olması gerektiği yolundaki görüşler ağırlık kazandı. 1930'lu yılların başında yaptığı bir konuşmada Churchill şöyle diyordu: *"İngiltere güçlü olmalıdır. Hava ve deniz gücümüzü arttırarak kendi kaderimize sahip olmalıyız."* Oysa o yıllarda bazı politikacılar ve gazeteciler barışın korunması için Milletler Cemiyeti'nin desteklenmesinin yeterli olduğuna, silahsızlanma çalışmaları yoluyla sürekli bir barışa ulaşılacağına inanıyorlardı. Böyle düşünen-

120 Kennedy, s. 229.
121 Kennedy, s. 260.

lere karşı Churchill şunları söylüyordu: *"Bazıları diyor ki, Milletler Cemiyeti'ne güvenin; diğerleri diyor ki, İngiltere'nin yeniden silahlanmasına güvenin. Ben diyorum ki, her ikisine de ihtiyacımız var."*[122]

Güç politikasının önemi İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllarda çok açık biçimde ortaya çıktı. İngiltere'nin ve Fransa'nın Hitler'e karşı izledikleri yatıştırma politikası bu ülkelerin yeterince güç sahibi olmamalarından kaynaklanmıştı. Ama bu yatıştırma politikası savaşı önlemeye yetmemişti. Almanya'nın tehdidi ile başedebilmek için bu iki ülke süratle silahlanma yoluna gittiler.

Savaş başladıktan sonra İngiltere savaş sanayiinde büyük hamle yaptı, 1941 yılında yıllık uçak üretimini 20.000'e çıkardı. Bu Alman uçak üretiminin iki katıydı. Ama Almanlar da buna kendi savaş sanayilerini hızla geliştirerek cevap verdiler. Speer'in yönetimindeki Alman savunma sanayii hafif silah üretimini 1944 yılında İngiltere'nin iki katına yükseltti. Sovyetler Birliği'nin savaş sanayii daha da hızlı bir artış gösterdi. Sovyetler'in 1942-1944 yıllarında yıllık uçak üretimli 40.000'e, tank ve motorlu top üretimi de 30.000'e çıktı. Amerika'nın savaşa girmesi bütün dengeleri değiştirdi. 1939 yılında sadece 2.100 olan ABD'nin uçak üretimi 1942 yılında 48.000'e, 1943'te 86.000'e, 1944'te de 96.300'e yükseldi. 1940 ile 1945 yılları arasında ABD toplam olarak 297.000 uçak, 86.000 tank, 17.400.000 hafif silah, 64.500 çıkartma gemisi ve 5.200 çeşitli tipte savaş gemisi üretti.[123] Görüldüğü gibi, savaş koşullarında diğer bütün öncelikler bir tarafa bırakılmış, ulusal güvenliğin korunması için devletlerin hemen hemen bütün kaynakları savunmaya ayrılmıştı.

Savaşın başlarında Amerika Birleşik Devletleri hâlâ tarafsızlık politikası güdüyor, hiç değilse Avrupa'daki bir savaşa katılmakta isteksiz görünüyordu. Kongrenin Monroe Doktrini'nden itibaren uyguladığı "Tarafsızlık Yasası" ABD yönetimini başka bir politika izlemekten alıkoyuyordu. Ama Münih Antlaşması'ndan bir süre

---

122 Parker, s. 32, 78.

123 Kennedy, s. 339.

sonra Almanya'nın gerçek niyetlerini anlayan Başkan Roosevelt ülkesinin daha fazla tarafsız kalamayacağını gördü. Önce Fransa ve İngiltere için ABD desteği ile Kanada topraklarında uçak yapımını önerdi. Böylece bir yandan Avrupa'daki dost devletlere yardım etmiş olacak bir yandan da bunu Tarafsızlık Yasasını ihlal etmeden yapacaktı. Ama artık bu gibi yöntemlerle saldırganı durdurmak olanaksız hale gelmişti. Almanya'nın Polonya'ya saldırısı üzerine İngiltere Almanya'ya savaş ilan etmişti. Roosevelt'in girişimi ile ABD Kongresi 4 Kasım 1939 tarihinde Tarafsızlık Yasası'nda önemli bir değişiklik yaparak savaşan ülkelerin, yani İngiltere ve Fransa'nın ABD'den silah satın almasını kabul etti. Savaş sırasında Almanya'ya karşı kullanılan silahların % 35'i, Japonya'ya karşı kullanılanların ise % 86'sı Amerika'da üretilmişti.[124] Sırf bu rakamlar bile o dönemde ABD katkısı olmadan savaşın kazanılmasının ne kadar zor olduğunu göstermeye yetiyor.

Her şeye rağmen, ABD diplomasisi 10 Haziran 1940 tarihinde Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesine kadar savaşın uzağında durmaya çalıştı. Ancak o tarihte ABD'nin Alman saldırısına uğrayan bütün ülkelere yardım edeceğini açıkladı. 1940 Eylülü'nde ABD İngiltere Deniz Kuvvetlerine askeri yardım olarak 40 zırhlı verdi.[125] Gene de ABD henüz fiilen savaşa girmemişti. Bunun için Japonya'nın 7 Aralık 1941'de Pasifik Okyanusu'ndaki Pearl Harbour ABD deniz üssüne saldırması ve 11 Aralık'ta Hitler'in Japonya ve İtalya ile üçlü bir pakt kurarak Amerika'ya savaş ilan etmesi gerekecekti. ABD İkinci Dünya Savaşı'na iki yıl gecikmeyle girdi. Girmesiyle de savaştaki dengeler değişti ve savaşın Almanya'nın zaferi ile sonuçlanması ihtimali ortadan kalktı.

ABD tarafsızlık politikasını daha erken terk ederek Avrupa'daki savaşa taraf olsaydı savaş daha çabuk ve daha az zayiatla bitebilir miydi? Belki. Ama Amerikan diplomasisi, kamuoyu ve Kongresi yıllardan beri süren tarafsızlık politikasını kısa zamanda terk etmeye hazır değildi. Oysa Birinci Dünya Savaşı sonunda Başkan Wilson'un gayretleriyle kurulan, yüksek insanlık ve demokrasi ide-

---

124 Vanwelkenhuyzen, s. 106.

125 Kissinger, *Diplomacy*, s. 387-388.

allerine dayanan dünya düzeninin pek uzun süre yaşayamayacağı Hitler ve Mussolini yönetimlerinin ilk günlerinden belliydi. Bu iki diktatörün kararlı politikalarla zamanında durdurulamaması, güçlenmelerinin önlenememesi, müttefiklerin başlangıçta Almanya'yı caydıracak güce sahip olmamaları dünyayı büyük bir felaketle karşı karşıya getirdi.

Alman Orduları ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan 14 Haziran 1940 tarihinde Paris'e girdiler. Ondan sonra olanlar birçok bakımdan düşündürücü. 16 Haziran'da Üçüncü Cumhuriyet'in son Başbakanı Paul Reynaud istifa etti. Aynı gün 649 Fransız senatörü ve milletvekilinden 569'unun oyu ile Mareşal Pétain ancak bir diktatöre verilebilecek yetkilerle devletin başına getirildi. Ülkenin beşte üçü Alman işgalindeydi. Pétain bu bölgenin dışında kalan Vichy şehrini başkent yaptı. Ülkeyi oradan yönetti. Ama Almanlarla yakın işbirliği içinde... Vichy hükümetinin yasaları bütün Fransa topraklarında uygulanıyordu ama Alman işgal komutanlığının emirleriyle uyumlu olduğu ölçüde... Esasen bu yasalar tamamen Almanya'nın görüşlerine ve politikalarına uygun olarak hazırlanıyordu. Vichy yönetimi tarihe, yabancılara karşı teslimiyetçi ve işgal kuvvetleriyle işbirlikçi bir rejimin adı olarak geçti. Vichy yönetimi tarafından 3 Ekim 1940 tarihinde çıkartılan yasalar Yahudiler için çok kısıtlayıcı hükümler içeriyordu. Daha sonraki yıllarda bununla da yetinilmedi. Bu dönemde Fransız Yahudilerinden büyük bir bölümü konsantrasyon kamplarına gönderildi. Onların çoğundan bir daha haber alınamadı. Savaş yıllarının Fransası'nı değerlendirirken işbirlikçi bu Vichy hükümetiyle ve işgalci Alman ordusuyla, büyük fedakârlıkları göze alarak çarpışan "mukavemet hareketi" üyelerini de hatırlamak gerek. De Gaulle'ün Londra'da kurduğu "sürgündeki Fransız hükümetine" bağlı olarak mücadele eden bu Fransızlar ülkelerinin şerefini korudular ve müttefik ülkelerin askeri harekâtına yardımcı oldular.

Savaş sırasında Fransa'da görevli olan, başta Necdet Kent ve Namık Yolga olmak üzere, Türk diplomatları büyük bir cesaret örneği sergileyerek Türk vatandaşı Yahudilerin konsantrasyon kamplarına gitmelerine engel oldular. Kendilerine Türk pasaportu ve-

rerek ülkeden ayrılmalarını sağladılar. Savaş yıllarında daha çok sayıda Yahudi kurtarılabilir miydi? Belki de. Kısa bir süre önce İngiliz hükümetinin izlediği saydamlık politikası sayesinde 2021 yılında açıklanması gereken bazı arşiv belgeleri kamuoyunun bilgisine sunuldu. Bu belgelerden birinde, Amerika'nın 1944 yılında Almanya'ya, Güney Amerikan pasaportu taşıyan Yahudilerin ülke dışına çıkmalarına izin verilmesine karşılık, Güney Amerika'daki çok sayıda Alman asıllının ülkelerine gönderilmesini teklif etmeyi düşündüğü, Ancak İngiltere Dışişleri Bakanı Eden'in buna karşı çıktığı belirtiliyor.[126] Eğer doğruysa Eden'in buna karşı çıkma sebeplerini araştırmakta yarar var.

Savaş sırasında Londra'da "sürgündeki Fransız hükümeti"nin başında olan De Gaulle ülkesine geri dönünce savaş sırasında Almanlarla işbirliği yapanlar yargılandı. Bunlardan 7.000'i idama mahkûm edildi. İdam cezasına çarptırılanlardan biri de Mareşal Pétain'di. Ancak De Gaulle Pétain'in cezasını affetti. Diğer mahkûmlar o kadar şanslı değildi. Başta Vichy hükümetinin Başbakanı Pierre Laval olmak üzere pek çok işbirlikçi idam edildi.

Fransız parlamentosu 1953 yılının Ağustos ayında çıkarttığı bir yasayla diğer işbirlikçileri affetti. Sadece savaşta Almanlarla işbirliği yaparak Yahudilerin öldürülmesinden doğrudan doğruya sorumlu tutulan bazı sanıklar son yıllarda yakalanarak yargılandılar.

Fransız Devletinin Vichy döneminde yapılanlardan sorumlu olduğunu söyleyen ilk Başkan Chirac oldu. Chirac: *"İşgalcinin caniyane delilikleri Fransız devleti tarafından desteklenmiştir... Bu kara saatler tarihimize ebediyen girmiştir. Aydınlanmanın, insan haklarının ülkesi, göçmenlerin ve mültecilerin ülkesi Fransa tamir edilemeyecek bir kusur işlemiştir,"* dedi.[127]

Fransa'da yaşananlara benzer olaylar işgal altındaki diğer ülkelerde de yaşandı. Almanya'nın savaşa başvurmaktan caydırılamaması ve savaşın başında etkili biçimde durdurulamaması bu felaketlere yol açtı.

İkinci Dünya Savaşı'nda 53 milyon kişi hayatını kaybetti.

---

126 Paris. s. 323.

127 Paris, s. 80-82, 95.

Bunların % 60'ını siviller oluşturuyor. 40 milyon insan yaşadığı yerleri terk ederek göçmen durumuna düştü. Savaşın toplam maliyetinin 1996 yılı değerleriyle sekiz trilyon dolar olduğu hesaplanıyor.[128] Bu rakamlar bir dünya savaşının doğurduğu büyük insani felaketi ortaya koyuyor. Ekonomik olanakları, kaynakları en büyük olan ülkeler galip gelmiş olsalar bile, savaşta büyük ıstıraplar yaşandı.

Savaş, uluslararası ilişkilerde ancak bütün diplomatik çabalar başarısızlığa uğradıktan sonra başvurulabilecek bir yol. Ancak, İkinci Dünya Savaşı örneğinde olduğu gibi, taraflardan biri kendi çıkarlarının gereği olarak askeri işgal ve savaş yoluna başvurmayı seçtiği takdirde karşı tarafa da silahla karşı koymaktan başka seçenek kalmıyor. Böyle durumlarda milli gücün önemi ortaya çıkıyor.

Güç sadece askeri kuvvet olarak anlaşılmamalı. Uluslararası politikada etkili olabilmek için askeri gücün yanı sıra siyasi ve ekonomik alanlarda da güç sahibi olmak gerekiyor. Bu anlayış yalnız Batı ülkelerinde değil, Doğu ülkelerinde de benimseniyor. Eski Sovyet Dışişleri Bakanı Gromyko, bir ülkenin dış politikasının güçlü bir ekonomi ve güvenilir bir savunma temellerine dayanması gerektiğini söylüyordu.[129] Ekonomi ve savunmanın yanı sıra, toplumun iç yapısının istikrarlı olması, halkın milli meselelerde dayanışma içinde bulunması, basının ve kamuoyunun desteği de dış politika alanında ulusal gücü meydana getiren unsurlar arasında sayılıyor. Bir ülkenin iç yapısı ile dış politikası arasındaki bağlantıyı en iyi biçimde ifade eden devlet adamlarından biri Atatürk'tü. Atatürk şöyle diyordu: "*Dış politika bir toplumun iç bünyesiyle sıkı sıkıya ilişkilidir. Çünkü iç bünyeye dayanmayan dış politikalar her zaman yenik düşerler. Bir toplumun iç yapısı ne derece güçlü ve sağlam olursa, dış politikası da o nispette güçlü ve dayanıklı olur.*"[130]

Ulusal gücü meydana getiren bütün unsurların varlığı halinde

---

128 *State of the World*, s. 152-154.

129 İnan, s. 17.

130 İnan, s. 22.

bile bunların dış politikada etkili olabilmesi için karşı taraftaki ülkelerin sizin gücünüzü hissetmeleri ve bu gücü kullanma yeteneğinizin bulunduğuna inanmaları gerekir. Karşınızdaki devletler sizin yeterince güçlü olmadığınıza veya bu gücü kullanma iradesine sahip bulunmadığınıza hükmedebilirler. Devlet adamlarınızın ülkenizin kararlılığını yansıtan sözlerini bir blöf olarak yorumlayabilirler. Çeşitli yöntemlerle sizin üzerinizde baskı kurmaya çalışabilirler. Ama gerçekten yeterince güce ve o gücü kullanma iradesine sahip olduğunuzu anladıklarında da çoğu zaman geri adım atarak sizinle uzlaşma yolunu seçerler.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde de güç unsuru birçok vesileyle dış politikada ön plana çıktı. Dünya barışı o dönemde Doğu ile Batı arasındaki güç dengesine dayanıyordu. Büyük bir silahlanma yarışı yaşandı. Savunma teknolojisi alanına büyük yatırımlar yapıldı. 45 yıl süren Soğuk Savaş döneminde Doğu ile Batı arasında sıcak çatışma yaşanmadı ama bazı bölgelerde güç kullanıldı. Son elli yılda dünyanın çeşitli bölgelerinde çıkan yerel ve bölgesel çatışmalarda 18 milyon kişi hayatını kaybetti. 1950 yılında 12 olan yerel çatışma sayısı Soğuk Savaş'ın sona ermesinde sonra arttı. 1992'de dünyada 51 yerel çatışma çıktı. Bunların sayısı 1997'de 25'e indi. 1989 ile 1996 yılları arasında dünyada 101 yerel çatışma yaşandı.[131] Bu çatışmalar milyonlarca insanın evlerini, hatta ülkelerini terk etmelerine yol açtı. Dünyadaki göçmenlerin sayısı 1985 yılında 22 milyona ulaşmıştı. Daha sonra bu sayı hızla artmaya devam etti ve 1995 yılında 37 milyona vardı. Sadece Bosna Hersek'deki çatışmaların sonucunda göç etmek zorunda kalanların sayısı iki milyon.[132]

Büyük devletlerin bile askeri müdahalede bulundukları bütün durumlarda başarılı oldukları söylenemez. Örneğin 1957 yılında İngiltere ve Fransa'nın İsrail'le birlikte gerçekleştirdikleri Süveyş Harekâtı, ABD'nin Vietnam Savaşı, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askeri müdahalesi başarısız harekât örneklerinden sadece üçü. Bu harekâtların başarısızlığının altında yatan, kuvvete başvu-

131 Öymen, Onur, *Geleceği Yakalamak*, s. 225-227.
132 Edwards, s. 89, 100.

ran ülkelerin güçlerinin yetersiz oluşu değildi. Her üç olayda da kuvvet kullanan ülkeler devirlerinin en güçlü ülkeleri arasında sayılıyordu. Ama gene de başarılı olamadılar, çünkü yeni dünya koşullarında tek başına güçlü olmak da yeterli değildi. Savunulan davanın haklılığının halk kitleleri tarafından benimsenmesi gerekiyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada yaygınlaşan demokrasi ve hukuk anlayışı ve kitle haberleşme araçlarının sayesinde dünya kamuoyunun bütün gelişmeleri anında öğrenme olanağına kavuşması askeri güç kullanımının haklı temellere dayanmasını da zorunlu kılıyor. Burada bir noktaya dikkat etmek gerekiyor. Bir askeri müdahalenin haklılığının bütün dünya kamuoyu tarafından kabul edilmesi imkânsız denecek kadar zor. Bunun nadir istisnalarından biri 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika'nın uğradığı büyük terörist saldırıya karşı kuvvet kullanma iradesinin hemen hemen bütün ülkelerde anlayışla karşılanması.

Gerçekten, 11 Eylül 2001 tarihinde bir terör örgütünün kaçırdığı uçaklarla New York'taki Dünya Ticaret Merkezi binalarına ve Vaşington'daki Savunma Bakanlığına yaptığı saldırılar uluslararası ilişkilerde yeni bir dönemin başlangıcı oldu.

O zamana kadar çevresinde sadece demokrasiyle yönetilen ülkelerin bulunması Batı Avrupa devletleri açısından çok rahatlatıcı bir durum sayılıyordu. Batı ülkelerine yönelik hiçbir ciddi tehdidin bulunmadığına inanılıyordu. Bu güvenlik ortamından yararlanan Batı Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra savunma harcamalarını büyük ölçüde azaltmışlar, askeri güçlerini kendi ülkelerinin topraklarının korunmasından çok dünyanın çeşitli yerlerindeki Barış Gücü operasyonlarına katılacak şekilde eğitip konuşlandırmaya başlamışlardı. Zira tehdit ortadan kalktığına göre büyük masraflar yaparak ülke topraklarının korunması için güçlü ordular beslemeye ihtiyaç kalmamıştı. Bu nedenle NATO ülkelerinden birçoğu ordularının mevcudunu azalttılar. Savunma bütçelerinde büyük indirimlere gittiler.

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün rakamlarına göre başlıca NATO ülkelerinin silahlı kuvvetler mevcudu ile önemli silah sistemlerinin miktarı aşağıdaki tabloda yer alıyor.

Bazı NATO Ülkelerinin Silahlı Kuvvetleri (2001)

Ülkeler	Asker (000)	Tank	Top	Zırhlı Savaş Aracı	Büyük Savaş Gemisi	Denizaltı	Uçak
ABD	1.367	7.620	5.836	22.110	128	73	1.669
Türkiye	515	4.205	2.953	2.966	23	13	505
Almanya	308	2.521	2.073	2.917	14	14	434
Fransa	273	809	794	4.499	35	10	473
İtalya	230	1.349	390	853	22	7	329
İngiltere	211	636	475	2.984	34	16	427
Yunanistan	159	1.733	1.900	808	16	8	458
İspanya	143	688	931	2.081	16	8	211
Kanada	57	114	271	1.214	16	1	140
Hollanda	50	320	369	691	12	4	157
Belçika	39	132	272	405	3	-	90
Norveç	26	170	184	162	3	6	61
Danimarka	21	238	475	587	3	4	68

Kaynak: IISS Military Balance, 2001-2002

Yukarıdaki tablo ABD, İngiltere ve Fransa'nın nükleer güçlerini kapsamıyor. Ayrıca bu tabloda yer almayan füze sistemleri ve başka askeri yetenekler de var. Gene de tablo NATO ülkelerinin askeri gücünü mukayeseli olarak göstermesi açısından incelenmeye değer. Görüldüğü gibi ABD'nin askeri gücü her alanda diğer müttefiklerinden çok fazla. Avrupalı NATO ülkeleri arasında da başta asker sayısı olmak üzere Türkiye önde gelen bir ülke durumunda. NATO'ya yeni üye olan ülkelerin askeri gücü bu tabloda yer almıyor. Bu ülkelerin Varşova Paktı döneminden kalan silah sistemlerini NATO standartlarına uygun sistemlerle değiştirdiklerinde mukayeseler daha anlamlı olabilir.

NATO ülkelerinin toplam yıllık savunma bütçeleri Soğuk Savaş dönemine nazaran yaklaşık 100 milyar dolar azaldı. Buna "barıştan sağlanan kar payı" da deniliyor. Ancak, içinde bulundukları coğrafi konum dolayısıyla Türkiye gibi bazı ülkeler bu kar payından henüz

yararlanamadı. Bunun gerçekleşmesi için Türkiye'nin komşularının da Doğu Avrupa ülkelerine benzer bir barış, istikrar ve demokrasi ortamına ulaşmaları, hiç değilse Ortadoğu'daki ılımlı ülkelerin siyasi konumuna kavuşmaları gerekiyor. Bu hedef çok yakın değil.

11 Eylül 2001 tarihindeki saldırılar eski varsayımların ve politikaların değişmesi gerektiğini ortaya koydu. Görüldü ki, bir ülkeye saldırı sadece komşularından gelmeyebilir. Terörizm, kitle tahrip silahlarının yayılması, "cyberterorism" denilen, internet üzerinden bilgisayar sistemlerini felç edebilecek saldırılar yeni tehdit unsurları arasında sayılıyor. Bu gibi saldırılar yeni bir savaş türünün ortaya çıkma olasılığını arttırdı. O bakımdan, demokratik rejimle yönetilen ve komşuları da demokratik sistemlere sahip olan ülkelerin artık hiçbir tehdide maruz kalmayacakları inancı da böylece yıkılmış oldu. Şimdi artık yeni bir düşman vardı. Görünmeyen, ne zaman, nerede ve hangi yöntemlerle saldıracağı bilinmeyen bu düşmana karşı yeni bir savunma anlayışı geliştirilmeliydi.

Bunun için devletler arasında yeni bir dayanışma ve işbirliği ihtiyacı ortaya çıktı. Ayrıca savunma bütçelerinde büyük artış yapmak gerekti. Başkan Bush, 2002 yılı başında ABD'nin savunma bütçesinin, bir önceki yıla göre % 13 arttırılmasını Kongreye önerdi. Bu artış yaklaşık 48 milyar dolar tutuyordu ve sadece artış miktarı Fransa'nın toplam savunma bütçesini geçiyordu.

Avrupa Birliği ülkeleri, 11 Eylül saldırılarından sonra, adalet ve içişleri bakanları düzeyinde bir toplantı yaptılar, sonra da özel bir zirve toplantısı düzenlediler. Sonuçta 37 maddelik bir önlemler paketini kabul ettiler. Avrupa Birliği ülkeleri terörle daha etkili biçimde mücadele edebilmek için yeni yasal önlemler alacaklar ve bu önlemler bütün AB ülkelerinde geçerli olacaktı. NATO daha ileri gitti. 12 Eylül günü NATO Konseyi özel bir toplantı yaparak ABD'ye yönelik terörist saldırıları İttifakın 5. maddesi kapsamına aldı. Yani bu saldırı bütün NATO ülkelerine yapılmış sayılacak ve müttefik ülkeler uygun görecekleri yoldan Amerika'ya destek olacaklardı. Bu madde İttifakın 52 yıllık tarihinde ilk defa uygulanıyordu. 12 Eylül tarihli Konsey kararı NATO'nun terörle mücadele konusunda o tarihe kadar almış olduğu bütün kararları geride bırakıyordu. İttifak için artık terörizm en önemli tehdit unsurların-

dan biri haline gelmişti. Soğuk Savaş'ın bitiminden sonra bazılarınca artık önemini kaybettiği düşünülen NATO yeniden ön plana çıktı. Müttefikler arasında dayanışmanın ve işbirliğinin belki eskisinden daha fazla önem kazandığı anlaşıldı. Bunun da ötesinde NATO ile Rusya arasında ortak güvenlik çıkarları önem kazandı. ABD NATO'nun dışındaki ülkeleri de içine alacak geniş bir koalisyon oluşturma çabasına girişti.

11 Eylül saldırılarından sonra NATO içinde yeni bir bilinçlenmenin, terörle mücadele konusunda yeni bir anlayışın ortaya çıktığını söylemek yanıltıcı olmaz. O tarihe kadar terörizmin NATO'nun esas konularından biri olduğu hususunda kuşkulu olan ülkeler bile ittifak içinde bu alanda yapılan çalışmalara tam destek verdiler. NATO içinde hâkim olan görüş şuydu: Sorumluları, hedefi, sebebi veya yöntemi ne olursa olsun terör örgütleri arasında hiçbir ayırım gözetilmeyecektir. Dünyadaki bütün terörist örgütlere karşı birlikte mücadele edilecektir. Terör tehdidi altındaki müttefiklere ve diğer ülkelere yardımcı olunacaktır. Bu anlayış NATO'nun 11 Eylül tarihinden sonra yayınlanan çeşitli açıklamalarında yer aldı. NATO teröre karşı tam dayanışma içindeydi. Bu, 11 Eylül'den sonra ABD'nin savunduğu görüşlere de uygundu. Başkan Bush, *"Bütün terör örgütlerine karşı dünya çapında savaş başlatıldığını, bu savaşın terörün dünyadan kökü kazınıncaya kadar devam edeceğini,"* söylüyordu. Amerikalılara göre terörle mücadelede gri saha yoktu. Amerikalılar: *"Ya bizimle berabersiniz veya teröristlerle,"* diyordu. Dünyaya verdikleri mesaj buydu. Terörü destekleyen, himaye eden ülkeler de teröristler kadar suçluydu. ABD yönetimi terör örgütlerinin isimlerini içeren birkaç liste yayınladı. Bu listelerde yalnız 11 Eylül saldırılarını gerçekleştiren El Kaide örgütü ve ona bağlı terörist kuruluşlar yer almıyordu. Dünyadaki diğer terör örgütleri de listede vardı. Bunlar arasında Türkiye'ye karşı faaliyet gösteren terörist örgütler de yer alıyordu. Bu örgütlere karşı ABD etkili önlemler aldı. Bunların Amerika'daki faaliyetlerini yasakladı, hesaplarına el koydu, sorumluları hakkında soruşturma başlattı.

Aynı anlayış ve kararlılık diğer uluslararası kuruluşlarda da görüldü mü? Bunu söylemek için erken. Zira 11 Eylül saldırılarından sadece bir hafta sonra, Türkiye'ye yönelik faaliyet gösteren bazı

terör örgütlerinin destekleyicilerinin bazı Avrupa ülkelerinin başkentlerinde serbestçe gösteri yaptıkları görüldü. Acaba Avrupa ülkeleri zaman darlığından yeterli önlemleri alamamışlar mıydı? Bu sorunun cevabı birkaç ay sonra anlaşıldı. AB'nin 2001 yılının sonunda yayınladığı terörist örgütler listesi, Amerika'nın listesinden farklıydı. Orada ETA, IRA, 17 Kasım gibi Avrupa ülkelerine karşı eylem yapan terör örgütlerinin yanı sıra, Ortadoğu'da İsrail'e karşı eylemler yapan örgütler de vardı. Eksik olan Türkiye'ye karşı eylem yapan örgütlerdi. Bu eksiklik dünya çapında terörle mücadelede ne dereceye kadar başarılı olunabileceği konusunda kuşkular yarattı. Başbakan Bülent Ecevit bu eksikliği "bağışlanamaz" olarak nitelendirdi. Türkiye bu konuyu NATO'da ve diğer kuruluşlarda dile getirdi. AB bu yanlışlığı 2002 yılının Nisan ayında düzeltti. Ancak, terör örgütlerinin değişik isimlerle faaliyet göstermelerinin AB ülkelerinde engellenip engellenmeyeceği zaman içinde görülecek.

Özetle, bir terörist saldırı, uluslararası ilişkilerin yapısında, temel kavramlarında ve varsayımlarında önemli değişikliklere yol açtı. Özü itibariyle milli menfaatlerin önceliğine dayanan uluslararası ilişkiler düzeni bu yeni tehdit unsurunun ortaya çıkmasıyla ortak menfaatleri daha çok gözeten bir yapıya doğru yönelmeye başladı. Bu gerçekten devletlerarası ilişkilerde yeni bir anlayışın ortaya çıkmasına olanak verecek mi, yoksa ABD'ye yönelik saldırıların ve ABD'nin buna verdiği karşılığın sıcaklığı geçtikten sonra her şey eski haline mi dönecek? Uluslararası ilişkilere bu konuda da menfaat çekişmeleri ve siyasi hesaplar mı hâkim olacak? NATO ile AB terörle mücadele konusunda tam bir görüş birliği ve uyum içinde çalışabilecekler mi? Bunlar önümüzdeki dönemde dikkatle izlenmesi gereken konular. Siyasi ilişkilerin tarihi bundan çok daha büyük felaketlerin devletleri bir süre ortak cephelerde buluşturduğunu, zıt görüşlere, hatta zıt ideolojilere sahip ülkelerin birlikte savaştıklarını, ancak ortak tehdit ortadan kalktıktan veya zayıfladıktan sonra gene menfaat çatışmalarına dayalı uluslararası düzenin egemen olduğunu gösteriyor. Meselenin bu yönü bir yana, 11 Eylül saldırılarından sonra dünya ülkelerinin hemen hemen tamamı Amerika'nın Afganistan'daki terör örgütüne ve onu destekleyen Afgan yönetimine karşı yaptığı silahlı mücadeleyi destekledi.

Hiç değilse anlayışla karşıladı. Pek az istisnasıyla, dünya kamuoyunun eğilimi de bu yönde oldu.

Evvelce ülkelerin çıkarlarının zorunlu kıldığı hallerde dahi kuvvet kullanması başka ülkeler tarafından çoğu zaman eleştiriliyordu. Burada en önemli nokta kuvvete başvurmanın haklı ve meşru olduğunun hiç değilse o ülkenin kendi kamuoyu tarafından benimsenmesi. Fransa'nın Cezayir'de, Amerika'nın Vietnam'da, Fransa ve İngiltere'nin Süveyş'te güç kullanmalarının kendi halklarının önemli bir kesimi tarafından desteklenmemesi bu operasyonlarda başarılı olunamamasının sebepleri arasında sayılıyor.

Buna karşılık Türkiye'nin Kıbrıs'a askeri müdahalesinin, diğer bazı ülkelerin karşı çıkmasına rağmen Türk kamuoyunun tamamı tarafından kuvvetle desteklenmesi başarılı sonuç alınmasının sebeplerinden biri oldu. Tabii kamuoyu desteğinin yanı sıra Türk silahlı kuvvetlerinin böyle bir operasyonu gerçekleştirecek güce sahip olması da gerekiyordu. Türkiye'nin bu gücü vardı.

Aslında Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş dönemlerinden itibaren, varlıklarını sürdürebilmek ve uluslararası ilişkilerde etkili bir rol oynayabilmek için yeterli güce sahip olmak gerektiğini anlamışlardı. İmparatorluğun yükselme döneminde Osmanlıların dünyanın en büyük ve en etkin devletlerinden biri oluşu bu güç sayesindeydi. O dönemde Osmanlılar dönemin en üstün askeri teknolojisine sahiptiler ve bu teknolojiden yararlanarak çok güçlü bir ordu kurmuşlardı. Bugün Frankfurt'ta Prof. Fuat Sezgin'in başkanlığındaki İslam Medeniyeti Araştırma Merkezi'nin müzesini gezenler Osmanlıların 16 ve 17. yüzyıllarda sahip oldukları askeri teknolojinin örneklerini görebilirler. Osmanlıların teknoloji devriminde geri kalmaları askeri güçlerinin de zayıflamasına yol açtı. İmparatorluğun gerileme ve çöküş dönemlerini inceleyenler burada askeri güç eksikliğinin etkisini açıkça görebilirler.

Gerçekten 1699 tarihli Karlofça Antlaşması'ndan 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması'na kadar geçen süre içinde Türk diplomasisi yeterince başarılı sonuçlar alamadıysa bunun sebebi Türk diplomatlarının bilgi ve tecrübe eksikliği değildi. Bu yıllar içinde Türkiye çok değerli devlet adamları ve diplomatlar yetiştirmişti. Ama onların arkasında diplomatik mücadelelerini destekleyecek

yeterli güç yoktu. Ordu zayıflamış ve bazı istisnalar bir yana bırakılırsa bütün bu dönem içinde üst üste yenilgilere uğramıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun son iki yüz yıllık tarihi, aynı zamanda etkili bir askeri ve ekonomik güce dayanmayan diplomasinin başarılı olamayacağının belgesidir. O dönemin diplomatlarının bütün çabası mümkün olduğu kadar az toprak vermek, devleti mümkün olduğu kadar az zarara uğratıcı anlaşmalar yapmak, mümkün olduğu kadar az taviz vermek, diğer ülkeler arasındaki menfaat çekişmelerinden yararlanarak Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmaya çalışmak olmuştu. Bazı hallerde, 1897 Türk-Yunan savaşında olduğu gibi, Osmanlılar savaşı kazanmakla birlikte barış masasında kayba uğramıştı. İlerideki bölümlerde anlatılacağı gibi, bunun nedeni yenilen tarafın arkasında Avrupa'nın büyük devletlerinin desteğinin olmasıydı. O devletlerle Osmanlılar arasındaki güç dengesi Osmanlıların aleyhine idi.

Bu gidişi durduran ve Türklerin dünya sahnesine güçlü bir devlet olarak çıkmalarına olanak veren Kurtuluş Savaşı'dır. Orada Türkler son güçlerini kullanarak düşmanı yenilgiye uğratmışlardı. Türkiye'nin Lozan Barış Konferansı'ndaki başarısının altında yatan sebeplerden biri de gücünü kanıtlamış olmasıydı. Geçmişin tecrübelerinden ders alan yeni Türk devleti güçlü bir ordu kurulmasını öncelikli hedefleri arasına aldı. Hatay meselesinin orada yaşayan Türk çoğunluğunun iradesi yönünde sonuçlanmasında ve Hatay'ın önce bağımsız bir devlet olarak özgürlüğüne kavuşmasında sonra da halkın arzusu yönünde anavatana bağlanmasında kuşkusuz Atatürk'ün bu sorunu çözmek için gerekirse güç kullanabileceğini göstermesi çok önemli rol oynadı.

Türkiye Kıbrıs'ta da aynı kararlılığı gösterdi. 1963 yılındaki Rum saldırılarından sonra Türk toplumunun can ve mal güvenliğini korumak ve Rumlar tarafından fiilen ortadan kaldırılan 1959-1960 tarihli Londra ve Zürih Antlaşmalarını yeniden yürürlüğe koymak için 11 yıl boyunca sabırla diplomasi yolunu kullanan Türkiye, bu yolla sonuç alınamayacağının anlaşılması ve Rumların askeri darbe yaparak yönetime el koymalarından sonra askeri müdahaleden başka seçenek kalmadığını gördü. İngiltere'nin Türkiye ile birlikte müdahalede bulunulmasını kabul etmemesi üzerine

Ada'ya tek başına asker çıkartarak Türk toplumunu özgürlüğüne kavuşturdu.

Benzeri bir tecrübe de 1996 yılının başında Yunanistan'la Kardak krizinde yaşandı. Bir deniz kazasını bahane ederek Kardak kayalıklarını kendi topraklarına katmak isteyen Yunanistan'ın, Türkiye'nin bütün uyarılarına ve diplomatik girişimlerine rağmen bu kayalıklardan birine asker çıkartması üzerine, Türkiye derhal ona bitişik kayalığa asker çıkartarak gerektiğinde bu meseleyi güç kullanarak çözmeye hazır olduğunu kanıtladı. Bu konuda da Türk diplomasisinin başarısında arkasında güçlü, eğitimli ve verilen her görevi yerine getirmeye hazır bir askeri kuvvetin varlığının büyük payı oldu. Yukarıda sıralanan olaylar Türkiye Cumhuriyeti'nin diplomasi tarihine kararlılığın, gücün ve baskılara direnme iradesinin örnekleri olarak geçti.

Bu gibi tecrübelerden geçen Türkiye, bir terör örgütünü barındıran bu güney komşusuna 1999 yılı başında gerekirse askeri güç kullanmaktan çekinmeyeceği mesajı verdiğinde hiç kimse bunun bir blöf olabileceği izlenimine kapılmadı. Türkiye bu konuda da uzun yıllar sabırla sürdürdüğü diplomatik girişimlerin sınırına gelmişti. 30.000'i aşkın insanın canına mal olan terörü kesinlikle durdurmanın tek yolu kalmıştı: o terörü besleyen, terör liderlerini himaye eden ülkeye karşı icabında güç kullanmak. Türkiye'nin bu yola başvuracağı anlaşıldığında mesele çözüldü. Terör lideri bu ülkeden çıkartıldı. Türkiye ile o komşusu arasında teröre karşı işbirliği yapılması yolunda anlaşmaya varıldı.

Yakın geçmişte uluslararası ilişkilerde güç kullanılmasının başka örnekleri de var. Arjantin'in İngiltere'ye ait Falkland Adaları üzerinde hak iddia etmesi, bu adalara asker çıkartması ve yapılan bütün diplomatik girişimlere ve baskılara rağmen bu birliklerini geri çekmemesi üzerine İngiltere silahlı çatışmayı göze aldı, donanmasını Falkland'a gönderdi ve yaptığı askeri müdahale sonucunda Arjantin'i geri çekilmeye mecbur etti.

ABD'nin öncülüğündeki bir uluslararası koalisyon tarafından 1991 yılında yapılan Körfez Savaşı da, Irak'ın işgal ettiği Kuveyt topraklarından çekilmesini sağladı. Bosna'da ve Kosova'da NATO'nun yaptığı da, özü itibariyle bundan farklı bir şey değildi. 1995 yılın-

da NATO'nun öncülüğünde bir hava harekâtına girişildi. Saldırılar ancak bu harekâttan sonra durdu, Dayton Barış Anlaşması'nın yolu açıldı. Ama bu arada 200.000 insan hayatını kaybetmiş, büyük insanlık dramları yaşanmıştı. Batı güç kullanmakta geç kalmıştı.

Kosova'da daha çabuk davranıldı. Paris yakınlarında yapılan Rambouillet görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanınca NATO'nun güç kullanmasından başka çare kalmamıştı. Yapılan bir hava harekâtı sonucunda Sırp saldırıları durduruldu. NATO'nun siyasi iradesinin arkasında yeterli askeri güç olmasaydı kuşkusuz bu sonuca pek kolay ulaşılamazdı. Ama gene de yaklaşık 10.000 kişi hayatını kaybetti. Yüz binlercesi aylar boyunca kamplarda, güç koşullar altında yaşamak zorunda kaldılar.

Görülüyor ki, Soğuk Savaş'ın bitmesinden sonraki dönemde de güç unsuru önem taşımaya devam etti. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta bu gücün her zaman bir askeri müdahale yoluyla kullanılmaması. Gelişen dünya koşullarında devletlerin askeri, ekonomik ve siyasi güçlerini çoğu zaman dolaylı yollardan kullanmayı tercih ettikleri görülüyor. Bu yolların başında baskı yöntemleri geliyor. Aslında bu yöntemler yeni değil. Dış siyasi ve ekonomik baskıların uzun bir geçmişi var.

Baskı Yöntemleri

Yabancı devletler üzerinde baskı kurma girişimlerinin tarihi neredeyse diplomasi tarihi kadar eski. Güçlü devletler kendi nüfuz alanlarını genişletmek için daima daha zayıf ülkelere karşı baskı uygulayarak onları etki alanları altına almaya çalışmışlar. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemlerinden yıkılışına kadar geçen dönemde bu gibi dış baskı örneklerine çok sık rastlanıyor. Özellikle azınlıkların hakları konusunda Osmanlılar yabancı devletlerin bitmek bilmeyen talep ve şikâyetleriyle karşılaşıyordu. Yapılan reformlar hiçbir zaman yeterli görülmüyor, daima daha fazlası isteniyordu. Tanzimat'tan beri Türkiye hep kendini başkalarına hesap verir durumda görmüştü. 1876 Anayasası'nı açıklarken Padişah Abdülhamit, *"Bu Anayasayı kabul etmedikçe Batılıların baskısından kurtulamayacağız,"* diyordu.[133] Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde Osmanlı İmparatorluğu ekonomik sıkıntı içindeydi. Savaşın koşullarını göğüsleyebilecek ekonomik olanaklara sahip değildi. Bu yüzden dış baskılara açık durumdaydı.

Esasen uzunca bir zamandan beri İstanbul'daki yabancı devletlerin temsilcileri kendi görüşlerini Osmanlı hükümetine kabul ettirmekte zorluk çekmiyorlardı. İstanbul'daki yabancı büyükelçiliklerin tercümanları bile görevleriyle kıyaslanmayacak kadar nüfuz sahibiydiler. Yabancıların taleplerine karşı cesaretle direnen devlet adamları ve diplomatlar da oluyordu. Ama sonuçta çoğu zaman yabancı devletlerin dediği oluyordu.

20. yüzyıl boyunca dünyanın pek çok yerinde bunun gibi siyasi baskı örneklerine rastlandı. Belirli konularda büyük ve güçlü devletlerin iradelerine uymayan ülkeler çeşitli yöntemlerle cezalandı-

---

133 İnan, s. 88.

rıldı. Aslında yabancı ülkelerin yapabilecekleri baskıların da bir sınırı vardı. Özellikle demokrasiyle yönetilen ülkelere karşı baskı uygulamak isteyen devletler dikkatli olmak zorundaydılar. Zira o ülkelerin kamuoyu çoğunlukla dış baskılara karşı büyük hassasiyet ve tepki gösteriyor ve bu tepkilerin sonucunda baskı uygulayan ülkelerin çıkarları zarara uğrayabiliyordu. Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye yapılmak istenen baskılar her defasında halkın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve hükümetlerin kuvvetli tepkisiyle karşılaştılar. Özellikle Kıbrıs harekâtından sonra ABD Kongresi'nin uyguladığı silah ambargosu ve 1990'lı yıllarda Alman hükümetinin keza Türkiye'ye silah sevkıyatını durdurması üzerine halkın büyük tepkisi oldu. Yabancı devletlerin baskılarıyla karşılaşan diğer ülkelerden bir bölümü baskılara boyun eğdiler ve istenenleri yaptılar. Ama hepsi değil. Baskılara cesaretle direnmesini bilenler de oldu. Özellikle haklı bir davayı savunduklarına inananlar ve siyasi cesareti olanlar bu direnci gösterdiler. 21. yüzyıla girildiğinde bazı devletler üzerindeki siyasi baskılar devam ediyordu. Bunlardan biri de Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ydi. Bazı ülkeler Kıbrıs sorununun sadece Türkiye ve Kıbrıs Türk toplumu üzerinde yapılacak baskılarla çözülebileceğine inanıyordu. Yaygın inanç buydu Ancak 27 yıldır bu baskılar hiçbir sonuç vermedi. O tarihten beri Türkiye'de ve Kıbrıs'ta işbaşına gelen bütün hükümetler bu baskılara kararlılıkla direnmesini bildiler.

Ekonomik Baskılar

Uluslararası ilişkilerde baskıların çoğu ekonomik içerikli önlemler yoluyla oluyor. Devletler çoğu zaman uluslararası ticari ilişkileri, belirli siyasal veya ekonomik çıkarlara ulaşmak, dost ülkelerin gelişmesini ve güçlenmesini teşvik etmek, hasım veya rakip gördüklerini engellemek için bir araç olarak kullanıyorlar. Uluslararası ilişkilerde sık kullanılan deyimlerden biri "sopa ve havuç politikası". Yani büyük ve güçlü devletler diğer devletleri kendi istedikleri çizgiye getirmek, onların dirençlerini kırmak için duruma göre bazen onları caydırıcı, cezalandırıcı önlemler, yaptırımlar uygularken bazen de onları teşvik edici bazı yollara başvuruyorlar, o ülkelere bazı avantajlar sağlıyorlar. Bunda başarılı olunamazsa, ülkeler bu

şekilde "yola getirilemezse" o zaman yaptırımlara başvuruluyor. Orada da sonuç alınamaması bazen silahlı güç kullanarak o ülkeleri etkileme yöntemlerinin uygulanmasına kadar gidiyor. Geçen yüzyıllarda sıkça başvurulan silahlı güç kullanma yöntemine İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hiç değilse demokratik ülkeler arasındaki ilişkilerde başvurulmuyor. Demokratik ülkeler arasındaki ihtilaflarda, gerginliklerde daha çok ekonomik önlemler alınması yoluna gidiliyor. ABD ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerde bu sık sık başvurulan bir yöntem. Buna karşılık demokrasiyle yönetilmeyen, otoriter devletlere karşı ekonomik ve siyasi yaptırımların sonuç vermemesi halinde askeri güç kullanıldığının örneklerine oldukça sık rastlanıyor.

Burada hatırda tutulması gereken nokta benzeri durumdaki devletlere yönelik ekonomik baskılar, bunlara uygulanan ekonomik ve ticari politikalar arasında farklılıklar, çifte standartlar görüldüğü zaman bunun arkasında bazı siyasal nedenlerin olabileceğinin düşünülmesi gereği. Geçmiş tecrübeler ve uluslararası ilişkilerde hâlâ yaşanan olaylar, milletlerarasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin sadece piyasa kurallarına göre ve sadece ekonominin gereklerine göre objektif biçimde yönlendirildiği inancını güçlendirecek nitelikte değil. O bakımdan uluslararası ekonomik ve ticari ilişkileri incelerken meselenin bu boyutunu da önemle göz önünde bulundurmak gerekiyor. Bu ilişkilerin arkasındaki siyasal tercihler dikkate alınmazsa uluslararası ekonomik ve ticari ilişkilerle ilgili veriler, istatistikler yanıltıcı değerlendirmelere yol açabilir.

Ülkeler arasındaki ticaret rakamları her zaman ilgili ülkelerin ihracat kapasitelerini veya rekabet güçlerini göstermiyor. Liberal ekonomiye öncülük yapan ülkelerin bile çeşitli yöntemlerle dış ticaretlerini yönlendirme olanakları var. Örneğin bir ülke teşvik edilmek, o ülkenin ekonomisi güçlendirilmek isteniyorsa alınacak en etkili önlemlerden biri o ülkeye pazarları açmak, yani o ülkeden yapılan ithalatı kolaylaştırmak. Böylece o ülkenin ihracatını, döviz gelirlerini arttırmasına, istihdam yaratmasına yardımcı olunuyor. Aksi takdirde ithalata getirilen kısıtlamalar, kotalar, çoğu zaman adaletsiz biçimde uygulanan anti-damping önlemleri o ülkenin ih-

racatını, pazarda pay almasını zorlaştırıyor ve ekonomik gelişmesini zorlaştırıyor. Eğer bu kısıtlamalar ve engeller yerli sanayinin korunması amacına yönelik ise o takdirde bu önlemlerin bütün ülkelere karşı aynı ölçülerle uygulanması gerekir. Eğer bazı ülkelere özel ticaret kolaylıkları tanınırken, aynı alanda başka ülkelere güçlükler çıkartılıyorsa bilinmelidir ki, çoğu zaman bu önlemlerin arkasında siyasal tercihler yer almaktadır. Ekonomik ve ticari yaptırımların açıkça uygulandığı durumlarda izlenen politikalar kolaylıkla anlaşılabilir. Ama çoğu zaman resmi bir yaptırım politikası olmadan da bu gibi yöntemlere başvurulduğu oluyor. Bu gibi durumlarda ülkelerin bunu siyasal amaçlarla yapıp yapmadıklarını anlamanın en etkin yolu çeşitli ülkelere karşı uygulanan ticari önlemlerin, tarifelerin, kotaların arasında farklılık bulunup bulunmadığını araştırmaktır.

Aynı şekilde bir ülkeye yapılan yabancı sermaye yatırımlarının da ne ölçüde objektif ekonomik koşullardan kaynaklandığı, ne ölçüde siyasal tercihlerin etkisiyle gerçekleştirildiği de araştırılmaya değer. Örneğin bazı ülkelerin ekonomik açıdan kalkındırılmaları siyasi bir hedef olarak benimseniyorsa, o ülkelere yalnız büyük miktarda ekonomik ve mali yardım yapılmakla kalınmıyor, aynı zamanda o ülkelere yönelik dış yatırımları kolaylaştırıcı, teşvik edici, cazip kılıcı önlemlere de başvuruluyor. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yönelik ekonomik teşviklerin arkasında belirli siyasi tercihlerin yattığı bir sır değil.[134] Uluslararası yatırımların ülkelere dağılım tablosu incelendiğinde de bazı siyasi tercihlerin ipuçlarını bulmak kabil.

134 Bu ülkelere yönelik özel yatırım teşviklerinin örnekleri için bkz. Öymen, Onur, *Türkiye'nin Gücü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1998, s. 201-205.

Bazı Ülkelere Yönelik Yatırım Tercihleri
1996-1999 (Milyon euro)

Yatırımcı Ülkeler	Yatırım Yapılan Ülkeler				
	Türkiye	Polonya	Macaristan	Çek. Cum.	Yunanistan
ABD	503	1.119	624	53	114
Almanya	560	5.032	2.248	1.383	837
İngiltere	385	610	136	608	1 451
Fransa	512	2.519	170	322(***)	243(**)
İsviçre(***)	217	303	28	246	267
İtalya(*)	88	1.065	123	57	131
Hollanda	526	2.841	1.237	1.067	423
AB	3.235	1.6549	6.102	7.150	2.579

Kaynak: EU Direct Investment Yearbook 1999
(*) Yatırımların kazançlarından yapılan yatırımlar hariç. (**)1998 yılı hariç. (***)1999 yılı hariç.

Dört yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu tablo ilginç bir gösterge oluşturuyor. Tabiatıyla bütün dış yatırımlar bu tabloda görülmüyor. Diğer ülkelerin, uluslararası şirketlerin yaptıkları yatırımlar da çok önemli. Ama AB'nin Direkt Yatırımlar Yıllığı bir bütün olarak incelendiğinde bazı gerçekler ortaya çıkıyor. Yaygın kanı bir ülkeye yatırımların yönelmesinde; o ülkedeki ekonomik koşulların uygunluğunun, mevzuatın elverişli olmasının, siyasi istikrarın bulunmasının en etkili unsurlar olduğu yolundadır. Eğer bu kanı gerçeği yansıtıyorsa bütün yatırımcı ülkelerin tercihlerinin aynı yönde olması veya birbirine çok benzemesi gerekiyor. Böyle olmuyor da değişik ülkelerin yatırımcıları aynı ülkeler için farklı tercihler ortaya koyuyorlarsa yabancı yatırımların yönlendirilmesinde başka unsurların da rol oynadığı sonucu çıkartılabilir. Özellikle belirli ülkelerin bazı devletlerin teşvik edilmesi için siyasal tercihleri olduğu biliniyorsa bu kanı daha da güçlenir. AB'nin yabancı yatırımlar yıllığındaki verilerden şunlar anlaşılıyor:

- Dış yatırımlar yıldan yıla büyük değişiklik gösteriyor.
- Yatırım yapan ülkelerin tümü yatırımlarını aynı ülkelere yönlendirmiyorlar.
- Yatırımcı ülkelerin siyasi tercihlerinin sonucunda bazı ülkelere yatırım yapılmasını teşvik ettikleri görülüyor.
- Yabancı yatırımlarla ilgili mevzuat veya bürokratik engeller tek başına yatırım tercihlerini açıklamaya yetmiyor. Öyle olsaydı bu alanda en çok şikâyet edilen ülkelerden biri olan Türkiye'ye ABD'nin Yunanistan'a yaptığının dört misli, Fransa'nın keza Yunanistan'a yaptığının iki misli yatırım yapması mümkün olmazdı.
- Almanya'nın Soğuk Savaş döneminin sona erdiği 1990'lı yılların başından beri kendi siyasal ve ekonomik çıkarlarının gereği olarak Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'ni AB'ye üye yapmak için büyük gayret gösterdiği biliniyor. Bu ülkelere yönelik Alman yatırımlarının diğer yatırımcı ülkelere göre miktar ve oran bakımından çok daha fazla olmasını bu nedenle şaşırtıcı saymamak gerekir.
- Bazı özelleştirme projelerinin veya başka büyük projelerin bazen bir ülkeye yapılan yatırım miktarını büyük ölçüde arttırdığı, aynı şekilde o belirli projelerin bitmesinin yatırımları azalttığı görülüyor. O bakımdan sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için uzun vadeli göstergelere bakmak gerekiyor.

ABD Başkan Yardımcısı ve eski Savunma Bakanı Dick Cheney, Halliburton Şirketi'nin Yönetim Kurulu Başkanı olduğu dönemde yazdığı bir makalede, "*Ekonomik kalkınma ve piyasa ekonomisine gittikçe daha fazla odaklanan dünyada, ekonomik olanaklarımız stratejik bir yetenek olarak görülmelidir,*" diyordu.

Uluslararası uyuşmazlıkların, çatışmaların, hatta savaşların kökeninde çoğu zaman ekonomik sorunlar yatıyor. Devletler bir yandan siyasal güçlerini ekonomik çıkarlarını gözetmek, bir yandan da ekonomik güçlerini siyasal menfaatlerini korumak için kullanıyorlar. Gerektiğinde bu amaçla diğer devletleri baskı altına almaya çalışıyorlar. Milli menfaatler gerektirdiğinde ekonomik alandaki

uluslararası anlaşmaların, yükümlülüklerin sık sık göz ardı edildiği veya farklı yorumlar geliştirilerek bu yükümlülüklerden kaçınılmaya çalışıldığı görülüyor. Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Japonya ve diğer sanayileşmiş ülkelerin hemen hepsi kalkınma süreci içinde oldukları dönemlerde korumacılık önlemlerinden geniş ölçüde yararlanmışlardı. Paul Ormerod'un deyişiyle, *"Sürekli kalkınma hedefine ulaşan devletlerin hemen hemen tümü serbest piyasa kurallarını ihlal ederek bu neticeye varmışlardır."* Ormerod İngiltere'nin bu kuralın istisnasını oluşturduğu görüşünde.[135]

Büyük devletlerin ekonomik baskılarından kurtulmak isteyen ülkelerin ithalat ve ihracat kaynaklarını çeşitlendirmeye çaba gösterdikleri göze çarpıyor. Bu devletler böylece tek bir ülkeye veya ülke grubuna aşırı derecede bağımlı olmaktan kurtulmaya çalışıyorlar. *Diplomatın Sözlüğü* isimli önemli eserin yazarı Amerikalı Büyükelçi Freeman'ın dediği gibi, yabancı ülkelere karşı direnme gücüne sahip olabilmek devletlerin kuruluş amaçlarından biri. Ekonomik açıdan yaşayabilmek için başka ülkelere aşırı ölçüde muhtaç olanlar zaman zaman bağımsızlıklarından ve egemenliklerinden ödün vermek zorunda kalabiliyorlar. Başka ülkeleri etkilemek isteyen büyük devletler de tam tersine, o ülkeleri kendilerine ekonomik açıdan bağımlı kılacak önlemlere başvuruyorlar.

Uluslararası alandaki yaptırımlar sisteminin yanı sıra, dış ticaret alanında uygulanan çeşitli kısıtlamalar ve diğer önlemler, devletlerin dış politika alanında kullandıkları araçlar arasında önemli yer tutuyor.

Dış ticaretin başka ülkelere karşı baskı aracı olarak kullanılmasının uzun bir geçmişi var. ABD Kongresi'nin ilk toplantısı 5 Eylül 1774 tarihinde yapılmıştı. Bundan sadece üç ay sonra, aynı yılın Aralık ayında Kongre İngiliz mallarının ithalini yasaklayan bir karar aldı. Bir yıl sonra da İngiltere'ye her türlü ihracat yasaklandı.

Daha sonra, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da ekonomik baskılar yoluyla bazı siyasal sonuçlar elde edilebileceği düşünülmüştü. Başkan Wilson, daha savaş bitmeden önce Avrupalıları kendi düşünceleri yönünde etkileyebileceğini, hatta zorlayabileceğini düşü-

135 Edwards, s. 48.

nüyordu. 1917 yılında bir askeri yetkiliye yazdığı mektupta Wilson şöyle diyordu: *"Savaş bitince biz onları kendi düşüncelerimizi kabul etmeleri yönünde zorlayabiliriz, çünkü o zaman, diğer unsurların yanı sıra mali açıdan da bize muhtaç olacaklardır."*[136]

Wilson'un bu sözleri ekonomik gücün siyasi etki sağlama uğrunda nasıl kullanılabileceğinin işaretlerini de veriyor. Wilson'un bu yaklaşımı Lozan müzakereleri sırasında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un İsmet Paşa'ya söylediklerini de hatırlatıyor.[137]

Amerika Birleşik Devletleri o tarihten beri çeşitli amaçlar için ihracatın kontrolünü bir dış politika aracı olarak kullanıyor. Bu amaçla çıkartılan yasalardan bazıları şunlar: Ambargo Yasası, Düşmanla Ticaret Yasası, Tarafsızlık Yasası ve İhracatın Kontrolü Yasası. Bu yasaların her birinde Kongre'ye veya yönetime belirli bir malın, belirli ülkelere ihracının kısıtlanmasına veya yasaklanması için yetki veren hükümler yer alıyor. 1949 tarihli İhracatın Denetlenmesi Yasası, Ticaret Bakanlığı'na, ABD'nin ulusal güvenlik veya dış politika çıkarlarının gerektirdiği hallerde ihracat kısıtlaması yapma yetkisi veriyor. Silah ve diğer savunma sanayi ürünlerinin ihracatında daha sıkı bir denetim var. Bir ürün eğer hem sivil hem de askeri amaçla kullanılabiliyorsa İhracatı Denetleme Yasası Ticaret Bakanlığına bu ürünlerin dış satımının denetlenmesi için gerekli yetkileri veriyor.

ABD'de askeri amaçlarla kullanılabilecek ürünlerin ihracatı Kongre'nin sıkı denetimine tâbi. Bir ülkeye karşı yaptırım kararı alınmamış olsa bile Kongre herhangi bir askeri malzemenin ihracına engel olabiliyor. Bu denetim sadece bu silahları saldırı amacıyla kullanılabileceğinden kuşkulanılan ülkelere karşı değil, müttefikler de dahil olmak üzere herhangi bir ülkeye karşı uygulanabiliyor. Bu yüzden bir devletin savunma sanayii alanında düzenlediği bir uluslararası ihaleye katılan Amerikan şirketleri, teknik ve ticari koşullar bakımından en uygun teklifi vererek ihaleyi kazansalar dahi bu şirketlerin o malı ihraç etmeleri Kongre'nin onayına bağlı. Bu durum Amerikan şirketlerini bazı hallerde uluslararası ihalelerde zor

136 Kissinger, *Diplomacy*, s. 224.

137 İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, cilt I, s. 89-90, 368.

durumda bırakıyor ve onların "güvenilmez firmalar" olarak nitelendirilmesine yol açabiliyor.[138]

ABD Kongresi'nin savunma sanayi ürünlerinin ihracatına getirdiği kısıtlamalar diğer ülkelerdeki üretici firmaları da büyük ölçüde etkiliyor. Başka bir ülkede üretilen herhangi bir savunma sanayi ürününde ABD'de üretilmiş parçalar varsa o ürünün diğer bir devlete satışı için ABD'nin izninin alınması gerekiyor. Zira savunma sanayiinde kullanılan herhangi bir malın, sistemin veya parçanın yabancı bir ülkeye satılmasında kabul edilen kural o malın veya parçanın ABD'nin izni olmadan diğer bir ülkeye satılamayacağı. "Son tüketici kuralı" denilen bu sistem aslında bütün dünya ülkeleri arasındaki silah ticaretinde uygulanan bir yöntem. Bu gibi kısıtlayıcı yöntemler dünya silah ticaretinden pay almak isteyen firmalar açısından bazı zorluklar yaratıyor.

İhracatın kontrolü sadece ABD'ye özgü bir sistem değil. Diğer ülkeler de çeşitli önlemlerle dış ticareti denetliyorlar. Bu alanda bazı uluslararası düzenlemeler de var. Özellikle Soğuk Savaş döneminde bu alanda etkili önlemler alınmıştı. 1949 yılında kurulan Çok Taraflı İhracatın Kontrolü İçin Koordinasyon Komitesi (CoCom) Sovyetler Birliği'ne ve diğer Varşova Paktı üyelerine askeri amaçlarla kullanılabilecek yüksek teknoloji ürünü bazı malların satışının yasaklanması amacıyla oluşturulmuştu. CoCom'a üye ülkeler yüksek teknolojiye sahip bilgisayarların ve bazı telekomünikasyon araçlarının üretim tekelini ellerinde bulunduruyorlardı. Amaç Batı'nın Sovyet Bloku üzerindeki teknolojik üstünlüğünü sürdürmekti. Varşova Paktı ülkelerinin asker ve konvansiyonel silah sayısındaki üstünlüklerine karşı Batı'nın askeri teknolojideki üstünlüğü dengeyi Batı lehine çeviriyordu. Bazılarınca "NATO'nun ekonomik kolu" olarak nitelendirilen CoCom 1994 yılına kadar faaliyet gösterdi. Daha sonra başka bir yapılanma onun yerini aldı. Kitle tahrip silahlarının yayılmasının engellenmesi ve saldırgan amaçlar güden ülkelere bu silahları geliştirip üretme imkânı verecek malzemelerin satışının önlenmesi için Hollanda'nın Wassenaar kentinde

---

138 Singleton, Solveig; Griswold T., *Economic Casualities*, CATO Institute, Washington 1999, s. 15.

1996 yılının Temmuz ayında yapılan bir toplantıdan sonra bazı kararlar alındı ve bir işbirliği mekanizması kuruldu. Wassenaar Düzenlemeleri denilen bu sisteme Rusya Federasyonu ile eski Varşova Paktı üyeleri de katıldı. Türkiye de Wassenaar düzenlemelerine katılan 33 ülkeden biri. Bu sistem çerçevesinde konvansiyonel silahların ve hem sivil hem de askeri amaçlarla kullanılabilecek malzemelerin satışında bilgi alışverişi yapılıyor, işbirliği ve şeffaflık sağlanıyor. Wassenaar sistemine katılan ülkeler yedi kategori içinde sınıflandırılan konvansiyonel silahların satışı veya bu silahlarla ilgili olarak getirilen ihraç yasakları konusunda altı ayda bir birbirlerine bilgi veriyorlar. Wassenaar düzenlemelerinin merkezi Viyana. Orada bu amaçla küçük bir sekretarya da kurulmuş bulunuyor. Wassenaar sistemi uluslararası alanda ihracatın kontrolü alanındaki başarılı örneklerden biri sayılıyor. Gene de bu sistem uygulamada bazı sorunlar yaratıyor. Özellikle hem askeri hem de sivil amaçlarla kullanılabilen malların ayırımı kolay olmuyor. Üstelik uygulamada ne kadar başarılı olunduğunu da kesinlikle saptamak zor.

İhracı yasaklanan malların bazen kaçak yollardan sağlanabildiği de görülüyor. Ayrıca zaman içinde teknolojik bilgilerin yaygınlaşması, evvelce sadece bir-iki ülkede üretilebilen bazı hassas malzemenin zaman içinde başka ülkelerde de üretilmesini mümkün kılıyor. Evvelce süper bilgisayar olarak nitelendirilen ve ihracatı denetime tâbi olan bazı cihazları bugün piyasada 1.000 dolara satın almak kabil. Uygulanan kontrol sistemlerinin etkinliği ne olursa olsun bugün gelişmiş ülkelerdeki üreticiler ve ihracatçılar birçok bürokratik engellerle karşılaşıyorlar ve zarara uğruyorlar.[139]

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonraki dönemde çok taraflı kontrol rejimleri eskisinden daha karmaşık bir durumla karşı karşıya bulunuyor. Kitle tahrip silahlarının yayılmasının önlenmesi için bazı milletlerarası mekanizmalar oluşturuldu. Bunlardan biri Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi, bir başkası Avustralya Grubu, bir üçüncüsü Nükleer Madde Üreticileri Grubu. CoCom döneminden farklı olarak, bu gruplara mensup ülkeler denetim altında tuttukları birçok ürünün üretim tekeline sahip değiller. Kitle tahrip si-

139 Singleton, s. 33.

lahlarına sahip olmak isteyen ülkeler bu gruplara mensup ülkelerin dışındaki bazı devletlerden arzu ettikleri teknoloji ürünlerini elde edebiliyorlar. Hatta bazılarını kendileri üretebiliyorlar. Ayrıca denetim rejiminin hangi ülkelere karşı uygulanması gerektiği konusunda da her zaman görüş birliği bulunmuyor.

Uluslararası Yaptırımlar

Birleşmiş Milletler'in getirdiği uluslararası düzen bu dünya teşkilatının kararlarına uymayan, barışı, güvenliği tehdit eden ülkelere karşı yaptırımlar uygulanmasını öngörüyor. Birleşmiş Milletler Yasası barışı ve güvenliği tehdit eden ülkelere karşı sadece askeri önlemlere başvurulmasını öngörmüyor. Yasanın 41. maddesinde bu gibi ülkelere karşı ekonomik yaptırımlar uygulanacağını, hava, deniz, kara ve demiryolu ulaşımının ve iletişimin durdurulacağını, diplomatik ilişkilerin kesileceğini yazıyor. Bu önlemler yetersiz kalırsa Birleşmiş Milletler silahlı müdahaleye karar verebilecektir. Bunu da Yasa'nın 42. maddesi düzenliyor. Ancak, Birleşmiş Milletler Yasası'yla kurulması öngörülen Birleşmiş Milletler Askeri Gücü gerçekleştirilemedi.

Büyük umutlarla oluşturulan bu Birleşmiş Milletler barış ve güvenlik ve yaptırım sistemi tam olarak işleyebildi mi? Örgütün kurulmasından 57 yıl sonra bu soruya olumlu bir cevap vermek zor. Daha Birleşmiş Milletler Yasası'nın mürekkebi kurumadan dünyanın iki kutuplu bir cepheleşmeye gideceğinin göstergeleri ortaya çıkmaya başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin izlediği politikalar ve silahlanma çabaları Batı ülkelerini buna karşı tedbirler almak zorunda bıraktı. Sovyet tehdidine karşı ortak savunmayı amaçlayan NATO örgütü kurulduğunda, Birleşmiş Milletler Yasası'nın imzalanmasının üzerinden sadece dört yıl geçmişti.

Birleşmiş Milletler dünyanın çeşitli yerlerindeki çatışmaları önlemek, barışı sağlamak amacıyla 1948 yılının Haziran ayı ile 2000 yılının Ağustos ayı arasında tam 53 Barış Gücü operasyonu düzenledi. Bu operasyonların barışı sağlamada, bir ölçüde de olsa etkisi oldu. Birleşmiş Milletler'in barışı korumak, saldırgan ülkeleri caydırmak için uyguladığı tek yöntem barış gücü operasyonları değil. Bir de ekonomik yaptırım içeren kararlar var.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi şimdiye kadar 15 ulkeye karşı yaptırım kararı aldı. Bu ülkeler şunlar: Afganistan, Angola, Etyopya ve Eritre, Güney Afrika, Haiti, Irak, Liberya, Libya, Rodezya, Ruanda, Sierra Leone, Somali, Sudan, Yugoslavya. Haiti, Güney Afrika, Rodezya ve Yugoslavya'ya uygulanan yaptırımlar daha sonra, koşulların değişmesi veya beklenen iyileşmelerin sağlanması nedeniyle kaldırıldı.

Birleşmiş Milletler yaptırımları ancak Güvenlik Konseyi tarafından kararlaştırılabildiği ve bunun için de beş daimi üyenin hiçbirinin karşı çıkmaması gerektiği için ancak sınırlı ölçüde uygulanabiliyor. Alınan yaptırım kararlarının uygulanmasında da bazı görüş ayrılıklarının ortaya çıkabildiği görülüyor. Son olarak Birleşmiş Milletler'in Irak'a uyguladığı yaptırımlardan sivil halkın, özellikle çocukların zarar gördüğünün anlaşılması üzerine, 1996 yılının Aralık ayında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak'a uygulanan yaptırımları bir ölçüde hafifletti ve "Gıda için petrol" programı çerçevesinde Irak'a bir miktar petrol ihraç etme izni verdi. Ancak bu petrol gelirlerinin Birleşmiş Milletler'in denetiminde harcanması ve bir bölümünün Irak'ın eski borçlarına ayrılması öngörüldü. Bu sayede Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın da düşük kapasiteyle yeniden çalışması sağlanabildi.

O tarihten 2000 yılının sonuna kadar Irak'ın bu program çerçevesinde ihraç ettiği petrolün miktarı 2,21 milyar varile, değeri de 38,6 milyar dolara ulaştı. Irak yaptırımlara getirilen bu istisnanın sınırlarını genişletmek için zaman zaman petrol ihracatını durdurdu. Ancak daha sonra ihracata yeniden başladı. 2000 yılının sonunda Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri Fransa ve Rusya başta olmak üzere, bazı ülkeler Birleşmiş Milletler yaptırımlarının sınırlarını zorlayıp Bağdat'a uçak seferleri düzenleyerek sağlık ve gıda malzemesi gönderdiler. Daha sonra Türkiye, İspanya ve diğer bazı devletler aynı şekilde özel uçak seferleri düzenleyerek Irak'a insani yardım malzemesi ulaştırdılar.

Birleşmiş Milletler'in uyguladığı yaptırımlardan hedef alınan devletin dışındaki ülkelerin zarar görmemesi için bazı önlemler düşünülmüştü. Birleşmiş Milletler Yasası'nın 50. maddesi bununla ilgili. Ancak bu maddenin şimdiye kadar sonuç verici biçimde uy-

gulandığı hatırlanmıyor. Irak'a uygulanan Birleşmiş Milletler yaptırımlarından en çok zarar gören ülkelerden biri Ürdün'dü. Ürdün 50. maddeye dayanarak Birleşmiş Milletler'e başvurdu ve Irak'tan yaptığı petrol ithalatının engellenmemesini istedi. Ürdün'ün 50. madde çerçevesindeki başvurusu sonuca ulaşmadı. Ama uygulamada Ürdün'ün sınırlı koşullarla Irak'tan petrol ithal etmesine müsamaha edildi. Türkiye'nin de 50. madde çerçevesindeki başvurusu da sonuç vermedi.

İkili Yaptırımlar

Uluslararası yaptırımlar sadece Birleşmiş Milletler çerçevesinde alınan kararlardan ibaret değil. İkili düzeyde de benzeri uygulamalar var. Bir devlet eğer bir ülkeye siyasi veya ekonomik alanda belirli bir politikayı veya tutumu zorla kabul ettirmek istiyorsa, elindeki ekonomik gücü ve diğer olanakları bu ülkenin direncini kırmak, ona belirli koşulları kabul ettirmek için kullanabiliyor. Bu zorlamalar bazen savaşa kadar varıyor. Savaş zamanında ekonomik abluka ve diğer ekonomik baskı önlemleri düşmanın direncini kırmak için başvurulan etkili yollar arasında.[140] Bu önlemler arasında ticaretin ve mali işlemlerin tümüyle yasaklanması, o ülkenin yurtdışındaki varlıklarına el konulması da yer alabiliyor.

Tabiatıyla bu önlemlerin etkili olabilmesi için diğer ülkelerin de bunlara uyması gerekiyor. Bu tedbirlerin veya yaptırımların sonuç vermesi bazen çok uzun zaman alıyor, bazen de istenen sonuca hiç ulaşılamıyor. Sadece ekonomik yaptırım yoluyla hasım sayılan bir ülkede iktidarın veya rejimin devrilmesinin örnekleri ise yok denecek kadar az. Tam tersine, bazı hallerde, dış baskılara maruz kalan bir hükümete kendi halkının desteği daha da artıyor. Yabancı baskılara karşı direnen liderler kahraman gibi görülüyor. Bazı hallerde ekonomik yaptırımlar veya ticari engellemeler, dolaylı olarak yerli üretimi teşvik ediyor. Özellikle askeri ambargo zamanlarında yerli savunma sanayiinin geliştiği görülüyor. Bu nedenle yaptırım veya ticari engelleme politikalarının çok dikkatli kullanılması gereken bir silah olduğu unutulmamalı. Devletler ve uluslararası kuruluş-

---

140 Freeman, s. 46.

lar bu gibi ekonomik önlemlere başvurmadan önce yaptırım tehdidinde bulunarak bu yolla hasım saydıkları devletleri etkileme yoluna gitmeyi tercih ediyorlar.[141]

Yaptırımlar sistemi ne zamandan beri ve nasıl uygulanıyor? Uluslararası ilişkilerde yaptırımların uzun bir geçmişi var. 1807 yılında ABD Başkanı Thomas Jefferson İngiltere'yi ticari açıdan baskı altına almak için 1.500 geminin, 20.000 denizcinin ve 60 milyon dolar değerinde ticari eşyanın İngiltere'ye gönderilmesini engellemişti. Bu uluslararası yaptırımların ilk örneklerinden biri.[142] ABD ile İngiltere arasındaki 1812 savaşının çıkışının ardında da bu yaptırımlar yatıyor. 1898 Amerika-İspanya savaşı sırasında ABD İspanya'ya karşı yaptırım uygulamıştı. 1917 yılında kabul edilen Düşmanla Ticaret Yasası Amerikan hükümetine bazı yaptırımlar uygulama yetkisi veriyordu. Başkan Nixon 1971 yılında bazı ülkelere karşı yaptırım uygulamaya karar verdiği zaman hâlâ yürürlükte olan bu yasadan yararlanmıştı.[143] Daha yakın tarihlerde, Rodezya'nın bağımsızlık ilanına karşı İngiltere bir süre yaptırımlar yoluyla mücadele etmeye çalışmıştı. Arap ülkelerinin İsrail'e karşı uyguladıkları ekonomik ve ticari ambargo da uluslararası alanda karşılaşılan yaptırım örnekleri arasında sayılıyor.

Bugün yaptırım uygulamak büyük devletlerin dış politikalarının önemli bir unsuru haline gelmiş bulunuyor. İkili düzeyde uygulanan bu yaptırımlar çok daha fazla ülkeyi kapsıyor ve daha yaygın biçimde uygulanıyor. Yaptırım uygulayan ülkelerin başında ABD geliyor. Yaptırımlar askeri güç kullanımının bir alternatifi gibi görülüyor. Askeri müdahaleden daha az tahrip edici ve daha az masraflı olması nedeniyle tercih ediliyor.[144]

ABD'nin uyguladığı yaptırımların sayısında ve kapsamında son yıllarda önemli artış görülüyor. *U.S. News and World Report* dergisinin bir araştırmasına göre ABD geçtiğimiz 80 yıl içinde 120 kere yaptırım uygulamış. Bu 120 yaptırımın yarısından çoğu son beş yıl

141 Freeman, s. 48-49, 54.

142 Singleton, s. ix.

143 Singleton, s. 4

144 Haass, Richard, *Economic Sanctions and American Diplomacy*, Counsil on Foreign Relations, Washington 1998 s. 2-4.

içinde gerçekleştirilmiş.[145] Sadece 1993-1996 yılları arasında ABD 35 ülkeye karşı yaptırım uyguladı. Bunun için 61 yasa veya yönetmelik çıkartıldı. Bu 35 ülkenin toplam nüfusu 2.3 milyara, yani dünya nüfusunun % 42'sine, toplam ticaret hacmi de 790 milyar dolara, yani dünya ticaretinin % 19'una ulaşıyor.[146]

1998 yılında Amerika'nın İhracat Denetimi Komitesi'nin, Başkan Clinton'a sunduğu bir raporda ise şu veya bu ölçüde yaptırım uygulanan ülkelerin sayısının 70'e ulaştığı bildiriliyor. Amerikan Ulusal Üreticiler Birliği'nin Haziran 1998'de hazırladığı başka bir raporda da Kongre'nin 10 ülkeye yönelik 26 yeni yaptırım uygulanmasını müzakere ettiği, buna ilaveten herhangi bir ülkenin ismi belirtilmeksizin 11 ayrı konuda da belirli kuralları ihlal eden veya ölçülere uymayan bütün ülkelere karşı uygulanmak üzere 11 yaptırımın da müzakere edilmekte olduğu bildiriliyor. Bu kurallar arasında rüşvet ve suiistimalle yeterince mücadele edilmemesi gibi ölçütler de yer alıyor.[147]

ABD'nin belirli ülkelerin politikalarını değiştirmeye zorlamak amacıyla uyguladığı yaptırımların bir bölümü askeri, bir bölümü siyasi, ama büyük çoğunluğu ekonomik içerikli. ABD'nin izlediği yaptırım politikası genelde kitle tahrip silahlarını üretmeye çalışan, terörü ve uyuşturucu kaçakçılığını destekleyen ülkelere karşı. ABD aynı zamanda insan haklarının geliştirilmesi, çevrenin korunması gibi alanlarda yeterli önlem almayan bazı ülkelere karşı da yaptırım uyguluyor. Bütün bunların yanı sıra bazı ülkelerin veya AB gibi ülke gruplarının izledikleri ekonomik ve ticari politikalar, aldıkları önlemler ABD'nin çıkarlarına zarar veriyorsa bu ülkelere veya ülke gruplarına karşı da yaptırıma başvuruluyor.

ABD'nin ve diğer ülkelerin uyguladıkları yaptırımlarda çeşitli yöntemlerin kullanıldığı görülüyor. Bunlar: silah ambargosu, dış yardımların azaltılması veya kesilmesi, ticarete kısıtlamalar getirilmesi, gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, o ülkenin ekonomik ve

---

145 Singleton, s. 23.

146 *A Catalogue of New US Unilateral Economic Sanctions For Foreign Policy Purposes 1993-96*, National Association of Manifacturers, March 1997.

147 Singleton, s. 6.

mali varlıklarına el konulması, en çok kayrılan ülke statüsünün geri alınması, vize engeli konulması, uçuşların yasaklanması, kredilerin, mali desteğin ve yatırımların engellenmesi şeklinde olabiliyor.

ABD yaptırımları Kongre kararıyla, yönetimin takdiriyle veya Birleşmiş Milletler'in bir yaptırım kararına uyulması yoluyla gerçekleştiriliyor. Bazen ABD eyaletlerinin, hatta belediyelerinin çeşitli nedenlerle bazı yabancı ülkelere karşı yaptırım uyguladıkları görülüyor.

Türkiye'ye Karşı Yaptırımlar

Yönetimin karşı çıkmasına rağmen Kongre kararıyla uygulanan yaptırımların örneklerinden biri Kıbrıs harekâtından sonra 1975 yılında ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı askeri ambargo. Türkiye ABD'nin bu kararı üzerine, İncirlik hariç, ülkesinde bulunan askeri tesislerden Amerikan silahlı kuvvetlerinin yararlanmasını yasaklamıştı. Böylece ambargo kararı ABD'ye de büyük zarar vermişti. ABD hükümetinin ambargonun kaldırılması için Kongre'yi ikna yönündeki çabalarının sonuç vermesi üç yıldan çok zaman aldı. Sonunda ABD'nin Kıbrıs'la ilgili beklentilerinin karşılanmamasına rağmen ambargo kaldırıldı. Ancak bunun Türk-Amerikan ilişkileri üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi çok uzun zaman aldı.

1990'lı yılların başında da Almanya Türkiye'ye silah yardımını durduran bir karar aldı. Orada da Türkiye aleyhtarı çevrelerin parlamentoyu etkilemeleri ile başlayan bu eğilime hükümet bir süre direndiyse de sonunda uydu ve 1992 yılında, eski Doğu Alman silahlarının Türkiye'ye gönderilmesi durduruldu. Türk kamuoyu buna büyük tepki gösterdi. Alman mallarının boykot edilmesi yönünde kamuoyunda kuvvetli bir eğilim baş gösterdi. Bazı Alman malları vitrinlerden kaldırıldı. Sahip oldukları Alman otomobillerinin anahtarlarını İstanbul'daki Alman Konsolosluğu'nun bahçesine atanlar, Alman Devleti'nin verdiği madalyaları iade edenler oldu. Almanya'daki on binlerce Türk vatandaşı gösteriler düzenleyerek bu kararı protesto ettiler. Türk halkının ve hükümetinin kuvvetli tepkileri kısa süre içinde sonuç verdi. İki ülke bir uzlaşma-

ya vardı ve Alman hükümeti ambargo kararını birkaç hafta içinde kaldırdı. 1990'lı yıllarda Almanya iki defa daha iç kamuoyunun baskısıyla Türkiye'ye askeri yardımı durdurdu. Ama her defasında bu kararlar kısa zamanda geri alındı.

Türkiye'nin terörizmle mücadelesinden rahatsızlık duyan çevreler bunu bahane ederek Almanya'nın Türkiye'ye Leopard tankları satmasına da karşı çıktılar. Bu yöndeki kampanyaların bazı siyasi partileri ve politikacıları etkilediği görüldü. Bir müttefik ülkeye karşı askeri ambargo uygulanması NATO Antlaşması'nın kuruluş felsefesine aykırıydı ama ne yazık ki, bu kampanyalar etkili oldu.

Diğer bazı NATO ülkelerinin de Almanya'nın izinden giderek aynı gerekçelerle Türkiye'ye askeri malzeme satışlarını kısıtladıkları görüldü. Bunu yapan ülkeleri Türkiye kırmızı listeye aldı ve bu ülkelerden her türlü askeri alımı durdurdu. Bu ülkelerin firmalarının Türkiye'deki savunma sanayii ihalelerine katılmaları yasaklandı. Daha sınırlı ölçüde askeri malzeme satışını kısıtlayanlar da sarı listeye alındılar ve bu kategoriye giren ülkelerden askeri malzeme alımları her defasında hükümetin iznine bağlı kılındı.

Bazı ülkelere uygulanan ambargolar ise daha üstü örtülü biçimde yürürlüğe konuldu. Örneğin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanımayan ülkeler bu ülkeye doğrudan uçak seferleri yapılmasını, Kıbrıslı Türk sporcuların uluslararası müsabakalara katılmalarını yasakladılar. Avrupa Birliği Divanı, yapılan bir başvuru üzerine Kuzey Kıbrıs'tan yapılan ithalata yüksek vergiler uygulanmasını kararlaştırdı ve böylece Kıbrıs Türklerinin AB pazarlarındaki rekabet gücünü kısıtladı. Kıbrıs'a yönelik uluslararası yardımların tamamına yakın bölümü esasen 1974 yılından beri Güney Kıbrıs'a gönderiliyordu. Böylece 1963 yılından beri baskıya uğrayan, evlerinden, köylerinden zorla uzaklaştırılan ve yedi yıl süreyle büyük çoğunluğu çadırlarda, güç koşullarda yaşayan ve ancak Türkiye'nin askeri müdahalesiyle özgürlüğüne kavuşabilen Kıbrıs Türkleri, harekâttan sonra ekonomik ve ticari bakımdan da, sanki suçlu onlarmış gibi, baskı altında tutuldular. Ama bu baskılar Kıbrıs Türklerini yıldırmadı ve ulusal davalarını inançla koruma azimlerini sarsmadı.

ABD'nin İkili Düzeydeki Yaptırımları

ABD yaptırımlarının hedefi olan ülkelerden biri Çin. 1974 tarihli Ticaret Yasasına Jackson ve Vanik tarafından getirilen değişiklikle uygulanan yaptırımlar, komünist ülkeleri insan hakları alanında Batı standartlarına ulaştırmak için düşünülmüştü. Başlangıçta hedef Sovyetler Birliği'ndeki Yahudilerin yurtdışına göç etmelerine getirilen yasakların kaldırılmasıydı. Ama 1989 yılından sonra bu yasa Çin'deki insan hakları ihlalleri iddialarına karşı kullanılmaya başlandı. Yasaya göre Çin ile ticarette, en çok kayırılan ülke statüsünün devam etmesi için Başkan'ın her yıl Çin'in insan hakları alanında uluslararası standartlara uyduğunu belirlemesi gerekiyordu. ABD ile Çin arasındaki ticaretin bazı özellikleri vardı. Örneğin 1995 yılında Çin'in toplam ihracatının % 32'si ABD'ye gidiyordu. Çin'in ithalatı ise ABD'nin toplam ihracatının sadece % 2'sinden ibaretti. Guangdong ve Fujian eyaletlerindeki büyük tekstil üretiminin başlıca pazarı Amerika'ydı. Bu pazarın kapanması bu eyaletlerde büyük işsizliğe ve sosyal sorunlara yol açabilirdi.

ABD'nin genel dış ticareti içindeki payı büyük olmasa da Çin'in, örneğin Boeing uçaklarının ithalatından vazgeçmesi bu uçakları üreten ABD eyaletlerinde işsizlik sorunu yaratabilirdi. Zira 1994 yılında Boeing'in toplam satışlarının % 13'ü Çin'e gitmişti. Ayrıca telekomünikasyon, enerji ve otomotiv alanlarında ABD, Çin pazarında diğer ülkelerin firmalarıyla yoğun bir rekabet içindeydi. Çin'in nükleer santral yapımı projelerinin toplam değeri 50 milyar dolar olarak hesaplanıyordu.[148] Bu hiçbir ülkenin kolay kolay göz ardı edebileceği bir pazar değildi. Çin liderleri de ABD'nin Çin pazarına duyduğu ilginin farkındaydılar ve ABD'nin, ülkelerine karşı yaptırımlar uygulayarak bu pazardan uzaklaşma riskini göze alamayacağını düşünüyorlardı.

1994 yılında Kaliforniya'daki 450 firmanın temsilcileri Başkan Clinton'a başvurarak insan hakları konularını Çin ile ticarete bağlamaması için çağrıda bulundular. Daha sonra 800 firma daha aynı yöndeki beklentilerini dile getirdiler. Eski Dışişleri Bakanlarından Henry Kissinger ve Cyrus Vance yaptırım tehditlerinin başarıya

148 Singleton, s. 16.

ulaşmadığını belirterek, yönetimin izlediği politikayı eleştirdiler ve Amerika'nın yaptırım yerine silahsızlanma ve bölgesel güvenlik konularına daha çok önem vermesini önerdiler. Yönetimin içinde de aynı yönde düşünenlerin sayısı az değildi. Sonunda Çin insan hakları alanında önemli bir adım atmadığı halde, Başkan Clinton 26 Mayıs 1994 tarihinde yaptığı bir açıklamayla Çin'e en çok kayırılan ülke statüsü tanınmasıyla, insan hakları sorunu arasında evvelce kurulan bağlantının kaldırıldığını bildirdi.[149]

ABD Kongresi'nin Çin'e karşı uyguladığı bu sistem 1989 ile 1994 yılları arasında yürürlükte kalmıştı. Bush'un başkanlık döneminde bu yaptırımların uygulanmasını en çok isteyen Kongre idi. Clinton döneminde ise Başkan Kongre'den daha ileri giderek Çin'i insan hakları alanında iyileştirmeler yapmaya zorladı. Özellikle 1992 ve 1993 yıllarında Dışişleri Bakanı Warren Christopher Çin'e sert uyarılarda bulundu. Ama bu baskılar Çin hükümeti üzerinde fazla etki yapmadı ve Çinliler bu konudaki politikalarını değiştirmeye pek yanaşmadılar. Pekin'deki rejim karşıtlarının başlattıkları büyük olayları izleyen birkaç haftalık sürenin dışında ABD'nin Çin'e ekonomik yaptırımları hemen hemen hiç uygulanmadı.[150]

ABD'nin Çin'e karşı insan hakları alanındaki yaptırımlarının başarısızlığa uğramasına karşılık, kitle tahrip silahlarının ve füzelerin Çin tarafından üçüncü ülkelere satışının engellenmesi yolundaki bazı girişimleri sonuç verdi. 1987 yılında İran'ın Basra Körfezi'ndeki ABD gemilerine karşı Çin yapımı Silkworm füzeleri kullanması üzerine, o zaman iktidarda bulunan Reagan yönetimi Çin'e teknoloji ihracatını kolaylaştıran uygulamalara son verdi. Bu yasaklama 1988 yılında Çin'in, Silkworm füzelerinin İran'a satışını durdurduğunu açıklamasından sonra kaldırıldı. 1991 yılında Çin'in Suriye'ye M-9, Pakistan'a da M-11 füzeleri satması üzerine ABD yeniden bazı yaptırımlar uyguladı ve Çin'e hızlı bilgisayarların ve uydu yapımında kullanılan parçaların satışını durdurdu. Uzun müzakerelerden sonra Çin, Şubat 1992'de Uluslararası Füze

149 Haass, s. 18.
150 Haass, s. 12-13.

Teknolojisini Kontrol Rejimi'ni kabul ettiğini bildirdi ve bunun üzerine ABD yaptırımları kaldırdı.

ABD'nin Küba'ya karşı uyguladığı yaptırımlar da zaman içinde inişler, çıkışlar gösterdi. 1950'li yılların sonunda Küba'daki rejim değişikliğinden ve yeni Küba yönetiminin izlediği Amerikan karşıtı politikalardan sonra ABD'nin Küba'ya karşı bazı yaptırımlar uygulaması gündeme geldi. 1959 yılında Küba, ABD ekonomik yardımına artık ihtiyaç duymadığını açıkladı. Aynı yıl yapılan tarım reformu çalışmaları sırasında Amerikalılara ait topraklar devletleştirildi. Bu arada Sovyetler Birliği Küba ile yaptığı bir ticaret anlaşmasıyla Küba'nın ürettiği şekeri ithal etmeyi ve bu ülkeye ham petrol ihraç etmeyi kabul etti. Ülkede yabancı şirketlerin sahibi olduğu petrol rafinerileri Sovyet petrolünü işlemeyi reddedince Küba lideri Castro bu rafinerileri de devletleştirdi. Buna karşılık ABD Kongresi, Başkan Eisenhower'e Küba'dan şeker ithalini kısıtlama yetkisi verdi. İki gün sonra Küba hükümeti ülkedeki bütün Amerikan mallarının millileştirilmesini kararlaştırdı. Bu malların değeri 1.8 milyar dolar tutuyordu. Bir gün sonra Eisenhower Küba'dan şeker ithalatı kotasını % 95 oranında kıstığını açıkladı. Daha sonra da bu ithalatı tamamen durdurdu. Küba'nın Havana'daki ABD diplomatlarının sayısını kısıtlama kararı üzerine ABD bu ülkeyle diplomatik ilişkileri kesti ve Küba ile ticareti yasakladı. Kongre 1962 yılında aldığı bir kararla Küba'ya yardımcı olacak devletlere ABD yardımının durdurulmasını karara bağladı. ABD'nin etkisiyle Amerika Devletleri Teşkilatı (OAS) 1962 yılında Küba'ya sınırlı bir ambargo uygulamayı kararlaştırdı. İki yıl sonra bu tam bir ambargoya dönüştü. Bu yaptırımların sonucunda Küba ekonomik ve siyasal açılardan tamamen Sovyetler Birliği'nin etki alanına girdi.

ABD'nin, Başkan Kennedy zamanında Küba hükümetini silah zoruyla devirmek için kalkıştığı Domuzlar Körfezi harekâtı başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Daha sonra Sovyetler Birliği'nin Küba'ya füze yerleştirme kararına ABD'nin gösterdiği şiddetli tepki Doğu-Batı ilişkilerinde ciddi bir gerginliğe yol açmıştı.[151] Zaman içinde bu

151 Haass, s. 43.

ambargo kararları hafifletildi. Başkan Ford yaptırımları yumuşatıcı yönde bazı kararlar aldı. 1975 yılında OAS örgütü Küba'ya yaptırımları kaldırdı. 1977 yılında ABD vatandaşlarının Küba'ya turist olarak gidebilmelerine izin verildi. Bir yıl sonra da Amerikalıların Küba'daki yakınlarına para göndermelerini engelleyen kurallar kaldırıldı. Ancak 1979 yılında Grenada ve Nikaragua'da Marksist gerillaların Küba'nın yardımıyla yönetimi ele geçirmeleri üzerine ABD Küba'ya karşı yaptırımlarını yeniden yürürlüğe koydu. 1982 ve daha sonra 1988 yıllarında alınan kararlarla bu yaptırımlar daha da ağırlaştırıldı.

Amerika'nın Küba'ya uyguladığı ambargonun bu ülkeye verdiği zarar ne oldu? Bazı Avrupalı araştırmacılar ambargo nedeniyle Küba'nın 30 yıl içinde uğradığı zararın yaklaşık 40 milyar dolar olduğunu tahmin ediyorlar. Küba Merkezi Planlama Örgütü Juceplan'ın tahmini de buna yakın. Ancak Sovyetler Birliği o dönemde Küba'ya yılda yaklaşık altı milyar dolarlık yardımda bulunduğundan Amerikan ambargosunun etkileri pek fazla hissedilmedi. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra bu yardım büyük ölçüde sona erdi. Bu eksikliği gidermek için Küba hükümeti bazı önlemler aldı. Bunların arasında yabancı yatırımların teşvik edilmesini öngören düzenlemeler de yer alıyordu.

Bush'un başkanlık döneminin sonlarında ve Clinton yönetimi zamanında da Küba'ya uygulanan yaptırımlar sıkılaştırıldı. Amerikan şirketlerinin üçüncü ülkelerdeki şubelerinin de Küba'yla ticaret yapması yasaklandı. Ayrıca 1996 yılında kabul edilen Helms -Burton yasasıyla diğer ülkelerin Küba'yla ekonomik, ticari ve mali ilişkilerini engelleyici hükümler kabul edildi. Bu önlemler Küba ekonomisi üzerinde olumsuz etkiler yaptı. Kalkınma hızı düştü, dış ticaret açığı arttı, kredilerin maliyeti yükseldi.[152] 36 yıldan beri Küba'ya karşı ambargo uygulanmasını savunanların beklentisi, bu önlemlerin sonucunda Castro rejiminin yıkılmasıydı. Bu gerçekleşmedi.

Küba'ya uygulanan yaptırımların benzerleri başka ülkelere karşı da uygulandı. Bu yaptırımların ilginç örneklerinden biri Haiti'de

152 Haass, s. 50-51.

yaşandı. 1986 yılında diktatör François Duvalier'nin iktidarı terk etmesinden sonra başka diktatörler ülkenin başına geldi. Ama bunların hepsi kısa ömürlü oldu. 1990 yılı Aralık ayında uluslararası gözlemcilerin gözetiminde genel seçimler yapıldı. Bu seçimleri solcu bir din adamı olan Jean-Bertrand Aristide kazandı. Ama Aristide'in başlattığı reform süreci Ada'daki ekonomik güç sahiplerini tedirgin etmeye başladı. Neticede Aristide, General Raul Cedras'ın düzenlediği bir darbeyle iktidardan uzaklaştırıldı. Aristide'in başkanlığı sadece yedi ay sürmüştü. O dönemde Latin Amerika'da demokrasi rüzgârları esiyordu. 1991 yılında Küba hariç, Latin Amerika ülkelerinde demokratik rejimler yönetime geçmişti. Amerika Devletleri Teşkilatı OAS 1991 Haziranı'nda bölgedeki demokratik kurumların ortaklaşa korunması için bir karar almıştı. Haiti bu demokratik gelişmelere bir istisna oluşturuyordu. Buna tahammül edilemezdi. ABD Haiti'deki Cedras rejimine karşı ekonomik baskı önlemleri almaya başladı. Önce 91 milyon dolarlık askeri ve ekonomik yardım kesildi. Bu ülkeye silah ihracatı yasaklandı. Haiti hükümetinin ABD'deki varlıkları donduruldu. Ticari yaptırımlar uygulanmaya başlandı. O tarihte Haiti'nin ithalatının % 62'si, ihracatının % 85'i Amerika'ya yönelikti.

Bu yaptırımların kısa sürede sonuç vermesi bekleniyordu. Ama öyle olmadı. Yaptırımlar sivil halkı etkiledi. Dört ay içinde 100.000 kişi işini kaybetti. Ama askeri hükümet işbaşında kalmaya devam etti. İşsiz kalan Haitililer teknelerle Amerika'ya iltica etmeye çalıştılar. Darbeden sonraki altı ay içinde ABD deniz kuvvetlerinin denizden topladığı mültecilerin sayısı 30.000'e ulaştı. Bunlar Guantanamo'daki ABD üssünde kurulan bir kampa yerleştirildi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Aristide'in kısa sürede iktidara geçmesine izin verilmemesi halinde Haiti'ye karşı uluslararası bir silah ve petrol ambargosu uygulanmasını kararlaştırdı. Bu baskıların sonucunda Cedras görevi terk etmeyi kabul edeceğini söyledi, Aristide ile bir anlaşma imzaladı. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler'in ambargo kararı askıya alındı. Ancak bu defa da diktatör Cedras'ın yandaşları olaylar çıkarttı. Anlaşma fiilen uygulanmadı. Ambargo yeniden konuldu. Neticede Haiti'nin milli geliri 1991 ile 1993 yılları arasında % 13.5 düştü. Birleşmiş Milletler

Güvenlik Konseyi topyekûn ticari ambargo uygulanmasını, ayrıca Haiti'nin denizden ablukaya alınmasını ve bütün uçak seferlerinin durdurulmasını karara bağladı. Bu da fayda sağlamayınca Güvenlik Konseyi'ne üye ülkelerin bir güç oluşturarak gerekli önlemleri almaları kararlaştırıldı. Başkan Clinton buna dayanarak Haiti'ye bir askeri müdahale kararı aldı. Clinton, darbeciler adayı kendiliklerinden terk etmedikleri takdirde güç kullanılacağını açıkladı. Son bir çare olarak eski Başkanlardan Carter, eski Genelkurmay Başkanı Colin Powell ve Senatör Sam Nunn'dan oluşan bir heyet Haiti'ye giderek askeri müdahale tehdidiyle diktatör Cedras'ı adayı terk etmeye ikna ettiler. Aristide yeniden iktidara geçti. UNMIH adıyla bir Birleşmiş Milletler Gücü oluşturuldu. 1995 Aralığı'nda yapılan seçimleri Rene Preval kazandı. Haiti yaptırımları, ABD'ye bir milyar dolara mal oldu ve ancak fiili askeri müdahale kararı alınmasından sonra etkisini gösterebildi.[153]

Diğer ilginç bir örnek de Amerika'nın İran'a karşı uyguladığı ambargo. Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin 1979 yılında işgal edilmesi ve Büyükelçilik'teki Amerikalı diplomatların rehin alınması üzerine ABD, Amerikan vatandaşlarının İran'dan her türlü ithalatı yapmalarını yasakladı ve İran'ın 12 milyar dolarlık varlığını dondurduğunu açıkladı. Gıda ve ilaç hariç ABD ile İran arasındaki bütün ticari ilişkiler durduruldu, seyahatler yasaklandı. Ancak 20 Ocak 1981 tarihinde Cezayir'de yapılan anlaşma ile rehinelerin serbest bırakılması sağlandıktan sonra ABD, ticari ilişkilerin normalleştirilmesini kabul etti. Ama bu da uzun sürmedi. 1984 yılının Ocak ayında ABD Dışişleri Bakanı George Schultz, İran'ın terörizmi destekleyen bir devlet olduğunu açıkladı. Bunun üzerine yeniden ticareti kısıtlayıcı önlemler alınmaya başlandı. 6 Ekim 1987'de Kongre İran'dan petrol ithalatını yasakladı. Daha sonra Başkan Reagan bu yasağı diğer malları da kapsayacak şekilde genişletti.

1992 yılında kabul edilen İran-Irak Kitle Tahrip Silahlarının Yayılmasının Önlenmesi Yasası ile Amerika İran'a karşı aldığı yaptırımları daha da yaygınlaştırdı. 1995 yılında Başkan Clinton, ABD firmalarının İran'da petrol yatırımı yapmalarını yasakladı. Bu ya-

153 Haass, s. 57-71.

sak özellikle Körfezde İran karasularındaki Sırrı petrol sahasında büyük yatırımları olan Amerikan şirketi Conoco'yu etkiledi. 1996 yılında Senatör d'Amato'nun girişimiyle hazırlanan İran-Libya Yaptırımlar Yasası Kongre'de kabul edildi. Bu yasayla İran'da petrol ve doğalgaz alanında 20 milyon dolardan daha büyük yatırım yapılması yasaklanıyordu. Bu miktardan büyük yatırım yapacak yabancı firmalar da bu yasağın kapsamına alınıyor, buna uymayacak şirketlere karşı önlem alınması öngörülüyordu. Ancak bazı hallerde Başkan'a bu yasağa istisna getirme hakkı tanınıyordu. Amerika'nın İran'a karşı uyguladığı bu sert yaptırımlar ve özellikle İran-Libya Yaptırımlar Yasası Avrupa ülkelerinin tepkisine yol açtı. AB komisyonu Amerika'yı Dünya Ticaret Örgütü'ne şikâyet etti. Daha sonra Fransız Total Şirketi, Rus Gazprom ve Maleyza Petronas şirketiyle birlikte İran'daki Güney Pers petrol alanında 2 milyar dolarlık yatırım kararı aldı. Fransız hükümeti de bu kararı destekledi.

Yaptırımlar sisteminin İran ekonomisi üzerinde olumsuz etkileri oldu. 1988 yılında 5 milyar dolardan az olan İran'ın dış borçları 1993 yılında 30 milyar dolara çıktı. İran'ın petrol ihracatında büyük düşüşler yaşandı. Günlük ihracat 400.000 varilin altına düştü. Yaptırımların ilanından sonra bir hafta içinde İran parası Riyal değerinin üçte birini kaybetti. İran'ın uluslararası mali piyasalardan yararlanma imkânı çok azaldı. Ancak İran bu yaptırımlara karşı bazı önlemler alma yoluna gitti. Öncelikle dış borçlarını süratle ödemeye başladı. 1989-1990 ve 1992-1993 yıllarında yılda ortalama 5 milyar dolar borç alan İran, 1995-1996 yıllarında yılda net 2 milyar dolar borç ödeyen ülke durumuna geldi. 1996-1997'de bunu yılda 4 milyar dolara çıkarttı. Bunu yapabilmek için ithalatını yarıya indirdi, savunma alanındaki dış alımlarına büyük kısıntılara gitti. Bu arada yükselen dünya petrol fiyatları da İran'a yardımcı oldu. 1996 yılında İran'ın petrol gelirleri bu sayede bir yılda 3 milyar dolar arttı. Bu arada 1993 yılında Alman hükümetinin İran'ın borçlarını erteleme kararı alması Amerikan yaptırımlarının etkisini büyük ölçüde azalttı.[154]

---

154 Haass, s. 85-98.

Irak'a karşı uygulanan yaptırımların hem içeriği hem de sonuçları incelenmeye değer. Irak'ın 2 Ağustos 1990 tarihinde Kuveyt'i işgal etmesinden hemen sonra ABD hem bu ülkeye hem de Irak'ın işgali altındaki Kuveyt'e karşı çok kapsamlı yaptırımlar uygulamaya başladı. ABD'de ve dünyanın başka yerlerinde Kuveyt'e ait bütün varlıklar donduruldu. Böylece Irak'ın bu varlıkları kullanması önlenmeye çalışıldı. Aynı zamanda Irak'a ait bütün varlıklar da donduruldu. Başkan Bush Amerikan yasalarının kendine verdiği yetkilere dayanarak Irak'a karşı ekonomik yaptırımları yürürlüğe koydu. ABD'nin önerisi üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi de Irak'ın Kuveyt'i işgalini kınayan bir karar aldı. Avrupa Birliği de ABD'ninkine benzer yaptırımlar uygulamayı kabul etti. Japonya, Kanada, Avustralya ve Norveç de onları izledi. Rusya ve Çin, Irak'a silah satışını yasakladılar. Türkiye ve Suudi Arabistan petrol boru hatlarını kapatarak Irak'ın petrol ihracatını fiilen durdurdular. 6 Ağustos'ta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi aldığı 661 sayılı kararla Irak'a karşı çok taraflı bir ambargo uygulanmasını kabul etti. Birkaç gün sonra, 25 Ağustos tarihinde de bu 661 sayılı kararın uygulanması için uygun önlemlerin alınmasını kabul etti. Böylece Irak'a karşı askeri müdahalenin de yolu açılmış oldu. O tarihte Birleşmiş Milletler'in 159 üyesi vardı. Bunlardan 122'si Güvenlik Konseyi'nin ambargo kararını onayladı. O tarihte yapılan bir değerlendirmeye göre Irak'ın ithalatının % 90'ı, esas itibariyle petrolden oluşan ihracatının ise % 97'si bu ambargo rejimiyle engellenmiş oluyordu. Irak'ın Türkiye, Suudi Arabistan, İran ve Suriye ile sınırları fiilen kontrol altına alınmış bulunuyordu. Geriye bir tek Ürdün kalıyordu. Bu ülke Irak petrolüne ve Irak'la ticarete aşırı derecede bağımlı durumdaydı. O yüzden bu sınırı bütünüyle kapatmak mümkün olmadı. Ama bu kanaldan yapılan ticaret sınırlı düzeyde kaldı.

Irak'a uygulanan petrol ambargosu dünyadaki petrol arzını azalttı. Bunun dünya piyasalarını olumsuz yönde etkilememesi için başta Suudi Arabistan olmak üzere petrol üreticisi diğer ülkeler üretimlerini arttırdılar. Türkiye, Mısır ve Ürdün, Irak'a yönelik ambargodan en çok etkilenen ülkeler oldular. Türkiye petrol ihtiyacının % 60'ını Irak'dan karşılıyordu. Ayrıca petrol hatların-

dan geçiş ücreti olarak yılda 400 milyon dolar gelir sağlıyordu. Türkiye'nin dış ticaretinde Irak önemli bir yer tutuyordu. Bu ülkeye yapılan ihracat 8 milyar doları bulmuştu. Türk müteahhitlik şirketlerinin Irak'ta büyük baraj ve diğer altyapı projeleri vardı. Üstelik Irak Türkiye'nin Körfez ülkeleriyle ticaretinde en önemli transit yoluydu. Türkiye'nin Körfez Savaşı'ndan sonraki maddi kayıplarının 40 milyar doları aştığı hesaplanıyor. Ayrıca savaştan bir süre sonra Irak'ın ülkenin kuzey bölgesine yönelik askeri harekâtının sonucunda 15 gün içinde 450.000 Kuzey Iraklı göçmen Türkiye'ye sığınmıştı. Bunun Türk ekonomisi üzerine yüklediği büyük yükün yanı sıra bölgedeki güvenlik koşullarını olumsuz yönde etkilediği, terörist sızmalara yol açtığı biliniyor.

Oransal olarak bakıldığında gene de en büyük zararı gören ülkenin Ürdün olduğu görülüyor. Bu ülkenin Irak ve Kuveyt'te çok sayıda vatandaşı çalışıyordu. Onların gönderdikleri paralar Ürdün için önemli bir gelir kaynağıydı. Ayrıca Irak her yıl Ürdün'e yaklaşık 190 milyon dolarlık yardımda bulunuyordu. Uluslararası Para Fonu Irak'a karşı uygulanan yaptırımların Ürdün'e verdiği zararın bu ülkenin gayrı safi milli hasılasının % 55'ine ulaştığını hesapladı. Mısır da bu ülkelerde çalışan vatandaşlarının işlerini kaybetmeleri, ülkelerine gönderdikleri para akımının durması, Süveyş Kanalı gelirlerinin azalması ve turizmin bir süre için fiilen sona ermesi nedeniyle büyük kayba uğradı. Mısır'ın uğradığı zararın yılda 9 milyar dolara ulaştığı hesaplanıyor.

ABD bu yaptırımlardan zarara uğrayan Türkiye, Mısır ve Ürdün'e destek sağlanması için 20 milyar dolarlık bir program önerdi. Ayrıca Mısır'ın 7.1 milyar dolarlık borcunu affetti. Türkiye'ye bu programdan yaklaşık 4 milyar dolar destek sağlandı. Bu Türkiye'nin kayıplarının yaklaşık onda biri düzeyindeydi. Bu çerçevede yardım taahhüdünde bulunan bazı ülkeler de vaat ettikleri miktarın tümünü ödemediler.

Özetle Irak'ı Kuveyt'ten geri çekilmeye zorlamak için başlatılan yaptırımlar rejimi Irak ekonomisine büyük zarar verdi. Irak, gıda ihtiyacının % 60-80'ini ithal ediyordu. Devletin döviz gelirlerinin % 95'i petrolden sağlanıyordu. Yaptırımlar, Irak'ın Kuveyt'i işgalinde hiçbir sorumluluğu bulunmayan birçok devletin ekonomisi-

ne de dolaylı yoldan büyük zarar verdi, dünya petrol piyasalarını da bir ölçüde etkiledi ama Irak'ın Kuveyt'ten çekilmesini sağlayamadı. Bunun için büyük çaplı bir askeri müdahale gerekti.

ABD'nin öncülüğünde gerçekleştirilen ve başta İngiltere ve Fransa olmak üzere, Mısır, Suudi Arabistan ve Suriye gibi bazı Arap ülkelerinin de katıldığı bu askeri müdahale sonucunda Irak, 1991 yılının Şubat ayı sonunda Kuveyt'i terk etmek zorunda kaldı. Karadan ve havadan yapılan bombardıman Irak'ta çok sayıda can kaybına yol açtı. Altyapı ve sanayii tesislerinin imha edilmesi sonucunda Irak'ın 20-30 milyar dolarlık zarara uğradığı hesaplanıyor. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 1991 yılının Mart ve Nisan aylarında kabul ettiği 686 ve 687 sayılı kararlarla savaşı sona erdiren koşulları saptadı, bu arada, uluslararası denetim altında Irak'ın bütün kimyasal ve biyolojik silahlarının imhasını kararlaştırdı. Bunun için UNSCOM adı ile özel bir komisyon kuruldu. Ayrıca Irak'ın nükleer silahlara sahip olmaması ve bu alanda araştırma yapmaması için önlemler alındı. 687 sayılı karar Birleşmiş Milletler Yaptırımlar Komitesi'nin onayıyla Irak'ın gıda ithaline olanak sağlıyordu. Ama Irak'ın, halkın ihtiyacını karşılayacak gıda ve ilaç ithalatını yapacak mali kaynakları kalmamıştı. 1996'da Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin kabul ettiği "Gıda için petrol" kararı ile bu ambargo biraz hafifletildi.

1997 Ekim ayından itibaren Irak, zaman zaman UNSCOM gözlemcilerini görevlerini bırakarak Irak'ı terk etmeye zorlayıcı önlemler aldı. Sonuçta bu denetim sistemi tam öngörüldüğü biçimde uygulanamadı. Bu arada Irak'ı desteklemeye devam eden bazı Arap ülkeleri de başka türlü zarara uğradılar. Örneğin Yemen Irak'ın yanında vaziyet aldığı için Suudi Arabistan, ülkesinde çalışan yaklaşık 1 milyon Yemenli'nin çalışma ve ikâmet iznini iptal etti. Bu işçiler ülkelerine yılda yaklaşık 2 milyar dolar gönderiyorlardı. Suudi Arabistan bu ülkeye her yıl yaptığı 600 milyon dolarlık yardımı da durdurdu.[155]

Çeşitli ülkelere karşı uygulanan bütün bu yaptırımlarla baskı altına alınmak istenen ülkeler izledikleri politikaları değiştiriyorlar

---

155 Haass, s. 109-121.

mı? Yukarıdaki örneklerin ışığında bu soruya olumlu cevap vermek zor. Yapılan bir araştırma dünyada uygulanan yaptırımların yaklaşık üçte birinin, o da sınırlı ölçüde sonuç verdiğini gösteriyor.[156] Bu nedenle yaptırım yoluyla sonuç alamayan devletler, bazen yaptırımlarla birlikte, örtülü harekâtlara, hatta bazen de askeri güç kullanımına veya güç kullanma tehdidinde bulunmaya yöneliyorlar.

Ekonomik yaptırımların sonuç vermemesinin sebeplerinden biri de bunların dünyadaki bütün ülkeler tarafından eşzamanlı ve aynı etkinlikle uygulanmaması. Bir ülkenin yaptırımına maruz kalan, o nedenle bu ülkeden arzu ettikleri mal ve hizmetleri satın alamayan devletler çoğunlukla, aynı mal ve hizmetleri başka ülkelerden satın alabiliyorlar.

Yaptırımların başarılı sonuç verebildiğini savunanların ön plana çıkarttıkları örneklerin başında Güney Afrika geliyor. Bu fikrin savunucuları Güney Afrika'da apartheid rejiminin sona ermesine ve demokrasiye geçilmesinde uluslararası toplumun uyguladığı yaptırımların etkili olduğunu ileri sürüyorlar. Bu savda bir gerçeklik payı olsa da, yaptırımların toplumun geniş kesimleri, özellikle dar gelirli kitleler üzerinde çok olumsuz etkiler yaptığı ve Güney Afrika'da bir orta sınıfın oluşmasını engellediği de kabul ediliyor. Bazı hallerde de yaptırım kararının adil ve insaflı olduğuna hak vermek kolay olmuyor. KKTC'nin yanı sıra Azerbaycan'a uygulanan yaptırımların savunulması da mümkün değil. Topraklarının % 20'si işgal altında olan ve 1 milyon göçmeni barındıran bu ülke bir de ambargonun sıkıntısını çekiyor.

Yaptırımların, Uygulayan Ülkelere Etkileri

Yaptırımların olumsuz etkileri sadece yaptırım uygulanan ülkedeki sivil halk üzerinde görülmüyor. O yaptırımları uygulayan devletlerin ekonomisi de bundan olumsuz yönde etkileniyor. Bu olumsuz etkiler daha uluslararası ekonomik ambargonun uygulandığı ilk yıllardan beri biliniyordu. Tarihte bunun örnekleri çok görülmüştü. Örneğin Amerika'nın 1807 yılında İngiltere'ye karşı

156 Haass, s. 4.

uyguladığı ambargonun ABD ekonomisi üzerindeki olumsuz etkileri bir yıl sonra görülmeye başlandı. 1808 yılında ABD'nin ihracatı 108 milyon dolardan 22 milyon dolara, devlet gelirleri de 17 milyon dolardan 7.8 milyon dolara düştü.[157]

Son yıllarda ABD'nin uyguladığı veya uygulama tehdidinde bulunduğu yaptırımlar ABD şirketlerinin birçok ülkedeki menfaatlerine zarar verdi. ABD şirketleri bazı ülkelerde "güvenilmez ihracatçılar" olarak görülmeye başlandı. Yaptırımlar yüzünden çıkarları zarara uğrayan 676 Amerikan şirketi "USA Engage" diye adlandırılan bir grup kurdular ve yaptırımların Amerikan ekonomisine verdiği zararları Kongre'ye anlatmak için lobi faaliyetlerine başladılar. Bu şirketlerin ve diğer araştırma kuruluşlarının yaptıkları değerlendirmelere göre, çeşitli ülkelere uygulanan yaptırımlar nedeniyle ABD ekonomisinin uğradığı yıllık kayıp 15 ila 19 milyar dolar olarak hesaplanıyor. ABD Rekabet Kurulu 1994 yılında yaptığı bir araştırmada ABD'nin uyguladığı yaptırımların 6 milyar dolarlık ihracat ve 120.000 kişilik işgücü kaybına yol açtığını hesapladı. Uluslararası Ekonomi Enstitüsü 1995 yılında yayınladığı bir raporda, 26 ülkeye karşı uygulanan yaptırımların 200-250.000 kişilik iş gücü kaybına yol açtığını belirledi. Bazı araştırmalar bugün ABD ekonomisinin yaptırımlar nedeniyle uğradığı zararın daha da artarak 15-20 milyar dolara ulaştığını gösteriyor. Bu kadar yüksek bedele mal olan yaptırımların ne ölçüde sonuç verdiği de kuşkulu. Kuzey Kore, Küba ve İran'a karşı uygulanan ticari yaptırımların bu ülkelerin politikaları üzerinde pek etkili olamadığı görülüyor. Buna rağmen yaptırım sistemi yaygın biçimde devam ediyor.[158]

Ticari kayıpların yanı sıra diğer ülkelerin uyguladığı karşı önlemler yüzünden de Amerika'nın uğradığı zararlar az değil. 1980 yılında Başkan Carter zamanında Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne karşı uyguladığı tahıl ambargosu Sovyetler'e 225 milyon dolarlık zarar verdi. Buna karşılık Sovyetler Birliği'nin ABD'den birçok malın ithalatını durdurmasının ABD'ye maliyeti 2.3 milyar dolar oldu. Üstelik ABD ambargosunun amacı olan Sovyetler'i Afganistan'dan

---

157 Singleton, s. x.

158 Singleton, s. 15, 91-93.

geri çekilmeye zorlama hedefine de o tarihte ulaşılamadı. Aynı tarihlerde Sovyetler Birliği'nin Polonya'ya karşı izlediği politikayı cezalandırmak için uygulanan ambargonun, sonucunda Rusya'da bir boru hattı inşası projesini üstlenen ABD şirketi Caterpillar bu işi kaybetti ve boru hattını Japon firmaları tamamladı. Sovyet piyasasının % 85'ine sahip olan Caterpillar bu önemli piyasa payını da kaybetti.

Bu gibi ambargoların beklenenin tersi sonuçlar verdiğinin başka örnekleri de var. Örneğin 1990 yılında Pakistan'a karşı uygulanan konvansiyonel silah ambargosunun bu ülkeyi nükleer silah üretimine yönelten nedenler arasında yer aldığını düşünenler var. Gerçekten bazı hallerde bir ülkenin hayati çıkarlarını zedeleyen ambargoların o ülkeyi aşırı tepkilere yönlendirdiğinin örnekleri de görülüyor. 1940 yılında ABD'nin Japonya'ya hurda demir ihracatı üzerine koyduğu ambargonun ve 1941 yılı Temmuz ayında Japonya'nın mali varlıklarına elkoyma kararının, bu ülkenin Pearl Harbour'da Amerikan donanmasına yaptığı büyük saldırı kararının alınmasında etkili olduğunu düşünenler bulunuyor.

Ambargoların bazen de ülke içinde bir malın arzındaki azalmadan kaynaklandığı görülüyor. Örneğin 1970'li yılların başında ABD piyasasında soya arzının azalması üzerine Başkan Nixon 1973 yılında Japonya'ya soya ihracatını yasaklamıştı. Bunun sonucu, uzun vadede ABD'nin bu piyasadaki payının azalması oldu, piyasayı Brezilya ele geçirdi.[159]

Özetle, ihracat yasaklamalarının bazen yasaklayan ülkeler bakımından büyük kayıplara yol açtığı biliniyor. Bunun en ilginç örneklerinden biri ABD'nin bazı alanlarda Çin'e karşı uyguladığı ihracat yasakları. Çin'de elektrik ihtiyacı hızla artıyor. Halkın %10'unu oluşturan 120 milyon kişi henüz elektrik enerjisinden yararlanamıyor. Bu nedenle Çin elektrik üretimini süratle arttırmak, bugünkü 200 gigawat gücündeki üretimi 2020 yılında 1.200 gigawata çıkartmak zorunda. Çin'in petrol ve doğalgaz üretimi yeni yapılacak elektrik santrallerinin gereksinimini karşılayacak düzeyde değil. Kömür yatakları yeterli olsa da daha çok sayıda kömüre da-

159 Singleton, s. 31-33.

yalı santral kurulması büyük çevre kirlenmesi sorunları yaratacak, üstelik bu kadar kömürü taşımaya Çin demiryolları elverişli değil. Birçok ülke artık yeni nükleer santral yapımını durdurmuş bulunuyor ama Çin'de durum farklı. Orada yeni nükleer santral yapımı kaçınılmaz görünüyor. Halen Çin'de elektrik üretiminin sadece % 1'i nükleer santrallerden sağlanıyor. Bu oran 2020 yılına kadar % 52'ye çıkacak. Bunun için Çin'in bu alanda 100 ila 120 milyar dolarlık yatırım yapması gerekiyor. Bu kadar büyük bir pazar 1998 yılı Mart ayına kadar ABD firmalarına kapalıydı. Zira ABD yasaları Çin'e nükleer santral ve nükleer yakıt ihracatını yasaklıyordu. Başkan Reagan, ABD ile Çin arasında nükleer enerjinin barışçı alanda kullanılmasında işbirliği yapılmasını öngören bir anlaşmayı 1985 yılında Kongre'ye sevk etmiş, ancak bu anlaşma 1998 yılına kadar onaylanmamıştı. Bu nedenle ABD firmalarının Çin'deki nükleer santral pazarına girmeleri mümkün olamıyordu. Bu arada Fransız Framatom şirketi Çin'de nükleer santral yapımına başladı ve 8 milyar dolarlık proje için anlaşma yaptı. Kanada Başbakanı Jean Chrétien'in, Çin'e yaptığı ziyaret sonucunda Kanada firması AECL 2 milyar dolarlık ihale kazandı. Rus firması Minatom da 4 milyar dolarlık proje üstlendi.[160] Yukarıdaki örnekler yaptırımların veya ticari engellemelerin daha çok hangi tarafa zarar verdiğini açık biçimde gösteriyor.

Yaptırımlar sadece hasım sayılan ülkelere karşı uygulanmıyor. Ticari menfaatler gerektirdiğinde bazen dost ülkelere karşı da yaptırım yoluna başvuruluyor. ABD ile Avrupa Birliği arasındaki piliç savaşları, muz savaşları, çelik savaşları, hormonlu et savaşları, havacılık endüstrisine hükümet katkıları nedeniyle yaşanan mücadeleler bunun örnekleri arasında. Yaptırımların uygulanmadığı hallerde bile yaptırım riski bulunması çoğu zaman ülkeleri karşıt önlemler almaya zorluyor. Örneğin başlangıçta İngiltere, Fransa ve Almanya'nın önderliğinde bazı Avrupa ülkelerinin ortak üretimi olan Airbus uçaklarının üretiminde ABD menşeli parçaların payı % 50 iken 25 yıl sonra, 1992'de bu oran % 20'nin altına indi. Bunun sebepleri arasında ABD'nin çok sıkı ihracat denetim siste-

160 Singleton, s. 50-51.

minin yarattığı zorluklar ve ABD yönetiminin bu parçaların ihracına getirebileceği kısıtlamalardan duyulan endişe bulunuyordu.[161]

Bugün küreselleşen dünyada ülkelerin ekonomileri artık iç içe girmiş sayılıyor. Örneğin Amerikan vatandaşlarının yabancı ülkelerdeki ekonomik varlıkları 5 trilyon dolar, yabancıların da Amerika'daki varlıkları 6.3 trilyon dolar olarak hesaplanıyor. Ayrıca, 25 yıl önce dış ticaretle ilgili ekonomik faaliyetler ABD'nin toplam milli gelirinin % 13'ünü oluştururken bugün bu oran % 30'a çıkmış bulunuyor. O nedenle yaptırımlar nedeniyle dış ticarette karşılaşılan sıkıntıların ulusal ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri de eskisinden büyük oluyor.[162] Çıkar ilişkileri bu kadar birbirine bağlanmış bir dünyada yaptırımlar rejimini uygularken çok dikkatli olmak ve kendi ülkenize de zarar verebilecek adımlar atmaktan kaçınmak gerekiyor.

Yaptırımlardan tümüyle vazgeçmenin olanaksız olduğu herkesçe kabul ediliyor. Serbest ticaret düşüncesinin öncüsü sayılan Adam Smith bile ulusal güvenlik çıkarları gerektirdiğinde serbest ticaret rejimine istisnalar getirilebileceğini kabul etmişti. Başka ülkelere yaptırım uygulanmasından kendi çıkarları en çok zarara uğrayan firmalar bile ulusal güvenlik çıkarlarının zorunlu kıldığı hallede yaptırım uygulanabileceğini kabul ediyorlar. Mesele bu yaptırımların kıstasının ve ölçüsünün ne olacağı. Eğer bir malın ihracı yabancı bir ülkenin askeri yeteneklerini önemli ölçüde arttıracaksa ve o ülke, malın ihraç edildiği ülkenin güvenlik çıkarlarına zarar verebilecek durumdaysa bu ülkeye karşı yaptırım uygulanmasına kimse itiraz etmiyor. Ayrıca ihraç edilen mal başka bir ülkeden sağlanamayacak nitelikte ise, böylece uygulanacak ambargonun mutlaka sonuç vereceğinden emin bulunuluyorsa da buna pek itiraz edilmiyor.

Uygulamada bu gibi ulusal güvenlik çıkarlarının gerektirdiği durumların dışında da birçok ülkeye karşı yaptırım uygulanması eleştirilere yol açıyor. Ayrıca benzeri durumdaki ülkelerin bazılarına yaptırım uygulanırken bazılarına uygulanmaması da eleştirili-

161 Singleton, s. 15.

162 Singleton, s. xv-xviii, 15.

yor. Örneğin rejim karşıtlarına sert muamele yapan Birmanya'ya bu nedenle ambargo uygulandığı ama aynı konumdaki başka ülkelere daha hoşgörülü davranıldığı kaydediliyor. Bu gerekçeyle ambargo uygulanacaksa Amerika'nın birçok ülkeyle ekonomik ve ticari ilişkilerini kesmesi gerektiği belirtiliyor.[163]

Aynı şekilde, kitle tahrip silahlarını ve bunları fırlatacak füzeleri geliştirdikleri ve terörizme destek oldukları için bazı Ortadoğu ülkelerine sert yaptırımlar uygulanırken ve bu ülkelerin yönetimlerine karşı katı bir tavır sergilenirken aynı konumdaki başka ülkelere karşı, sırf Ortadoğu Barış Sürecine katkıda bulunabilecekleri düşüncesiyle, yakın geçmişte daha hoşgörülü davranıldığı, bu ülkelerin liderlerinin bazı ABD dışişleri bakanlarınca yaklaşık 20 kere ziyaret edildiği de hatırlanıyor. Bu gibi farklı standartların uygulanması yaptırım uygulayan devletlerin her zaman objektif ölçüler uyguladıklarından kuşku duyulmasına yol açıyor ve yaptırımların başka ülkeler tarafından da benimsenmesini güçleştiriyor. Bu çerçevede Helms-Burton Yasası gibi bazı yaptırım kararlarının Amerika'nın ambargo uyguladığı ülkelerle ticaret yapan diğer ülkelerin firmalarını da cezalandırıcı hükümler içermesi dünyada tepkiyle karşılanıyor.[164]

Burada dikkat çeken noktalardan biri de yaptırım kararının kökeninde hangi siyasi grupların bulunduğu. Yukarıdaki örneklerden görülebileceği gibi bazen yaptırım kararını yönetimin karşı çıkmasına rağmen Kongre alıyor, bazen yönetim Kongre'den bir talep gelmeksizin bu yola başvuruyor. Kongrenin aldığı kararlarda bazen lobilerin etkili olduğu görülüyor.

ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney 1999 yılında yayınlanan bir kitapta yer alan makalesinde ABD'nin Kıbrıs harekâtı gerekçesiyle koyduğu askeri ambargonun Yunanistan'a değil Türkiye'ye karşı uygulanmasının temel sebebinin Amerika'daki Rum lobisinin Türk lobisinden daha büyük ve daha etkili olmasından kaynaklandığını yazıyor. Cheney şöyle diyor:

"1974 yazında Başkan Ford için çalışmaya başladığımda karşılaş-

---

163 Singleton, s. 7.

164 Singleton, s. 9.

tığımız ilk dış politika krizi Kıbrıs nedeniyle Türkiye ile Yunanistan arasında çıkan çatışma olmuştu. O zaman Kongre'nin bu krize cevabı Türkiye'ye silah ambargosu uygulamak oldu. Bu çok ilginç bir durum yarattı. Zira Türkiye bir NATO müttefikimizdi. Türkiye'ye karşı resmi antlaşmalardan kaynaklanan taahhütlerimiz vardı. Yunanlılarla da hemen hemen aynı nitelikte ilişkilerimiz mevcuttu. Onlar da NATO müttefikimizdiler. Ama biz yaptırımları Yunanistan'a değil, Türkiye'ye uyguladık. Niçin? Kıbrıs'ta olup bitenlerden sonra makul olarak yapılması gerekenin bu olduğu için değil, ABD'nin genel dış politikası bunu icap ettirdiği için de değil. Türkiye'ye yaptırım uyguladık çünkü ülkemizdeki Yunan asıllı Amerikalıların lobisi Türk asıllı Amerikalıların lobisinden çok daha büyük ve etkiliydi. Bunu yapmamızın esas sebebi buydu."

Cheney'in bu sözlerine ilave edecek bir şey var mı?

Cheney bu yöndeki uygulamaların bugün de devam ettiğini vurguluyor ve halen Azerbaycan'a karşı uygulanan ambargonun kökeninde tutarlı bir dış politika tercihinin yatmadığını, sadece ABD'deki Ermeni lobisinin Azeri lobisinden daha güçlü olmasının bu duruma yol açtığını belirtiyor. Cheney İran'a karşı uygulanan yaptırımlarından da İran'dan çok Amerika'ya zarar verdiğini söylüyor. Diğer ülkelerin petrol ve gaz şirketleri İran'daki araştırma ve üretim faaliyetlerini sürdürürken Kongre'nin yaptırım kararı nedeniyle ABD firmalarının bu ülkeye girememeleri çelişkili bir durum yaratıyor. Bir çelişki de şu: Arap ülkeleri İsrail ile iş yapan üçüncü ülke firmalarına karşı boykot ilan ettikleri zaman ABD buna karşı çıkmış, bunun yanlış bir tutum olduğunu söylemişti. Şimdi Helms-Burton Yasası'yla ABD'nin İran'la iş yapan üçüncü ülke firmalarına karşı yaptırım öngörmesini Cheney de bir çelişki olarak yorumluyor.[165]

Başta savunma sanayii olmak üzere, ekonomik ticari ve siyasi yaptırımların veya kısıtlamaların uygulanması eğer Birleşmiş Milletler veya AB gibi bir uluslararası kuruluşun kararına dayanmıyorsa, tek bir ülkenin politikasını yansıtıyorsa yaptırımı uygulayan ülke bu karardan zarar görecek olan devletin tepkilerini önce-

165 Singleton, s. 24-26.

den iyice hesaplaması gerekiyor. Bu bir anlamda satranç oyununa benzetilebilir. Karşı tarafın hamlesine nasıl karşılık verilebileceği, bu ikinci hamleye karşı tarafın tepkisinin ne olacağı, diğer ülkelerin bu olayda nasıl bir tavır alacakları başlangıçta iyice hesaplanmalı. Aksi takdirde yaptırımı uygulayan tarafın işin sonunda beklediği sonucu alamaması hatta orta ve uzun vadede zarara uğraması ihtimali de ortaya çıkabilir. Burada yeniden, devletlerin sahip oldukları güç ve siyasi liderlerin kararlılıkları ön plana çıkıyor. Tabii liderlerin tepkisinin yanı sıra halkın tepkisini de göz önünde bulundurmak gerekiyor. Objektif ölçülere göre haksız, ölçüsüz, insafsız bulunan yaptırımlara kamuoyunun tepkisi de kuvvetli oluyor.

Gücü olmayan veya gücünü kullanma cesaretine sahip bulunmayan, sivil toplum örgütlerinin etkisiz olduğu, halkın özgürce tepkilerini ifade edebileceği demokratik yapıya sahip olmayan ülkelere yaptırım uygulanması daha az risk taşıdığı için daha kolay sayılabilir. Buna karşılık demokratik kurumları gelişmiş ülkelere karşı yaptırım uygulamanın bedeli bazen ağır olabiliyor ve uygulayan devletler kısa bir süre sonra yaptıkları işin yanlışlığını görüp geri adım atabiliyorlar. Egemenliğini korumaya önem veren, bağımsız bir dış politika izlemek isteyen ülkelerin haksız yaptırımlara, baskılara direnme gücüne sahip olması gerekiyor.

Dış Politika ve Bağımlılık

Bağımsız bir dış politika izleyebilmenin koşullarından biri de dış ekonomik ve ticari ilişkilerde tek bir ülkeye aşırı derecede bağımlı olmamak. Zira böyle bir durumun çoğu zaman siyasi bağımlılığa da yol açabileceği dünyada yaşanan tecrübelerle görülüyor.

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Avrupa'daki duruma bir göz atmak bu bakımdan ilginç ipuçları veriyor: 1937 yılında Bulgaristan'ın ihracatının % 58'i, Romanya'nın % 49'u, Macaristan'ın % 44'ü, Yugoslavya'nın % 42'si Almanya'ya yönelikti.[166] Bu durumun savaş yıllarında ne gibi sonuçlar verdiği biliniyor.

Şimdi dünya koşulları tabiatıyla İkinci Dünya Savaşı şartlarından çok farklı. AB gibi, NAFTA gibi ekonomik örgütlenmeler karşılıklı bağımlılığı kaçınılmaz biçimde arttırıyor. Günümüz koşullarında dış ticaret alanında bağımlılık ne boyutlarda? Bu alanda yapılan bir araştırma arka sayfada yer alan ilginç tabloyu ortaya çıkartıyor.

Bu tablonun incelenmesinden bazı ülkelerin ihracatta tek bir ülkeye aşırı derecede bağımlı oldukları görülüyor. Eğer bu bağımlılık iki ülke arasında karşılıklı bir nitelik taşıyorsa, yani her iki ülke de birbirine aşağı yukarı aynı oranlarda bağımlıysa bu bağımlılığın siyasi bir avantaj sağladığı söylenemez. Ancak birçok halde dış ticarette aşırı bağımlılığın ülkelerin bazı durumlarda o ülkeye karşı siyasal direnme gücünü azalttığını da kabul etmek gerekiyor. Zira bir ülkenin ihracatında başka bir ülkenin payının aşırı derecede büyük oluşu ithal eden ülkeye kriz dönemlerinde bazı si-

166 Launay, s. 184.

yasal avantajlar sağlayabiliyor. Bazı durumlarda siyasi baskı amacıyla alıcı ülkenin bir devletten ithalatını kısması ihracatçı ülkede ciddi ekonomik krizlere ve işsizliğe yol açabiliyor. Zira kaybolan veya daralan pazarın yerine kısa vadede yeni pazarlar bulma olasılığı yüksek değil. Benzeri sorunlar bir ülkenin ihracatının esas itibariyle bir veya birkaç ürün grubuna bağlı olması halinde de ortaya çıkabiliyor. O ürünlerin dünya fiyatlarını etkileyebilecek durumdaki ülkelerin kendi çıkarları gerektirdiğinde bu yolla siyasi avantaj sağlamaları mümkün.

İhracatta Bir Ülkeye Bağımlılık

Ülke	En büyük alıcı	Toplam İhracattaki Payı %
Meksika	ABD	89
Kanada	ABD	84
Belarus	Rusya	66
Macaristan	Almanya	37
Polonya	Almanya	36
Avusturya	Almanya	36
İsrail	ABD	32
Japonya	ABD	31
Slovakya	Almanya	29
Fas	Fransa	27
Yunanistan	Almanya	25
Arjantin	Brezilya	24
ABD	Kanada	23
Çin	ABD	22
Fransa	Almanya	16
Almanya	Fransa	11

Kaynak: Vaşington Post Archive

İthalatta bir ülkeye aşırı bağımlılık halinde de bazı sıkıntılar ortaya çıkabiliyor. Ancak ithalatı başka ülkelere yönlendirebilmek göreceli olarak daha kolay olduğundan bu alanda sorun daha az.

Bununla beraber eğer ithalatta bağımlılık gaz ve petrol gibi temel ihtiyaç maddeleri alanındaysa bunun siyasal sakıncaları daha açık biçimde ortaya çıkabiliyor. Daha çok boru hatları taşımacılığı ile ithal edilen doğalgazda durum daha da önemli. Ekonomik, teknik veya siyasal nedenlerle bir ülkenin başka bir ülkeye doğalgaz ihracatını azaltması veya kesmesi ciddi enerji darboğazlarına ve üretim düşüşlerine yol açabilir. Halkın ısınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında zorluklara yol açabilir.

Bu durum doğalgaz gereksinmesinin büyük bölümünü ithalat yoluyla karşılayan ülkeler açısından önemli. Örneğin Türkiye 1997 yılı itibariyle 9,5 milyar metre küplük ithalatı ile Avrupa ülkeleri arasında altıncı sırada geliyor. Listede kendinden önce gelen ülkelerden üçü, Hollanda, İtalya ve Fransa doğalgaz ihtiyaçlarının bir bölümünü yerel üretimle karşılıyorlar. Türkiye'den çok doğalgaz tüketen Avrupa ülkeleri arasında tamamen ithalata bağımlı olan diğer ülkeler Belçika, İspanya, Çek Cumhuriyeti ve Slovakya. İsveç ve Yunanistan gibi bazı Avrupa ülkelerinin doğalgaz ithalatı ve tüketimi Türkiye'nin onda birinden az. Dünyanın diğer bölgelerinde iç üretimi çok az olup da doğalgaz ithalatına aşırı ölçüde bağımlı olan ülkeler arasında en başta Japonya geliyor. Onu izleyen ülkeler Güney Kore, Belarus, Baltık ülkeleri, Gürcistan, Ermenistan ve Moldava. Dünyanın diğer ülkelerinde ya yeterince yerli üretim var veya bu ülkeler doğalgazı pek az tüketiyorlar.

Türkiye boru hatlarıyla ithal ettiği doğalgazın tamamını Rusya'dan alıyor. Zaman zaman gazın transit geçtiği bazı komşularda yaşanan ticari güçlükler bu ithalatın aksamasına yol açıyor. Bunun Türkiye'deki sanayi üzerinde olumsuz etkileri görülüyor. Isıtmada kullanılan gaz miktarında azalma ise halkın sıkıntı çekmesine yol açıyor. Mavi Akım Projesi denilen ve 2002 yılında işletmeye açılması beklenen, Karadeniz'in altından döşenecek boru hattı ile gaz alım projesi transit geçişleri azaltacağı için karşılaşılan bazı sorunların giderilmesine de yardımcı olacak. Ancak gene de tek kaynağa bağımlı olunmasının sakıncaları ortada. Bir miktar yerli üretimi olmasına rağmen doğalgaz tüketimi hızla artan ve uzun yıllardan beri sadece Rusya'dan doğalgaz ithal eden Polonya ithalatını çeşitlendirme yoluna gitti. 1999 Aralık ayında Norveç'le 5 yıllık bir do-

ğalgaz ithalatı anlaşması yaptı. Polonya aynı amaçla Hollanda ve Almanya ile de görüşmeler yapıyor.[167]

Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'dan doğalgaz ithal etmek için de çeşitli projeler geliştiriyor ancak bu projelerin uygulamaya geçirilmesi zaman alacak. Türkiye 1995 ve 1996 yıllarında İran'dan ve İran üzerinden Türkmenistan'dan doğalgaz alımı için görüşmeler yaptı ve anlaşmalar imzaladı. Bu amaçla bazı ihalelere gidildi ve Ankara'dan İran sınırına doğru gaz boru hatları döşenmesine başlandı. Ancak bu projenin yukarıda sözü edilen Burton -Helms Yasası nedeniyle o dönemde Amerika'nın itirazı ile karşılaştığı biliniyor. Türkmen gazının Hazar Denizi'nin altından geçirilecek bir boru hattıyla taşınması önerisi de tartışılıyor.

Yukarıda da değinildiği gibi, doğalgaz ihracatçısı ülkelerin çeşitli sebeplerden ihracatı kısabildikleri veya kesebildikleri görülüyor. Örneğin Özbekistan 1999 yılında eski borçlarını ödeyemediği gerekçesiyle Kırgızistan'a doğalgaz sevkıyatını bir süre kesti. Borcun bir bölümünün ödenmesi üzerine gazın yeniden sevkine başlandı ama 1998'de ihraç edilen gazın yarısı kadar veriliyor. Benzeri bir durum da Türkmenistan'la Ukrayna arasında yaşandı. Ukrayna'nın bu ülkeye 300 milyon dolarlık doğalgaz borcunu ödeyememesi nedeniyle gaz sevkıyatı 1999 Haziranı'nda bir süre kesildi. Sonra anlaşmaya varıldı ve sevkıyat yeniden başladı. Ukrayna'nın Rusya'ya olan doğalgaz borcu da bir milyar doları aşmıştı. Ukrayna bu borcun 285 milyon dolarlık bölümünü 11 bombardıman uçağı ve 500 füze vererek ödedi. Rusya 2000 yılında Ukrayna'nın borcunun ertelenmesi için yeni düzenlemeler yaptı. Ama ekonomik sıkıntılardan kaynaklanan bu güçlüklerin ciddi sorunlar yarattığı da ortada.

Doğalgazı boru hatları sisteminin dışında, sıvılaştırılmış haliyle de ithal etmek mümkün. Ancak bu sistemin doğurduğu taşıma ve depolama güçlükleri dünya toplam doğalgaz ticareti içinde sıvılaştırılmış gazın oldukça düşük bir paya sahip olmasına yol açıyor. Burada da dikkati çeken Japonya ve İspanya gibi ülkelerin sıvılaştırılmış doğalgaz ihtiyacını birkaç ülkeden birden karşıladıkla-

167 *International Energy Outlook*, 2000.

rı, yani ithalatı çeşitlendirdikleri. Oysa 1999 yılına ait istatistikler Türkiye'nin ithalatının hemen hemen tamamının tek bir ülkeden, Cezayir'den yapıldığını gösteriyor.

Yukarıdaki bilgilerden görüleceği üzere Türkiye, Avrupa'da ve dünyada önemli miktarda doğalgaz tüketen ülkeler arasında ithalata en fazla bağımlı olanlardan biri. Üstelik, başta Mısır ve Katar olmak üzere bazı ülkelerden doğalgaz ithalatı için çalışmalar yapmasına rağmen bu alanda henüz yeterince kaynak çeşitlendirmesine gidemedi. Bunun ekonomik ve teknik sakıncalarının yanında siyasi boyutu ile de dikkatle değerlendirilmesi gerekiyor.

Özellikle enerji gibi, gıda gibi temel ihtiyaç maddelerinin karşılanmasında ithal olanaklarının çeşitlendirilmesi büyük önem taşıyor. Bu yapılabildiği takdirde devletlerin yabancı ülkelerin siyasal baskılarına direnme gücü artıyor.

Yukarıda belirtilen örneklerden de görüleceği gibi uluslararası ekonomik ilişkilerde aşırı derecede bağımlılık bazı ciddi sorunlar yaratabiliyor. Ne var ki, küreselleşme olgusunun da etkisiyle bu bağımlılığı tamamen ortadan kaldırmak da zor. 1980'li yılların başından beri Latin Amerika'da, Meksika'da, Uzakdoğu'da, Rusya'da, Brezilya'da ve son olarak da Arjantin ve Türkiye'de yaşanan krizlerin hiç değilse kısmen dış etkilerden kaynaklandığını da unutmamak gerek. Örneğin, 1980 ve 1994 yıllarında Latin Amerika ülkelerinde yaşanan krizlerin ABD'deki faiz hadlerin yükselmesinden etkilendiği, 1997'de Uzakdoğu'da yaşanan krizde de ABD dolarının değerindeki beklenmedik yükselmenin bir ölçüde de olsa etkili olduğu biliniyor.[168]

Savunma Sanayiinde Bağımlılık

Savunma sanayii ürünlerini satın alan ülkeler açısından önemli olan, ekonomik ve teknolojik kaynakların olanak verdiği ölçüde ulusal savunma sanayiini geliştirmek ve ithalatı çeşitlendirmek. Ancak uzun yıllardan beri bir ülkenin silah sistemlerini kullanan, ona göre yedek parça stokları yapan, eğitim veren ülkelerin kısa zamanda kaynak çeşitlendirmesine gitmelerinin maliyeti de yüksek

168 Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?*, s. 219.

oluyor. Bununla birlikte silah ve askeri malzeme alımlarında tek bir ülkeye bağımlı olan devletlerin zaman içinde bunun siyasi bedelini ödeme zorunda kalmaları ihtimali yüksek.

Gerçekten, ana silah sistemleri, onların cephaneleri, yedek parçaları, eğitimi tek bir ülkeye bağlıysa o ülkenin koşullar gerektirdiği zaman bu silah sistemlerinin satışını kesmek veya sınırlandırmak yoluyla siyasi baskı yapma olasılığı yüksek oluyor. Bazı ülkelerin temel silah sistemlerini hangi kaynaklardan karşıladıklarına bakıldığı zaman bu ülkelerin bu alanda izledikleri veya izlemek zorunda kaldıkları politikalar da daha iyi anlaşılıyor.

Aşağıdaki tabloda bazı ülkelerin savaş uçağı, savaş gemisi, tank, top zırhlı muharebe aracı, füze gibi önemli silah sistemlerini hangi kaynaklardan sağladıkları gösteriliyor. Merkezi Londra'da bulunan Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün yayınlarında yer alan bilgilerden yararlanılarak hazırlanan bu tabloda, sadece silah sistemi sayısına yer veriliyor. Burada bağımlılık ölçüsünün ortaya çıkartılması hedeflendiğinden silah sistemleri ayrı ayrı belirtilmiyor. Esas kaynağa gidildiğinde bu konuda daha ayrıntılı bilgiler bulmak mümkün. Bu tabloda yer alan sistemler 1980'li yılların sonlarından 2000 yılına kadar yapılan başlıca alımları kapsıyor.

Aşağıdaki tablo bir yandan ülkelerin bağımlılık ölçüsü bir yandan da savunma sanayii politikaları hakkında bazı ipuçları veriyor. Ancak ülkelerin bütün üretim ve ithalatlarının bu listede yer almadığı göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca sözü edilen sistemlerin sayısı tek başına bir anlam ifade etmeyebilir. Bunlar arasında büyüklük, askeri açıdan taşıdığı önem ve fiyat açısından önemli farklılıklar olabilir. Türkiye'nin bazı Avrupa ülkeleriyle ortak olarak ürettiği bazı sistemler de listede yer almıyor. Bütün bu nedenlerle yukarıdaki tabloyu genel eğilimler hakkında fikir veren bir belge şeklinde değerlendirmek daha doğru olur. Ancak gene de tablonun bazı gerçekleri ortaya çıkarttığı görülüyor. Bunlardan biri, Japonya, Hindistan, Fransa ve İngiltere gibi bazı ülkelerin savunma sanayiinde yerli üretime büyük öncelik verdikleri. Özellikle Japonya'nın 39 silah sisteminin 37'sini yerli olarak ürettiği ortaya çıkıyor.

Bazı Ülkelerin Silah Sistemlerinin Kaynakları

Ülkeler ve Toplam Sistem Sayısı	ABD	İngiltere	Fransa	Almanya	Rusya	Çin	Diğer	Yerli Ür.	Ortak Ür.
Mısır 18	15				1	1		1	
İran 9					2	2		5	
İsrail 19	9		1	1				6	1
Hindistan 56	1	2	1	1	12		8	30	
Pakistan 17	1		3			3	1	9	
Çin 36		1	1		11		1	20	2
Japonya 39	1							37	1
G. Kore 34	9	1	2	2	6		4	10	
Tayvan 24	18		2				1	3	
Fransa 42	1						2	18	21
Almanya 32	3	2						11	16
Yunanistan 32	14	1	4	3	2		3	4	1
İtalya 35	9		1	3			2	13	6
İspanya 16	3		2	1	2			5	3
Türkiye 31	14	2	2	5	4			2	
İngiltere 54	9			2			3	25	15
İsveç 21	1		2	3			1	12	2

Kaynak: IISS Military Balance, 2000-2001, s. 43-52.

ABD'nin Uzakdoğu'daki en yakın müttefiki sayılan ve güvenliğini yarım yüzyıldan beri ABD'ye bağlayan bir ülke olmasına rağmen Japonya'nın savunma alanında milli sanayiye öncelik veren bir politika izlemesi dikkat çekici. Hindistan da aynı yaklaşımı benimsemiş görünüyor. Buna karşılık bazı ülkelerin tek bir kaynağa büyük ölçüde bağımlı oldukları görülüyor. Örneğin Mısır 18 sistemden 15'ini, Tayvan 24 sistemden 18'ini ABD'den sağlıyor. Türkiye, Yunanistan, Güney Kore ve İsrail gibi ülkelerin savunma sanayi ithalatında ABD'nin önemli bir yeri olmakla birlikte ithal kaynaklarını çeşitlendirdikleri ve bir ölçüde yerli üretime yöneldikleri görülüyor. Hafif silah sistemleri de bu tabloya eklendiği takdirde bu ülkelerin yerel üretimlerinin daha da yüksek olduğu

görülecek. Fransa, Almanya ve İngiltere gibi ülkelerin, bir ölçüde de İtalya ve İspanya'nın ortak üretime ağırlık verdikleri görülüyor. Ancak IISS'in listesinde yer alan bu ülkelerin ortak üretim projeleri içinde ABD'nin yer almadığı göze çarpıyor. Bunun nedeninin ayrıca araştırılması gerek. Ama bazı AB ülkelerinin aralarındaki ortak savunma sanayii üretimine ağırlık vermeleri AB çerçevesinde geliştirilen Avrupa Savunma Politikası çalışmalarının hedefi ve geleceği hakkında da yeterince fikir veriyor. Bu arada Fransa ve Almanya gibi ülkelerin savunma sanayii alanında en ileri durumda olan müttefikleri ABD'den çok az sistem ithal ettikleri de gözden kaçmıyor. Buna karşılık özellikle havacılık sanayiinde ABD'de üretilen ileri teknoloji ürünü bazı alt sistemlerin veya parçaların bu ülkeler tarafından da ithal edilip kullanıldığı biliniyor.

Ticari alanda olduğu gibi savunma sanayii alanında da tek bir ülkeye bağımlı kalınmasının sakıncaları ortada. Ancak madalyonun bir de öbür yüzü var. Genel olarak yaptırımların veya dış ticaret kontrol sistemlerinin çok dikkatle kullanılması gereken bir silah olduğu da unutulmamalı. Gerçekten bu yaptırımlar, ambargolar veya diğer ekonomik zorlayıcı önlemler bazen beklenin tersi sonuçlar da verebiliyor. Başka ülkelerin yaptırımlarıyla, ambargolarıyla karşılaşan devletler onlara olan bağımlılıklarını azaltmak için ulusal sanayilerini, özellikle savunma sanayilerini geliştirmek için özel çaba gösteriyorlar. Türkiye'nin 1974'teki Kıbrıs harekâtından sonra ABD'nin uyguladığı askeri ambargo döneminde ulusal savunma sanayini güçlendirme yoluna gitmesi bunun en çarpıcı örneklerinden birini oluşturuyor. Evvelce yurtiçinde üretilebilecek pek çok silah ve teçhizatı ABD yardımından sağlayan Türkiye, ambargo döneminde başlatılan çalışmaların sonucunda savaş uçağı, denizaltı ve zırhlı muharebe aracı yapabilen bir ülke haline geldi. Bu alanlarda hâlâ yabancı ülkelerin teknolojisine ve lisansına ihtiyaç duyulmasına rağmen, milli ölçekli bir savunma sanayiinin temellerinin atıldığı yadsınamaz.

Meselenin diğer bir yönü de şu: Savunma sanayiinde önemli ölçüde ihracat yapan ülkeler bu ihracat pazarını oluşturan ülkelere de bir ölçüde bağımlı oluyorlar. Alıcı ülkelerin tercihlerini değiş-

tirmeleri, bazı silah sistemlerini başka kaynaktan almaya veya yerli olarak üretmeye karar vermeleri halinde silah satıcısı ülkeler bundan zarar görüyor. O satıcı ülkelerin toplam ihracatı ve istihdamı üzerinde bunun olumsuz yansımaları oluyor. Zira dünya silah ticareti azımsanamayacak boyutta. Sadece Suudi Arabistan'ın ithalatı 6.1 milyar dolar. Bu alanda bir ölçüde karşılıklı bağımlılıktan söz etmek de mümkün.

Silah ihraç eden bir ülke, alıcı ülkenin siyasi çıkarlarına zarar verici veya o ülkenin halkının gururunu incitici bir politika izlediği takdirde alıcı ülkenin gösterebileceği tepkileri de hesaba katması gerekiyor. Kendilerine kısıtlama uygulanan ülkelerin olanakları ölçüsünde karşı önlemler aldıkları görülüyor. Bu karşı önlemler sadece savunma sanayi alanında olmuyor. Silah satışında kısıtlama veya engelleme yapan ülkelerin firmalarının sivil amaçlı ihalelerde de şansı genellikle pek yüksek olmuyor. Bu gibi engellemeler uluslararası ilişkilerde zaman zaman menfaat çatışmalarına ve gerginliklere yol açabiliyor. Özellikle ihraç kısıtlamalarının objektif ve inandırıcı bir gerekçesi yoksa, bu kısıtlamalar benzeri durumdaki ülkelere farklı biçimde uygulanıyorsa, ülkenin genel çıkarlarından çok bazı etnik lobilerinin veya hükümetler dışı grupların baskılarının sonucunda karara bağlanmışsa, buna karşı tepkiler de o ölçüde kuvvetli oluyor.

Dış Borçlar ve Bağımlılık

Dış ekonomik ilişkilerde bağımlılığın önemli göstergelerinden biri de dış borçlar. Bir ülkenin dış borçlarının miktarı, özellikle gayrı safi milli hasıla içindeki payı o ülkenin ekonomik bağımsızlığının da bir ölçüsü sayılabilir. Dış borçlar, devletin normal gelirleriyle ödenemeyecek boyuta ulaşmışsa, borcu çevirme olanakları sınırlıysa bu durumun o ülkeyi dış siyasi baskılara açık duruma getirmesi riski de ortaya çıkabilir. Bazı ülkelerin dış borçlarının gayrı safi milli hasılalarına oranı arka sayfadaki tabloda gösteriliyor.

Bazı Ülkelerin Dış Borçları (1998)

Ülkeler	Dış Borç (milyar$)	GSMH (Milyar$)	Dış Borç/GSMH (%)
A.B.D.	862.0	8 080	10.6
Kanada	253.0	650	38.9
Brezilya	192.9	1.000	19.2
Meksika	162.0	690	23.4
Güney Kore	154.0	630	24.4
Avustralya	150.0	390	38.4
Endonezya	136.0	960	14.1
Rusya	135.0	690	19.5
Çin	131.0	4.250	3.1
Fransa	117.6	1.320	8.9
Arjantin	115.0	340	33.8
Hindistan	90.7	1.530	5.9
İspanya	90.0	640	14.0
Tayland	90.0	520	17.3
Türkiye	84.5	380	22.2
İsveç	66.5	170	39.1
Filipinler	45.4	240	18.9
İtalya	45.0	1.240	3.6

Kaynak: Your Nation. Database, 1998

Yukarıdaki tablonun incelenmesinden ülkelerin dış borçlarının mutlak rakamına göre sıralanması ile dış borçların GSMH'ya oranına göre sıralanması arasında büyük fark olduğu gözüküyor. Burada konu ülkelerin dışa ekonomik ve mali yönden bağımlılıkları açısından incelendiğinden son sütundaki oranlara daha dikkatle bakmak gerekiyor. Buna göre 1998 yılı itibariyle dış borçlanmada dünya ülkeleri arasında 14. sırada gelen Türkiye dış borcun GSMH'ya oranını dikkate alan sıralamada ise 7. sırada geliyor. Bunun sağlıklı bir görünüm olmadığı ortada. Zira Türkiye'nin gelirine oranla borç miktarının fazlalığında dünyanın yedinci ülkesi olduğunu gösteriyor. Aslında ekonomisinin boyutu çok daha kü-

çük devletler arasında oransal olarak Türkiye'den daha borçlu ülkeler olmakla birlikte, kıyaslamayı tabloda yer alan ve belirli bir ekonomik büyüklüğe sahip ülkeler arasında yapmak daha doğru.

İç ve dış borçlar bir arada düşünüldüğünde, yukarıdaki tablo daha farklı biçimde ortaya çıkıyor. Örneğin İtalya ve Belçika gibi AB ülkeleri iç borç oranları çok yüksek olduğu için çok üst sıralara yükseliyorlar. Benzeri bir durum ABD için de söz konusu. Amerika'nın Ekim 1999'daki iç ve dış borç toplamı 5 trilyon 600 milyar dolar. Yapılan hesaplamalar her Amerikan ailesine 73.192 dolar borç düştüğünü gösteriyor. Ama bu gibi hesaplamalar aldatıcı olabilir. Zira Amerikanın toplam servetinden her aileye ne kadar düştüğünün hesaplanması da gerekir. Üstelik gelişmiş ülkelerin bu borcu ödeyebilme kabiliyeti de yüksek. Örneğin başkan Clinton döneminde ABD'nin bütün borçlarını 2013 yılına kadar ödeyebileceği hesaplanıyordu.[169] Sonra yaşanan ekonomik durgunluk dönemi bu hesapları biraz değiştirdiyse de ekonomik açıdan güçlü ülkeler açısından borçlar çok büyük sorun yaratmıyor. Ayrıca, dışa bağımlılık açısından bakıldığında toplam borçlardan çok, yukarıdaki tabloda yer alan dış borç göstergelerine itibar etmek gerekiyor.

Dünyanın en az gelişmiş ülkelerinin durumu çok daha kötü. Afrika'daki 33 ülkeden 20'sinin dış borçları ülkenin toplam ekonomik varlığından daha çok. İhraç ettikleri ürünlerin fiyatlarının düşmesi, dış borçların ve faizlerin yükselmesi sonucunda bu ülkeler sağlık, eğitim ve diğer altyapı yatırımlarına harcayacak hiçbir mali kaynak bulamıyorlar. Örneğin 1980'li yılların sonunda Mozambik ve Uganda gibi ülkelerin ekonomik durumları o kadar kötüydü ki, ekonominin ve sosyal hayatın bütün sektörleri sadece dış yardım sayesinde ayakta durabiliyordu.[170] Bu gibi ülkelerin dış borçlarının silinmesi işte bu gibi durumların sonucunda ortaya çıkıyor. Borçlarını ödemeleri için ısrar edildiği takdirde bu ülkelerin ekonomik açıdan varlıklarını sürdürebilmeleri mümkün değil. Ancak, bu durumun siyasal açıdan ne gibi yansımalarının olabileceğini tahmin etmek mümkün. Bir ülkenin ekonomisi ve sosyal

---

169 Ferguson, s. 109.
170 Edwards, s. 64.

yaşamı tümüyle yabancı yardımlara bağlı olduğu takdirde, özellikle yardımların çoğunluğu bir veya birkaç ülkeden geliyorsa, o ülkenin dış politika alanındaki bağımsızlığını sürdürmesi kolay olmaz.

Dış borçların yüksekliği ve ödeme olanaklarının sınırlı oluşu devletlerin yeni borç bularak mevcut borç stokunu çevirmelerini zorlaştırıyor. Bu gibi durumlarda borç veren örgüt veya kuruluşların koşullarına uyma zorunluluğu ortaya çıkıyor. Bu durum ülkeleri, dış ekonomik ilişkilerinde milletlerarası kuruluşlara büyük ölçüde bağımlı kılıyor. Hatta sadece IMF gibi kuruluşlara değil, bazen doğrudan doğruya yardım veya borç veren devletlere de bağımlılık söz konusu olabiliyor. Sürekli olarak borç baskısı altında yaşayan ülkelerin siyasal alanda da kendilerini tam bağımsız hissetmeleri zorlaşıyor. Bu açıdan bakıldığında dış borçların yapısı ve kaynağı özel bir önem taşıyor. Bağımlılık ölçüsünü doğru biçimde saptayabilmek için bir ülkenin dış borçlarının vadesine de bakmak uygun olur. Borçlarının büyücek kısmı kısa vadeli olan ülkelerin bu açıdan daha güç durumda olduklarını kabul etmek gerek.

Borcun kaynağı da önemli. Eğer dış borçların önemli bir bölümü tek bir ülkeden veya bir ülkenin bankalarından alınmışsa o ülkeye karşı siyasi direnme gücünün çok yüksek olmayacağı düşünülebilir. Aynı şekilde borçların büyük bölümü IMF'den veya Dünya Bankası'ndan kaynaklanıyorsa bu kuruluşların taleplerine karşı koyma gücünün sınırlı olacağı kabul edilebilir. Her ne kadar IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların objektif ölçülerle hareket ettikleri ve belirli siyasal amaçlar uğruna ülkeleri baskı altına almak gibi politikalar gütmedikleri söylenebilirse de, genel olarak IMF'in koyduğu kuralların, enflasyon oranının düşürülmesi, kamu ekonomik kuruluşlarının özelleştirilmesi gibi belirli ekonomik tercihlerin hayata geçirilmesi ile yakından bağlantılı olduğu biliniyor. Oysa IMF'in kurucu antlaşması olan Bretton Woods'da kabul edilen hedefler arasında enflasyonun kontrol altına alınması gibi bir husus bulunmuyor. Bretton Woods'da kabul edilen hedef "*Milli veya uluslararası refahı tahrip edici önlemlere başvurmadan ekonomik dengesizliklerin düzeltilmesi.*"[171]

171 Edwards, s. 39.

Uygulamada her zaman bu hedefe ulaşıldığını söylemek güç. IMF'in yardım ettiği ülkelerin mali yapılarının sağlamlaştırılması için getirdiği bazı koşulların toplum içinde gelir dağılımı dengesini daha da bozucu yönde etki yaptığı ve sosyal huzursuzluklara, hatta bazen siyasi çalkantılara yol açtığı da çeşitli ülkelerde yaşanan deneyimlerle öğrenildi. Dünya Bankası'nın hazırladığı bir rapor ekonomik krizlerin sosyal alandaki sonuçlarına ışık tutuyor. Bu rapora göre, bir ülkenin karşılaştığı ekonomik kriz dönemi geçtikten sonra bile toplumun fakir kesimleri kayıplarını telafi edemiyor, eski durumlarına gelemiyor. Örneğin Kore'deki kriz geçtikten sonra bile reel ücretlerin % 10 oranında düştüğü saptanmış. Diğer Uzakdoğu ülkelerinde bu düşüş daha da büyük olmuş: Endonezya'da % 42, Tayland'da % 38. Ne bu ülkelerde ne de Meksika'da krizden sonra reel ücretleri eski düzeylerine getirebilmek mümkün olmuş.

Ekonominin bütününe bakıldığında da benzeri durumlar göze çarpıyor. 1999 yılının Eylül ayında, Tayland'da bankacılık sisteminden kredi alan şirketlerin % 45'inin bu kredilerin faizini ve anaparasını ödeyemeyecek durumda oldukları anlaşılmıştı. Bu oran Kore'de % 19'du. En kötüsü Endonezya: % 64. Hükümetlerin bu duruma çözüm bulmak için kamu kaynaklarını kullanmaları o devletlerin toplam borçlarında büyük artışlara yol açıyor. Bu üç ülkeden örnek vermek gerekirse, bu açıkları kapatmak için Kore'nin kamu borçlarının GSMH'ya oranında % 16'lık, Tayland'ın % 32'lik, Endonezya'nın % 58'lik bir artışı göze almaları gerekiyor.

İşte kısmen küreselleşmeden, kısmen yerel sorunlardan kaynaklanan mali krizlerin sonuçları böyle. IMF'in çözümleri ekonomik içerikliydi, ancak krizler derinleştikçe siyasal bir nitelik kazanıyordu ve IMF önerdiği programların muhtemel siyasal sonuçları ile baş edecek olanaklara sahip değildi. İleri derecede tasarruf önlemi alınması bazı ülkelerde siyasal kriz çıkartabiliyordu. Bazı ülkelerin iç yapısı bu krizlere karşı dayanma gücüne sahip olduğunu gösterdi. Örneğin Tayland'daki krizde % 42 oranındaki devalüasyona ve orta sınıfa zarar veren yüksek faiz hadlerine rağmen rağmen siyasi sistem bundan etkilenmedi. Kore'de uygulanan program da bu ülkenin stratejik önemini dikkate alan Amerikan yönetiminin katkılarıyla siyasi istikrarı bozmadan uygulandı. Endonezya'da ise durum

biraz farklı oldu. Ekonomik krizden çıkmak için bazı önerilerde bulunan IMF, bu fırsattan yararlanarak ülkedeki bütün bozuklukların düzeltilmesini talep etti. Bu talepler arasında 15 bankanın kapatılması, gıda ve ısıtma için kullanılan yakıt üzerindeki monopollerin kaldırılması ve hükümetin sübvansiyonlarının kaldırılması da vardı. Bütün bu önlemlerin kısa zamanda uygulanması ekonomide ve sosyal hayatta büyük çalkantılara yol açtı. Halkın tepkisi ekonomiye hâkim olan Çin asıllı gruplara yöneldi. Bunun sonucunda Çinli yatırımcılar paralarını ülkeden çektiler bu da bir ekonomik felaketle sonuçlandı. Endonezya'nın siyasi istikrarı da bu gelişmelerin sonucunda büyük yara aldı.[172]

2001 yılının sonlarında Arjantin'da yaşanan ekonomik ve siyasi güçlükler de biliniyor. Geleneksel olarak IMF programları daha çok borç veren ülkelerin ve kuruluşların haklarını koruyucu nitelikte. Yaşanan krizlerden borç verenlerin etkilenmemesi öncelikle bir hedef sayılıyor. Bunun bir mantığı da var. Zira krizden çıkabilmek için sonuçta bu kuruluşların kriz yaşamış ülkelere yeniden kredi vermeleri gerekiyor. Ancak bunun da bir sınırı var. Kredi verenlerin de dikkatli ve hesaplı hareket etmeleri gerekiyor. Amerikan Hazine Bakanlarından Robert Budin, 1998 yılında yaptığı bir konuşmada, küresel mali yapıyı değiştirmenin gerekli olduğunu ve kredi verenlerin de sorumluluk taşımaları gerektiğini söylemişti.[173] Bu nedenle uluslararası çevrelerde IMF'e yönelik eleştiriler de az değil. 22 ülkede yapılan bir kamuoyu araştırmasında görüşü sorulan her 20 kişiden sadece biri IMF'e oldukça güvendiğini söylemiş.[174]

Ekonomik Yardımlar

Gelişme yolundaki ülkelere yapılacak yardımların en etkili ve verimli biçimde gerçekleştirilmesi için çeşitli uluslararası kuruluşlar çaba gösteriyor. Doğrudan kalkınma yardımı sağlayan DAC komitesine dünyanın zengin ülkeleri üye. Bu yardımların

---

172 Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?*, s. 222, 225, 227.

173 Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?*, s. 226.

174 Economist, 26 December 2000. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Öymen, *Geleceği Yakalamak*, s. 322- 323.

dağılım tablosu incelendiğinde ilginç bazı noktalar göze çarpıyor. Acaba ekonomik ve mali yardımdan sorumlu uluslararası kuruluşların kaynakları bu kadar büyük bir görevi yerine getirmeye elverişli mi? 1999 yılında Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF ve Birleşmiş Milletler'in çeşitli yardım ajanslarının toplam bütçesi 18.2 milyar dolardı. Bir fikir vermek için bu toplam bütçenin, ABD'nin yıllık bütçesinin yaklaşık yüzde biri kadar olduğu hatırlatılabilir. Yardım veren kuruluşlardan biri de Avrupa Birliği. Ancak Avrupa Birliği'nin toplam bütçesi de AB ülkelerinin milli gelirleri toplamının yüzde biri civarında.[175] Bu paralarla dünyadaki büyük yardım ihtiyacının altından kalkmak mümkün değil.

Son yıllarda IMF ve Dünya Bankası'nın yardım yapan zengin ülkelerle vardığı bir anlaşmaya göre, borç yükü altındaki fakir ülkelere uygun koşullarla kredi sağlanması kararlaştırıldı. Ama bir şartla: Bu ülkeler altı yıl boyunca çok sıkı istikrar programları uygulayacaklar. Eğer başarılı olurlarsa sonunda bu ülkelerin borçlarının % 80'i affedilecek. 1998 yılında uygulamaya konulan bu programdan en az gelişmiş 41 ülkeden sadece yedisi yararlanabiliyor. Program 1998 yılında Uganda ve Bolivya ile başlatıldı. Bu program yaygınlaştırılsa ve başarıyla uygulansa bile, sonunda Afrika ülkelerinin dış kaynak ihtiyacının sadece % 25'i karşılanmış olacak.[176]

En az gelişmiş ülkeler grubuna giren devletlerin sadece eğitim ve sağlık alanlarındaki temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri için yılda 40 milyar dolara ihtiyaçları var. Bu ülkelere yabancı yatırımlar hemen hemen hiç gelmediği için bu paranın dış yardımlarla karşılanması zorunlu. İç kaynaklar çok yetersiz. Olan iç gelirler de çoğunlukla borç ödemesine gidiyor. Örneğin Uganda'nın borç geri ödemesi için harcadığı para, eğitime ayırdığı kaynağın tam 35 misli. Üstelik sorun sadece eğitim ve sağlık da değil. Örneğin Endonezya'nın ormanlarını koruyabilmesi için 20 milyar dolara ihtiyacı var. Oysa Birleşmiş Milletler'in düzenlediği Küresel Zirve'de

175 Ferguson, s. 384.
176 Edwards, s. 128, 130-131.

bütün dünya ülkelerinin çevresel harcamalarına tahsis edilmesi kararlaştırılan para 2 milyar dolardan ibaret.[177]

Görüldüğü gibi uluslararası yardımlar hiç değilse bugün için gelişme yolundaki ülkelerin acil sorunlarını çözebilecek gibi gözükmüyor. Gerçekten sorun çok büyük. Bu vesileyle, dünyadaki altı milyar insandan bir milyarının gelişme yolundaki ülkelerin kırsal kesimlerinde ve mutlak fakirlik çizgisinin altında yaşadıklarını hatırlamakta yarar var. Üstelik bu bölgelerde fakirlik ve topraksızlık giderek daha vahim bir hal alıyor. Örneğin Bangladeş'in kırsal kesimlerinde yaşayan halk arasında hiçbir toprağa sahip olmayanların oranı 1960 ile 1985 yılları arasında % 35'ten % 45'e yükseldi. Nüfus artışı da düşünülecek olursa mutlak rakam olarak topraksızların sayısındaki artışın daha da büyüyeceği görülüyor. Üstelik sorun sadece kırsal kesimde de yaşanmıyor. Gelişmiş ülkelerin uyguladıkları ticari kısıtlamalar gelişme yolundaki ülkelerde sanayi dallarında yaşayanları da olumsuz etkiliyor. Örneğin 1996 yılında ABD'nin Bangladeş'e uyguladığı ticari boykot sonucunda bu ülkenin konfeksiyon sektöründe çalışan 55.000 kişi işlerini kaybetti. Bunların çoğunu çocuklar oluşturuyordu.[178]

Uluslararası yardımların zaman içinde inişler ve çıkışlar gösterdiği de görülüyor. Dış yardımların miktarında 1970'li yıllardan sonra önemli artış oldu. Ancak daha sonraki yıllarda yardım miktarında düşüş görüldü. Örneğin toplam kalkınma yardımları 1995 ile 1997 yılları arasında % 13 azaldı. Genel tablo bu olmakla birlikte bazı ülkelerin siyasal ya da stratejik nedenlerle diğerlerinden daha fazla yardım gördükleri bir gerçek. Örneğin 1953 ila 1961 yılları arasında Güney Kore'nin toplam ithalatının % 70'inin Amerikan yardımları ile finanse edildiğini, keza 1950'li yıllarda Tayvan'ın ticaret açığının % 95'inin Amerika tarafından karşılandığını hatırlamakta yarar var.[179] Ayrıca İsrail ve Mısır'ın dünyadaki yardım pastasından en büyük payı almalarının ardında da siyasal ve stratejik nedenleri görmemek kabil değil. Askeri yardımlarla birlikte düşü-

177 Edwards, s. 169.
178 Edwards, s. 153.
179 Edwards, s. 41, 55.

nüldüğünde bu tablo daha açık bir biçimde ortaya çıkıyor. Dünyada bu konuda da adil ve objektif bir paylaşımdan söz etmek zor.

Dikkate değer diğer bir nokta da dış ekonomik yardımların sadece sınırlı bir bölümünün temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olduğu. Örneğin 1971 yılında gelişme yolundaki ülkelere yönelik toplam yardımın % 38.4'lük bölümü toplumun temel ihtiyaçlarının karşılanmasına yönlendirilmişken bu oran on yıl sonra % 21.9'a düştü. 1991 yılında daha da geriye giderek % 19 düzeyine indi. Hatta gelişime yolundaki ülkelerin zengin ülkelere yaptıkları transferler aldıkları yardımın ötesine geçti. Örneğin 1985 yılında gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere, bu ülkelerin bankalarına ve şirketlerine yaptıkları transferlerin, aldıkları toplam yardım, borç ve dış yatırım tutarından 15 milyar dolar daha fazla olduğu saptandı.[180]

Başka bir araştırma Avrupa Birliği'nin Lomé Sözleşmesi çerçevesinde Afrika, Karaipler ve Pasifik Okyanusu'ndaki ülkelere yaptığı yardımlardan yararlanan devletlerin 1976 ile 1994 yılları arasında AB ile ticaretlerinin gerilediğini, bu piyasadaki paylarının düştüğünü gösteriyor. Bu ülkelerin sattıkları mal aynı kalsa da, ürünlerin birim fiyatlarındaki düşüş ihracat gelirlerini azaltıyor. UNCTAD'ın tahminlerine göre 1982 ve 1986 yılları arasında gelişme yolundaki ülkelerin toplam ticari kayıpları 42 milyar dolar.[181]

Bütün bu veriler İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan uluslararası sistemlerin saptanan hedeflere pek de ulaşamadığını açık biçimde ortaya koyuyor. Hiç değilse gelişme yolundaki ülkeler açısından durum böyle.

IMF ve Dünya Bankası Kredileri

En az gelişmiş ülkelerin durumu bir an için bir kenara bırakılırsa, yardım alan devletlerin karşılaştıkları başka sorunlar da var. Örneğin IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar yardım yaparken esas itibariyle iki temel hedefi göz önünde bulunduruyorlar: "yapısal düzenlemeler" yani yardım alan ülkenin ekonomisini, orta vadede uluslararası rekabet şartlarının taleplerini karşılayabilecek

---

180 Edwards, s. 40.

181 Edwards, s. 109, 113-114.

duruma getirmek ve "ekonomik istikrar" yani talebi ve kamu harcamalarını kısarak kısa vadeli ekonomik dengesizlikleri gidermek.

Kamu harcamalarını kısmanın ekonomik ve mali dengelerin sağlanması açısından ne kadar önemli olduğu kuşkusuz. Ancak bu vesileyle devletin küçülmesinden söz edenlerin kastettiği herhalde devletin güçsüzleşmesi değil. Zira kamu harcamaları dünyanın ileri ülkelerinde gelir dengesizliklerinin önlenmesinde, sosyal yardımların sağlanmasında çok önemli bir işlev görüyor. Örneğin İngiltere'deki gelir dağılımı ile ilgili bir araştırmada 1992 yılı itibariyle nüfusun en düşük gelir düzeyindeki beşte birlik bölümüne devletin çeşitli sübvansiyon yöntemleriyle yılda kişi başına 5.560 sterlinlik katkı sağladığı görülüyor.[182] Yani gelişmiş ülkelerde gelir dağılımının daha dengeli olması, sadece piyasa kurallarının işleyişinin sonucu değil, büyük ölçüde devletin transfer harcamalarının sonucunda ulaşılan bir durum. Bunu sağlayabilmek için de devletin güçlü ve kamu gelirlerinin toplam milli gelir içindeki payının yeterince yüksek olması gerekiyor. Ayrıca devletin varlığının korunması için gerekli askeri harcamaların da tehdit değerlendirmelerine uygun düzeyde yapılması önemli. 11 Eylül terörist saldırılarından sonra ABD'nin savunma bütçesinde 48 milyar dolarlık artışa gitmesi sebepsiz değil. Ayrıca NATO'nun bütün üyelerine ısrarla önerdiği hedef, savunma yeteneklerinin arttırılması, bunun için savunma bütçelerinin yükseltilmesi. Peki devlet küçülürse bu nasıl yapılacak, devlet harcamaları aşırı derecede kısılırsa sosyal dengeler ve ülke güvenliği nasıl sağlanacak? Bu soruların cevabını ararken gelişmiş Batı ülkelerinde kamu harcamalarının toplam milli gelire oranlarını incelemek önem taşıyor.

Bu ülkelerde, 20. yüzyılın sonlarına doğru kamu harcamalarının toplam milli gelire oranında gözle görünür bir artış göze çarpıyor. Örneğin ABD'de bu oran 1980'lerde ve 1990'lar'da % 22'ye çıkıyor. Sonra daha da artıyor. 2000 yılının oranı % 32. Avrupa'da daha da yüksek. İngiltere'de kamu harcamaları 1993 yılında milli gelirin % 45'ine kadar çıkmış, Almanya'da 1995'te % 50'yi bulmuş. Fransa'da 1996'da % 55. İtalya'da 1993'te % 57. Rekor İsveç'te.

182 Ferguson, s. 211

1993 yılında % 71'e ulaşmış.[183] Gelişmiş ülkeler bu kadar fazla kamu harcaması yaparken, başta eğitim ve sağlık olmak üzere pek çok alanda altyapı yatırım ihtiyacı çok fazla olan, gelir dengesizliği nedeniyle devletin sosyal desteğine daha çok ihtiyaç duyulan ülkelere aşırı derecede kamu harcaması kısıntısı önerilmesinin bazı sorunlar yaratması beklenebilir.

IMF yardımları daha çok ekonomik istikrar tedbirlerini, Dünya Bankası ise yapısal düzenlemeleri hedef alıyor. Her iki kuruluşun mali yardımları, işte bu alanlarda hükümetlerin alacakları önlemlere, yapacakları reformlara bağlı. IMF yardımlarını alan hükümetlerden beklenen kamu harcamalarını kısmalarının yanı sıra, devalüasyon, ihracatı özendirecek başka önlemler, hükümetlerin tarım üzerindeki denetiminin kaldırılması ve özelleştirme. Yıllardan beri uygulanan bu politikalar ne sonuç verdi? Yardım alan ülkeler bu reformları yaparak yüksek bir refah ve kalkınma düzeyine ulaşabildiler mi?

1993 yılı itibariyle yapılan bir araştırma Afrika'da, IMF ve diğer kaynaklardan yapısal düzenleme yardımı alan 29 ülkeden sadece altısında başarıya ulaşıldığını gösteriyor. Uzun vadeli kazanç için kısa vadede sıkıntı çekmeyi kabul etmek şeklinde özetlenebilecek bu yardım programlarının uygulandığı ülkelerin çoğunda ekonomik yapıda gözle görünür bir iyileşme saptanamadı. Geleneksel ihraç ürünlerinin dışında o ülkelerin ürettiği diğer ürünlerin rekabet gücünde artış görülmedi. Üretimde verimlilik artışı gözlenmedi, tasarruf ve yatırımlarda da önemli artışlar saptanmadı.

Afrika dışındakilerden başarı sağlayabilenler ise Uzakdoğu ülkeleriyle Kolombiya gibi esasen başlangıç noktası oldukça iyi olan ülkeler. Ayrıca bu yardım programlarının sosyal maliyeti de oldukça yüksek oldu. Dışarıdan önerilen bu reform programlarını uygulayan ülkelerin hemen hemen hepsinde gelir dağılımı daha da bozuldu, çoğunda fakirlik arttı. Özellikle kırsal kesimlerde yaşayanlar ve serbest piyasanın olanaklarından yararlanabilecek becerilere sahip olmayanlar en büyük zarara uğradılar. Bu olumsuz gelişmeleri fark eden Dünya Bankası bazı toplumsal kalkınma projelerini des-

183 Ferguson, s. 100.

teklemeye başladı. Ancak bu girişimin de yeterince başarılı sonuçlar verebileceği kuşkulu.[184] Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan biri, IMF ve Dünya Bankası'ndan yardım alan devletlerden önemli bir bölümünün demokratik ülkeler olmaması, dolayısıyla üstlenilen koşullar konusunda kamuoyunun bilgilendirilmesi ihtiyacının bulunmaması. Demokratik bir ülke olan Türkiye'nin konumu bu açıdan da farklı. Türkiye'nin IMF ile ilişkilerinin bazı özellikleri olduğunu da kabul etmek gerek. Türkiye 2001 yılında ve 2002 yılı başında yaptığı anlaşmalarla IMF'den en yüksek oranda kredi alan ülke durumuna geldi. Buna paralel olarak köklü bir ekonomik ve mali reform programını, IMF'nin genel yaklaşım ve beklentilerini de dikkate alarak yürürlüğe koydu. Türkiye'nin başarısı, bir anlamda da IMF'nin başarısı olacak.

Meseleye dünya genelinde bakıldığında öyle anlaşılıyor ki, bir ülke kalkınma alanında kendi yolunu zamanında doğru çizememişse, doğru politikaları izleyememişse ve dış yardıma bağımlı hale gelmişse bu yardımı verenlerin reçetelerine uymak zorunda kalıyor. Oysa bu reçeteler dünyanın başka yerlerinde yeterince başarılı sonuçlar vererek kendini yeterince kanıtlamış değil. Özellikle bu "reformları" uygulayan ülkelerde fakirlikte artış, gelir dağılımında daha da kötüye gidiş görüldüğü zaman bu o toplumlarda sosyal rahatsızlıklara yol açabiliyor. Onun için üretimin ve kalkınma hızının belirli ölçüde arttırılmasını, toplumun fakir kesimlerin korunmasını, reform sürecinin makul bir zaman dilimi içinde yapılmasını, ekonominin yönetiminin o ülkenin yetkili makamlarının elinde bulunmasını öngören politikaların daha başarılı olacağına inanılıyor. Özetle kalkınmayı azaltıp fakirliği çoğaltan politikalar yerine fakirliği azaltıcı kalkınmayı hızlandırıcı programların seçilmesinin daha uygun olacağı belirtiliyor.[185] Ancak dış yardıma bağımlı hale gelen ülkelerin diledikleri politikaları izleme olanakları var mı? Mesele burada. Başkan Clinton'un baş ekonomi danışmanı, Dünya Bankası kıdemli ekonomisti ve Nobel ekonomi ödülü sahibi Profesör Joseph E. Stiglitz, IMF'nin izlediği politikaları, kre-

184 Edwards, s. 116-117.
185 Edwards, s. 117-118.

di vermek için şart koştuğu koşulları şiddetle eleştiriyor ve ona göre IMF'in politikaları kalkınmayı geciktiriyor, gelir dağılımını bozuyor ve fakirliği artırıyor. Bu nedenle ABD gibi bazı gelişmiş ülkeler IMF'in önerilerini kabul etmiyorlar.[186]

Bu sorun yeni değil, IMF ve Dünya Bankası'nın yardımlarıyla da başlamış değil. Kökü daha eskilere gidiyor. Marshall Planı'ndan yararlanmak isteyen ülkeler de belirli koşulları yerine getirmek zorundaydılar. Başkan Kennedy'nin 1960'lı yılların başında uygulamaya koyduğu "Gelişme İçin İttifak" isimli yardım programının koşulları ise Marshall Planı'nınkinden daha fazlaydı. Bu koşullar giderek arttı. Örneğin Dünya Bankası'nın hazırladığı yardım programından yararlanabilmesi için Kenya'nın tam 111 koşulu yerine getirmesi gerekiyordu.

Araştırıcı Gordon Crawford çeşitli ülkelere yapılan yardımlar için öne sürülen 29 dış yardım koşulundan 18'inin tamamen gereksiz ve etkisiz olduğu kanısında. Bundan 20 yıl önce yapılan bir araştırma da benzeri sonuçlar vermişti. O zaman ABD'nin yardım programı USAİD'in ileri sürdüğü 25 koşuldan 22'sinin hiçbir etki yapmadığı görülmüştü. Bu sonuçların ortaya çıkmasından sonra Kanada gibi yardım veren bazı ülkeler dış yardımlarını şarta bağlamaktan vazgeçtiler. Yardımı koşullu vermenin uygulamada pek yarar sağlamadığı AB tarafından da görüldü. Koşulara uyulursa daha çok yardım verileceği, uyulmazsa yardımın kesileceği yolundaki sözler pek çok ülke üzerinde etkili olmadı. Ülkeler önerilen önlemlerin veya reformların kendi çıkarlarına olduğuna inandıkları zaman herhangi bir zorlamaya ihtiyaç olmaksızın bunları uygulamaya geçirdiler. Buna karşılık ulusal çıkarlarına aykırı olduğunu gördükleri önerileri de, zorlamalara rağmen çoğunlukla kabul etmediler. Bazı istisnalar olsa da geçmiş uygulamaların gösterdiği çizgi genelde böyle.[187]

Bu verilerin ışığında AB'nin Lomé Sözleşmesi çerçevesinde yardım alan ülkelerin uymak zorunda oldukları koşullar dörde indi-

---

186 Bkz. Joseph, E. Stiglitz, *Global Nation and its Discountents*, W. W. Norton, New York, 2002.

187 Edwards, s. 119-120.

rildi. Bu koşullar da sadece en az gelişmiş ülkelere uygulanıyor. Cezayir, Çin ve Endonezya gibi stratejik partner sayılan ülkelerden bunlara uymaları istenmiyor. Dünyanın bu genel gidişi ile IMF gibi uluslararası mali kuruluşların hâlâ uygulamaya devam ettikleri sıkı koşullara bağlı destek yaklaşımı ne kadar bağdaşıyor? Tartışmaya değer.

Türkiye ve Dış Ekonomik Yardımlar

Soruna Türkiye açısından bakınca çok ilginç bir tablo ortaya çıkıyor. Kişi başına milli geliri ve göreceli olarak ekonomik olanakları Türkiye'den az olmayan İsrail gibi bazı ülkeler önemli miktarda dış ekonomik yardım alırken, Türkiye fiilen yardım veren ülkelerin kategorisinde yer alıyor. Gerçekten bu kategoriye giren ülkelerin AB'nin öncülüğünde oluşturduğu G-24 grubunun üyelerinden biri de Türkiye. Türkiye'nin yardım ettiği ülkeler arasında AB üyeliğine aday olan, hatta Türkiye'den önce üyeliğe kabul edilmeleri beklenen bazı ülkeler de var.[188] Buna karşılık ABD'nin, AB'nin ve diğer uluslararası ekonomik kuruluşların Türkiye'ye yardımları yok denecek kadar az. ABD'nin Türkiye yaptığı askeri yardımların yanı sıra bir de ekonomik yardım programı vardı. Bu program uzun yıllar önce fiilen sona erdi. Avrupa Birliği'nin 38 yıldan bu yana Türkiye'ye yaptığı yardımın toplamı 1.5 milyar dolardan fazla değil.

Bu arada Türkiye'nin 1990'lı yılların başında oluşturduğu ekonomik yardım teşkilatı TİKA aracılığı ile ve başka yollarla çeşitli ülkelere yaptığı yardımlar milyonlarca dolara ulaştı. Türkiye'nin sadece Türki Cumhuriyetlere şimdiye kadar yaklaşık 10.000 burs verdiğini hatırlatmak bu yardımın boyutları hakkında fikir verebilir. Hal böyleyken basında sık sık Türkiye'ye yapılan yardımlardan söz edilmesi, bazı uluslararası mali kuruluşların yetkililerinin ağzından yapılan, "Her Türk vatandaşının cebine 300 dolar koyuyoruz," yolundaki beyanlar, açıklanmaya muhtaç. Bu "yardımlar" aslında faizi ile birlikte geri ödenecek kredilerden başka bir şey değil.

---

188 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Öymen, Onur, *Türkiye'nin Gücü*, s. 202.

Türkiye'nin dış kredi kanallarının tıkandığı, uluslararası bankacılık sisteminden normal koşullarda kredi alınmasının güçleştiği bir dönemde, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların önemli sayılacak miktarda kredi vermeleri kuşkusuz şükranla karşılanacak bir durum. Ama bunu dış yardımlarla karıştırmamak gerek.

Türkiye'nin konumundaki ülkeler açısından ekonomik darboğazların açılmasına, refahın arttırılmasına destek olacak bir önlem, gelişmiş ülkelerin pazarlarını gelişme yolundaki ülkelere açmaları olabilirdi. Bu alanda bazı çalışmalar yapılmakla birlikte henüz yeterli sonuç alınmış değil. 1980'li yıllarda başbakanlığı ve daha sonra cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Turgut Özal'ın Türkiye'nin daha çok yardım değil, daha çok ticaret istediği yolundaki sözleri hâlâ geçerli. ABD'nin Türkiye'ye tekstil kotalarını henüz kaldırmamış olması, AB'nin Gümrük Birliği kapsamına hizmetler sektörünü henüz dahil etmemesi Türkiye'nin 2000'li yılların başlarında karşılaştığı ekonomik ve mali sıkıntıların sebepleri arasında yer alıyor. Türkiye'nin durumundaki ülkeler daha çok mal ve hizmet ihracatı yaparak ekonomik dengelerini sağlayabilecekken, gelişmiş ülkelerin, pazarlarını yeterince açmamaları nedeniyle, borçlarını ödeyebilmek için yeniden borç almak zorunda kalıyorlar. Bunun ekonomi ve toplum yaşamı üzerindeki olumsuz yansımaları açıkça görülüyor.

Uluslararası ekonomik ve ticari ilişkilerde doğal karşılanması gereken rekabetin ölçülerini aşan, zaman zaman engelleme ve kısıtlama boyutuna ulaşan önlemler yüzünden en çok güçlük çeken ülkelerden biri de Türkiye oldu. Bir yandan güç koşullarda altyapısını tamamlamaya çalışan, bir yandan da kalkınma savaşı veren Türkiye askeri alanda aynı blok içinde yer aldığı bazı müttefiklerinin ticari alandaki aşırı anti-damping uygulamalarından, tarife dışı ticari engellerinden, işadamlarının da etkilendiği vize zorluklarından, patent sahibi firmaların Türkiye'de üretilen ürünlerin belirli ülkelere ihracatını yasaklayan yaklaşımlarından, kara ulaşımına getirilen sınırlamalardan, müteahhitlik firmalarına uygulanan kısıtlamalardan ve yaratılan daha birçok zorluktan dolayı büyük sıkıntı çekti. Bu sıkıntılar yaşanmasa ve askeri alanda sağlanan dayanışma ve işbirliği ortamı ekonomik ve ticari alanda da gerçek-

leştirilebilseydi Türkiye 2000'li yılların başında çektiği güçlüklerle belki hiç karşılaşmayacaktı. Bu güçlüklerin iç boyutları ve yurtiçindeki aksaklıklar, yanlışlar, eksiklikler araştırılırken meselenin bu dış boyutları göz ardı edilirse sağlıklı bir değerlendirme yapmak zor olur. Yapılan bu engellemelerin altında yatan en önemli etken gelişmiş ülkelerin dış ekonomik ilişkilerini düzenlerken, hatta dış yardım politikalarını saptarken güçlük ve sıkıntı içindeki ülkelerin ihtiyaçlarından çok kendi ülkelerinin çıkarlarını düşünmeleri. Uluslararası ilişkilerde en önemli unsurun uluslar çıkarlar olduğu hatırlanırsa, bunu da yadırgamamak gerekir.

Yardım Veren Ülkelerin Çıkarları

Gelişme yolundaki ülkelere gelişmiş ülkeler tarafından yapılan yardımlar karara bağlanırken sadece yardım alan ülkelerin ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuyor. Yardım verenlerin siyasal amaçları ve ticari menfaatleri de önemle dikkate alınıyor. Başkan Nixon'un bu konudaki açık sözlü beyanına daha önce değinilmişti. Gerçekten 1980'li yıllarda ABD'nin Filipinler'e yaptığı 210 milyon dolarlık ekonomik yardımın % 50'den fazlası Filipinler'in ABD'den belirli kotalar çerçevesinde ithal ettiği şeker ve tekstil ürünleri yoluyla ABD'ye geri dönüyordu.

Dış yardım yapan ülkelerin veya ülke gruplarının öncelikle kendi çıkarlarını düşünmeleri bazen çelişkili durumlar da yaratabiliyor. Örneğin Avrupa Birliği bir yandan sığır üreticiliğini desteklemek amacıyla Namibia'ya ekonomik yardım yaparken, bir yandan da Namibia'dan sığır ithaline kısıtlamalar getiriyor ve Avrupa Birliği'nde üretilen sığırların Namibia gibi ülkelere ihracı için özel ihracat teşvik primleri uyguluyor. Dış yardım programlarının amacına ulaşabilmesi için bu çelişkilerin giderilmesi, yardım veren kuruluşların yardıma ihtiyaç duyan ülkelerin acil gereksinmelerini ön planda tutmaları gerekiyor.

Dış yardımların yardımı yapan ülkeye geri dönüşü her zaman ticari yolla olmuyor. Bazen de siyasal ve stratejik çıkarlar bu yardımların yapılmasının altındaki başlıca gerekçeyi oluşturuyor. ABD'nin İsrail ve Mısır'a her yıl yaptığı milyarlarca dolarlık yardımı başka türlü izah etmek zor. Gerçekten bu iki ülkeye yapılan yar-

dımlar Amerika'nın 1994 yılında Sahra'nın güneyindeki en az gelişmiş Afrika ülkelerine yaptığı toplam yardımın tam dört katı.[189]

Korumacılık

Uluslararası alanda ekonomik sorunların, ihtilafların kökeninde sadece yaptırımlar ve ihracat kontrolleri yatmıyor. Bazen devletlerin kendi sanayilerini korumak için aldıkları önlemler de uluslararası ilişkilerde sorun yaratıyor. Bu korumacılık önlemlerine en çok karşı çıkanlardan biri Malezya Başbakanı Mahatir Mohamad. Mahatir bu konudaki tepkilerini açıklarken şöyle diyor: "*Batılılar bir yandan Asya ülkelerine pazarlarını açmalarını önerirken ve ekonomik bloklara karşı vaziyet alırken, bir yandan kendileri bloklarını güçlendiriyorlar. ...Bizzat Başkan Clinton'un belirttiği gibi gelişme yolundaki ülkeler ticaret duvarlarını indirirken OECD üyesi 24 ülke kendi duvarlarını yükseltiyor. Gönüllü ihracat kısıtlamaları için müzakereler yapılması âdet haline geldi. Politikacılar şu veya bu malı ithal etmeleri için başka ülkelerden açıkça talepte bulunmaktan çekinmiyorlar. Saygıdeğer ekonomistler bile yönlendirilmiş ticareti meşru görüyorlar.*"[190]

Zimbabwe Cumhurbaşkanı Mugabe ve Uganda Cumhurbaşkanı Musaveni de aynı görüşleri kuvvetle savunuyorlar. Musaveni AFP tarafından dünyaya duyurulan bir konuşmasında küreselleşmenin "eski düzenin yeni denetim mekanizmaları, yeni baskı metotları ve yeni marjinalizasyon önlemleriyle, devamından başka bir şey olmadığını," söylemişti.

Benzeri görüşleri savunanlar sadece Afrikalı liderler değil. Dünya Bankası'nın üst kademelerinde görev yapmış olan Joseph Stiglitz şöyle diyor: "*Zengin ülkeler...küreselleşmeden olumsuz etkilenen vatandaşlarını korumak için korumacılık önlemlerine başvurmayı savunurken gelişme yolundaki ülkeler sermayenin serbest dolaşımıyla ilgili söylemler karşısında ne düşünürler?*"[191]

---

189 Edwards, s. 36, 122.

190 Mahatir Mohamad; Shintaro Ishihara, *The Voice of Asia*, Kondonsha International Ltd., Tokyo, 1995., s. 45.

191 Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?*, s. 213.

Sanayileşmiş ülkelerdeki korumacılık önlemlerini eleştirenlerin örnek olarak gösterdikleri uygulamalardan biri ABD'deki çelik sanayiinin korunması için alınan tedbirler. Son 30 yılda bu önlemlerin Amerikan vergi mükelleflerine 21 milyar dolara mal olduğu, gene de Amerikan çelik sanayiinin dünya ile serbest ticaret koşullarında rekabet edecek düzeye getirilemediğine işaret ediliyor. Tabii yabancı çelik üreticileri de bu korumacı önlemlerden zarara uğruyorlar.

Küreselleşme ve serbest ticaret düşüncelerinin desteklenmesi için harcanan büyük çabalara rağmen yalnız sanayicilerde ve hükümet çevrelerinde değil, kamuoyundaki korumacılık eğilimlerinin de pek azalmadığı görülüyor. 22 ülkedeki 12.000 kişiyle görüşülerek yapılan bir kamuoyu araştırması bunların % 47'sinin korumacılık önlemlerine taraftar olduğunu gösterdi. ABD kamuoyunda korumacılık yanlılarının oranı daha da yüksek: % 56. Korumacılığa karşı olanlar ise % 37'den ibaret.[192]

Son yıllarda giderek yaygınlaşan ve âdeta evrensel bir ideoloji gibi dünya ülkelerinin hemen hemen tamamını etkisi altına alan küreselleşme akımları, özellikle ekonomik gelişmesini henüz tamamlayamamış ülkelerin ekonomilerini ve özellikle mali dengelerini sarsıcı sonuçlar doğurabiliyor. 1995 yılının Ocak ayında Meksika ekonomisini ciddi biçimde sarsan ve "21. yüzyılın ilk krizi" sayılan büyük mali krizin altında da küreselleşmenin doğurduğu büyük sermaye hareketleri yatıyor. Yabancı sermaye yatırımlarının bu ülkenin piyasasına büyük bir hızla ve büyük hacimde girip çıkması, Meksika'daki bankacılık sistemini altüst etmişti. Gerçi bu ülkenin bankacılık sisteminde bazı zayıflıklar, eksiklikler vardı ama yabancı yatırımcıların bu sistemdeki bazı aksamalara aşırı biçimde tepki vermeleri ve para kurlarındaki spekülatif oyunları Meksika'yı büyük bir ekonomik bunalıma sürükledi. Oysa o tarihte Meksika'nın genel ekonomik göstergelerinde pek az değişiklik olmuştu. Ama yabancı yatırımcıların paniğe uğraması ekonomik dengeleri sarstı.

Meksika krizinden iki yıl sonra benzeri bir kriz de Uzakdoğu'da

---

192 *Economist*, December 26, 2000.

yaşandı. Tayland'da bir devalüasyon beklentisi içine giren yabancı yatırımcılar bir anda çok miktarda Tayland parası satıp yabancı döviz almaya yönelince ekonomik dengeler çöktü. Bu krizin diğer Uzakdoğu ülkelerinde de yansımaları oldu. Bu örneklerin de gösterdiği gibi uluslararası ekonomik ilişkilerin yapısı, özellikle gelişme yolundaki ülkelerde ve yükselen pazar ekonomilerinde zaman zaman olumsuz gelişmelere ve hatta krizlere yol açabiliyor.

Devletlerin bu olumsuz gelişmelere karşı alabilecekleri önlemler sınırlı. Çok Taraflı Yatırım Antlaşması'nı imzalayan ülkeler yabancı yatırımcılara her türlü kolaylığı göstermek, onlara yerli yatırımcıların sahip oldukları hakları tümüyle vermek zorundalar. Devletlerin yabancı yatırımcıların yönlendirdiği dış sermaye hareketlerini denetleme olanakları da pek bulunmuyor. Bu durum zaman zaman spekülatif sermaye hareketlerine yol açtığında da devletin ekonomik ve mali yapısı, özellikle bankacılık sistemi bundan büyük zarara uğruyor.

Görüldüğü gibi, gelişme yolundaki ülkelerin ve yükselen pazar ekonomilerinin karşılaştığı sorunların azımsanmayacak bir bölümü dış kaynaklı. Tabii yurtiçinde alınan yanlış kararlar, yapılan bazı yanlış uygulamalar da krizlerin oluşmasında etken oluyor. Ama bütün sıkıntıların iç nedenlere bağlanması, uluslararası ilişkilerin yapısından kaynaklanan spekülatif hareketlerin olumsuz etkilerini göz ardı etmek oluyor.

Çağımızın bir gerçeği de şu: Bugün dünyadaki ülkelerin % 75'inin küreselleşmenin simgesi haline gelen yabancı yatırımlardan aldıkları pay, dünyadaki toplam yatırımların % 10'undan az. Bu ülkeler bakımından küreselleşmenin sağladığı avantajlar çok sınırlı. Hatta küreselleşme olgusunun birçok ülkeyi ekonomik açıdan olumsuz yönde etkilediği de bir gerçek. Birleşmiş Milletler rakamlarına göre bugün yaklaşık 100 ülkenin ekonomik durumu bundan 15 yıl öncesinin gerisinde. Ayrıca ülkeler ve fertler arasındaki gelir dağılımın giderek bozulmasında da küreselleşmenin olumsuz etkileri var. Bugün 3 milyar insanın toplam geliri dünyanın en zengin 358 kişisinin gelirinin toplamından daha az. Bütün bunlar küreselleşmenin doğurduğu sonuçlar arasında sayılıyor. Küreselleşmenin bütün dünya halkları için yararlı sonuçlar doğu-

rabilmesi için bütün ülkeler arasındaki ticari engellerin kaldırılması ve altyapıların bütünleşmesi gerekiyor. Küreselleşme olgusu henüz bu hedeflere ulaşmaktan çok uzak.[193]

Özetlenecek olursa, bir yandan küreselleşmeye bağlı olarak ülkeler arasında ekonomik ve ticari ilişkilerde çok hızlı bir artış yaşanırken, bir yandan da artan ölçüde menfaat çekişmeleri görülüyor. Bu sadece şirketleri veya ekonomiden sorumlu olan yetkilileri ilgilendirmekle kalmıyor, uluslararası ilişkilerin tümünü etkiliyor. Devletlerin bu mücadelede başarılı olabilmeleri için ekonomik açıdan güçlü, siyasi açıdan kararlı ve cesaretli olmaları ve bu mücadeleleri yürütebilecek tecrübeli ve yetenekli kadrolara sahip olmaları gerekiyor. Bu da yeterli değil. Devletin ekonomi, savunma ve dış politikadan sorumlu birimleri arasında çok yakın bir işbirliği ve eşgüdüm yoksa uluslararası alanda izlenecek politikaların uyum içinde yürütülmesi ve beklenen sonuçların alınması zorlaşıyor. Sanayileşmiş ülkelerde bu koordinasyonun sağlanmasına büyük özen gösterildiği görülüyor.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türk devletinin kurucularının iktisadi bağımsızlığa büyük önem vermeleri sebepsiz değildi. Ekonomik ve mali bağımlılığın yüksek bir siyasi bedele mal olabileceğini biliyorlardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin dış borç almadan kalkınma stratejisi benimsemiş olmasının nedenlerini burada aramak gerekiyor.

193 Edwards, s. 6, 8.

Diplomasi ve İnsan Hakları

Bugün insan hakları yalnız ülkelerin değil, uluslararası ilişkilerin de en önemli gündem maddelerinden birini oluşturuyor. Devletler ve sivil toplum örgütleri bu konuda raporlar düzenleyerek ülkelerin bu alandaki yasaları ve uygulamaları hakkında değerlendirmeler yapıyor ve eleştirilerde bulunuyorlar. Demokratik ülkeler artık insan hakları ihlallerini iç sorun olarak saymıyorlar. Avrupa Konseyi üyesi ülkeler bu konuda İnsan Hakları Divanı'nın yargı denetimini kabul ediyorlar. Bazı devlet adamları daha ileri gidiyor ve dünyanın her yerindeki insan hakları ihlallerine müdahale etmeye hakları olduğunu söylüyorlar. Örneğin Başkan Clinton şöyle diyor: *"İster Afrika'da, ister Orta Avrupa'da, ister dünyanın başka yerlerinde yaşasınlar, dünya halklarına diyebiliriz ki, eğer bazıları masum insanları, ırkları, etnik kökenleri veya dinleri nedeniyle kitle halinde öldürmeye kalkışırlarsa, gücümüz yettiği kadar onları durduracağız."*[194] Bazı uluslararası örgütler insan haklarına uyulmasını üyelik koşulları arasında sayıyor. Bu örgütlerin başında Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği geliyor. AB'ye üyelik için Kopenhag kriterlerine uymak gerekiyor. Bu kriterlerden biri de insan haklarına ve azınlık haklarına uyulması.

ABD dışişleri bakanlığı her yıl dünya ülkelerinin, insan haklarına ne ölçüde uydukları hakkında raporlar yayınlıyor. Birleşmiş Milletler'in İnsan Hakları Komisyonu'nun da bu konuda çalışmaları var. Uluslararası ilişkilerde bu kadar önem kazanan bu konuyu bütün boyutlarıyla incelemek gerekiyor. Ama daha önce, yakın geçmişte yaşanan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde insan haklarının ön plana çıkmasını zorunlu kılan koşulları kısaca

---

194 Kissinger, *Does America Need a Foreign Policy?*, s. 254.

hatırlamakta yarar var. Dünyada insanların birbirine karşı şiddet kullanmalarının, eziyet yapmalarının kökü nerelere kadar gidiyor?

20. yüzyıl içinde savaşın ve şiddet hareketlerinin yasaklanması için pek çok girişim yapılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ABD Başkanı artık insanlığın sürekli barışa ulaştığını ilan ediyordu. 1928 yılında imzalanan Briand-Kellog Paktı, savaşı "yasadışı" ilan etmişti. Ama bu yasak üç yıl sürdü. 1931 yılında İtalya'nın Habeşistan'a saldırması, 1937'de Japonya'nın Çin'e savaş açması, nihayet Almanya'nın 1939'da Polonya'yı işgali ile başlayan büyük savaş dünyaya sürekli barışı getirmek isteyenlerin hayallerini söndürdü.

Tarih boyunca savaş devletlerarası ilişkilerin âdeta doğal bir unsuru olmuştu. Aynı şekilde zulüm ve şiddet de güç sahiplerinin fütursuzca kullandıkları yöntemlerdi. Bugün Avrupa'nın pek çok kentindeki işkence müzelerini gezenler yakın sayılabilecek tarihlerde insanların ne kadar gaddar olabildiklerinin örneklerini görürler. Nazi döneminde milyonlarca insanın öldürüldüğü toplama kampları da bugün yeni kuşakların ibretle ziyaret ettikleri birer müze haline getirildi.

Tarihte savaşların ve şiddet olaylarının sonucunda milyonlarca insan hayatını kaybetti. Amerika'nın keşfinden sonra bu kıtaya yerleşen Avrupalılar işgücü ihtiyacını karşılamak için Afrika'dan çok sayıda zenci işçi getirtmeye başlamışlardı. Bu zencilerin toplama yerlerinden biri bugünkü Senegal'in Başkenti Dakar'ın yakınındaki Gore şehriydi. Oradan gemilere yüklenen zenci köleler başta Dominik Cumhuriyeti olmak üzere Amerika'nın çeşitli yerlerine gönderiliyorlardı. Ama bu köle ticareti o kadar insanlık dışı koşullarda yapılıyordu ki, tarihçiler Gore'den Amerika'ya gönderilen kölelerin yaklaşık % 15'inin yolda öldüklerini ve cesetlerinin okyanusa atıldığını yazıyorlar. Bu yolla yerlerinden edilen zencilerin toplam sayısı yaklaşık 15 milyon kişiydi. Bunların 2 milyondan fazlasının kendilerine uygulanan şiddet, cebir ve insanlık dışı muameleler yüzünden öldüğü ifade ediliyor. Gore'nin dışındaki toplama merkezlerinden gönderilen kölelerin akıbeti de farklı olmamıştı.

Amerika'nın keşfinden sonra oraya yerleşen Avrupalılar yerli

halka karşı büyük zulüm yaptılar. Kuzey ve Güney Amerika'nın yerli halkları, Kızılderililer, Maya, Aztek, Toltek gibi kavimlerin mensupları kitleler halinde öldürüldü. 1500 yılında dünya nüfusu 400 milyondu. Bunun 80 milyonu Amerika kıtasında yaşıyordu. 16. yüzyılın ortasında Amerika kıtasındaki nüfustan 10 milyon kişi kalmıştı. Sadece Meksika'nın nüfusu 25 milyondan 1 milyona inmişti. Bazı yazarlar bunun bir soykırım olarak tanımlanması gerektiği görüşünde. 18. yüzyılın ilk yarısında özellikle Latin Amerika'da ve Karaiplerde çok sayıda zencinin yerel makamlar ve güvenlik güçlerince işkence ile öldürüldüğü biliniyor. Hatta bu işkencelerin bazen yerel mahkemelerin kararıyla yapıldığının kanıtları da var.[195]

O dönemlerde şiddet olaylarına sadece Amerika kıtasında rastlanmıyordu. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupa'da yaşanan olaylar da kolay kolay unutulamaz. 1792-1815 dönemindeki savaşların ve çatışmaların sonucunda Avrupa'da yaşayan 110 milyon kişiden 3.5 milyonu öldü. Savaşların dışında, çoğu ideolojik nedenlerle katledilen insanların sayısı da çok yüksek. Örneğin Fransız İhtilali'nden sonra 1793-1796 yıllarında, Vendée bölgesinde başlayan isyan hareketi üzerine Fransa'da yönetimi elinde bulunduran Konvansiyon'un talimatı ile bu bölgede oturanların tümü, kadın, çocuk demeden altı ay içinde katledilmişlerdi. Bazı Fransız yazarların bir mini jenosit olarak tanımladıkları bu olayda öldürülenlerin sayısı 170.000'i buluyordu.[196]

19. yüzyılın ikinci yarısında Afrika'da yaşananlar da insanlık tarihine övünç vesilesi olacak cinsten değil. Sömürgeci devletlerin yerel halka yaptıkları zulüm o devirde Batı basınına da yansımış ve şiddetli tepkilere yol açmıştı. 1896 yılında *Kölnische Zeitung* gazetesi Kongo'da bir günde 1.300 kişinin elinin kesildiğini güvenilir kaynaklara atfen bildiriyordu. O devirde sömürgelerdeki yerel yöneticilerinin uyguladıkları bu vahşet, sömürgeci devletlerin merkezlerinde gerçek boyutlarıyla biliniyor muydu? Bunu kestirmek

---

195 Plumelle-Uribe, Rosa Amelia, *La Férocité Blanche*, Albin Michel, Paris, 2001, s. 10, 36, 48, 58.

196 Vanwelkenhuyzen, s. 17-18.

zor. Ama tarihçilerin bildirdiğine göre, 1908 yılına kadar Kongo'da hayatını kaybedenlerin sayısı 10 milyona ulaşmıştı.[197]

Başka sömürgelerde de benzeri vahşet olayları yaşanmıştı. Almanların Afrika'daki sömürgeleri Namibia'da 1900'lü yılların başında yaptıklarının da Kongo'dakilerden geri kalır yönü yok. Orada sömürge yönetimine karşı ayaklanan bazı kabilelerin nasıl imha edildiğini gösteren belgelere atıfta bulunan bazı tarihçiler bunun Namibia halkına karşı sistemli bir katliam olduğunu ileri sürüyorlar.[198]

Namibia'da 1904 yılında sömürge yönetimi yetkililerinin emriyle Herero kabilesi mensuplarının dörtte üçü öldürülmüştü. Sömürge yönetimindeki ülkelerde yalnız insanlar değil bu ülkelerin kültürü de yok edilmeye çalışılmıştı. Daha önceki nesillerin hayranlık duyduğu Çin, Hint ve İslam uygarlıkları sömürgeciliğin hâkim olduğu dönemlerde küçümsenmiş, hor görülmüştü. Aksini yapmak sömürgeciliğin temel felsefesiyle çelişirdi. Zira sömürgecilerin amacı "alçak düzeydeki yerli halkı uygarlaştırmaktı." O dönemin İngiliz düşünürlerinden T. B. MacCauley'e göre *"Hindistan'ın toplam bilgisi ve kültürü iyi bir Avrupa kütüphanesinin bir rafı kadar bile değerli değildi."*[199]

O dönemlerde bu vahşetler ve küçümsemeler yaşanmıştı da yakın geçmişte dünyanın gelişmiş demokrasileri Afrika'da insan haklarına ve insani değerlere tam saygı göstermişler miydi? Hatta kendi ülkelerinde yaşayan başka ırklara mensup insanlara insan haklarına uygun biçimde davranmışlar mıydı? Bu sorulara olumlu cevap vermek pek kolay değil. Sadece ABD'de 1890 ile 1930 yılları arasında 3.000 zencinin beyazlar tarafından linç edildiğini ve linç suçunun ağır şekilde cezalandırılmasını öngören yasa tasarılarının çok uzun yıllar Amerikan Kongresi'nde beklediğini hatırlamakta yarar var. Ama ırk ayrımına, köleliğe karşı çıkan Amerikan devlet adamlarını da unutmamak kaydıyla... Abraham Lincoln 1865 yılının Mart ayında Kongre'de yaptığı bir konuşmada *"Kölelik Tanrıya*

---

197 Plumelle-Uribe, s. 114.

198 Plumelle-Uribe, s. 115-116, 122.

199 Edwards, s. 30.

karşı işlenmiş bir suçtur," diyordu. Lincoln'un sözleri kuşkusuz halkın önemli bir kısmının düşünce ve duygularını yansıtıyordu. Ama köleliğin kaldırılması uzun yıllar sürecek mücadeleleri gerektirdi. Sonunda kölelik sistemi kaldırıldı. Bütün Amerikalılar eşit haklara kavuştular. Artık geçmişle hesaplaşmanın zamanı gelmiş miydi? ABD Kongresi bir yasa çıkartarak siyah derili vatandaşlarından geçmişte yapılanlar için özür dilemeli miydi? Gallup Enstitüsü'nün 1995 yılında yaptığı bir kamuoyu araştırmasında beyazların % 67'si bu soruya olumsuz yanıt verdi. Siyahların % 65'inin cevabı ise olumluydu.[200]

İki dünya savaşı arasında özellikle Almanya'da, Sovyetler Birliği'nde ve diğer bazı ülkelerde hükümetin baskı ve şiddet yöntemleri uygulaması sonucunda ölenlerin sayısı inanılmayacak kadar yüksek. Sadece Ukrayna'da 1932-1934 yılları arasında yedi milyon insan şiddet eylemleri sonucunda öldürüldü. Almanya'da Nazi dönemindeki soykırım, Rusya'da özellikle Stalin zamanındaki kitlesel öldürmeler, Çin'deki kültür ihtilali, Kamboçya'daki katliamlar, diğer savaşlar ve çatışmalar bir arada düşünüldüğünde 20. yüzyılda şiddet sonucu öldürülenlerin sayısının 165-170 milyon kişiyi bulduğu hesaplanıyor. Bunların yaklaşık 120 milyonu savaş dışında, bir ülkenin toprakları içinde, genellikle ideolojik nedenlerle öldürülenlerden oluşuyor. Bu, dünya tarihinde neolitik çağdan 19. yüzyılın başına kadar geçen dönemde öldürülenlerin toplamına eşit.

Daha İkinci Dünya Savaşı başlamadan, bunun insanlığın başına nasıl bir felaket getireceği görülmüştü. 13 Aralık 1937 tarihinde Çin'in en büyük şehirlerinden Nankin'e saldıran Japon Ordusu kentin 600.000 kişilik nüfusundan 260.000 binini katletmişti.[201] Orada olanlar Avrupa'da savaş yıllarında yaşanacakların habercisi gibiydi. Savaşta hiç değilse sivillerin korunması için bazı çabalar harcandı. Londra'da yaşayan sivil halkın Alman uçakları ve füzeleri tarafından yoğun biçimde bombalandığı, 1940 yılının Aralık ayında Başkan Roosevelt yaptığı bir konuşmada bütün tarafları sivillerin bombalanması gibi "insanlık dışı, barbarca" davranışlarda bu-

200 Paris, s. 177, 179.

201 Paris, s. 128.

lunmaktan kaçınmaya davet ediyordu. Ama daha sonra, ABD'nin doğrudan savaşa katılmasını izleyen dönemde bu insani çağrılar unutuldu. 1945 yılının Şubat ayında iki İngiliz ve bir Amerikan filosunun yangın bombalarıyla yaptığı büyük hava taarruzu sonucunda, Almanya'nın Dresden şehrinde 135.000 kişi hayatını kaybetti. Aynı yılın 9-10 Mart geceleri Tokyo'ya Amerikan uçaklarının yaptığı taarruzda ölenlerin sayısı 100.000'i aştı. 14 Mayıs'ta Japonya'nın üçüncü sanayi şehri olan Nagoya'ya yapılan hava taarruzuna 500 B-29 bombardıman uçağı katıldı, on binlerce sivil öldü. Benzeri hava saldırıları Yokohoma, Osaka ve Kobe şehirlerine de yapıldı. Okinava Savaşı'nda 12.000 Amerikan ve 36.000 Japon askerinin yanı sıra 150.000 Japon sivil de hayatını kaybetti.[202] Japonya'yı teslim olmaya zorlamak için Amerika'nın Hiroşima ve Nagazaki şehirlerine attığı atom bombaları büyük kayıplara yol açtı. 6 Ağustos 1945'te Hiroşima'ya atılan bomba 12.5 ton dinamit gücündeydi. Hiroşima'da 140.000 kişi öldü. Radyasyonun etkisinde kalan 300.000 kişi de yıllarca süren hastalıklara yakalandı. 9 Ağustos 1945 günü Nagazaki'ye atılan bomba da 70.000 kişinin ölümüne yol açtı.

İşte İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra güçlenen insan hakları akımları bu acı tecrübelerden sonra ortaya çıktı. Aslında insan hakları kavramının uzunca bir geçmişi var. Fransız İhtilali'nin, ABD'nin Bağımsızlık Bildirisi'nin özünde insan hakları yatıyor. Adalet, eşitlik, kardeşlik gibi kavramlar o tarihlerden itibaren gelişen demokrasilere bayrak olmuştu. Ancak gerek bu ülkelerde, gerek İngiltere gibi uzun bir demokrasi geçmişi olan ülkelerde o zamanlar bugünkü anlamında bir insan haklarından söz etmek kolay değil.

Kongo uzun yıllar bir sömürge olarak yaşadıktan sonra 30 Haziran 1960'da bağımsızlığına kavuştu. Kongo halkı kendi yöneticilerini seçti. Patrice Lumumba Başbakanlığa getirildi. Lumumba her şeyden önce Kongo halkının menfaatlerini düşünüyor ve sömürge döneminin kalıntısı olan beyaz grupların halk üzerindeki etkinliğini sona erdirmeyi amaçlıyordu. Bu kadar demokrasi

202 McCullough, s. 393, 395.

Kongo'ya fazla görüldü. Eski bir astsubay olan Mobutu bazı ülkelerin desteği ile genelkurmay başkanlığına getirildi ve yönetimi ele geçirdi. Lumumba'nın başbakanlığı üç ay bile sürmedi. 14 Eylül 1960'da tutuklandı. 17 Ocak 1961'de öldürüldü. Birleşmiş Milletler'in bir Soruşturma Komisyonu ile *Le Monde* gazetesinin muhabiri Lumumba'nın işkence sonucu öldürüldüğü yolunda bulgular elde ettiler.[203] 2002 yılı Ocak ayında Belçika Dışişleri Bakanı Louis Michel, Lumumba'nın öldürülmesinde bazı Belçikalı hükümet üyelerinin ve yüksek görevlilerin rolü olduğunu kabul etti ve Kongo halkından özür diledi.[204]

Yakın geçmişte yaşanan vahşet olayları bunlardan ibaret de değil. 1945 ile 1983 yılları arasında Afrika, Orta Amerika ve Asya'da iç çatışmalar ve diğer şiddet eylemleri sonucunda öldürülenlerin sayısı 20 milyona yaklaşıyor. Sadece Guatemala'da 1960 ila 1990 yılları arasındaki iç savaşta ölenlerin sayısı 200.000 kişi.[205]

Son yıllarda Kafkasya'daki çatışmalarda ölenlerin veya göçmen durumuna düşenlerin sayısı da çok yüksek. 1996 yılında Gürcistan'da yaşanan çatışmalarda 17.500 kişi hayatını kaybetti, 475.000 kişi evlerini terk etmek zorunda kaldı. Aynı yıl Yukarı Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan'la Ermenistan arasında çıkan çatışmalarda 55.000 kişi öldü, 1.700.000 kişi göç etmek zorunda kaldı. Bunlardan bir milyondan fazlası Ermeni işgali altına giren topraklarından kaçarak Azerbaycan'ın diğer bölgelerine sığınan Azeriler.[206]

Irkçılık

Yaşanan bu şiddet olaylarının büyük bir bölümünün gerisinde ırkçılığın izlerini görmemek mümkün değil. Avrupa'da daha sonraki yıllarda yaşanan ve insanlık için utanç vesilesi olan ırkçılığın kökenlerinin, işte geçmişteki bu politikalarda ve uygulamalarda aranması gerekiyor.

---

203 Plumelle-Uribe, s. 115-116, 122.
204 IHT, 6 February 2002.
205 Edwards, s. 36-37.
206 Snyder, s. 221.

Irkçılığın bir de fikri boyutu var. Irkçılık düşüncesi bazı ünlü düşünürlerin eserlerinde açıkça savunuluyordu. 1869 yılında Almanya'daki Yahudilerin eşit haklara kavuşturulmasından sonra Yahudi karşıtı hareketler de başladı. 1885 yılında Alman üniversite öğrencilerinin yaklaşık % 10'u Yahudi kökenliydi. Bu, Yahudilerin toplam nüfusa oranının yedi misliydi, zira o tarihlerde Yahudiler Alman nüfusunun sadece % 1.25'ini oluşturuyordu. Yazarların % 8.6'sı, finans sektöründe çalışanların % 25.8'i, tüccarların % 46'sı Yahudi asıllıydı. Avusturya'da da durum farklı değildi. Viyana'daki 2.100 avukatın 1.600'ü, 7.000 doktorun 3.300'ü Yahudi kökenliydi.

Yahudiler eğitimde, serbest mesleklerde ve iş hayatında elde ettikleri başarının bedelini ödemeliydiler! Daha 1880 yılında bir grup Alman, Yahudilerin haklarının kısıtlanması, onların kamu görevlerine alınmamaları, yabancı ülkelerden Almanya'ya göçlerinin kısıtlanması için bir kampanya başlattı. Bu yoldaki önergeler Prusya Meclisi'nde tartışıldı. Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Almanlar bu yenilgiden büyük ölçüde "kendilerini sırtlarından bıçaklayan Yahudileri" sorumlu tuttular. Almanya'da ve savaş sırasında Almanya'nın işgal ettiği ülkelerde ırkçılığın ve Yahudi düşmanlığının ne gibi insanlık dışı sonuçlar verdiği biliniyor. Ama o dönemde ırkçılık sadece Almanya'daki Nazi yönetimine özgü bir olgu sanılmamalı. Irkçılık ideolojisinin Avrupa'da demokrasinin beşiği sayılan Fransa'da da taraftarları az değildi. Fransa'da eğitim alanında büyük atılımların öncüsü sayılan Jules Ferry, 28 Temmuz 1885 tarihinde Fransız parlamentosunda yaptığı bir konuşmada şöyle diyordu: *"Açıkça belirtmek lazım ki, üstün ırkların alçak ırklar üzerinde bazı hakları vardır. Alçak ırkları uygarlaştırmak onların görevidir."* Tabii bu görüşlere karşı çıkan ve İnsan Hakları Beyannamesi'nden söz eden milletvekilleri de vardı. Ferry'nin onlara cevabı şöyleydi *"İnsan Hakları Beyannamesi Orta Afrika'daki zenciler için yazılmamıştır."*

Bu düşüncelerin sadece aykırı düşünceli birkaç politikacıya ait olduğu sanılmamalı. Ünlü yayınevi Larousse tarafından yayınlanan *Le Grand Dictionnaire Universel du XIXeme Siècle* isimli sözlüğün 1866-1880 yılları arasında piyasaya çıkartılan nüshalarında

zenci kelimesinin karşılığında şunlar yazılıydı: "*Bazı filantroplar zenci ırkının beyaz ırk kadar zeki olduğunu kanıtlamak için boşuna uğraşıyorlar... zencilerin beyninin beyaz ırka nazaran daha küçük ve daha hafif olduğu aksi iddia edilemeyecek bir gerçektir... bu gerçek beyaz ırkın zenci ırkından üstün olduğunu kanıtlamaya yeter.*"

19 dile çevrilen *İnsan, Şu Bilinmeyen* kitabının yazarı ünlü Fransız düşünür Alexis Carell, 1935 yılında yayınladığı bu eserde "*Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa niteliksel bir zayıflama içinde, buna karşılık Araplar, Ruslar, Hintliler gibi Asya ve Afrika ırkları hızla gelişiyor... Demokrasi ilkesi elit sınıfın gelişmesini engelleyerek uygarlığı zayıflattı,*" diyordu.[207]

İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında yaşanan acı tecrübeler ve insanlık dramları ırkçılık düşüncesini hiç değilse demokratik ülkelerde tarihin derinliklerine gömmeye yetti mi? Ne yazık ki, hayır. ABD'deki özgürlük ortamından yararlanan ırkçı Ku Klux Klan Örgütü hâlâ sokak gösterileri düzenleyerek beyaz ırkın imtiyaz sahibi olması gerektiği görüşünü içeren broşürler yayınlayabiliyor. Almanya'da ve bazı başka Avrupa ülkelerinde örgütlenen neo-Nazi örgütleri çok sayıda yabancının hayatına mal olan şiddet eylemlerine başvuruyor. Bu ülkelerde milyonlarca insanın ırkçılık karşıtı gösterileri ve hükümetlerin çabaları bu eylemleri sona erdirmeye yetmiyor.[208] Ne yazık ki, bu ülkelerde, geçmişin acı tecrübelerine rağmen, hâlâ başka etnik ve dini kökenlerden gelenlerden rahatsızlık duyanlar var. 1994 yılında Amerikan Yahudi Komitesi'nin İnsani İlişkiler Enstitüsü'nün Almanya'da düzenlediği bir kamuoyu yoklamasına katılan 1.434 Almanın % 20'si Yahudilerin Alman toplumu içinde gereğinden fazla nüfuz sahibi olduğu görüşünde olduklarını açıkladılar; % 31'i de Yahudilerin dünya olaylarında gereğinden fazla etkili olduğunu düşündüklerini söylediler. Ankete katılanların Türkler, Vietnamlılar, Polonyalılar, Afrikalılar, Araplar ve Çingeneler hakkındaki düşünceleri de pek olumlu değildi.[209] Tabiatıyla tek başına bu ankete bakıp da Alman

207 Plumelle-Uribe, s. 144-154, 165-166, 237.
208 Plumelle-Uribe, s. 206.
209 Paris, s. 34.

halkının yabancılar hakkındaki düşünceleri hakkında yargıya varmak doğru değil. Bu alanda çok olumlu örnekler de var. Ama halkın bir bölümünün bile bu şekilde düşünebilmesi dikkat çekici.

Bundan daha vahimi Güney Afrika'da ırk ayrımına dayalı anti demokratik bir rejimin 1980'li yıllara kadar yaşayabilmiş olması ve demokrasiyle yönetilen ülkelerin o koşullarda Güney Afrika'yla diplomatik ve siyasal ilişkileri sürdürmekte sakınca görmemeleri.

Güney Afrika'da ırk ayırımının tarihi gelişimi çok ilginç. Daha 1911 yılında Güney Afrika'yı sömürge yönetimi altında bulunduran İngiliz İmparatorluğu'nun kabul ettiği bir yasa, madencilik sektöründe bazı nitelikli görevlerin sadece Avrupalılara verilebileceğini öngörüyordu. 1922 yılında kabul edilen Çıraklık Yasası bu ayrıcalığı sanayinin başka sektörlerine ve bazı hizmet alanlarına da yaygınlaştırıyordu. Bu yasayla zencilerin inşaat ustalığı, marangozluk ve elektrikçilik gibi meslekleri icra etmeleri yasaklanmaktaydı. Nazi Almanyası belki de bu yasalardan esinlenerek 6 Temmuz 1938 tarihinde çıkarttığı bir kanunla Aryen ırkından gelmeyenlere bazı meslekleri yasakladı. Güney Afrika ile Nazi Almanyası arasındaki benzerlik bununla da kalmadı. Güney Afrika'da 1927 yılında kabul edilen bir yasayla beyazların başka ırklara mensup olanlarla evlenmeleri yasaklanmıştı. Almanya da 15 Eylül 1935 tarihinde kabul ettiği bir yasayla Yahudilerin diğer Alman vatandaşlarıyla evlenmelerini yasakladı.[210]

Güney Afrika'da ırkçılığa dayanan apartheid rejimi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da uzun yıllar sürdü. Irkçılığa karşı çıkan Afrikalı aydınlar ve politikacılar büyük ıstıraplara göğüs germek zorunda kaldılar. 1956 yılında Afrika Milli Kongre Partisi lideri ve Nobel Barış Ödülü sahibi Albert Luthuli ile aynı Partinin liderlerinden Nelson Mandela hapse atıldı. 1960 ile 1970 yılları arasında 1.820.000 Afrikalı zenci şehirlerin dışına sürüldü. Bu sayı 1974 yılında 4.169.000'e yükseldi.

Bu arada Birleşmiş Milletler'de apartheid uygulamalarına karşı sözleşmeler imzalanıyor, kararlar alınıyordu. 30 Kasım 1973 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Apartheid Suçunun Önlen-

---

210 Plumelle-Uribe, s. 234-235.

mesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'ni kabul etmişti. Bu sözleşmenin birinci maddesi apartheidi insanlığa karşı bir suç sayıyordu. Ne var ki, Birleşmiş Milletler'de kabul edilen bu Sözleşmeyi onaylayan bazı ülkeler bir taraftan da Güney Afrika ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek için birbirleriyle yarış halindeydiler. Amerika'nın, Fransa'nın, İngiltere'nin ve Almanya'nın Güney Afrika'daki yatırımlarının toplamı daha apartheid rejimi sona ermeden 30 milyar doları bulmuştu. Ama bundan daha şaşırtıcı olanı evvelce ırkçılık yüzünden en büyük ızdırabı çekenlerin kurduğu İsrail devletinin de Güney Afrika ile yakın işbirliği yapmasıydı. 1976 yılında Başbakan Yitzhak Rabin'in daveti üzerine Güney Afrika Başbakanı Vorster İsrail'e resmi bir ziyaret yaptı ve iki ülke arasında savunma sanayii alanında yakın işbirliği başlatıldı. Tek başına bu olay bile uluslararası ilişkilerin tabiatı hakkında bir fikir verebiliyor. Devletler arasındaki ilişkilerin ve işbirliğinin yüksek prensiplere ve insani değerlere dayandığını düşünenler, yukarıda anlatılan örneklerle karşılaştıkları zaman şaşırıyorlar. Oysa daha önce de belirtildiği gibi milletlerarası ilişkilerin doğasında her şeyden önce menfaatler yatıyor.

Birleşmiş Milletler'in kuruluşu ile eşzamanlı olarak Avrupa'da önemli bir gelişme yaşanıyordu: Nürnberg Mahkemesi. Burada, Nazi savaş suçluları insanlığa karşı işledikleri cürümlerin hesabını veriyorlardı. Bu cürümlerin belki de başında ırkçılıktan kaynaklanan soykırım suçunun bulunması gerekiyordu. İşte bu noktada sorun çıktı. Zira İkinci Dünya Savaşı'nda, müttefikler ırkçılığı, Yahudi düşmanlığını, ayırımcılığı, Nazilerle mücadelenin asli unsurları olarak zikretmemişlerdi. Batı ülkelerinin kamuoyunda da bu konularda yeterince duyarlılık yoktu. 1943 yılının Ekim ayında Moskova'da ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından imzalanan deklarasyonda Almanya'da Yahudilerin uğradıkları zulme herhangi bir atıfta bulunulmuyordu. Oysa o tarihte Auschwitz, Belzec, Treblinka ve Sobibor'daki toplama kampları hakkında müttefiklerin elinde yeterince bilgi vardı. Daha da ilginç tarafı, Moskova bildirisinde Almanların işledikleri bazı suçlara atıf vardı. Örneğin Fransız, Hollandalı, Belçikalı ve Norveçli esirlerin öldürülmesinden söz ediliyor ve Almanya'nın bunların hesabını vereceği söyle-

niyordu. Ama nedense Yahudilere karşı yapılan soykırım o sırada hatırlanmamıştı veya hatırlanmak istenmemişti.

Nürnberg'de bu sorun güçlük yarattı. Batılı ülkelerin hukukçuları, Yahudilere karşı işlenen soykırımın başlı başına bir suç oluşturması fikrine karşı çıkıyorlardı. Sonunda bir çare bulundu: Eğer bu suçlar yabancı ülkelere yönelik bir saldırının unsuru veya bir savaş suçu niteliğindeyse yargılama konusu olabilecekti. Ama savaşla doğrudan bir ilgisi saptanamamışsa bu suçlar hakkında yargılama yapılmayacaktı. Bu yaklaşımı açıklamak ihtiyacı duyan Amerikan Heyeti Başkanı ve Yüksek Mahkeme üyesi Robert Jackson şöyle diyordu: *"Çok eski tarihlerden beri geçerli bir kural vardır. Buna göre, bir ülkenin içişleri başkalarını ilgilendirmez. Yani Almanya'nın kendi vatandaşlarına nasıl muamele ettiği bizim işimiz değildir. Başka ülkeler de bizim içişlerimize karışamaz. Bazı dönemlerde, üzüntü verici koşullarda bizim ülkelerimizde de azınlıkların adaletsiz muamelelere uğratıldığı olmuştur. Almanya'da toplama kampları ve sürgünler... bir savaşı yürütmek için bir plan çerçevesinde düzenlenmişse, ve sadece bu durumda sorumlu devleti ve şahısları cezalandırabiliriz. Bunun dışında Almanya'nın içinde Alman makamları tarafından yapılan zalimce hareketleri yargılamaya hakkımız yoktur."* Nürnberg duruşmaları sırasında iddia makamı savaştan önce Yahudilere karşı işlenen soykırım suçunun Almanya'nın savaş hazırlıklarıyla bir bağını saptayamamış ve mahkeme de 1 Eylül 1939 tarihinden önce Nazilerin bu alanda yaptıklarının "insanlığa karşı bir suç sayılamayacağını" karara bağlamıştır.[211]

Nürnberg davası sırasında benimsenen bu yaklaşımı bugünkü insan hakları anlayışıyla bağdaştırmak mümkün değil. Amerikalı hâkimin sözlerinden de anlaşılacağı gibi, birçok Batı ülkesinin insan hakları alanında gocunacak bazı geçmiş uygulamaları bulunuyordu. Bu nedenle Nazi zulmünün bir iç mesele sayılması tercih edilmişti. Ama bu anlayış kısa sürede değişti. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 9 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen "Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi" Nürnberg Mahkemesi'nden çok farklı bir yaklaşım benimseyerek

211 Plumelle-Uribe, s. 171, 174.

bir insan topluluğunu tamamen veya kısmen imha etmenin başlı başına bir suç oluşturduğunu kabul ediyordu. Gene de, kime karşı yapılırsa yapılsın, her türlü şiddet eyleminin bütün Batı demokrasilerinde suç sayılması yıllarca süren çabaların sonucunda mümkün olabildi.[212]

İnsanlık tarihinden bazı şiddet örneklerinin verilmesinin, hatta bu örneklerin bir bölümünün yakın tarihlerden seçilmesinin amacı bazı ülkelerin halklarının ve bugünkü hükümetlerinin kınanması değil. Bütün bu olaylar ve daha niceleri tarihe mal oldu. Görülüyor ki, demokrasinin öncüsü sayılan ülkelerin geçmişlerinin her sayfası insanlık adına övünçle hatırlanacak olaylardan oluşmuyor. Şaşırtıcı olan, geçmişinde bu gibi sayfalar olan ülkelerin bugün başka devletlerin tarihini yargılamaya kalkışmaları ve birkaç nesil önce yaşamış insanların zamanında cereyan ettiğini iddia ettikleri olayları bugün siyasi malzeme olarak kullanmaya çalışmaları. Bu gibi haksızlıklara ve insafsızlıklara maruz kalan ülkelerden biri de Türkiye. O Türkiye ki, Profesör Bernard Lewis'in deyimiyle, Batı ülkelerinin sebep oldukları bu acı olayların çoğunun cereyan ettiği 19. yüzyılda insan hakları sicili tertemizdir.[213]

Zaman zaman haksız eleştirilerle karşılaşan Türk aydınlarının dünyanın bu gerçeklerini çok iyi bilmeleri gerekiyor. Ancak şuna da dikkat etmek gerek: başka ülkelerde bazı insanlık dışı olayların yaşanmış olması diğer ülkeler için mazeret sayılamaz. Bir yanlış başka bir yanlışı haklı göstermez. Ama geçmişinde böyle olaylar yaşanmış ülkelerin bugünkü temsilcileri Türkiye'nin geçmişini sorgulamaya çalıştıkları takdirde onlara verilecek cevap da bellidir: "İlk taşı elleri temiz olan atsın!"

Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları

Birleşmiş Milletler'in kurulmasından ve insan hakları alanında çeşitli uluslararası sözleşmelerin kabulünden sonra insan hakları artık uluslararası hukukun bir parçası oldu. 17 Mart 1948'de Brüksel'de Batı Avrupa Birliği Antlaşması'nı imzalayan beş ülke,

---

212 Plumelle-Uribe, s. 174-175.

213 Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra, 1961, s. 349.

insan haklarına olan bağlılıklarını şu sözlerle belirtiyorlardı: "*...İnsanların temel haklarına, insan kişiliğinin saygınlığına ve değerine bağlılıklarını bildirerek...demokratik ilkeleri, sivil ve bireysel özgürlükleri korumayı taahhüt etmektedirler.*"

Bu düşüncelerden hareket ederek Brüksel Antlaşması'ndan kısa bir süre sonra Avrupa ülkeleri arasında İnsan Haklarına ve Temel Hürriyetlere saygı esasına dayanan Avrupa Konseyi'nin hazırlık çalışmaları başladı ve daha önce benzeri bulunmayan bu örgüt 1949 yılının Mayıs ayında Strazburg'da kuruldu. Bu örgüt çerçevesinde ilk defa bir Avrupa Parlamenter Assamblesi de oluşturuldu. 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi imzalandı ve böylece Avrupa Konseyi'ne üye devletler insan haklarını artık bir iç mesele saymayacaklarını kabul ettiler. İnsan Hakları Komisyonu ile İnsan Hakları Divanı kuruldu. 1 Kasım 1998'de bu iki kuruluş birleştirildi ve Avrupa İnsan Hakları Divanı adı ile çalışmalarını sürdürdü.

1949 yılında NATO'yu kuran Vaşington Antlaşması'nın önsözünde üye ülkelerin demokrasiye ve insan haklarına bağlılıkları vurgulandı. 1957 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu da insan hakları ve demokrasi ilkelerini esas aldı. AET Antlaşması'nda sadece demokrasiyle idare edilen Avrupa ülkelerinin bu örgüte üye olabilecekleri belirtildi.

1948 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Beyannamesi insan hakları alanında temel belgelerden biri olarak kabul ediliyor. Beyannamenin giriş bölümünde "insan haklarını göz ardı eden ve hiçe sayan barbarca hareketlerin, insan vicdanını galeyana getirdiği..." belirtiliyor. Bu metin, Birleşmiş Milletler Yasası ile birlikte okunduğunda İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra insan hakları alanında ortaya çıkan güçlü akımların, antlaşmaların ve diğer uluslararası girişimlerin kökeninde savaşın ve geçmişteki şiddet eylemlerinin yarattığı büyük acıların yattığını görmemek mümkün değil. Birleşmiş Milletler Yasası'nın kuvvete başvurulmasını yasaklayan maddesini de bu çerçevede değerlendirmek ve özü itibarıyla bu maddenin de insan haklarını koruyucu bir madde olduğunu düşünmek doğru olur.

Birleşmiş Milletler Yasası'nın kuvvete başvurulmasını yasakla-

yan bu maddesine ne ölçüde uyuldu? İsrail ile Arap ülkeleri arasında 1948, 1956, 1967 ve 1973 yılında cereyan eden savaşlar, Sovyetler'in 1956 yılında Macaristan'daki ve 1968 yılında Çekoslovakya'daki özgürlükçü hareketleri kuvvet kullanarak bastırması, 1979 yılında gene Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, 1980 yılındaki İran-Irak savaşı Birleşmiş Milletler Yasası'nın bu maddesinin açıkça ihlal edildiğinin örneklerinden sadece birkaçı.

Tarihte de savaşı yasaklayan kararların kısa sürede unutulduğunun örnekleri çok. Örneğin Fransız İhtilali'nden sonra oluşturulan Kurucu Meclis dış ilişkilerde kuvvete başvurulmasını yasaklamıştı. Bu yasaktan üç yıl sonra Fransa Avusturya'ya savaş ilan etti. Onu İngiltere, Hollanda ve İspanya ile yapılan savaşlar izledi. Birleşmiş Milletler'in savaşı yasaklayan ilkelerinin ihlal edilmesi de şaşırtıcı olmadı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir dünya savaşı çıkmadı ama bu sözü edilen savaşlar ve diğer yerel çatışmalar sonucunda 18 milyon insan hayatını kaybetti. Oysa İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 3. maddesinde temel hakları sıralarken önceliği insanların yaşama hakkına vermişti.

İnsan Haklarının Sosyal Boyutu

İnsan yaşamını tehdit eden sadece savaşlar ve çatışmalar değildi. İnsanların yaşama hakkını tehdit eden tehlikelerin belki de en büyüğü açlık tehlikesiydi. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nun özel raportörü Leandro Despouy, Dünya Sağlık Örgütü'nün rakamlarına dayanarak şöyle diyor: "*Aşırı fakirlik dünyanın en acımasız katilidir ve dünyadaki ıstırapların en büyüğüdür. Sadece son iki yıl içinde açlıktan ölenlerin sayısı iki dünya savaşında ölenlerin toplamından fazladır.*" Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu UNICEF'in yaptığı bir araştırmaya göre dünyada her saat 1.000 çocuk kolaylıkla önlenebilecek hastalıkların sonucunda ölüyor. En basit tıbbi olanaklara sahip olamadıkları için hamilelik sırasında veya sonrasında ölen veya sakat kalan kadınların sayısı bunun iki katı.[214]

---

214 Evans, Tony, *Human Rights Fifty Years On, A Reappraisal*, Manchester University Press, New York, 1998, s. 34.

Bu örneklerin de ortaya koyduğu gibi insan hakları konusu değerlendirilirken birinci önceliğin yaşama hakkına verilmesi gerekiyor. Bunun için de fertlerin her türlü şiddete karşı korunmalarının yanı sıra açlıktan ve hastalıklardan korunmaları konusunu da insan haklarının genel çerçevesi içinde düşünmek icap ediyor. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. maddesinde insan haklarının bu boyutuna değiniliyor. Madde şöyle diyor:

"1. Herkes kendisinin ve ailesinin sağlığı ve refahı için gıda, giyim, konut, sağlık ve gerekli sosyal hizmetler de dahil olmak üzere uygun bir hayat standardına sahip olma hakkına ve işsizlik, hastalık, malûllük, boşanmışlık, yaşlılık gibi kendi denetiminin dışındaki durumlarda sosyal güvenlik hakkına sahiptir.

"2. Anneler ve çocuklar özel koruma ve yardım görme hakkına sahiptirler. Evlilik içi veya evlilik dışı doğan çocukların tümü aynı sosyal korumadan yararlanacaklardır."

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden sonra uluslararası alanda insan hakları konusunda imzalanan 243 anlaşma, sözleşme ve deklarasyonun bir bölümü ekonomik ve sosyal haklarla ilgili. Bunlardan bazıları şunlar:

- Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, 1966.
- Açlığın ve Kötü Beslenmenin Yok Edilmesi İçin Evrensel Beyanname, 1974,
- Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklarla İlgili Maastricht Kuralları, 1997,
- Toplumsal Gelişme ve Kalkınma Deklarasyonu, 1969,
- Kalkınma Hakkı Deklarasyonu, 1986,
- Çocuk Hakları Deklarasyonu, 1959,
- Çocuk Hakları Sözleşmesi, 1990.

Uluslararası alanda insan hakları ile ilgili olarak en temel belge Birleşmiş Milletler çerçevesinde hazırlanan ve imzalanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. Buna karşılık içerik ve yaptırım açısından en kuvvetli sayılabilecek metin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. Bu iki metin incelendiğinde arada önemli bir fark göze

çarpıyor: İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi daha kapsamlı bir metin ve orada siyasal hakların ve özgürlüklerin yanı sıra ekonomik ve sosyal haklar da korunuyor.

Beyannamenin 25. maddesi bununla ilgili. Oysa Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, giriş bölümünde Evrensel Beyannameye genel bir atıf yapmakla birlikte içeriğinde ekonomik ve sosyal haklardan hiç söz etmiyor. Bu Sözleşmeye ek olarak hazırlanan beş protokolün hiçbirinde bu haklarla ilgili bir bölüm yok. Sadece birinde eğitim hakkından bahsediliyor. Acaba Avrupa Sözleşmesi'nde bu konuya niçin değinilmemiş? Avrupa Konseyi üyelerinde halkın hiçbir kesiminin açlık tehlikesine maruz kalmadığı, sosyal yardımların etkili olarak sağlandığı, bu alanda sorun bulunmadığı için mi? Gelişmiş Avrupa ülkelerinin dünyanın başka kesimlerinde yaşayan insanların bu temel insan haklarıyla ilgili sorumluluklarına burada değinmek ihtiyacı duyulmadığı için mi? Yoksa bir siyasal tercih olarak Batı Avrupa ülkelerinin insan hakları ile ilgili dikkatleri siyasal ve bireysel haklara ve özgürlüklere yönlendirmek istemelerinden mi? Belki de hepsi. Yarım yüzyıldan beri uluslararası alanda insan hakları ile ilgili tartışmalara bakıldığında iki metin arasındaki bu önemli fark özellikle dikkati çekiyor. Ancak şurasını da hatırlatmakta yarar var ki, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi imzalandığında yeterince dikkate alınmayan sosyal haklar daha sonra, 1961 yılında Torino'da gene Avrupa Konseyi çerçevesinde imzalanan Avrupa Sosyal Şartı ile korunmuş, ama birçok kayıt ve şartla... Bu konuya aşağıda ayrıca değinilecek.

Birleşmiş Milletler çerçevesinde yapılan çalışmalarda özellikle gelişme yolundaki ülkelerde ekonomik ve sosyal haklara ağırlık verilmesini isterken, Batı ülkeleri genellikle meselenin bu yönünden çok bireysel hakların, demokratik hak ve özgürlüklerin korunmasına öncelik veriyorlar. Batı ülkelerinin genel yaklaşımı şöyle: Gelişme yolundaki ülkelerin büyük bölümünde demokratik olmayan yönetimler iş başında, onlar halkın bireysel özgürlüklerine yeterince saygı göstermiyorlar, hatta bu hakları yaygın biçimde ihlal ediyorlar, buna karşılık insan hakları alanındaki uluslararası yükümlülüklerinden kurtulmak için dikkatleri ekonomik ve sosyal haklara çekmeye çalışıyorlar. Buna karşılık gelişme yolundaki

ülkelerin görüşü şöyle: En temel hak yaşamak hakkı ise, dünyada milyonlarca insan açlıktan ölürken zengin ülkelerin açlıkla ve hastalıkla mücadele için fakir ülkelere yeterince yardımda bulunmamaları insan hakları açısından önemli bir eksikliktir. Batılı zengin ülkeler bu alandaki sorumluluklarını dikkatten kaçırmak için insan haklarını sadece demokratik özgürlükler biçiminde anlayıp yorumluyorlar ve biraz da ekonomik nedenlerle yeterince demokratikleşememiş ülkeleri sürekli olarak eleştiriye maruz bırakıyorlar.

Bu konular 1993 yılında Viyana'da düzenlenen Uluslararası İnsan Hakları Konferansı'nda uzun boylu tartışıldı. Özellikle Asya ülkeleri Batı ülkelerinin insan haklarına kendi istedikleri öncelik sıralamasını verme girişimlerini şiddetle eleştirdiler. Batılıların bu alandaki çabalarını "kendi menfaatlerini koruma ve dünyaya egemen olma" arzularının bir sonucu olduğunu ileri sürdüler. Onlara göre Uzakdoğu ülkeleri insan haklarını Batı'nın istediği gibi yorumlayıp uygulayacak olurlarsa bugünkü toplumsal düzenleri tamamen değişecek ve fakirliği önlemek için yıllardan beri başarıyla uyguladıkları modeller tahrip edilecek, ekonomik ve sosyal alandaki kazanımları kaybolacaktır. Bu da yoksulluğun geri gelmesi sonucunu doğuracaktır. Asya ülkelerinin liderleri Batı'nın insan hakları anlayışının kendi bölgeleri açısından bir "kültür emperyalizmi" anlamına geldiğini, Batı ülkelerinin Asya kültürü ile bağdaşmayan yaklaşımlarının sonuçta bir "sömürge denetimi" getirmeyi amaçladığını ileri sürdüler. Asya liderleri insan haklarının bir siyasal ve ekonomik koşullandırmanın vasıtası olmaması gerektiğini belirttiler. Onlara göre Asya ülkelerinin ekonomik çıkarlarını da gözeten alternatif bir insan hakları anlayışı benimsenmeliydi.

Başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler bu anlayışa karşı çıktılar. Amerika'nın görüşüne göre dini ve kültürel gelenekler öne sürülerek evrensel insan hakları kavramının zayıflatılması kabul edilemezdi. O Konferansta Amerikan delegasyonuna başkanlık eden Dışişleri Bakanı Warren Christopher, insan hakları alanında dünyada tek bir standardın olması gerektiğini, Batı kültürünün dışında kalan bölgelerin insan haklarını başka türlü yorumlamalarının kabul edilemeyeceğini söylüyordu.

Viyana İnsan Hakları Konferansı'nda sadece hükümet temsilcileri yoktu. Çok sayıda hükümet dışı kuruluş (NGO) da toplantıya katıldı. Bu NGO'ların bir bölümü uluslararası mali kuruluşların izledikleri politikaların dünyanın birçok yerinde insan hakları ihlallerine yol açtığını ileri sürdüler. Bazı uluslararası kuruluşların temsilcileri de bu çerçevede, bir kısım Batılı ülkelerin izledikleri korumacı politikaları insan haklarına aykırı bularak eleştirdiler. GATT uzmanlarından Patrick Low, ABD'nin Reagan döneminde diğer Batılı ülkelerden üç misli daha fazla korumacılık önlemi uyguladığını söyledi.[215] Bu önlemler doğal olarak gelişme yolundaki ülkelerin ABD pazarlarına ulaşmasını zorlaştırıyor ve bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarını güçleştiriyordu. Bunun sonucunda gelişme yolundaki ülkeler açlıkla mücadele, eğitim ve sağlık gibi alanlarda halklarının temel insan haklarını koruyucu önlemleri alamıyorlardı. Tabii gelişme yolundaki ülkelerin sorunları bundan ibaret değildi ama ihracat olanaklarının kısıtlanması ekonomik kalkınmayı ve sosyal refahı engelleyen faktörlerden biri sayılıyordu.

Özellikle gelişme yolundaki ülkelerin ekonomik ve mali sorunlarının çözümünde önemli rol oynayan IMF ve Dünya Bankası'nın izledikleri politikalar insan haklarının ekonomik ve sosyal boyutuna nasıl yansıyor? Bu konudaki değerlendirmeler pek olumlu sayılmaz. Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel İşler Komitesi'nin Başkanı Philip Alston'a göre "*...Bu iki örgütün yaklaşımları insan haklarına olağanüstü derecede ters düşüyor.*" Afrika-Asya Halkları Dayanışma Örgütü Başkanı Nuri Abdülrazzak daha da ileri gidiyor. Ona göre "*Uluslararası mali kuruluşların politikaları dünya halklarının fakirleşmesine, çevrenin bozulmasına ve en temel insan haklarının ihlaline sebep oluyor.*"

Şikâyetler bundan ibaret değil. Gelişme yolundaki bazı ülkeler Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'na başvurarak gelişmiş ülkelerin zehirli atıkları ve tehlikeli maddeleri gelişme yolundaki ülkelere gönderdiklerini belirterek bunun İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin 25. maddesinin ihlali olduğunu belirttiler.

---

215 Evans, s. 18, 27-29.

Birleşmiş Milletler'in bu konuyu incelemekle görevlendirdiği raportör bu iddiaları doğruladı ve bunun insan yaşamı ve sağlığı açısından ciddi bir risk oluşturduğunu belirtti.

Ekonomik ve sosyal hakların küreselleşmeyle ilgili bir boyutu da var. Globalleşmenin sonucunda devletlerin ekonomik ve sosyal hayattaki rolü giderek azalıyor. Bir anlamda devlet küçülüyor. Peki bu küçülen, olanakları azalan devlet vatandaşlarının ekonomik, sosyal ihtiyaçlarını, eğitim, sağlık gibi gereksinmelerini nasıl karşılayacak? Üstelik küreselleşmenin genelde gelir dağılımını bozucu bir etki yaptığı da biliniyor. Aslında bugün dünyada herkese yeterli gıda sağlayabilecek olanaklar var ama 800 milyon insan yeterince gıda alamıyor ve günde 40.000 kişi açlıktan veya açlığa bağlı hastalıklardan ölüyor. Bir milyar insan temiz içme suyundan mahrum ve çalışma yaşındakilerin ortalama %30'u işsiz veya yarı işsiz sayılıyor. Bu sorunlara nasıl çare bulunacak?

İngiltere'nin eski başbakanlarından Margaret Thatcher eşitsizlik içinde kalkınma modelini savunuyordu. Ona göre vergi indirimlerinden yararlanacak zenginlerin yapacakları yatırımlar yeni iş sahaları yaratacak ve böylelikle ekonomik ve sosyal haklar gelişecekti. Ama Birleşmiş Milletler tarafından da kabul edilen gerçek şu ki, küreselleşmenin etkisiyle gruplar arasındaki gelir farkı giderek büyüyor. Bugün dünya nüfusunun yarısını oluşturan 3 milyar kişinin günlük geliri iki doların altında. Aslında Thatcher'in politikalarına pek de karşı olmayan *Financial Times* gazetesi bile 1993 yılında yayınladığı bir yazıda dünya nüfusunun üçte ikisinin hızlı kalkınmadan hiç nasibini alamadığını veya pek az alabildiğini yazıyordu. Dünyada liberal ekonomiye öncülük yapan OECD örgütü de 1996 yılında yayınladığı bir raporda gelecekteki genel refahın işsizliğin azaltılmasına ve gelir dağılımı bozukluklarının giderilmesine bağlı olduğunu belirtiyor.[216]

Liberal ekonominin ve piyasa güçlerinin ekonomik kalkınmayı hızlandıracağı, fakirliği gidereceği, sosyal adaleti sağlayacağı inancı 1980'li yılların başından beri ısrarla savunuluyor, liberal ekonominin demokratik gelişmeyi de güçlendireceği ileri sürülü-

---

216 Evans, s. 164-165.

yordu. OECD'nin Kalkınmaya Yardım Komitesi'nin 1989 yılında yayınladığı bir raporda bu görüş kuvvetle destekleniyor, demokratik sistem içinde bireysel hakların geliştirilmesiyle, ekonomik düzenin adil biçimde yönetilmesi arasında kuvvetli bir bağ olduğu belirtiliyor. Bunu doğrulayacak bazı örnekler bulmak kabil. Ancak bazı ülkelerde aksi örneklerle de karşılaşılıyor. Angola, Sierra Leone, Ruanda ve Sudan'da liberal ekonomik politikaların demokratik gelişmeyi teşvik etmediği, hatta iç çatışmaların ortaya çıkmasına yol açtığı ileri sürülüyor. Bu nedenle bazı uluslararası kuruluşlar dünyanın gelişen ekonomik koşulları içinde çeşitli ülkeler için hazırlanacak reform programlarında, yeniden yapılanmanın yükünün ölçüsüz biçimde fakir kesimlere yüklenmemesi gerektiği görüşünü savunuyorlar. Örneğin UNICEF'in 1987 yılında yayınladığı bir raporda bu görüşlere yer veriliyor. Bu raporda IMF'nin reform ve yeniden yapılandırma konusundaki görüşmelerini ilke olarak ilgili ülkelerin mali kuruluşlarıyla yaptığı, oysa bu müzakerelere o ülkelerin sosyal işlerden, gıda ve diğer temel ihtiyaçlardan sorumlu kuruluşlarının da katılması gerektiği belirtiliyor.

Üzerinde durulan bir konu da şu: IMF ülkelerin mali reform çalışmalarını düzenlerken, esas itibariyle mali dengelerin sağlanmasına, enflasyon oranının düşürülmesine dikkat ediyor. IMF'e göre gelir dağılımının düzenlenmesi hükümetlerin sorumluluğunda olan bir konu. Yapılan bir araştırma 1960'lı ve 1970'li yıllarda IMF'nin yaptığı 30 stand-by anlaşmasından sadece birinde fakir kesimlerin programın olumsuz etkilerinden korunmasını amaçlayan bazı önlemlerin yer aldığını gösteriyor. Diğer anlaşmalarda böyle bir hüküm bulunmuyor. UNICEF'in bu konudaki uyarılarının daha sonraki yıllarda IMF üzerinde etkili olduğu görülüyor. Şimdi IMF'nin bu konulara eskisinden daha fazla dikkat etmeye çalıştığı belirtiliyor. Özellikle IMF'in Doğu Avrupa ülkeleriyle yaptığı görüşmelerde ve anlaşmalarda meselenin sosyal boyutuna da önem verdiği görülüyor. Ancak diğer bazı ülkelerin IMF ile yaptıkları anlaşmaların yeniden yapılanmanın yükünü sonuçta gene fakir kesimlere yüklediği görülüyor.

Dünya Bankası yardım programlarının sosyal boyutu konu-

sunda daha dikkatli. Özellikle 1980'li yılların ortasından itibaren Dünya Bankası'nın uluslararası yardım programlarında, kalkınmanın sosyal boyutunu önemle göz önünde bulundurduğu görülüyor. Bankanın bu yaklaşımında NGO'ların da etkili olduğu belirtiliyor. Dünya Bankası'nın yardım programlarında artık kalkınmada kadının rolü, çevre sorunları, projelerin hazırlanmasına ve uygulanmasına yerel katılım, yapısal reform ile fakirlik sorunu gibi unsurlara yer verildiği görülüyor. 1987 yılında Dünya Bankası ilk defa olarak "Yeniden Yapılanmanın Sosyal Boyutu" başlıklı bir proje geliştirdi. Bu yaklaşımın ilk uygulandığı Afrika ülkesi Gana. Neticede, Yeniden Yapılanmanın Sosyal Maliyeti başlıklı bir program çerçevesinde eğitim, istihdam yaratma, toplum inisiyatiflerinden yararlanma, en muhtaç grupların temel gereksinmeleri gibi konuları kapsayan bir yaklaşımla 23 proje finanse edildi. Bunların toplam maliyeti 83 milyon dolar. Ancak bu projelerden sadece sekizi başarıyla sonuçlandı.[217]

Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi sarfedilen bazı çabalara rağmen uluslararası mali kuruluşların, yardım örgütlerinin gelişme yolundaki ülkeleri destekleme çabaları fakirliğin, gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesine yeterince katkı sağlayamadı. Dünya Bankası, IMF'ye nazaran kalkınmanın sosyal boyutuna daha büyük dikkat göstermesine rağmen onun çabaları da sınırlı ölçüde başarı sağlayabildi. Liberalleşme, özel sektörün önceliği, özelleştirme gibi temel yaklaşımlar dünyanın birçok ülkesinde adaletli bir kalkınma sağlamaya yeterli olamadı. Hatta bazı yerlerde bizzat Dünya Bankası bile bu gerçeği kabul etmiş bulunuyor. Dünya Bankası'nın yayınladığı "Asya'nın Ekonomik Mucizesi" isimli raporda, Uzakdoğu Kaplanları'nın kalkınmasında devletin ekonomide öncü rol oynadığı ve çok etkili olduğu kabul ediliyor. Ancak Dünya Bankası bu modelin dünyanın başka yerlerinde uygulanamayacağını da belirtmeden geçememiş.

Diğer bir Birleşmiş Milletler Örgütü olan UNDP'nin verileri de 1980'li ve 1990'lı yıllarda gelir dağılımı daha düzgün olan ülkelerin kalkınma çabalarında daha başarılı olduklarını ortaya koyuyor.

---

217 Evans, s. 166-173.

Gelir dağılımı daha dengeli olan Uzakdoğu ülkelerinin sürekli kalkınmayı sağlamada, gelir dağılımı bozuk olan Latin Amerika ülkelerinden daha başarılı oldukları saptanmış bulunuyor.[218]

Bu konular OECD çerçevesinde de kapsamlı olarak ele alınıyor. OECD'nin MAI denilen "Yatırımlarla İlgili Çoktaraflı Anlaşma"sı da tartışma konularından biri. Bu anlaşma, özü itibariyle yabancı yatırımların karşılaştıkları engellerin giderilmesini öngörüyor. ABD, Kanada, Avustralya ve Japonya gibi ülkeler Dünya Ticaret Örgütü'ne üye bütün ülkelerde ekonominin herhangi bir sektöründe yabancı şirketlerin serbestçe yatırım yapabilmelerini ve milli şirketlerle eşit koşullara sahip olmalarını savunuyorlar. Ama buna karşı çıkanlar da var.

Üçüncü Dünya Örgütlenmesi isimli bir NGO'nun başkanı olan Martin Khor MAI'nin amaçlarının gerçekleşmesinin hükümetlerin ekonomik ve sosyal hayatta asgari düzeyde de olsa kontrol olanaklarının kaybolmasına yol açacağını, bu durumun o ülkede mülkiyet yapısını, yerel firmaların yaşayabilme şansını, istihdam olanaklarını, toplumsal ve kültürel yaşamı etkileyebileceğini söylüyor.[219] Yani yabancı yatırımcıların bir ülkede sınırsız ve âdeta denetimsiz biçimde faaliyet göstermelerinin o ülke hükümetlerinin vatandaşlarının ekonomik ve sosyal haklarını koruma alanındaki yeteneklerini azaltabileceği görüşünü savunuyor. Bu, tartışmaya açık bir konu.

Khor'un görüşlerinde bir gerçek payı olduğu kuşkusuz, ama öte yandan elverişli koşullar yaratılmadığı takdirde yabancı firmaların bir ülkeye yatırım yapmakta çekingen davrandıkları da ortada. Oysa gelişme yolundaki ülkelerin birçoğunda, belki de tümünde, iç tasarruflarla ve sadece yerli yatırımcıların çabalarıyla hızlı bir kalkınmanın sağlanmasının, yeterli ölçüde istihdam yaratılmasının, teknoloji alanında ileri adımlar atılmasının güçlüğü de biliniyor. Bu meselenin çözüm yolu belki de yabancı yatırımcıların sanayileşmiş ülkelerde tâbi oldukları kuralları inceleyerek yabancı firmaların yatırımlarına o ülkelerdekine benzer koşullarla ve ka-

---

218 Evans, s. 174.

219 Evans, s. 177.

yıtlarla izin vermek olabilir. Örneğin, Alman hükümetinin eski Doğu Almanya bölgesindeki özelleştirme çalışmalarında yabancı yatırımcılar için koydukları kurallardan, Fransa'nın keza özelleştirme faaliyetlerinde uyguladığı yöntemlerden yararlanılabilir.

Ekonomik ve sosyal haklar meselesi sadece gelişmiş ülkelerle gelişme yolundakiler arasında bir tartışma konusu değil. Gelişmiş ülkelerin içinde de büyük gelir farklılıklarından kaynaklanan ciddi sorunlar yaşanıyor. Örneğin, dünyanın en gelişmiş ülkesi sayılan Amerika Birleşik Devletleri'nde fakirlik çizgisinin altında yaşayanların oranı diğer sanayileşmiş ülkelerin iki katı. Amerika'da 1990 yılında 30 milyon kişinin yeterince gıda alamadığı belirtiliyor. Bunların 12 milyonu çocuk. 1995 yılında altı yaşından küçük çocukların dörtte biri fakirlik sınırının altında idi. İngiltere'de de doğan üç çocuktan birinin fakirlik sınırının altında yaşadığı, iki milyon çocuğun sağlıksız koşullarda büyüdüğü ve yeterince beslenemediği belirtiliyor. Bu sorunların hepsinin genel anlamıyla insan haklarıyla ilişkisi var. İnsan haklarıyla ilgili tartışmaların gündemini saptarken meselenin bu boyutu göz ardı edilmemeli.

Avrupa Sosyal Şartı

Savaşı izleyen yıllarda Avrupa'daki sosyal sorunlar bugünkünden fazlaydı. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde bu haklara yer verilmemişti. Ancak 1961 yılında Torino'da imzalanan Avrupa Sosyal Yasası ile sosyal haklar için belirli normlar saptandı, kurallar konuldu. Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler arasında imzalanan bu Şart'ın başlangıç bölümünde, sosyal hakların, insan haklarıyla bağlantısına değinildikten sonra çalışma hayatıyla ilgili çeşitli haklar tanımlanıyor. Bunlar arasında çalışma hakkı, çalışma koşullarında adalet, makul bir geçim düzeyini sağlayacak ücret alma hakkı, toplu sözleşme hakkı, çalışan kadınların korunmasına ilişkin düzenlemeler, sosyal güvenlik hakkı gibi çeşitli haklar 19 madde halinde sıralanıyor. Bu maddelerden biri de göçmen işçilerin haklarıyla ilgili. Bu hakların her biri Şartta ayrıntılı olarak düzenleniyor. Örneğin göçmen işçilerle ilgili başlık altında, bu işçilerin birçok alanda evsahibi ülkelerin işçileriyle eşit haklara sahip olacakları belirtilmiş bulunuyor.

Ancak, Avrupa Sosyal Şartı'nın ilginç bir özelliği var. Diğer uluslararası sözleşmelerden farklı olarak, devletler bu Şart'ın bütün maddelerine uymak zorunda değiller. Şart belirli sayıda madde ve paragraf belirtmiş. Bu kadar maddeye ve paragrafa uymayı kabul eden devletler Şart'a taraf olabiliyor. Geri kalan maddelere niçin uymadıkları konusunda kimsenin soru sorma hakkı yok. Devletler Şart'ı imzalarken hangi maddelerine uyacaklarını da belirtmişler. Ayrıca denizaşırı toprakları olan ülkeler bakımından bu Şart'ın hangi topraklarda uygulanıp hangilerinde uygulanmayacağını belirtme hakkı da var. Yani bu sosyal haklar Avrupa Konseyi'ne üye bir ülkenin denizaşırı topraklarında yaşayan bazı insanlara uygulanmayabilecek. Kural böyle. Bu maddeler hazırlanırken Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki bütün insanların eşitliğine ilişkin hükümler herhalde pek hatırlanmamış.

Devletler bununla da yetinmemişler, Şart'ı imzalarken veya onaylarken başka çekinceler de koymuşlar. Örneğin Almanya 28 Eylül 1961 tarihinde yazdığı çekince yazısında, bu Şart'ın birçok hükmünün devlet memurları, hâkimler ve askerler bakımından uygulanmayacağını belirtiyor. Zira Alman yasalarına göre bunların toplu sözleşme hakkı yok. Yunanistan Şart'ı 1984 yılında, yani imzaya açılmasından 23 yıl sonra onaylarken çalışanların, örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı tanıyan maddeleri ile kendini bağlı saymadığını belirtiyor. Türkiye de Şart'ı 1989 yılında onaylarken hangi maddelere uyacağını belirtiyor. Gerisine uyma yükümlülüğü üstlenmiyor. Görüleceği gibi Batı Avrupa ülkeleri sosyal haklar konusunda başlangıçta bir hayli kısıtlayıcı bir yaklaşım benimsemişlerdi.

Zaman içinde 1961 tarihli bu şartın eksikleri, yetersizlikleri anlaşıldı. Özellikle bazı maddelerini kabul edip bazılarını etmemenin çağın koşulları açısından pek de savunulacak bir tarafı olmadığı görüldü. Bunun üzerine 3 Mayıs 1996 tarihinde Strazburg'da yeni bir Avrupa Sosyal Şartı hazırlandı ve imzaya açıldı. Bu yeni Şart'da temel sosyal haklar bölümü genişletilerek 31 maddeye çıkartıldı. Eklenen haklar arasında "Herkesin fakirliğe ve toplumdan dışlanmaya karşı korunması", "Elverişli bir konutta oturma hakkı" gibi haklar da var. Göçmen işçilerle ilgili haklar da kapsamlı biçimde

metinde yer alıyor. Bu haklar arasında aile birleşmesi, yani çalışanların eşlerini yanlarına getirme hakkı da yer alıyor. Kabul eden devletin göçmen işçilerin kendi ulusal dillerinde eğitimlerini kolaylaştırma yükümlülüğü de var. Şart'ın 5. bölümü dil, din, ırk siyasal düşünce gibi gerekçelerle hiçbir ayırımcılığın yapılamayacağını belirtiyor.

Taraf olan ülkeler Avrupa Sosyal Şartı'nın bu yeni biçimini tümüyle uygulamak zorunda. Artık Şart'ın bazı bölümlerini göz ardı etmek mümkün olamayacak. Şart'ı imzalayıp onaylayan devletlerin sorumlulukları şimdi daha genişlemiş oluyor. İnsan hakları, özellikle sosyal haklar açısından bu yeni Şart daha ileri bir metin. Peki sonuç ne olmuş? İlk metni imzalayan bütün ülkeler bu daha yeni, daha çağdaş metni de imzalamışlar mı? Pek öyle değil. 3 Mayıs 1996 tarihinde imzaya açılan bu Şartı 13 Şubat 2002 tarihi itibariyle henüz imzalamayan ülkeler arasında Almanya, Macaristan, Hollanda, Polonya gibi AB üyesi veya üye adayı ülkeler de var. Türkiye de Şart'ı henüz imzalamayan ülkeler arasında. Bazıları imzalamış ama henüz onaylamamış. AB ülkeleri arasında Yeni Şart'ı 2002 yılına kadar hem imzalayıp hem de onaylayanlar sadece Fransa, İrlanda, İtalya ve İsveç.

Avrupa Sosyal Şartı'nın imza ve onay durumu ekonomik ve sosyal haklar konusunda Batı ülkelerinin oldukça çekingen, mesafeli ve muhafazakâr bir yaklaşım benimsediklerinin de bir göstergesini oluşturuyor. Bu yaklaşım sadece Avrupa Sosyal Şartı ile sınırlı da değil. Diğer bazı uluslararası sözleşmelerde de aynı durum göze çarpıyor. Başka ülkelerin eksiklerini her vesileyle dile getirenlerin sosyal haklar alanında çok fazla yükümlülük üstlenmeye pek arzulu olmadıkları görülüyor.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi

Birleşmiş Milletler çerçevesinde imzalanan Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi evrensel düzeyde ekonomik ve sosyal hakları düzenleyen çok önemli bir metin. Bu sözleşmenin giriş bölümünde insanlığın idealinin hem korkudan hem de yoksulluktan kurtulmak olduğu belirtiliyor ve bütün bireylerin

ekonomik, sosyal ve kültürel hakların yanı sıra, sivil ve siyasal haklardan da yararlanması gerektiği vurgulanıyor.

Aynı sözleşmenin 6. maddesi çalışma hakkından söz ediyor. 7. maddede, çalışanlara adil ücret ödeneceği belirtildikten sonra kadınlarla erkekler arasında eşit işe eşit ücret ilkesinin uygulanacağı kaydediliyor. 11. madde herkesin yeterli bir yaşam standardına kavuşma hakkını güvence altına alıyor ve bu çerçevede gıda, giyim, barınma haklarının korunmasını öngörüyor. Sözleşmede sağlık, eğitim gibi hakların yanı sıra sendikalara katılma hakkından da söz ediliyor.

İnsan Hakları alanında en temel belgelerden biri sayılan bu sözleşme 1966 yılında imzaya açılmış. Birçok devletin sözleşmeyi imzalamakta pekacele etmedikleri görülüyor. Bunlardan biri de Türkiye. Türkiye bu sözleşmeyi, gene Birleşmiş Milletler çerçevesinde düzenlenen Siyasal Haklar Sözleşmesiyle birlikte 2000 yılının Ağustos ayında imzaladı. Ancak bu gecikmelerden daha çok dikkati çeken bir nokta var. O da şu: Sözleşmeyi imzalayan ve onaylayan ülkelerden bazıları önemli rezervler koymuşlar. Örneğin İngiltere ve Fransa bu sözleşmede sözü edilen self determinasyon hakkı ile Birleşmiş Milletler Yasası'nın aynı konuyu düzenleyen hükümleri arasında bir uyuşmazlık olursa bu sözleşmeyi değil, Birleşmiş Milletler Yasası'nı uygulayacaklarını söylüyorlar. İngiltere kadınlarla erkeklere eşit ücret ödenmesiyle ilgili yükümlülüklerini erteleme hakkına sahip olmak istediğini çünkü anlaşmanın imzalandığı tarihte bu hükmü tam olarak uygulayacak durumda olmadığını belirtiyor. Ayrıca çalışma hakkı ile ilgili olarak fertlerin doğum yerlerine göre ülkenin bazı bölgelerinde kısıtlamalara tâbi olabileceklerini belirtiyor. Buna göre İngiliz vatandaşlarının tümünün İngiltere topraklarının her yerinde eşit çalışma haklarına sahip olmadıkları belirtilmek isteniyor. İngiltere ayrıca sosyal güvenlikle ilgili hükümlerin İngiltere'ye bağlı olan, ancak ekonomik olanakları sınırlı bulunan denizaşırı topraklarda uygulanamayacağını söylüyor.

Belçika, aynı sözleşmeye koyduğu rezervde ulusal kökene göre ayırım yapılamayacağına ilişkin kuralın, devletlerin vatandaşlarla yabancılara eşit haklar tanıyacağı anlamına gelmediği görüşünü dile getiriyor.

Başka Batılı ülkelerin de benzer rezervleri var. Bu sınırlamaların bir bölümü ülkelerin yasalarından, bir bölümü ekonomik olanaksızlıklardan kaynaklanıyor. Ancak dünyanın en gelişmiş ülkeleri bile bu temel insan haklarını bütün vatandaşlarına tanıyacak durumda değillerse, gelişmişlik düzeyi çok daha düşük olan ülkeler bunu nasıl yapacak? O zaman bu ve benzeri insan hakları sözleşmelerinin ne anlamı kalıyor?

Gerçekten Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1996 yılında yayınlanan İnsan Gelişimi Raporunda, "...Geçmiş 30 yıl içinde insanlığın, bir yandan, örneği görülmemiş bir gelişme sürecine girdiği, ancak bir yandan da sözle ifade edilemeyecek bir sefaletin içinde bulunduğu..." belirtiliyor.[220]

Bütün bu tartışmaların özünde yatan gerçek ekonomik ve sosyal hakların bir insan hakkı olduğudur. Uluslararası İnsan Hakları Beyannameleri'nde ve Sözleşmeleri'nde yer alan bu hakkın göz ardı edilmesi mümkün değil. Özellikle dünyada milyonlarca insan açlık çekerken, her gün binlerce insan açlıktan ölürken bu insanların da yaşama hakkına sahip olduklarını unutmamak gerek. Birçok NGO dünya kamuoyunun dikkatini bu konuya çekmek için çaba sarf ediyor. Buna karşılık insan hakları alanında çalışan bazı dernekler her nedense raporlarında, bildirilerinde, kampanyalarında bu konuya hiç yer vermiyorlar. Sanki İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 25. maddesi yokmuş gibi, sanki Birleşmiş Milletler çerçevesinde bir Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi, Avrupa Konseyi çerçevesinde bir Avrupa Sosyal Şartı imzalanmamış gibi...

İnsan Haklarının Siyasal Boyutu

İnsan haklarını sadece ekonomik ve sosyal haklardan ibaret saymak ne kadar yanlışsa, bu hakları yok sayarak sadece siyasal hakları ön plana çıkartmak da o kadar yanlış. İnsan Hakları ile ilgili kuruluş ve derneklerden beklenen insan haklarına bütün boyutlarıyla ve evrensel ölçüde sahip çıkmaları.

Meseleye Birleşmiş Milletler sistemi içinde bakıldığında, insan

---

220 Evans, s. 13.

haklarının hem ekonomik ve sosyal, hem de siyasal boyutları arasında bir denge gözetildiği anlaşılıyor. Yukarıdaki bölümlerde insan haklarının ekonomik ve sosyal boyutu incelenmeye çalışıldı. İnsan Haklarının siyasal haklar ve temel özgürlükler boyutuna gelince, orada da söylenecek çok söz var.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi temel hak ve özgürlükleri sıralarken 5. maddesinde hiç kimsenin işkenceye, zalim, insanlık dışı ve aşağılatıcı bir muameleye tâbi tutulamayacağını belirtiyor. 9. madde hiç kimsenin keyfi biçimde tutuklanamayacağını, gözaltına alınamayacağını ve sürgün edilemeyeceğini söylüyor. Beyannamede ayrıca fikir, din ve vicdan hürriyetlerinin korunacağı vurgulanıyor. Mahkemeler önünde savunma hakkının nasıl güvence altına alınacağından söz ediliyor. Kadın-erkek eşitliğine saygı gösterilmesi, ırk, milliyet ve din ayrımı yapılmaması, aile müessesesine saygı gösterilmesi gibi hükümler de bildiride yer alıyor. Toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı, iltica hakkı bildiride yer alan hususlar arasında.

Bu haklar daha ayrıntılı biçimde Birleşmiş Milletler çerçevesinde 1966 yılında imzalanan Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nde düzenlenmiş. Bu sözleşme birinci maddesinde self determinasyon hakkından bahsediyor. Başka ülkeleri vesayet altında bulunduran ülkelerin de bu ülkelerin halklarının self determinasyon hakkına saygı göstermeleri gerektiğinden söz ediyor. İnsan hakları devlet görevlileri tarafından ihlal edilenlerin, tazminat hakkına sahip bulundukları kaydediliyor. Kadın-erkek eşitliğinin sağlanması isteniyor.

Sözleşmenin 6. maddesi yaşama hakkıyla ilgili. Bu madde idam cezasını tam olarak yasaklamamakla birlikte eğer bir ülkenin mevzuatında idam cezası varsa bunun sadece çok vahim suçlar için uygulanabileceği belirtiliyor. 7. madde işkenceyi ve insanlık dışı muameleleri kesinlikle yasaklıyor. Olağanüstü hallerde bile bu kurala uyulması gerektiği belirtiliyor. Daha sonraki maddelerde kölelik yasaklanıyor. İnsanların yasalarda gösterilen usullerin dışında, keyfi biçimde gözaltına alınamayacakları ve tutuklanamayacakları belirtiliyor. İsteyenlerin yaşadıkları ülkeyi terk etme hakkına sahip oldukları vurgulanıyor. 14. madde yargılama usulleriyle ilgili. Burada herkesin adil biçimde yargılanma hakkı olduğu söyleniyor. Adli yardım alma hakkı vurgulanıyor. 18. madde düşünce

din ve vicdan hürriyetini düzenliyor. Herkesin düşüncelerini serbestçe yayma özgürlüğünden söz eden bu madde, sadece iki konuda yasayla sınırlama getirilebileceğini belirtiyor: Başkalarının hakkına ve itibarına saygı gösterilmesi ve ulusal güvenliğin, kamu düzeninin, kamu sağlığının ve ahlaki değerlerin korunması. Sözleşme, toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkını, ailenin ve çocukların korunmasını, azınlıkların kültür, din ve dil haklarının korunmasını öngören hükümler de içeriyor.

Sözleşmede yer alan hükümlerin uygulanmasını izlemek için 18 kişilik bir İnsan Hakları Komitesi kuruluyor. Sözleşmeyi imzalayan ülkeler, bu Komite'ye, aldıkları önlemlerle ilgili rapor verecekler. Bir ülke başka bir ülkenin Sözleşmeyi ihlal ettiğini düşünüyorsa bunu Komiteye bildirebilecek. Komite bunun üzerine gerekli çalışmayı yapacak. Bu ihlal iddiası ile ilgili bir çözüm yoluna ulaşılamamışsa, Komite elde ettiği bulguları açıklayacak.

Birleşmiş Milletler'in Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin özeti bu. İleri ölçüde yaptırımlar öngörmemekle birlikte sözleşme gene de siyasal haklar açısından önemli bir belge. Ancak Ekonomik ve Sosyal haklarla ilgili sözleşmede olduğu gibi Sivil ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'ni de birçok ülkenin rezerv koyarak imzaladıkları ve onayladıkları görülüyor. Bu rezervlerden bazıları özellikle dikkat çekici: Avustralya'nın rezervinde Sözleşme'nin 10. maddesinde sözü edilen ayrımcı muamelelerin önlenmesine ilişkin hükümlere ancak zaman içinde uyulabileceği belirtiliyor. Fransa'nın rezervinde bu sözleşmeyle Birleşmiş Milletler Yasası arasında bir uyuşmazlık olursa Birleşmiş Milletler Yasası'nın uygulanacağı kaydediliyor. Fransa ayrıca devlet başkanına olağanüstü yetkiler veren Anayasa'nın 16. maddesi ile ilgili rezerv de koyuyor. Fransa'nın diğer rezervleri arasında sıkıyönetim ve olağanüstü hallerle ilgili kurallar ve yabancıların ülkeye girişleri ve sınırdışı edilmeleri gibi hususlar da zikrediliyor ve Sözleşme'nin ilgili hükümlerinin ancak Fransa'nın bu kurallarına uygun biçimde yorumlanması halinde uygulanabileceği belirtiliyor. İsrail'in rezervinde kişisel hallerle ilgili konuların dini yasalarla düzenlendiği belirtiliyor ve bu yasalarla Sözleşme arasında aykırılık olursa İsrail'in Sözleşmeyi değil kendi yasalarını uygulayacağı kaydediliyor.

Birçok ülke Sözleşmenin yargı kararlarının infazında gençlerle yetişkinlerin farklı yerlerde cezalarını çekecekleri hükmüne rezerv koymuşlar. Öyle anlaşılıyor ki, koşulları buna elverişli değil. Bu konuda rezerv koyan ülkeler arasında İsveç ve İsviçre de var. İsviçre rezervinde ayrıca, yabancılara verilen ikamet izninin ülkenin bütününde değil sadece verildiği kantonda geçerli olacağını belirtmiş. İngiltere'nin rezervleri arasında İngiltere'ye bağlı bazı topraklarda sanıklara ücretsiz adli yardım yapılamayacağı belirtiliyor. İngiltere Sözleşmenin 25. maddesini uygulamayabileceğini de belirtiyor. Bu madde kamu işçilerinin işyerlerinin yönetimine doğrudan veya seçilmiş temsilcileri aracılığı ile katılabileceğini, herkesin seçme ve seçilme hakkına sahip olduğunu, kamu hizmetinden herkesin eşit biçimde yararlanacağını belirtiyor. İngiltere'nin bu maddeye niçin veya hangi bölgeler bakımından rezerv koyduğu metinde açıklıkla belirtilmemiş. ABD'nin rezervinde idam cezası verme ve uygulama hakkına sahip olduğu belirtiliyor. Bazı hallerde adli sistemde gençlerin yetişkinlerle aynı muameleye tâbi tutulabileceği kaydediliyor. ABD'nin ırk, din, dil vb. alanlardaki ayırımcılığın önlenmesine ilişkin hükümlerin nasıl anlaşılması gerektiğine dair de bazı rezervleri var.

Diğer imzacı ülkelerin birçoğunun da buna benzer rezevleri var. Yukarıdaki örnekler özel olarak gelişmiş ülkelerin rezervlerinden seçildi. Görülüyor ki, dünyanın en ileri ülkeleri bile çok önem verdikleri siyasal ve bireysel hakları güvence altında alan bir Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'ni kayıtsız şartsız uygulayabilecek durumda değiller. Bu durumda onlar kadar, gelişmiş olmayan ülkelerin bu sözleşmeyi tümüyle uygulamaları beklenebilir mi?

Benzeri bir durum Avrupa Konseyi çerçevesinde imzalanan "Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi"nde de ortaya çıkıyor. 1 Şubat 1995 tarihinde imzaya açılan bu sözleşmede çoğulcu ve gerçek bir demokrasinin, herkesin etnik, kültürel ve dinsel kimliğine ve diline saygı göstermesi gerektiği, aynı zamanda bu kimliği açıklama, koruma ve geliştirme olanağı bulmaları için gerekli koşulların yaratılması gerektiği belirtiliyor. Sözleşmede, ulusal azınlıkların korunmasının, uluslararası insan haklarının korunmasının ayrılmaz bir parçası olduğu belirtiliyor.

Yasaların azınlık mensuplarına eşit haklar tanımasının gerekti-

ğini belirten Sözleşme, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda da azınlık mensuplarıyla, çoğunluğu temsil edenlerin tam bir eşitlik içinde olmalarını sağlayacak önlemler alınması gerektiğini de belirtiyor. Sözleşmenin çeşitli maddelerinde azınlık mensuplarının düşüncelerini açıklama özgürlüğünden, basın ve yayın araçlarını kullanma olanağına sahip olmaları gerektiğinden söz ediliyor. Ancak bu ve benzeri haklar sıralandıktan sonra Sözleşmenin 21. maddesinde önemli bir kayıt var: "Bu Sözleşmedeki hususlardan hiçbiri uluslararası hukukun temel ilkelerine, özellikle devletlerin egemen eşitliğine, toprak bütünlüğüne ve siyasal bağımsızlığına karşı herhangi bir faaliyette bulunma hakkı verildiği şeklinde yorumlanamaz," deniliyor. Yani bu haklardan yararlanacak azınlık mensuplarının da yükümlülükleri var. O da hukuka, yaşadıkları ülkenin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygılı olmak. 32 maddeden oluşan bu Sözleşmeyi imzalayan ülkeler çeşitli rezervler koymuşlar. Avusturya'nın 31 Mart 1998 tarihinde Sözleşmeyi onaylarken koyduğu rezervde, azınlık tabirinin sadece Avusturya'nın etnik gruplarla ilgili yasasındaki çerçevede anlaşılabileceği belirtiliyor. Danimarka'nın rezervi daha açık: 22 Eylül 1997 tarihli rezerv yazısında Danimarka bu Sözleşmenin sadece Jutland Yarımadası'nın güneyinde yaşayan Alman azınlığı için uygulanacağını bildiriyor. Almanya'nın 10 Eylül 1997 tarihli rezervi de aynı şekilde, sözleşmenin kısıtlı biçimde uygulanacağını ortaya koyuyor. Alman rezervinde şöyle deniliyor: *"Çerçeve Sözleşmesinde ulusal azınlıklar kavramı hiçbir şekilde tanımlanmıyor. Bu nedenle onaydan sonra Sözleşmenin hangi gruplara uygulanacağını tayin etmek Sözleşmeye taraf ülkelerin karar verebileceği bir husustur. Almanya'daki ulusal azınlıklar Alman uyruğundaki Danimarkalılar ve gene Alman uyruklu Sorb halkıdır. Sözleşme keza Alman uyruklu Frisian'larla Roman'lara uygulanacaktır."* İsveç'in 9 Şubat 2000 tarihli rezervi de aynı anlayışla kaleme alınmış. Orada da azınlık denilince etnik gruplardan sadece Samiler, İsveç Finlileri, Tornedaler, Çingeneler ve Yahudiler anlaşılmalıymış. Lüksemburg'un 20 Temmuz 1995 tarihli rezervinde ise bu ülkede hiçbir ulusal azınlığın bulunmadığı belirtiliyor.

Bu rezervler ülkelerin azınlık politikalarına da ışık tutuyor. Almanya ve diğer bazı ülkeler azınlığın kimlerden oluşacağına ülke-

ler kendileri karar verir diyor. Aslında Türkiye de öteden beri bu görüşü savunuyor ve Türkiye'deki azınlıkların Lozan Antlaşması'yla tarif edildiğini, ülkede bunun dışında azınlık olmadığını söylüyor. Ama yıllardan beri Batı Avrupalı politikacılar, akademisyenler ve gazeteciler Türkiye'nin azınlık olarak kabul etmediği, Lozan'da adı yazılmayan bazı etnik grupların da azınlık sayılması gerektiğini ısrarla savunuyorlar. Yani kendi ülkelerinde kimlerin azınlık olduğuna onlar karar verecek ama başka ülkelerin kendi azınlıklarını tarif etme hakkı olmayacak. İşte Türkiye'ye ve başka ülkelere karşı izlenen çifte standardın en bariz örneklerinden biri budur.

Dikkati çeken başka bir nokta da şu: Göçmen işçi kabul eden ülkeler kendi vatandaşlığına geçen bu işçileri ve onların ailelerini, kaç nesil geçerse geçsin azınlık olarak kabul etmiyorlar. Oysa bugün sadece Almanya'da 600.000'i aşkın Türk, Alman vatandaşlığına geçmiş bulunuyor. Ayrıca yüz binlerce Yunan, İspanyol, Yugoslav asıllı Alman vatandaşı var. Ama bunların hiçbiri azınlık sayılmıyor, dolayısıyla azınlık haklarından ve bu sözleşmenin hükümlerinden yararlanamıyorlar.

Diğer ilginç bir yaklaşım da dini azınlık anlayışındaki farklılık. Almanya'nın rezervine bakınca Yahudilerin azınlık sayılmadığı görülüyor. Buna karşılık İsveç'in azınlıkları arasında Yahudiler de var. Demek ki, bu iki AB üyesinin azınlık anlayışı arasında da fark var. Türkiye de Yahudileri azınlık olarak kabul ediyor.

Devletlerin bu konudaki yaklaşımları bir ölçüde anlayışla karşılanabilir. Her ülkede azınlık anlayışı o ülkenin tarihinden, geleneklerinden, yaşanmış tecrübelerinden, devlet yapısının özelliklerinden kaynaklanıyor. Anlaşılması daha zor olan husus, aynı devletlerin nasıl olup da başka ülkelerde kimlerin azınlık sayılıp sayılmayacağını kendilerinin tayin etmek istemeleri.

İşte yukarıda sıralanan örnekler uluslararası ilişkilerde insan hakları anlayışının ve uygulamalarının nasıl farklılık gösterdiğini ortaya koyuyor. Gene bu örnekler gelişmiş ülkelerin insan haklarının gerek ekonomik ve sosyal, gerek siyasal boyutu ile ilgili olarak kendi yükümlülüklerini mümkün olduğu kadar dar bir çerçevede tutmak istediklerini gösteriyor. Buna karşılık aynı devletlerin insan hakları alanında başka ülkeleri zaman zaman baskı boyutuna ulaşan

ölçüde eleştirdikleri, hatta insan haklarına yeterince uymayan ülkeleri yaptırımlarla cezalandırdıkları görülüyor. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde bazı dönemlerde Kongre'nin desteğiyle ekonomik ve ticari yaptırımlar uygulanıyor. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri Başkan Carter'in döneminde yaşandı. O dönemde yönetim insan haklarını ihlal eden ülkelere askeri ve ekonomik yardımları kesti, uluslararası kalkınma bankalarından bu ülkelerin kredi almalarına engel oldu. 1977 ile 1979 yılları arasında Amerika'nın uluslararası askeri yardımlarının düzeyinde genel olarak pek büyük değişiklik olmadı ama insan haklarına uymayan Latin Amerika ülkelerinin bu yardım programlarındaki payı % 8.1'den % 2.3'e düşürüldü. 1978 yılında Nikaragua yönetimine askeri yardım tamamen durduruldu. Şili'ye yapılan yardım 1975 yılında 93.7 milyon dolarken 1978'de 5.8 milyon dolara düşürüldü. Uruguay'a yapılan yardımda da büyük kesintilere gidildi. Buna karşılık insan haklarına saygı gösterdiği düşünülen Kosta Rika ve Jamaika gibi ülkelere yardıma devam edildi. Yaptırım uygulanan ülkelerden bazılarında demokrasi yolunda gelişmeler oldu ama hepsinde değil. Örneğin o dönemde Arjantin'de durum daha da kötüye gitti. Orada Amerika'nın yaptırımları pek etkili olmadı.

Carter'den sonra Başkanlığa seçilen Ronald Reagan'ın dış politika öncelikleri farklıydı. O, terörle ve Sovyetler Birliği'nin öncülüğündeki komünist hareketlerle mücadeleye öncelik veriyordu. Reagan yönetiminin dışişleri bakanlığında insan haklarıyla görevli bakan yardımcılığına atadığı Ernest Lefever, Senato dışişleri komisyonunda yaptığı bir konuşmada *"İnsan haklarını komünizme karşı bir silah gibi gördüğünü, sağ eğilimli otoriter rejimlere farklı muamele yapılması gerektiğini, zira bu rejimlerin komünizme karşı olduklarını"* söylemişti. Lefever'in bu göreve atanması Senato tarafından çeşitli nedenlerden onaylanmadı ama onun yukarıdaki sözleri de hafızalarda kaldı.[221]

Bu durum insan hakları kavramının birçok halde yüksek bir insanlık anlayışından çok belirli siyasal amaçları gerçekleştirmek için

221 Malek, Abbas, *News Media & Foreign Relations*, Ablex Publishing Corporation, New Jersey, 1997, s. 167.

kullanılmak istenen bir vasıta haline getirildiği izlenimini uyandırıyor.

Gerçek şu ki, ekonomik haklar alanında olduğu gibi siyasal haklar alanında da bütün ülkelerin gelişmeye, reforma ihtiyaçları var. Tabii ki, bazı ülkelerin bu ve benzeri sözleşmeleri, anlaşmaları en iyi biçimde uygulayacak durumda olmamaları başka ülkeler için bir mazeret sayılmamalı. Başkalarının eksiklerini kendi kusurlarını örtmek için gerekçe olarak kullanmak kabul edilebilecek bir davranış biçimi sayılamaz. Ama bir yandan da kendileri bazı temel hak ve özgürlükleri tam olarak uygulayacak durumda olmayanların başkalarını dünya kamuoyu önünde küçük düşürecek biçimde eleştirmelerinin de kabul edilebilecek tarafı yok. Başka ülkeleri insan hakları alanında zaman zaman abartmalı ifadelerle suçlayanların bu gerçeği hatırlamalarında yarar var. Bu noktaya dikkat edilmediği, insan hakları eleştirilerinde bazı makul ölçüler kullanılmayıp bu eleştiriler bir ülkenin itibarını ve menfaatlerini zedeleyici biçimde dile getirildiği takdirde, buna karşı gösterilen tepkileri de anlamak gerekiyor. Bu, özellikle insan hakları alanında çifte standartlar uygulandığı zaman ortaya çıkıyor.

Türkiye bu alanda en çok eleştiriye uğrayan ülkelerden biri, bazı dönemlerde belki de birincisi. Demokrasi alanında 20. yüzyıl içinde en ileri adımları atmış, en büyük reformları gerçekleştirmiş ülkelerden biri olmasına rağmen nedense eleştiri oklarından çoğu Türkiye'ye yönelik. Türkiye bazı politikacıların ve insan hakları örgütlerinin âdeta boy hedefi haline getirilmiş bulunuyor. Bu eleştirilerde gerçek payının hiç olmadığını ileri sürmek mümkün değil. Türk devlet adamları da bu alanda ülkenin bazı eksiklikleri olduğunu söylemekten kaçınmıyorlar. İnsan Hakları Üst Kurulu'nun oluşturulması, yasalarda bazı değişikler yapılması ve başka değişiklik önerilerinin hükümetçe benimsenmesi bunun göstergeleri arasında. Bazı güvenlik görevlilerinin insan haklarına aykırı davranışları nedeniyle tutuklandıkları, yargılandıkları ve cezalandırıldıkları yolunda haberler sık sık basına da yansıyor. O bakımdan ülkede her şeyin mükemmel olmasına rağmen Türkiye'nin haksız eleştirilere uğradığını söylemek mümkün değil. Ama bir de madalyonun öbür tarafına bakmak lazım. Eleştirilerin tümü haklı gerekçelere,

sağlam bilgilere dayanıyor mu? Daha önemlisi eleştirenlerin tümü iyi niyetli, yapıcı, Türkiye'nin eksiklerini gidermesini ve daha çağdaş bir yapıya ulaşmasını isteyenler mi? Türkiye'yi eleştirenler insan hakları alanında Türkiye ile işbirliğine hazırlar mı? Bu sorulara her zaman olumlu cevap vermek mümkün değil.

İnsan hakları alanında Türkiye'ye ve başka ülkelere yapılan eleştirileri değerlendirirken dikkat edilmesi gereken bazı ölçütler var. Örneğin Türkiye'yi eleştiren politikacılar, gruplar veya dernekler aynı konularda başka ülkeleri de eleştiriyorlar mı? Uluslararası Af Örgütü, Helsinki Watch gibi kuruluşlar dünyadaki bütün ülkelerin insan hakları uygulamalarını izledikleri ve birçok ülkeyi eleştiren raporlar yayınladıkları için, bazı iddiaları haksız ve abartılı bulunsa da bu örgütleri sadece Türkiye karşıtı kuruluşlar gibi tanımlamak mümkün değil. Üstelik bu kuruluşların mensupları arasında dürüst ve yüksek itibar sahibi, güvenilir şahsiyetler de var.

Bunlardan biri Türkiye'yi insan hakları alanında sürekli biçimde eleştiren AB üyesi bir ülkeye gidip oradaki ihlalleri gözleriyle görmüş, orada hakları çiğnenen azınlık mensuplarıyla konuşmuş ve bir seçim sandığı usulsüzlüğünü fotoğrafıyla saptarken derhal polis tarafından gözaltına alınmıştı. Bu şahıs daha sonra gazetelerde yayınladığı yazılarda o ülkeyi Franko İspanyası'na benzetmiş, ayrıca izlenim ve eleştirilerini 30 sayfalık bir broşür halinde yayınlamıştı. Şimdi, aynı şahsın Türkiye ile ilgili eleştirileri de olduğu için onu Türk düşmanı saymak mümkün mü?

1998 yılı ortalarında Danimarka'daki *Politiken* gazetesinde o ülkedeki Af Örgütü'nün yayınladığı bir rapora dayanılarak Türkiye'de isimleri verilen 10 kişinin hapishanede işkence sonucunda öldürüldüğü yolunda bir haber çıktı. Bu kitabın yazarı olan o zamanki Kopenhag'daki Türk Büyükelçisi konuyu araştırdı, sözü geçen şahısların durumu hakkında Türkiye'deki ilgili makamlardan bilgi topladı ve *Politiken* gazetesine cevabi bir yazı yazdı. Gazetenin dört sütun üzerinden yayınladığı yazının başlığı şöyleydi: "Uluslararası Af Örgütü Yanıltıyor." Gerçekten yapılan araştırma sonucunda sözü edilen 10 kişiden hepsinin hayatta olduğu saptanmıştı. Bunlardan bir bölümü hapisteydi ama diğerleri gözaltına bile alınmamıştı. Adresleri ve iş yerleri belliydi. Af Örgütü büyük bir darbe yemişti.

Kendisine yanlış bilgiler veren bir kaynağa güvenmiş ve halkı yanıltmıştı.

Birkaç gün sonra gene Danimarka basınında bir Türk yazarına yurtdışına çıkış izni verilmediği yazılıyordu. Oysa aynı günkü Türk gazetelerinde o yazarın New York'ta bir konferans verirken çekilen resmi yayınlanıyordu. Kamuoyu gene yanıltılmıştı. Yurtdışına çıkışı engellenenler olmamış mıydı? Olmuştu, ama o haber yanlıştı. Af Örgütü'nün Danimarka Bölümü yöneticileri Türk Büyükelçisi'ni ziyaret ettiler. Yapılan hata dolayısıyla özür dilediler ve kamuoyuna yaptıkları bir açıklamayla hatalarını düzelttiler. Büyükelçi onlara bir öneride bulundu ve şöyle dedi: "*Siz bağımsız bir kuruluşsunuz. Dünyadaki gücünüzü itibarınızdan alıyorsunuz. Böyle yanıltıcı haberler, raporlar yayınlarsanız bu önce sizin itibarınızı zedeler. Biz sizinle diyaloga açığız. Elinize Türkiye ile ilgili böyle bir iddia gelince bunu kamuoyuna aktarmadan, bize danışırsanız bu haberin doğruluk derecesini araştırıp size bildiririz.*" Af Örgütü yöneticileri bu öneriyi kabul ettiler ve Türk Büyükelçiliği ile dürüst bir işbirliğine girdiler. Ondan sonra Danimarka basınında Af Örgütüne atfen Türkiye ile ilgili haberler daha dikkatli bir üslupla yer aldı. Bu yanlış haberleri yayınlayarak kamuoyunu yanıltan *Politiken* gazetesi de daha sonra doğru bilgileri yayınlayarak bir dürüstlük örneği verdi. Aynı gazetede Türk mahkemelerinin hiçbir zaman Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni uygulamadığını yazan bir profesör de kendisine doğru bilgiler kanıtlarıyla gösterilince hatasını kabul etti ve bir düzeltme yayınladı.

Bu örneklerin de gösterdiği gibi insan hakları alanında bir ülkeyi eleştirenlerin tümünün kötü niyetli olduğunu düşünmek doğru değil. Ama aksi yönde örnekler de çok. Bir ülkeyi çağdaş uygarlık düzeyinin dışındaymış gibi göstererek, Avrupa Birliği gibi sadece demokratik ülkelerin girebilecekleri örgütlerin dışında tutmak isteyenlerin sık sık başvurdukları önlemlerden biri de o ülkedeki insan hakları ihlali iddialarını ön plana çıkartmak.

Bu gibi yaklaşımlar bu gibi iddialara maruz kalan devletlerin basınında ve kamuoyunda zaman zaman sert tepkilerle karşılaşıyorlar. Bazı yazarlar, büyük devletlerin, bir kısım ülkeyi insan hakları alanında sürekli olarak boy hedefi haline getirirken, çok sayıda

insanı baskıcı yöntemleri sonucunda öldüren bazı diktatörlüklere askeri yardım yapmakta sakınca görmediklerini ileri sürüyorlar.[222]

Uluslararası kuruluşlarda da bazen büyük ve demokratik ülkelerin insan haklarına ilişkin tutumları şaşırtıcı olabiliyor. Örneğin İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 13. maddesinde "İnsanların, kendi ülkeleri dahil, istedikleri ülkeyi terk etme hakkına" sahip oldukları belirtiliyor. Buna dayanarak insan hakları örgütleri yıllarca Yahudilerin yurtdışına göçüne izin vermeyerek bu maddeyi ihlal ettiğini ileri sürdükleri Sovyetler Birliği'ni haklı olarak eleştirdiler. Ama 13. maddenin devamı da var. Orada "kendi ülkesine dönme hakkından" söz ediliyor. İşin ilginç yanı şu ki, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 10 Aralık 1948 tarihinde İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ni kabul ettikten bir gün sonra başka bir karar alıyor: 194 sayılı bu kararda Filistinlilerin evlerine dönme hakkı kabul ediliyor. Bu mümkün olamazsa evlerine dönemeyen Filistinliler tazminat alacaklar. 1993 yılına kadar bu maddeye oy veren bazı devletler bu tarihten sonra oylarını değiştirdiler ve İsrail'le beraber 194 sayılı karara karşı oy kullanmaya başladılar. Artık Sovyetler Birliği yıkılmış, Yahudilerin Rusya'yı terk etmelerine engel çıkartan kalmamıştı. Ama Filistinliler henüz evlerine dönememişlerdi. Yani maddenin Filistinlilerin evlerine dönme hakkıyla ilgili son bölümü uygulanamıyordu.[223] Buna rağmen uluslararası siyaset bir kere daha insan haklarına öngelmişti. Siyaset daha önemliydi...

Uluslararası Çalışma Teşkilatı ILO'nun Sözleşmelerinin çoğu insan hakları açısından özel bir önem taşır. Çalışma hayatını düzenleyen bu yasalar işçilerin, özellikle kadın ve çocukların haklarını koruyucu hükümler içerir. Ancak ILO Sözleşmelerinin imza ve onay durumuna bakanlar, bazı ileri Batı ülkelerinin bu sözleşmeleri onaylamakta daha az gelişmiş bir kısım ülkelerin bile gerisinde kaldıklarını görürler. Çünkü o gelişmiş ülkelerin mevzuatı henüz ILO'nun Sözleşmelerinin tümünü kabul etmeye uygun değildir.

Uluslararası alanda insan hakları konusunu incelerken mesele-

222 Bu konudaki somut örnekler için bkz. Evans, s. 7, 29.

223 Evans, s. 30.

ye böyle geniş bir çerçevede bakmakta yarar var. Uluslararası sözleşmeleri, beyannameleri, ekonomik ve sosyal hakları bir tarafa bırakarak insan haklarını sadece belirli bazı kuruluşların, derneklerin veya yabancı siyaset adamlarının çizdikleri çerçeve içinde görmek yanıltıcı olur.

İnsan hakları alanında NGO'ların yanı sıra bazı devletlerin de birbirlerini eleştirdikleri görülüyor. Bazı devletler dünya ülkelerinin tümü için insan hakları raporu yayınlıyorlar. Ancak burada da ilginç bazı gözlemlerde bulunmak mümkün. Örneğin Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin insan hakları konusunda birbirlerini eleştirdiklerinin örneğine hemen hemen hiç rastlanmıyor. Oysa bu ülkelerdeki bazı insan hakları ihlalleri hakkında Uluslararası Af Örgütü gibi kuruluşların pek çok raporu var. Daha da önemlisi Avrupa Birliği üyesi ülkelerin birçoğu hakkında Avrupa İnsan Hakları Divanı'nda İnsan Hakları Sözleşmesi'nin ihlal edildiği iddiasıyla açılmış pek çok dava ve verilmiş kararlar var. Divanın son üç yılda baktığı davalarla ilgili veriler bu konuda ilginç bir tabloyu ortaya çıkartıyor.

Avrupa İnsan Hakları Divanındaki Davalar
(1.11.1998 – 31.12.2001)

Ülkeler	Başvurular	Hükümetlere Sunulan Dosyalar	Kabul Edilen Davalar	Dostane Çözüm
Almanya	5.005	61	24	2
Bulgaristan	1.470	37	6	1
Çek Cum.	1.235	31	11	1
Fransa	8.580	317	186	22
İngiltere	3.829	312	99	10
İspanya	1.124	432	17	1
İtalya	16.582	1.478	1.254	231
Polonya	9.789	172	46	3
Türkiye	2.448	861	479	69
Yunanistan	687	117	68	9

Kaynak: Avrupa İnsan Hakları Divanı

Yukarıdaki tablo dikkatle incelendiğinde Avrupa ülkelerindeki insan hakları ihlali iddiaları ile ilgili ipuçları veriyor. Bir kere bir ülke aleyhindeki iddiaların çokluğu tek başına o ülkenin yeterince demokratik olmadığını göstermiyor. İtalya aleyhindeki başvurular Türkiye'nin yedi misli, Fransa aleyhindekiler Türkiye'nin üç misli. İngiltere aleyhindekiler de Türkiye'den çok fazla. Bu başvuruların önemlice bir bölümü usullere uygun olmadığı için işleme konulmuyor. İşleme konulup da hükümetlerden bilgi istenenlerin sayısı başvuruların nispeten küçük bir bölümü. Bu kategoride de İtalya'da bilgi istemlerinin Türkiye'nin neredeyse iki misli olduğu görülüyor. Birçok halde başvuru sahibi ile ilgili hükümet uzlaşmaya varıyor, dostane çözüme gidiliyor. Burada da İtalya'nın rakamı Türkiye'nin üç katı. Hüküm verilen dosyalarda da Türkiye ilk sırada değil. Bütün bunlar Türkiye'de insan hakları sorunları yaşanmadığı anlamına gelmiyor. Türk devlet adamlarının da açıkladığı gibi, Türkiye'de bu alanda bazı sorunlar, yasalarda ve uygulamalarda bazı eksiklikler var. Bunların giderilmesine çalışılıyor. Avrupa İnsan Hakları Divanı'nın çalışmaları ile ilgili rakamlarda Türkiye'nin payının oldukça yüksek olduğu da görülüyor. Ama bu tabloya bakıldığında insan hakları alanında sorunu olan tek ülkenin Türkiye olmadığı da anlaşılıyor. 2002 yılının başında Divanın elinde olup karar bekleyen dosyaların sayısında Türkiye 3.142 ile ilk sırada geliyordu. Ama diğer Avrupa ülkelerine ait dosya sayısı da az değil: İtalya: 2.100, Fransa 1.570, Polonya 1.525. Özetle insan hakları alanında her şeyin mükemmel olduğu bir Avrupa'da tek sorunlu ülkenin Türkiye olduğunu, bu nedenle Türkiye'nin AB üyeliğinin geciktirilmesi gerektiğini düşünmek gerçeklere de sağduyuya da uygun olmaz.

Ne var ki, yalnız basında değil, Avrupa siyasi çevrelerinde de son yıllarda Türkiye'yi bu alanda boy hedefi haline getirmek âdet haline gelmişti. Türkiye'yi ziyaret eden bazı Batılı ülkelerin Dışişleri Bakanları resmi programın dışına çıkarak bazı insan hakları dernekleri temsilcileriyle buluşmayı âdet edinmişlerdi. Hapishanelerdeki bazı mahkûmları ziyaret etmek için ısrarla izin istiyorlardı. Resmi görüşmelerde sık sık insan hakları konuları dile getiriliyor, "dostlar açık konuşur" söyleminden yola çıkılarak Batı

basınında Türkiye ilgili olarak yer alan bazı insan hakları ihlali iddiaları hakkında Türk bakanlardan bilgi talep ediyorlardı. Bunlar arasında diplomatik inceliğe pek fazla dikkat etmeyip kendilerini bir başöğretmen gibi gören, Türkiye'ye öğüt vermeye çalışanlar da vardı. Onları dinleyenler, basına verdikleri beyanları okuyanlar, Türkiye hakkında Türk bakanlardan, devlet yetkililerinden daha bilgili oldukları, neredeyse Türk vatandaşlarına Türk siyaset adamlarından daha çok şefkat duydukları gibi bir izlenime kapılabilirlerdi. Oysa karşılarındaki Türk devlet adamlarından bazıları demokrasi uğruna yıllarca mücadele vermişler, hatta hapiste yatmayı göze almışlardı. 2000'li yılların başlarında görevde olan bütün Avrupa ülkelerinin liderleri arasında demokrasi uğruna hapis yatmış iki liderden biri Türkiye'deydi. Onların kimseden alacakları demokrasi dersi yoktu.

Peki eleştiride bulunan ülkeler insan haklarının iyileştirilmesi konusunda diğer ülkelerle işbirliği yapıyorlar mı? Her zaman değil. 1997 yılının Mart ayında, o zaman Türkiye Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı görevinde bulunan bu kitabın yazarı, Ankara'daki AB büyükelçilerini bir toplantıya çağırdı. Bu toplantıda Müsteşar şunları söyledi: *"Ülkelerinizin Türkiye'deki insan hakları konularıyla yakından ilgilendiğini görüyoruz. Zaman zaman bize oldukça sert eleştiriler yöneltiyorsunuz. Öyle anlaşılıyor ki, sizin ülkelerinizde insan hakları alanındaki uygulamalar daha ileri. Örneğin sanıkların sorgulanması gibi alanlarda herhalde insan haklarına en uygun teknikleri geliştirmiş olmalısınız. Aynı şekilde şiddete başvurulan, silahların kullanıldığı sokak gösterilerini insan haklarına en uygun biçimde kontrol altına alacak yöntemleri geliştirdiğiniz anlaşılıyor. Bu tecrübelerinizden, yöntemlerinizden bizi de yararlandırırsanız çok seviniriz. Size insan hakları alanında işbirliği teklif ediyoruz. İçişleri bakanlığımız polislerimizin eğitiminde sizlerle işbirliği yapmaktan büyük memnuniyet duyacaktır. Polis akademilerimizde uzmanlarınızın kurslar vermelerini de arzu ediyoruz. Sizinle insan hakları alanında her türlü işbirliğine hazırız."* Toplantıya katılan büyükelçiler beklemedikleri bu teklifi biraz şaşkınlıkla karşıladılar. Bazıları kendi ülkelerinde de toplum olaylarının sürdüğünü, o yüzden polis teşkilatlarının çok meşgul olduğunu bildirdiler. Bazıları Türkiye'nin

önerisini merkezlerine bildirip talimat isteyeceklerini söylediler. Aslında polis eğitimi konusunda Türkiye'nin bazı Batılı ülkelerle işbirliği vardı ama polisin insan hakları alanında eğitimi yeni bir konuydu. Sonunda bütün AB ülkeleri arasında sadece biri bu konuda Türkiye ile işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Düzenlenen bir program çerçevesinde o ülkenin uzmanları Türk Polis Akademisi'nde kurslar verdiler.

Yukarıdaki örneklerin de gösterdiği gibi bugün insan hakları konusu uluslararası ilişkilerde önemli bir rol oynuyor. Ancak bu konudaki yorum ve eleştirileri değerlendirirken bu eleştirilerin sağlam bilgilere dayanıp dayanmadığına, yorumların da tarafsız ve yapıcı bir anlayışla yapılıp yapılmadığına bakmak gerekiyor. Uluslararası ilişkilerde sorumluluk taşıyanların bu alandaki eleştiriler karşısında yılgınlığa düşmeden gerçekleri araştırmaları uygun olur. Eğer eleştiriler gerçekten sizin ülkenizdeki bir eksiklikten, yanlış bir uygulamadan kaynaklanıyorsa ilk iş bu yanlışı düzeltmek olmalıdır. Yanlışı savunmak sizin diğer alanlarda söyleyeceğiniz sözlerin de inandırıcılığını azaltır. Yapılan bir hatayı kabul etmek, bunu yapanlar hakkında gerekli soruşturmayı, gerekiyorsa adli işlemi yapmak bir ülkeyi küçültmez, büyütür. Ama haksız, ölçüsüz, abartılı, özellikle başka siyasal amaçlar için yapılmış eleştiriler karşısında suskun kalmak, gerekli cevapları vermekten kaçınmak da yanlış olur.

Marmara Üniversitesi'nin, Bremen'deki bir Türk-Alman kuruluşuyla birlikte 4 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da, Ticaret Odası binasında düzenlediği bir seminer bu konuda ilginç tartışmalara sahne oldu. Söz alan bazı Alman milletvekilleri ve gazetecileri genel ve abartmalı ifadelerle Türkiye'yi eleştirdiler ve Avrupa Birliği'nin bir değerler sistemi olduğunu, Türkiye'nin eğer AB'ye girmek istiyorsa bu değerlerler sistemini benimsemesi gerektiğini ifade ettiler. Türkiye'nin azınlıkların haklarına yeterince saygı göstermediğini, insan haklarını ihlal ettiğini, polisin işkenceye ve diğer insanlık dışı yollara başvurduğunu ileri sürdüler. Kürtlere ayırımcılık yapıldığını iddia ettiler. Türkiye'nin birçok bakımdan benzerlik taşıdığı Fransa'nın azınlık konusundaki yaklaşımını örnek alması gerektiğini belirttiler. Bu ve benzeri eleştirileri dinleyenler Türkiye'nin Avrupa Birliğinde yeri olmadığı izlenimine varabilirdi.

Seminere bir sunuş yapmak üzere katılan, bu kitabın yazarı olan Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi, bu eleştiriler karşısında şunları söyledi: "*Bu gibi seminerlerde Alman dostlarımızla birlikte olmak her zaman mutluluk vericidir. Almanlar 'dostlar açık konuşur' diyerek görüşlerini, eleştirilerini açıkça dile getirirler. Biz de şimdi bazı Alman politikacılarının ve gazetecilerin görüş ve eleştirilerini dinledik. Şimdi söz bizde. Lütfen bizim açık yüreklilikle söyleyeceklerimizi de siz aynı dikkatle dinleyin. Bir Türk gazetecisi bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olanlardan söz etmişti. Türkiye ile ilgili bazı eleştirileri dinlerken biz de yabancı dostlarımızın yeterince bilgi sahibi olmadan bazı fikirlere sahip olduklarını görüyoruz. Bu görüşler tekrarlana tekrarlana dünya kamuoyunda Türkiye hakkında çok olumsuz izlenimler yaratıyor. Türkiye dünyada her gün bu şekilde karalanmaya müstahak değildir. Avrupa Birliği'nin bir değerler sistemi olduğundan bahsettiniz. Bunu bize her gün yeniden hatırlatmanıza gerek yok. Eğer bu değerler sistemini benimsememiş olsaydık 1963 yılında Avrupa Topluluğu'na tam üyeliği hedefleyen bir Ortaklık Anlaşması'nı imzalamazdık. Polisin yaptığı kötü muamelelerden söz ettiniz. Eğer Türkiye'de bir kamu görevlisi bir sanığa yasadışı bir muamele yapmışsa bu suçtur ve bunu yapan hakkında soruşturma açılmakta, suçlu bulunursa mahkûm edilmektedir. Benzeri durumlar sizin ülkenizde de olmuyor mu? Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin sadece Türkiye değil, sizin ülkeleriniz aleyhinde de verdiği ihlal kararlarını biliyoruz. Türkiye ile ilgili iddialarımızın çoğunun kökeni Uluslararası Af Örgütü'nün raporlarıdır. Bu raporları biz de dikkatle okuyor ve gereğini yapıyoruz. Ama size sormak isterim: Aynı Af Örgütü'nün kendi ülkeniz hakkındaki 43 sayfalık raporunu okudunuz mu? O raporda Alman güvenlik kuvvetleri hakkındaki iddiaları gördünüz mü? Alman polisi aleyhine sadece Hamburg Parlamentosu'na kaç başvuru yapıldığını biliyor musunuz? Biz, başka ülkelerde de yanlışların yapıldığını söyleyerek kendi ülkemizdeki yanlışları mazur göstermeye, başka yanlışların arkasına saklanmaya çalışmıyoruz. Ama bu gibi konularda eleştiride bulunanların da insaflı olmaları gerekiyor. Çuvaldızı başkasına saplamadan önce iğneyi kendinize batırmanız gerekiyor. Biraz önce siyasi partilerin kapatılmaması gerektiğini söylediniz. Sizin Anayasa Mahkemeniz evvelce bazı parti-*

leri kapatmadı mı? Hâlâ aşırı sağcı, ırkçı siyasal kuruluşları kapatmıyor musunuz? Hiçbir düşüncenin yasaklanmaması gerektiğini söylediniz. Sizin ülkenizde böyle mi? Nazi görüşlerini içeren kitapların Almanya'da yayınlanması yasak değil mi? Demek ki, demokratik ülkelerde de bazı konularda, ulusal güvenlik çıkarları gerektirdiği zaman yasaklama yapılabilirmiş. Azınlık haklarından söz ediyorsunuz. Türkiye Lozan Antlaşması'yla ülkesinde Rum, Ermeni ve Musevi azınlıklarının bulunduğunu kabul etmiştir. Bunlara her türlü azınlık hakkını tanıyoruz. Ama siz, Lozan'da azınlık olarak kabul edilmemiş olanları da azınlık saymamızı istiyorsunuz. Peki kendi ülkenizde yaşayan, Alman vatandaşlığını almış, başka dinden ve kültürden, etnik kökenden gelenleri azınlık olarak kabul ediyor musunuz? Avrupa Konseyi'nin Azınlıkların Korunması Sözleşmesi'ne Almanya bir şerh koydu. Diyorsunuz ki, bir ülkede kimin azınlık olacağına o ülke kendisi karar verir. Almanya'da sadece Danimarka, Sorb, Frisian ve Roman azınlığı vardır. Gerisi azınlık değildir. Yani Alman vatandaşlığına geçmiş ve sayıları 600.000'e ulaşan Türkler azınlık değildir, Sırplar, İspanyollar, Yunanlılar, hatta Yahudiler azınlık değildir. Sizin görüşünüz bu. Ama Türkiye'de kimlerin azınlık olacağına da siz karar vermek istiyorsunuz. Böyle şey olur mu? Fransa'yı örnek alın diyorsunuz. Fransız Anayasası'na göre o ülkede azınlık olmadığını biliyor musunuz? Fransız Yüksek Mahkemesi'nin sırf 'Korsika halkından' söz ettiği için bir yasayı, 'Fransa'da sadece Fransız halkı vardır', diyerek iptal ettiğini biliyor musunuz? Bugün Avrupa Birliğine üye olan başka bir ülkede 1920'li yılların ortasına kadar varlığı kabul edilen, okulları olan, diğer azınlık hakları bulunan bir azınlığın, o tarihte hükümetin aldığı bir kararla azınlık olmaktan çıkartıldığını biliyor musunuz? O günden beri bu azınlıktan kimse söz etmiyor. Bu azınlık mensuplarına ne oldu? Buharlaştılar mı? Bu konuda sizler herhangi bir eleştiride bulundunuz mu? Bazı etnik gruplara daha fazla hak verilirse terörün önlenebileceğinden söz ediyorsunuz. Yani size göre Türkiye'de, bazı etnik grupların yeterince hakkı olmadığı için bir terör felaketi yaşandı. Peki İspanya'da yeterince demokrasi olmadığı için mi ETA *terörü devam ediyor? İngiltere Kuzey İrlanda'da demokrasiye saygı göstermediği için mi* IRA *terörü sürüyor? Almanya'da Neo-Naziler şiddet eylemlerine başvurmalarının*

sebebi yeterince demokrasi olmayışı mıdır? Değerli Alman dostlarımız, Avrupa'da liderleri demokrasi uğruna hapis yatmış iki ülke var: Türkiye ve Çek Cumhuriyeti. Bu liderlerin demokrasi ve insan hakları alanlarında başkalarından ders almaya, tavsiye almaya ihtiyaç duydukları kanısında mısınız?"

Türkiye'nin temsilcileri bu ve benzeri görüşleri dünyanın çeşitli ülkelerinde dile getiriyorlar. Ama Türkiye aleyhindeki iddialara geniş yer veren o ülkelerin basın ve yayın organları, Türkiye'nin görüşlerini, cevaplarını yeterince yansıtıyor mu? Bu soruya olumlu cevap vermek zor.

Diplomasi ve Basın

Basının Uluslararası İlişkilerdeki Rolü

Özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren kamuoyunun giderek artan ölçüde dış ilişkilerde etkili olduğu, devletlerin sık sık kamuoyunun eğilimlerine göre hareket ettikleri görülüyor. ABD ve İngiltere gibi ülkelerde kamuoyunun etkisi daha da önce hissedilmeye başlanmıştı. Lippmann gibi bazı yazarlar kamuoyunun eğiliminin çoğunlukla radikal çözümlerden, hatta savaştan yana olduğunu ileri sürüyorlar. Oysa aksi yönde örnekler de az değil. İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde silahlanmaya yeteri kadar kaynak ayırmamasının ve Hitler Almanyası'na karşı caydırıcı değil yatıştırıcı bir politika izlemesinin halkın savaşa karşı tutumundan kaynaklandığını düşünenler var. 1956 yılında İngiltere'nin Fransa ve İsrail'le birlikte kalkıştığı Süveyş harekâtının sonuçsuz kalmasında da kamuoyunun bu harekâtı pek benimsememiş olmasının etkisi büyük.

Eden'in iç ve dış kamuoyundan destek bulamayan Süveyş harekâtının başarısızlığı, daha sonraki Başbakan Macmillan döneminde İngiltere dış politikasının köklü biçimde değiştirilmesine yol açtı. İngiltere konvansiyonel askeri gücünde büyük indirimlere gitti, onun yerine nükleer gücünü geliştirmeye önem verdi, ama bir dünya devleti olma hedefinden uzunca bir süre vazgeçmedi. 1964 yılında verdiği bir demeçte, o zamanki Başbakan Harold Wilson, *"Biz bir dünya gücüyüz ve dünya çapında nüfuzumuz var. Bunu kaybedersek bir hiç oluruz,"* diyordu. Gene de daha sonraki yıllarda İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki, Malezya, Singapur, Gana, Sudan, Kıbrıs ve Nijerya'daki eski topraklarından çekildiği, F-111 uçakları gibi iddialı savunma projelerini iptal ettiği görüldü. 1969

yılında Başbakan Healey, *"İngiltere'nin artık bir dünya gücü olmaktan bir Avrupa gücü olmaya yöneldiğini"* söylüyordu. İngiliz kamuoyu da bu gerçeği yavaş yavaş kabul etti. Dünyanın gelişen şartları artık dünya savaşından önceki güç politikalarının uygulanmasını zorlaştırmıştı. Ekonomik nedenlerin yanı sıra demokratik ülkelerdeki kamuoyları da artık silahlı çatışmaya dayalı politikaları, çok nadir durumlar dışında, onaylamıyordu.[224]

Dünyada demokrasinin gelişmesine ve kamuoyunun güçlenmesine paralel olarak basının etkinliği de arttı. Gazetelerin ve televizyonların toplumun çok geniş bir bölümüne ulaşabilmesi medyanın bir siyaset aracı olarak önemini arttırdı. 1994 yılında yapılan bir araştırma ABD'de evlerin % 98'inde en az bir televizyon alıcısının bulunduğunu, kişi başına iki radyonun ve her 1.000 kişiye 255 gazetenin düştüğünü ortaya koyuyordu. Avrupa ülkelerinde de durum pek farklı değildi. İngiltere'de her üç kişiye bir televizyon, her kişiye bir radyo ve her 1.000 kişiye 388 gazete düşüyordu. Almanya'da da rakamlar buna yakındı.[225]

Evvelce daha çok kapalı kapılar ardında yürütülen dış politika konuları artık kamuoyunda açıkça tartışılıyor. Politikacılar çoğu zaman yabancı ülkeleri rahatsız edici kararlar aldıkları zaman bunu basının ve kamuoyunun baskısıyla açıklıyorlar. Bunda bir ölçüde gerçek payı var. Siyasi kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin, çeşitli baskı gruplarının basın yoluyla hükümetleri etkilemeye çalıştıkları öteden beri biliniyor. Ünlü yazar Walter Lippmann daha 1922 yılında yayınladığı bir kitapta basının kamuoyu üzerindeki etkisini dile getirmişti. Amerikalı bilim adamı Cohen'in 1963 yılında yayınladığı bir kitapta özellikle basının dış politika alanındaki rolü üzerinde duruluyor. Cohen, gazetecilerin bir yandan kamuoyunu uluslararası gelişmeler hakkında bilgilendirirken bir yandan da hükümetin dış politika kararlarını sorgulamak ve eleştirmek yoluyla dış politika süreci üzerinde etkili olduğunu belirtiyor.[226]

---

224 Kennedy, s. 373-375.
225 Malek, s. 181-183.
226 Malek, s. 5.

Bu eleştirilerin zaman zaman bir baskı boyutuna ulaştığı da görülüyor. Peki hükümetler her zaman bu baskılardan etkileniyorlar mı? Pek değil. 1980'li yılların başlarında Sovyetler Birliği'ni Avrupa'dan taktik nükleer silahlarını kaldırmaya ikna etmek için NATO ülkelerinin sarf ettikleri çabalar başarılı olamayınca NATO ülkeleri de Batı Avrupa'daki müttefiklerinin topraklarına aynı tipteki Pershing ve Cruise füzelerini konuşlandırmayı kararlaştırdı. Sovyet propaganda mekanizmasının da etkisiyle Batı Avrupa'daki bazı aşırı gruplar bu konuşlandırmaya karşı şiddetli tepki gösterdiler. Bu tepkiler zamanla toplumun çeşitli kesimlerine yayıldı. Almanya'daki Amerikan üslerine karşı şiddetin de kullanıldığı gösteriler yapıldı. Basında yer alan yazı ve yorumlarda bu füzelerin yerleştirilmesine şiddetle karşı çıkıldı, bunun yanlış bir karar olduğu söylendi ve bu yolla hükümetler üzerinde büyük baskı uygulanmaya çalışıldı. Ama hükümetler bu baskılara boyun eğmediler ve bu füzeleri yerleştirdiler. NATO ülkelerinin bu kararlı tavrını gören Sovyetler Birliği sonunda tutumunu yumuşattı ve taktik nükleer füzelerin NATO ve Varşova Paktı ülkelerinden karşılıklı olarak sökülmesi konusunda anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma Soğuk Savaş'ın sona ermesinin önemli aşamalarından biri oldu. Bu konudaki gelişmeler Batılı ülkelerin milli çıkarları gerektirdiği zaman basının baskısına karşı direnebildiklerinin en tipik örneklerinden birini oluşturuyor.

Meselenin bir de başka yönü var. Basında yaratılan eğilimlerin, görüşlerin, hatta bazen kampanya düzeyine varan yayınların altında bazı durumlarda hükümetlerin veya hükümetlere yakın çevrelerin etkilerini görmek mümkün. Basının hükümetleri yönlendirdiği ne kadar doğruysa, bazı ülkelerde zaman zaman basını da hükümetlerin etkilediği o kadar doğru. Basının özellikle dış politika konularındaki başlıca haber kaynağının hükümetler oluşu devletin bu alanda basını etkilemesini kolaylaştırıyor.

Büyük devletlerin başkanlarının, Başbakanlarının veya Dışişleri Bakanlarının yaptıkları basın toplantıları, verdikleri demeçler çoğu zaman dünya basınında, radyo ve televizyonlarda önemli haberler arasında veriliyor. Böylece o devletin resmi görüşleri dünya kamuoyuna yayılıyor. Bu şekilde devletler, basın vasıtasıyla geniş

kitlelere görüşlerini, politikalarını anlatmak olanağını buluyorlar. Dünyanın gündemini çoğu zaman bu gibi demeçler belirliyor. Dış politika ile ilgili demeçlerin azımsanmayacak bir bölümü hasım sayılan ülkelerin veya liderlerin eleştirisine yönelik. Bunun en son örneklerinden biri Başkan Bush'un 2002 yılının başında Kongre'de yaptığı "Ülkenin durumu" konuşması. Bu gibi demeçlerin kamuoyunun yönlendirilmesine katkıda bulunduğu açık.

Evvelce devlet başkanlarının basına bu kadar sık demeç vermeleri usulden değildi. Woodrow Wilson ve Franklin Roosevelt gibi ABD Başkanları, sadece kapalı kapılar arkasında yürüttükleri politikalarda başarılı olamadıkları zaman doğrudan doğruya basına demeç vererek kamuoyunun desteğini almaya çalışırlardı. Oysa şimdi Amerikan başkanlarının hemen hemen her hafta, hatta bazen daha sık kamuoyunun karşısına çıktıkları görülüyor.[227] Avrupalı devlet adamları da oldukça sık basın toplantıları yapıyorlar. ABD'de dışişleri ve savunma bakanlıklarının her gün öğle saatlerinde bir basın brifingi düzenlemeleri 1944 yılından beri gelenek haline geldi. Bu gibi basın açıklamalarında amaç doğal olarak basını bilgilendirmenin yanı sıra kamuoyunu belirli görüşler doğrultusunda etkilemek.

Basınla devlet adamları arasındaki ilişkilerin ölçüsü de önemli. Gazeteciler bir yandan mesleklerinin gerektirdiği tarafsızlık kuralına uymak, bir yandan da devlet adamlarıyla mesleklerinin gerektirdiği ilişkileri sürdürmek zorundalar. Önemli devlet adamlarından mülakat alabilmek bir gazetecinin mesleki başarısı açısından önemli. Bu gibi demeçlerin çoğu zaman olumlu yazılar yazan ve eleştirilerinde makul sınırların içinde kalan basın mensuplarına verildiği biliniyor. Özetle kendi alanlarında başarılı olabilmek için devlet adamlarının basına, basının da devlet adamlarına ihtiyacı var. Bu nedenle basın artık birçok ülkede hükümetin ve parlamentonun çalışmalarının bir parçası sayılıyor.[228] Tabii basın özgürlüğü içinde bütün gazetecilerin, hükümetlerin veya parlamentonun işi-

---

227 Cook, Timothy E, *Governing with News*,The University of Chicago Press, Chicago, 1998 s. 135.

228 Cook, s. 141.

ni kolaylaştırıcı tarzda çalıştıklarını söylemek mümkün değil. Aksi yöndeki örnekler daha çok.

Bazı durumlarda haberlerin basından saklanması, belirli konularda basının görüşme taleplerinin kabul edilmemesi arzu edilmeyen haberlerin yayınlanmasını bir süre için de olsa önleyebiliyor. Bu gibi yöntemlerle basının hiç değilse bazı kritik dönemlerde hükümetleri rahatsız etmeyecek yönde yayın yapması sağlanabiliyor. Amerikan basınının 1950 ile 1956 yılları arasında Güneydoğu Asya'daki gelişmeleri yansıtış biçimi konusunda yapılan bir araştırma, o tarihlerdeki yayınların büyük ölçüde yönlendirildiğini ve Amerikan hükümetinin politikası doğrultusunda olduğunu ortaya koydu.[229] Özellikle o tarihlerde gazetecilerin çeşitli ülkelerin özellikleri ve o ülkelerdeki gelişmeler hakkında yeterli düzeyde ön bilgi sahibi olmamaları, sadece bir olay olduğunda o ülkeyle ilgilenmeleri, muhabir göndermeleri, çoğu zaman resmi makamlar tarafından verilen bilgileri olduğu gibi kamuoyuna aktarmaları sonucunu doğuruyordu. Ayrıca kendi ülkelerinin güvenlik çıkarlarının neyi gerektirdiği kendilerine anlatıldığında da gazetecilerin çoğunun bundan etkilendiği görülüyordu.

Özellikle dış politika konularında gazetecilerin hükümetle âdeta birlikte çalışmaları basına "hükümetin dördüncü kolu", hatta "gölge hükümet" sıfatlarının yakıştırılmasına yol açmıştı. Amerika'da geçerli kanaat, basının dış politikanın oluşturulmasından çok uygulanmasında, halka açıklanmasında etkili rol oynadığı yolunda. Gerçekten, basının hükümetlerin temel politika tercihlerini, hiç değilse başlangıç dönemlerinde, güçlü biçimde desteklediği görülüyor. Bunun örnekleri arasında İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne ve Çin'e karşı izlediği politikalar sayılabilir. Amerikan'ın Çin Hindi politikası ve Vietnam Savaşı'nın ilk dönemleri de Amerikan basını tarafından güçlü biçimde desteklenmişti. Soğuk Savaş döneminde hükümetin izlediği yaklaşımlar, Küba ve Şili'ye yönelik politikalar, İran'a karşı izlenen tutum da basının desteklediği yaklaşımlar arasındaydı.[230]

---

229 Malek, s. 11.

230 Malek, s. 31-32.

Basını belirli fikirler, eğilimler doğrultusunda etkilemeye çalışmak yeni bir olay değil. Amerika'da, İngiliz sömürge idaresi zamanında basın üzerinde yönetimin büyük ölçüde denetimi vardı. Kuzey Amerika'da 1704 yılında düzenli olarak yayın hayatına başlayan ilk gazetelerden biri olan *Boston News Letter*'in başlığında "Hükümet tarafından yayınlanmaktadır" ibaresi yer alıyordu. Ondan önce gene Boston'da 1690 yılında neşredilen *Public Occurences* isimli gazete ise sadece bir sayı yayınlanabilmiş, hükümetin onayı olmadan yayın hayatına atıldığı için hemen kapatılmıştı. 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılın başlarında Kuzey Amerika'da geçerli olan yasalar, hükümeti küçük düşürücü yayınlar yapan gazetecilerin ve yayınevi sahiplerinin tutuklanıp cezalandırılmasını öngörüyordu.

Bunlar Amerika'nın bağımsızlığından önceki döneme ait bazı özellikler sayılabilir. Peki bağımsızlıktan sonra ne oldu? Modern zamanların ilk demokrasisi olarak kabul edilen Amerika Birleşik Devletleri'nde 1788 yılında İnsan ve Vatandaş hakları bildirisinin kabul edilip bağımsızlığa kavuşulduktan sonraki dönemde basın özgürlüğüne inanan bazı başkanlar iktidara geldi. Bunlardan biri de Thomas Jefferson'du. Jefferson, *"Bir seçim yapmak zorunda kalsam demokratik hükümet yerine özgür basını seçerim,"* demişti. Ancak, basın özgürlüğüne bu kadar bağlı olan Jefferson bile gazetelerde yer alan yanlış ve yanıltıcı haberlerden yakınıyor ve, *"Artık gazetelerde yer alan hiçbir habere inanılmıyor,"* diyordu.[231]

Gerçekte, ABD'nin bağımsızlığından sonra basın uzunca süre bazı siyasi grupların ve partilerin etki alanında kaldı. Basın, cumhuriyetin ilk yıllarında siyasi partiler ve bazı kuruluşlar tarafından finanse ediliyordu. Gazeteler hükümetin himayesinde yayınlanıyordu. Hükümeti rahatsız edici yayınlar cezalandırılıyor, bu gibi haberleri veren gazetecilere hükümetin haber kaynakları kapatılıyordu. Bu gazetelerin abonmanları ve ilanları kesiliyordu. Gazetelerin çoğu partilerin sözcüsü konumundaydı. Hükümeti destekleyen gazetelerin matbaalarıyla, devletin resmi neşriyatının yayınlanması için kontratlar yapılıyor, bu yayınevi sahiplerine krediler veriliyor-

231 Snyder, s. 65.

du. Bu kredilerin bir bölümünün geri ödenmediği de sık sık görülüyordu. Gazetelerin dağıtımı için de kolaylıklar sağlanıyor, bunlara ucuz posta tarifeleri uygulanıyordu.[232]

Aynı partileri destekleyen gazeteler arasında gözle görünür bir dayanışma vardı. Bunlar birbirlerinin reklamını yapıyor, birinde yayınlanan bir görüş öbürlerince de destekleniyordu. Bu, özellikle Cumhuriyetçi Partiyi destekleyen yayın organlarında görülüyordu. Başkan seçimlerinde de parti yanlısı gazeteler önemli rol oynuyordu. Örneğin 1828 seçimlerinde başkan adaylarından Andrew Jackson kendi lehinde yayın yapan gazetelerden geniş ölçüde yararlanmıştı. Çok sayıda editör 1829'da iktidara gelen Jackson tarafından önemli görevlere atandılar. Bazı gazetelerin genel yayın müdürleri aynı zamanda partilerin yönetim kurullarına üyeydi ve parti adına kampanyalara katılıyor, demeçler veriyorlardı. Seçilen başkanlardan bazıları kendilerini destekleyen yayınevi sahiplerine önemli miktarda resmi yayın ihaleleri veriyorlardı. Muhalefet yapan gazetecileri ise çoğu zaman cezalandırılma tehlikesi bekliyordu. 1798 yılında kabul edilen bir yasa "Hükümete, Kongreye ve Başkana yönelik, yanlış, skandal yaratıcı veya kötü niyetli yazılar yazılmasını ve bunların yayınlanmasını" suç haline getirmişti. Olumsuz yayın yapan gazetecilerin Meclis'te basına ayrılan bölüme girmelerine de izin verilmiyordu. 1830'lara kadar politikacılar basını tam olarak denetim altına alamamışlarsa da basındaki "aşırılıkları" önleyebilecek yöntemler geliştirmişlerdi. Ancak daha sonraki yıllarda bu önlemler giderek etkisini kaybetti. 1860 yılından itibaren hükümetin resmi yayınları basacak bir devlet yayınevi kurması gazete sahiplerine resmi neşriyatın basımı işini vermeyi zorlaştırdı.

19. yüzyılın sonlarında partilerden ve siyasi kuruluşlardan parasal destek alarak yayın yapan gazeteler azaldı. Gene de 1851 tarihli bir yasayla sağlanan yerel gazetelerin postayla bedava dağıtımı gibi bazı mali kolaylıklar, değişik biçimlerde devam etti. Hükümetin gazetelerin ucuza taşınması için posta idaresine verdiği mali destek 1993 yılına kadar sürdü. Bu gibi maddi katkıların yönetime, basın

232 Cook, s. 21-27.

üzerinde, dolaylı yoldan da olsa, etkide bulunma olanağı yarattığı kuşkusuz. Gazetelerin mali bağımsızlık kazanmaları basın üzerinde politikacıların etkisini azalttı. Ancak bu defa da gazetelerin finansman için ihtiyaç duydukları reklamcıların ve onları besleyen özel sektör firmalarının basın üzerinde etkilerinin arttığı görüldü.[233]

İngiltere'de basın 18. ve 19. yüzyıllarda daha çok orta sınıfın görüşlerini yansıtıyordu. Genelde İngiltere'nin sömürge siyasetini destekleyen bir yaklaşım basına hâkimdi. 18. yüzyılın başlarında basın İngiliz Gizli Servislerinin özel bir fonu tarafından maddi açıdan destekleniyordu. Bu fonun kullanımı parlamentonun denetimine tâbi değildi. Zengin özel firmaların sahipleri de basını parasal yönden destekliyordu. Aslında İngiliz basınında sansür yoktu ama 1702 tarihli bir yasa gazeteleri kendi kendilerini sansür etmek zorunda bırakıyordu. 18. yüzyılın sonlarına doğru gazetelerin çoğalması, reklam gelirlerinin artması basının devlete mali bağımlılığını azalttı, bu da gazetelerin denetimini zorlaştırdı. 1830 yılında *London Times* gazetesinde yayınlanan bir yazıda hükümetin mali desteğinden yararlandıkları için bazı gazetelerin muhalefetin görüşlerine yeterince yer veremediğinden yakınılmakta, bütün görüşleri tarafsızca yayınlayabilecek güce sahip bir gazetenin diğerlerinden çok daha fazla satış yapabileceği belirtilmekteydi.

Fransa'da basının güçlenmesi 1789 tarihindeki Fransız İhtilali'nden sonra oldu. İhtilali izleyen üç yıl içinde sadece Paris'te gazete sayısı 60'tan 500'ün üzerine çıktı. Bunların toplam tirajı 300.000'e ulaşıyordu. O tarihlerde Fransa'da halkın yarısının okuma yazma bilmediği hatırlanacak olursa bunun büyük bir rakam olduğu anlaşılacaktır. Gazeteciler Fransız İhtilali'nde ön planda rol oynamışlardı. Ama o tarihlerdeki gazetecilerin bir kısmının farklı özellikleri vardı. Bunlardan biri de Jacques-Pierre Brissot idi. Brissot 1780'li yıllarda polisin istihbarat elemanlarından biriydi. Daha sonra bir gazetenin kontrolünü ele geçirdi ve buradan sağladığı güçle Kral karşıtı Jironden Partisi'nin Başkanı oldu. O tarihlerde Paris basınında milliyetçi düşünceler ağırlıktaydı. Savaş karşıtlığına pek rastlanmıyordu.

---

233 Cook, s. 33, 43.

Basın kampanyalarının etkisiyle Jirondenlerin karşısındaki Jakoben Partisi de savaş yanlısı bir tavır içine girdi. Fransa'nın Avusturya'ya karşı savaş ilanına tek bir gazete bile karşı çıkmamıştı. Oysa, Fransız İhtilali'nin Anayasası savaşı yasaklıyordu.[234]

İhtilalin ilk yıllarında Fransa'da objektif ve bağımsız bir basının varlığından söz etmek mümkün değil. Savaş yanlısı milliyetçi bir elit, kamuoyunu tümüyle etki altına almış bulunuyordu ve bunu dengeleyebilecek bir basın mevcut değildi. O tarihlerde İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da, basın devlet fonlarından gizlice desteklenıyor ve dolayısıyla devlet tarafından yönlendiriliyordu. Jironden Partisi'nin yandaşı olan gazeteler içişleri bakanlığı tarafından finanse ediliyordu.

XVI. Louis'nin tahttan indirilmesi büyük ölçüde basındaki radikal bir kesimin etkisiyle oldu. Fransız ihtilali'nin Cumhuriyet ve nispi özgürlük ortamı 14 yıl yaşayabildi. O dönemde bile görüldüğü gibi, devlet fonlarıyla desteklenen basında aşırı milliyetçilerin etkinliği göze çarpıyordu. Devlet yönetimini devralan ve otoriter bir yönetim kuran Napoleon basın özgürlüğünü ortadan kaldırdı. 13'ü hariç Paris'te yayınlanan bütün gazeteleri kapattı. Geride kalanlar üzerinde de tam bir denetim kurdu.[235]

Basını ve kamuoyunu etkileyici yöntemler Almanya'da Bismark zamanında da kullanılmıştı. Seçim kampanyalarında kendi yandaşı gazetelerden yararlanan Bismark, rakip saydığı sosyalistleri ve Katolikleri "İmparatorluğun düşmanı" olmakla suçluyor ve çeşitli propaganda yöntemleriyle halkın desteğini sağlamaya çalışıyordu.

Yukarıdaki örneklerden de görüleceği gibi o dönemlerde basın daha çok hükümetin sözcüsü görevini görüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda da durum farklı değildi. Gerçekten 1832 yılında yayınlanan ilk gazete bir "resmi gazete" niteliği taşıyordu. İlk sayısındaki başmakalede bu gazetenin işlevinin evvelce Osmanlı tarihçilerinin yaptığı gibi "olayların gerçek niteliği ve hükümetin faaliyetleri ve kararları hakkında bilgi vermek" olduğu belirtiliyordu. Böylece "yanlış anlamalar giderilecek ve bilgisizlikten kaynakla-

234 Snyder, s. 157.
235 Snyder, s. 165-168.

nan eleştiriler önlenebilecekti". Aslında bu tarihten birkaç yıl önce, 1824 yılında İzmir'de aylık bir gazete yayınlanmaya başlanmıştı. Fransızca yayınlanan bu gazetenin hedef aldığı okuyucu kitlesi İzmir'deki yabancılardı. Gazete ülkede ve dünyada cereyan eden olaylar hakkında bilgi veriyordu. Ama kısa bir süre sonra Türkiye'de böyle bir gazetenin yayınlanması bazı yabancı ülkelerin tepkisini çekti. Çünkü bu gazete Yunan isyancılarına karşı Osmanlı Devleti'nin görüşlerini savunan yazılar yayınlamaya başlamıştı. Bu yayınlardan rahatsız olan Rusya, gazetenin kapatılmasını istedi. Tarihçi Lütfi Efendi'nin bildirdiğine göre İstanbul'daki Rus Büyükelçisi bu gazete hakkında şunları söylemişti: *"Gerçekten İngiltere ve Fransa'da gazeteciler düşüncelerini özgürce açıklayabiliyorlar. Hatta kralların bile eleştirebiliyorlar. Ama geçmişte bu gazeteciler yüzünden Fransa ile İngiltere arasında savaşlar çıktı. Allaha şükür Osmanlı Devleti'nde böyle şeyler olmuyor. Ancak kısa bir süre önce İzmir'de bir şahıs bir gazete yayınlamaya başlamış. Onun bu girişimi engellenmelidir".*[236] Yani bazı yabancı devletler Osmanlı İmparatorluğu'nda yayınlanan bir gazetede Osmanlı Devleti'nin görüşlerinin savunulmasına tahammül edemiyorlar ve bu gazetenin kapatılmasını istiyorlardı.

Daha yakın tarihlerde de çeşitli ülkelerde basını yönlendirerek kamuoyunu etkileme gayretlerinin örnekleri var. Bazı politikacılar basını siyasi mücadelelerinin bir aracı olarak görüyorlardı. 1912-1913 tarihlerindeki Balkan Savaşlarının sebepleri üzerinde bir inceleme yapan Carnegie Komisyonu, bu savaşların başlıca nedeninin "Balkan ülkeleri basınının aşırı milliyetçi yayınları olduğu" sonucuna vardı. Daha sonra Sovyet liderleri arasında yer alacak olan Leon Trotsky o tarihlerde Balkanlar'da savaş muhabirliği yapıyordu. Trotsky, gazetesine gönderdiği bir yorumda *"İster Avusturya'ya, ister Bulgaristan, Türkiye veya Avrupa ülkelerine karşı olsun, savaş kışkırtıcılığının Belgrat'taki 'tarafsız' basının ortak siyasi tavrı"* olduğunu yazıyordu.[237] Öyle anlaşılıyor ki, o yıl-

---

236 Lewis, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe*, Phoenix Press, London, 1982, s. 304-305.

237 Snyder, s. 179.

larda Belgrat'daki bazı siyasi çevreler basını kendi doğrultularında yönlendiriyorlardı.

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sırasında işgalci ülkeler basın yoluyla Türk halkını etkilemek için çok çaba gösterdiler. Bazı Türk gazetecilerini etkilemeyi de başardılar. Bugün bile "mütareke dönemi basını" deyimi o günlerin acı hatıralarını anmak için kullanılıyor. İşgal kuvvetleri bu çabalarını Anadolu'da da sürdürmek istemişlerdi. Atatürk, Büyük Nutku'nda Anadolu halkını aldatmak için yabancıların Adana'da *Ferda* adında bir gazete yayınladıklarını, kendilerinin bu gazetenin Anadolu içerlerine sokulmasını yasakladıklarını bildiriyor. Yani o tarihlerde Kurtuluş Savaşı'nın yanı sıra bir de medya savaşı veriliyordu. Atatürk Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmalarla hem bu zararlı propagandalarla mücadele ediyor hem de milletin kendine güven kazanmasını sağlamaya çalışıyordu. Örneğin 4 Mart 1922 günü yaptığı konuşmada, "*Kurtuluş için, bağımsızlık için eninde sonunda bütün varlığımızla vuruşarak düşmanı yenmekten başka çaremiz yoktur. Sinir bozucu, ulusun ve ordunun maneviyatını sarsıcı sözlerden sakınılmalıdır. Bu tür sözler ancak düşmanın işine yarar. Kendimize güveneceğiz. Savaşı kaybedeceğiz düşüncesi bizi aşağılık duygusuna götürür. 'Biz adam olmayız' düşüncesinin sonu başkalarına tutsak olmaktır...Baylar, içimize dek sokulan arabozucuların karamsarlık ve umutsuzluk veren sözlerini keselim. Bunlara kulak vermeyelim,*"[238] diyordu. Cumhuriyet tarihi boyunca bazı yabancı çevrelerin Türk halkının özgüvenini zedelemek için yaptıkları propagandalara karşı Türk hükümetleri daima dikkatli olmuş ve Türk diplomatları da Atatürk'ün bu sözlerini hep hatırlamışlardır.

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda basının bir siyasal güç olarak önemi bütün dünyada çok iyi anlaşılmıştı. Hükümetler, çeşitli kuruluşlar, hatta büyük özel firmalar basını ve kamuoyunu kendi görüşleri ve çıkarları istikametinde yönlendirmek için özel basın büroları kurdular, kamuoyu oluşturma danışmanları görevlendirdiler. Amerika'da Başkan Theodore Roosevelt, Beyaz Saray'da basın için özel bir çalışma yeri tahsis eden ilk Başkandır.

---

238 Atatürk, s. 96.

Ama onun görüşüne göre gazeteci yönetimin elemanlarından biriydi. Roosevelt 1910 yılında verdiği bir demeçte "... *Yayıncılar, editörler ve muhabirler, aynen kamu görevlileri gibi hükümetin hizmetindeki insanlardır,*" diyordu. Roosevelt sadece yazılarını beğendiği bir grup gazeteci ile görüşüyor, diğerlerini kabul etmiyordu.[239] Öyle anlaşılıyor ki, o zamanlar basın özgürlüğü kavramı bugünkünden farklı biçimde düşünülüyordu.

Savaştan sonra radyonun ve daha sonra televizyonun ortaya çıkması hükümetlerin basın yayın politikasını da etkiledi. Amerika'da yazılı basına karşı bu yıllarda nispeten liberal davranan yönetim radyo ve televizyon aracılığıyla yapılacak yayınlar için daha kısıtlayıcı kurallar koymuştu. Bu yayınları düzenlemek için 1927 yılında Federal Radyo Komisyonu, 1934 yılında da Federal İletişim Komisyonu kuruldu. Aynı yıl bir de İletişim Yasası çıkartıldı. Bu kurulların yaptığı düzenlemelerde "kamu yararı" ölçüsü ön planda dikkate alınıyordu.

Basını etkilemenin yollarından biri de gazetelere bazı kolaylıklar sağlamaktı. 1939 yılında ABD Kongresi basını mali açıdan, dolaylı biçimde de olsa destekleyecek bazı kararları kabul etti. Örneğin gazeteler asgari ücret, fazla mesai, sosyal güvenlik, çocukların çalışma yasağı gibi alanlardaki yasaların kısıtlayıcı hükümlerine tâbi olmayacaklardı. Ayrıca bazı vergi kolaylıkları da getirildi. Bu gibi mali kolaylıkların devletin basın üzerindeki etkinliğini arttırıcı etkiler yaptığını düşünmek zor değil.

İkinci Dünya Savaşı'nda da basından yararlanma veya basını etki altına alma amacına yönelik bazı uygulamalara başvurulduğu görüldü. Amerikan Kongresi 29 Haziran 1940 tarihinde "Yabancılar Kayıt Yasası" isimli bir kanunu kabul etti. Bu yasa ABD'de Hükümetin devrilmesini öneren görüşlerin kamuoyuna açıklanmasını yasaklıyordu. Bu yasa çerçevesinde çok sayıda aydın, yazar ve özellikle Hollywood'daki senaryo yazarları ve film yapımcıları kovuşturmaya uğradı. Bunlardan biri de Bertolt Brecht'ti. Brecht ABD'yi terk ederek Almanya'ya gitmek zorunda kaldı. Diğer bazı aydınlar altı ayla 12 ay arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldı.

---

239 Cook, s. 48.

Amerika, diğer ülkeler gibi, savaşa giden yıllarda ve savaş sırasında halkın moralini ve savaşa desteğini zedeleyebilecek yayınlar yapılmasını istemiyordu. Ulusal çıkarlar basın özgürlüğünün önünde geliyordu.

Savaştan sonra basın ve kamuoyu üzerinde yapılan baskıların en önemlisi Senatör McCarthy'nin adıyla hatırlanan solculara ve aydınlara yönelik yıldırma hareketiydi. 1950 yılında yıkıcı faaliyette bulundukları iddia edilen yazar, film yapımcısı gibi aydınlardan oluşan 151 kişilik bir liste hazırlandı. Daha sonra genişletilerek 320 kişiye çıkartılan bu listede yer alan yazar ve sanatçılar arasında Leonard Bernstein, Charlie Chaplin, Aaron Copland, Arthur Miller, Orson Welles gibi ünlüler de vardı. Amerikan Komünist Partisi mensuplarından da yargılanıp cezaya çarptırılanlar oldu. Senatör McCarthy daha ileri giderek ABD dışişleri bakanlığında çalışan 250 kişinin Komünist Partisi'ne mensup olduklarını iddia etti. McCarthy Senato'da Hükümet Operasyonlar Komitesi'nin başkanlığına getirilmişti. Bu görevde kaldığı sürede çok sayıda kamu görevlisinin işten uzaklaştırılmasına yol açan katı bir tutum izledi. Hiç kimse McCarthy'cilik akımına karşı çıkmaya cesaret edemiyordu. *Boston Post* gazetesi, "McCarthy'ye karşı çıkmak intiharla eş anlama gelir," diyordu.

Basın büyük bir baskı altına alınmıştı. Amerikan karşıtı düşünceler içerdiği iddia edilen 30.000 kitap kütüphanelerden kaldırıldı. 1953 yılının sonlarında McCarthy orduya da el attı. Üst düzeydeki subayları komünist yandaşlığıyla suçlamaya başladı. Bu bardağı taşıran damla oldu. Nihayet Başkan Eisenhower'in talimatıyla Başkan Yardımcısı Richard Nixon, McCarthy'ye karşı şiddetli bir kampanya başlattı. Eisenhower ve Nixon'un müdahalelerinden sonra Amerikan basını da McCarthy'yi eleştirmeye başladı. McCarthy Senato Komitesi'ndeki başkanlık görevini kaybetti ve daha sonra Amerikan toplumundaki etkisi de azaldı. 1950'li yılların başında Amerika'daki McCarthy'cilik cereyanları ABD'nin bazı müttefiklerini de etkiledi. Soğuk Savaş'ın başlarındaki Sovyet endişesinin de etkisiyle o ülkelerde de aydınlara, özellikle sosyalist düşünceyi savunanlara karşı baskılar uygulandı.

Alman Anayasa Mahkemesi'nin o yıllarda Komünist Partiyi ka-

patma kararı verdiği hatırlanmalı. O yıllar Batı ülkeleri ile Sovyetler Birliği arasında ideolojik savaşa paralel olarak bir medya savaşının da yaşandığı yıllardı. Sovyet medyaları sürekli olarak Amerika'yı ahlaki açıdan çöküntü içinde bir ülke gibi tanıtan filmler gösteriyor, yayınlar yapıyordu. Amerikan ABC televizyonu da 1987 yılında 40 milyon dolar harcayarak "Amerika" isimli bir seri hazırlatmıştı. Bu filmlerde hayali bir Sovyet işgalinden sonra Amerika'nın düştüğü durum anlatılarak Sovyet sistemi eleştiriliyordu.[240]

Gerek savaş koşullarında, gerek savaştan sonra Sovyetler Birliği'nin basını yurtiçinde tamamen devlet tekeline alan politikaları biliniyor. Sovyetler dünya kamuoyunu kendi yönlerinde etkilemek için Batı ülkelerindeki Komünist Partilerinden ve onların yandaşı kuruluşlardan da büyük ölçüde yararlanmışlardı. Fransa'daki Komünist Partisi'nin yayın organı *l'Humanité* gibi gazeteler sürekli olarak Sovyet tezlerini destekleyen yayınlar yapıyorlardı. Batı ülkeleri de Rusça ve Doğu Avrupa dillerinde yayın yapan Radio Liberty ve Radio Free Europe gibi radyo istasyonları aracılığı ile Doğu Bloku ülkelerinin kamuoyunu etkilemeye çalışıyorlardı. Bu radyo istasyonları yaklaşık 40 yıl boyunca komünizmi eleştirici, Batı ülkelerindeki demokratik devlet düzenini övücü yayınlar yaptılar. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ABD Kongresi bu radyolara yaptığı katkıyı büyük ölçüde kıstı. Radyoların merkezi Münih'ten Prag'a taşındı ve yayınlarının kapsamı daraltıldı, içeriği günün koşullarına göre değiştirildi. Ancak Radio Free Asia isimli benzeri bir radyo 1994 yılının Ocak ayında, bu defa Çin'e yönelik yayın yapmak üzere kuruldu.[241] Bu medya savaşı sırasında Doğu Almanya'dan yayın yapan Sovyet güdümündeki "Bizim Radyo" da Türkçe neşriyatı ile Türk kamuoyunu Sovyet görüşleri yönünde etkilemeye çalışıyordu.

Batı ülkelerinde basın, radyo ve televizyonlar genelde daha dikkatli yöntemlerle yönlendirilmeye çalışılıyor, açıkça basın özgürlüğüne aykırı düşecek davranışlardan kaçınılmaya gayret ediliyordu. Bu konuda en dikkatli hareket eden ülkelerden biri de İngiltere idi.

---

240 Malek, s. 48.

241 Malek, s. 50.

Savaşın sonunda BBC dünyanın en büyük yayın kuruluşu olmuştu. Savaş bittiğine göre bu kadar çok dilde dünyanın her tarafına yayın yapmaya hâlâ gerek var mıydı? İngiliz hükümeti 1946 yılında bu soruya olumlu yanıt verdi. İngiliz hükümetinin kabul ettiği politika belgesinde şöyle deniliyordu: *"Ulusal menfaatlerimizin gereği olarak ve İngiltere'nin yurtdışındaki etkinliğinin ve prestijinin korunması için BBC'nin dış yayınlarının sürdürülmesi şarttır."* İngiltere BBC'nin dış yayınlarının sürdürülmesinin İngiltere'nin menfaatleri ve etkinliğinin korunmasının bir vasıtası olarak değerlendiriyordu. Gene de, Soğuk Savaş yıllarında BBC kendini bir propaganda kuruluşu gibi göstermedi. Haberleri nispeten tarafsız biçimde vermeye ve çeşitli görüşleri yansıtmaya özen gösterdi. Bu nedenle dünyada saygınlık kazandı. Bununla birlikte BBC'nin 1946 yılında İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile bir anlaşma yaptığı unutulmamalı.

Bir de daha somut siyasal hedeflere yönelik yayın yapan radyolar var. Bunlardan biri 1984 yılından bu yana Küba'ya yönelik olarak Florida'dan yayın yapan Radio Marti. Televizyon yayıncılığında da benzeri örnekler var. Worldnet çeşitli dillerde ABD'nin görüşlerini yansıtan bir kanal. Deutsche Welle de Almanya'nın birçok dilde yayın yapan resmi televizyonu niteliğinde. Türkiye'de de TRT aynı işlevi görüyor. Bu yayınları izleyenler o ülkelerin resmi tutumları konusunda bilgi ediniyorlar.

Otosansür

Gazetecilerin en önemli görevlerinden biri "o günün en önemli haberini" seçmektir. Gazeteler ve diğer medya kuruluşları hangi olayın haber değeri taşıdığına doğal olarak kendileri karar veriyorlar. Burada her gün çeşitli kanallardan gelen haberler ve yorumlar arasında bir tercih yapmak zorundalar. Bu tercih neye göre, hangi ilkelere veya kriterlere göre yapılıyor?

Bu tercihin her zaman gazetecilik mesleğinin gerektirdiği objektif ölçülere göre yapıldığını ileri sürmek zor. Örneğin *New York Times* muhabiri Raymond Bonner'in 1981 yılında El Salvador'un El Mozote köyünde hükümet birliklerinin açtığı ateş sonucunda 700'den fazla insanın öldüğü yolunda yayınladığı haber resmi çevreler ve bazı gazeteler tarafında tepkiyle karşılanmış, bu habe-

rin tamamen gerçekdışı olduğu, Bonner'in ideolojik nedenlerle El Salvador'un Batı yanlısı hükümetini eleştirmek için bu haberi yazdığı ileri sürülmüştü. Bonner ve onunla birlikte o köyü ziyaret eden *Washington Post* muhabiri, bu haber yüzünden, kendi gazetelerinde bile eleştiriye uğradılar, haberlerinin doğruluğuna kimse inanmadı. Ama 1992 yılında o köyde yapılan bilimsel araştırmalar iddiaların doğruluğunu ortaya koydu.[242]

Amerikan basınında gazetecilerin haber seçimi yaparken ülkenin kültürel ve siyasal ölçülerinin yanı sıra ekonomik ve ticari faktörleri de göz önünde bulundurdukları ifade ediliyor. Bir de gazetecilerin kendi eğilimlerinden kaynaklanan tercihleri var. Bu tercihler de haberlerin tamamen tarafsız biçimde kamuoyuna sunulmasını engelliyor. 1996 yılında Freedom Forum ve Roper Center isimli kuruluşlar gazetelerin Vaşington Büro şefleri ile Kongre muhabirlerinden oluşan 139 gazeteci ile yaptıkları ankette bu gazetecilerin siyasi eğilimlerinin ülke ortalamalarından çok farklı olduğunu saptadılar. Örneğin 1992 seçimlerinde halkın % 43'ü Clinton'a oy vermişken bu oran anket yapılan gazeteciler arasında % 89'a kadar yükseliyordu. 1985 yılında *Los Angeles* Times aynı konuda ülke çapındaki 3.000 gazeteciyi kapsayan bir anket yapmış, orada da gazetecilerin eğilimlerinin halkın ortalamasından çok farklı olduğunu saptamıştı. Bu yoldaki eleştiriler basının içinden geldiği zaman özel bir anlam kazanıyor. Amerikanın ünlü televizyon kuruluşu CBS'de 28 yıl çalışan deneyimli gazeteci Bernard Goldberg bu konudaki eleştirilerini 13 Şubat 1996 tarihinde *Wall Street Journal* gazetesinde yayınlanan bir makalesinde cesaretle dile getirdi. Goldberg yazısında şöyle diyordu: "*Televizyon haberlerini gittikçe daha az sayıda izlemesinin birçok nedeni var. Bunlardan biri de izleyicilerimizin bize güvenmemesidir. Bunda da haklı sebepleri var.*" Gerçekten Amerika'da son yıllarda televizyon haberlerinin izlenme oranı çok düşmüştü. 1979-80 yıllarında ABD'nin üç büyük televizyonundaki haberlerin izleme oranı % 75 iken bu oran 2001 yılında % 43'e inmişti. Bunun bir nedeni olmalıydı. Goldberg'e göre bu neden haberlerin yanlı bir şekilde verilmesi, bu nedenle hal-

242 Malek, s. 169.

kın güveninin azalmasıydı.[243] Goldberg, kişisel eğilimlerin yanı sıra büyük basın yayın organlarının da gazetecilerin tavırlarını önemli ölçüde etkilediği kanısında. Ona göre bazı konularda televizyon gazetecileri *New York Times* ve *Washington Post* gazetelerine bakarak yönlerini saptıyorlar. Bu gibi eğilimler bazen haberlerin çarpıtılmasına veya aşırı derecede abartmalı olarak kamuoyuna verilmesine yol açıyor ve sonuçta okuyucular ve izleyiciler yanıltılmış oluyor. Örneğin ABD nüfus idaresi ülkede 230.000 kişinin evsiz barksız durumunda olduğunu saptamıştı. Bazı başka kurumlar bunların sayısını 600.000'e kadar çıkartıyorlardı. Ama ABD'nin bazı ünlü televizyonları bu sayıyı üç milyon olarak verdiler. Hatta bazıları beş milyona kadar çıktı. Goldberg kişisel eğilimlerin veya diğer faktörlerin basının dış politika alanında da tam bir tarafsızlık sergilemesine engel olduğu düşüncesinde. Yalnız Amerika'da değil, diğer ülkelerde de... [244]

Başka Amerikalı gazeteciler de ABD basınının siyah ırktan gelen Amerikan vatandaşları ile ilgili yayınlarında tarafsız olmadığı kanısındalar. Bunlardan biri Ferai Chideya. Ona göre basın bir *"kültürel yanıltma"* politikası izliyor. Siyah ırktan gelenler hakkında yazılanlar çoğu zaman *"Miyopça, ve güvenilmez bir içerikte."* *Los Angeles Times*'ın muhabiri Sam Fulwood da aynı kanıda. Ona göre *"Zencilerle ilgili haberleri verirken gazeteler gerçeğin sadece bir yanını yazıyor, o da olumsuz yanı..."*[245]

Basının diğer alanların yanı sıra, dış politika alanında da pek tarafsız olmadığını yazan başka yazarlar da var. Onların dile getirdikleri bazı örnekler şunlar: Amerikan basını habercilik açısından çok önemli bir olay sayılması gereken Amerikan Birliklerinin Küba'nın Domuzlar Körfezine çıkartma teşebbüsünü oldukça sessiz biçimde geçiştirdi, buna karşılık İran ve Lübnan rehine krizlerini ön plana çıkarttı, İngiliz basının 1956 Süveyş krizini düşük öncelikli bir ha-

---

243 Goldberg, Bernard, Bias, Regnery Publishing, INC., Washington 2002, s. 123, 126, 215.

244 Goldberg, s. 66.

245 McGowan, William, Coloring the News, Encounter Books, San Fransisco, 2001, s. 41.

ber gibi değerlendirip 1982'deki Falkland Adaları olayını çok kapsamlı biçimde verdi, 1991 yılı başındaki Körfez Savaşı'nın basına oldukça kontrollü biçimde yansıtıldı.

Kendi hükümetlerini, devlet adamlarını iç politika konularında serbestçe, hatta bazen şiddetle eleştiren gazetelerin devletin dış politikası söz konusu olduğunda genelde daha dikkatli davrandıkları gözden kaçmıyor. Örneğin *New York Times* gazetesinin ABD'nin 1950'li yılların sonunda Sovyetler Birliği'nin üzerinde U-2 uçakları uçurarak istihbarat topladığını bildiği, ancak ulusal güvenliğe zarar vermemek için bunu kamuoyuna açıklamadığı ifade ediliyor.[246]

Bu durumun ilginç örneklerinden biri de Körfez Savaşı'nda görüldü. Amerika'nın önde gelen televizyonlarından CBS savaşı anlatırken Amerika'nın en önemli rolü oynadığı, temel kararları Amerika'nın aldığını izleyicilerine anlattı. Buna karşılık aynı savaşla ilgili yayınlarında BBC, ABD'nin önemli kararlarının İngiltere tarafından oluşturulduğu, İngiltere'nin savaşı yürüten uluslararası koalisyonun en önemli destekçisi olduğu görüşünü yansıttı, İngiltere'yi Körfez Savaşı'nda en önemli rolü üstlenen ülke gibi gösterdi. Alman televizyonu ZDF ise diğer iki televizyondan farklı olarak Almanya'nın savaş sırasında İsrail'in ve NATO müttefiki Türkiye'nin savunmasında nasıl öncü rol oynadığını haberlerinin ana teması yaptı. Diğer ikisinden farklı olarak NATO'yu ve NATO içinde Almanya'nın rolünü vurguladı.[247] Görüldüğü gibi hepsi Batı blokuna mensup olan ve aynı savaşta aynı hedefleri paylaşan ülkelerin medyaları bile yaptıkları yayınlarda kendi uluslarının başarısını ön plana çıkartıyorlar. Bu ülkeler, özellikle Amerika ve İngiltere dünya medyaları üzerinde büyük etkinliğe sahip oldukları için diğer ülkelerden kendilerini dinleyen veya izleyen insanlar da onların gözüyle olayları değerlendiriyorlar, ister istemez onların yaklaşımlarını benimsiyorlar.

Bu açıdan bakıldığında basında manşetten verilen veya televizyonlarda öncelikle haber gibi sunulan olayların o gün ülkede veya dünyada cereyan eden en önemli olay olduğunu her zaman iddia

---

246 Malek, s. 35, 46.
247 Malek, s. 181-184.

etmek mümkün değil. Bu basın ve televizyon haberlerinin zaman zaman şu veya bu düşünce ile yönlendirilebildiğini ortaya koyuyor. Bu değerlendirmeyi haberlerin içeriği bakımından da yapmak gerekiyor. Eğer haberlerin öncelik sıralamasında objektif olmayan bazı unsurlar rol oynuyorsa o haberlerin içeriğinin her zaman objektif olduğuna nasıl hükmedilebilir?

Meseleye dış politika açısından bakıldığında da durum böyle. Eğer bir ülkedeki basın organları başka bir ülke aleyhinde sistemli bir kampanya görüntüsü veren yayınlar yapıyorlarsa o yayınların içeriğinin gerçekleri yansıtan, objektif ölçülere dayanan değerlendirmelerden kaynaklandığı söylenemez. Uluslararası ihtilaflar söz konusu olduğunda basın yayın organları kendi ülkelerinin ulusal menfaatlerini öncelikle dikkate alıyor. Bu da gazetecileri, zaman zaman vatanseverlik ve ülkeye sadakat duyguları ile mesleğin gerektirdiği tarafsızlık ve objektiflik kuralları arasında zor bir seçim yapmak durumunda bırakıyor. Gazeteciler çoğunlukla seçimlerini milli menfaatler yönünde yapıyorlar. Amerikan basınında yapılan bir araştırma, gazetecilerin ABD-İran ihtilafında, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgalinde ve Körfez Savaşı'nda vatanseverlik duygusundan kaynaklanan heyecanların etkisi altında kaldıklarını gösteriyor.

Bu duygusal seçimler bazen gazetecileri çelişkili durumlarda da bırakabiliyor. Örneğin İran'da Humeyni'nin öncülüğündeki İslami yönetim işbaşına gelmeden önce İran Şahı Batı basınında genellikle "çağdaşlaşmanın öncüsü" olarak takdim ediliyordu. Oysa o dönemde de İran demokratik bir devlet özelliğini taşımıyordu. Başka ülkeler bakımından demokrasinin savunuculuğunu yapan gazeteciler, Şah rejiminden övgüyle söz ederken o rejimin demokrasiyle bağdaşmayan bir yönetim olduğunu çoğu zaman göz ardı ediyorlardı. Çünkü ülkelerinin ulusal çıkarları böyle yapmalarını gerektiriyordu.[248]

Basın yayın kuruluşlarının bazı hallerde ve çeşitli nedenlerle kendi kendilerini sansür ettikleri, bazı önemli gelişmeleri kamuoyuna hiç duyurmadıkları veya pek az duyurdukları düşüncesinden

248 Malek, s. 36, 38.

hareket eden Amerika'nın Sonoma Devlet Üniversitesi'nin Sosyal Bilimler Okulunun Sosyoloji Bölümü bu konuda çok sayıda bilimadamının ve araştırmacının katıldığı bir projeyi 25 yıldır aralıksız sürdürüyor. "Project Censored" adı verilen projenin 2001 yılı raporunun hazırlanmasında 175 kişi görev almış. Her yıl olduğu gibi, bu yıl da amaç Amerikan basınının göz ardı ettiği, proje sahiplerinin deyimiyle "sansür ettiği" 25 önemli olayı saptamak. Bunun için çeşitli anketler ve araştırmalar yapılıyor. 25 yıldır "sansür edilen" önemli haberler Peter Philips'in yönetimindeki bir grup tarafından "Censored 2001" başlıklı bir kitapta toplandı. Projeye katılanların görüşlerini yansıtan Noam Chomsky, Amerika'da basının neredeyse tamamının şirketleştiğini, çalışanların sözcülüğünü yapan büyük yayın organlarının kalmadığını ileri sürüyor ve Amerika'da şirket menfaatlerinin çok büyük olduğuna değinerek, bu menfaat gruplarının radyo ve televizyonları kontrol altına aldıkları görüşünü savunuyor. Şirketleşen medya organlarının oligopoller oluşturduklarına işaret ediyor.

Sonoma Üniversitesi'nin bu projesinde yer alanlar gazetecilerin görüşünü almak için de bir anket düzenlemişler. Bu ankete katılan gazetecilerin % 77'si önemli ama sıkıcı bulunan haberlerin bazen göz ardı edildiğini kabul etmişler. Aynı gazetecilerin üçte biri kendi medya kuruluşlarının ticari menfaatlerine zarar verecek haberlerin genellikle yayınlanmadığını belirtmişler. Projeyi yönetenler, bu cevaplardan da yararlanarak Amerika'da bazı haberlerin devletin resmi makamları tarafından değil, medya kuruluşlarınca kendi ticari menfaatleri nedeniyle sansür edildiği görüşündeler ve bunu demokrasiye yönelik bir saldırı olarak nitelendiriyorlar.[249]

Amerika'daki en etkili lobilerden birinin Milli Yayıncılar Birliği (NAB) olduğu belirtiliyor. Ülkedeki yıllık reklam gelirlerinin 200 milyar doları aştığı hatırlanırsa bu grubun etkisine şaşmamak gerekir.[250] Aslında basını etkilemek isteyen lobiler NAB'den ibaret değil. Üstelik basını, kamuoyunu ve Kongreyi etkilemek isteyen lobi-

249 Peter Phillips & Project Censored, *Censored 2001*, Seven Story Press, New York, 2001, s. 26-29.

250 Phillips, s. 38.

ler sadece Amerikan şirketlerinin veya baskı gruplarının menfaatlerini temsil edenler de değil. Özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra çok sayıda yabancı ülke veya yabancı şirket Amerika'da lobi faaliyetinde bulunmaya başladı. 1994 yılında yabancılar hesabına lobi faaliyetinde bulunmak üzere resmen kayıt yaptıranların sayısı 741'e ulaşmıştı. Bu lobilerin hedeflerinden biri bazı haberlerin basında ön plana çıkartılması, bazılarının da göz ardı edilmesiydi.

Censored 2001 projesinde ön plana çıkartılan; basın yayın organlarının göz ardı ettiği haberlerden ikisi örnek olarak aşağıda sunuluyor:

- "Dünya Bankası ve Uluslararası Şirketler Suyu Özelleştirmeye Çalışıyorlar."

Bu habere göre dünyada su tüketimi her 20 yılda ikiye katlanıyor. Halen 1 milyar insan temiz içme suyundan mahrum. Bugünkü eğilim devam ederse 2025 yılında dünyada içme suyu ihtiyacı % 56 artacak. Mevcut kaynaklarla bunu karşılamak olanaksız. Buna karşılık Dünya Bankası suyun özelleştirilmesini ve gerçek değerinden halka satılmasını öngören bir projeyi kabul etti. Dünya Bankası'nın Bolivya hükümetine bu alanda özelleştirmeye gitmesi önerisi üzerine bir uluslararası şirket Cochabamba kentinde su sisteminin düzenlenmesi ve suyun pazarlanması projesini üstlendi. Halk bunun üzerine genel greve gitti ve dört ay sonra bu özelleştirme projesinden vazgeçildi. Haberde Kanada'nın en önemli sivil toplum örgütlerinden "Kanadalılar Konseyi'nin" su kullanımının bir insan hakları olduğunu söyleyerek su kaynaklarının özelleştirilmesine karşı çıktığı belirtiliyor.[251]

- "Bir Araştırma, Genetik Değişikliğe Uğratılan Yiyeceklerin Tehlikelerini Ortaya Koydu."

Bu haberde 1998 yılında İskoçya'nın Aberdeen kentindeki bir araştırma enstitüsündeki bir uzmanın, genetik değişikliğe uğratılmış yiyeceklerin memeli hayvanlar üzerindeki etkisini incelediği ve bu yiyeceklerin hayvanların bağışıklık ve sindirim sistemleri üzerin-

251 Phillips, s. 40.

de olumsuz etkiler yaptığını saptadığı belirtiliyor. Araştırmacının bulgularını bir İngiliz televizyonuna açıklamasından sonra çalıştığı şirketin yöneticisi böyle bir araştırmanın yapıldığını inkâr ediyor, araştırmacının işine son veriyor ve benzeri altı araştırma projesini durduruyor.[252]

Kitapta geçmiş 25 yıla ait benzeri haberler var. Bu haberlerin doğruluk derecesini saptamak zor. Ayrıca ön plana çıkartılan bazı haberlerin belirli bazı çevre gruplarının veya siyasi örgütlerin eğilimlerini yansıttığı da gözden kaçmıyor. Ama burada önemli olan bir kısım medya kuruluşlarının veya başka büyük şirketlerin menfaatlerine zarar verebilecek bazı önemli haberlerin kamuoyuna yansımasının engellenip engellenmediği, proje sahiplerinin deyimiyle medyanın kendi kendine sansür uygulayıp uygulamadığı. Bu konuda bir hükme varmadan önce çeşitli ülkelerde basın üzerinde daha çok araştırma yapılması gerekiyor.

Basının iç ve dış kamuoyunu nasıl etkilediğinin, devletin de basın yayın organlarını nasıl etki alanı altına almak istediğinin kısa öyküsü böyle. Gelişen dünya koşullarında diğer alanlarda olduğu gibi bu alanda da çok şey değişti. Dünyada demokrasinin yaygınlaşması basının da rolünü değiştirdi. Basın özgürlüğünün önemi daha iyi anlaşıldı. Bununla birlikte çeşitli ülkelerde basına yönelik eleştiriler de azalmadı. Özellikle uluslararası ilişkilerde büyük ülkelerin basının ve yayın kuruluşlarının taraflı yayın yaptıkları yolunda eleştirilere sık sık rastlanıyor.

Belirli dönemlerde basının yönlendirilmesine sadece Doğu'nun ve Batı'nın büyük ülkelerinde rastlanmıyor. Örneğin, Yugoslavya gibi üçüncü dünya ülkelerinde de basın üzerinde siyasal etkiler görülüyordu. Tito'nun 1960'lı yıllarda başladığı bölgeselleşme politikalarının sonucunda Yugoslav basını birçok yerde yerel politikacıların eline geçmişti. 1980'li yıllarda Miloseviç gibi aşırı milliyetçi liderler yerel basın üzerinde etkin oldular ve kitleleri peşlerinden sürüklediler. Bunun sonucu Yugoslav halkı için büyük bir hüsran oldu. Yugoslavya'yı bir bütünlük içinde tutmaya çalışan liberal görüşlü Başbakan Ante Markoviç gibi liderler bölgeci ve etnik milli-

252 Phillips, s. 55.

yetçilerin elinde bulunan Sırp ve Hırvat televizyonlarından yararlanamadılar ve bunun siyasi bedelini ödediler.

Otoriter rejimlerle yönetilen birçok Afrika ülkesinde de hükümetlerin basını doğrudan doğruya denetim altında bulundurdukları, gazetecileri devlet politikasının resmi görevlileri gibi gördükleri biliniyor. Sovyetler Birliği'nde ve diğer Varşova Paktı ülkelerinde de durum bundan pek farklı değildi. O ülkelerin basınında kendi hükümetlerini eleştiren bir satır bile bulmak imkânsız gibiydi.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardaki değişen dünya koşullarında demokratik Batı ülkelerinde ise, devletin basını açıkça denetim altına alması mümkün değildi. Ancak Batı ülkelerinin yayın kuruluşlarının dünya kamuoyunu etkileme olanakları diğer ülkelerle kıyaslanamayacak kadar fazla. Gelişme yolundaki ülkelerin çoğu bundan şikâyetçi. Kendileri açısından önem taşıyan gelişmelerin dünya medyalarına yansıtılmadığını ve kendi görüşlerine medyada yeterince yer verilmediğini düşünüyorlar. Bu konu 1970'li yıllarda Birleşmiş Milletler'de Yeni Dünya Enformasyon Düzeni kurulmasını amaçlayan çalışmalar sırasında çok tartışıldı. Gelişme yolundaki ülkeler, Batı ülkelerinin sahip oldukları dört büyük haber ajansı olan Associated Press, United Press International, Reuters ve Agence France Press'in dünyadaki bütün haberlerin % 80'ini yönlendirdiğini ve bu yolla Batı ülkelerinin dünyanın siyasi gündemine hükmettiğini ileri sürerek bu durumun dengelenmesini istediler. Hatta bunu üçüncü dünya ülkelerine yönelik siyasal, ekonomik ve kültürel sömürgeciliğin yeni bir göstergesi olduğunu ileri sürenler de çıktı. Buna karşı bazı girişimler başlatıldı. Bağlantısız Ülkeler Ajansları Havuzu (NANAP) denilen bir kuruluş meydana getirildi. Aslında bu çalışmalar daha önce başlatılmıştı. 1979 yılında Afrika Ülkeleri Haber Ajansı (PANA) kurulmuştu. Üçüncü dünya ülkeleri tarafından oluşturulan diğer ajanslar arasında Karaipler Haber Ajansı, Latin Amerika Haber Ajansı, Arap Haber Ajansları Federasyonu, Ortadoğu Haber Ajansı gibi kuruluşlar da oluşturulmuştu. Ancak bu ajansların kendi bölgelerinin dışında sesleri pek duyulmadı.[253]

---

253 Malek, s. 51-52

Özetle, dünya kamuoyunun belirli siyasal tercihler yönünde oluşturulmasında Batılı ajanslar önemli rol oynuyor. Belirli bir olayın tarafları hakkında kullanılan sıfatlar bile bazen halk kitlelerini taraf tutmaya yönlendirici nitelikte olabiliyor. Örneğin Batı medyası 1970'li yıllarda Nikaragua hükümetine karşı gerilla savaşı yapan grupları "özgürlük savaşçıları" olarak nitelendirirken Nikaragua'da iktidarda olan Sandinista hükümetinden söz ederken hemen her defasında bunun bir "komünist hükümet" olduğunu vurgulamaya özen gösteriyordu. Aynı şekilde Angola'da hükümete karşı savaşan Unita gerillarının başındaki Jonas Savimbi'den de Batı medyaları bir "özgürlük savaşçısı" olarak söz ediyorlardı. Batılı basın yayın kuruluşlarının yıllarca Güney Afrika ile ilgili yayınlarında da bir yandan apartheid rejimini kınarken, bir yandan da bu rejimle savaşan Afrika Milli Kongresi'nden daima "Sovyet yanlısı" veya "Marksist" olarak bahsetmeleri dikkati çekiyordu.[254] Zamanla koşullar değişip de Afrika Milli Kongresi meşruluk kazandığında ve daha sonra iktidara geçtiğinde bu sıfatlar kullanılmaz oldu.

Yukarıdaki örneklerin ışığında, yabancı basının Kıbrıs gibi Türkiye açısından çok önemli konularda tarafsız yayın yapmamasını yadırgamamak lazım. Türkiye'nin Kıbrıs tezini benimsemeyen ülkelerin basınında bu konuda objektif haberlere rastlanması ancak bir istisna olabilir. Gerçekten Batı ülkelerinin basınında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra bu devletin diğer ülkelerce tanınması gerektiği yönünde hemen hemen hiçbir yazı yayınlanmadı. Kıbrıs Türklerine uygulanan ambargonun kaldırılmasını savunan yorumlara da pek rastlanmıyor. Acaba neden? Türkler haksız olduğu için mi? Yoksa bazılarının sık sık iddia ettikleri gibi görüşlerini yeterince anlatamamalarından mı? Herhalde ikisi de değil.

Uluslararası anlaşmaları inceleyenlerin, Kıbrıs'taki gelişmeleri başından beri izleyenlerin Türklerin haklı ve meşru bir dava uğrunda mücadele ettiklerini, zulme uğradıklarını, haklı oldukları halde haksız gösterildiklerini görmemeleri mümkün değil. Türkiye'nin

---

254 Malek, s. 52.

ve başta KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş olmak üzere Kıbrıs Türklerinin yıllardan beri dünyayı Kıbrıs'ın gerçekleri konusunda aydınlatmak için sarf ettikleri çabaları, yaptıkları yayınları görmezlikten gelmek ve Türk tarafı tezlerini dünyaya anlatamıyor demek de mümkün değil. Peki o zaman dünya basınının âdeta bir koro gibi Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin görüşlerine karşı çıkmasını, Türkleri çoğu zaman haksız göstermesini nasıl açıklamalı?

Birinci Dünya Savaşı sırasında yapılan propagandaların belkemiği, taraflardan birinin her zaman ve her konuda haklı, karşı tarafın ise her zaman her konuda haksız olduğu inancını yaymaya dayanıyordu. Günümüzde yaşanan bazı önemli dış politika ihtilafları ile ilgili olarak yapılan yayınlarda aynı propaganda yöntemlerinin uygulandığı izlenimini almamak zor.

Yukarıda geçmiş yıllardan verilen örnekler, demokratik ülkelerde de, basının dünya kamuoyunu kendi ülkelerinin ulusal çıkarları doğrultusunda etkilediklerini gösteriyor. Üstelik yalnız Kıbrıs konusunda da değil. Örneğin yıllardan beri topraklarının %20'si işgal altında olan, bir milyondan fazla göçmeni olan Azerbaycan'a bazı Batı ülkelerince ekonomik yaptırımlar uygulanmasının yanlış ve haksız olduğunu o ülkelerdeki kaç gazeteci yazdı? Makedonya'nın anayasal adının Batı ülkeleri tarafından hâlâ kabul edilmemesinin yanlışlığını işleyen kaç makaleye rastlanıyor? Basının bütün bu ve benzeri konulardaki yanlı tutumu acaba bir tesadüften mi ibaret?

Bu çerçevede dünya basınında zaman zaman bazı kalıpların kullanıldığı görülüyor. Örneğin, yabancı basın, sözbirliği etmişçesine, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiğinde, bu olayı hemen her haberinde " tek taraflı bağımsızlık ilanı" (UDI) olarak nitelendirdi. Sanki bağımsızlık ilanı genellikle çok taraflı veya diğer ülkelerin ön rızası alınarak yapılırmış gibi... Dünya basını aynı sıfatı Rodezya'nın bağımsızlığı vesilesiyle yaptığı yayınlarda da kullanmıştı. Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden söz edilmek gerektiği zaman, her defasında "bu devleti sadece Türkiye'nin tanıdığı" özenle vurgulanıyor ve bu Cumhuriyetin adı çoğu zaman tırnak içinde yazılıyordu. Sanki bu devleti tanımak isteyen ülkeler bazı baskıların sonucunda bundan caydırılmamış gibi...

Aynı şekilde, yabancı basının bir bölümünde PKK'dan söz edil-

diğinde bu kısaltmanın "Kürdistan İşçi Partisi" anlamına geldiği vurgulanıyor, bunun bir terörist örgüt olduğuna pek değinilmiyordu. Oysa İspanyol hükümeti ile çatışan ETA'dan her zaman "terör örgütü" olarak söz ediliyordu. Belirli siyasal tercihleri yansıtan bu nitelendirmeler zaman içinde Batı toplumlarında yerleşik kalıplar haline geliyor ve halkın düşünme biçimini etkiliyordu. Peki nasıl oluyordu da bu kadar çok sayıda ajans, gazete ve televizyon aynı gruplar için aynı sıfatları kullanıyorlardı? Birbirlerinden mi esinleniyorlardı? Aralarında görüşüp ortak kavramlar üzerinde görüş birliğine mi varıyorlardı, yoksa resmi çevreler mi kendilerine bu sıfatların kullanılmasını telkin ediyordu? Bu soruların cevabı bilinmiyor. Ancak bazı ülkelerin dost ve düşman ülkelerin kamuoylarını belirli politikalar yönünde yönlendirmek için bazı örgütlenmelere gittikleri anlaşılıyor. Örneğin 11 Eylül saldırılarından sonra ABD Savunma Bakanlığında bu amaçla bir büro kurulduğu, milyonlarca dolarlık bir bütçeye sahip olacak bu büro aracılığıyla gerçeği yansıtmayan bazı haberlerin de kamuoylarına ulaştırılacağı yolunda bazı haberler ABD basınında yer aldı.[255] Amerikan basınında buna kuvvetli tepki gösterildi. Birkaç gün sonra bu projeden vazgeçildiği açıklandı. Ancak bu gibi yöntemlerin yalnız Amerika'da değil başka ülkelerde de kullanılabileceği kuşkusu zihinlerde kaldı.

Kendi aleyhlerindeki yanlış kalıpların dünya basınında ve kamuoyunda yerleşmesini önlemek devletlerin önemli uğraşlarından biri. Genel olarak, giderek belirgin halen gelen enformasyon çağında, devletlerin ulusal kimliğinin oluşturulmasında, temel çıkarlarının savunulmasında ve bunun dünyaya yansıtılmasında "medya diplomasisini" ne ölçüde başarıyla kullandıkları önem kazandı. Ülkelerin dünya devletleri arasındaki yerinin saptanmasında bu medya diplomasisini kullanmadaki yetenekleri ve becerileri önemli derecede rol oynuyor. Küresel düzeyde söz sahibi olmak isteyen ülkeler medya üzerinde de etkili olmak zorundalar.[256] Bu bir ölçüde bölgesel güç odağı olmak durumundaki ülkeler için de geçerli. Başarılı bir medya diplomasisi uygulamak, sadece kendi üstün

255 IHT, 20 February 2002.
256 Malek, s. 43.

taraflarının basın yayın vasıtalarıyla dünyaya tanıtılması anlamına gelmiyor. Aleyhteki sistemli yayınlarla mücadele etmek de gerekli. Unutulmamalı ki, bazı ülkeler hasım saydıkları veya rakip gördükleri ülkelerin çıkarlarını ve itibarlarını medya yoluyla zedelemeye, bu ülkeleri zayıf, kusurlu ve etkisiz devletler gibi göstermeye çalışıyorlar. Bu da o devletlerin medya politikasının bir parçası. Bu çerçevede hedef alınan ülkelerle ilgili olarak basına verilen haberlerin yanlış veya yanıltıcı olması doğal. Özellikle propagandanın önem kazandığı savaş dönemlerinde yanıltıcı haber üretmenin meşruluğuna değinirken Churchill şöyle demişti: *"Gerçek o kadar değerlidir ki, onun yalanlardan oluşan bir korumacılar ordusuyla korunması gerekir!"*

Bir ülke medya diplomasisi alanında başarılı olamıyorsa, haber ve dünya ile iletişim kanalı olarak daha çok yabancı medyalara bağımlıysa, ulusal kimliğini dünyaya tanıtmakta ve dünya devletleri arasında saygın bir yer edinmede başarı şansı çok yüksek olmuyor.[257] Medyaya hâkim olan devletler bu avantajlarını dış politika hedeflerini gerçekleştirmek için sürekli biçimde kullanıyorlar. Örneğin hassas bir müzakere süreci sırasında karşı tarafı sıkıştırmak, o ülkenin halkını kendi hükümetinin politikaları aleyhine etkilemek için sık sık başvurulan yöntemlerden biri basına ve televizyonlara demeç vererek o ülkeyi, katı, haksız, uzlaşmaz göstererek baskı altına almaya çalışmak oluyor. Eleştirilen ülkenin bu gibi beyanlara karşı cevabi açıklamalarının ise uluslararası basında yer alması az rastlanan bir olay.

Türkiye'nin kendini yeterince tanıtamadığı yolunda sık sık karşılaşılan eleştirileri bu açıdan da değerlendirmekte yarar var. Türkiye acaba yeterince çaba göstermiyor mu, yoksa Türkiye'nin görüşlerini dünyanın basın yayın organları yeterince yansıtmıyor mu? Herhalde daha çok ikincisi. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, dünyanın hemen hemen her ülkesinde basın yayın mensupları dış politika alanında çoğunlukla kendi ülkelerinin ulusal menfaatlerini koruyucu yayın yapıyorlar, vatanseverlik duygusuyla ve heyecanla ülkelerinin davalarına sahip çıkıyorlar.

---

257 Malek, s. 45, 108.

Önemli uluslararası ihtilaflarda gazetecilerin kendi ülkelerinin tezlerine sahip çıktıkları, hükümetlerinin politikalarını savundukları sık rastlanan bir olaydır. Ama her zaman değil. Bazı durumlarda gazetecilerin en hassas konularda bile kendi hükümetlerini kuvvetle eleştirdiklerinin örneklerine rastlanıyor. Cezayir savaşında Fransız basını, özellikle Vietnam Savaşı'nın sona yaklaştığı dönemlerde Amerikan basını çok açık ve sert eleştirilerle doluydu. Ancak dikkat edilmesi gereken nokta bu gibi durumların genellikle devletlerin izledikleri politikaların sonucunda çok sayıda masum insanın hayatını kaybetmesi gibi insani açıdan tahammül edilemeyecek olaylar karşısında ortaya çıkması. Bu gibi durumlarda medya bir anlamda halkın duygularına tercüman oluyor. Gerek Cezayir, gerek Vietnam olaylarında basının eleştirileri halkın büyük çoğunluğunun tepkilerinden farklı değildi.

Cezayir ve Vietnam olaylarında esasen gelişmeleri basının gözünden saklamak mümkün de değildi. Ama silahlı kuvvetlerin kullanıldığı başka olaylarda devletlerin basını daha etkili biçimde kontrol edebildikleri görüldü. Örneğin Amerika'nın 1983 yılında Grenada'ya yaptığı askeri müdahale sırasında önce bir yayın yasağı konuldu. Basın mensuplarının ülkeye girmesine ancak askeri müdahale bittikten sonra izin verildi. O da hepsine değil. Sadece seçilmiş bazı gazetecilerin Grenada'ya girmesi mümkün olabildi. Basın dilinde "havuz" denilen uygulamaya başvuruldu. Gidebilen gazeteciler gördüklerini sonra diğer gazetecilere anlatarak onların da haber yapmasını sağladılar. Aynı yönteme 1989 Panama Harekâtı ile 1991 Körfez Savaşı'nda da bir ölçüde başvuruldu.[258]

Bir de devletin yapısını tahrip edici olaylar karşısında basının tepki gösterdiği görülüyor. Dış politika ile ilgisi olmayan Watergate olayı buna örnek sayılabilir. Amerikanın demokratik anayasal yapısına ters düşen bir uygulama karşısında Amerikan gazetecileri bir Başkanın görevden ayrılmasını sağlayabilecek kadar etkili olabilmişler, kamuoyunu ve bütün bir toplumu yönlendirebilmişlerdi.

Dikkat çeken bir nokta da şu: Hükümetler genelde yalnız ken-

258 Malek, s. 46.

di gazetecilerini değil, başka ülkelerin de basın mensuplarını etkilemek için özel bir çaba harcıyorlar. Hükümetlerin Enformasyon Bakanlıklarının, Basın Yayın Genel Müdürlüklerinin, yurtdışındaki basın ataşelerinin görevi sadece dış basındaki yayınları derleyip, tercüme ederek milli makamların ve yerel basının istifadesine sunmak değil. Yabancı gazeteciler için düzenlenen geziler, seminerler, onlar için sağlanan özel mülakatlar genelde yabancı gazetecileri etkileme amacını güdüyor. Aynı şekilde bazı gazetecilere özel haber sağlayarak onların güven ve desteğini kazanmak da izlenen yöntemler arasında. Peki bu çabalar sonuç veriyor mu? Yabancı ülkelerin enformasyon servisleri diğer ülkelerin gazetecilerini gerçekten etkileyebiliyorlar mı? Her zaman değil. Örneğin 1980'li yılların sonunda diğer basın mensupları gibi Danimarka'nın ünlü gazetelerinden *Politiken*'in Genel Yayın Müdürü Herbert Pundik de Türkiye'ye davet edilmişti. Pundik daveti memnuniyetle kabul ettiğini bildirdi, ama bir şartla. Uçak bileti dahil bütün masrafları kendi gazetesi karşılayacaktı. Pundik bunun gazetesi açısından bir ilke sorunu olduğunu, kendilerini yabancı ülkelere manen borçlu durumda hissetmemek için, davetli de olsalar bütün masraflarının gazetesi tarafından karşılandığını söyledi. Bu kurala dünyadaki bütün gazeteler ve gazeteciler uyuyorlar mı? Pek söylenemez. Tabii davet edilen bütün basın mensuplarının gittikleri ülkenin propagandasını yaptıklarını iddia etmek de doğru olmaz. Ama *Politiken* gazetesinin hassasiyetinin de büsbütün sebepsiz olduğunu söylemek zor.

Zaman zaman gazetecilerin de etki altında kalabildikleri anlaşılıyor. Amerikalı ünlü televizyon yorumcusu Walter Cronkite, bu konuda kendisiyle yapılan bir mülakatta şöyle diyor: *"Gazeteci de etki altında kalır. En küçük bir toplumda bile yayıncı kendisinin veya bir arkadaşının yatırımı olan bir şirketi korumak istediği zaman, gazeteci ciddi biçimde etkilenir. Böyle durumlarda gazetecinin saygınlığı tehdit altında kalır. Ancak gazeteci de kendisi ve ailesi için belirli bir gelir düzeyini korumak zorundadır, bazen çaresiz kalır... Bu yüzden profesyonel gazeteci örgütlerinin rolü çok önemlidir."*[259]

---

259 Phillips, s. 327.

Bir de meselenin şu boyutu var: Son tahlilde bir yayın organının veya bir gazetecinin tarafsız ve güvenilir olup olmadığına karar verecek olan halkın kendisi. Eğer bir gazete veya bir yazar bazı siyasi çevrelerin veya firmaların etkisi altında kalıyorsa, tarafsızlıktan uzaklaşıp halkı belirli ülkelerin veya şirketlerin görüşleri doğrultusunda etkilemek istiyorsa o yayın organının veya gazetecinin izlenme oranı düşüyor ve bu, yayın organının reklam değerini de azaltıyor. O bakımdan gazetecilerin reklam veren firmaların eğilimlerini dikkate alırken esas varlık sebeplerinin kendilerini okuyan veya izleyen halk kitleleri olduğunu unutmamaları ve halkın düşünce ve beklentilerine ters düşmemeye özen göstermeleri gerekiyor.

Basının siyasi iktidarları, parlamentoları sorgulama hakkı demokratik ülkelerde en temel haklardan biri sayılıyor. Ama gerektiğinde basının kendi kendini sorgulaması da önem taşıyor. Milli ve uluslararası basın enstitülerinin, basın derneklerinin en önemli işlevlerinden biri de bu. Türkiye'de ve diğer bazı ülkelerde kabul edilen Basın Ahlak Yasası bu açıdan önemli bir işleve sahip. Batı ülkelerinde de basın yasaları, özellikle radyo ve televizyonların uymak zorunda oldukları temel kuralları düzenleyen yasa veya kararnameler basın özgürlüğünün sınırlarını da ortaya koyuyor. Bu kuralları koymak kolay iş değil. Dünyada filozofların, din adamlarının, yasa koyucuların, siyasetçilerin ve ahlakçıların çözmek zorunda oldukları en güç, en tehlikeli ama aynı zamanda en önemli sorunlardan biri de bu.[260]

Dış basının bir ülke hakkında neler yazdığı, gelişmeleri nasıl değerlendirdiği her ülke için merak konusudur. "Yabancılar bizi nasıl görüyor?" sorusu basında sık sık sorulur. Burada akıllardaki varsayım çoğu zaman yabancıların, bir ülkeyi tamamen iyi niyetle, tarafsız biçimde, adil ölçülerle değerlendirdikleri, bir eleştiride bulunmuşlarsa bunun mutlaka haklı bir sebebi olduğudur. Acaba gerçek durum böyle mi? Dünya basınını dikkatle ve uzun süre inceleyenler bu soruya kolay kolay olumlu cevap veremezler. Dünya basınındaki taraflı yayınların bazı örneklerine yukarıda değinil-

260 Cook, s. 192.

mişti. Bir ülke veya o ülkedeki bir olay hakkında bir yazı veya yorum yayınlandığında önce bu yazının hangi gazetede yayınlandığına bakmak gerek. Genelde gazetelerin siyasi çizgileri ve dünyaya bakışları, ülkeleri ve olayları belirli bir perspektiften değerlendirmeleri sonucunu doğurur. O bakımdan yabancı yayın organlarında yer alan haber ve yorumlarda sübjektif unsurların, hatta bazı ön yargıların etkili olması muhtemeldir. Aynı şekilde haberi yazan gazetecinin veya haberin kaynağı olan politikacının eğilimleri de önemlidir.

1990'lı yıllarda yapılan bir araştırma Alman basınında Türkiye hakkındaki olumsuz yazıların yaklaşık % 25'inin Türkiye'ye komşu bir ülkede oturan bir gazeteci tarafından kaleme alındığını ortaya çıkartmıştı. Bu gazeteci "sendikal yazar" denilen, birkaç gazetede birden haberleri yayınlanan bir basın mensubuydu. Yazılarının çoğu Güneydoğu Anadolu ile ilgiliydi. Yıllar sonra, bir Alman politikacısının Güneydoğu Anadolu'ya yaptığı geziye o da katılmış ve bu bölgeye ilk defa geldiğini ve biraz şaşırdığını söylemişti. Gerçekler onun yazdıklarından bir hayli farklıydı.

Geçen yüzyılın başlarında Karl May isimli başka bir Alman yazar da *Vahşi Kürdistan* isimli bir kitap yazmıştı. Yüz binlerce nüsha basılan ve okullarda bütün Alman çocuklarına okutulan bu kitabın yazarı da bu bölgeyi hiç görmemiş, bu kitabı yazmadan önce Almanya'nın, hatta Saksonya'nın sınırlarının dışına çıkmamıştı. Ama hayal gücünü kullanarak Alman çocuklarını nesiller boyunca etkileyecek bazı değeryargılarını kitabına yansıtmıştı.

Bazı ülkelerde basın mensuplarının, kendi ülkelerini ilgilendiren konularda yabancılardan gelen eleştirilere her zaman pek de tahammüllü olmadıkları görülüyor. Yani onların eleştirilerini yabancı ülkeler sineye çekecekler, fakat yabancılar o gazetecilerin ülkesini fazla eleştirmeyecekler. Genel beklenti bu yönde.

Tabii ki, Türk devlet adamlarının ve diplomatlarının beyanlarını, açıklamalarını tamamen gözardı etmek yabancı basın için her zaman mümkün olamıyor. Ama bunlar, o şahsiyetlerin düşünceleri olarak aktarılıyor, daha sonra bu görüşler şiddetle eleştiriliyor. Bazı hallerde yabancı gazetecilerin izledikleri yöntem ilginçtir. Yazılarının veya yayınlarının tek taraflı yaklaşımları yansıttığı dü-

şüncesini uyandırmamak için karşı tarafın da görüşlerini aldıkları izleniminin verilmesine özen gösterirler. Bunun için eleştirdikleri ülkenin siyaset adamlarıyla ve diplomatlarıyla da söyleşiler yapılır ve onların görüşleri alınır. Ama radyo ve televizyonlardaki canlı yayınlar hariç, çoğu zaman bu görüşlerden yapılan alıntılar verilmek istenilen en önemli mesajları yansıtmaz. Haberin bütünlüğüne bakıldığında karşı tarafın birkaç sözüne de yer verildiği için bu haber objektif bir haber gibi algılanır.

Bazı televizyon programlarında bu o kadar insafsızca yapılır ki, yabancı ülke temsilcisinin bazı görüşleri aktarılırken fonda bu sözlerin tamamen gerçek dışı olduğu izlenimi verecek görüntüler gösterilir. Bu gibi yayınlar genelde geniş kitleler tarafından izlenen yayın organlarında yapıldığı için o ülke hakkında dünya kamuoyunda ön yargıların oluşmasına yol açar. Hatta bu yayınlar eleştirilen ülkedeki kamuoyunun bir bölümünü de etkiler. Gene de ciddi yayın organlarında yabancı ülkelere karşı yapılabilecek eleştirilerin de bir sınırı vardır. Makul ölçüleri çok aşan bazı eleştiriler ters tepebilir ve izleyicilerin o haber kuruluşuna güvenlerini azaltabilir. Ancak bazı hallerde bu makul sınırların ötesine geçildiğinin örneklerine rastlanıyor.

Bazı devletlerin, yabancı militan kuruluşların kendi topraklarından televizyon yayınları yapmalarına, hedef alınan ülkeye yönelik şiddet eylemlerinin bu yayınlarda övülmesine, desteklenmesine engel olamadıkları görülüyor. Bu, basın ve yayın organları vasıtasıyla bir ülkeye verilebilecek zararın son noktasıdır. Bu yayınları niçin yasaklamadıkları sorulduğunda ilgili devletlerin cevabı hazırdır: "Ülkemizde geçerli olan demokrasi kuralları ve basın özgürlüğü ilkeleri buna izin vermiyor. Ama gene de bunları uyarıyoruz, yasaklama konusunu da hukuki yönden araştırıyoruz." Yıllar geçer, bu araştırmalar devam eder, bu sırada terör yanlısı televizyon istasyonları da yayınlarını sürdürürler. Günün birinde bu yayınlar yasaklansa da yıllar boyunca yapılan propagandalar iz bırakmış olur.

11 Eylül 2001 saldırıları dünya medyalarının da teröre karşı açık ve kuvvetli bir tavır almalarına yol açtı. Artık terörizm dünyanın bir numaralı sorunuydu. Teröristlerin hiçbir gerekçesi ola-

mazdı. Bütün dünya bunlarla mücadele etmeliydi. Bu yeni yaklaşım yıllardan beri bazı terör örgütlerinin faaliyetlerini mazur göstermeye, onların eylemlerine haklı sebepler aramaya çalışan bazı yayın kuruluşlarını güç durumda bıraktı. Bunlar eski söylemlerini sürdüremediler ama bazı hallerde sessiz kalmayı tercih ettiler. Son eylemlerin, teröre karşı yıllardan beri savunduğu tezlerini haklı çıkardığı Türkiye'nin bu haklılığını itiraf etmekte zorlandılar.

11 Eylül'den sonra ünlü bir televizyon o dönemde Türkiye'nin NATO Büyükelçisi olan bu kitabın yazarıyla bir mülakat yaptı. Büyükelçi önceki bazı tecrübeleri hatırlatarak, esas mesajının yayınlanmaması halinde böyle bir mülakatın anlam taşımayacağını söyledi. Bunun üzerine gazeteciler, ilk soru olarak, Türkiye'nin bu mücadeledeki yaklaşımını sordular. Büyükelçi şöyle dedi: *"Terörden büyük ıstırap çekmiş bir ülke olarak biz Amerikan halkının acısını ve tepkisini çok iyi anlıyoruz. Onlara her türlü desteği vermeğe çalışıyoruz. Ama bir yandan Türkiye risk alarak böyle bir katkıyı sağlarken öbür yandan Türkiye'ye yönelik terör saldırılarında bulunan bazı örgütlerin diğer müttefik ülkelerde faaliyetlerini serbestçe sürdürmelerini halkımıza anlatamayız. O bakımdan bütün ülkelerdeki terörist örgütlere karşı ayırım gözetilmeden, aynı kararlılıkla mücadele edilmesini ve bunlara hiçbir şekilde müsamaha gösterilmemesini istiyoruz."* Gazeteciler bu ifadelerin yayında mutlaka yer alacağına söz verdiler. Program yayınlandı. Bir saatlik bu yayında diğer bazı konuşmacıların yanı sıra Türkiye'nin NATO Daimi Temsilcisi'nin de bazı görüşlerine yer verildi. Ama esas mesaj olduğu önceden vurgulanan yukarıdaki sözler hariç... Gazeteciler, şu veya bu nedenle sözlerinde duramamıştı.

Bazı hallerde çeşitli nedenlerle sürekli olarak eleştirilen bir ülkenin devlet adamları veya diplomatları ile yapılan söyleşilerde, röportajlarda sorular çoğu zaman eleştiri ölçüsünü de aşan ve hatta bazen itham derecesine ulaşan ifadeler içerir. Kendisiyle mülakat yapılan politikacı veya diplomat, kendini âdeta sanık sandalyesinde hisseder. Hatta bazen mülakat yapılan stüdyoya dinleyici kisvesi altında bazı militan örgütlerin destekleyicileri de alınır ve mülakat onların kendi doğrultularındaki tezahüratı altında gerçekleşir. İzleyiciler çoğu zaman cevaplardan çok soruların içeriğindeki eleş-

tirilerden etkilenirler. Bu eleştirilere cevap vermek zorunda bırakılan politikacılar veya diplomatlar, mülakatı yapan gazetecinin ülkesindeki durumla ilgili bazı karşı eleştirileri dile getirecek olurlarsa bundan hiç hoşlanılmaz ve bu karşıt görüşler ya hiç yayınlanmaz veya canlı yayın yapıldığı için yayınlanmak zorunda kalınırsa konuşmacının sözü hemen kesilir.

Yabancı Basında Türkiye

Yabancı basında Türkiye aleyhindeki yayınları izlerken çok dikkatli bir değerlendirme yapmak gerek. Yabancı basındaki Türkiye ile ilgili bütün iddiaları ve eleştirileri gerçek dışı, maksatlı ve abartmalı olarak nitelendirmek ne kadar yanlışsa bu eleştirileri her zaman gerçeğin ta kendisi olarak kabul etmek de o kadar yanlış. Bu konuda özellikle Türk basınına büyük görev düşüyor. Türk gazetecilerinin çoğu da bu görevi başarılı biçimde yapıyorlar. Yurtiçindeki bazı gelişmelerle ilgili olarak kendilerinin de eleştirdikleri hususlar hakkında yabancı basında ölçüyü kaçıran yayınlar yapıldığında bu yayınları da eleştirmek basiretini gösteriyorlar.

1993 yılında Türkiye'deki Süryanilere kötü muamele yapıldığı yolunda Alman basınında yer alan iddialar üzerine, Alman Parlamentosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Hans Stercken bu iddiaları yerinde araştırmak istedi. Bir grup gazeteciyi de beraberinde götürmeyi arzu ediyordu. Türkiye bu talebi kabul etti. Stercken Türkiye'nin Bonn Büyükelçisi ile birlikte Güneydoğu Anadolu'ya bir gezi yaptı. Ankara'dan Türk İçişleri Bakanı da geziye katıldı. Stercken'e arzu ettiği her yere gidebileceği bildirildi.

Diyarbakır Havaalanı'na iner inmez Stercken, Süryani Kilisesi'ni ziyaret etmek istedi. Almanya'da, Süryani kiliselerinin kapatıldığı yolunda iddialar ileri sürülüyordu. Gidildiğinde kilisede ayin vardı. Stercken kilisenin Başrahibi ile görüştü. Rahip ibadetlerini serbestçe yaptıklarını, gerek duydukları bütün dini yayınların mevcut olduğunu söyledi. *"1300 yıldır faaliyet gösteren kilisemiz hiç kapatılmamıştır,"* dedi. Sadece bazı Süryanilerin son yıllarda göçmen olarak Batı Avrupa ülkelerine gittiklerini, bunun da cemaatini azalttığını belirtti. Yerel makamlarla çok iyi ilişki içinde olduklarını

da kaydetti. Alman gazeteciler bütün bu konuşmaları banda aldı. Sonra Mardin'e geçildi. Almanlar orada da Süryanilerle konuştu. Hepsi terörden yakınıyordu. Türk hükümetinden bir şikâyetleri yoktu. Valiyle çok iyi bir diyalog içindeydiler. Oradan Ebu Zefaran Manastırı'na gidildi. Manastırda 50 kişi görev yapıyordu. Duvarda Atatürk'ün imzalı bir resmi vardı. Hiçbir düzensizlik görülmüyordu. Baskı emaresi yoktu. Manastır hiçbir zaman kapatılmamıştı. Gazeteciler sorular sordular, verilen cevapları banda aldılar. Almanya'daki iddiaların asılsızlığı açıkça anlaşılmıştı. Uzun yıllardan beri Türk dostu olarak tanınan Stercken olumlu izlenimlerle döndü. Sonra ne oldu? Yapılan röportajlar, banda alınan söyleşiler yayınlandı mı? İzlenebildiği kadarıyla, hiçbir Alman gazetesinde veya televizyonunda bu açıklamalar yer almadı.

Diğer bazı Batı ülkelerinin basınında Kürt meselesi ve insan hakları gibi konularda Türkiye aleyhindeki eleştiriler de çoğu zaman tarafsız, ölçülü ve yapıcı eleştiri özelliğinden uzak, Türkiye'yi sanık sandalyesine oturtma hevesindeki aşırı grupların görüşlerini yansıtır özellikler taşıyor. Burada da "Türkiye her zaman her konuda haksızdır" yolundaki önyargının izlerini görmek kabil. Türkiye aleyhindeki haberler, çoğunlukla doğru dürüst araştırılmadan, gerçekleri yansıtıp yansıtmadığına bakılmaksızın basında ve medyalarda yankı buluyor. Bunun da ötesinde Türkler hakkında bazı önyargılar bazı yayınlarda açıkça göze çarpıyor. Örneğin Almanya'da yayınlanan *Yirminci Yüzyılda Türkiye* isimli bir kitapta *"Türkler görünüşte bize bu kadar yakın...ancak gene de yabancı, diğer ülkelerin halklarından daha yabancı... Uygarlık ve kültür farklılıkları nedeniyle Türklerin Almanya'ya entegre olmaları, eğer imkânsız değilse, çok güçtür,"* deniliyor.[261]

Batı Avrupa basınında Türkiye ilgili olarak yer alan bazı değer yargılarının o ülkelerinin siyaset adamlarının verdikleri demeçlerdeki düşüncelerden etkilendiğini söylemek de yanlış olmayacak. Örneğin Almanya'da başbakanlık yapmış olan Sosyal Demokrat Partisi Lideri Helmut Schmidt, *Die Zeit* gazetesinin 27 Ocak 1989

261 Bacınoğlu, Tamer, *The Making of Turkish Bogeyman*, Graphis, İstanbul, 1998, s. 95.

tarihinde yayınlanan nüshasında Türkiye ile ilgili görüşlerini şöyle açıklıyor: "*Biz Avrupalılar tarihe, Yahudi-Hıristiyan geleneğinin doğurduğu bir güç olarak damgamızı vurduk; Türkler ise kökü Avrupa'da değil, Asya'da ve Afrika'da olan tamamen değişik bir kültüre mensup ve çoğunluğu Müslüman olan bir millet.*"[262] Önde gelen bu ve benzeri siyaset adamlarının bu görüşlerinin Alman, hatta genel olarak Avrupa ülkelerindeki kamuoyu üzerinde etki yapmaması mümkün mü? Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği ile ilgili olarak Avrupa Birliği ülkelerinde yapılan kamuoyu yoklamalarını bu gibi demeçlerle birlikte değerlendirmek gerekiyor.

Zaman zaman Türkiye'yi ziyaret eden insaf sahibi bazı yabancılar, Türkiye'nin gerçeklerini yerinde görünce şaşırıyor, "Siz görüşlerinizi Batı kamuoyuna bir türlü anlatamıyorsunuz," diyerek suçu gene Türklere yüklüyorlar. Bu belki Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında geçerli olabilecek bir görüş. Zira Osmanlı yönetimi yabancı baskılar ve Türkiye karşıtı propagandalar karşısında bezmiş ve bu gibi propagandalara karşı mücadele gücünü kaybetmişti. Sultan Vahdettin bu konuda kendisiyle görüşen Amerikalı yazar Powel'e, Ermenilerin yabancı basında yer alan iddiaları hakkında şöyle diyordu: "*Bir açıklama göndersek sizin gazeteleriniz ve dergileriniz bir Türk tarafından yazılan bu metni basmaz. Basarsa bile halkınız bunu okumaz. Okusa bile buna inanmaz. Türkiye'nin görüşlerini size kendi dilinizde anlatmak üzere yetenekli birisini göndersek bile, o, karşısında tarafsız bir dinleyici kitlesi bulabilir mi?*"[263] İşte Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında devleti yönetenler böyle bir çaresizlik içindeydi.

Ama aynı şey Cumhuriyet Türkiyesi için söylenebilir mi? Türkiye şimdi, her zaman, her düzeyde görüşlerini, tezlerini anlatıyor ama bu görüşleri benimsemeyenler, Türkiye'nin izlediği politikaları kendi görüşlerine aykırı görenler, bu görüşlere hak vermek şöyle dursun, onları duymak bile istemiyorlardı. Bir Fransız atasözü: "*En sağır insan bir şeyi duymak istemeyendir,*" der. Belirli konularda Türkiye'nin karşılaştığı sıkıntılar işte bu sözü çağrıştırıyor.

---

262 Bacınoğlu, s. 96.

263 Gürün, Kâmuran, *The Armenian File,* Rüstem, 2001, s. 37.

Bu örneklere bakarak yabancı basında daima Türkiye aleyhtarı yazılar çıktığını düşünmemek gerek, olumlu yazılar, tarafsız değerlendirmeler haklı ve ölçülü eleştiriler de az değil. Buna rağmen, bir bütün olarak bakıldığında Türkiye hakkında Batı Avrupa ülkelerinin kamuoylarına verilmek istenen izlenimin olumlu olduğu söylenemez.

Türkiye'ye yönelik olarak Batı basınındaki olumsuz yaklaşımların sebebi neydi? Batı ülkelerinin gazetecileri gerçekten yüzyıllardan beri gelen ve toplumlarına mal olan önyargılarla mı şartlanmışlardı? Yoksa Türkiye'nin Kıbrıs gibi konulardaki tezlerini, AB'ye üyelik gibi konulardaki politikalarını kararlılıkla sürdürmesinden rahatsız olanlar, Türkiye'yi bazı temel konularda taviz vermeye zorlamak isteyenler mi basını bu yolda yönlendiriyorlardı? Belki her ikisi de. Ama şurası muhakkak ki, Türkiye'nin izlediği politikalardan rahatsızlık duyan bazı siyasi çevreler, Türkiye'nin görüşlerinin kendi kamuoylarında zemin bulmasından rahatsızlık duyuyorlar ve basını, Türkiye'yi kendi çıkarları doğrultusunda etkilemek için sarf ettikleri çabalarda önemli bir destek olarak kullanmak istiyorlardı. Doğrusu şu ki, insaf sahibi hiç kimse 20. yüzyılın son çeyreğinde dünya basınının Türkiye konusunda adil ve tarafsız yayın yaptığını kolay kolay iddia edemez. Bazı yabancı diplomatlar da dünya basınının Türkiye'ye büyük haksızlık yaptığını kabul ediyor.[264]

Meselenin başka bir boyutu da şu: kendi basınlarında Türkiye'yi boy hedefi haline getirenler, Türk basınını aynı yönde etkilemenin yolunu da bulmak için sürekli çaba içindeler. Türkiye'nin temel dış politika tercihlerinde daima haksız olduğu inancını Türk gazetecilerine kabul ettirebilmek onlar hesabına önemli başarı sayılacak. Ne var ki, bunu çoğu zaman başaramıyorlar. Türkiye'de gazeteciliğin gerektirdiği sorumluluğun yanı sıra, milli çıkarların önemini idrak eden, yabancı yayınlardaki tarafgirliği ve mübalağa payını fark eden gazeteciler çoğunlukta.

Kuşkusuz basın özgürlüğü, diğer alanlarda olduğu gibi, dış

---

264 Bunun örneği için bkz. Atsız, Yağmur, *Bir Hürriyet Havarisinin Sabıka Dosyası*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998, s. 131-132.

politika alanında da geçerlidir. Diğer ülkeler gibi Türkiye'nin zaman zaman dış politika alanında yanlışları olabilir. Bu yanlışların düzeltilmesinde basının eleştirilerinden de yararlanılır. Ancak şurası da unutulmamalı: Türk dış politikasının hedefi, ülkenin karşılaştığı sorunların çözümünde ulusal çıkarları kararlı ve başarılı biçimde koruyabilmek, dış baskılara karşı gerekli direnci gösterebilmek. Bunun için de halkın desteğinin sağlanması özel bir önem taşıyor. İşte bu noktada basının işlevi de sorumluluğu da büyük.

Dünyada da Türkiye'de de basınla ilgili birçok sorun yaşandı ve hâlâ zaman zaman yaşanıyor. Ancak, bir taraftan da basın özgürlüğünün geliştirilmesi ve basının kendinden beklenen işlevi mümkün olduğu kadar tarafsız ve objektif biçimde yerine getirebilmesi için çalışmalar sürüyor. Demokrasilerin tam olarak yerleştiği ülkelerde dahi basının bütün fikirlerin serbestçe ifade edilebildiği, objektif ölçülerin egemen olduğu bir platform haline getirilebilmesi için bazı yasal düzenlemeler yapılmasına çalışılıyor. Gerçek demokrasi tarafsız yayın organları aracılığıyla bütün fikirlerin serbestçe ortaya konulması, tartışılması, halkın çeşitli düşünceler, seçenekler arasında sağlıklı seçimler yapma olanağına kavuşması halinde yerleşebiliyor.[265]

Burada dile getirilen bazı sorunlara bakarak genellemelere varmak doğru değil. Basınla ilgili görüşlerdeki gerçeklik payı ne olursa olsun dünyada tarafsız, güvenilir, saygın gazetelerin, radyo ve televizyon istasyonlarının ve basın mensuplarının çoğunlukta olduğu da kabul edilmeli. Yukarıdaki örnekler yabancı basında ve yayın organlarında yer alan bütün haberlerin ve yorumların her zaman adil ve tarafsız olmayabileceği, bu nedenle bunların kaynakları dikkatle değerlendirilmeden çabuk yargılara varılmaması gerektiği düşüncesini aktarmak için verilmiştir.

Türkiye'de de basının toplum hayatında ve ülkenin siyasi gelişiminde oynadığı rol sık sık tartışılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar da basına daima önemli bir yer vermişler, fakat aynı zamanda basından beklentilerini de dile getirmişlerdir.

---

265 Snyder, s. 63.

Atatürk ve Basın

Daha Cumhuriyetin ilanından önce, 1922 yılında Atatürk basınla ilgili düşüncelerini şöyle açıklıyordu: *"Basın bir milletin ortak sesidir. Halkı aydınlatan, halka ilham veren, halkın gereksinme duyduğu fikri gıdayı sunan, özetle halkın ortak hedefi olan mutluluğa doğru yürümesini sağlayan basın bir güç, bir okul ve başlı başına bir rehberdir."*

Basından beklentilerini bu şekilde açıklayan Atatürk, daha o dönemde basın özgürlüğüne verdiği önemi şu sözlerle dile getiriyordu: *"Basın hiçbir şekilde etki ve hâkimiyet altına alınamaz,"* (1923) *"Basın özgürlüğünden doğan sorunların ortadan kaldırılmasının yolu bizatihi basın özgürlüğüdür."* (1924)

Basın özgürlüğüne içtenlikle taraftar olan Atatürk, 1930 yılında yaptığı bir konuşmada bu özgürlüğün dikkatli biçimde kullanılması gereğini de şu sözlerle ifade ediyordu: *"Bu ülkede kalem özgürlüğü kullanılırken, demokratik sisteme uygun biçimde daha büyük bir dikkat gösterileceğini ümit ediyorum. Bizimki gibi, özgürlüklerin kötüye kullanılması nedeniyle çok sıkıntı çekmiş bir ülkede böyle bir dikkatin gösterilmesinin özellikle önem taşıdığı kanısındayım."*[266]

Atatürk'ün bu sözlerini bugün de dikkatle değerlendirmek gerekiyor. Gerçekten yalnız Türkiye'de değil, dünyanın başka ülkelerinde de basın özgürlüğünü, hatta doğrudan doğruya basını kötüye kullanmak isteyenler çok olmuştu. Ayrıca, basın yoluyla propaganda yapmak bazı dönemlerde çok sık başvurulan bir yöntemdi.

Propaganda

Propagandanın gerçek boyutlarını görebilmek için Birinci Dünya Savaşı'na kadar geri gitmek gerekiyor.

O savaşta büyük devletler hem dost hem de düşman ülkelerin basınını etkilemek için akla, hayale gelemeyecek yöntemler uyguladılar. Tarihi kökeni çok daha eski olmakla birlikte propaganda 20. yüzyılın başından itibaren uluslararası ilişkilerde en etkili silahlardan biri olarak kullanıldı. Fransız yazar Jacques Driencourt "Propaganda ile her amaca ulaşılabileceği" kanısını taşıyor ve ge-

266 Aksan, s. 74-75.

leceğin tarihçilerinin 20. yüzyılı bir propaganda asrı olarak tanımlayacaklarını belirtiyor. Propagandayı sürekli bir silahsız savaş olarak tanımlayanlar da var.[267]

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman hükümetince bir Propaganda Ajansı kurulmuştu. Almanya'nın görüşleri doğrultusunda basını yönlendirmek bu Ajansın göreviydi. İngilizler de buna karşı 1914 yılının Ağustos ayında bir Savaş Propaganda Bürosu kurdular. İngiliz propagandasının başlıca hedefi Amerika'nın kendi yanında savaşa katılmasını sağlamaktı. Propaganda bürosunun gayretleri öncelikle bu amaca yönelikti. Başbakan Lloyd George, Charles Masterman isimli bir yazar ve milletvekilini bu büronun başına getirdi. Masterman İngiltere'nin önde gelen 25 yazarını gizli bir toplantıya çağırdı. Aralarında Arthur Conan Doyle, Rudyard Kipling ve H.G. Wells gibi tanınmış yazarların da bulunduğu bu gruba İngiltere'nin politikasını destekleyecek kitap ve broşürler yazma görevi verildi. Tanınmış yayınevleri bu kitap ve broşürleri yayınladılar. 1916 yılında büronun adı Enformasyon Dairesi olarak değiştirildi. Başına da Albay John Buchan getirildi. Masterman onun yardımcısı oldu. 1918 yılında kurulan Enformasyon Bakanlığı bütün bu faaliyetleri üstlendi. Lord Beaverbrook Bakan olarak atandı. Adı ne olursa olsun, bu büro çalıştığı bina nedeniyle hep "Wellington House" olarak anıldı.

Wellington House savaş sırasında çok sayıda kitaba ilaveten 1160 broşür yayınladı. Bu kitap ve broşürlerin hedefi İngilizlerin her konuda haklı, İngiltere'nin düşmanı olan ülkelerin ise her konuda haksız olduğu inancını dünyada, özellikle Amerikan kamuoyunda yaygınlaştırmaktı.

En önemli düşman Almanya olduğu için bu yayınlarda öncelikle Almanlar hakkında birçoğu tamamen gerçek dışı veya abartmalı bilgi ve yorumlara yer verildi. İngiliz propaganda belgelerinde Almanlar "Cani Hunlar" olarak tanımlanıyor, Alman İmparatoru II. Wilhelm'den de "muhteris ve mecnun bir canavar" olarak söz ediliyordu. Özellikle Alman askerlerinin savaş sırasında Belçika'da

---

267 Sonyel, *Desinformation-the Negative Factor in Turco-Greek Relations*, Perceptions, Volume III, Number 1, March-May 1998, s. 42.

büyük zulüm yaptıkları, çocukları süngüleyerek öldürdükleri, bebeklerin ellerini kestikleri, Belçika halkını açlığa mahkûm ettikleri gibi iddialar bu yayınlarda işlendi. Londra'da yayınlanan *Financial Times* gazetesinin Haziran 1915 tarihindeki bir nüshasında Alman İmparatoru'nun üç yaşında Belçikalı bir çocuğa işkence yapılması için bizzat talimat verdiği iddiasına yer verilmekteydi. 1916 Martı'nda *London Daily Telegraph* gazetesi Avusturyalıların ve Bulgarların yüz binlerce sivil Sırbı zehirli gazla öldürdüğünü yazıyordu. Bu da tamamen gerçek dışı bir savaş propaganda yalanıydı. Almanlara karşı yürütülen İngiliz propagandası hiçbir sınır ve ölçü tanımıyordu. Aynı tarihlerde ünlü yazar Rudyard Kipling *London Morning Post* gazetesinde yayınlanan bir yazısında, *"Dünyada iki kategori vardır: İnsanlar ve Almanlar,"* diyordu. 1917 yılında İngiltere'de Almanların, ölen askerlerin vücutlarından yağ ve gübre üretmek için bir fabrika kurdukları iddiası ortaya atıldı. Bu rivayet yıllarca İngiliz halkı ve dünya kamuoyunun bir bölümü tarafından gerçek zannedildi. Sonunda İngiliz Dışişleri Bakanı Chamberlain 1925 yılının Aralık ayında Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada bunun bir "propaganda yalanı" olduğunu itiraf etmek zorunda kaldı.

Alman karşıtı bu gibi iddialar Toynbee ve Bryce tarafından ortaklaşa yayınlanan bir kitapta da yer aldı. Savaştan dört yıl sonra bizzat Belçikalılar bu kitapta yer alan iddiaların tamamının gerçek dışı olduğunu açıkladılar. İngiliz Milletvekili Arthur Ponseby, 1928 yılında yayınladığı *Wartime Falsehood* isimli kitabında Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz Propaganda servisleri tarafından üretilen gerçek dışı haberler hakkında ayrıntılı bilgi veriyor.[268]

1938 yılında İngiliz yazar ve diplomat Harold Nicolson, Parlamento'da yaptığı bir konuşmada, *"Birinci Dünya Savaşı'nda lanet edilecek derecede yalan söyledik,"* dedi.[269]

---

268 Bu dikkate değer kitabın yeni baskısı 1980 yılında Institute for Historical Review tarafından yayınlandı ve 1991 yılında yeniden basıldı.

269 Mark Weber'in, Ponseby, Arthur, *Wartime Falsehood*, George Allen and Unwin, London, 1928. Kitabının yeniden basımına (Institute for Historical Review, London, 1991) yazdığı önsöz, s. vii, viii, xi.

Wellington House ve Türkiye Karşıtı Propagandalar

Türkiye'ye karşı hasmane emelleri olan ülkeler, özellikle 19. yüzyılın ortalarından sonra dünya kamuoyunu Türkler aleyhine şartlandırmak için her türlü propagandaya başvurmuş, bunun için insaf ölçülerini aşan gerçek dışı haberler yaymaktan çekinmemişlerdi. İsmet Paşa, Lozan Konferansı sırasında bu propagandaların bazı örneklerini ortaya koymuştu. İsmet Paşa, İngiliz kaynaklarına dayanarak yaptığı açıklamada, Rusya'nın İngiliz kamuoyunu Türkiye'ye karşı şartlandırmak için 1875 yılında Bulgaristan'ın Strielitza bölgesinde cereyan eden olaylar sırasında 60.000 Hıristiyanın ırzına geçildiği ya da toptan öldürüldüğü, kadınların ambarlarda yakıldığı gibi korkunç yalanların ortaya atıldığını belirttikten sonra, bu propagandalardan şikâyet eden Sir Henri Layard'ın şu sözlerini naklediyor: "*...üzülerek söylemeliyim ki, aralarında İngilizlerin de bulunduğu pek çok kimse, Türkiye'ye leke sürmek için bunları uydurmuş olmakla övünmektedir... Müslümanların toptan öldürülmesine yol açmak amacıyla hazırlanan bir Hıristiyan ayaklanmasının tasarlanmış olduğunu ve bu ayaklanmanın Ruslar ve Pan-Slavist ajanlarca yönetildiğini artık kabul etmeyecek tek bir tarafsız kimse bulunamaz.*" Aynı olaylarla ilgili olarak İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi Sir Henry Elliott da Türkiye aleyhindeki iddiaların gerçekleri yansıtmadığını belirtmiş, ilk saldıranların hep Hıristiyanlar olduğunu, Türk köylerini yaktıklarını yazmıştı. İşte İsmet Paşa Lozan'da bunları anlatmış ve yakın tarihte Türklere karşı yapılan bu haksızlıklardan şikâyet etmişti. Bu propaganda faaliyetlerini belki de en açık biçimde ortaya koyan Sırbistan'ın Londra ve İstanbul büyükelçiliklerinde bulunmuş olan Chedo Myatovich idi. Myatovich, *Asian Quarterly* dergisinin Ekim 1913 tarihli sayısında şunları yazıyordu: "*Bizim –Balkan uluslarının– Türkleri, siyasal çıkarların zorlamasıyla, Asya'nın kan dökücü tiranları ve Avrupa uygarlığına yakışmaz kimseler olarak göstermiş bulunduğumuzu kabul etmek gerekir. Tarafsız bir tarih, Türklerin Asyalı olmaktan çok Avrupalı olduklarını, kan dökücü tiranlar olmadıklarını, adalet ve açık sözlülüğü seven, tanınması, say-*

gı duyulması gereken özellikleri bulunan bir ulus olduklarını ortaya koyacaktır."[270]

Gerçek dışı iddialarla Batı ülkelerinin kamuoyu uzun yıllar boyunca Türkiye aleyhinde şartlandırılmıştı. Bugün hâlâ Batı kamuoyunda yaygın olan Türkiye ve Türkler aleyhindeki düşünce ve duyguların kökeninde bu propagandalar yatmaktadır.

Savaş yıllarında Türkiye'ye karşı asılsız iddialara dayanan suçlamalar doruk noktasına ulaşmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların en yakın müttefiki Türkiye idi. İngiliz propaganda örgütü Wellington House bu nedenle Türkiye'ye karşı da çok yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttü. Başta Toynbee olmak üzere bazı tanınmış yazar ve politikacılara, Türkleri her alanda kötü, zalim ve insafsız bir halk olarak göstermek ve Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen gerçek dışı iddialarla suçlamak için birçok kitap, makale ve broşür yazdırıldı. Bu kolay bir iş değildi. Zira o yıllarda İngiliz kamuoyunda Türklerin genellikle olumlu bir görüntüsü vardı. Türkiye'ye ve Türklere sempati ile bakanların sayısı az değildi. Ama mademki, Türkler İngiltere'nin baş düşmanı olan Almanların müttefiki olmuşlardı, bu olumlu izlenimler silinmeli, Türkler İngiliz ve Amerikan halkına dünyanın en kötü insanları olarak tanıtılmalıydı. Bu Türkiye aleyhtarı propagandalar yalnız İngiltere ve Amerika'da değil, başka ülkelerde de yapıldı. Özellikle Hindistan Müslümanları Türkiye'yi lider ülke olarak görüyordu. Onlar ve Araplar, Türklerin *"kötü Müslümanlar"* olduğuna inandırılmalıydı. İşte bu amaçlarla hazırlanan yayınlarda Türkiye Asya'dan gelen *"Sarı Tehlikenin"* başı olarak tanıtıldı. *"Dünyada başka hiçbir halk Türkler kadar zalim ve acımasız değildi. Türkler her zaman ve her konuda haksızdılar."* Bütün insaf ölçülerini aşan iddia buydu.[271]

Aslında İngiltere'de Türkiye karşıtı propagandaların başlangıç tarihi Birinci Dünya Savaşı değil. İstanbul'daki Amerikan Lisesi Robert College'in ilk Başkanı olan Cyrus Hamlin'e göre, Londra'da 1870 yılında da bir Propaganda Bürosu kurulmuştu. Bu büronun

---

270 Lozan, cilt I, s. 192-193, 198.

271 Wellington House'un Türkiye karşıtı propagandaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Gürün, s. 41.

kuruluş amacı yabancı ülkelerde Türkiye karşıtı haberler yaymak, propaganda yapmaktı. Hamrin bu gibi tek yanlı ve güvenilmez bilgilerin bir ülkeye, bir halka karşı düşmanlık ve kin duyguları yarattığını ve bu duyguların silinmesinin çok zor olduğunu söylüyor.[272]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında kurulan İngiliz Savaş Bürosunun varlığı ve çalışmaları hakkında 1925 yılına kadar kamuoyuna hiçbir bilgi verilmedi. Wellington House'un çalışmaları ile ilgili bilgileri içeren dokümanlar yakılarak imha edildi. Onun için bugün tarihçilerin elinde bu konuda pek az kaynak bulunuyor. Gene de bazı tarihçiler, tesadüfen yakılmamış bazı belgelere ve yayınlara ulaştılar. Bu yayınlar arasında "Türklerin, Yahudileri, Slavları, Arnavutları, Arapları ve özelikle Ermenileri nasıl katlettiği" yolunda iddialar içeren 40'a yakın kitap var. Bunların en ünlüleri Arnold J. Toynbee tarafından yazılan dört kitap. Kitapların başlıkları bile içeriği hakkında bir fikir veriyor. Toynbee'nin kitaplarından birinin başlığı şöyle: *Türklerin Caniyane Tiranlığı.* Wellington House'un yayınladığı kitaplardan biri de Türklerin Ermenilere yaptığı iddia edilen mezalimle ilgili. Kitabın başlığı *Osmanlı İmparatorluğundaki Ermenilere Yapılan Muamele, 1915-1916.* "Mavi Kitap" olarak da tanınan bu kitabın yazarı da Arnold Toynbee.

Gene aynı konuda iddialar içeren başka bir kitabın başlığı *Şehit Ermenistan.* Yazarı Faiz El-Ghusein. Kitapta yazar, Osmanlı devletinde çeşitli görevler üstlenmiş bir yüksek bürokrat olarak tanıtılıyor. Son görevi Mamuretülaziz kaymakamlığı. Ama tarihçiler, yaptıkları araştırmada Osmanlı İmparatorluğu'nda o bölgelerde bu isimli hiçbir devlet memurunun görev yapmadığını saptadılar. Yani yazarı da, içeriği de gerçek dışı bir kitap. Propaganda bürosu tarafından imal edilmiş eserlerden biri.

Propaganda Bürosu bu gibi yayınların inandırıcılığını arttırmak için Toynbee'den başka ünlü şahsiyetlerin isimlerinden de yararlanmış. Örneğin Türk aleyhtarı kitaplardan birinin yazarı Lord Bryce. Bu zat İngiliz hükümetinde bakanlık yapmış, İngiliz Akademisi başkanlığında bulunmuş saygın bir kişi. Daha az bilinen

---

272 Sonyel, *Desinformation...*, s. 44.

bir özelliği ise 1893 yılında kurulan İngiliz-Ermeni Derneği'nin başkanı oluşu. Aslında onun imzasıyla neşredilen kitabın gerçek yazarı da Toynbee. Kitabı İngiliz Parlamentosuna sunan ve hararetle destekleyen ise Dışişleri Bakanı Lord Grey.

Lord Bryce'ın daha eski yıllardan beri radikal Ermenilerin görüşlerini desteklediği biliniyor. Şu sözler ona ait: *"Niçin Ermeniler atalarının Selçuklulara ve Farslara karşı yaptıkları gibi şimdi de ayaklanmıyorlar?"* İşte bu gibi düşüncelerin sahipleri Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlılara karşı hazırlanan propaganda eserlerinin de yazarları arasında yer alıyordu.

Bu ve benzeri yayınlarda yer verilen iddiaların kaynağı ise Türkiye'de o tarihlerde görevyapan Amerikan Misyonerleri Heyeti. 19. yüzyılın sonlarından itibaren misyoner heyetleri Türkiye'de çok aktif rol oynuyorlardı. 1896 yılında Amerika'nın yedi, İngiltere'nin de dört ayrı kilisesinin temsilcileri olan misyoner heyetleri Türkiye'de faaliyet gösteriyordu. Bu heyetlerde 176 Amerikalı görev yapıyordu. Onların çalışmalarına yardımcı olan yerel personelin sayısı ise 869'a ulaşmıştı.[273] Bu Heyetin Yönetim Kurulu üyeleri arasında Türkiye'deki bazı eğitim kurumlarının Amerikalı yöneticileri de yer alıyor. Bu misyonerler heyeti 1915 ile 1923 yılları arasında Türkiye'de görev yaptı. Bu misyonerlerin raporlarını okuyanlar, *"Türklerin hiçbir zaman zulme uğramadığı, hep onların zulmettiği, Türklerin eğitimden nefret ettiği, eğitilmiş insanları katlettiği, hiçbir Hıristiyanın Osmanlı yönetiminde görev almadığı, ancak Türklerin Hıristiyanlara ihtiyaç duyduğu, zira Türklerin ırk olarak doktor, dişçi, terzi gibi mesleklere sahip olma yeteneğinin bulunmadığı"* gibi gerçek dışı ve küçültücü ifadelere yer verildiğini görürler. Bu misyoner heyeti Türkiye'nin Amerikan mandası altına alınması için Amerikan Kongresine de başvurmuştu. Bu Amerikan mandası düşüncesine sahip olanlar arasında Türkler de vardı. Atatürk bu konudaki fikrini soranlara 27 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum'da yaptığı bir konuşmada şöyle demişti: *"İstanbul'da bir Amerikan mandasının yararlarından giderek daha fazla söz ediliyor. Ben hayır diyorum! Türkiye tam manasıyla bağımsız olacaktır. Manda olma-*

---

273 Gürün, s. 33.

yacaktır. Bu fikrin sahipleri bize itimat etmeyen kimselerdir. Hatta bizi maceracı gibi görüyorlar. Bunlar, saçma fikirlerinden dolayı ileride utanç duyacak olan hayalperestlerdir. Biz, ulusal egemenlik ilkesine dayanmayan antlaşmalara hiçbir değer vermeyeceğiz."[274]

Manda yanlıları 4 Eylül 1919 tarihinde açılan Sivas Kongresi'ne de bu yönde bir muhtıra sundular. Atatürk onların bu girişimini Büyük Nutku'nda, bugünkü dile çevrilmiş şekliye, şöyle anlatıyor: *"Muhtırada kurtuluş için Amerikan desteğine sığınmak gereği ileri sürülüyordu. Bağımsızlığımızı ve bütünlüğümüzü korumanın tek yolu buydu. Biz zayıftık. Silahımız ve ordumuz yetersizdi. Amerika ise güçlü bir devletti. Bize her türlü yardımı yapabilirdi. İstanbul'dan gelen temsilciler ve onlarla birlikte Sivas'a gelen Amerikalı gazeteci Brown'un yapmış oldukları propagandanın esasları böyleydi... Yapılan konuşma ve tartışmalardan sonra Amerikan güdümüne girmenin bağımsızlıkla bağdaşmayacağı sonucuna varıldı. ...Böylece düşmanlarımızın bizi asıl yolumuzdan saptırma için düzenledikleri bir oyun daha bozulmuş oldu."*[275]

Amerikan misyonerler heyeti bu gibi gerçek dışı ve yanıltıcı propaganda faaliyetlerini sürdürdü ve Amerikan halkından 116 milyon dolar bağış toplamayı başardı. Tabii başka propaganda faaliyetlerinde kullanılmak üzere. Savaş zamanında İngiliz Propaganda Bürosu'nun Türkleri suçlayıcı, küçük düşürücü kitaplarının kaynakları arasında bunlar da vardı.

Savaş sırasında İngilizler Amerika'da Almanya ve Türkiye aleyhindeki bu propaganda faaliyetlerini sürdürürken karşı görüşte olanların düşünceleri de Amerikan halkına ulaşabiliyor muydu? Pek değil. Zira İngilizler o tarihte Almanya'yı Amerika'ya bağlayan telgraf kablosunu kesmiş bulunuyordu. Amerikan halkı bütün haberleri İngiliz kaynaklarından ve İngiliz görüşlerine göre öğreniyor, bunların İngiliz propagandasının bir ürünü olduğunu dahi bilmiyordu. Bu haberleri Amerikan kamuoyuna Parker isimli bir Kanadalı'nın kurduğu bir teşkilat dağıtıyordu. Parker'in listesinde

---

274 *Chronique de l'histoire*, Atatürk, s. 61.

275 Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, sadeleştirilmiş dille özet, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 30.

170.000 Amerikalının adresi vardı. Bunlar arasında 555 Amerikan gazetecisi de bulunuyordu.[276]

İngiliz Propaganda Bürosu tarafından yayınlanan ve adından yukarıda söz edilen "Mavi Kitap"taki malzemelerden çoğu, Birinci Dünya Savaşı yıllarında sadece 26 ay İstanbul'da Amerika'nın İstanbul Büyükelçiliğini yapmış olan Henry Morgenthau'dan kaynaklanıyor. Bu zat 1918 yılında yayınladığı ve Ermeni kaynaklarına dayandırdığı *Ambassador Morgenthau Story* isimli kitabında Osmanlıların Ermenilere karşı yaptığı "zulümle" ilgili iddialara yer veriyor. Morgenthau'nun iddialarının tarihi gerçeklere aykırı olduğu daha sonra birçok yazar ve tarihçi tarafından açıklandı. Bunlardan biri de Associated Press Ajansı'nın o zamanki ünlü muhabirlerinden George S. Schneider'di. Yakın geçmişte de Amerikalı Profesör Heath Lowry, Morgenthau'nun kitabının baştan sona "ham, yarı gerçekler ve düpedüz yalanlarla dolu olduğunu" yazdı. Lord Bryce, işte bu Morgenthau'dan sağladığı bilgileri Toynbee'ye ulaştırıyor, o da bunları kitap haline getiriyordu.[277]

Savaştan sonra Toynbee, *Manchester Guardian* gazetesinin muhabiri olarak Türkiye'ye geldi Ülkenin çeşitli yörelerinde incelemelerde bulundu. Gerçekler kendisini de şaşırttı. Toynbee savaş sırasında Türklerin yaptıkları iddia edilen mezalimi araştırırken Türklere yapılan mezalimin örnekleriyle karşılaştı.[278] Bu defa yeni Türk Devleti hakkında olumlu görüş ve değerlendirmeler içeren kitaplar yazdı. Bunları okuyanlar, Savaş Propaganda Bürosunun Türkiye hakkında yayınladığı bazı kitapların da aynı Toynbee tarafından yazıldığına inanmakta güçlük çekebilirler. Öyle anlaşılıyor ki, savaş sırasında vatana hizmet duygusu Toynbee'yi bilimsel tarafsızlıktan uzaklaştırmıştı.

İngiliz Propaganda Bürosu'nun savaş zamanındaki faaliyetleri sadece bu gibi kitap ve broşürleri bastırmaktan ibaret değildi. Savaş

---

276 Prof. Justin Mccarthy, *British Propaganda and the Turks*, Presentation made at the School of Oriental and African Studies, 19 January, 2001.

277 Sonyel Salahi R., *Falsification and Disinformation*, SAM Papers, Ankara, December, 2000, s. 36, 45.

278 McCarthy, Justin, *Death and Exile*, The Darwin Press, INC, Princeton, 1995, s. 277-278.

haberlerinin kamuoyuna ulaştırılmasında İngiliz Propaganda Bürosu tarafından düzenleniyordu. Büro savaş resimlerini çekmek üzere iki resmi fotoğrafçı ile birkaç ressam da görevlendirildi. Bunların dışındakilerin fotoğraf çekmesi veya savaş resmi yapması yasaktı ve bunun cezası idamdı. Gerek yazılarda gerek resim ve fotoğraflarda halkın sadece hükümetin politikasına uygun biçimde etkilenmesi ve yönlendirilmesi hedefleniyordu. İngiltere'nin tanınmış gazetecilerinden bazıları çeşitli ülke gruplarına yönelik propaganda faaliyetlerinin sorumluluğunu üstlendiler. Savaş Bakanı Lord Kitchener Batı cephesine basın mensuplarının gönderilmesine karşıydı. Savaş haberlerini Bakanın atadığı bir Albay yazıyor, onun yazdıkları Bakan tarafından gözden geçirildikten sonra basına veriliyordu. Daha sonra *Daily News* gazetesinden bir gazeteci devlet kontrolünde savaş muhabirliği yapmak üzere resmen görevlendirildi.

Evvelce Fransa'ya gitmiş olan bazı İngiliz basın mensuplarının sansürsüz savaş haberleri yazdıklarının görülmesi üzerine bunlardan biri önce tutuklandı, daha sonra bir daha yazılarını sansürden geçirmeden gönderirse kurşuna dizileceği uyarısıyla serbest bırakıldı. 1915 yılının Ocak ayında ABD Başkanı Theodore Roosevelt, İngiliz Başbakanı Edward Grey'i basına karşı uyguladığı bu sert önlemler dolayısıyla uyardı ve gazetecilere daha büyük serbestlik tanımasını istedi. Bundan sonra basın üzerindeki önlemler biraz gevşetildi, birkaç gazetecinin savaş alanına gitmelerine izin verildi ama tabii yazılarının sansüre tâbi olması koşuluyla... Böylece gazetelerde yazılan haberler gerçekleri değil, İngiliz hükümetinin halka vermek istediği mesajları yansıtıyordu. Örneğin İngilizler için bir felaket olan Somme muharebesi İngiliz halkına bir zafer gibi yansıtıldı. Alman propaganda teşkilatı "Pressekonferenz" de İngilizlerden geri kalmıyordu. Örneğin 15 Kasım 1914 tarihinde Alman basın bürosu, o güne kadar birkaç yüz Alman askerinin öldüğü haberini verirken gerçek rakam 55.000'di.[279]

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'yi basına fazla sansür uyguladığı için eleştiren ABD'de yoğun bir propaganda faaliyeti yürütülüyordu. Bu işle görevlendirilen "Kamu Enformasyon Komitesinde"

279 Ponseby, s. 167.

10.000 kişi çalışıyor, ülkenin çeşitli yerlerinde 75.000 kişiden de bu komitenin ürettiği bilgi ve malzemeleri yayması için yararlanılıyordu. Bu çalışmaların ana hedefi ülkede Alman aleyhtarı güçlü bir cereyan yaratılmasıydı. İngiliz tarihçi J. F. C. Fuller bu Komitenin çalışmaları sonucunda Amerikan halkının bir "propaganda çılgını" haline geldiğini yazıyor.[280]

O dönemde Amerika'da gazetecilerin, yazarların özgürlük içinde çalıştıklarını söylemek zor. Özellikle Kongre'nin 1917 yılında kabul ettiği Casusluk Yasası'ndan sonra çok sayıda yazar, gazeteci ve aydın tutuklandı. Bu yasa gençlerin silah altına alınmasına karşı çıkanlara ve ulusal savunma ile ilgili bilgileri yayınlayanlara 10.000 dolar para cezası ile 20 yıla kadar hapis cezası verilmesini öngörüyordu. Bu yasayı ihlal ettikleri gerekçesiyle tutuklananlar arasında Sovyet İhtilali'ni anlatan *Dünyayı Sarsan 10 Gün* isimli kitabın yazarı John Reed de vardı. Tutuklananlardan biri poliste gördüğü kötü muamele sonucunda hayatını kaybetti.

Savaş yıllarında Başkan Wilson, halkın yönetimin izlediği savaş politikasını desteklemesini sağlamak amacıyla kurulan Kamu Enformasyon Komitesi'nin (CPI) sansürü bir baskı aracı gibi değil, bir ikna unsuru gibi kullanması eğilimindeydi.[281] Ama sonuçta Amerikan halkının savaş yıllarında gerçekleri öğrenmesi fiilen olanaksız hale gelmişti. Amerika'da yayınlanan *The Nation* gazetesi 18 Nisan 1923 tarihli nüshasında, *"Artık herkes biliyor ki, savaş yıllarında gazetelerimizin sütunları yalanlar ve propaganda zehirleriyle doluydu,"* diyordu. Savaşta önemli görevler üstlenmiş olan Amerikalı Amiral William Sims de basına yaptığı bir açıklamada şunları söylüyordu: *"Basının, Alman denizaltı komutanları hakkında yazdığı 'vahşet hikâyeleri' propagandadan başka bir şey değildi."*[282] Görüldüğü gibi, savaş zamanında bazı Batılı ülkelerin hükümetleri seçilmiş gazeteciler aracılığıyla basını yönlendiriyordu.

İngiliz Propaganda Bürosu'nda görev alanlardan bazıları savaştan sonra ülkenin menfaatleri icabı gerçek dışı haber yazmak zo-

---

280 Ponseby, s. viii.
281 Cook, s. 52.
282 Ponseby, s. x.

runda kaldıklarını açıkladılar. Ama ne yazık ki, savaştan yıllar sonra bile, o zamanlarda hazırlanmış propaganda broşürleri ve kitapları bazı ülkeler ve kuruluşlar tarafından belirli siyasal çıkarları sağlamak amacıyla değerlendirildi. "Mavi Kitap" gibi Birinci Dünya Savaşı'nın propaganda malzemelerinin yeni baskıları yapılarak, sanki tarihi gerçekleri yansıtıyormuşçasına çeşitli ülkelerde kamuoyunu yanıltıcı faaliyetlerde kullanıldı ve kullanılıyor.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra hükümetlerin propaganda ve kamuoyunu yönlendirme faaliyetleri bitti mi? Pek sayılmaz. Bu çabalar başka yöntemlerle devam etti. Örneğin Almanya'da Birinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Weimar Cumhuriyeti'nin oldukça özgür ortamında milliyetçi çevreler, bazı işadamlarıyla birlikte basını ele geçirerek kendi ideolojileri doğrultusunda yönlendirmek için büyük çaba içine girmişlerdi. Krupp Şirketinin Yönetim Kurulu Başkanı Alfred Hugenberg, Alman Milli Halk Partisi'nin Başkanlığını üstlendikten sonra Ulusal Telgraf Birliği adı altında bir ajans kurdu ve bu yolla Alman basının yarısından fazlasını etki alanına aldı. Gazetelere uygun koşullu krediler veren, ucuz fiyattan kâğıt sağlayan Hugenberg, bu gibi yollardan görünüşte bağımsız olan birçok yayın organının kendi siyasi görüşleri doğrultusunda yayın yapmasını sağladı. 1932 yılında sağcı gazetelerin 30 milyon abonesi vardı. Hugenberg'in milliyetçi düşünceleri doğrultusunda yayın yapan gazeteler Alman halkının Hitler'e giderek artan ölçüde destek vermesine sebep oldular. Bu propagandaların da etkisiyle Nazi Partisi'nin oylarında büyük artış oldu. 1928 seçimlerinde oyların sadece % 2.6'sını alabilen Nazi Partisi 1932 seçimlerinde % 33, 1933 seçimlerinde ise % 44.2 oy aldı.[283] Hitler daha sonra yasadışı yollara başvurarak basının hemen hemen tümünü denetim altına aldı ve Alman halkını ve dünyayı felakete sürükleyecek olan iktidarını güçlendirmede basından geniş ölçüde yararlandı.

Bu çalışmaları yönlendirmek amacıyla, 14 Mart 1933 tarihinde Göbbels'in başkanlığında geniş yetkili bir Propaganda Bakanlığı kuruldu. Bu Bakanlık ülke dışında da etkili faaliyetlerde bulundu. Örneğin Londra'da yayınlanan *Daily Mail* gazetesinin 19 Ekim

283 Snyder, s. 60, 119.

1933 tarihli nüshasında Hitler'le yapılan bir mülakata yer verildi. Bu mülakatta Hitler Almanya'da hiç kimsenin yeni bir savaşı arzu etmediği mesajını veriyordu. Yatıştırma politikası yanlısı İngiliz devlet adamları da Alman propaganda faaliyetlerini, istemeden de olsa kolaylaştırıcı açıklamalar yapıyorlardı. Örneğin Lloyd George, *News Cronicle* gazetesinde yayınlanan bir demecinde İngiliz hükümetinin ve kamuoyunun, Almanya'daki gelişmeleri daha ölçülü ve insaflı biçimde değerlendirmesini istiyordu. Alman propaganda çalışmalarının etkisiyle 1937 yılında İngiltere'de "The Link" adıyla bir İngiliz-Alman dostluk grubu kuruldu. Savaşın başladığı 1939 yılında bu grubun 25 şubesi ve 4.000 üyesi vardı...[284]

Alman propaganda teşkilatı tanınmış bazı İngiliz şahsiyetlerinin Almanya'ya davetine de aracılık ediyordu. Böyle bir davet çerçevesinde Berlin'e gelenlerden biri de ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee idi. Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin propaganda çalışmalarındaki rolü hakkında kitabın ilgili bölümlerinde bilgi verilen Toynbee Hitler'le görüştü. Hitler kendisine bolşevizme karşı Almanya ile İngiltere'nin birlikte hareket etmeleri gerektiğini anlattı.[285]

Amerika'da da savaşı izleyen yıllarda özellikle sol düşünceleri benimseyenlere karşı yukarıda sözü edilen yasalar uygulanarak büyük baskı yapıldı. 1919-1920 yıllarında devlete itaatsizlik gibi gerekçelerle tutuklananların sayısı 1.500'ü bulmuştu.

O tarihlerde propagandayı uluslararası ilişkilerinde bir silah olarak kullanan ülkelerden biri de Yunanistan'dı. Profesör Dimitri Kitsikis 1963 yılında Paris'te yayınladığı bir kitapta, Yunanistan'ın Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda uyguladığı propaganda yöntemlerini ayrıntılarıyla açıklıyor. Kitsikis'e göre, o tarihlerde Yunan propagandasının merkezi Londra'ydı. Yunanlılar, ayrıca Paris, Vaşington ve Cenevre'de de yoğun propaganda faaliyetleri yürütüyordu. İngiliz yazar Michael Llewellyn Smith'e göre bizzat Başbakan Venizelos, 1918 yılının Ekim ve Kasım aylarını Londra'da Yunan propagandasını örgütlemek için geçirmiş, bu amaçla çok sayıda İngiliz devlet adamı, gazeteci ve Yunan dostu diğer şah-

284 Launay, s. 167.
285 Launay, s. 178.

siyetlerle ilişki kurmuştu. Yunanistan o tarihlerde propaganda için büyük paralar harcamıştı. Yunanlıların propaganda faaliyetlerini yakından izleyen Fransız yazar Léon Rouillon şöyle diyor: *"Yunanlılar usta politikacılardır. Onlar için bütün yöntemler mubahtır. Yunanlılar Fransız kamuoyunun Doğu'daki durum hakkında hiçbir şey bilmediğinin farkındaydılar ve Fransızların bu bilgisizliğinin kendi çıkarları için kullandılar. Yunanlı bankerler Fransız kamuoyunun gerçek durumu öğrenmesini önlemek için altınları su gibi harcadılar."*

Ünlü yazar Claude Farrere, 1922 yılında Paris'te verdiği bir konferansta şunları söylüyordu: *"Dünyanın Türkleri hatalı olarak görmesinde şaşılacak ne var? Düşünün ki, Türklerin düşmanlarının parası var ve para her kapıyı açıyor. Türkler çok konuşkan olmayan bir millettir. Buna karşı onların düşmanları çok konuşkandır ve tezlerini büyük bir maharetle ortaya koyuyorlar. Onların en büyük silahı yalandır. Düşmanları Türkleri yalanlarla bombardıman ediyor. Bu nedenle bilgisiz insanların gözünde Türklerin haklı, Türk düşmanlarının haksız sayılması mümkün mü?"*[286] Farrere'in sözleri sanki bugünler için söylenmiş gibi. Özellikle Kıbrıs harekâtından sonra dünyada Türkiye aleyhinde yürütülen yoğun propagandalara bakıp da Farrere'in bu sözlerini hatırlamamak kabil değil.

Dünyanın yeni bir savaşa yaklaştığı yıllarda Almanya yoğun bir propaganda faaliyetine başlamıştı. O dönemde gittikçe yaygınlaşan radyolar vasıtasıyla Alman hükümeti dünya kamuoyunu kendi görüşleri doğrultusunda etkilemeye çalışıyor, Alman radyoları çeşitli dillerde yayın yapıyorlardı. Almanya'nın müttefiki İtalya da benzeri propaganda faaliyetleri yürütüyordu. Bu propaganda yayınlarına karşılık vermek amacıyla İngiltere hükümeti de BBC'yi Arapça ve İspanyolca yayınlar yapmakla görevlendirdi. Bu yayınların masrafları İngiliz hükümetince karşılanacaktı. 1938 yılının Eylül ayında BBC Fransızca, Almanca ve İtalyanca yayınlara da başladı. Reuters haber ajansının Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz hükümetine yardımcı olduğu biliniyor.[287]

---

286 Sonyel, *Desinformation...*, s. 46.
287 Malek, s. 47.

İkinci Dünya Savaşı'nda da savaşan ülkeler birbirleri aleyhine yoğun propaganda faaliyetinde bulundular. Bu savaşta üretilen propaganda yalanlarının Birinci Dünya Savaşı'ndakileri çok geride bıraktığını iddia edenler var.[288] Daha sonra bu savaşta devletlerin uyguladıkları propaganda taktikleri, imal edilen yalan haberler, karşı tarafı küçük düşürücü kitap, broşür ve filmlerin nasıl bir örgütlenmeyle hazırlandığı hakkında pek fazla yayın yapılmadı. Belki de, savaş sonrasında oluşan dünya koşullarında geçmişin savaş zamanında söylendiği şekilde hatırlanması tercih edildi. Ayrıca Almanya'da Yahudilere yapılan soykırıma karşı uygar ülkelerin savaş yıllarında niçin bu kadar sessiz, hatta duyarsız kaldıkları da pek anlaşılamadı. O dönemde dünya kamuoyunda ırkçılığa ve insan hakları ihlallerine karşı henüz yeterli duyarlık oluşmamıştı. Amerikan Savaş Enformasyon Dairesi'nin yaptırdığı bir kamuoyu araştırması genel nitelikle zulüm haberlerinin, Yahudilere karşı yapılan zulümla ilgili haberlere nazaran halk üzerinde yedi kere daha etkili olduğunu gösteriyordu.[289] Gene de o dönemde uygar ülkelerin Nazi Toplama Kamplarındaki zulme daha kuvvetle karşı çıkmaları beklenirdi.

Görüldüğü gibi, en demokratik ülkelerde bile savaş gibi bazı olağanüstü dönemlerde düşünce ve basın özgürlüğü bir tarafa bırakılabiliyor ve iç ve dış kamuoyu belirli politikalar istikametinde yönlendirilebiliyor. Acaba Batı demokrasileri bu gibi yöntemlere sadece savaş zamanlarında mı başvuruyorlar? Geçmiş tecrübeler bunun pek de öyle olmadığını gösteriyor. İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda da benzeri uygulamalarla karşılaşıldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin yaptıkları propagandalar konusunda Mark Weber şöyle diyor: *"Yüzyılın ikinci yarısında hükümetler savaş yapmaya devam ettiler. Siyasi liderler ve onların çığırtkanları da kendi başarısızlıklarını ve yaptıkları utanç verici işleri örtmek için yalan söylemeye devam ettiler."*[290]

---

288 Mark Weber, "Arthur Ponseby'nin kitabına yazdığı önsözde bu görüşü savunuyor.

289 Plumelle-Uribe, s. 167.

290 Mark Weber'in, Arthur Ponseby'nin *Wartime Falsehood* isimli kitabına yazdığı önsöz, s. xi.

Basınla ve propagandayla ilgili sorunların bir bölümü sivil toplum örgütleri için de söz konusu. Bugün dünyada sayıları hızla artan ve NGO denilen hükümetler dışı kuruluşların büyük bölümü gerçekten resmi makamlardan bağımsız olarak faaliyet gösteriyorlar. 1909 yılında bütün dünyada sadece 176 NGO varken bu sayı 1993'te 28.900'e ulaştı. Bu kuruluşların üye sayısında da büyük artışlar oldu. Örneğin ünlü çevre örgütü Greenpeace'in üye sayısı 1987 ile 1995 yıları arasında 80.000'den 420.000'e çıktı. Aşağı yukarı aynı yıllarda Uluslararası Af Örgütü'nün üyeleri de 39.000'den 109.000'e yükseldi.[291] Ama basında olduğu gibi, bu alanda da hükümetlerin bazen bir kısım NGO'yu kendi politikaları doğrultusunda kullanmaya çalıştıkları görülüyor. Hasım veya rakip gördükleri bir ülkenin dünyadaki itibarını zedelemek için bazı NGO'lardan yararlanılıyor, onlara raporlar yazdırılıyor, açıklamalar yaptırılıyor. 1980'li yılların sonunda Türkiye'nin Kopenhag Büyükelçisi ile görüşen büyük bir ülkenin üst düzey bir yetkilisi şunları söylemişti: "*Biz sivil toplum örgütlerinden çok yararlanıyoruz. Bir ülkeyi eleştirmek veya o ülke üzerinde baskı kurmak istediğimiz zaman eğer bunu doğrudan doğruya yapacak olursak o ülke de bizim çıkarlarımıza zarar verecek karşı önlemleri alabilir. Onun için biz bu gibi durumlarda bazı sivil toplum örgütlerinden yararlanıyoruz. İlgili ülkeler de tepkilerini bu örgütlere gösteriyorlar, bizim çıkarlarımıza zarar verecek önlem almıyorlar.*" Hükümetlerin güdümünde faaliyet gösteren bu NGO'lara uluslararası çevrelerde hükümetler tarafından organize edilen hükümet dışı kuruluş anlamında GONGO deniliyor. O bakımdan Hükümetler dışı kuruluşların raporları değerlendirilirken bunların NGO mu, yoksa GONGO mu olduklarına dikkat etmek gerekiyor.

Türk Diplomasisinin Köşe Taşları

Dış politika alanında devletlerin özen göstermeleri gereken hususların başında ulusal bağımsızlıklarını ve egemenliklerini titizlikle korumaları ve dış baskılara kararlılıkla karşı koymaları geliyor. Bağımsızlığını koruyamayan, başka ülkelerin güdümüne giren ülkelerin ulusal çıkarlarını korumaları ve dünya politikasında, hat-

291 Edwards, s. 194.

ta kendi bölgeleriyle ilgili uluslararası gelişmelerde söz sahibi olmaları mümkün değil. Egemenliklerini ve bağımsızlıklarını korumak isteyen ülkelerin, belirli bir savunma gücüne ve gerektiğinde bu gücü kullanma iradesine de sahip olmaları da gerekiyor. Böyle bir irade yoksa tek başına güç sahibi olmak da bir anlam ifade etmiyor. Bütün bunlar dünyanın çok hassas ve stratejik bakımdan kritik sayılabilecek bir bölgesinde bulunan ülkeler için özel bir önlem taşıyor.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin izlediği dış politika dikkatle değerlendirilmeli. Temellerini Atatürk'ün attığı bu politika ulusal güce dayalı, egemenliğin ve bağımsızlığın korunmasını başlıca hedef yapan, fakat aynı zamanda gerçekçilikten uzaklaşmayan, Türkiye'nin temel çıkarlarına saygı gösteren ülkelerle dostluk ilişkileri kurmayı ve her alanda işbirliği yapmayı amaçlayan bir yaklaşım olarak tanımlanabilir. Cumhuriyetin 80 yıla yaklaşan ömründe bu politikanın hayata geçirilmesi pek kolay olmadı. Dünyanın bu hassas bölgesinde varlığını güvenlik içinde sürdürebilmek için Türkiye büyük diplomatik mücadeleler vermek zorunda kaldı.

Bir bütün olarak bakıldığında dört olayın üzerinde önemle durmak gerekiyor. Bunlar Lozan Konferansı, Hatay'ın Anavatan'a katılması, Kıbrıs müdahalesi ve Kardak sorunu ile ilgili gelişmelerdir. Bu dört olay çapı, kapsamı, sonuçları ve etkileri açısından birbirlerinden çok farklıdır. Özellikle modern Türk Devleti'nin temelini oluşturan Lozan Antlaşması'nı başka olaylarla kıyaslamak zordur. Ancak bu dört olayın ortak özelliği hepsinde Türkiye'nin sahip olduğu güce dayanarak dış baskılara karşı yüksek bir direnme gücü göstermesi ve izlediği kararlı tutumla, hedeflediği sonuca ulaşmasıdır. Bu açıdan bakıldığında bu olayların hepsi bir anlamda diplomatik savaş niteliği taşıyor. Aşağıdaki bölümlerde bu dört olay bu boyutu ile ele alınacak.

Lozan Diplomatik Savaşı

Lozan tarihe çok önemli bir "Barış Antlaşması" olarak geçti. Ancak bu sonuca ulaşana kadar yapılan diplomatik mücadeleler birçok bakımdan bir savaştan farksızdı. Müzakerelerin başarısızlığa uğraması halinde yeni bir savaşın çıkacağı kesin gibiydi. Konferansa katılan bütün taraflar bunu sürekli olarak hissetmişlerdir. Herkes şunu anlamıştı ki, Türkler temel çıkarlarına saygı gösterilmediği takdirde yeni bir savaşı göze almaktan çekinmeyeceklerdir. Buna karşılık egemenliklerine, bağımsızlıklarına, toprak bütünlüklerine saygı gösterilip eşit bir devlet olarak muamele gördükleri takdirde, şerefli bir barışa ulaşmak için bazı konularda esneklik göstermeye hazırdırlar.

Lozan Konferansı'na giden yol bir bakıma Konferans kadar önemlidir. Birinci Dünya Savaşı'ndan müttefikleriyle birlikte yenik çıkan Türkiye'ye zorla kabul ettirilmek istenen antlaşma Sevr Antlaşması'ydı. Ülkenin bölünüp parçalanmasına ve bir anlamda tarih sahnesinden silinmesine yol açacak bu anlaşmayı hiçbir güç bunu Türk milletine onaylattıramamıştır. Çünkü Sevr, bir tarihçinin tanımıyla, *"Modern tarihte en ağır cezalar getiren barış antlaşmalarından biriydi ve savaş yağmalarının en insafsız biçimde paylaştırılmasını öngörüyordu."*[292] Türkler bunu kabul edemezdi. Ne var ki, Türkiye'nin Sevr Antlaşması'nı onaylamamak için verdiği mücadele, yabancı işgalcilere karşı gerçekleştirdiği Kurtuluş Savaşı, ortaya koyduğu azim ve irade o devirde Batılılar tarafından yeterince anlaşılamamıştı. Daha sonra Lozan'ın ikinci bölümünde İngiliz heyetine başkanlık yapacak olan Horace Rumbolt şöyle diyordu: *"Türkler kadar siyasi anlayıştan bu kadar yoksun olan başka*

---

292 Grew, John, *Atatürk ve İnönü,* Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000, s. 9.

bir millet görmedim... Onlara iyi niyet göstererek Sevr Antlaşması'nı onaylamalarını önerdim. Böylece Müttefiklerin gözünde itibar kazanabileceklerini söyledim... Ama bunu göremiyorlar veya görmek istemiyorlar."[293]

Bu sözler Türklerin o zamanlar ne gözle görüldüğünü göstermesi açısından ilgi çekici. Türklerden beklenen, ülkelerinin parçalanmasına razı olmaları, bunun karşılığında Batılı devletlerin gözüne girmeleri. Demek ki, Türkler o zamanlar başkalarından aferin almak için yaşamsal çıkarlarından taviz verebilecek bir millet gibi görülüyorlarmış.

Kurtuluş Savaşı bitmişti. Yunan işgal ordusu büyük bir yenilgiye uğrayarak Türk topraklarını terk etmek zorunda kalmıştı. Türkiye artık mağlup devlet değil galip devlet konumundaydı. Bu, Türkiye için büyük bir zaferdi ama Birinci Dünya Savaşı'nın galibi Müttefik devletlerin bakış açısı farklıydı. Türklerin Kurtuluş Savaşı sonunda kazandıkları galibiyeti Churchill şöyle değerlendiriyordu: *"...Türklerin yeniden Avrupa'ya girmeleri Müttefikler için en kötü aşağılanmadır... Müttefiklerin zaferi hiçbir yerde Türkiye'deki kadar tam olmamıştı. Şimdi galibin gücü hiçbir yerde Türkiye'deki kadar gösterişli bir şekilde aşağılanmamıştır. Ve sonunda başarılı bir savaşın bütün meyveleri, uğrunda binlerce askerin hayatını verdiği Gelibolu, Filistin, Mezopotamya... başarıları, bunların hepsi bir utanç içinde sona ermiştir."*[294]

Türk ordusu Yunan işgal kuvvetlerini Anadolu'dan çıkartmıştır. Sıra Trakya'ya gelmiştir. İngiltere buna şiddetle karşıdır. Mustafa Kemal Çanakkale'den Avrupa kıtasına askerlerini geçirmekte ısrar ederse İngiltere kuvvet kullanacaktır. İngiltere bunun için Fransa ve İtalya'nın da desteğini sağlamıştır. O tarihte Savaş ve Sömürgeler Bakanı olan Churchill, Başbakan Lloyd George'un onayını alarak bu yolda bir basın açıklaması yapar. Lloyd George'un böyle bir açıklamaya onay vermesi şaşırtıcı değildi. Çünkü o, bazı Batılı tarihçilere göre, "Türklerle ilgili her şeyi kötü, Yunanlılarla ilgili her şeyi ise iyi gören bir tavır içindeydi ve Yunanlılara akla hav-

---

293 Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray, London, 1999, s. 368.

294 Lord Kinros, *Atatürk*, Morrow Paperback Editions, London, 1964, s. 376.

salaya sığmayacak vaatlerde bulunuyordu."[295] Ama İngiltere'de herkes Churchill ve Lloyd George gibi düşünmemektedir. *Daily Mail* gazetesi, "Bu yeni savaşı durdurun," diye başlık atar. Fransızların ve İtalyanların da İngiltere'ye desteği zaman içinde zayıflar. Bu ülkeler kuvvetlerine Çanakkale'den çekilmeleri için talimat verirler. O günlerde Yunanistan'da da önemli gelişmeler olmaktadır. Anadolu yenilgisinden sonra Yunanistan'da darbe olur. Kral Konstantin tahttan indirilir. Askeri bir hükümet işbaşına gelir. Mustafa Kemal bu ortamda bir güç gösterisinde bulunmanın uygun olacağını düşünür. İkinci Ordu Çanakkale, Birinci Ordu da İzmit bölgesine gönderilecektir. Atatürk İzmir'de bulunan bir İngiliz Amirali aracılığıyla İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington'a şu mesajı gönderir: *"Müttefikler er veya geç askerlerini Türkiye'den çekmek zorunda kalacaklardır."* Atatürk o günlerde İzmir'e gelen İngiliz savaş muhabiri ve Churchill'in yeğeni Clare Sheridan'a şunları söyler: *"Onlara şerefli bir şekilde geri adım atma şansı tanımak için sabırla hareket ediyorum."*[296]

Bu arada Lord Curzon Paris'i ziyaret eder ama Türklere karşı askeri müdahale konusunda Başbakan Poincaré'yi ikna etmeyi başaramaz. Bu arada Atatürk'ün emriyle İzmir'i düşmandan alan ordular kuzeye, Çanakkale'ye doğru hareket ederler. Çanakkale'nin hemen güneyindeki Ezine'ye derhal bir süvari birliği gönderilir. Ama askerlere verilen kesin bir talimat vardır: Karşı taraf ateş açsa bile onlar karşılık vermeyecektir. Çünkü Atatürk'ün hedefi yeni bir silahlı çatışma çıkartmak değildir. Türk orduları 15 yıldan beri savaşmaktadır. Türk tarafının hedefi bir an önce barış yapmaktır. Ama her ne bahasına olursa olsun değil... Amaç müttefik devletleri mütareke görüşmelerine zorlamak ve bu görüşmelerde Türk tarafını güçlü kılmak için müttefikleri askeri baskı altına almaktır. Bu çok tehlikeli bir karardı. Ama Atatürk ile İsmet Paşa'nın birlikte düşünerek buldukları en etkili önlem buydu.[297] O günlerde Müttefiklerin İstanbul ve Boğazlar'da 31.000'i İngiliz olmak üzere

---

295 McCarthy Justin, *The Ottoman Peoples...*, s. 117.

296 Kinross, s. 383.

297 İnönü, İsmet, cilt II, s. 16.

toplam 65.000 kişilik kuvveti, 250 topu, çok sayıda gemisi ve uçağı vardı.[298] Gene de büyük bir zafer kazanmış olan Türk ordusunun gücü küçümsenemezdi.

Türkiye'nin bu askeri baskısı etkisini gösterdi. Fransız General Pellé İzmir'e geldi ve Atatürk'ten harekâtın durdurulmasını istedi. Bu talep kabul edilmedi. Onun arkasından Franklin Bouillon da geldi. Türk tarafının cevabı aynıdır: Yunanlıların Trakya'yı terk etmeleri şarttır. Türkiye bu sonucu almak için her çareye başvuracaktır. Türkiye karşı taraftan mütareke çağrısı gelinceye kadar askeri baskıya devam edecektir. Nihayet Türk birlikleri Çanakkale'ye ulaşır. İngiliz birlikleriyle göğüs göğüse denecek mesafeye kadar yanaşır ve tam bu sırada, 23 Eylül 1922 tarihinde İngilizlerin İstanbul'daki işgal komutanından, Ankara hükümetine bütün müttefik ülkeler adına mütareke görüşmeleri için çağrı gelir. Müttefikler Mustafa Kemal'in temsilcilerini Mudanya'da bir mütareke Konferansı'na davet etmektedirler.

Atatürk bu davete hemen cevap vermez ve Çanakkale'nin yanı sıra İstanbul civarındaki birliklerini de takviye eder. Davet üzerinden yaklaşık bir hafta geçtikten sonra, 29 Eylül'de Türkiye mütareke görüşmeleri yapılmasını kabul eder. Bu arada İngiliz hükümeti içinde görüş ayrılıkları çıkmıştır. Kuvvet kullanma yanlılarının etkisiyle Mustafa Kemal'e bir ültimatom verilmesi için General Harrington'a talimat gönderilir. Ama Harrington bu talimatın yerine getirilmesini 24 saat geciktirir. Daha sonra da hava yatıştığı için ültimatom verilmesine gerek kalmaz.[299] Atatürk'ün askeri gücü bir siyasi baskı unsuru olarak kullanma politikası bir kere daha başarıya ulaşmıştır.

3 Ekim 1922'de başlayan Mudanya Mütareke Konferansı'na İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk heyeti böyle bir anlayış ve iradeyle katılıyordu. Türkiye Yunanlılarla çarpışmıştı ama Yunanlıların arkasında Türkiye ile mücadele eden esas güç İngiltere, Fransa ve İtalya gibi müttefik devletler olmuştu. Onun için Mudanya'da mü-

298 Aydemir Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul, 1999, cilt 1, s. 209.

299 Kinross, s. 376-383.

tareke masasında Türkiye'nin karşısındaki güçler işte bu devletlerin temsilcileriydi. Yunan temsilcisi General Mazarakis Mudanya açıklarındaki bir gemiden görüşmeleri izliyordu. Masada Yunanistan temsil edilmiyordu. Müttefikler kendilerinin kabul edecekleri bir mütarekenin Yunanlılar tarafından da kabul edileceğini söylüyorlardı.

Müttefik subaylar, geleneklerine uygun olarak Türkiye'ye tepeden bakan bir yaklaşım içindeydiler. İngiltere'yi temsil eden İstanbul'daki İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington şöyle diyordu: "*Bizim pek çok gemimiz, topumuz ve tayyaremiz vardır. Bu sebeple İngiltere'yi kızdırmak akıllıca bir hareket değildir.*"[300]

Ama bu gibi sözler İsmet Paşa'yı etkileyecek değildi. O zafer kazanmış bir ordunun, bir ülkenin temsilcisiydi. Böyle tehditlere boyun eğmesi beklenemezdi. İsmet Paşa evsahibi sıfatıyla fiili bir durum yarattı ve toplantıların başkanlığını üstlendi. Müttefikler bundan pek hoşlanmadılar ama itiraz edecek durumda da değillerdi. Franklin Bouillon da resmi bir sıfatı olmamasına rağmen gözlemci olarak toplantılara katıldı.

Mudanya'da Türklerin en önemli talebi, Meriç sınırına kadar Yunan askerlerinin derhal bu bölgeyi terk etmesiydi. Müzakereler çetin geçti. İngiliz General Harrington bütün müttefikler adına konuşuyordu. Zaman zaman gerginleşen ve bir çatışmaya dönüşen görüşmeler esas olarak İsmet Paşa ile Harrington arasında yapılıyordu. Müttefiklerin Türk tarafının tekliflerini kabule yanaşmadığı görülüyordu. İsmet Paşa anılarında o gergin günlerde Türk tarafının kararlılığını şöyle anlatır: "*...Yeniden harbe tutuşmak istemiyoruz. Fakat istediğimiz neticeyi alamazsak, gerekirse yeniden harp edeceğiz. Yokluk, imkânsızlık, yorgunluk, bunlar doğru... Ama düşman bütün bunları görür, mukabil tedbirler alır ve kudreti, tedbirleri üstün gelirse yine davadan vazgeçmek fikrinde değildik. Sonuna kadar uğraşacaktık. Zaten böyle bir karar alınmazsa, ne tehlikeli tedbirler almak mümkün olur, ne pazarlıkta sonuna kadar, azami neticeyi alıncaya kadar dayanmak kabil olur...*"[301]

---

300 Aydemir, s. 206.

301 İnönü, *Hatıralar*, cilt II, s. 30.

6 Ekim tarihinde müzakereler çıkmaza girmiş gibiydi. Müttefikler Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliyesini ilke olarak kabul etmişlerdi ama barış antlaşması yapılıncaya kadar bu bölgenin Türk tarafına teslimine yanaşmıyor, bölgenin müttefiklerin denetimi altında kalmasını istiyorlardı. Atatürk buna şiddetli tepki gösterdi. İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta şunları belirtiyordu: Yunanlılar Edirne'nin batısına çekileceklerdir. Trakya'nın boşaltılması ve Türklere teslimi ertelenemez. Teslim derhal başlayacak ve 30 gün içinde sonuçlandırılacaktır. 30 günün sonunda müttefik devletlerin birlikleri de Trakya'yı terk etmiş olacaklardır.

Müttefiklerin itirazlarını sürdürmeleri üzerine 6 Ekim tarihinde Ankara'dan, Mustafa Kemal'den İsmet Paşa'ya iki talimat geldi. Birinci talimat şöyle diyordu: *"Bugün toplanacak olan Konferansta belirtilen şartlar taraflarca prensip olarak kabul edilmediği takdirde, müzakerelerin bundan sonra devam edecek günlerinde askeri harekâtımızın durgunluğa bırakılması önemli ve giderilemeyecek sakıncalar doğuracağından, harekâtın durdurulması hakkındaki yetkiniz 6 Ekim saat 18.00'den itibaren kaldırılmıştır."* İkinci talimat daha da kesindi: *"Ekim'in 6. günü yapılacak olan toplantınızda Trakya'nın İzmir'de kararlaştırılan esaslar çerçevesinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine iadesini kabul etmedikleri takdirde... 6-7 Ekim'de derhal İstanbul üzerine harekete geçiniz..."*[302]

İşte Türk tarafının bu kararlılığı müttefiklerin geri adım atmasına yol açtı. Aynı gün Fransız Generali Pellé Mustafa Kemal'e başvurarak aracılık yapmak istediklerini söyledi. İtalyan delegesi Türklerin görüşünü kabul etmiş görünmeye başladı. Evvelce Türklere tepeden bakan İngiliz Generali Harrington henüz hükümetinden talimat almadığını ama telsiz ajanslarından sızan haberlere göre cevabın olumlu olacağını tahmin ettiğini söyledi ve toplantının 8 Ekim'e ertelenmesini istedi. Sonuçta Türkiye'nin talepleri kabul edildi. Trakya en geç 15 gün içinde Yunanlılar tarafından boşaltılacaktı. 8.000 Türk jandarması mülki memurlarla birlikte Trakya'ya el koyacaktı.[303]

---

302 İnönü, *Hatıralar*, cilt II, s. 32-34.

303 Aydemir, cilt I, s. 206-214.

Bu, Türkiye için büyük bir başarıydı. Konferansı izleyen üst düzeydeki yabancı gözlemciler de aynı kanıdaydı. Fransız temsilcisi Franklin Bouillon Atatürk'e şu mesajı gönderdi: *"Dostum, bu sizin zafer gününüzdür."*

Bu sonuç İngiliz Muhafakâr Partisi içinde çalkantılara yol açtı. Parti üyelerinin çoğu Lloyd George'u ve Churchill'i ülkeyi savaşın eşiğine getirmekle suçladılar. Gerçekten, 1920 yılında bütün Müslümanların Türkiye'nin yanında yer almalarından çekindiği için Türkiye ile barış yapma yanlısı olan Churchill şimdi tam bir savaş politikası savunucusu olmuştur. İngiliz hükümeti "Türklerin baskısı altında" mütareke müzakereleri yapmak istememektedir. Churchill dominyonların Başbakanlarına birer telgraf göndererek onların desteğini ister. Ama yeterince destek bulamaz. O günlerde Lloyd George son bir gayretle iktidarını korumaya çalıştı. Doğum yeri olan Manchester'de yaptığı bir konuşmada Türklere şiddetle çattı. Bu konuşmasında, *"Barbar Türklerin son yıllarda Küçük Asya'da yarattıkları şiddet sahnelerinden"* söz etti. Ama Partisi aynı görüşte değildir. 20 Ekim 1922'de Lloyd George başbakanlıktan istifa eder. Beş gün sonra Partiye yeni bir genel başkan bulunur: Bonar Law. Daha sonra başbakanlığı üslenecek olan Law ünlü *Times* gazetesine yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: *"İngiltere artık, müttefiklerinin desteği olmadan sadece ve sadece kendi milli çıkarlarını koruyabilir. Tek başımıza dünyanın jandarması gibi hareket edemeyiz."* Mustafa Kemal siyasi savaşta da galip gelmiş, yıllardır kendisiyle mücadele eden Lloyd George'u iktidardan devirmiştir. Türklere karşı Çanakkale'de yeni bir savaş başlatılmasını savunan Lloyd George ve Churchill, 15 Kasım'da yapılan seçimlerde büyük bir yenilgiye uğrar. İngiliz halkı Türklerle savaş istememektedir.[304] Lloyd George Atatürk'e karşı yenilmiştir. Bu yenilgiyi 19 Ekim 1922 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada şu sözlerle itiraf eder: *"İnsanlık tarihinde dahiler pek ender görülür. Fakat, kötü talih, Tanrı bir dahiyi Türkiye'de dünyaya getirdi ve biz onunla çarpışmak zorunda kaldık. Mustafa Kemal gibi bir dahiyi yenmemiz imkânsızdı."*[305]

---

304 Kinross, 381-386; Mango, s. 356; James, s. 324, 389, 422.

305 *Chronique de l'Histoire*, Atatürk, s. 89.

Lloyd George Başbakanlığı kaybetmiştir ama onun Dışişleri Bakanı Lord Curzon yeni hükümette de görevini sürdürmektedir ve Türkleri bir diplomatik yenilgiye uğratarak ülkesinin Ortadoğu'daki itibarını yükseltmek için her şeyi yapmaya kararlıdır. Müttefik ülkeler Kurtuluş Savaşı zaferine rağmen Türkleri mağlup devlet olarak görüyor, barış müzakerelerinde onlara her istediklerini kabul ettirebileceklerini düşünüyorlardı. Türkler ise tam aksi görüşteydi. Onlar masaya galip bir devletin temsilcileri olarak oturacaklardı.

Mücadele daha Konferansa davet aşamasında başladı. Müttefik ülkeler Lozan Konferansı'na hem Ankara hükümetini hem de, artık hiçbir etkinliği kalmamış olan, İstanbul hükümetini davet ettiler. Büyük Millet Meclisi buna şiddetli tepki gösterdi. Yapılan oturumda söz alan milletvekilleri İstanbul hükümetinin Lozan'a temsilci yollamasının vatana ihanet sayılacağını bildirdiler. Lozan'da Türkiye'yi temsil etmesi kararlaştırılan ve bu görevi diğer delegelerle eşit düzeyde yerine getirebilmesi için Dışişleri Bakanlığına getirilen İsmet Paşa kürsüye geldi ve İstanbul hükümetinin davetinin Mudanya Mütarekesi'nin ihlali olacağını ve bu takdirde Ankara hükümetinin Konferansa katılmayacağını söyledi.[306] Davet meselesine Atatürk'ün bulduğu çözüm bir devrim liderine yakışacak cinstendi: Saltanatla hilafet birbirinden ayrılacak ve saltanat derhal lağvedilecekti. Büyük Millet Meclisi bu öneriyi kısa bir müzakereden sonra 1 Kasım 1922'de kabul etti. Böylece İstanbul hükümetinin Lozan'a temsilci göndermesi fiilen olanaksız hale geldi.

Lozan'da Türkiye'yi temsil edecek heyetin başkanı kim olacaktı? Bazıları Başbakan Rauf Bey'i (Orbay) öneriyordu. Kazım Karabekir Paşa da kendini bu iş için aday görüyordu. Ama Atatürk'ün seçimi İsmet Paşa oldu. Rıza Nur ve Hasan Saka da delege olarak heyete dahil edildiler.

İsmet Paşa Konferans başlamadan Paris'e bir ziyaret yaparak Başbakan Poincaré ile görüştü. Fransızlar yabancı birliklerin İstanbul'dan, Boğazlar'dan ve Trakya'dan çekilmesine olumlu bakıyor ama kapitülasyonların kaldırılmasına bir türlü razı gelmiyordu.. Poincaré Türkiye'de kapitülasyonların kaldırılmasının Çin'e

306 Kinross, s. 395; İnönü, s. 46.

kadar bütün Doğu milletlerini harekete geçireceğinden endişeleniyordu. İsmet Paşa'nın cevabı herhangi bir yanlış anlamaya yer bırakmayacak kadar açıktı: *"Bu kapitülasyonlar bizim için baş meselelerden biridir. Bu hallolmadıkça sulh olmaz."* İsmet Paşa'nın Paris'te görüştükleri arasında 1921 yılında Ankara Antlaşması'nı imzalayan Franklin Bouillon da vardı. Bouillon Türk ordusunun fedakârlığını ve yeteneklerini görmüştü. İsmet Paşa'ya, *"Dünya'da iki ordu vardır. Bunlardan biri Türk ordusu, diğeri de Fransız ordusudur,"* diyordu.[307]

Lozan barış görüşmeleri işte bu ortamda başladı. Birinci gününden sonuna kadar çetin bir mücadele içinde geçti. Atatürk'ün Büyük Nutkunda belirttiği gibi, *"Lozan barış masasında söz konusu olan meseleler, üç dört yıllık yeni bir dönemle sınırlı değildi. Konferansta asırlık hesaplar görülüyordu."* Lozan Antlaşması'nın zabıtları çok değerli bir diplomasi ders kitabı sayılabilir. Gerçekten, devletin itibarını yüksek tutma, müzakere taktikleri, baskılara direnme, temel hedeflere ulaşma açısından Lozan Konferansı diplomasi tarihine geçecek derslerle doludur.

Lozan Barış Konferansı'nda taraflardan birini İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, öbür tarafı ise Türkiye oluşturuyordu. Boğazlar'la ilgili çalışmalara Türkiye'nin önerisi üzerine Sovyetler Birliği ve Bulgaristan da davet edilmişlerdi. Amerika Birleşik Devletleri ise gözlemciydi. Türkiye bütün bu devletlerle tek başına mücadele edecekti.

Heyetlerin oluşumu benzer konferanslarda görülmedik derecede yüksek düzeydeydi. Fransa'yı Başbakan Poincaré, İtalya'yı Başbakan Mussolini, İngiltere'yi Dışişleri Bakanı Lord Curzon temsil ediyordu. Gündem Türkiye bakımından hayati önem taşıyan sorunlardan oluşuyordu: Sınırların saptanması, Osmanlı borçları, adli, mali, ekonomik ve kültürel kapitülasyonlar, azınlıklar, Boğazlar meselesi, Yunan savaş tazminatı.

Konferans 20 Kasım 1922 tarihinde başladı. İlk sorun açılış konuşmasından çıktı. Açılışta İsviçre Cumhurbaşkanı'nın bir konuşma yapması ve Lord Curzon'un da ona cevap vermesi öngörül-

307 İnönü, s. 53, 56.

müştü. İsmet Paşa buna karşı çıktı. "O *konuşursa ben de konuşurum,*" dedi. Diplomatik usulleri ileri sürerek buna engel olmaya çalıştılar. Ama İsmet Paşa ısrarlıydı. Poincaré onu vazgeçiremeyeceklerini anlayınca hiç değilse konuşmasını önceden görmek istedi. İsmet Paşa konuşma tasarısını gösterdi. Bu konuşma Türk milletinin çektiği acıları, ıstırapları anlatıyor ve Konferansta izleyeceği kararlı tutumun ipuçlarını veriyordu. İsmet Paşa hazırladığı konuşma tasarısında Türk milletinin acılarını anlatırken şöyle diyordu: "*Bu dakikada bile hâlâ, bir milyondan çok masum Türk, Küçük Asya ovalarında ve yaylalarında, evsiz, ekmeksiz ve serseri gibi dolaşıyorlar.*" Konferansta Türkiye işte bu yoksul ama gururlu halkı temsil ediyordu. Türk heyeti mağlup ve ricacı bir ülkenin değil, galip ve muzaffer bir ülkenin temsilcisiydi. Poincaré bu konuşma tasarısını sert buldu. Bazı yerlerinin değiştirmesini istedi. İsmet Paşa bunu kabul etmedi. Sadece tek bir kelimenin yumuşatılmasına razı oldu, o kadar. O oturumda bulunan Amerikan gözlemcisi John Grew İsmet Paşa'nın konuşmasına Mussolini'nin tepkisini şöyle anlatıyor: "*Mussolini'nin yüzünde son derece vahşi bir ifade belirmişti. İsmet'in boğazına atılmak ister gibi bakıyordu.*"[308] Venizelos cevap vermek istedi. Ona engel oldular, konuşamadı.

İsmet Paşa Konferansın çeşitli oturumlarında Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları zulmü ayrıntılı bilgiler vererek anlattı, Yunan işgali sırasında 1,5 milyon Türkün öldürüldüğünü veya sürgüne gönderildiğini açıkladı. Justin McCarthy, Yunan bağımsızlık hareketinden Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar öldürülen Müslümanların sayısını 5.060.000, göç etmek zorunda kalan Müslümanların sayısını da 5.381.000 olarak veriyor.[309] İsmet Paşa Lozan'da ayrıca, Yunanlıların Anadolu'yu istila ettiklerinde 27 büyük şehri, 1.400 köyü 98.000 evi yakıp yıktıklarını da söylüyor. Yunanlıların Anadolu'da yol açtıkları zararın maliyeti dört milyar altın frangı buluyordu.[310]

Konferans bu havada başladı. Daha ilk günden itibaren Kon-

---

308 Grew, s. 12.

309 McCarthy, Justin, *Death and Exile...*, s. , 339.

310 Lozan, cilt I. s. 210; cilt 4, s. 37.

ferans başkanlığını üstlenen Lord Curzon'un diğer müttefikleri de arkasına alarak Türkleri ezmeyi, etkisiz kılmayı amaçlayan yöntemler uygulamaya başladığı görüldü. Amerikan Gözlemcisi Grew'ün anlattığına göre, 27 Aralık 1922 tarihinde Müttefik ülkeler temsilcileri bir toplantı yaparak kapitülasyonlar konusunda Türklere karşı birleşik bir cephe kurulmasına karar vermişlerdi.[311]

Curzon, komitelerin oluşumu ve diğer usul konularıyla ilgili Türk tekliflerinin hiçbirini dikkate almadı. İsmet İnönü, hatıralarında Lozan'da başlıca güçlüğün İngiltere'den geldiğini belirtiyor. Konferans boyunca Lord Curzon'un ve diğer İngiliz delegelerinin izlediği tutum bunun örnekleriyle dolu. Özellikle İsmet Paşa'nın her vesileyle Türkiye'nin egemenliğinden, bağımsızlığından taviz vermeyeceğini, *"...Bugüne kadar, insanlık düşünceleri öne sürülerek, Türkiye'nin egemenliğinin çiğnenip durduğunu"* söylemesi Lord Curzon'u rahatsız ediyordu.[312]

Konferansta Türk Heyeti'nin başkanlığını İsmet Paşa yapıyordu ama Ankara'da hükümet ve onun da üzerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi gelişmeleri günü gününe büyük bir hassasiyetle izliyordu. Konferansta izlenecek temel stratejinin mimarı ise Atatürk'tü. İsmet Paşa attığı her adımda onun temel yaklaşımlarının sözcülüğünü yapıyor, onun direktiflerini uyguluyordu.

Konferansın açılışından sonraki bir ay içinde elle tutulur bir sonuç ortaya çıkmayınca Mecliste heyecanlı görüşmeler yapılmaya başlandı. Heyet üyelerinden Hasan (Saka) Beyin Ankara'ya gelerek Mecliste yaptığı konuşma milletvekillerinin heyecanını arttırdı. Bazı konuşmacılar yeniden silaha sarılarak meseleleri askeri güçle çözmekten söz ediyorlardı. Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey daha da ileri giderek *"Türk Temsilcileri boş dönecek olurlarsa bütün Şark milletleri ayaklanacaklardır,"* diyordu. Lozan Konferansı sırasında Ankara'daki hava böyleydi.[313]

Konferansta ele alınan başlıca konular ve Türkiye'nin tutumundan bazı örnekler şöyle özetlenebilir:

---

311 Grew, s. 30.

312 Lozan, cilt I, s. 222.

313 Aydemir, s. 230.

Sınırların Çizilmesi

Trakya hudutları Mudanya Mütarekesi'yle büyük ölçüde halledilmişti. Doğu Trakya boşaltılmış ve Türkiye o bölgenin yönetimini devralmıştı. İsmet Paşa Lozan'da Balkan Savaşı'ndan sonra saptanan hududun aynen kabulünü istedi. Buna göre Meriç sınır oluyordu. Ayrıca Meriç'in batısındaki Karaağaç da Türklere bırakılmalıydı. İsmet Paşa'nın talepleri bundan ibaret değildi: Batı Trakya'da da plebisit yapılmalıydı. İsmet Paşa Batı Trakya'nın Türkiye'ye verilmesini talep etmediğini ancak bu bölgede halkın çoğunluğunu oluşturan Türklerin kendi kaderlerini tayin hakkına kavuşturulması gerektiğini belirtiyordu.

Türk heyeti Konferansa iyi hazırlanmıştı. Ellerinde ayrıntılı istatistikler vardı. Bu istatistiklerde Batı Trakya'da Türk nüfusunun 129.118, Rumların ise sadece 33.904 olduğunu gösteriyordu. Bu bölgede ayrıca 26.266 Bulgar, 1.480 Yahudi ve 923 Ermeni yaşıyordu. Taşınmaz malların % 84'ü Türklere, % 10'u Bulgarlara, % 5'i Rumlara, % 1'i ise diğer azınlıklara aitti. Diğer Balkan ülkelerinde de durum pek farklı değildi. Türkler yüzyıllardan beri yaşadıkları bu toprakları vatan yapmışlardı. Birçok yerde çoğunluktaydılar. Örneğin Profesör Justin McCarthy'nin derlediği istatistiklere göre 1911 yılında Makedonya'da en büyük topluluk 1.012.000 kişi ile Müslümanlardı. Daha sonraki yıllarda bu bölgede hak iddia edecek olan Bulgarların nüfusu 774.000'den ibaretti.[314] Venizelos ise çoğunluğun Rum olduğunu söylüyor ama plebisite yanaşmıyordu. Balkan Savaşı'nda Bulgarlar Batı Trakya'yı işgal etmişlerdi. Ancak İkinci Balkan Savaşı'nda buradan zorla çıkartılmışlardı. Türk milli kuvvetleri Batı Trakya'ya girmişti ve orada bağımsız bir Trakya hükümeti kurulmuştu. Ne var ki, savaş sırasında İttihat ve Terakki hükümeti Bulgarlarla gizli bir anlaşma yapmış ve Türk birlikleri bu bölgeden çekilmişti. Lozan'da, Venizelos, Batı Trakya'yı Türklerden değil, Bulgarlardan aldık diyordu. Bu İsmet Paşayı zor durumda bıraktı. O İttihat ve Terakki'nin bu konuda büyük hata

---

314 *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Çeviren, Meray, Sela, L., Yapı Kredi Bankası Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2001, cilt I, s. 42, 63; McCarthy, *The Ottoman Peoples...*, s. 58.

yaptığına inanıyordu. Yeni Türk devleti bunun cezasını çekiyordu. Bu olay dış politikada yapılan hataların uzun vadede devletin başına ne gibi sıkıntılar yaratabileceğinin örneklerinden birini oluşturuyor. Ayrıca İngilizler de plebisite kesinlikle karşıydı. Türkiye'nin bölgedeki Türk çoğunluğuna dayanarak ileride bazı haklar talep edebileceğinden endişe ediyorlardı. Lord Curzon ABD Başkanı Wilson'un self-determinasyon sözünü bulup ortaya atmakla dünya barışına korkunç bir darbe indirdiğini söylüyordu.[315] O devirde dünyanın pek çok bölgesinde sömürgeleri ve dominyonları olan İngiltere'nin bu kavramdan rahatsız olması doğaldı.

Lozan'da müttefikler, diğer pek çok konuda olduğu gibi, bu meselede de Yunanlıları desteklediler. Batı Trakya'da plebisite karşı çıktılar. Ayrıca Karaağaç'ı da Türkiye'ye vermek istemiyorlardı. Bunun için büyük mücadele gerekti.[316] Sonunda Türk-Yunan kara sınırı Yunan-Bulgar sınırının birleştiği noktadan Arda ve Meriç nehirlerini izleyerek Ege Denizi'ne kadar uzanan hat oldu. Karaağaç ve civarı Meriç'in batısında olmasına rağmen Türkiye'ye bırakıldı.

Ege Adaları meselesi de uzun ve çetin tartışmalara konu oldu. İsmet Paşa İmroz ve Bozcaada'nın yanı sıra Semadirek Adası'nın da Türklerde kalmasını istiyordu. Limni Adasının egemenlik sorunu, silahsızlanma konusuyla birlikte Boğazlar'la uğraşacak komisyona havale edilmeliydi. Türk tarafı Limni Adası'nın özerkliğinin ilan edilmesini istiyordu. Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları da Türkiye'nin güvenliği açısından önem taşıyordu. Bu adalar silahtan arındırılmalıydı. İsmet Paşa daha da ileri gidiyordu. Ona göre bu adaların tarafsız ve özerk bir siyasal varlıkları olmalıdır. İsmet Paşa'nın bu son önerisi Venizelos'la beraber Lord Curzon tarafından reddedildi. Silahsızlanma konusu Konferansta incelenecek ve sonunda kabul edilecekti.[317]

Lozan Barış Antlaşması'nda Gökçeada, Bozcaada ve Tavşan adaları Türkiye'ye bırakıldı. Türkiye sahillerine üç millik mesafenin içinde kalan adalar da Türkiye'de kaldı. Lozan Boğazlar

---

315 Lozan Zabıtları, cilt I, s. 93.

316 İnönü, *Hatıralar*, cilt II, s. 64-67.

317 Lozan cilt I, s. 100-101, 103, 166.

Sözleşmesi'yle Semadirek, Limni, İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları askersizleştirildi. Meis Adası İtalyanlarda kaldı. On İki Ada İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan 1947 Paris Barış Antlaşması ile Yunanistan'a devredildi.

Türkiye-Suriye sınırı 20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması'na göre saptandı. Lozan'da Hatay, Türk topraklarının dışında kaldı ama özel bir yönetime kavuşturulması için Ankara Antlaşması'nda yer alan ifade muhafaza edildi.

1878 yılında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na olası bir saldırısı halinde, İngiltere'nin Türkiye'den yana askeri müdahalede bulunması amacıyla "emaneten" İngiltere'ye bırakılan Kıbrıs, Lozan Antlaşması ile Türk topraklarının dışında kaldı. Böylece İngiltere'ye ait olduğu kabul edilmiş oldu.

Türk-Bulgar sınırı iki ülke arasında 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan Barış Antlaşması'ndaki sınır olarak kabul edildi.

Müttefikler Avrupa'daki Türk sınırı boyunca 30 kilometrelik bir toprak şeridinin askerden arındırılmasını istiyorlardı. İsmet Paşa buna şiddetle karşı çıktı. Bunun, *"Türkiye'nin kendisi için hayati önemi olan bir toprak parçasını savunma olanaklarından tamamiyle vazgeçmesini istemek anlamına geleceğini, Türk heyetinin buna razı olamayacağını"* söyledi.[318]

Lozan'da sınırlarla ilgili olarak karşılaşılan en güç sorun Musul meselesi oldu. Mütareke yapıldığında İngiliz birlikleri Musul'a girmemişlerdi. Daha sonraki günlerde fiili durum yaratıp şehri işgal ettiler. Lord Kinross gibi İngiliz yazarları bile bunun mütareke koşullarının ihlali olduğunu belirtiyorlar.[319] Türkiye bunu protesto etti. İngilizler buna karşılık Türkiye'nin görüşlerinin kuvvetli bir delil oluşturmadığını söylemekle yetindiler. Musul'un İngiltere için stratejik ve ekonomik açılardan çok önemli olduğu anlaşılıyor. Ama acaba İngiltere Musul için yeni bir savaşı göze alabilir miydi? Lloyd George'un yerine Başbakanlığa gelen Bonar Law, Dışişleri Bakanı ve Lozan'daki İngiliz Baş Delegesi Lord Curzon'a şöyle diyordu: *"Musul için savaşa girmemeliyiz. Ayrıca, Fransızlar bizim ya-*

---

318 Lozan, Zabıtları, cilt I, s. 65.

319 Kinross, s. 406-407.

nımızda yer almak istemez göründüklerine göre Sevr Antlaşması'ndan geride kalanların Türkiye'ye zorla kabul ettirilmesi için de Türklerle kendi başımıza çarpışmamalıyız." O günlerde İngiliz basınında da hâkim olan görüş buydu. *Daily Express* gazetesinde yayınlanan bir makalesinde Lord Beaverbrook, *"Musul'un tek bir İngiliz askerinin kemiklerine değmeyeceğini,"* belirtiyordu. Buna rağmen Lord Curzon Konferans'ta Musul meselesinde İngiliz menfaatlerini savaşa varmayacak ama onun sınırına gelecek biçimde savundu. Atatürk de Musul için savaşmanın doğru olmayacağını düşünüyordu. 1923 yılının Ocak ayında gazetecilerle görüşürken "Musul için savaşmak doğru mudur?" dedikten sonra şehrin silah zoruyla alınabileceğini, ancak Batı'da Yunan orduları yığınak yaparken Türkiye'nin Musul'da bir savaşı başlatmasının doğru olmayacağını savunuyordu.[320, 321]

Lozan Konferansı'nda bu konu birkaç defa ele alındı. İsmet Paşa Türk istatistiklerine dayanarak Musul'un 503.000 kişiden oluşan toplam nüfusunun dağılımının aşağıdaki şekilde olduğunu bildirdi: Kürtler 263.830, Türkler 146.960, Araplar 43.210, Yezidiler 18.000, Müslüman olmayanlar 31.000. İngilizlerin istatistikleri ise çok farklıydı. Onlara göre Vilayetin toplam nüfusu 785.468 kişiydi. Bunun içinde Kürtlerin sayısı 452.720, Arapların 185.763, Türklerin ise sadece 65.895'ti. Gene de Türklerle Kürtlerin toplamı en büyük çoğunluğu oluşturuyordu. Atatürk ve İsmet Paşa Türklerin ve Kürtlerin ortak tarih ve ortak çıkarları nedeniyle ayrılmaz biçimde bir milli bütünlük oluşturduklarını savunuyorlardı. Musul'un Türkiye'den ayrılması bu bütünlüğü zedeleyebilirdi. 1925 yılında Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi ile yaptığı bir konuşmada İsmet Paşa, Irak'ta çok sayıda Kürt nüfusunun bulunmasının Türkiye'nin Doğu illeri için sürekli bir sorun yaratacağını söylemişti.[322] Ama İngilizler Lozan'da da, daha sonra da Türkiye'nin Musul'la ilgili görüşlerine karşıydı. İngiliz çıkarları bunu gerektiriyordu...

---

320 Mango, s. 367.

321 Kinross, s. 409.

322 Mango, s. 367.

Lozan'da Lord Curzon Musul'da yaşayan Arapların sayısının yüksekliğini dile getirdikten sonra, *"Bunları neden Türkiye'ye vermemiz gereksin?"* diyordu. Lord Curzon ayrıca Musul ve Kerkük'de yaşayan Türklerin, Türkiye Türkleri olmadığını, bunların asırlar önce Ortaasya'dan gelen "Turanlı istilacıların ardılları" olduğunu ileri sürüyordu. Lord Curzon İsmet Paşa'nın yaptığı gibi Türklerle Kürtlerin bir arada sayılmalarına da karşıdır. Bunlar arasında büyük farklılıklar olduğunu ileri sürmektedir. İsmet Paşa'nın o zaman Kürtlerin niçin Türkçe bildiriler yayınladıkları sorusuna şu ilginç cevabı vermektedir: *"Kürtler çoğunlukla okuma yazma bilmemektedirler. Şimdiye kadar yazılı bir Kürt dili yoktu. Kürt yazısıyla öğretimi biz başlattık, ama bunun çok gelişmesine vakit bulunamadı. Dört yıldır Kürtler özerklikleri veya bağımsızlıklarıyla ilgilenmemizi bizden istiyor... Bu koşullar altında bu halk niçin Ankara'ya teslim edilsin? Niçin orada bir plebisite başvurulsun?"*[323] Lord Curzon'un bu sözleri İngilizlerin o tarihlerde Musul'un Türkiye'den ayrılması için nasıl sistemli bir çaba gösterdiklerinin, bu amaçla etnik farklılıkları nasıl kullandıklarının işaretini de veriyor. Yakın geçmişte Güneydoğu Anadolu'da yaşanan sorunları izleyen Türk diplomatları, Musul meselesini hatırlayarak, bu olayların dış kaynaklarını hep düşünmüşlerdir.

İngiltere Musul meselesiyle niçin bu kadar ilgileniyor, bu bölgenin Türkiye'ye bırakılmayıp İngiltere'nin elinde kalması için niçin bu kadar büyük bir mücadele veriyordu? Orada yeterince Türk nüfusu olmadığı iddia ediliyordu. Peki İngiliz nüfusu var mıydı? Kürtlerin Türklerden farklı olduğu iddia ediliyordu, peki Kürtlerle İngilizler arasında pek mi benzerlik vardı? Acaba İngilizlerin ilgisinin ardında Musul bölgesindeki zengin petrol yataklarının bulunması olabilir miydi? Lord Curzon buna şiddetle karşı çıkıyor ve şöyle diyordu: *"İngiliz hükümetinin Musul'u elinde tutma isteğine ilişkin davranışını petrol sorununun etkilediği sanılmakta ve bunun böyle olduğu iddia edilmektedir. Musul vilayetindeki petrol sorununun benim öne sürdüğüm iddialarla hiçbir ilgisi yoktur."*[324]

---

323 Lozan, cilt I, s. 360.

324 Lozan, cilt I s. 363.

Lord Curzon'un bu iddialarını inandırıcı bulan olmuş muydu? Kimbilir? Konferans'taki ABD gözlem heyeti üyesi Grew bu iddiaya inanmayanlar arasındaydı. Grew anılarında bu konudaki düşüncelerini şöyle dile getiriyor: *"Türkler Musul'u almak istiyor, fakat İngilizler oradan toprak vermeyi kesinlikle reddediyorlar. Bu reddedişe sebep olarak oradaki Araplara İngilizlerin şeref sözü verdiklerini ileri sürüyorlar...gerçek nedenlerden biri İngilizlerin petrol yataklarına sahip olmaları. Daha önemlisi ise Musul'un İran, İslam Birliği ve Doğu ülkeleri arasında askeri bakımdan kilit noktası olmasıdır."*[325] Görülüyor ki, İngilizlerin bölge halkı ile ilgili gerekçeleri daha çok bir bahaneden ibaret. Esas meselenin ekonomik ve stratejik çıkarlar olduğu yabancı gözlemcilerce de kabul ediliyor.

Türkiye o tarihlerde Musul meselesini kendi çıkarlarına uygun biçimde çözmek için çeşitli diplomatik manevralar yaptı. Lozan Konferansı'nın ikinci bölümünde İngiliz heyetine başkanlık edecek olan Rumbold Türk diplomasisinin süratli hareket etme ve profesyonelce çalışma yeteneğinden çok etkilendiğini söylüyordu. Gerçekten Türkler, önce Musul konusunda Fransa ile İngiltere'nin birlik içinde çalışmasını engellemeye çalıştılar. Bunun başarılamayacağı anlaşılınca Amerikan kartını oynadılar. O günlerde Arthur Chester'in başkanlığındaki bir Amerikan işadamları heyetiyle yaptıkları görüşmelerde o bölgede demiryolları ve civarındaki bazı madenler, orman ve tarım işletmeleri üzerinde Amerikalılara avantajlar tanıyabileceklerini söylediler. Amaç Musul konusunda Amerika'nın desteğini sağlamaktı. Amerika henüz bu konularda tavır almaya hazır değildi ama Türkiye'nin bu manevraları İngilizleri ve Fransızları rahatsız etti.[326]

Konferansın ikinci bölümünde de Musul meselesi önemli bir gündem maddesi olarak masadaydı. Türk heyeti İngilizlerin iddialarını kabul etmedi. Bu konu Lozan'da şiddetli tartışmalara konu oldu. Ama sonuçta bu meselenin Konferans'ta halledilemeyeceği anlaşıldı. İngiltere Musul konusuna Milletler Cemiyeti'nin bir çözüm bulmasını öneriyordu. İngilizlere göre, Milletler Cemiyeti'ne

---

325 Grew, s. 34.
326 Mango, s. 380.

gidildiği takdirde sorun en tarafsız biçimde incelenecek ve çözülecekti. Türk hükümetinin de temsil edileceği Meclisin kararı ittifak gerektiğinden Türkiye'nin onayı olmadan hiçbir karar verilemeyecekti. İngilizler böyle diyordu.[327] Türkiye'yi iknaya yönelik bu ifadeler gerçeği yansıtmıyordu. İsmet Paşa Musul meselesinin hakeme götürülmesi önerisini de kabul etmeyeceğini kesin bir dille açıkladı.

Lozan'da Türkiye sınırlarının bu bölümü çözümsüz olarak bırakıldı. Varılan uzlaşmaya göre Türkiye ile İngiltere sorunu çözmek için ikili görüşmeler yapacaklar, gene anlaşmaya varılamazsa mesele Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. İki ülke arasında İstanbul'da yapılan ikili görüşmelerde sonuç alınamayınca İngiltere Milletler Cemiyeti'ne başvurdu. Milletler Cemiyeti'nin bu konuyu incelemek üzere bir Komisyon oluşturduğu sırada Türkiye ile Irak sınırı civarındaki bölgede Şeyh Sait isyanı başladı. Bu isyanın başlatılmasında İngilizlerin rolü üzerinde çok şey yazıldı ve söylendi. Gerçek neydi? Bu iddialar ne dereceye kadar doğruydu? Bu soruların cevabını tarih verecek. Ancak Lord Kinross bu isyanın Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun çalışmaları ile aynı günlerde patlak vermesini "uygun bir zamanlama" olarak nitelendiriyor.[328] Gene de İngiltere'nin bu isyanın destekleyicileri arasında olup olmadığı hakkında tarihçiler arasında farklı görüşler var. Ama aynı bölgede ondan kısa bir süre önce yaşanan Nesturi isyanlarının teşvikçileri arasında İngilizlerin bulunduğu kanısı daha yaygın.[329]

Türkiye'nin talebi üzerine Milletler Cemiyeti, Uluslararası Adalet Divanı'ndan kendi yargısının bağlayıcı olup olamayacağı konusunda mütalaa istedi. Divan, Ekim 1925'te Milletler Cemiyeti'nce alınacak kararın bağlayıcı olacağı yolunda mütalaa verdi. Neticede Musul sorununda Milletler Cemiyeti İngiltere'nin istediği doğrul-

---

327 *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan,* Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973, s. 32-33.

328 Kinross, s. 460.

329 Gerek bu konuda ayrıntılı bilgi, gerek Musul meselesinin ayrıntıları için bkz. Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi,* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s. 167.

tuda karar verdi. Milletler Cemiyeti'nin kararını kabul etmeyen Türkiye, yapabileceği her şeyi yapmış olduğunu düşünerek, meseleye Milletler Cemiyeti'nin kararıyla değil, İngiltere ile imzaladığı bir sözleşmeyle son verdi. Türk- Irak sınırı 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da Türkiye, İngiltere ve Irak arasında yapılan Antlaşma ile kesinleştirildi.

Bu tecrübeden sonra Türk diplomatları ülke bütünlüğünü ve ulusal güvenliği ilgilendiren konuların milletlerarası kuruluşların ve Uluslararası Adalet Divanı'nın takdirine bırakılamamasına özen gösterdi. Aksi yöndeki bütün baskılara kararlılıkla karşı çıktılar ve çıkmaya devam ediyorlar.

Boğazlar Meselesi

Bu meselenin görüşülmesinde Türkiye'nin talebi üzerinde müttefikler Rusya'nın ve Bulgarların da müzakerelere katılmasını kabul ettiler. Boğazlar'ın askeri ve siyasi güvenliği Türkiye için çok önemliydi. Bunun için her türlü önlem alınmalıydı. Bu temel görüş esasen Milli Misak'ta da yer alıyordu. Lord Curzon Boğazlar bölgesinin askerden arındırılmasını ve Milletler Cemiyeti'nin denetimi altına konulmasını istiyordu. Rus temsilcisi Çiçerin ise Boğazlar'ın Türkiye'nin dışındaki ülkelerin savaş gemilerine kapalı olmasını öneriyordu. İngilizlerin görüşü ise barış zamanında Boğazlar'ın gece, gündüz bütün harp gemilerine açık olması ve bu bölgenin her türlü askeri tahkimattan mahrum kılınması gerektiği yönündeydi. Her devlet Boğazlar'dan Karadeniz'deki en kuvvetli donanmanın mevcudu kadar harp gemisini Karadeniz'e geçirebilmeliydi. Diğer müttefikler de her zaman olduğu gibi İngilizleri destekliyordu. Rusların görüşleri özü itibariyle Türkiye'nin çıkarlarına uygundu. Ama bu beklentilerin karşılanamayacağı da belliydi. İsmet Paşa özel bir görüşmesinde Çiçerin'i uyardı. Bu mesele yüzünden savaş çıkartmanın doğru olmayacağını söyledi ve Türkiye'nin ve Rusya'nın güvenlik çıkarlarını mümkün olduğu ölçüde koruyacak makul bir uzlaşmanın kabul edilmesini istedi.

Boğazlar meselesi en çekişmeli konulardan birini oluşturdu. Özel görüşmelerinden birinde Lord Curzon İsmet Paşa'ya şöyle dedi: *"Muzaffer general, sen çok manevraya alışmışsın... ama düşün-*

düklerini sana yaptırmayacağım, görürsün, yaptırmayacağım."[330] Lord Curzon'un bu sözleri bir tehdit miydi, yoksa diplomatik bir oyun muydu? Curzon, bu görüşmelerin yapıldığı günlerde Boğazlar konusunda İsmet Paşa'ya ültimatomvari bir çıkış yaptıktan sonra, ABD gözlemcisi Grew'ye, büyük bir şans oyunu oynadığını, Türklere karşı, sanki onlar barış şartlarını dinlemek için galiplerin huzuruna sürüklenmiş mağlup düşmanlarmış gibi, alaycı bir tonla konuştuğunu söylemişti.[331] Ama İsmet Paşa bu oyunlara gelmedi. Diğer konularda olduğu gibi, Boğazlar meselesinde de eşit haklara sahip bir devlet görüntüsü sergileyerek aşırı talepleri reddetmekten çekinmedi.

Müttefikler Boğazlar'ın kontrolünü ellerinde bulundurmak istiyorlardı. Kontrol kelimesini İsmet Paşa'nın kabul etmesi mümkün değildi. Bir gün Fransız Başdelegesi, İsmet Paşa'nın bu kelimeyi yeniden reddetmesi üzerine, "*O zaman anlaşma zordur,*" dedi. İsmet Paşa'nın buna cevabı çok sert oldu: "*Zor mu diyorsunuz? İmkânsızdır... Hemen bu akşam Lozan'dan hareket ederim. Çantalarımız hazırdır. Ankara'ya sormaya da ihtiyaç yoktur.*"[332]

İsmet Paşa'nın ve Lord Curzon'un bu karşılıklı çıkışları ve diplomatik oyunları yabancılarca nasıl değerlendiriliyordu? ABD Gözlemciler Heyeti Başkanı Child, İsmet Paşa'nın da Lord Curzon'un da aynı derecede, "*hem aslan terbiyecisi, hem de hanımeli yetiştiricisinin*" özelliklerine sahip olduklarını söylüyor.[333] Bu iki müzakereci de gerektiğinde çok sert, gerektiğinde çok nazik davranabilme özelliklerine sahip görünüyorlar. İsmet Paşa'nın yabancısı olduğu diplomasi alanında dünyanın en tecrübeli politikacılarından biri ile eşit derecede maharet sahibi görülmesi dikkat çekici. Gene de Amerikalı gözlemciler Lord Curzon'da bazı eksikler olduğunu gözlemliyorlar. Bunlardan biri sabır. Amerikalılar bu olmadan Lord Curzon'un Türklerle başa çıkamayacağı görüşündeler. Ayrıca Lord Curzon'un "*Sanki Hindistan'daki uyruklarından biriy-*

330 İnönü, s. 74.

331 Grew, s. 26.

332 Karacan, Ali Naci, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 152.

333 Grew, s. 39.

miş gibi İsmet Paşa'ya daima yukarıdan bakmaya çalışmasının" da müttefiklere bir hayrının dokunmadığını düşünüyorlar.[334]

Lord Curzon'un Türkiye'deki milliyetçi akımın gücünü de tam hesaplayamadığı anlaşılıyor. Türkler, o zamana kadar İngilizlerin Doğu ülkelerinde pek görmedikleri biçimde ilkelerine sıkı sıkıya bağlıydılar. Türkler ayrıca milli gururlarını da her şeyin üzerinde tutuyorlardı. Lord Curzon bunu da yeterince kavrayamamıştı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gücünün de pek farkında görünmüyordu. Bütün bunların da etkisiyle İsmet Paşa'nın nasıl bir psikoloji içinde olduğunu anlayamamıştı.[335]

Ege denizindeki adaların silahsızlandırılması Boğazlar'ın güvenliği için çok önemliydi. Bu nedenle İsmet Paşa, İmroz ve Bozcaada'dan başka Semadirek Adası'nın da Türkiye bırakılmasını, Limni'nin özerk bir idareye kavuşturulmasını ve Türkiye'ye yakın olan adaların silahsızlandırılmasını istemişti.

Lord Curzon, Semadirek'in Türklere verilmesine razı olmadı. Ama bu adaların ve Limni'nin askerden arındırılmasını, aynı şekilde Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adalarının da Türkiye'ye karşı yöneltilecek saldırılarda kara, deniz ve hava üssü olarak kullanılmayacak biçimde askersizleştirilmesi için Antlaşmaya kesin hükümler konulmasını kabul ettiklerini açıkladı.[336] İtalya'ya ait On İki Ada da askerden arındırılmış statüde olacaktı.

İngilizler Konferansta taktik olarak, kendilerinin önem verdikleri bir konuda Türklerin itirazıyla karşılaştıklarında işi kopartmıyorlar, daha ilerideki oturumlara bırakıyorlar, bu arada diğer devletlerin Türklere karşı taleplerini bütün güçleriyle destekleyerek Türk heyetini yıpratmaya çalışıyordu. İsmet Paşa bu oyunu gördü ve önce İngilizleri doğrudan ilgilendiren sorunları çözmeye karar verdi. İşte Boğazlar meselesi bunlardan biriydi. Gerçekten İngilizler kendilerini yakından ilgilendiren sorunlar çözüldükçe diğer müttefiklerini desteklemek için fazla çaba göstermediler. İsmet Paşa'nın taktiği başarılı olmuştu.

---

334 Grew, s. 52.

335 Kinross, s. 409.

336 Lozan, cilt II, s. 38.

Sonunda Antlaşmada Boğazlar'dan geçiş ve ulaşım serbestliği ilke olarak yer aldı. Bu meselenin ayrıntıları Antlaşmaya ekli "Boğazların Tâbi Olacağı Usule Dair Sözleşme" ile düzenlendi. Buna göre Boğazlar ile Ege Denizi'ndeki bazı adalar askersiz hale getiriliyordu. Bir Türk temsilcinin Başkanlığında bir Boğazlar Komisyonu kuruluyordu. Bu Komisyon geçişi denetim altında tutacak ve Milletler Cemiyeti'ne bilgi verecekti. Barış zamanında ticaret gemilerine Boğazlar'dan geçiş serbestliği tanınıyordu. Savaş durumunda Türkiye tarafsız kalmışsa ticaret gemileri gene tam geçiş serbestliğinden yararlanıyorlardı. Türkiye savaşa katılmışsa tarafsız ülkelerin ticaret gemileri düşmana yardım etmedikleri takdirde geçiş serbestisinden yararlanacaklardı. Türkiye düşman gemilerinin Boğazlar'dan geçişini engellemek hakkına sahip olacaktı.

Barış zamanında devletler, Karadeniz'e sahildar ülkelerin en güçlü donanmasının toplam gücünü aşmamak kaydıyla her biri 10.000 tondan fazla olmayan üç savaş gemisini Boğazlar'dan geçirme hakkına sahip olacaklardı. Savaş halinde Türkiye tarafsızsa aynı kurallar geçerli olacaktı. Türkiye savaşa katılıyorsa tarafsız devletlerin savaş gemileri aynı haklardan yararlanabileceklerdi.

Boğazlar konusunda müttefiklerin ilk önerilerine kıyasla iyi bir sonuç alınmıştı. Gene de Boğazlar bölgesinin silahsızlandırılması başta olmak üzere bazı hükümler Türkiye'yi tatmin etmiyordu. Türk hükümeti 16 Nisan 1936 tarihinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ne taraf olan devletlere bir Nota vererek, 1923 yılındaki şartların değiştiğini, Milletler Cemiyeti'nin verdiği garantinin işlemesinin imkânsız olduğunu bildirdi ve yeni bir Boğazlar Sözleşmesi yapılması için bir Konferans toplanmasını önerdi. Konferans 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö şehrinde toplandı. Yaklaşık bir ay süren müzakerelerin sonunda Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerini alan Montrö Sözleşmesi imzalandı. Bu yeni Sözleşmeyle Boğazlar Komisyonu kaldırıldı, askersiz alanların Türkiye tarafından askerileştirilmesi, Milletler Cemiyeti'nin garantisi yerine, Türkiye'nin savunmasını kendi askeri gücüne dayalı olarak yapması kabul edildi. Bu mesele böylece Lozan'dan 13 yıl sonra, 1936 Montrö Sözleşmesi ile çözüldü ve Boğazlar askeri açıdan da Türkiye'nin tam hâkimiyeti altına girdi.

Azınlıklar Meselesi

Azınlıklar konusunu müttefikler önceden haber vermeden, âdeta bir emrivaki şeklinde Konferansa getirdiler. Türklerin azınlıklara baskı yaptığı yolundaki iddiaları hatırlatan müttefikler, bunların hak ve çıkarlarının korunması için özel önlemler alınmasını istiyorlardı. Bunların başında da kapitülasyonların sürdürülmesi geliyordu. Ama Türk heyeti hazırlıklıydı. Türkiye'nin bu konudaki temel görüşü şuydu: Türkiye'de azınlık hakları Türkiye hükümeti tarafından son defa Avrupa'da imzalanan antlaşmalardaki genel esaslar çerçevesinde korunacaktır. Fakat bunun için Türkiye'ye komşu ülkelerdeki Türk azınlıklarının hakları da aynı şekilde korunmalıdır. Diğer konularda olduğu gibi, azınlıklar konusunda da Türkiye karşılıklılık konusunu her vesileyle ön plana çıkartıyordu. Egemen ve eşit bir devletin izleyeceği politika bundan başkası olamazdı. İsmet Paşa Ankara'da hazırladıkları kapsamlı bir metni okudu. Azınlıklar konusunda yakın tarihte Türkiye'ye karşı oynanan oyunları bütün ayrıntılarıyla anlattı. Bu konuda dünyanın ünlü düşünürlerinin görüşlerini açıkladı.

Bunlardan biri olan Voltaire şöyle diyordu: "*...Büyük Türk, çeşitli dinden yirmi ulusu barış içinde yönetiyor... Selim zamanında, öteki Sultanların zamanında, özellikle Süleyman zamanında, Türkler Hıristiyanlara savaşta ölçülü olmayı, zaferde de yumuşak davranmayı öğretmişlerdir.*"[337] İsmet Paşa'nın konuşması sadece bir savunma niteliğinde değildi. Türkiye'ye karşı bazı devletlerin oynadıkları oyunları açıkça anlattı ve şunları söyledi: "*19. yüzyılın çeşitli dönemlerinde Balkanlar'da patlak veren bütün ayaklanmaları Çarlık Rusyası kışkırtmıştır... Rusya, özellikle Yunan propagandasının başında bulunduğu Hetairia ton philcon isimli derneği desteklemekteydi. Bu derneğin amacı yalnız bütün Rumların değil, Haç'ın Hilal üzerindeki zaferini sağlamak üzere, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün Hıristiyanların silahlı birliğini kurmaktı.*"[338] İsmet Paşa Lozan'da yabancı büyükelçilerin beyanlarına, raporlarına dayanarak Türkiye aleyhindeki propagandaları, yıkıcı çabaları birer birer anlattı.

---

337 Lozan, cilt I, s. 189.

338 Lozan, cilt I, s. 190.

Lord Curzon, İsmet Paşa'nın uluslararası kaynaklara dayanarak yaptığı bu konuşmadan büyük rahatsızlık duydu. Alaycı bir dille İsmet Paşa'nın bir tarih profesörü gibi konuştuğunu söyledi. Ama yapılan konuşma dinleyiciler üzerinde etkili olmuştu. İsmet Paşa o anı şöyle anlatıyor: *"Lord Curzon'a inme inecek gibiydi. Bizi harap ettin. Sulh yapacak mıyız, yapmayacak mıyız? dedi."*[339]

İsmet Paşa Konferansta yaptığı konuşmalardan birinde Türkiye'de hiçbir Müslüman azınlık bulunmadığını vurguladı ve kuramsal yönden olduğu kadar uygulamada da, Müslüman nüfusun çeşitli unsurları arasında hiçbir ayırım gözetilmediğini söyledi.[340]

Azınlıklar konusu Konferansın dışında da bazı ikili görüşmelere konu oldu. Eski Osmanlı Dışişleri Bakanlarından Noradunkyan Efendi İsmet Paşayı ziyaret etti. Türkiye'nin bir bölgesinde Ermeniler için bir yurt ayrılmasını, bütün Ermenilerin burada toplanmasını istedi. Tehdit edici ifadeler kullandı. İsmet Paşa bu talebe çok sert cevap verdi. *"İstekleriniz uygulanması hatta düşünülmesi mümkün olmayan bir niteliktedir. Bunu düşünemeyiz, kabul edemeyiz, yapamayız... Sonuna kadar uğraşacaksınız, aramızdaki her türlü itimat kalkacak... sonra siz tekrar geleceksiniz, beni arayacaksınız... unutmayın o zaman ben sizinle görüşmeyeceğim dedi."* Öyle de oldu. Ermeniler girişimlerinden sonuç alamayınca tekrar İsmet Paşa'yı ziyaret etmek istediler. Ama Paşa'nın onları kabul edecek vakti yoktu![341]

Noradunkyan Efendi bu davanın tek takipçisi değildi. Bazı Avrupa ülkelerinde kendilerini destekleyecek gruplar bulmuşlardı. Bunlardan birinin temsilcisi olan İsviçreli bir Profesör, İsmet Paşa'yı ziyaret ederek aynı talepleri kuvvetli ifadelerle dile getirdi. İsmet Paşa'nın tepkisi de aynı derecede sert oldu. Paşa şöyle dedi: *"Profesör Efendi, haksız bir şey istiyorsunuz. Sizin istediğiniz Türkiye'nin insanları arasında ahengin kurulması değil, bunun bozulmasıdır. Fena bir yoldasınız. Başarılı olamazsınız. Bana memleketin bölünmesini teklif ediyorsunuz. Biz memleketimizi parçalanmak-*

---

339 İnönü, s. 79.

340 Lozan, cilt I, s. 306.

341 İnönü, s. 80-81.

tan kurtarmak için bütün Cihan Harbi boyunca uğraştıktan sonra dört sene daha uğraşmışızdır. Sizin Cemiyetinizin yapacağı mücadele bizim yendiğimiz devletler ve güçlükler yanında çok önemsiz kalır, çok az gelirsiniz."[342]

Ermenilerin Konferans'ta destekleyicileri vardı. Bir alt Komisyona Başkanlık eden İtalyan Delegesi Montagna, kendi iradesiyle bir Ermeni heyetini Komisyona davet edince Türk Delegesi Rıza Nur buna şiddetle karşı çıkmış ve toplantıyı terk etmişti. Bu bir diplomatik sorun yarattı ama herkes Türkiye'nin bu konuda ne kadar kararlı olduğunu anladı. Türkler bu gibi talepleri dinlemeye bile hazır değillerdi. Kaldı ki, bu taleplerde bulunanların da hiçbir haklı gerekçeleri yoktu. Bazı tarihçiler, Ermenilerin savaştan önce, Doğu Anadolu'da hak sahibi olduklarını iddia ettikleri bölgelerde nüfusun sadece % 17'sini oluşturduğunu belirtiyorlar.[343]

Türkiye'yi parçalamak isteyenler ondan sonra uzun yıllar boyunca uğraştılar, ama İsmet Paşa'nın dediği gibi "az geldiler". Türkiye'nin hiç kimseye verecek bir karış toprağı yoktu. Bu uğurda şehitler verildi, büyük siyasi mücadeleler yaşandı. Ama hiçbir Türk hükümeti İsmet Paşa'nın Lozan'daki çizgisinden bir karış geri gitmedi.

Lozan Konferansı'nda azınlıklar konusu çok fırtınalı görüşmelere yol açtı. İngilizler çok sert davrandılar. Konferansın bu yüzden dağılmasının çok kötü sonuçlar vereceğinden söz ediyorlardı. İsmet Paşa bir ara barışın tehlikeye gireceğinden kuşku duymaya başladı. O sırada yanına gelen bir İngiliz delege şunları söyledi: *"İsmet Paşa, senelerce çok şey söyledik, çok şeyler vaat ettik. Bütün dünyada çok taahhüt altına girdik. Şimdi bunlara son verirken bu kadar merasim yapılmasını neden yadırgıyorsun?"* İngilizlerin bir kere daha oyun içinde oyun oynadıkları anlaşılmıştı. Ama resmi görüşmelerde çatışmalar devam ediyordu. Lord Curzon Ermenilere yurt verilmesini istiyor, İsmet Paşa reddediyordu. Lord Curzon Ermenilerin Milletler Cemiyeti'nin denetim ve himayesine konuşmasını istiyordu. Bir ara şöyle dedi: *"Biz Milletler Cemiyeti'nin*

---

342 İnönü, s. 82.

343 McCarthy, *The Ottoman Peoples...*, s. 122.

müdahalesinden korkmuyoruz, çünkü ellerimiz temizdir." İsmet Paşa'nın buna cevabı da çok kuvvetli oldu: "*Bizim ellerimiz bilhassa temizdir. Bizim ellerimiz hiçbir memlekete tecavüz etmedi, hiçbir memleketi istila ve tahrip etmeyecektir.*" İsmet Paşa Türkiye'nin, bütün devletlerin kendi ülkelerindeki azınlıklara tanıdığı hakları aynen kabul edeceğini, fakat istisnai bir kayıt kabul etmeyeceğini açıkça belirtti. "*Türkiye herhangi bir denetime razı değildir. Milletler Cemiyeti'nin denetimine de razı değildir.*"[344]

Azınlıklarla ilgili bir sorun da Patrikhane meselesiydi. Türkiye Patrikhane'nin ülkeden çıkartılmasını istiyordu. O zamana kadar Patrikhane Türkiye aleyhindeki faaliyetlerin merkezi konumundaydı. Türkler bundan çok sıkıntı çekmişlerdi. Konferansta Lord Curzon Patrikhane'nin dünya işlerine artık hiç karışmayacağını söyledi, Türklerin bütün Hıristiyanlık âlemini karşısına almaması gerektiğinden söz etti. Bu mesele sonunda bazı kayıt ve şartlarla Patrikhane'nin İstanbul'da kalmasına Türklerin razı olmasıyla çözüldü. İsmet Paşa Patrikliğin siyasal ya da yönetime ilişkin işlerle bundan böyle hiç uğraşmayacağını, yalnız din alanına giren işlere bakmakla yetineceği yolunda Müttefik temsilcilerinin sözlerini senet saydığını belirtti.[345] Türk Heyeti ayrıca Patrikhane'nin bir Türk kuruluşu olacağını evrensel (ekümenik) bir sıfat taşıyamayacağını her vesileyle belirtti. Bu kabul edilmiş göründü ama Lozan'dan yıllarca sonra bazı ülkeler İstanbul Rum Patriği'nden "ekümenik" olarak söz etmekten çekinmediler. Lozan'da Türklerin gösterdiği hassasiyet artık hatırlanmamaktaydı. Oysa Türkiye Patrik'e bir din adamı olarak gereken saygıyı göstermekle birlikte her vesileyle, Patrikhane'nin bir Türk dini kuruluşu olduğu yolundaki hassasiyetini dünyaya duyurmaya devam ediyordu. Türkiye, Patrikhane'nin yurtdışına çıkartılmasında ısrar etseydi bunu başarabilir miydi? Belki de. Zira Venizelos'un daha sonra İsmet Paşa'ya anlattığına göre, Yunanlılar bu konuda sonuna kadar direnmeyi, ama başaramazlarsa Patrikhane'yi İstanbul'dan Aynaroz'a taşımayı düşünmüşlerdi.[346]

---

344 İnönü, s. 83-85.

345 Lozan, cilt I, s. 332.

346 İnönü, s. 130-132.

Kapitülasyonların Kaldırılması

Lozan Konferansı'nda en zor, en çekişmeli geçen konulardan biri kapitülasyonlar konusu oldu. Daha Birinci Dünya Savaşı'na girerken Türkiye Almanların yanında savaşa katılmak için kapitülasyonların kaldırılmasını şart koşmuştu. Almanlar buna açıkça evet demediler. Eğer diğer devletler kabul ederse Almanya da kapitülasyonların kaldırılmasına razı olacaktı. Lozan'da müttefikler kapitülasyonların kaldırılmasına bütün güçleriyle direndiler. Sonunda bazı şartlarla mali kapitülasyonların kaldırılmasına razı olduklarında bile adli kapitülasyonların hiç değilse beş yıl daha devamı için ısrarcı oldular. Ama Türkiye bu konuda gerilemeye hiç niyetli değildi. Atatürk bu konuda şöyle diyordu: *"Kapitülasyonlar bizim için mevcut değildir ve asla mevcut olmayacaktır... Kapitülasyonlardan hiçbirini tanımıyoruz."*[347] İsmet Paşa da Konferansta yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin bu konudaki iradesini ve kararlılığını şu sözlerle belirtiyordu: *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti çağdaş devlet kavramıyla, kamu hukuku ilkelerine doğrudan doğruya aykırı olan Kapitülasyonların yeniden konulmasına kesin olarak katlanamaz. Kaldı ki, öteki Avrupa devletlerinin hiçbirinde...böyle bir rejim olmadığı herkesçe bilinmektedir. Türk hükümeti aslında Kapitülasyon niteliğinde olacak başka herhangi bir rejim de kabul edemez."*[348] İsmet Paşa bu anlayışla adli alanda kapitülasyonların devamı sayılabilecek bütün önerilere karşı çıktı. Bu önerilerden bazıları Türkiye'de yabancı yargıçlara adli konularda önemli yetkiler verilmesini öngörüyordu. İsmet Paşa buna karşı çıkarken şöyle dedi: *"...Yabancı yargıçlara ülkesinde sürekli yargı yetkisi kullanma izni vermiş bir tek bağımsız devlet örnek olarak gösterilebilir mi?"*[349]

Gerçekten müttefiklerin başlangıçtaki hedefi Türkiye'yi diğer egemen ve bağımsız devletlerle aynı düzeye getirecek bir düzen kurmak değildi. Türkiye, ekonomik ve hukuki bakımlardan bir şe-

---

347 Özel, Mehmet ve Eroğlu, Hamza *70. Yıldönümünde Lozan*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993, s. 43.

348 Lozan, cilt III, s. 14.

349 Lozan, cilt III, s. 52.

kilde denetim altına alınmalıydı. Türkiye Lozan'da işte buna karşı çıkmış ve diğer egemen devletlerden hiçbir bakımdan geride kalmayacak bir statü elde etmeyi başarmıştır. Lord Curzon Lozan'da İsmet Paşa'nın sürekli olarak egemenlikten ve bağımsızlıktan söz etmesinden çok rahatsız olmuştu. Bu konudaki şikâyetini sık sık dile getirdi. Lord Curzon özel bir görüşmede İsmet Paşa'ya şöyle dedi: *"İsmet, sen bana tıpkı laternayı hatırlatıyorsun. Bizi bıktırıp usandırana kadar hep aynı havayı çalıyorsun: Milli egemenlik, milli egemenlik, milli egemenlik. Bu sözü duymaktan hepimize gına geldi."*[350] Lord Curzon'un Konferansta da dile getirdiği buna benzer yakınmalara İsmet Paşa'nın resmi bir oturumdaki cevabı çok net oldu: *"Türk egemenliğinden çok söz etmiş olmamızdan yakınılmıştır. Biz, burada bağımsızlığının bilincine varmış ve adaletli bir barışa ulaşmak isteyen bir ulusu temsil etmekteyiz; biz, Konferansa, eşitlik içinde işlem göreceğimiz güvencesiyle geldik; egemenliğimizden sık sık söz etmek durumunda kalmışsak, bize egemenliğimizi çiğneyecek nitelikte yapılmış tekliflerle, buna zorlanmış olmamızdandır; egemen başka hiçbir devlet, Yunanistan bile, bu nitelikteki tekliflerle karşılaşmamıştır. Türk halkının, her şeyden önce, bağımsız başka herhangi bir ulus gibi işlem görmeğe hakkı vardır."*[351]

İsmet Paşa'nın bu çıkışları Konferansa gelmeden önce Atatürk'ten aldığı kesin talimatın işaretlerini taşıyordu. Gerçekten, daha Konferansın ilk günlerinde, 22 Kasım 1922 tarihinde İsmet Paşa Amerikan hükümetinin gözlemcisi olarak Lozan'da bulunan Büyükelçi John Grew'e Türkiye'nin içişlerine müdahale ettirmemek ve bağımsızlığına toz kondurmamak konusunda mümkün olduğu kadar azimkar davranması ve sonuna kadar dayanması için Ankara'dan talimat aldığını bildirmişti.[352]

İsmet Paşa Türkiye'nin bu görüşünü Konferans boyunca çeşitli vesilelerle tekrarladı. Konferansın ikinci bölümünde de, başta Fransa olmak üzere, müttefik ülkelerin adli kapitülasyonlarda ısrar etmeleri üzerine şöyle dedi: *"...Söz konusu olan, Türkiye'nin öteki*

---

350 Grew, s. 32.

351 Lozan, cilt III, s. 53.

352 Grew, s. 17.

uluslarla aynı eşitlik düzeyinde işlem görüp görmeyeceğidir. Müttefik Devletler bu ilkeyi kabul etmemekteyseler bundan böyle bütün görüşmeler yararsız olacaktır."[353] Türkiye'nin mesajı açıktır: Eğer bizim egemen eşitliğimizi kabul etmeyecek olursanız diğer bütün tekliflerinizi reddederiz, bizimle herhangi bir barış antlaşması imzalayamazsınız.

Bugün Kıbrıs konusuyla ilgili görüşmelerde Türk tarafının egemen eşitlik kavramı üzerinde ısrar etmesini yadırgayanların İsmet Paşa'nın Lozan'da bu konuda gösterdiği hassasiyeti hatırlamalarında yarar var.

İsmet Paşa Türkiye'nin bu konulardaki tutumunu Lozan'da yaptığı çeşitli özel görüşmelerde de dile getirmişti. Amerikalılar, kapitülasyonlar kalkarsa onun yerine başka bir rejimin konulması gerektiği görüşündeydiler. ABD'nin Lozan'daki gözlemci heyetinin üyelerinden Amiral Bristol, İsmet Paşa'yı 17 Ocak 1923 tarihinde ziyaret ederek bu görüşlerini anlatmaya çalıştı. İsmet Paşa Lord Curzon'a söylediği görüşleri Amiral Bristol'e de aynı açıklıkla ifade etti: *"Türkiye'nin içişlerine yabancılar tarafından hiçbir şekilde müdahaleye olanak vermeyen mutlak bağımsızlık sorunu şimdi ve ebediyen çözülmelidir. Bu Türk halkının kesin isteğidir. Türkiye her şeyi göze alarak ve doğacak bütün sonuçları kabullenerek bu konudaki tavrını ve görüşünü asla değiştirmeyecektir."*[354]

İsmet Paşa Türkiye'nin bu konudaki kararlılığını basın mensuplarına da açıklamıştı. Kendisiyle bir mülakat yapan Georges-Gaulis'e şöyle diyordu: *"Bu noktada hiçbir zaman boyun eğmeyeceğiz. Eğer eğersek ülkemizde kişisel gücümüzün ve itibarımızın değeri bir saman çöpünden daha fazla olmaz."*[355]

Türkiye Lozan'da bağımsızlık kavramını sadece siyasi veya hukuki anlamda kullanmadı, ekonomik bağımsızlığını da sonuna kadar savundu. Lozan'da Osmanlı Borçları meselesi görüşülürken İsmet Paşa Türkiye'ye ekonomik ve mali alanlarda yapılan haksızlıkları dile getirdi. Berlin ve Viyana'da yatırılmış bulunan 5 milyon

353 Lozan, cilt VI, s. 59.
354 Grew, s. 41.
355 Kinross, s. 409.

Türk lirası değerindeki altın paranın müttefikler tarafından vaat edilmesine rağmen geri verilmediğini, İngiliz tezgâhlarına ısmarlanmış gemilerin bedeli olarak ödenen 5 milyon İngiliz lirasından da söz edilmediğini, böylece Türkiye'ye büyük haksızlık yapıldığını söyledi. İsmet Paşa Türkiye'nin ekonomik bağımsızlık konusundaki görüşlerini şöyle dile getirdi: *"Türkiye'nin iktisat ve maliye açısından gelişmesi, onun tam ve eksiksiz bağımsızlığına bağlıdır. Bu, Türkiye'nin varlığının temel şartıdır. Bağımsız her ulus gibi, Türk ulusunun da ekonomik özgürlüğünü engelleyen bütün kısıtlamalardan kurtulması zorunludur."*[356]

Müttefikler özellikle adli kapitülasyonlar konusunda çok baskı yapmaya çalıştılar. Lord Curzon şöyle diyordu: *"Türkiye yargı sisteminde bir değişiklik yapmayı öngörmekten kaçınırsa ve İsmet Paşa'nın şimdi yaptığı gibi, bu yoldaki her tasarıya kesin bir redle karşı çıkmaktan vazgeçmezse, bütün ekonomik sistemin çökmesine yol açabilir"*[357] Bu sözlerdeki tehdit havasını sezmemek kabil değil. Müttefikler bir taraftan Türk yasalarının yetersizliğinden söz ederken, bir taraftan da Türk halkının bile bu yasalardan şikâyetçi olduğunu söylüyorlardı. Belki o tarihte Türk yasalarının bazı eksikleri vardı, ama uluslararası bir konferansta Türkiye'yi temsil eden bir heyetten beklenen bu eksikleri ön plana çıkartarak kendini mazur gösterecek bahaneler aramak değildi. İsmet Paşa bu eleştirilere karşı Türkiye'yi şöyle savundu: *"... Türk halkı için, kendisinin de yargı yönetiminden memnun olmadığı söylenmek istenmiştir. Şüphesiz, Türkler, kendi kanunlarından ve kendi yönetimlerinden –öteki ulusların kendi kanunlarından ve kendi yönetimlerinden memnun oluşları kadar– memnundurlar. Bir ülkede oturmakta olan yabancıların yerlilerden daha çok güvenceler ve ayrıcalıklar istemeleri için hiçbir neden yoktur."*[358] Türkiye, bütün baskılara rağmen, bu konuda sonuna kadar direndi ve devletin hukuki ve ekonomik bağımsızlığına gölge düşürebilecek hiçbir öneriyi kabul etmedi.

Müttefiklerin 3 Şubat tarihinde sundukları Antlaşma tasarısı

---

356 Lozan, cilt IV, s. 3.

357 Lozan, cilt III, s. 34.

358 Lozan, cilt III, s. 58.

birçok bakımdan Türkiye için tatminkâr değildi ama bu defa önsöze eklenmesi önerilen şu sözler çok anlamlıydı: "*...ve bu ilişkilerin Devletlerin bağımsızlığına ve egemenliğine saygı temeline dayanması gerektiği düşünülerek...*"[359] Türkiye'nin mesajı anlaşılmıştı.

Ekonomik açıdan yokluk ve sıkıntı içinde olan bir ülkenin Batının güçlü devletlerine karşı bu kadar direnebilmesini, başta İngilizler olmak üzere müttefikler bir türlü anlayamıyorlardı. Yeni Türk Devleti'nin de aynen Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde olduğu gibi, kendilerine muhtaç olacağını, varlığını sürdürmek için yardıma ihtiyaç duyacağını düşünüyorlardı. Bir gün Amerikan Delegesi Child ile birlikte, İsmet Paşayla yaptığı bir konuşmada Lord Curzon şöyle dedi: "*Konferansta bir neticeye varacağız. Ama memnun ayrılmayacağız. Hiçbir işte bizi memnun etmiyorsunuz. Hiçbir dediğimizi, makul olduğuna, haklı olduğuna bakmaksızın kabul etmiyorsunuz. Hepsini reddediyorsunuz. En nihayet şu kanaate vardık ki, ne reddederseniz hepsini cebimize atıyoruz. Memleketiniz haraptır. İmar etmeyecek misiniz? Bunun için paraya ihtiyacınız olacaktır. Parayı nereden bulacaksınız? Para bugün dünyada bir bende var bir de bu yanımdakinde. Unutmayın ne reddederseniz hepsi cebimdedir. Nereden para bulacaksınız, Fransızlardan mı?... Para kimsede yok. Ancak biz verebiliriz. Memnun olmazsak, kimden alacaksınız? Harap bir memleketi nasıl kurtaracaksınız? İhtiyaç sebebiyle yarın para istemek için karşımıza gelip diz çöktüğünüz zaman, bugün reddettiklerinizi cebimizden birer birer çıkartıp size göstereceğiz.*" İsmet Paşa'nın cevabı kısa olur: "*Şimdi meseleleri halledelim. Para istemek için gelirsem, o zaman gösterirsiniz.*"[360] Lord Curzon'un sözleri o andaki kişisel görüşlerini mi yansıtıyordu? Daha sonraki yıllarda yaşanan tecrübeler bunun pek de böyle olmadığını gösteriyor. Lozan Barış Antlaşması imzalandıktan sonra bile yeni Türk Devleti'nin ekonomik güçlüklerle baş edemeyip diz çökeceği inancı yaygındı.

İngiltere'de yayınlanan *New Conventional* gazetesi şöyle diyordu: "*Gerçekten Türkiye teorik bakımdan bağımsız bir hükümet ol-*

359 Lozan, cilt V, s. 1.

360 İnönü, *Hatıralar*, cilt II, s. 89-90.

du. Ancak bu, ticaret ve sanatta kabiliyetsiz ve sermayeden yoksun halkı bilenlerce malumdur ki, bu bağımsızlığın ömrü pek kısa olacak ve eski durumu bir başkası üzerine alacaktır."[361] Gerçekten yıllar boyunca Türkiye'yi ekonomik alanda baskı altına almak için çok gayret gösterildi. Ama başarılı olunamadı. Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ekonomisinin büyük çöküntüler yaşadığı yıllarda bile kendi olanaklarıyla bağımsızlığını sürdürmeyi ve kalkınmayı başardı.

Ekonomik ve mali yardımların, çoğu zaman belirli siyasal koşullara bağlı olarak verildiği gerek Türkiye'nin, gerek benzer durumdaki başka ülkelerin son 50 yılda yaşadıkları deneyimlerle iyice anlaşıldı. İsmet İnönü'nün deyişiyle, İkinci Dünya Savaşı kapıya dayanıncaya kadar Batılılar Türkiye'ye mali bakımdan kolaylık göstermemişler, Türkiye de siyasi faturasını düşünüp başka ülkelere muhtaç olmamak için bütün kalkınma hamlelerini kendi gücü ve öz kaynaklarıyla gerçekleştirmiştir. Bunun istisnaları yok denecek kadar azdır.[362]

Neticede kapitülasyonlar konusunda Lozan Konferansı'nın birinci bölümünde görüş birliğine varılamadı. Müttefiklerin hazırladığı antlaşma projesinde Türkiye'nin istedikleri verilmiyordu. Mali meselelerde Türkiye'nin görüşlerinden hiçbiri dikkate alınmamıştı. Bazı imtiyazlara yer verilmişti. Uzun müzakereler oldu. Müttefikler İsmet Paşa'ya büyük baskılar yaptılar. 4 Şubat 1923 akşamı Lord Curzon âdeta bir ültimatom verircesine ya bu metni hemen imzalarsınız veya ben derhal Londra'ya dönüyorum, trenim kalkmak üzeredir dedi. Bunu yaparken savaş tehditleri savurmaktan da geri kalmadı. Lord Curzon şöyle diyordu: *"İsmet Paşa, unutma ki, mümkün olandan fazlasını verdim. Ve bütün bunları sulh uğruna verdim. Sulh sizin elinizdedir. Eğer şu önümüzdeki iki saat içinde sulh yapmazsak ondan sonra artık sulh olmayacaktır. Belki de harp olacaktır İsmet Paşa, harp!"*[363]

Diplomasi dilinde bunun anlamı ültimatomdu. Ama İsmet

---

361 Aydemir, s. 240.
362 İnönü, s. 79-80.
363 Aydemir, s. 242.

Paşa bu baskılara boyun eğmedi, direndi. Lord Curzon'a şunu söyledi: *"Türkiye'ye gittiğim zaman bana Konferans niçin kesildi diye soracaklardır. Onlara, 'Lord Curzon barış istemediği için kesildi, harp yeniden başlayacak... Sırf sulh yapmamak için nerede bir bahane bulduysa onların hepsinin üzerinde ısrar ederek konferansı sonuçsuz bıraktı,' diyeceğim,"* dedi. Lord Curzon bu sözlerden çok rahatsız oldu. Bu izlenimlerin yanlış olduğunu söyledi. Öyle anlaşılıyor ki, İngilizler bir hesap hatası yapmışlardı ve kesin bir vaziyet karşısında bırakılırlarsa Türklerin müttefiklerin önerilerini kabul etmeye mecbur olacaklarını düşünmüşlerdi. Türklerin dayanma gücünü ölçmek istemişlerdi.[364] Oysa Türkiye savaşa da hazırdı. Lozan'da sonuç alınamaması olasılığına karşı Mareşal Fevzi Çakmak, 29 Aralık 1922 tarihinde kolordulara harekâta hazır olmaları için bir genelge göndermişti.

Konferansın birinci bölümü bu şekilde sona erdi. Gazetecilerin sorusu üzerine İsmet Paşa şöyle diyordu:

"Bize hâlâ eşit devlet muamelesi yapmaya razı olmuyorlar. Bunun için mi dört sene kan döktük?

"Lord Curzon buradan gidecek deniliyor."

"Lord Curzon buradan giderse ben de aynı gün Lozan'ı terk ederim. Evet aynı gün."

Konferans kesildikten sonra gerçekten İsmet Paşa Londra'ya gitmek üzere ayrılan Lord Curzon'un hemen ardından toplantının yapıldığı oteli terk eder. Kendi oteline geldiğinde gazeteciler sorar:

"Ne oldu Paşam?"

"Ne olacak? Hiç! Esaret altına girmeyi kabul etmedik."[365]

Atatürk'ün tepkisi de aynı yönde olur. Lozan Konferansı kesildiğinde Atatürk İzmir'dedir. İktisat Kongresi'nin açılışını yapmıştır. Gazeteciler Konferansın kesilmesi hakkındaki düşüncelerini sorarlar. Atatürk'ün cevabı şöyle olur: *"Efendiler! Bu memleketi esirler ülkesi yapamayız. Lozan Konferansı'nın son müzakeresi bu nokta ile alakalıdır... Millet kararını vermiştir. Ancak bütün millet ve bütün cihan bilsin ki, en nihayet ve en nihayet bu millet tam istik-*

---

364 İnönü, s. 91-95.

365 Aydemir, s. 245, 248.

lalinin temin edildiğini görmedikçe, yürümeye başladığı yolda bir an durmayacaktır."[366]

Türklerin baskılara boyun eğmeyecekleri, ancak adil ve şerefli bir barışa razı olabilecekleri anlaşılmıştı. Bunun üzerine İngilizler ve diğer müttefik ülkeler ipleri kopartmamaya özen gösterdiler. Konferansın yeniden toplanması için kapıyı açık bıraktılar. Türkiye'nin istediği de başka bir şey değildi.

Bu arada Konferansın kesintiye doğru gittiğini anlaşıldığı günlerde müttefikler arasında da görüş ayrılıkları baş göstermeye başlamıştı. Fransa Başbakanı Poincaré İngiliz temsilcilerine gönderdiği bir telgrafta, müttefikler toplu bir antlaşma imzalamayı başaramazlarsa Fransa'nın Türkiye ile ayrıca görüşmelere başlayıp anlaşma imzalama hakkını koruduğunu belirtmekteydi. Bu arada Mussolini de İtalyan Delegasyonuna gönderdiği bir talimatta her ne pahasına olursa olsun Türklerle bir anlaşma imzalanmasını istediğini bildiriyordu.[367] Müttefikler arasında çözülme alametleri başlamıştı. Bu da İsmet Paşa'nın Konferansı yorma taktiğinde başarılı olduğunu gösteriyordu. Lozan Konferansı başlamadan önce Paris'e yaptığı ziyaret sırasında Franklin Bouillon da kendisine bu taktiği önermiş, *"Konferansı ikna edemezseniz yıpratmaya çalışın,"* demişti. İşte şimdi Konferansta yıpranma işaretleri görülüyordu.

İsmet Paşa Lozan'dan Türkiye'ye döndüğünde Atatürk'e barış olasılığının yüksek olduğunu, İngilizlerin Boğazlar meselesinin ve Musul konusunun savaşsız çözülebileceğini anladıktan sonra savaş yoluna gitmeye ihtiyaç duymayacaklarını, kapitülasyonlar konusunun da esas olarak Fransızların davası olduğunu, İngilizlerin bu yüzden Konferansı bozmayacaklarını söyledi. Atatürk de aynı görüşteydi. Bu tahminler doğru çıktı. Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bazı milletvekillerinin başta Musul ve Batı Trakya konuları olmak üzere Konferansta ele alınan çeşitli konulardaki eleştirilerine rağmen Meclis sonunda Atatürk'ün çizdiği hareket tarzını benimsedi. Konferansa devam edilecekti. Türkiye müttefiklerin tekliflerine karşı kendi önerilerini hazırladı ve 100 sayfa tutan

---

366 Aydemir, s. 252.
367 Grew, s. 44, 46.

bu önerileri 8 Mart 1923 tarihinde 15 sayfalık bir Notanın ekinde müttefiklere bildirdi.

Bu arada Türk heyeti hazırlıklarını tamamladı. İsmet Paşa çalışma arkadaşlarına şöyle diyordu: "*Bakın arkadaşlar... ben şimdi anlıyorum ki, bir muharebe meydanından çıkmış, bilmediğim diğer bir muharebe meydanına girmişimdir. Ben bu meydanı tıpkı muharebede görülen bir vazife gibi sayıyorum. Onun usullerini takip edeceğiz...*"[368] İsmet Paşa diplomasinin bir silahsız savaş, bir mücadele sanatı olduğunu anlamıştı.

Konferansın ikinci bölümü 23 Nisan 1923 tarihinde başladı. Türk Heyeti işte bu anlayışla sonuna kadar mücadele etti. Diğer delegasyonların başkanları değişmişti. Türklere tepeden bakan Lord Curzon gitmiş, yerine Horace Rumbold gelmişti. Fransız Delegesi Bompard'ın yerine İzmir'de Atatürk'le temas eden ve Türklerin görüşlerini ve hassasiyetini daha iyi bilen General Pellé gelmişti. İtalyan heyetine de Garoni'nin yerine Montagna getirilmişti. Buna rağmen Konferans'ın bu bölümü birinci bölümden çok daha çetin ve tartışmalı geçti. Uzun mücadelelerin sonunda Türk heyeti, başta kapitülasyonlar olmak üzere pek çok konuda görüşlerini müttefiklere kabul ettirdi. Meis'in İtalyanlara ve Tuna nehri üzerindeki, evvelce Türkiye'ye ait olan, Adakale'nin Romanya'ya bırakılmasına razı olmak gibi esneklik gösterdiği, geri adım attığı meseleler, Hatay gibi çözümünü zamana bıraktığı konular da oldu. Ama bunların hiçbiri yeni Türk Devleti'nin varlığını, temel güvenlik çıkarlarını tehdit edebilecek konular değildi. Kapitülasyonlar tamamen kaldırıldı. Sadece beş uluslararası hukukçunun Türkiye'nin adli reform çalışmalarında danışman olarak görev yapması kabul edildi. Bunlar hiçbir şekilde Türk adli sistemine müdahale etmeye çalışmadılar, zaten buna yetkileri de yoktu. Türk hükümetinin talebi üzerine bir rapor hazırladılar. Bu raporda Türk mahkemelerinin bütün uygar ülkelerde olduğu gibi düzenli çalıştığını, Türkiye'de hâkimlerin görevlerinin ehli olduğunu yazdılar.

Müttefikler Konferans boyunca Osmanlı İmparatorluğu ile yapmış bulundukları anlaşmaların geçerliliğinin korumasını iste-

---

368 İnönü, s. 114.

diler. İsmet Paşa buna karşı çıktı, içeriğini bilmediği hiçbir anlaşmayı geçerli sayamayacağını bildirdi. Neticede Türkiye Büyük Millet Meclisi, 7 Haziran 1923'te çıkarttığı bir yasayla İstanbul hükümetinin yaptığı anlaşmaların hiçbirini tanımadığını ilan etti. Bu mesele de böylece çözülmüş oldu.

23 Nisan'da başlayan Konferansın ikinci bölümü 24 Temmuz 1923'te Antlaşmanın imzalanmasıyla sona erdi. Türkiye'nin sabırla, ustalıkla izlediği müzakere taktiği başarıya ulaşmıştı. İsmet İnönü hatıralarında izlenen taktiği şöyle anlatıyor: "*Mühim olan hangi meselede ne kadar dayanacağımızı karşımızdakilerin anlamamaları, kestirememeleridir. Bu meseleler üzerinde konuşulurken, hangisinde nereye kadar, ne dereceye kadar ısrar edeceğimizi kimse tahmin edemiyordu. Zaten münakaşalar esnasında talebin ve ısrarın gösteriş olduğu, ciddi olmadığı havasını vermek, bu münakaşayı aşmakta hiçbir fayda bırakmaz. Mesele bunu yapabilmektir.*"[369]

İsmet Paşa'nın izlediği taktikler Lozan'daki karşıtları için şaşırtıcı olmuştu. İngiliz Delege Yardımcısı William Tyrell bir İngiliz gazeteciye şöyle diyordu: "*Biziki tip Türk tanıyorduk: Eski Türk öldü, Jön Türkler de artık ortalıkta yoklar. Bugün öbür ikisinden çok farklı olan üçüncü tip bir Türk gördük, o da İsmet Paşa'dır. Onun kişiliği ve davranışları Konferansı çok etkiledi, onun büyük bir şahsiyet olduğu anlaşıldı. İşte biz bu Türkle barış yapmak istiyoruz.*"[370]

İsmet Paşa'nın müzakerelerde sergilediği davranış biçimi ve izlediği taktik, Lozan'dan 78 sene sonra bile diplomatlar için değerli bir ders niteliği taşıyor.

Türk heyetinin Ankara'dan imza yetkisi alması kolay olmadı. Başbakan Rauf Bey (Orbay) biraz da kişisel nedenlerden Türk heyetine gerekli desteği ve yetkiyi vermekte pek aceleci davranmıyordu. İsmet Paşa'nın ricası üzerine devreye bizzat Atatürk girdi ve 19 Temmuz günü Antlaşmanın imzalanması için yetki veren telgrafı gönderdi.

143 maddelik Lozan Barış Antlaşması ile buna bağlı 15 Sözleşme, Protokol ve Beyanname 24 Temmuz 1923 günü imzalandı. Birinci

---

369 İnönü, s. 118.

370 Kinross, s. 404.

Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğramış olan Türkiye, Lozan'dan ancak muzaffer bir devletin alabileceği sonuçla çıkmıştı. Lozan Savaşı diplomatik başarıyla sonuçlandırılmıştı. Antlaşma 23 Ağustos 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandı. Aynı gün Türkiye, İstanbul ve Boğazlar'da bulunan yabancı devletlere ait donanmaların ve askeri birliklerin çekilmesi talebinde bulundu. Bu çekilme işlemi altı haftada tamamlandı. 2 Ekim 1923 günü son yabancı birlikler de Türk bayrağını selamlayarak İstanbul'dan ayrıldılar. Diğer devletlerin onay işlemleri biraz gecikti, en son olarak Fransa, Antlaşmayı 27 Ağustos 1924'te onayladı ve Lozan Barış Antlaşması imzalanmasından yaklaşık bir yıl sonra yürürlüğe girdi.

Lozan Barış Konferansı'nın bazı yan etkileri de oldu. Bunların başında Türkiye ile Yunanistan arasında bir dostluk döneminin başlamasıdır. Konferans sırasındaki çekişmelere rağmen İsmet Paşa ile Venizelos arasında sürdürülen ikili görüşmeler iki devlet arasında yeni bir dönemin başlamasına yol açtı. Aslında Konferans sırasında Venizelos çok gergin bir ruh hali içindeydi. Gerek toplantılarda, gerek ikili görüşmeler bazen ölçüyü kaçıran beyanları oluyordu. Örneğin Yunanistan'ın harp tazminatı vermesini engellemek için her çareye başvuruyordu. Gerçekten de o sırada Yunanistan'ın böyle bir tazminatı verecek olanakları yoktu. Ankara hükümeti, başta Başbakan Rauf Orbay olmak üzere, böyle bir tazminat alınmadan Antlaşmanın imzalanmasına karşıydılar. Bu sorun Fransız Temsilcisi Pellé'nin Yunanistan'ın tazminat yerine Türkiye'ye Karaağaç'ı verme önerisi ile çözüldü. O sıralarda Yunan ordusu içinde yeni bir savaşa girilmesi eğilimleri kuvvet kazanıyordu. Bu tehlikeli gidişin sakıncalarını anlatmak için Venizelos'u ziyaret eden İtalyan delegesi Montagna savaş çıkarsa Türklerin İstanbul ve Anadolu'daki 400.000 Yunanlıyı öldürmelerinin muhtemel olduğunu söyleyince Venizelos'un cevabı şu olmuştu: *"Eğer onlar bunu yaparlarsa biz de Yunanistan'daki Müslümanları öldürürüz."* İşte Venizelos böyle bir ruh hali içindeydi. Ama Konferansın sonuna doğru Venizelos'un havası değişti. Zira başlangıçta İngilizlerin desteğine çok güvenen Yunanlılar beklediklerini bulamamışlardı.

Venizelos'un İsmet Paşa'ya anlattığına göre kendisi önce Lord Curzon'a giderek Sevr Antlaşması'nın uygulatılması için desteğini istemiş. Lord Curzon ise Sevr'den sonra yeni bir savaş olduğunu, ortaya yeni şartların çıktığını ve Yunanistan'ın bu yeni durumu kabul etmesi gerektiğini söylemiş. Venizelos bu sözlere tepki göstermiş: *"Bu söylediklerinizi Konferansta anlatacağım. Sizin yüzünüzden felakete uğradık. Bu felaketi beraber tamir etmeliyiz. Hakkımızdır. Bunu isteyeceğim. Görüyorum ki, siz kabul etmeyeceksiniz, size bu haklı talebimizi aleni olarak reddettireceğim. Ta ki, İngilizlerle ittifak yapıp yola çıkmanın nasıl bir felaketle sonuçlandığını bütün dünyaya göstermiş ve ispat etmiş olayım"*. Venizelos Lord Curzon'la yaptığı bu konuşmayı anlattıktan sonra İsmet Paşa'ya Fransa Başbakanı Poincaré ile yaptığı görüşme hakkında da şu bilgiyi verir: *"Poincaré'den de aynı şeyleri istedim. O da yeni bir harp yaptığımızdan bahsetti. Kendisine aynı cevabı verdim. Ve sonunda şunu söyledim: Tek bir ümidimiz kaldı. O da Türklerde. O zaman görüşürüz."* Venizelos İsmet Paşa'ya yakınır: *"Bunlar İzmir'e çıkmamız için rica ettiler, yalvardılar, biz öyle çıktık. Şimdi gelmişler hepsini inkâr ediyorlar. Bizi yalnız bırakıyorlar"*. Venizelos'un stratejisi Türklerin Konferansa aşırı taleplerle gelmeleri ve bu yüzden Konferansın başarısızlıkla sonuçlanmasıdır. O takdirde Batılıların yeni bir harekât için tekrar Yunanlılara başvuracağını düşünmektedir. O zaman şartlarını onlara dikte edecektir. İsmet Paşa'ya bunları anlatır. *"Ama olmadı der, tahmin ettiğimiz gibi çıkmadı, siz Konferansı başka türlü idare ettiniz."* Venizelos'un Batılı ülkelerden duyduğu hayal kırıklığı Yunanistan'ı Türkiye'nin dostluğunu aramaya iter. Venizelos, Lozan Konferansı bittikten sonra Türkiye'yi ziyaret eder. Atatürk'le görüşür. Türk ve Yunan devlet adamları arasında karşılıklı bir güven hissi oluşur. Bu sayede nüfus değişimi gibi çetin sorunları dostluk ve işbirliği havası içinde çözmek mümkün olur.[371]

Konferansa Amerika Birleşik Devletleri resmi katılımcı olarak iştirak etmedi ama Lozan'a gönderdiği gözlemciler aracılığıyla Konferansı izledi. Amerikan delegeleri İsmet Paşa ile yakın ilişki

371 İnönü, s. 121-125.

kurdular, bu da Türkiye ile Amerika arasında bir dostluk ve işbirliği ortamının yaratılmasına yardımcı oldu. Konferansın sonuçlanmasından sonra Amerika ile bir ikili anlaşma imzalanması için görüşmeler yapıldı. Birçok konuda anlaşmaya varıldı ama kapitülasyonlar maddesi Amerika için de sorun yarattı. Sonunda bir formül bulundu. Ancak Amerikan Senatosu imzalanan anlaşmayı onaylamayı küçük bir oy farkıyla reddetti. Bunun üzerine Türk hükümeti de 1923 yılının Aralık ayında Chester heyetine, vaat ettiği avantajların sona erdiğini ilan etti. Dış politikada karşılıklılık esastı.

Lozan Antlaşması'nı Türkler ve yabancılar nasıl değerlendirdi? Atatürk Lozan Antlaşması'ndan söz ederken şunları söylüyor: *"Lozan, Türk milletine karşı, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Antlaşması'yla tamamlandığı sanılmış büyük bir suikastın sonuçsuz kaldığını bildirir bir belgedir. Osmanlı tarihinde benzeri görülmemiş bir siyasi zafer eseridir."*[372]

İsmet İnönü, Lozan'ı Türk milletinin Avrupa ortasında davet olunduğu büyük bir sınav olarak nitelendirirken şöyle der: *"Türkiye medeni âlem ortasında davasını açık ve kesin olarak açıklayıp savunabilecek uygar bir siyasal düzeyde midir? Acaba ortadaki manzara Anadolu dağlarında şu veya bu tesadüfün veya Türkiye'ye düşman devletler tarafından işlenen şu veya bu hatanın tesadüfi bir sonucu mudur? Yoksa bir milletin belli bir hedefe doğru giriştiği bilinçli bir mücadele midir?"* İsmet İnönü, Lozan sınavında işte bu soruların cevabının verildiğini söyler.[373]

Yabancı gözlemciler Lozan Konferansı'nın sonuçlarını nasıl değerlendirdiler? Konferansın başından sonuna kadar ABD gözlemciler heyetinin üyesi olan, daha sonra da Türkiye'ye ABD Büyükelçisi olarak atanan Grew, Konferans'ı izleyen günlerde Amerikalı diplomatlara yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu: *"İsmet Paşa Lozan'da büyük bir diplomatik zafer kazanmıştır. Bütün müttefik diplomatların sırtını yere getirmiştir. Bu olayı inkâr etmenin yararı yoktur... Belki bu, tarihte kazanılmış en büyük zaferdir ve daha başlangıçta İsmet Paşa'nın bütün kozları elinde bulundurmasıyla*

372 Özel, s. 93.
373 İnönü, s. 147.

sağlanmıştır. Daha işe başlarken elinde dört as vardı ve bunlar anlaşmayı sağlayan yararlı temeller oldu. Birincisi, arkasında zaferden yeni çıkmış bir ordu bulunuyordu. İkincisi, ordu çok iyi denebilecek bir durumda ve her an savaşa girmeye istekli halde idi. Üçüncüsü, büyük ülkelerden hiçbirinin savaş istememesiydi ve İsmet Paşa bunu biliyordu. Dördüncüsü, müttefikler diplomatik görüşmelerde sıkı ve birleşik bir cephe kuramıyorlardı."[374]

Büyükelçi Grew, 1932 yılında kaleme aldığı anılarında da Lozan hakkındaki düşüncelerini şöyle anlatır: *"On yıl kadar önce Lozan'daki uluslararası nefretler, uluslararası tahrip hırsı, yeni bir savaşla burun buruna geliş anları ile dolu konferans masasında altı ay oturmuş herkes, uluslararası çekişme, güvensizlik ve düşmanlık politikasının yerine, yeni bir uluslararası dostluk politikasını parlak bir başarıyla koyabilmiş olmayı tarihin en ilham verici olaylarından biri olarak kabul etmektedir... Dünya'da bu iki insanın* (Atatürk ile İnönü) *bu şahane zaferinden daha ince ve zarif bir cesaret ve ileriyi gören devlet adamlığı örneği vermek mümkün müdür?... Beş yıl önce Türkiye düşmanlarla çevriliydi, bugün güvenilir dostlarla kuşatılmaktadır. Bu aydınlık politikayı gerçekleştirmek bütün ülkeler için değerli bir ders değil midir?*[375] İşte bir Amerikan Büyükelçisi'nin Lozan'la ilgili düşünce ve değerlendirmeleri bunlardı.

Diğer yabancılar ne diyordu? Lozan Konferansı'nın başlamasından hemen önce görevinden ayrılmak zorunda kalan eski İngiliz Başbakanı Lloyd George'a göre *"Lozan, İngiltere'nin bu zamana kadar imzaladığı antlaşmaların en alçaltıcısıydı."* Türkiye'nin Lozan'daki başarısını bundan daha açık bir şekilde itiraf eden belki de olmamıştı. Antlaşmayı İngiltere adına İmzalayan Horace Rumbold, İstanbul'daki yardımcısına, *"Hiçbirimiz bu Antlaşmanın muhteşem bir belge olduğunu iddia edemeyiz,"* diyordu.[376] İngilizler diplomatik bir yenilgiye uğradıklarının farkındaydı.

Başka yabancı devlet adamları ve yazarlar ise Türkiye'nin zaferini başka bir uslüpla anlatmayı tercih etmişlerdi. Eski Yunan

374 Grew, s. 55-56.
375 Grew, s. 157-158.
376 Mango, s. 388.

Dışişleri Bakanı G. Streit şöyle diyordu: *"Lozan, yoksulluğun, mahrumiyetin, hatta ölümün yenemediği Türk azmi karşısında bütün devletlerin boyun eğmelerini kanıtlayan bir belgedir."*

1937 yılında yayınlanan *Bugünkü Türkiye* isimli eserin yazarı Dr. Stephen Ronart'ın sözleri ise şöyle: *"Lozan Antlaşması, Büyük Savaşın dikte edilmemiş, müzakere edilmiş ilk barışı idi. Bu barış aynı zamanda hem silahın, hem siyasetin zaferiydi... Bu zafer hemen hemen bütün dünyanın elinden kopara kopara alınmıştı. Sevr'den hiçbir şey kalmamıştı. Osmanlı döneminin küçük düşüren, yüz kızartan bütün hatıraları silinip kazınmıştı... Bundan böyle milli politikasında ne had, ne şart ne de herhangi bir kayıt tanıyan, bağımsız, yeni, tam bir Türk Devleti, yaşayan bir varlık, gözle görünen, elle tutulan bir gerçek olmuştur."*[377]

Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Lozan Antlaşması işte böyle büyük bir eserdi ve Türkiye'nin icabında yeniden savaşı göze alarak sergilediği büyük bir direnişin ve diplomatik ustalığın sonucunda elde edilmişti. Lozan diplomatik savaşını Türkler kazanmıştı.

Lozan'dan sonra Türkiye diplomasi alanında başka büyük başarılar da kazandı. Bunlar arasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi de yer alıyor. Bu sözleşme Boğazlar'ın silahlandırılmasını sağlayan ve Türkiye'nin bu stratejik geçiş yolları üzerindeki egemenliğini pekiştiren bir belge oldu. Bu sözleşmenin imzalanmasında Türkiye, yaklaşan yeni bir dünya savaşının uluslararası ortamda doğurduğu olağanüstü koşulları ustaca değerlendirdi ve askeri güç veya güç tehdidi kullanmaya ihtiyaç kalmadan bu Sözleşme, ilgili bütün tarafların rızasıyla, Türkiye'nin arzu ettiği biçimde sonuçlandırıldı. Ama Cumhuriyet dönemindeki bütün sorunların çözümü böyle olmadı, bazen kuvvete veya kuvvet kullanma olasılığına dayanılarak çözüme ulaşmak zorunluluğu doğdu. İşte Hatay'ın Anavatana kavuşması böyle zorlu bir mücadelenin sonunda gerçekleşti.

---

377 Özel, s. 94.

Hatay'ın Anavatan'a Katılması

O zamanki adıyla Sancaklı Türklerin, özgürlük ve bağımsızlık savaşı, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk askerlerinin Suriye'yi terk ettiği günlerde başladı. Bu tarihten önce de İskenderun ve civarındaki Türklerin bazı örgütlü çalışmaları görülüyordu. Örneğin 1914 yılında Antakya'da bir Türk Ocağı açılmıştı.[378]

Savaş sırasında, diğer müttefiklerinin de onayını alan İngilizler Halep'te, Hicaz Emiri Faysal'ın başkanlığında bir hükümet kurmuşlardı. Bu hükümet 1918 yılının sonlarında Antakya'yı kendine bağladığını ilan etti. Faysal yönetimi bu arada Antakya bölgesinde egemenliğini fiilen de yerleştirmek için Amik Ovası'na çok sayıda Arap asıllı maceracıları yolladı. Bunlar Türklere ait köylere, evlere saldırdılar, ancak Türklerin direnişi üzerine geri, çekilmek zorunda kaldılar. Bundan kısa bir süre önce de Antakya'daki Kaymakamın ve Jandarma Komutanının Arap asıllı olmalarından yararlanan bazı Araplar, bölgede oluşturdukları küçük bir askeri birliğe dayanarak "Geçici bir Arap hükümeti" kurmuşlardı. Bu yönetim bazı Türk memurlarını hapsetmiş, Türkler üzerinde baskı uygulamaya başlamıştı. Bunun üzerine Belen'deki Türk Alayı Antakya'ya gelerek şehri kuşatmış, Arap hükümeti kurmaya çalışanlar da kaçmak zorunda kalmışlardı.

Bu sırada Mondros Mütarekesi imzalandı. Buna göre barış antlaşması imza edilinceye kadar Türk ordusunun bulunduğu yerler Türk yönetiminde kalacaktı. O sıralarda Osmanlı ordusunun 41. Fırkası Antakya bölgesinde bulunuyordu. İngilizlerin baskısı üzerine bu birlik geri çekildi. Ancak mütareke imzalandığında İngiliz birlikleri Hatay'ın bugünkü hudutlarının 30-40 kilometre dışında

---

378 Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu?*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 27.

bulunuyordu. Sancak topraklarına o tarihe kadar hiçbir düşman kuvveti girmemişti.[379]

1918 yılının Kasım ayında İngiliz askerleri bölgeye girdiler fakat kısa bir süre sonra geri çekildiler. Onların yerini 1918 yılının Aralık ayında bir gemi ile İskenderun'a asker çıkartan Fransızlar aldı. Fransız askerleri birkaç gün sonra da Antakya'yı işgal ettiler. O tarihten sonra bu bölge fiilen Fransız denetimine girdi.

O sıralarda Mustafa Kemal Paşa savaşın son bölümündeki görev yeri olan Filistin'den Halep yoluyla Adana'ya geliyordu. Antakya'nın Mondros Mütarekesine aykırı olarak işgal edildiğini görünce büyük tepki gösterdi ve Suriye'de bulunan Müttefik Orduları Komutanı General Allenby'ye bir protesto telgrafı çekti. Atatürk'ün Sancak sorunu ile ilgilenmesi o tarihlerde başlıyor.[380]

Peki halk ne düşünüyordu? Fransız İdaresinden memnun muydu? İşte bu sorunun cevabını almak üzere Amerika Birleşik Devletleri 13 Temmuz 1919'da bölgeye King-Krane'in başkanlığında bir heyet gönderdi. Halkın çoğunluğunun cevabı çok açıktı: "Biz Fransız değil, Türk yönetimi istiyoruz." ABD Heyeti gözlemlerini ve Türk toplumunun bu arzusunu Başkan Wilson'a bir raporla bildirdi. Ama dünyanın o günkü şartlarında Türklerin bu taleplerini müttefiklere kabul ettirmenin olanağı yoktu.

Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda galip devletler dünyayı nüfuz bölgelerine ayırmaya başlamışlardı. Bunun yöntemlerinden biri de manda rejimi kurmaktı. 25 Nisan 1920'de San Remo'da toplanan Müttefik ve Ortak Devletler Yüksek Meclisi Suriye ve Mezopotamya'nın, kendilerini bizzat yönetmeye yetenek kazanıncaya kadar bir mandater ülke tarafından idaresini kararlaştırdı. Suriye ve Lübnan için Fransa mandater devlet seçilmişti. Bu manda rejimi 29 Eylül 1923'te Milletler Cemiyeti Konseyi tarafından onaylandı.[381] İşte Fransa'nın bölge üzerindeki yetki ve sorumluluğu bu karara dayanıyor.

---

379 Melek, s. 28.

380 Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 35-36.

381 Erkin, s. 85-86.

O sıralarda Antakyalı Türkler aralarında silahlı gruplar oluşturarak Fransızlarla mücadele etmeye başladılar. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkıp Anadolu'da ulusal kurtuluş mücadelesini başlatması Sancak Türklerine de güç ve umut vermişti.[382] Ama Fransızların işgale direnen Türklere tepkisi çok sert oldu. Türk köylerini yakıp yıktılar, tutukladıklarından bazılarını hapis, sürgün, hatta idam cezasına çarptırdılar.[383]

Atatürk'ün Samsun'a çıktıktan sonra başlattığı mukavemet hareketi sonuçlarını vermeye başlamıştı. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde yeni Türk Devleti'nin sınırlarını çizen Milli Misak kabul edilmişti. Sancak, Milli Misak'ın sınırları içinde miydi, değil miydi? Sancak'ta yerel düzeyde örgütlenen ve milli mücadele hareketini başlatan Tayfur Sökmen ve arkadaşlarının kafalarındaki en önemli soru buydu. Sökmen 31 Mayıs 1920 tarihinde Atatürk'e bir telgraf çekerek bu soruyu sordu. Atatürk'ün birkaç gün sonra Miralay Recep Bey aracılığıyla gönderdiği cevapta, İskenderun Sancağı ve havalisinin Milli Misak'ın sınırları içinde olduğu bildiriliyordu. Gerçekten Milli Misak'ın 2. maddesindeki *"Mütareke imza edilirken işgal altında bulunmayan Osmanlı toprakları bir bütündür. Bu topraklar tefrik kabul etmez"* sözleri Sancak'ın Milli Misak'ın sınırları içinde olduğunu kanıtlıyordu.

Atatürk'ün cevabında bu durum belirtildikten sonra Antakyalı Türklerin Maraş'ta oluşturulan İkinci Kolordu Komutanlığı ile temas etmeleri isteniyordu. Atatürk daha o tarihte Antakya'nın kurtarılması için Türkiye'nin askeri gücünün hissettirilmesinin gerekeceğini görmüştü.

İkinci Kolordu Komutanı Selahattin Adil Paşa ile görüşen Sancaklı mücahitler kendisinden tam destek sözü aldılar. Fransızlarla mücadele için gerekirse kendilerine silah ve cephane gönderilecekti. Yani daha Kurtuluş Savaşı'nın ilk aşamalarında bile Ankara hükümeti Sancak'ın ulusal sınırlar içine alınmasını hedefliyor ve bunun için gerektiğinde silahlı mücadeleyi göze almış bulunuyordu. Kolordu Komutanı bu sözünü yerine getirdi. Hatay'lı Türklerin

382 Sökmen, s. 37.
383 Melek, s. 33.

Fransızlarla yaptıkları silahlı çatışmalarda İkinci Kolordunun gönderdiği bazı subaylar da görev aldılar.[384]

Maraş ve civarında Kuvayi Milliye kuvvetleriyle yaptığı çatışmalarda Fransızlar çok zaiyat vermeye başlamışlardı. Bu bölgeyi ellerinde tutamayacaklarını anladılar. Bu arada Atatürk'ün önderliğindeki Türk kuvvetleri Yunanlılara karşı başarılı bir mücadele veriyordu.

Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra Fransızlar Türk-Yunan Savaşı'nın nasıl sonuçlanacağını anlamışlardı. Türklerle mücadeleyi sürdürmek yerine anlaşma yoluna gitmeyi tercih ettiler. Eski Bakanlardan Franklin Bouillon'u özel temsilci olarak Ankara'ya gönderdiler. Fransızlarla Ankara'da müzakerelerin yapıldığı günlerde Sancaklı Türk mücahitlerden Tayfur Sökmen'in başkanlığında bir heyet Ankara'ya gitti. Mustafa Kemal Paşa heyeti kabul etti ve kendilerine Sancak davasının başarıya ulaştırılması için gayret göstereceğini söyledi.

O zamana kadar Fransızlarla yapılan görüşmelerde Sancak konusu ele alınmamıştı. Atatürk'ün talimatıyla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey Türk tarafının bu konunun da görüşmelerin kapsamına alınmasını istediğini Franklin Bouillon'a bildirdi. Çetin müzakerelerden sonra 1921 Ekim ayının ortalarında Franklin Bouillon ile anlaşmaya varıldı ve Türk-Fransız Sözleşmesi imzalandı. Buna göre Fransızlar Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis ve Gaziantep'i boşaltmayı kabul ettiler. İskenderun Sancağı'nı boşaltmamakta direndiler ama Türk tarafının baskıları sonucunda orada özel bir yönetim kurulmasına razı oldular. Buna göre Türkçe İskenderun Sancağı'nda resmi dil olarak kabul edilecek, Türk Bayrağına benzer bir bayrak olacak, okullarda Türkçe okutulacak, Türklerin kültürlerinin geliştirilmesine olanak tanınacaktı. Ankara Sözleşmesi'nin Sancak'la ilgili hükümleri Lozan Barış Anlaşması ile de onaylandı. İşte Ankara Sözleşmesi'ndeki bu ifadeler daha sonraki yıllarda Hatay'ın önce bağımsızlığına kavuşmasına, daha sonra da Anavatana bağlanmasına yol açacak gelişmelerin ilk işaretini oluşturdu.

---

384 Sökmen, s. 55-58, 60.

Atatürk bu sözleşmenin imzalanmasından birkaç gün sonra Sancak Türklerinden oluşan heyeti kabul ederek kendilerine şunları söyledi: "*...Dünyanın bizimle çatışma halinde bulunduğu bir durumdayız. Böyle bir zamanda Avrupa'nın büyük devletlerinden biri olan Fransa ile anlaşma yaptık. İşgal ettikleri yerleri tahliye edecekler, bize harp malzemesi verecekler, en önemlisi, Mersin Limanı'nı da bize iade edeceklerdir. İskenderun Sancağı ve civarının tahliyesi için büyük çaba harcadıysak da şimdilik bir şey yapamadık. Ancak orası için özel bir yönetim kuracaklarını taahhüt ettiler. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız.*"[385]

Atatürk mücadeleciydi, ama aynı zamanda da gerçekçiydi. O günkü şartlarda nelerin yapılıp nelerin yapılamayacağını görmüştü. Fakat uygun bir zamanda, daha uygun koşullar ortaya çıktığında, Sancak'ın kurtarılması hedefinden vazgeçmiş değildi.

Fransız Manda Yönetimi Suriye ve Lübnan'ı; Halep, Şam, Lübnan Devleti ile Lazkiye Alevi Devleti isimleri altında parçalara ayırmıştı. Bir de İskenderun Müstakil Sancağı kurulmuştu. Fransızlar Ankara Anlaşması'nın Antakya ile ilgili hükümlerine pek uymadılar. 1921 yılında bölgedeki Fransız Yüksek Komiseri'nin bir kararnamesi ile İskenderun Sancağı Halep Devletine bağlandı. Zamanla bu Sancak Şam yönetiminin etki alanına girdi. Ancak Osmanlı Yasaları yürürlükte bırakılmıştı.[386]

Fransızların bu bölgeyi Türkiye'ye iade etmeye niyetleri yoktu. Oradaki Türk mücahitlerini baskı ve şiddet yoluyla sindirmeyi denediler. Mustafa Kemal'le Ankara'da temas eden Hataylı Türk liderlerden Tayfur Sökmen'in köyünü bastılar, evini yağmaladılar, kendisini de gıyabında ölüme mahkûm ettiler.[387]

Türkler bu gibi baskılar karşısında yılacak değildi. Tam tersine, daha güçlü bir örgütlenmeye gittiler. İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni kurdular. Bu arada Türkiye Kurtuluş Savaşı'nı zaferle sonuçlandırmış ve Mudanya Mütarekesi'ni imzalamıştı. Devletin sınırlarının çizileceği Lozan Konferansı başla-

385 Sökmen, s. 93.
386 Melek, s. 41.
387 Sökmen, s. 98.

mak üzereydi. Sancak Türkleri bir kere daha Ankara'ya giderek Atatürk'ü ziyaret ettiler. Atatürk, heyeti İsmet Paşa'ya tanıttı ve Lozan'da bu davaya sahip çıkmasını istedi. İsmet Paşa'nın sözleri de güven vericiydi: *"Davanız davamızdır."*[388]

Ne yazık ki, Lozan'da sürdürülen büyük mücadelenin ortasında Sancak konusunda Türkiye'yi tatmin edici bir sonuç alınamadı. Ankara Sözleşmesi'ndeki sınırların onaylanmasıyla yetinildi. Buna rağmen Atatürk Sancak'ın Türkiye'ye bağlanması hedefinden vazgeçmemişti. 15 Mart 1923 tarihinde, daha Lozan görüşmeleri sonuçlanmamışken Adana'ya yaptığı bir ziyaret sırasında kendisini karşılayan Hatayl Türklere o ünlü sözlerini söyledi: *"Kırk asırlık Türk yurdu, düşman elinde esir kalamaz."*[389] Bu söz yıllarca Sancak Türklerine şevk ve azim verdi. On yılı aşkın süre İskenderun ve civarındaki Türkler oradaki Fransız yönetimine boyun eğmediler. Her vesileyle bu bölgenin Fransız manda yönetiminden kurtarılması ve özerklik kazanması için çalıştılar.

Bu arada, 1926 yılında Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiseri çıkarttığı bir kararnameyle İskenderun Sancağında, doğrudan doğruya kendisine bağlı olacak bir yönetim kurulmasını kararlaştırdı. Bu yönetimin Meclisi, Anayasası ve seçilmiş bir hükümeti olacaktı. Türkler bu oyunlara gelmediler, yapılan seçimlerde, birkaç kişi hariç, adaylığını koyan olmadı. Seçilenler Araplara yakın olarak bilinenlerdi. Sonuçta Fransız yönetimi altında "Müstakil İskenderun hükümeti" kuruldu. Türk seçmenlerin yaklaşık % 95'i seçimlere katılmadı. Hükümet Başkanlığına Fransızların bu bölgedeki Genel Valisi konumundaki Durieux seçildi.[390] Yani sözde bir Anayasa ve Meclis vardı ama yönetim doğrudan doğruya Fransızların elindeydi. O tarihlerde Fransa, Sancak'ın Türkiye'ye verilmesine de bağımsız bir devlet haline gelmesine de karşıydı. Fransa'nın hedefi Manda yönetiminin güçlenerek devam etmesiydi.[391]

Yerel Meclise seçilenlerin çoğunluğu Arapların etkisi altındaydı.

---

388 Sökmen, s. 101.

389 Sökmen, s. 103.

390 Melek, 45.

391 Villalta Jorge Blanco, *Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 422.

Gerçekten bir süre sonra Suriye Devlet Başkanı Ahmet Nami'nin etkisiyle tekrar Şam'ın etki alanına girmeyi kabul ettiler. 1928 yılında Şam Mebuslar Meclisi, Kurucu Meclis sıfatıyla Suriye Anayasası'nı ve buna ek olarak İskenderun'un statüsü ile ilgili bir belgeyi hazırladı. 1930 yılında Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu bu belgeleri kabul etti.[392] İskenderun Sancağı adım adım Türkiye'den uzaklaştırılıyordu. Türkler Şam Meclisine temsilci göndermeyi reddettiler, sadece Antakya'daki Yerel Yönetim Meclisine katılacaklardı.

Bu arada Türkiye devrimler birbirini izliyor ve topluma çağdaş bir görünüm kazandırıyordu. Sancak Türkleri de bu devrimlerden esinlendiler. Özellikle harf devriminin ve şapka devriminin Sancak'da büyük yankıları oldu. Halka Latin harflerini öğretmek için kurslar açıldı. Gittikçe daha çok sayıda Türk şapka giymeye başladı. Bu gelişmeden bölgedeki Fransız yöneticileri rahatsızlık duydular. Şapka onlardan esinlenen bir uygarlık sembolüydü ama Sancak'da bu Türkiye ile yakınlaşma anlamına geliyordu. Buna tahammül edilemezdi. Şapka giyen Türklere devlet dairelerindeki işlerinde güçlük çıkartılıyor, fes giyenlere kolaylık gösteriliyordu. Şapka giyen Türklere camilerde Suriye yanlılarınca saldırılar oldu. Türkiye ile bütünleşmek isteyen Antakyalı Türkler bu baskılardan yılmıyorlardı. Türkiye'de ne varsa Sancak'da da o olmalıydı. Bu düşünceyle Cumhuriyet Halk Partisi'nin Sancak Şubesini kurdular. Bu yolla da Türkiye ile yakın ilişkiye geçtiler.[393]

İskenderun ve havalisinde durumun böyle devam edemeyeceği belli olmuştu. Zaten 1935 yılında Fransızların Suriye ve Lübnan'daki manda yönetimleri sona erecekti. O tarihlerde, özellikle 1936 yılından itibaren Sancak sorunu Türk dış politikasının en önemli meselelerinden biri haline geldi. Atatürk'ün hayatının son yıllarında en çok zaman ayırdığı ve en büyük hassasiyetle izlediği dış politika konularından biri, belki de birincisi Sancak sorunu idi. Hatay'ın anavatana katılması Atatürk'ün öncelikli hedeflerinden biriydi. O sıralarda Suriyeliler Fransa ile bir anlaşma yaparak, Sancak dahil bütün bölgeyi kendi egemenlikleri altına almak istiyorlardı.

---

392 Melek, s. 48.

393 Melek, s. 53-57.

İskenderun ve havalisinde Türklerin dışındaki unsurlardan oluşan "Suriye Vahdeti" isimli bir dernek kuruldu.

Peki Sancak Türkleri ne düşünüyordu? Bu amaçla bazı Fransız gazeteciler bölgeye gönderildi. Sorularının özü şuydu: Hatay Suriye'ye bağlanırsa Türklerin tepkisi ne olur? Türklerin cevabı ise çok açıktı: *"Biz Türkiye ile bütünleşmek istiyoruz. Bu gerçekleşmeyecek olursa Suriye'den tamamen ayrı, bağımsız bir devlet kurmak isteriz."* Ancak bu amaca ulaşmanın kolay olmayacağı anlaşılıyordu. Sancak Türkleri gerekirse silahlı mücadeleyi göze almışlardı. Türkiye'deki bazı yetkililere, gerekirse 15.000 kişiyi silahlandırabileceklerini bildirdiler.[394]

O günlerde Sancak Türklerinden bir heyet Ankara'ya giderek Başbakan İsmet İnönü'yü ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı ziyaret ettiler. Çektikleri sıkıntıları anlattılar. İsmet Paşa çok duygulandı ve kendilerine şunları söyledi: *"Sizi elbette kurtaracağız. Ya bugün, ya yarın... Şimdi Atatürk'e gideceğim, sizden duyduklarımı söyleyeceğim. Yalnız acele etmeyelim. Önümüzde Boğazlar meselesi var... Bizden işaret bekleyin"*[395] Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak da Sancak Türklerine, Atatürk, İnönü ve Mareşal Çakmak'ın Sancak'ın durumunu görüştüklerini, Fransa ve Milletler Cemiyeti nezdinde gerekli bütün girişimleri yapmayı kararlaştırdıklarını, ilk hedefin Suriye'den ayrı, bağımsız bir devlet kurdurmak olduğunu söyledi.[396]

Türkiye'nin niyeti buydu ama bu sırada Fransa, Türkiye'ye haber vermeye ihtiyaç bile duymadan Paris'te bir Suriye heyetiyle görüşmelere başlamıştı. Türkiye konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürdü. Milletler Cemiyeti'nin 26 Eylül 1936 tarihinde yaptığı toplantıda Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin, Suriye'nin bağımsızlığını desteklediğini söyledi. Ancak bu destek koşulsuz değildi: Sancak halkının kendi kendini yönetmesi kabul edilmeliydi.

Atatürk bu sorunun çözümü için zamanın geldiğini görüyordu. 1 Kasım 1936 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışın-

---

394 Melek, s. 61-62.
395 Melek, s. 63.
396 Melek, s. 64.

da yaptığı konuşmada Sancak konusuna da değindi ve *"İskenderun, Antakya ve civarının gerçek sahibi Türklerdir. Onların kararlılığı takdir edilmelidir ve Türkiye ile Fransa arasındaki bu son mesele de bu şekilde çözülmelidir,"* dedi.[397] Ertesi gün Sancak Türklerinin lideri Tayfur Sökmen'i çağırarak kendisine şunları söyledi: *"Sökmen, bugünden itibaren davaya resmen el konuldu. Antakya-İskenderun ve havalisinin ismi bundan böyle Hatay'dır. Cemiyetinizin ismini 'Hatay Egemenlik Cemiyeti' olarak değiştirin..."*[398]

Atatürk'ün emriyle Cemiyetin Genel Başkanı İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Genel Sekreteri de Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer oldu. Atatürk'ün Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak da Hatay Türklerinin temsilciliğine getirildi. Soyak bu sıfatıyla Cenevre'de yapılacak Türk-Fransız görüşmelerine katılacak Türk heyetine dahil edildi. Heyet yola çıkmadan Atatürk Soyak'a şu talimatı verdi: *"Orada bağımsız bir Türk devleti kurulmalıdır ve bu devlet Türkiye'nin garantisi altında olmalıdır."*[399] Bu atamalar bile tek başına, Atatürk'ün Hatay'la ilgili hedeflerini ortaya koymaya yetiyordu. Atatürk'ün talimatıyla Hatay'ın sınırındaki Dörtyol'da aktif bir Hatay heyeti ve irtibat merkezi kuruldu.[400] Ancak, Türkiye'nin üst düzeyde verdiği mesajlara rağmen Fransızlar geri adım atmaya yanaşmıyorlardı.

O sıralarda Atatürk'ün ciddi bir hastalığa yakalandığı anlaşılmıştı. Doktorların tavsiyesi üzerine İstanbul'a giderek bir süre için Yalova'ya yerleşecekti. Ankara'dan ayrılmadan önce Fransız Büyükelçisini Ankara Palas'ta masasına davet etti. Bu görüşmede Büyükelçiye Fransa'ya karşı duyduğu dostluk duygularından bahsetti. Sonra sözü Hatay meselesine getirerek şöyle dedi: *"Milletime Hatay davasını kazanacağıma söz verdim ve bunu yapacağım."*[401] Atatürk İstanbul'da zamanının büyük bölümünü Hatay sorununa ayırdı.

---

397 Mango, s. 507.

398 Sökmen, s. 139.

399 Mango, s. 507.

400 Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 419.

401 Mango, s. 508.

15 Aralık 1936 tarihinde Milletler Cemiyeti yaptığı olağanüstü bir toplantıda Sancak meselesini görüştü. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras Türkiye'nin görüşlerini kuvvetli bir dille açıkladı. Ancak Fransa izlediği politikada değişiklik yapmıyordu. Fransız Delegesi Villenau bunun Fransa ile Milletler Cemiyeti arasında bir sorun olduğunu söylemekle yetindi. Sonuçta Milletler Cemiyeti bir İsveçliyi raportör olarak atadı ve üç tarafsız gözlemci tayin etti.

Paris'te Fransa ile Suriye heyetleri arasında Eylül 1936'da yapılan görüşmeler bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştı. Buna göre Suriye'ye, 1939 tarihinde geçerli olmak üzere bağımsızlık veriliyor, Hatay da fiilen Suriye'ye bağlanıyordu. Bu Türkiye'nin kabul edebileceği bir şey değildi. Aynı ay içinde Cenevre'de Türk-Fransız görüşmeleri yapıldı ama buradan da bir sonuç çıkmadı. Bunun üzerine Türkiye, 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vererek Suriye'ye yapıldığı gibi Hatay'a da bağımsızlık verilmesini ve Suriye ile yapıldığı gibi, Fransa ile Sancak arasında bir anlaşma yapılmasını istedi. Fransa geri adım atmıyordu. 10 Kasım tarihinde Türkiye'ye verdiği cevapta Hatay'a bağımsızlık vermeye yetkisi olmadığını bildirdi ve Türkiye'nin talebini reddetti.[402] Türkiye ve Fransa karşılıklı olarak birer nota daha verdiler ama tutumlarında bir değişiklik olmadı. Bunun üzerine Fransa meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürmeyi teklif etti, Türkiye de bunu kabul etti.[403]

Türkiye konunun Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini kabul etmişti ama bu örgütün Musul konusunda birkaç yıl önce Türkiye aleyhine aldığı kararı da unutmuş değildi. Bu nedenle bir yandan Milletler Cemiyeti'nde gerekli diplomatik mücadele yapılacak, ama bir yandan da Türkiye başka yöntemlerle Hatay'ın bağımsızlığı için çalışacaktı. Ülkenin toprak bütünlüğünü ve çok sayıda soydaşının güvenliğini ilgilendiren böyle bir konuda Türkiye kaderini Milletler Cemiyeti'nin insafına terk edemezdi. Mümkün olan bütün yollara başvurulacak ve Hatay'ın bağımsızlığı sağlanacaktı.

Bu arada Türkiye'nin tavrını Suriyeliler de hissetmeye başlamışlardı. Suriye heyeti Paris'teki görüşmelerden Şam'a dönerken

---

402 Erkin, s. 86-87.

403 Armaoğlu, s. 348-349.

Başbakan İnönü'nün daveti üzerine İstanbul'a uğradı. Heyet Dışişleri Bakan Vekili Şükrü Saraçoğlu ile bir görüşme yaptı. Ancak bu görüşmelerde Suriyeliler Hatay konusuna girmekten ısrarla kaçındılar.

Aynı tarihlerde Hatay Türklerinden bir heyet de İstanbul'a gelmiş bulunuyordu. Tayfur Sökmen ve Abdurrahman Melek'in öncülüğündeki heyet de Saraçoğlu'nu ziyaret etti ve kendisine şunları söyledi: "*...On yedi yıldan beri esaret hayatına tahammül ettik... Eğer Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti bizi kurtarmaya çalışmazsa, davamızı kendimiz halletmek yolunu tutacağız. İcap ederse hepimiz öleceğiz. Fakat şuna eminiz ki, biz hududun öbür tarafında mevcudiyetimizi tehlikeye koyarak silah patlatınca siz de burada rahat duramazsınız, oraya koşar gelirsiniz.*" Şükrü Saraçoğlu bu sözlerden çok duygulandı ve şöyle dedi: "*Arkadaşlar, kurtulacağınıza şimdi inandım... Sizi bu imanınızdan ve azminizden dolayı tebrik ederim... Hükümet elbette sizi düşünecektir.*"[404]

1936 yılının Aralık ayında Hatay'da ciddi olaylar çıktı. Fransızlar Antakya'da gösteri yürüyüşü yapan Türkleri tanklarla engellemeye kalkıştılar. Açılan ateşten ölenler, yaralananlar oldu. Bu olaylar Ankara'da ciddi tepki yarattı. Beyrut Başkonsolosu Feridun Cemal Erkin Hükümetin talimatıyla, durumu yerinde incelemek ve bir rapor hazırlamakla görevlendirildi. Beyrut'taki Fransız yetkililer Erkin'in seyahatine engel olmaya çalıştılar ama başaramadılar. Erkin'in raporu derhal İstanbul'da bulunan Atatürk'e ulaştırıldı. Atatürk bu rapordan çok etkilendi ve şöyle dedi: "*Biz şimdiye kadar Sancak'ta genişletilmiş özerkliğe doğru gidiyorduk. Bundan sonra Feridun'un belirttiği gibi, özerkliğe değil, düpedüz ilhaka gideceğiz.*"[405] O tarihlerde Emniyet Genel Müdürü olan ve Hatay'la ilgili örgütlenme çalışmalarında aktif görev alan, daha sonra da Hatay'a Türkiye'nin ilk Valisi olarak atanan Şükrü Sökmensüer, Türkiye'nin Hatay politikasının son ve kesin şeklinin o tarihlerde bizzat Atatürk tarafından Savarona yatında saptandığını bildiriyor.[406]

---

404 Melek, s. 68.

405 Erkin, s. 91.

406 Aydemir, *Tek Adam*, s. 421.

Gerçekten Türkiye uzun yıllardan beri bu sorunu düşünüyordu ve çözüm için uygun koşulların oluşmasını bekliyordu. Diplomasi alanında yapılabilecek her şey yapılmıştı. Ama Fransa henüz Türkiye'yi tatmin edici bir çözüme hazır görünmüyordu. Şimdi Türkiye'nin gücünü göstermesinin zamanı gelmişti. Atatürk durumu bizzat ele aldı. 6 Ocak 1937 tarihinde İstanbul'dan gösterişli bir Güney gezisine çıktı. Başbakan İnönü, Genelkurmay Başkanı Çakmak ve Bakanlar Kurulu üyeleri geziye Eskişehir'de katıldılar. Ordu Komutanı İzzettin Paşa'ya heyeti Konya İstasyonunda karşılaması için talimat verildi.[407] Bu geziyle ilgili olarak yapılan resmi açıklama Türk basınında şu başlıkla yer aldı: *"Haklarımızı korumaktan aciz değiliz. Onurumuzu korumak zorunluluğu bizi savaşa zorlarsa bunun sorumluluğu Fransa'ya ait olacaktır."*[408] Bu arada Türk basınında Hatay'daki Fransız Yüksek Komiseri Durieux'yü şiddetle eleştiren yazılar yayınlanıyordu. Atatürk Almanya'nın Ren bölgesi için yeni bir savaşı arzu etmeyen Fransa'nın, Hatay için savaşı hiç göze alamayacağını düşünüyordu. Ama bu meseleyi çözerken Fransa'nın gururunu incitmemeyi ve Türk-Fransız dostluğunu korumayı da amaçlıyordu.[409]

Atatürk, bununla birlikte, gerektiğinde güç kullanılabileceğinin işaretlerini de veriyordu. Gerçekten Hatay sorununu güç kullanarak çözmeyi düşünüyor muydu? İsmet İnönü'ye göre evet. İnönü Atatürk'ün o günlerdeki düşüncelerini şöyle anlatıyor: *"Atatürk... Hatay meselesini artık halletmek zamanı geldiğine hükmediyor... Dışişleri gece gündüz Hatay meselesiyle meşgul oluyor ve nihayet Fransız hükümeti nezdinde teşebbüse geçerek bu meselenin bir an evvel halledilmesinin acele bir mahiyet taşıdığı bildiriliyor... Bir aralık Atatürk'ün halinden bir askeri müdahale ile emrivaki yapmak fikri geçtiğini fark ettim. Bu konuyu kendisiyle ve Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ile görüştüm. Bu meselede haklarımızı tatbik safhasına koymak için bir netice alabilirdik fakat her türlü siyasi teşebbüsü bir tarafa bırakarak bir askeri hareketle emrivaki yapmak şeklini sakın-*

---

407 Melek, s. 79.

408 Mango, s. 508.

409 Kinross, s. 548-549.

calı buluyordum... Ankara'ya dönerken yolda Atatürk'e düşüncelerimi tekrar anlattım. Bir askeri hareket şıkkına girmenin sakıncalı olacağına onu ikna etmeye çalıştım ve başarılı oldum... Böyle bir hareket yapmayacağını, yaptırmayacağını söyledi."[410]

Atatürk askeri bir harekât yapmamaya razı olmuştu ama kuvvet gösterisinde bulunmaktan vazgeçmiş değildi. Bir yandan da basın yoluyla Fransa'ya karşı psikolojik bir savaş sürdürüyordu. İstanbul basınında Fransa'ya karşı şiddetli eleştiriler yayınlanıyordu. İstanbul'daki Parizyen Kahvesi'nin adı Hatay Kahvesi olarak değiştirilmişti.

Atatürk 10 Mart 1937'de Ankara'ya döndü. Gene başlıca ilgi odağı Hatay konusuydu. Atatürk'ün telkiniyle *Vakit* gazetesi Başyazarı Asım Us beş başyazı yayınlamıştı. Fransa'nın Hatay politikasının kınandığı bu yazıların üslubu terbiyeli fakat içeriği sertti.

Atatürk bir akşam manevi kızı askeri pilot Sabiha Gökçen'i yanına çağırttı. Konu Hatay meselesiydi. Atatürk özetle şöyle dedi: *"...Ben Hataylı'lara söz verdim... Bu topraklar bizimdir. Orada bizim bayrağımız mutlaka dalgalanacaktır... Konuyu barışçı yollardan halletmek için elimizden geleni yapıyoruz, yapacağız da. Çatışma kaçınılmaz hale gelirse bunu bizden önce Fransızlar düşünsün derim. Nezaket hudutlarını aşan bu davranışlarını kendilerine pahalıya ödetiriz."* Ondan sonra, gece, askeri üniformasını giyip silahını alıp Karpiç Lokantası'na gelmesini söyledi.

O akşam Fransız Büyükelçisi Ponsot da Karpiç'te bulunuyordu. Atatürk bazı yakınlarıyla birlikte başka bir masadaydı. Bir ara emekli General Kazım Sevüktekin ayağa kalkarak bir konuşma yaptı. Hatay konusunda Türkiye ile Fransa'nın iki uygar devlet olarak anlaşmaya varmaları gerektiğini söyledi. Atatürk'ün manevi kızı Sabiha Gökçen o sırada askeri üniformasını giymiş vaziyette içeri girdi, Hatay konusunda güçlü ifadeler içeren ve Fransa'yı eleştiren bir konuşma yaptı. *"Hayır sayın generalim,"* dedi Gökçen, *"Biz sizin kadar sabırlı olamayız... Fransa bir oyunun içine girmiştir ve bu oyunun sonunda bizim olan toprakları Suriye'ye vermeyi*

---

410 İnönü, *Hatıralar*, cilt II, s. 284.

planlamıştır... İş işten geçtikten sonra sizin arzu ettiğiniz sabrın değeri kalmayacaktır. ...Bütün Türk gençliği adına diyorum ki: Hayır! Beklemeyeceğiz. İşi uzatmayacağız... Hatay bizim canımız, feda olsun kanımız." Gökçen bu sözleri söyledikten sonra havaya üç el ateş etti.[411] Mesaj çok kuvvetli biçimde verilmişti. Ama yasalar da ihlal edilmişti. Sabiha Gökçen yakalandı ve bir gecelik hapis cezasına çarptırıldı. Sabiha Gökçen'e en büyük desteği, kendisi de o akşam Karpiç'te bulunan ve bu olayı yaşayan Atatürk'ün kız kardeşi Makbule Hanım verdi. O da Hatay'ın kurtuluşu uğrunda savaşmaya hazırdı. Atatürk'ün başka bir vesileyle Fransız Büyükelçisi ile yaptığı özel bir konuşmada da kendisine gerekirse Cumhurbaşkanlığından istifa edip gönüllü olarak Hatay için savaşabileceğini söylediği ifade ediliyordu.[412]

Hatay'a giden Milletler Cemiyeti gözlemcileri Cenevre'ye dönerek bir rapor verdiler. Raporun öngördüğü statüyü ve anayasayı hazırlamak üzere Türkiye, Fransa, İngiltere, Belçika ve Hollanda hükümetlerinin temsilcilerinden oluşan bir komite kuruldu.

Milletler Cemiyeti Hatay meselesini 14 Aralık 1936'dan itibaren ele aldı. 27 Ocak 1937'de Hatay için bir statü kabul edildi. Buna göre Hatay içişlerinde tamamen bağımsız, dış işlerinde ise Suriye'ye bağlı olacaktı. Statüye uyumu gözetmek için Milletler Cemiyeti Hatay'da oturan bir Fransızı görevlendirdi. Anayasa yeni seçimlerin yapılmasını öngörüyordu.[413] Şubat 1937'de Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun başkanlığında bir heyet Cenevre'ye giderek Milletler Cemiyeti'ne Türkiye'nin görüşlerini bir kere daha anlattı. Müzakereler üç ay sürdü. 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti'nde Hatay'ın Anayasası kabul edildi. Aynı gün Türkiye ile Fransa arasında Hatay'ın toprak bütünlüğünü ortak garanti altına alan bir anlaşma imzalandı.[414]

Diplomatik alandaki bu gelişmelere rağmen Hatay'da durum

---

411 Gökçen, Sabiha, *Atatürk'ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul, 1982, s. 377.

412 Mango, s. 508-509.

413 Armaoğlu, s. 349.

414 Melek, s. 80-82.

gerginliğini koruyordu. Fransızların Türklere baskıları sürüyor, uluslararası taahhütlere pek uyulmuyordu. Bağımsızlık isteyen Türklere polis ateş açtı. Ölenler ve yaralananlar oldu. Fransızlar bir taraftan da diğer azınlıkları Türklere karşı kışkırtıyorlardı. İşte Atatürk, böyle bir ortam içinde 1937 yılının Kasım ayında, doktorların tavsiyelerini dinlemeyip Adana ve Mersin'e bir gezi yaptı. Orada askeri birliklerin resmi geçidini izledi. Gezinin amacı açıktı: Hatay davası kazanılacaktı.

Milletler Cemiyeti'nin hazırladığı Anayasa 29 Kasım 1937 tarihinde yürürlüğe girecek ve ilk iş olarak seçimler yapılacaktı. Ancak bölgedeki karışıklıklar yüzünden seçimler zamanında yapılamadı. Uygulanacak seçim sistemi konusunda da Türkiye ile Fransa arasında görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Milletler Cemiyeti Türkiye'nin itirazlarını da göz önünde bulundurarak bir seçim tüzüğü hazırladı ve seçimlerin 15 Temmuz 1938'e kadar tamamlanmasını kararlaştırdı. Seçimlerle ilgili çalışmalar 15 Nisan 1938'de başladı. Fransızların açıkça Türklere karşı vaziyet aldıkları görülüyordu. Türkleri azınlığa düşürmek için her türlü tertip yapılıyordu. Türkler buna tepki gösterdiler. Yeniden çatışmalar çıktı. Türklere karşı bazı saldırılarda bulunuldu. Seçim işlemleri yeniden bir süre ertelendi. Türkiye'nin Başkonsolosu Celal Tevfik Karasapan'ın arabasına ve başkonsolosluğa yönelik bazı taşkınlıklar oldu. Başkonsolos Fransız yöneticilerine Hatay'ı terk edeceğini bildirdi. Gelişmeler Türk-Fransız ilişkilerini iyice gerginleştirmişti. Bunun Hatay sorununun boyutlarını aşan sonuçları olabilirdi.

Türkiye diplomasi yolunu sonuna kadar kullanıyordu. Ancak meseleye sadece diplomasi yoluyla çözüm bulunamayacağı da açıktı. Bu ortamda Türkiye bir güç gösterisinde bulunmayı zorunlu gördü. Sınır bölgesine 30.000 kişilik bir kuvvet yığdı.[415] Fransa sonunda Türkiye'nin hassasiyetini ve kararlılığını anladı. Zaten dünya koşulları da Fransa'yı Türkiye'nin dostluğunu aramaya zorluyordu. Almanya'nın dünyayı yeni bir savaşa götürdüğü görülüyordu. Bu ortamda Fransa'nın müttefiklere ihtiyacı vardı. Hatay'daki Fransız Temsilcisi, özel görüşmelerinde, idarenin ta-

415 Armaoğlu, s. 350.

mamen Türklere devredilmesinden söz etmeye başlamıştı. Bazı Fransız yetkililer aynı mesajı Türkiye'nin Beyrut Başkonsolosuna da veriyor ve, *"Fransa, Sancağı zamanında, Doğu Akdeniz'de karşılıklı bir güvenlik anlaşması çerçevesi içinde Türkiye'ye geri verecektir,"* diyorlardı.[416] Türklerin Hatay'ın yönetimini fiilen ele almalarını önlemenin olanağı kalmamıştı.

Bu şartlar altında Fransız Yönetimi Hatay Türklerinin liderlerinden Abdurrahman Melek'i, 1938 Haziranı'nda Vali tayin etti. Aynı ay içinde Türkiye, Hatay'a Orgeneral Asım Gündüz'ün başkanlığında bir askeri heyet gönderdi. Heyetin siyasi danışmanı Orta Elçi Cevat Açıkalın'dı. Fransızlar Türkiye'nin bu konudaki ağırlığını iyice hissetmeye başlamışlardı. Türk askerinin Hatay'a girmesine daha fazla direnemediler. Türk ve Fransız askeri heyetleri arasındaki görüşmeler anlaşmayla sonuçlandı. Bu anlaşma seçimlerin Türk ve Fransız askeri birliklerinin gözetiminde yapılmasını öngörüyordu. Türkiye'nin de istediği buydu. Böylece seçimlere hile karıştırılması ve çoğunluğu oluşturan Türklerin azınlık durumuna düşürülmesi önlenecekti.

Bu arada Atatürk'ün önerisi üzerine, Tayfur Sökmen Türkiye Büyük Millet Meclisine milletvekili seçildi. Türkiye artık Hatay işinde inisiyatifi ele almıştır. Gelişmelere Türkiye yön vermektedir. Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki 2.500 kişilik Türk Tugayı 4 Temmuz 1938'da Hatay'a girdi. Türk askeri Hatay'da coşkuyla karşılandı. Türkiye askeri güç gösterisiyle diplomatik hamleleri eşzamanlı olarak yürütüyordu. Türk askerinin Hatay'a girişinin ardından Cevat Açıkalın Türkiye'nin "Fevkalade Murahhası" olarak Hatay'a atandı. Artık orada bir Başkonsolosluk bulundurulması yeterli değildi, doğru da değildi. Başkonsolos başka bir göreve atandı.

4 Temmuz 1938 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında bir Dostluk Anlaşması imzalandı. Buna göre, taraflar birbirlerinin aleyhine olan hiçbir politik veya ekonomik anlaşmaya katılmayacaklardı. Taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğer taraf saldırgana yardım etmeyecekti.

---

416 Erkin, s. 97.

Bir süreden beri ertelenen Hatay Millet Meclisi seçimi 1 Ağustos 1938 tarihinde sonuçlandı. Türk seçmenlerinin 35.847, Alevilerin 11.319, Ermenilerin 5.504 , Arapların 1.845 ve Ortodoksların da 2.098 kişi olduğu saptandı.[417] Türklerin çoğunluğu oluşturduğu açıkça ortaya çıktı. Seçilen 40 milletvekilinden 34'ü Türk, 2'si Arap, 2'si Ermeni, 2'si de Rum'du. Fransızlar Alevileri Türklerle bir arada saymıyorlardı. Bunun nedeni üzerinde ayrıca düşünmeye değer. Sömürge yönetimlerinin ve mandater devletlerin etnik farklılıkları ön plana çıkartarak bir ülkeyi daha kolay yönetebileceklerini düşündükleri biliniyor. Hatay'da da Türklerle Alevileri farklı saymalarının sebebi acaba bu muydu? Kimbilir? Türkler açısından kendileriyle Aleviler arasında fark yoktu. Onlar aynı toplumun parçalarıydı. Önceki istatistikler ne derse desin Türklerin Hatay'da büyük çoğunluğu temsil ettiklerini bu seçimler kanıtlamış bulunuyordu. Kimsenin söyleyecek bir sözü kalmamıştı.

Meclis ilk toplantısını 2 Eylül 1938 tarihinde yaptı. Aynı gün Tayfur Sökmen Hatay Meclisince Cumhurbaşkanı seçildi. Abdurrahman Melek de Başbakan oldu.[418] Hatay artık bağımsız bir varlık haline gelmişti. Hatay devleti böylece kuruldu, Atatürk'ün çizdiği Hatay Bayrağı resmen göndere çekildi.

Fransızlar bu gelişmelerden rahatsız olmuştu. Her vesileyle Türklere güçlük çıkartıyorlar, ülkede Türklerin yönetimi devraldığını görmek istemiyorlardı. Suriye yönetimi bu sırada büyük bir hata yaptı ve 20 Ekim 1938 gecesi Hatay-Suriye hududunu kapattı. Türkiye'nin Hatay ile hududu da kapalıydı. Cumhurbaşkanı Sökmen bu fırsatı kaçırmadı ve derhal Türkiye ile hududun açılması ve orada bir gümrük kapısı kurulması için emir verdi. Bu arada Hatay Meclisi bölüm bölüm Türk kanunlarının Hatay'da da geçerli olması için kararlar alıyordu. Bu kararlardan biri de Hatay'da Suriye parası yerine Türk parasının geçerli olmasına ilişkin kanun idi. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası derhal İskenderun'da bir şube açarak bu konuda gereken önlemlerin alınmasını sağladı. Hatay'ın Anavatan'la bütünleşmesi artık bir formalite haline gel-

417 Melek, s. 113.
418 Sökmen, s. 155.

mişti. 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında "Hatay Mıntıkasının Türkiye'ye İadesine Dair Antlaşma" imzalandı. Fransızlar son askerlerini de Hatay'dan çektiler ve İskenderun kışlasını bir protokolle Hatay hükümetine devrettiler. Antlaşmanın imzalandığı haberi ulaşınca resmi dairelerdeki Hatay bayraklarının yerine Türk bayrağı çekildi.[419]

Hatay Millet Meclisi 29 Haziran 1939 tarihinde Anavatana katılma kararı verdi. Hükümet elindeki bütün yetkileri Türkiye'nin Fevkalade Murahhası Cevat Açıkalın'a devretti. Türk hükümeti Lübnan ve Suriye Bankasını, Reji İdaresini, Elektrik Şirketini ve İskenderun Liman Şirketini Fransızlardan satın aldı.[420] Artık Hatay Türkiye'nin bir parçası olmuştu. Atatürk'ün Cumhuriyetin kuruluşundan beri büyük bir kararlılıkla sürdürdüğü Hatay mücadelesi başarıyla sonuçlanmıştı. Atatürk'ün ömrü Hatay'ın Anavatanla birleşmesini görmeğe yetmemişti ama daha o hayattayken atılan adımlar bu sonucun kaçınılmaz olduğunu gösteriyordu. Fransa için de Hatay'daki gerçekleri kabul etmekten başka çare kalmamıştı. Böylece hem Hatay sorunu çözülmüş, hem de Türk-Fransız dostluğu kurtarılmıştı.

Tayfur Sökmen 1939 yılının Haziran ayında görevinden ayrıldı. Ankara'ya giderek Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki milletvekilliği görevine döndü. Atatürk'ün çizdiği Hatay Bayrağını Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye teslim etti. Artık Hatay'da Türk bayrağı dalgalanıyordu. Türkiye'nin askeri gücünü, siyasi kararlılığını ve diplomatik ustalığını başarıyla kullandığı Hatay politikası başarıyla sonuçlanmıştı. Hatay Atatürk'ün Türk milletine son hediyesi olmuştu.

---

419 Melek, s. 134.

420 Tekin Mehmet, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 227.

Kıbrıs'ta Barış İçin Savaş

Kıbrıs Adası Doğu Akdeniz'deki önemli stratejik konumu nedeniyle tarih boyunca ilgi odağı olmuştu. Tarihler Ada'nın ilk defa Milattan önce 1450 yılında Mısırlılar tarafından işgal edildiğini yazıyor. Daha sonra, Doğu Akdeniz'e hâkim olan imparatorluklar Kıbrıs'ı da egemenlikleri altına aldılar. Romalılar Adayı M.Ö. 58 yılında işgal ettiler. 450 yıllık Roma hâkimiyetinden sonra Ada Bizanslılara geçti ve 1191 yılına kadar Bizans hâkimiyetinde kaldı. O tarihte İngiliz Kralı I. Richard Kıbrıs'ı zaptetti ve yönetimi, o sıralarda Kudüs'ü de yöneten Lusinyan Hanedanına verdi. 1489 yılında Ada Venediklilerin denetimine geçti. 1571 yılına kadar Ada Venedik denetimindeydi. O yıl Osmanlılar Kıbrıs'ı fethettiler ve 1878 yılına kadar Kıbrıs'taki mutlak egemenliklerini sürdürdüler. Osmanlı döneminin ilk yıllarında Anadolu'dan Kıbrıs'a yaklaşık 30.000 kişi göçmen olarak gitti. Kıbrıslı Türklerin ataları işte bu Anadolu göçmenleri.

Kıbrıs'ın uzun geçmişinin kısa özeti böyle. Görüldüğü gibi yüzyıllar boyunca Kıbrıs esas itibariyle stratejik boyutu ile uluslararası ilişkilerin gündeminde yer aldı. Adanın kaderini tayin eden unsur Kıbrıs'taki iç durum ve orada yaşayan topluluklar arasındaki sorunlar değil. Hatta zaman zaman Kıbrıs başka halkların yerleştirilebileceği bir bölge gibi düşünülmüş. Örneğin 19. yüzyılda Yahudilere bir yurt arayanlar önce Kıbrıs'ı düşünmüşler. O zamanki Yahudi liderlerinden Theodor Herzl'in İngiliz hükümeti ile bu konuda görüşmeler yaptığı biliniyor.

Başkaları Ada'nın dışında bu gibi düşünceleri oluştururlurken Kıbrıs'ın içi de kaynamaya başlamıştı. Orada yaşayan Rumlar 19. yüzyılın başlarından itibaren Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması düşüncesini yeşertmeye çalışıyorlar ve bu da Türklerin tepkisini

çekiyordu. Bu sorunların Kıbrıs'ın kaderini etkileyecek şekilde ortaya çıkması, Yunanistan'da 1821'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı başlatılan isyanla eşzamanlı oldu. Yunan isyancılar Kıbrıs Başpiskoposu aracılığıyla Ada Rumlarından gönüllü, para ve silah sağladılar. Osmanlı Valisi Küçük Mehmet Paşa bu faaliyetleri derhal bastırdı. Çok sayıda silah ele geçirildi, isyancılar cezalandırıldı. Bazı elebaşları Ada dışına sürüldü. İşte bu sürgünler Roma'da toplanarak 6 Aralık 1821 tarihinde bir bildiri yayınladılar ve "Enosis", yani Ada'nın Yunanistan'la birleştirilmesi talebinde bulundular. Bu taleplerine destek olunması için Hıristiyan dünyasına çağrıda bulundular. Ada Osmanlı yönetiminde kaldığı sürece bu isyan girişimleri başarılı olamadı. Ama İmparatorluğun çöküş yılları başlamıştır ve Osmanlıların Ada'yı daha fazla ellerinde tutma olanakları azalmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu 1877-1878 yıllarında Rusya ile yaptığı savaşı kaybedince Kıbrıs'ı "emaneten" İngiltere'ye bırakıyor. Karşılığında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğuna yeni bir saldırıda bulunması halinde İngiltere destek sağlayacak, bunun için de Kıbrıs'ı bir üs gibi kullanacak. Kıbrıs'ta egemenlik Türkiye'de kalacak ve İngiltere hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'na yılda 500.000 dolar kira ödeyecek. Antlaşma böyle. İngiliz hükümeti Osmanlılarla bu antlaşma ile üstlendiği taahhüdü, yani Osmanlı İmparatorluğu'nu bir Rus saldırısına karşı koruma yükümlülüğünü yerine getirmeye hazır mıydı? Bazı İngiliz yazarları bu konuya kuşkuyla yaklaşıyorlar ve antlaşmayı yapan İngiliz hükümetinin Başbakanı Disraeli'nin Osmanlı Padişahını aldattığı görüşünü taşıyorlar. Benjamin Disraeli'nin yerine başbakanlığa gelen Gladstone'un yargısı ise daha da acımasız: "*1878 Kıbrıs Antlaşması milletlerin tarihinde daha kötüsü görülmemiş, benzerine de pek az rastlanan bir ikiyüzlülük örneğidir.*"[421]

Rumların Yunanistan'la birleşme çabaları İngiliz yönetiminin Adayı devralmasıyla birlikte hız kazandı. 1879 yılında Kıbrıs Rum Başpiskoposu, İngiliz Valisine bir dilekçe vererek Ada'nın resmen

---

421 Hitchens, Christopher, *Hostage to History, Cyprus*, Verso, London, 1999, s. 32.

Yunanistan'a bağlanması talebinde bulundu. Bu dilekçe kabul edilmedi ama yaklaşık yüz yıl sürecek ve binlerce insanın hayatına mal olacak bir mücadele de başlamış bulunuyordu.

Kıbrıs'ın bugünkü durumunu anlayabilmek ve Kıbrıs sorununa doğru teşhis koyabilmek için bu geçmişi, iç ve dış boyutlarıyla iyice incelemek gerekiyor. İç boyutu özetle şöyle: Ada'daki iki en büyük toplum olan Türklerle Rumlar 300 yıl bir arada yaşamışlar ama bir türlü kaynaşamamışlardı. Tek bir millet haline gelememişlerdi. Tek bir ülkü etrafında birleşememişlerdi. 100'den fazla karma köyde yüzyıllarca beraber yaşamışlar ama ortak aileler kurmamışlar, kendi dinlerini, geleneklerini, göreneklerini korumuşlardı.

1974 yılı sonunda Türkiye'nin Lefkoşe Büyükelçiliği Müsteşarlığına atanan bu kitabın yazarının Kıbrıslı Türklere sorduğu ilk sorulardan biri şuydu: Ada'da Türklerle Rumların evliliğinden oluşan kaç ortak aile var? Kıbrıslı Türkler uzun süre düşünüp, aralarında danıştıktan sonra cevabı verdiler: "Beş..." İşte Kıbrısın gerçeği buydu.

İngilizlerin 1878'de Ada yönetimini ele almalarından üç yıl sonra, 7-8 Nisan 1881 tarihinde Rumlar Enosis'i gerçekleştirmeyi hedefleyen büyük gösteriler yaptılar. Türkler de Türk toplumunun Enosis'i hiçbir zaman kabul etmeyeceğini bildirdi.

Türkler Enosis'e karşı mücadele etmek amacıyla bir dernek kurdu ve 25 Aralık 1891 tarihinde *Zaman* isimli bir gazete yayınlamaya başladılar. Gazetenin yayın ilkeleri arasında şunlar dikkati çekiyor:

- İngiliz sömürgeciliğiyle savaşmak,
- Anavatana güven ve bağlılığı sürdürmek,
- Enosis'e karşı durmak,
- Dünya kamuoyuna Türklerin sesini duyurmak,
- Türk kültürünü korumak.

İşte Kıbrıs Türklerinin 110 yıl önce başlattıkları mücadelenin özü bu. Şimdi Türk toplumu içinde zayıf halkalar arayanların, Kıbrıs Türklerinin Türkiye ile bağlarını gevşetmeye çalışanların bu geçmişi iyi bilmeleri gerekiyor. Sömürge yönetimi altında bile milli bilincini, Anavatanla bağlarını sağlam tutmak için hiçbir özveriden

kaçınmayan Kıbrıs Türk toplumu, bugün, Anavatanın müdahalesiyle özgürlüğe kavuştuktan sonra mı sırtını Türkiye'ye çevirecekti? Buna inanmak için tarih bilincinden tamamen yoksun olmak gerekiyor.

Ada'daki Yunan temsilcileri Enosis amaçlı faaliyetlerin öncülüğünü yapıyorlardı. 1900 yılında İngiliz yönetimi bu kışkırtıcı çalışmaları nedeniyle Yunanistan'ın Kıbrıs Konsolosu Filemon'u sınır dışı etti. Rumlar 1895 yılının 25 Mart günü Türklere saldırıya geçtiler.[422] Bu arada Rumlar Ada'yı ziyaret eden İngiliz yetkililerine ve devlet adamlarına Enosis taleplerini bıkmadan usanmadan tekrarlıyor ve onları baskı altına almaya çalışıyorlardı. Rumların bu girişimlerine muhatap olanlardan biri de 1907 yılında Kıbrıs'ı Avam Kamarası üyesi sıfatıyla ziyaret eden Winston Churchill'di. Ada Rumlarının Enosis taleplerine karşı Churchill şöyle diyordu: *"Yunan ırkından gelen Kıbrıs halkının Ada'nın anavatanlarıyla birleştirilmesini samimi bir ideal olarak görmesi çok doğaldır... İleri sürülen bu düşünceler, İngiliz hükümetinin saygı göstermeyeceği görüşler değildir."*[423]

Türklerin 1911 yılının 21 Eylülü'nde Lefkoşe'de, 24 Eylül'de de Lefke'de yaptıkları kalabalık ve coşkulu mitinglerde Türk toplumunun Enosis'e geçit vermeyeceği dünyaya duyuruldu. Bu mitinglerde kabul edilen kararlarda İngiltere Ada'dan çekildiği takdirde Kıbrıs'ın Türkiye'ye iade edilmesi gerektiğinden söz ediliyor ve bunun için Kıbrıs Türklerinin gerekirse kanlarının son damlasına kadar savaşacakları vurgulanıyordu.

O tarihlerde Kıbrıs hâlâ hukuken Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğindeydi. İngiltere ise kiracı veya emanetçi statüsündeydi. Ama bu çok sürmedi. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başlangıcında 8 Kasım 1914 tarihinde İngiltere Kıbrıs'ı ilhak ettiğini ilan etti. Kıbrıs artık yalnız fiilen değil, hukuken de İngiliz yönetimine girmiş, İngiltere'nin sömürgesi olmuştu.

Bu sırada İngiltere Yunanistan'ı Birinci Dünya Savaşı'na ken-

---

422 İsmail, Sabahattin, *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu, Çöküşü ve KKTC'nin Kuruluşu*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, Lefkoşe, 2000, s. 4.

423 Hitchens, s. 34.

dilerinin yanında girmesi için ikna etmeye çalışıyordu. Eğer Yunanistan savaşa katılırsa kendisine büyük bir ödül verilecekti: Kıbrıs Yunanistan'ın olacak ve Yunanlıların yüz yıllık Enosis hayali gerçekleşecekti. İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini öngören bu teklifi 16 Ekim 1915 tarihinde resmen yaptı. O zamana kadar Enosis'e karşı olduğunu söyleyen İngiltere resmi politikasını değiştirmiş, Kıbrıs'ı gözden çıkartmıştı. Peki Enosis'e karşı direnen ve Enosis'i engellemek için savaşmayı bile göze alacaklarını söyleyen Kıbrıslı Türklerin durumu ne olacaktı? İngilizlerin bunu düşünecek durumu yoktu. İmparatorluğun yüksek menfaatleri Yunanistan'ın kendilerinden yana savaşa katılmasını gerektiriyordu ve bu uğurda Kıbrıs feda edilecekti. Ama İngilizlerin bir şartı vardı: Yunanistan bir hafta içinde İngiltere'den yana savaşa girme kararı verecekti. Yoksa Kıbrıs ödülü kendisine verilmeyecekti. O zamanki Yunan Kralı I. Konstantin Alman asıllıydı ve Alman İmparatoru II. Kaiser Wilhelm'in kuzeniydi... Yunanistan'ın o tarihte Almanya'ya savaş açması kolay değildi. Yunanistan o bir hafta içinde savaşa girme kararı veremedi ve böylece Kıbrıs'ı ilhak etme fırsatını da kaçırmış oldu. Müttefiklerin Yunanistan'ın başında Konstantin'in bulunmasına tahammülleri yoktu. Pire limanına bir donanma göndererek Konstantin'i tahtı terk etmeye zorladılar.[424] 1917 yılında iktidara gelen Başbakan Venizelos İngiltere ve müttefiklerinin yanında yer almayı kabul etti ama artık çok geçti. İngilizler bir daha Kıbrıs'ı verme önerilerini tekrarlamadılar.

12 Nisan 1920 tarihinde Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesi Enosis çabalarını düzenli biçimde yürütmek amacıyla bir "Ulusal Konsey" oluşturdu. Artık bu mücadele sadece sözle değil, gerektiğinde şiddet kullanılarak yapılacaktı. İlk hedef Ada'daki İngiliz yönetimiydi. Çünkü o tarihlerde İngiltere Ada'yı Yunanistan'a vermeyi düşünmüyor, sömürge yönetimini sürdürmek istiyordu. İki savaş arasındaki dönemde İngiltere'nin çıkarları bunu gerektiriyordu.

İngiltere o tarihlerde Rumların Enosis çabalarını önlemek için Türkleri bir denge unsuru olarak düşünmüş müydü? Bazı belgeler

---

424 McCarthy, *The Ottoman Peoples...*, s. 123.

böyle bir düşüncenin olduğunu doğruluyor. Mayıs 1929 tarihinde İngiliz Sömürgeler Bakanlığı'nda hazırlanan bir belgede, "*...Ada' da Türklerin bulunmasının siyasal açıdan İngiltere için bir kazanç olduğu*" vurgulanıyordu.[425]

Gene de bazı İngiliz yetkililerinin, Enosis fikrine sıcak baktıkları biliniyor. Örneğin 1926 ile 1932 yılları arasında İngiltere'nin Kıbrıs Genel Valisi olan Sir Ronald Storrs, anılarında, "*Kıbrıs'ın Yunanlılığı tartışılmazdır,*" diyor. Storrs bu düşüncenin tek sahibi de değil. 1940'lı yıllarda Atina'da İngiltere Büyükelçisi olan Sir Michael Palarait de, "*İngiliz-Yunan dayanışmasının bir gereği olarak*" Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini savunanlardan... İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda da bu fikrin savunucuları var. Onlara göre İngiltere Girit Adası'ndaki Suda Körfezi'nde kendisine verilecek üs kolaylıklarına karşılık Kıbrıs'ı Yunanistan'a verebilir. Bereket, İngiliz dışişlerinin tümü bu görüşte değil ve bu gibi düşünceler kâğıt üzerinde kalıyor.[426]

21 Ekim 1931 tarihinde Enosis yanlısı Rumlar İngiliz Valisinin konağını ateşe verdiler. İngiltere bu saldırılara karşı sessiz kalamayacağını anladı. Enosis amacına yönelik hareketler bastırıldı, Yunan bayrağının çekilmesi yasaklandı, bütün siyasi partiler kapatıldı, Girne Piskoposu başta olmak üzere Rum toplumunun 10 lideri ömür boyu sürgün cezasına çarptırıldı. 2.000 Kıbrıslı Rum hapsedildi. Basına sansür getirildi. Yunanistan o tarihte İngiltere'ye tepki gösterebilecek durumda değildi. Venizelos'un Enosis yerine Kıbrıs'a kısmi bağımsızlık verilmesi önerisi dikkate bile alınmadı.[427]

İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan Nazi Almanyası tarafından işgal edilince, Yunan politikacıları Kıbrıs'ta sürgünde bir Yunan hükümeti kurulması için İngilizlere başvurdular. Çünkü Kıbrıs "Hür dünyadaki tek Yunan toprağıydı." İngilizler bu talebi kabul etmediler. Sürgündeki Yunan hükümeti çalışmalarını Kahire'de yürüttü.[428]

---

425 Hitchens, s. 3.
426 Hitchens, s. 34, 36.
427 Hitchens, s. 36.
428 Hitchens, s. 36.

İngiliz yönetimi 1941 yılında Ada'da yerel yönetim seçimleri yapılmasını kabul etti ve bu amaçla yürütülecek siyasal faaliyetlere izin verdi. İlk kurulan partilerden biri komünist AKEL partisi oldu. Buna karşı kilisenin öncülüğündeki Rumlar Kıbrıs Ulusal Partisi'ni kurdular. Öteden beri siyasete damgasını vuran kilisenin rolü böylece daha da belirgin hale geldi. Mart 1943'te yapılan Belediye seçimlerinde AKEL büyük başarı gösterdi. Limasol ve Magosa belediye başkanlıklarını kazandı.[429] Türk partileri, işçi ve çiftçi kuruluşları 23 Aralık 1945'te KATAK adı altında "Kıbrıs Türk Kurumlar Birliğini" kurdular. Bu örgütün adı daha sonra Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu oldu. Örgütün ilk başkanı Faiz Kaymak'dı. 1957 yılında başkanlığı Rauf Denktaş üstlendi. Hedef Enosise karşı güçlü ve örgütlü bir mücadele sürdürmek, Anavatan'la bağları güçlü tutmak, Türk toplumunu Yunan toprağında bir azınlık haline düşürmemekti. Görüldüğü gibi daha o tarihlerde Kıbrıslı Türkler ve Rumlar ayrı siyasal yapılanmalar oluşturuyor ve ayrı partiler kuruyorlardı.

1945 yılının Ağustosu'nda Yunan Kral Naibi Başpiskopos Damaskinos'un Londra'ya bir ziyaret yapması kararlaştırılınca, Enosis yanlılarından biri olan Atina'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Reginald Leeper bu vesileyle Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini önerdi. Philip Noel-Baker ve C.M. Woodhouse gibi ünlü politikacılar da kendisini desteklediler. O tarihteki Dışişleri Bakanı Bevin ve Bakanlığın üst kademesi de bu fikre sıcak bakıyorlardı. Ama talih bir kere daha Yunanlılara fırsat vermedi. Zira bu defa da Sömürgeler Bakanlığı ve İngiliz Genelkurmayı, Kıbrıs'ın devrine karşı çıktılar. Enosis hayali bir kere daha suya düştü.[430]

28 Şubat 1947'de Yunan Parlamentosu "Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakının Yunan ulusunun isteği olduğuna" ilişkin bir karar aldı ve bu kararı İngiltere hükümetine bildirmek üzere Yunan hükümetini görevlendirdi. Atina'nın bu desteği Kıbrıs Rumlarının mücadelesini büsbütün körükledi. İngiltere 1948 yılında Kıbrıs için bir

---

429 Fırat, Melek, *Yunanistan'la İlişkiler*, Baskın Oran (ed), Türk Dış Politikası, cilt I, İletişim yayınları, İstanbul, 2001, s. 595.

430 Hitchens, s. 37.

öz yönetim formülü geliştirmeye çalıştı. Ama bu formül Kıbrıslı Rumlar tarafından reddedildi. Çünkü önerilen bu çözüm Enosise kapıyı kapatıyordu.[431] Kilisenin öncülüğünde 15 Ocak 1950 tarihinde yapılan bir plebisitte Rumların % 96'sının Enosis lehinde oy kullandığı görüldü. İngiltere bu plebisiti geçersiz saydı. Aynı yıl Makarios Kıbrıs Rum Ortodoks Kilisesinin Başpiskoposluğuna getirildi. Dini liderin yeni görevine başlarken ettiği yemin şu cümleyi de içeriyordu: *"Kıbrıs'ı Anavatan Yunanistan'a ilhak politikamızdan hiçbir zaman sapmayacağıma and içerim."*

Türkiye o sıralarda nasıl bir politika izliyordu? Antlaşmalara göre Kıbrıs İngiltere'ye verilmişti. Türkiye bu statü devam ettiği sürece mesele yaratmak niyetinde değildi. Ocak 1950'de TBMM Bütçe Komisyonunda yaptığı bir konuşmada Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Türk kamuoyundaki hassasiyeti yatıştırmaya çalışmış ve esasen İngiltere'nin Ada'yı bırakmak niyetinde olmadığını söylemişti. Aynı yıl yapılan seçimlerden sonra iktidarı devralan Demokrat Parti'nin politikası da farklı değildi. 1950 yılının Haziran ayında Partisinin Grup Toplantısında bir konuşma yapan yeni Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü bir Kıbrıs meselesinin mevcut olmadığını söylüyordu.[432] Köprülü bu görüşlerini Yunan basınına da açıklamıştı. 1950 seçimlerinden kısa bir süre sonra Atina'dan transit geçerken Yunan gazetecilerinin bir sorusu üzerine: *"Türkiye ile Yunanistan arasında Kıbrıs diye bir mesele yoktur,"* demişti.[433] Öyle anlaşılıyor ki, o tarihlerde Türkiye İngiltere'nin Kıbrıs'ı terk etmeyeceğinden emin bulunuyordu. İngiltere'de de devlet adamlarının yanı sıra askeri yetkililer de Kıbrıs'ı bırakmak niyetinde değillerdi. Daha 1946 yılında Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, hükümetin Savunma Komitesine sunduğu bir raporda İngiltere'nin Akdeniz'deki varlığını sürdürmesinin ülkenin büyük devlet konumunun korunması açısından hayati önemde olduğunu söylüyordu. 1950 yılında İngiliz Genelkurmayının hazırladığı bir değer-

---

431 Michael Moram (ed), *Rauf Denktaş at the United Nations,* The Eothen Press, Huntington, Cambs, 1997, s. ix.

432 Esenbel, Melih, *Ayağa Kalkan Adam,* Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993, s. 13, 14.

433 Günver, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü,* s. 47.

lendirme notunda "Eğer İngiltere Ortadoğu'daki durumunu sürdürmek istiyorsa Kıbrıs İngiltere'nin elinde kalmalıdır," deniliyordu.[434] Oysa o sıralarda Yunanistan bütün gücüyle Enosis hedefine ulaşmak için çalışıyordu.

Yunan Parlamentosu'nun 1947 yılında aldığı karardan sonra 1951 yılı Şubat ayında Yunanistan Başbakanı Sofokles Venizelos Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesini İngiltere'den resmen talep ediyordu. Buna karşılık Yunanistan'da dört yerde İngiltere'ye 99 yıllığına üsler verilecekti. İngiltere bu öneriyi kabul etmedi. Bu gelişmeler de o tarihte Türkiye'nin tutumunu değiştirmeye yetmedi. Ama biraz daha dikkatli olunması gereği de anlaşılmaya başlanmıştı. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, *"İleride Kıbrıs'ın durumu hakkında bir değişiklik ciddi surette söz konusu olursa Türkiye'nin haklarına aykırı bir şekilde konunun ele alınmasına imkân bırakmayız,"* diyordu.[435]

Başbakan Adnan Menderes 1954 yılının Haziran ayında ABD'ye yaptığı ziyaretin dönüşünde Atina'ya uğradı. Başbakan Aleksandros Papagos ile yapacağı görüşmenin öncesinde, Yunanlıların kendisine Kıbrıs sorunundan söz edeceklerini öğrenen Menderes buna tepki gösterdi: *"Kıbrıs konusunu Yunan hükümetinin bana açmasına izin veremem. Bu niyette iseler Atina ziyaretimi iptal ederek derhal Türkiye'ye dönerim,"* dedi. Bu mesajı alan Yunanlılar resmi görüşmelerde konuya değinmediler.

1954 yılının Ağustosu'nda Yunan hükümeti Birleşmiş Milletler'e başvurarak Kıbrıs halkına self-determinasyon hakkı verilmesini, yani Enosis'e kapının açılmasını resmen talep etti. 17 Ağustos'ta konu Birleşmiş Millet Genel Kuruluna geldi. Ama Yunanlılar beklediklerini bulamadılar. Genel Kurul konuyu ele almayı kabul etmedi.[436]

Yunanistan diplomatik çabalarını sürdürürken Kıbrıslı Rumlar da boş durmuyorlardı. Enosis andını içen bir Başpiskoposun bu amacı gerçekleştirmek için EOKA isimli bir gizli örgüt kuran-

---

434 O'Malley, s. 1, 3.
435 Esenbel, s. 14.
436 Esenbel, s. 19-20.

larla yakın işbirliğine girmesini yadırgamamak lazımdı. Gerçekten Makarios daha 2 Temmuz 1952'de Atina'da EOKA lideri General Grivas ile gizlice buluşmuştu. Enosis'i silahla gerçekleştirmek temel politika olarak benimsenmişti. 7 Mart 1953'te bir "İhtilal Konseyi" kuruldu.

Aynı yıl Yunanistan İngiltere'ye Enosis fikrini kabul ettirmek için bir çaba daha gösterdi. 1953'te iktidarı elinde bulunduran Başbakan Mareşal Papagos, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ile görüştü ve kendisinden Enosis için destek talebinde bulundu. Eden'in cevabı kısa ve kesindi: "Asla."[437] Gerçekten o yıllarda İngiltere Enosis fikrine kapıyı tamamen kapatmıştı. 1954 yılında Avam Kamarası'nda kendisine yöneltilen bir soruyu cevaplandıran Sömürgeler Bakanı Henry Hopkinson İngiliz hükümetinin self-determinasyon ilkesinin Kıbrıs'a uygulanmasını hiçbir zaman kabul etmeyeceğini söylüyordu. Yunanistan'da ise hava çok başkaydı. Başbakan Papagos 16 Ağustos 1954 tarihinde Birleşmiş Milletler'e gönderdiği bir mektupta, *"Kıbrıs Yunanistan'ın ta kendisidir,"* diyordu.[438]

Yunanistan bunun üzerine İngiltere'yi ikna etmenin tek yolu olduğunu düşündü: silah ve şiddet. Bunu Kıbrıs Rum politikacılar da saklamıyorlar. Klerides anılarında şöyle diyor: "... *Kilise Konseyi tarafından desteklenen Başpiskopos Makarios, Yunanistan Başbakanı General Papagos'un ve Yunan Ordusu Başkomutanı'nın da tam desteği ile eylemlerin kelimelerden daha güçlü konuştuğu sonucuna vardı. Ve böylece 1 Nisan 1955 günü sabahın sessizliği, ilk* EOKA *bombalarıyla bozuldu*"[439]

1954 yılından itibaren Yunanistan'dan Ada'ya silah gönderilmesine başlanmış ve aynı yıl Yunanlı general Grivas gizlice Ada'ya çıkmıştı. 26 Ocak 1955 tarihinde İngiliz Savaş Gemisi *Comet*, Kıbrıs Rumlarına 10.000 dinamit çubuğu götüren bir balıkçı teknesini yakalamıştı.[440] Rumların ilk hedefi İngilizlerdi. 100 kadar İngiliz ve

---

437 Hitchens, s. 37.

438 Bayülken, Ü. Haluk, *Cyprus Question and the United Nations*, Cyrep, Lefkoşa, 2001, s. 3.

439 Clerides, Glafkos, Cyprus, *My Deposition*, Alithia Publishing, Nicosia, 1989, p. 30.

440 O'Malley, s. 15.

İngiliz yanlısı Rum öldürüldü. Kısa bir süre sonra Türkler de hedef alındı. Rum baskıları sonucunda 30 Türk köyü boşaltıldı. Türkler Ada içinde, kendi ülkelerinde göçmen durumuna düşmeye o yıllarda başladılar.

O sırada Türkiye'nin Kıbrıs konusuna bakış açısı da değişmeye başlamıştı. 1954 seçimlerinden sonra yeniden iktidara gelen Menderes hükümete Devlet Bakanı olarak atadığı Fatin Rüştü Zorlu'ya Kıbrıs sorununun sorumluluğunu da vermişti. Zorlu'nun Kıbrıs konusunda saptadığı iki ana ilke şuydu:

- Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde en az Yunanistan kadar söz sahibi olduğunu belgeleriyle kanıtlamak ve dünya kamuoyuna duyurmak.
- Dava çözülünceye kadar Kıbrıs Türklerine her türlü yardımda bulunarak baskıya dayanma güçlerini arttırmak.[441]

Türkiye Ada'daki soydaşlarının saldırıya uğraması karşısında sessiz kalamazdı. Dışişleri Bakanlığı 23 Ağustos 1955 tarihinde Ankara'daki İngiltere Büyükelçiliğine bir nota vererek Kıbrıs'taki Türklerin can ve mal güvenliklerinin korunmasını istedi. Nota'da Kıbrıs'taki Türklerin imha tehlikesine maruz kaldıkları belirtilerek Türkiye'nin buna karşı hareketsiz kalmasına imkân bulunmadığı bildirildi.[442]

1955 yılında Londra'da İngiltere'nin daveti üzerine Türkiye ve Yunanistan'ın katılımı ile bir Konferans toplandı. O dönemde Yunanistan'ın ve Rumların baskısına karşı İngiltere'nin Türkiye'nin desteğine ihtiyacı vardı. Türkiye de gelişmelerin ciddiyetini anlamıştı. Türk-Yunan dostluğunu koruma uğruna Kıbrıs'taki Türklerin güvenliğinin tehlikeye düşmesini kabul edemezdi. Türkiye artık sesini yükseltmeye başlamıştı. Başbakan Menderes Londra Konferansı'na gidecek Türk heyeti üyelerini yola çıkmalarından bir gün önce İstanbul'daki Liman Lokantası'na çağırdı. Bu görüşmeye bazı milletvekillerini ve gazete başyazarlarını da davet etti. Menderes'in orada yaptığı konuşmada verdiği bazı önemli mesaj-

441 Günver, Zorlu, s. 50.
442 Esenbel, s. 25.

lar şunlardı: *"...Kıbrıs'taki ırkdaşlarımıza karşı bir katliam yapılacağı etrafta duyurulmaktadır. Oradaki halkımız silahsız ve hareketsiz olabilir. Ancak, bu durum hiçbir zaman onların bir an için dahi savunmasız kalacakları anlamına gelmez... Türkiye'nin Kıbrıs statükosunda bugün için ve hatta yarın için bu memleket aleyhine olabilecek bir değişikliğe katiyen tahammülü yoktur... Şu noktayı da Yunanlıların gözleri önüne sermek gerekir: Çoğunluk ilkesine dayanarak mı daha dün denilecek kadar yakın geçmişte Ankara önlerine kadar gelmişlerdir?... Kıbrıs Anadolu'nun devamından ibarettir ve güvenliğinin esaslı noktalarından biridir. Kıbrıs'ın bugünkü durumunda bir değişiklik söz konusu olursa... uygun bir çözüm bulunması gerekecektir. Bu da Kıbrıs'ın Türkiye'ye iadesinden başka bir şey değildir."*[443]

Türk heyeti Londra Konferansı'na işte bu talimatla gitti. Yunan heyeti orada, bilinen self-determinasyon taleplerini tekrarladı. Türk heyeti Başkanı Fatin Rüştü Zorlu Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını ön plana çıkartarak şunları söyledi: *"Kıbrıs Adası'nın Türkiye'nin savunması ve güvenliği açısından büyük önemi vardır. Bir savaş halinde Kıbrıs hesaba katılmazsa, Türkiye'nin kuvvet ve kudretinin sürekliliği sağlanamaz... Lozan Antlaşması Kıbrıs'ın geleceğinin ilgili taraflar arasında tayin edilmesini öngörür. Taraflar ise Türkiye ve İngiltere'dir... Kıbrıs'a self-determinasyon ilkesi uygulamaya kalkışmak, Lozan'ın kurduğu düzeni olumsuz yönde etkiler ve çok kapsamlı sonuçlar doğmasına sebebiyet verebilir."*

Londra Konferansı'na Zorlu ile birlikte katılan Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Büyükelçi Melih Esenbel hatıralarında, Zorlu'nun, bu sözleriyle Batı Trakya ve On İki Ada'nın durumlarının yeniden ele alınabileceğini kastettiğini yazıyor. Zorlu aynı konuşmasında bazı önemli konulara daha değiniyor. *"Türkiye Lozan Antlaşması'yla bütün haklarından feragat etmiş değildir... Antlaşmanın 16. maddesi Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan toprakların kaderinin ilgililer tarafından tayin edileceğinin belirtildiğine değiniyor. Kıbrıs'ın Türkiye için stratejik önemi vardır... Savaş halinde Türkiye ancak Güney limanları yoluyla beslenecektir. Kıbrıs*

---

443 Esenbel, s. 26-27.

Adası'na hâkim olacak kuvvet, aynı zamanda Ege Denizi'ndeki adaların da hâkimi olursa Türkiye gerçek bir çevrilme altına alınmış olur. Hiçbir ülke tüm güvenliğinin, dost dahi olsa, müttefik de olsa başka bir devlete dayanmasına razı olamaz," diyor.[444] Türkiye'nin, o tarihte Kıbrıs meselesini değerlendirirken her şeyden önce Ada'nın stratejik önemini göz önünde bulundurduğu açıkça anlaşılıyor. Zorlu Türkiye'nin Kıbrıs'la ilgili Türk tezini anlattığı 28 sayfalık konuşmasında Lozan Antlaşması'nın 30. maddelerine de değinerek Türkiye'nin Kıbrıs üzerindeki egemenlik hakkını sadece İngiltere'ye devretmiş olduğunu hatırlattı. Ayrıca Lozan'ın 16. ve 31. maddeleri de bu açıdan dikkatle değerlendirilmeliydi. Türkiye'nin Kıbrıs'a ilgisi tarihi, coğrafi, etnik ve stratejik verilere dayanıyordu. Ayrıca, Birinci Dünya Savaşı'na kadar Adada halkın çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu unutulmamalıydı. Londra Konferansı'nın toplandığı tarihte dahi toprakların % 60'ı Türklere aitti. Ama her şeyden önemlisi güvenlik açısından Kıbrıs'ın Türkiye için önemi büyüktü. Bütün bu nedenlerle eğer İngiliz hükümeti Kıbrıs üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçmek niyetinde ise Kıbrıs Adası asıl sahibine dönmeliydi. İngiltere Türkiye'den aldığı bu toprağı Yunanistan'a devredemezdi. Yunanistan Kıbrıs sorununda Türkiye'ye muhatap bile olamazdı. Zorlu Konferansta işte bu görüşleri savundu.[445] Zorlu'nun bu sözlerinin stratejik boyutu üzerinde bugün de dikkatle düşünülmesi gerekiyor.

Aslında Türkiye Kıbrıs sorununa stratejik açıdan bakan tek ülke de değildi. Londra Konferansı'nın açılışında yaptığı konuşmada İngiltere Dışişleri Bakanı MacMillan Kıbrıs Adası'nın stratejik açıdan İngiltere için de büyük önem taşıdığını söylüyordu. "Ada üzerinde Türklerle Yunanlıların yakın ve uzak emelleri ne *olursa olsun, onlar şunu iyi bilmeliydiler ki, İngiltere'nin Kıbrıs'taki kara, deniz ve hava üslerinin tartışma konusu yapılmasına Majeste Kraliçe'nin Hükümeti asla razı olamazdı."*[446]

Londra Konferansı hiçbir sonuç vermeden dağıldı. Konferans

---

444 Esenbel, s. 30-31.

445 Günver, Zorlu, s. 66.

446 Günver, Zorlu, s. 65.

sırasında Zorlu Dışişleri Bakanı MacMillan ile bazı özel görüşmeler yaptı. Bu görüşmelerde MacMillan İngiltere çekildikten sonra Kıbrıs'a belirli bir özerklik verilebileceği ancak Türkiye'nin hak ve çıkarlarının da korunacağı yolunda mesajlar verdi. Zorlu bu görüşleri Başbakan Menderes'e aktardı. Menderes'in talimatı açıktı: *"İster resmi, ister gayrı resmi, ister esasa, ister prosedüre ait bulunsun, Kıbrıs konusunda hiçbir tavize yanaşmayacağımızı her fırsatta muhataplarınıza anlatınız."* Zorlu, Başbakan Eden'le de görüştü. Ona şu mesajı verdi: *"İngiltere isterse Ada'dan ayrılabilir ama Türkiye ayrılmayacaktır."* İngiliz devlet adamları da Zorlu'ya, Ada'nın stratejik özelliğine verdikleri önemi anlatıyorlardı. Gerçekten Kıbrıs Adası'nın Ortadoğu'da çok özel bir stratejik konumu vardı. Bölgedeki petrol üretimi 1938'deki 6 milyon tonluk düzeyinden 1955'te 163 milyon tona yükselmişti. Bölge dünya petrol rezervlerinin % 65'ine sahipti, ve o tarihlerde İngiltere petrol ihtiyacının üçte ikisini bu bölgeden sağlıyordu.[447] MacMillan, İngiltere'nın Mısır'dan çekilmesinden sonra Kıbrıs'ın alternatif bir üs oluşturduğunu söylüyor ve Ada'nın deniz kuvvetleri, özellikle de hava kuvvetleri açısından büyük değer kazandığını vurguluyordu. MacMillan'ın şu sözleri Türkiye bakımından dikkat çekici: *"...Az kişi Kıbrıs'ın gerek bizim gerek Türkiye için taşıdığı önemin farkında. Gerçek şudur ki, Kıbrıs Adası'nı kim elinde bulundurursa İskenderun Limanı'nı ve Türkiye'nin arka kapısını kontrol altına alır."* Bu görüşleri İngiltere sadece kapalı kapılar ardında söylemiyordu. Başbakan Eden Avam Kamarası'nda yaptığı bir konuşmada da aynı konuya değindi ve şunları söyledi: *"Kıbrıs'ın yalnız İngiltere ve Yunanistan'ı ilgilendiren bir sorun olduğunu asla düşünmüş değilim. Kıbrıs'ın Türkiye'nin savunması açısından önemi büyüktür. Kıbrıs'ın statüsünde bir değişiklik yapıldığı takdirde, Türkiye'nin bu Adayı İngiltere'ye terk etmesiyle ilgili hükümleri içeren Lozan Antlaşması'nın değiştirilmesini isteyeceğini bildirmesi hayret uyandırmamıştır."*[448]

Kıbrıs sorununu sadece iki toplum arasında çözülmesi gere-

447 O'Malley, s. 2.

448 Esenbel, s. 33-45.

ken bir iç mesele gibi görenlerin, hatta Türk tarafını bazı tavizleri vermediği için eleştirenlerin o zamanki Türk hatta İngiliz devlet adamlarının Türkiye'nin güvenlik çıkarları hakkındaki bu sözlerini dikkatle değerlendirmelerinde yarar var. Bugünkü dünya koşullarında Kıbrıs'ın stratejik önemi o günlerden daha az değildir. Üstelik geleceğin neler getireceği de bilinmiyor. Kıbrıs'la ilgili görüşmelerin her aşamasında Türkiye'nin uzun vadeli güvenlik çıkarlarının da dikkate alınması önem taşıyor.

Yunanistan 1956 yılında Kıbrıs sorununu tekrar Birleşmiş Milletler'e getirdi. İngiltere'nin Yunan taleplerine karşı tepkisi sertleşiyordu. İngiltere temsilcisi Yunanistan'ı, Kıbrıs'ta terör faaliyetlerini desteklemekle suçluyor ve terörist örgütlerin Kıbrıs'ta 1956 yılının Kasım ayına kadar 196 kişiyi öldürdüklerini söylüyordu.[449]

İngiliz hükümeti, Kıbrıs'a özerklik verilmesini öngören bir planın hazırlanması çalışmalarıyla Lord Radcliff'i görevlendirdi. Radcliff 1956 yılında çalışmalarını sürdürürken iki ilginç gelişme oldu. Önce Yunanistan Dışişleri Bakanı Averof, Ekim ayında basına yaptığı bir açıklamada Türkiye'yi de tatmin edebilecek çözümler araştırdığını söyledi. Birleşmiş Milletler'deki girişimlerinin sonuçsuz kalması ve Türkiye'nin kuvvetli tepkileri, öyle anlaşılıyor ki, Yunan hükümetini bir kere daha düşünmeye ve gerçekçi çözümler aramaya yöneltmişti. İkinci ilginç gelişme *New York Times* gazetesinde yayınlanan Londra kaynaklı bir haberde taksimden söz edilmesiydi. İşin ilginç tarafı aynı tarihlerde Atina'da Dışişleri Bakanı Averof ile Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Settar İlksel arasındaki bir görüşmede de taksimden söz edilmiş olmasıydı.

Görüşme, Averof'un talebi üzerine Atina'daki Belçika Büyükelçiliğinde gerçekleştirildi. Bu görüşmede Averof Kıbrıs'ın bağımsızlığı düşüncesini ortaya attı. Büyükelçi İlksel self-determinasyondan bahsedilecekse bunun iki topluma da tanınması gerektiğini söyledi. Averof'un cevabı ilginçti: Bağımsızlık önerisi kabul edilirse Türkiye'ye istediği her türlü garanti verilecekti. Bu formül yürümediği takdirde taksimin ele alınması düşünülebilirdi.

Bu görüşmeden iki hafta sonra Dışişleri Bakan Vekili Ethem

---

449 Bayülken, s. 6.

Menderes ve Genel Sekreter Muharrem Nuri Birgi Paris'te, Averof'la Averof'un yeğeninin evinde gizli bir görüşme yaptılar. Orada Averof, Atina'da Settar İlksel'e söylediği düşünceleri üstü kapalı bir ifadeyle tekrarladı. Taksimden İtalya Dışişleri Bakanı Martino'ya da söz etmiş olabileceğini söyledi. Türk tarafı, Averof'un aynı düşünceden Belçika'nın ünlü Dışişleri Bakanı Spaak'a da bahsettiğini başka bir kaynaktan öğrenmişti. Yani Yunanistan'ın Türkiye'yi tatmin için taksime razı olabileceği mesajını üstü kapalı biçimde yaydığı ama birinci önceliğinin Türkiye'yi de tatmin edecek garantilerle Ada'nın bağımsızlığını sağlamak olduğu anlaşılıyor.[450]

Bu sıralarda Lord Radcliff Özerlik Anayasası üzerindeki çalışmalarını tamamlamaktadır. Burada tek meclisli bir sistem öngörülmektedir. Bu Mecliste 24 Rum, 6 Türk milletvekili yer alacak, ayrıca 6 milletvekili de tayinle gelecektir. Hükümette Türklere sadece bir Bakanlık verilecektir o da Türklerle ilgili işlerden sorumlu olacaktır. Dışişleri, Savunma ve İç Güvenlik konuları İngiliz Genel Vali'nin yetkisinde olacaktır. Raporda self-determinasyondan hiç söz edilmiyordu. Bu nedenle Yunanistan ve Kıbrıs Rumları Radcliff raporunu derhal reddettiler. Oysa İngiltere bu raporun üzerinde çalışılmasını istiyordu. Bu amaçla Sömürgeler Bakanı Lenox Boyd'u Atina ve Ankara'ya gönderdi. Boyd Atina'da hiçbir sonuç elde edemedi. 16 Aralık 1956 tarihinde İstanbul'da Başbakan Menderes ile Boyd arasında yapılan görüşme ilginç oldu ve daha sonraki diplomatik sürecin ilk adımını oluşturdu.

Boyd Türkiye'yi tatmin etmek için Radcliff raporundan bazı tavizler verebileceklerini gösteren ifadelerde bulundu. Bir kere atamayla gelecek 6 milletvekili de Türkler arasından seçilecekti. Böylece Türklerin 12 milletvekili olacaktı. Ayrıca çıkarılacak yasaların geçerli olabilmesi için Türk milletvekillerinin üçte ikisinin oyu gerekecekti. Yüksek Mahkemede Türklerle Rumlar arasında eşitlik olacaktı. Boyd şöyle diyordu: *"Prensibimiz Adadaki Türklerin yararlanacakları hakların Rumlarla eşit olmasının sağlanmasıdır... Enosis kapısı kapalı olacaktır."* Boyd ileride self-determinasyon yolu açılırsa Türk cemaatinin Rum cemaatinden eksik olmayarak kendi

450 Esenbel, s. 50-51.

geleceğini tayin etme özgürlüğüne sahip olacağını kaydediyordu. Boyd'un bu görüşleri bugün KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş'ın istediklerinden çok farklı değil. Her iki toplum da eşit biçimde geleceklerini özgürce tayin etsinler. Ama nedense o zamanki İngiliz hükümetince kabul edilen bu görüş, bugün Denktaş'ın aşırı bir talebi gibi yansıtılıyor...

O görüşmede Menderes ısrarlıdır. İngilizler self- determinasyonun Türklere de taksim'i talep etme hakkını verdiğini resmen açıklamalıdırlar. Boyd sonunda Menderes'in görüşlerini kabul etti. 19 Aralık 1956 tarihinde Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada şu sözlere yer verdi: "*...Şartlar gerçekleştiğinde self-determinasyon ilkesinin ...Kıbrıs Türk cemaatine Kıbrıs Rum cemaatinden daha az olmayacak şekilde, kendi gelecek statüsünü saptama özgürlüğü verecek biçimde uygulanması Majesteleri hükümetinin gayesi olacaktır. Majesteleri hükümeti... self-determinasyon uygulamasının çeşitli hal şekilleri arasında taksime de yer vereceğini teslim etmektedir.*" Böylece Türkiye'nin kararlı tutumu ve ısrarlı çabaları sonuç veriyor ve İngiltere taksim çözümüne kapıyı açık bırakan bir politika izlediğini resmen ilan etme noktasına geliyordu. Bu azımsanmayacak bir diplomatik başarıydı. Konu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de görüşüldü. Menderes taksimin bir çözüm yolu olarak İngiltere tarafından ifade edildiğini hatırlattıktan sonra şöyle dedi: "*Ada'daki 120 bin nüfusumuzu yabancı ellere teslim edemeyiz ve nihayet 25 milyonun güvenliğinin tehlikeye düşmemesi gereklidir. Bu sebeple Kıbrıs Adası'nda mutlaka karakolumuzun, ileri karakolumuzun mevcut bulunmasını zaruri görmekteyiz.*"[451]

Bu diplomatik çalışmalar devam ederken Kıbrıs'taki şiddet olayları artış gösteriyordu. Klerides anılarında o tarihlerde general Grivas'ın, "Kıbrıs Türklerine karşı sınırlı misilleme yapılması" talimatı verdiğini, hükümet binalarına karşı saldırı ve sabotajların arttırılmasını da istediğini bildiriyor. Bu talimatların sonucunda yüzden çok bombalama eylemi gerçekleştirildi.[452] İngilizler bu duruma daha fazla seyirci kalamadılar ve EOKA'nın gerçek lideri ol-

---

451 Esenbel, s. 61-65.

452 Clerides, s. 57.

duğunu anlaşıkları Makarios'u 9 Mart 1956'da Seyşel Adaları'na sürgüne gönderdi. Rumlar buna şiddetli tepki gösterdi. Adadaki terör olaylarında büyük bir tırmanış görüldü. 1957 yılında İngilizler Kıbrıs'ta olağanüstü hal ilan etti.

Kıbrıslı Türkler için artık bir varoluş mücadelesi başlamıştı. Bu şartlar altında Kıbrıs Türkleri Türk Mukavemet Teşkilatını kurdular. Amaç, Türkleri Rum saldırılarından korumak ve Enosis'e engel olmaktı.

Bu arada Yunanistan Birleşmiş Milletler'e yaptığı başvurulardan sonuç alamadı. 1957 yılında bütün bu konuların Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın katılacağı üçlü bir Konferansta ele alınması önerisi ortaya atıldığında Yunanistan bunu reddetti ve tekrar Birleşmiş Milletler'e giderek self-determinasyon teklifini ortaya attı.

Yunanistan ayrıca Ada halkına zulüm ve eziyet ettiği iddiasıyla İngiltere'yi Birleşmiş Milletler'e şikâyet etti. Buna karşılık İngiltere de Yunanistan'ı Kıbrıs'ta terörü açıkça desteklediği için Birleşmiş Milletler'e şikâyet ediyordu. İki NATO üyesinin birbirlerini Birleşmiş Milletler'e şikâyet etmelerinin örneğine ilk defa rastlanıyordu. Türkiye de, o zamana kadar yakın ilişkiler sürdürmeye özen gösterdiği Yunanistan'ın artık ölçüyü aştığını düşünüyordu ve bu ülkeye karşı çok sert tepki gösterilmesi gerektiği kanısına varmıştı. Menderes Associated Press'e verdiği bir demeçte şöyle diyordu: *"Oradaki 120.000 Türk Yunanistan'ın Adaya sahip çıkmasına karşıdır. Yunanlılar ne istiyorlar? 120.000 Türkü esarete mi mahkûm etmek? Türklerin kendi mukadderatlarını bizzat kendilerinin tayin etmeye hakları yok mudur?... Yunanistan Kıbrıs'a silah ve adam göndererek Adada tedhişçiliği yaratmıştır. Bu uluslararası bir skandaldır... Bu ne biçim bir hükümettir ki, Ada halkının bir kısmını, halkın diğer kısmına dehşet salsın ve öldürsün diye silahlandırıyor... Kıbrıs meselesinde artık statükoyu korumak tezini savunmanın zamanı çoktan geçmiştir. Meselenin bir an önce yeni ve kesin bir çözüme bağlanmasına taraftarız."* Menderes Kıbrıs konusundaki beyanlarında bir yandan Türkiye'nin güvenlik çıkarlarının korunması gereğini, bir yandan da Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliğinin güvence altına alınması zorunluluğunu dile getiriyordu. Çözüm nasıl olacak-

tı? Türkiye'nin görüşüne göre tek çıkar yol self-determinasyon ilkesinin her iki topluma da aynı şartlar altında uygulanmasıdır.[453] Türkiye'nin mesaj açıktı: Türkiye, Yunanistan'ın Enosis emellerini gerçekleştirmesine izin vermeyecekti. Bunun için gereken her şey yapılacaktı. Türkiye kesin bir dille bunu açıklıyordu. En önemlisi bu konuda Türkiye'de hiçbir çatlak ses çıkmıyor, Türkiye'nin tavizkâr bir politika izlemesini savunanlara rastlanmıyordu. Kıbrıs artık milli bir dava olmuştu.

Şubat 1957'de Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs meselesi görüşülürken Türk heyetine başkanlık eden Fatin Rüştü Zorlu oradan Vaşington'a geçerek ABD Dışişleri Bakanı Dulles ile görüştü. Dulles Yunanistan'ın Kıbrıs'ta uygun ölçüde tatmin edilmemesi halinde, bu ülkede hükümetin düşeceğinden ve komünist bir hükümetin işbaşına geleceğinden endişe ediyordu. Yunanlılar iç siyasi zaaflarını dış politikada bir avantaj olarak kullanmayı başarmışlar ve Amerikalıları da bir ölçüde ikna etmişlerdi. Ama Zorlu, Türkiye'nin bu gibi gerekçeleri kabul etmeyeceğini açık biçimde ortaya koydu ve Dulles'a şunları söyledi: "*...Aslında Yunanistan Kıbrıs konusunda hiçbir hakka sahip değildir... açıkçası Yunanistan saldırgan durumundadır. Yunanistan'ın Kıbrıs'ta başarıya ulaşmazsa Ada'nın komünizmin etkisine girebileceğini ileri sürmesi bir şantajdan ibarettir. Kıbrıs sorununu yaratan hükümettir, kilisedir... ayrıca, komünizme yöneleceği farz edilen bir ülkenin Ortadoğu'nun güvenliği açısından önemli görülen bir üsse el koymasını kolaylaştırmak tehlikeli olmaz mı?... Bütün bu nedenlerle Kıbrıs'ta taksimin bir an önce gerçekleştirilmesi gereklidir.*"

Amerika o tarihlerde meselenin hallinin NATO'ya bırakılması gerektiği düşüncesindeydi. Ayrıca Kıbrıs'taki şiddet olaylarını durdurabilecek tek kişinin Makarios olduğuna inanıyor ve onun sürgünden döndürülmesinin uygun olacağını düşünüyordu. İngilizler de aynı kanıya vardılar. Türkiye aksi düşüncedeydi.

Kıbrıs'taki EOKA liderleri de ateş kesmek için Makarios'un sürgünden geri getirilmesini şart koştular. İngilizler çaresiz kalarak bu öneriyi kabul etti. Makarios 27 Nisan 1957 tarihinde Seyşel

---

453 Esenbel, s. 67-69.

Adalarından geri getirildi, ama bir süre için Kıbrıs'a değil, Atina'ya yerleşmesine izin verildi.

Makarios'un serbest bırakılmasından rahatsız olan sadece Türkiye değildi. Makarios'un sürgünden döndürülmesi kararı üzerine, İngiliz Lordlar Kamarası Başkanı Lord Salisbury 30 Mart 1957'de görevinden istifa etti. Türkiye de yaptığı açıklamada Makarios'a karşı izlenen taviz politikasının tedhişçileri teşvik edeceğini ve kışkırtacağını belirttikten sonra, "*Makarios'un sadece bir tedhişçi ve sergerde olduğundan kuşku yoktur,*" diyordu. Türkiye'nin kararlı tutumu İngiltere'yi etkiledi. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi yaptığı açıklamada hükümetinin Makarios'la görüşmeyi düşünmediğini, Kıbrıs meselesinin NATO Konseyi'nde ele alınmasını önerdiğini söylüyor ve sorunun Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında görüşmelerle çözülebileceğini vurguluyordu.

Amerikalıların görüşü ise daha farklıydı. Onlara göre NATO arabuluculuğundan yararlanılarak çözüm aranmalıydı ama İngiltere ile Kıbrıslılar arasında da özerklik müzakereleri yürütülmeliydi. Kıbrıslı Rumların lideri sıfatıyla Makarios bu görüşmelere mutlaka katılmalıydı. Amerika o tarihte Makarios'u bu kadar ön plana çıkartmış olmasından daha sonra pişmanlık duymuş mudur? Kimbilir? Fakat gerçek şu ki, Amerika o tarihte taksim fikrine sıcak bakmıyor ve NATO'nun arabuluculuğuna önem veriyordu. Gerçekten NATO Genel Sekreteri Lord Ismay bir arabuluculuk önerisinde bulundu. Türkiye bunu kabul etti ama Yunanistan reddetti. Yunanistan Enosis'e giden yolu tıkayacak bütün girişimlere karşı çıkıyordu. Türkiye ise taksim görüşünde ısrar ediyor, nüfus değişimi yoluyla bu sorunun çözülebileceğine inanıyor ve Enosis'e geçit vermeyeceğini her vesileyle ortaya koyuyordu.[454]

Bu sırada İngiltere ne düşünüyordu? Kıbrıs'ın geleceği için ne gibi tasarıları vardı? O tarihlerde İngiltere Başbakanı olan MacMillan'ın anıları bu sorulara ışık tutuyor. Öyle anlaşılıyor ki, Türkiye'nin ısrarlı girişimleri İngilizler üzerinde etkili olmaya başlamıştı. MacMillan, anılarında, "*İsteksiz olmakla birlikte zihnimde taksimin tek çıkar yol olduğu düşüncesi yer almaya başlamıştı,*" di-

454 Esenbel, s. 69-80.

yor. Ama İngiltere'nin esas hedefi kendi stratejik çıkarlarını korumaktır. MacMillan bu konuya şöyle değiniyor: *"Bizim esas amacımız Bağdat Paktı ve genel olarak Yakındoğu'nun ve Basra Körfezi'nin savunması için hava üssüne sahip olmaktır. Bunu da dikkate alarak bir plan hazırladık. Buna göre Kıbrıs'ta İngiltere'nin egemenliğinde askeri üsler kurulacaktır. Adanın geri kalan bölümü İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin ortak egemenliğinde kurulacak bir kondominyum yönetimine geçecektir."* İngiltere'nin bu önerisini Amerika ve NATO'nun o tarihteki Genel Sekreti Paul Henri Spaak da destekliyordu.

İngilizler, Türkler ve Yunanlılarla temas ederek bu fikirlerini kabul ettirmek istediler. Ancak her iki taraf da bu öneriye sıcak bakmadılar. Türkiye'nin tepkisi doğrudan doğruya Başbakan Menderes'ten geliyor: Türkiye taksimden başka çözüm kabul edemez. Menderes basına yaptığı açıklamada şunları söylüyor: *"Plan Adada iki cemaati bir arada yaşamaya zorlamak istemektedir. Böyle bir şeyin yürütülmesine imkân yoktur... Türk cemaatinin herhangi bir şekilde Rum cemaatinin hâkimiyeti altına girmeyeceğini güvence altına almak gerekmektedir."*[455] İngiliz önerileri 16 Haziran 1958 tarihinde yapılan NATO Konseyi'nde görüşüldü. Türkiye ve Yunanistan o toplantıda da görüşlerini korudular. Bu plana sıcak bakmadıklarını açıkladılar.[456]

1958 yılında İngiltere Başbakanı MacMillan eski görüşlerini geliştirerek yeni bir plan önerdi. Bunun en önemli özelliği 7 yıllık bir geçiş dönemi öngörmesi ve bu dönemde Ada'daki İngiliz Valisine Türkiye'den ve Yunanistan'dan birer yardımcı atanmasıydı. Türkiye bu plana olumlu bakabileceği izlenimini verdi. Ama Yunanlıların tutumu beklendiği gibi oldu: Hayır.

Yunan hükümetinin amacı Birleşmiş Milletler'de self-determinasyon yönünde bir karar aldırmaktı. Bunu 1958 yılında bir kere daha denediler. O yıl Kıbrıs'ın geleceği açısından önemli bir yıl oldu. Türkiye yılın ilk günlerinden itibaren kararlı bir tutum sergiledi. 2 Ocak günü Başbakan Menderes Kıbrıslı Türklere hakla-

---

455 Esenbel, s. 106.

456 Esenbel, s. 102-105.

rının korunacağı yolunda teminat verdi. İki gün sonra Ankara'da Türk-İngiliz görüşmeleri başladı. İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Bowker Dışişleri Bakanı Zorlu'ya, "*Ada'nın bağımsızlığını tanımayı düşündüklerini*" söylediğinde sert bir cevap alıyordu: "*Kıbrıs bizim için milli bir davadır. Böyle bir karar alamazsınız.*" Bu karar Londra'yı hiç değilse bir süre için geriletmişti. 8 Ocak'ta MacMillan'ın Kıbrıs'a yaptığı ziyaretten sonra Zorlu bir açıklama daha yaptı: "*İngiltere, Türkiye ile istişare etmeden karar alamaz.*" İngiltere bir süre sessiz kaldı. Ama sadece birkaç ay için... 20 Mayıs'ta İngiliz planı açıklandı. 24 Mayıs'ta Ankara bu planı reddetti. Zorlu İngiliz Büyükelçisine, "*Tek çare Ada'nın taksimidir,*" dedi. Bu sırada Türkiye'de kamuoyu büyük bir coşku içinde Kıbrıs'ın taksimini istiyordu. Gösteriler, nümayişler yapıldı. Basın da bu coşku havasının içinde, hatta önündedir. Kıbrıs bir milli dava olmuştu. İngiltere bundan rahatsızlık duydu ve Türkiye'ye bir nota verdi: "*Radyo ve basınınızı kontrol ediniz. Tahrik edici beyanlarda bulunmayınız. Nüfuzunuzu kullanınız.*" Demek ki, İngiltere o tarihlerde demokratik ülkelerde hükümetlerin basını kontrol etmek gibi bir yetkisi ve görevi olduğunu düşünüyormuş. Zorlu bu notayı 11 Haziran tarihinde karşı bir nota ile protesto etti. İpler gerilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi 17 Haziran günü yaptığı olağanüstü bir toplantıda taksim tezini oybirliği ile kabul etti. Türkiye'nin bu tepkileri NATO'da da etki yarattı. Genel Sekreter Paul Henri Spaak İngiltere'nin muhtariyet planını ertelemesini istedi, İngiltere bunu kabul edip geri adım attı. Temmuz ayının ortalarında Kıbrıs'ta iki cemaat arasında kanlı çarpışmalar oldu. 9 Ağustos'ta MacMillan Ankara ve Atina'yı ziyaret etti. Zorlu, taksim tezinde ısrarlıdır. Türkiye'nin ısrarı üzerinde İngiltere yukarıda sözü edilen önerilerinde bazı değişiklikler yaptı. Ama Yunanlılar bunu da kabul edecek durumda değildir. O kadar ki, Atina 26 Eylül günü, İngiliz planının uygulanması halinde 1 Ekim 1958 tarihinde NATO'dan çekileceğini bildirdi. Bu gibi tehditler Türkiye'yi etkilemedi. Zorlu 2 Kasım günü yaptığı bir basın açıklamasında, "*Kıbrıs'taki vahim durumdan Yunanistan sorumludur,*" dedi.

İşte aynı yılın son günlerinde Kıbrıs sorunu, Yunanistan'ın talebi üzerine Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda ele alındığında

hava böyleydi. Müzakereler 25 Kasım'da Birinci Komisyonda başladı. Delegasyonlara Dışişleri Bakanları başkanlık ediyordu. Zorlu yaptığı uzun ve etkili konuşmada Kıbrıs'taki her iki millete de eşit haklar verilerek kendi kaderlerini tayin hakkı verilmesini savundu. Sonuçta Yunanlılar tezlerini Birleşmiş Milletler'e kabul ettirmekte bir kere daha başarısızlığa uğradılar. Averof, yıllarca sonra İngiliz Grenada televizyonuna verdiği bir demeçte o toplantı için şöyle dedi: *"Davayı kaybettik. Zorlu kazandı. Ben şimdi hükümetime ve Parlamentoma bunu nasıl izah edebilirim?... O sırada Zorlu yanıma geldi... İşte oracıkta Kıbrıs'ın bağımsızlığa kavuşturulmasından başka çıkar yol olmadığı üzerinde mutabakata vardık."*

Zorlu Averofla yaptığı bu görüşmeden sonra izlenimlerini Türk delegasyonundaki diplomatlara şöyle anlattı: *"Enosis öldü. Bağımsızlık üzerinde temel anlaşmaya vardık."*

O delegasyonda bulunanlardan biri de Büyükelçi Orhan Eralp'di. Eralp anılarında o andaki duygularını şöyle anlatıyor: *"Kıbrıs'ı Yunan toprağı yapmak emellerinin ilk olarak baltalanması o komisyon toplantısında gerçekleşti. Savaşlar yalnız muharebe meydanında kazanılmaz. Diplomaside de zafer vardır."*[457] Silahsız savaşta Türkiye bir zafer kazanmıştı.

Gerçekten, Zorlu, Birleşmiş Milletler'de sonuç alınamayacağı anlaşılınca Averof'a anlaşma yollarının iki ülke arasında aranmasını önermiş, Averof başka seçeneğinin kalmadığını görmüş ve buna olumlu yanıt vermişti. İki Dışişleri Bakanı 16-18 Aralık 1958 tarihlerinde Paris'te yapılan NATO Bakanlar Konseyi toplantısı sırasında bir araya geldiler ve Kıbrıs sorunun çözümünün ana unsurları üzerinde görüş birliğine vardılar. Buna göre Kıbrıs'ta bağımsız bir devlet kurulacak, bunun Başkanı Rum, Başkan Yardımcısı Türk olacaktı. Her iki toplumun ayrı ayrı Yerel Meclisleri olacaktı. Türkiye'nin güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için bir düzenleme yapılacaktı.

İki Bakan Ocak 1959'da yeniden Paris'te buluştular. Antlaşmanın ana hatları şekillenmeye başlamıştı. Yunanlılar Ada'da bir Türk bir de Yunan askeri birliği olmasını kabul etmişlerdi. Artık gö-

457 Günver, Zorlu, s. 81-87.

rüşmelerin Başbakanlar düzeyine çıkartılmasının zamanı gelmişti. Başbakan Adnan Menderes ile Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis başkanlığındaki heyetler 5 Şubat 1959'da Zürih'de buluştular. İngilizler bu toplantılara katılmıyordu. Onların önerisi her iki tarafça da kabul edilmemişti. Böylece İngiliz Valisinin yedi yıl süreyle Ada'yı yönetmeye devam etmesi düşüncesi bir tarafa bırakılmıştı. Şimdi Ada'nın kaderi Türkiye ve Yunanistan tarafından kararlaştırılıyordu. Ada'daki iki toplum ve İngiltere daha sonra ve sadece varılan mutabakatı onaylamak için devreye girecekti.

Kurulacak Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilgili temel metinler Zürih'deki bu toplantıda hazırlandı. En önemli maddelerden biri Ada'daki düzenin bozulması halinde garantör devletlerin gerektiğinde tek taraflı müdahale hakkına sahip olacakları yolundaki maddeydi. Bu maddenin askeri müdahaleyi de kapsadığı hususunda taraflar arasında ortak anlayış olmalıydı. Dışişleri Bakanı Zorlu'nun bu konuyu açması üzerine Yunanistan Dışişleri Bakanı Averof şöyle dedi: *"Tek taraflı müdahalenin askeri yolları da içine aldığı hususunda hiç kimsenin kuşkusu yoktur... Ama bu kelimeleri de metne geçirirsek Millet Meclisi ayağa kalkar."*[458] Yani Yunanlılar bu konuda Türklerle aynı görüşü paylaşıyor ama iç politika nedeniyle bunu kâğıda dökmek istemiyorlardı. Ne var ki, o zaman, şartlar gerektirdiğinde tek taraflı askeri müdahaleyi meşru sayan Yunanistan, Türkiye'nin 1974 yılındaki haklı ve kaçınılmaz müdahalesinden sonra bunu yıllarca "bir istila hareketi" olarak nitelendirmekte sakınca görmeyecekti.

Zürih'te üzerinde en çok durulan konulardan biri de Türkiye ve Yunanistan'ın Ada'da bulunduracakları asker sayısıydı. Averof Türkiye için 150 askerden fazlasına bir türlü razı olmuyordu. Menderes buna kuvvetli tepki gösterdi: *"Ben buraya Kıbrıs'a merasim kıtası göndermek için gelmedim... Yarın sabah Konferansı bırakıp Ankara'ya dönüyoruz."* Türkiye o zaman böyle bir üslupla konuşuyordu. Türkiye'nin bu kararlı tutumu etkisini gösterdi. Sonunda Menderes'le Karamanlis'in baş başa yaptıkları bir top-

458 Esenbel, s. 125.

lantıda bu mesele çözüldü: Kıbrıs'ta Türkler 650, Yunanlılar ise 950 kişilik bir askeri birlik bulunduracaklardı. Artık Türkiye'nin güvenlik çıkarları ve Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenliği teminat altına alınmıştı. Hiç değilse kâğıt üzerinde... Zürih'teki Türk diplomatları, özellikle Dışişleri Genel Sekreteri Melih Esenbel bu Antlaşmanın uzun ömürlü olacağına pek inanmıyordu. Bu konudaki kuşkulara Zorlu şu yanıtı verdi: *"Makarios şartların müsait olduğu yanılgısına kapılarak bir gün antlaşmaları çiğnemeye kalkışabilir. O zaman Türkiye'den hak ettiği karşılığı görür."*[459]

O tarihlerde muhalefet lideri olan İsmet İnönü'nün değerlendirmesi de pek farklı değildi. İnönü bir yabancı gazetecinin sorusuna şu cevabı vermişti: *"Zamanın normal olarak Rumların lehine çalışması lazım, ama Rumlar birbirlerini suçlayacak ve aralarında çatışmaya gireceklerdir ve bu da bizim lehimize olacaktır."*[460]

İngiltere bu sırada Zürih'teki gelişmeleri yakından izliyor ama bir müdahalede bulunmuyordu. Onlar için önemli olan Ada'da sahip olacakları üsler ve onlara bağlı tesislerdi. Zürih Konferansı başarıyla sonuçlandıktan sonra Londra'da yapılacak görüşmeler için İngiliz hükümeti, Dışişleri Bakanı Selvyn Lloyd'a şu koşullarla tam yetki verdi:

- Adadaki üslerimiz İngiliz egemenliği altında olacak,
- Radar istasyonları sürekli olarak İngiltere'ye ait olacak,
- Üslerle ilgili diğer kolaylıklardan (limanlar, yollar, vs.) yararlanılması sağlanacak,
- Lefkoşe havaalanı ile ilgili özel düzenlemeler yapılacak.[461]

Zürih'te varılan mutabakatın 18 Şubat'ta Londra'da Türkiye, Yunanistan, İngiltere ile Kıbrıs Türk ve Rum liderleri tarafından imzalanması öngörüldü. Bu arada iki beklenmedik gelişme oldu. Birincisi Makarios'un Antlaşmayı imzalamak istememesiydi. Enosis andı içen bir din adamının Ada'nın Yunanistan'la birleşmesini yasaklayan bir antlaşmaya imza koyması kolay değildi. Makarios

459 Esenbel, s. 127-128.

460 Clerides, cilt II, s. 381.

461 Gazioğlu, Ahmet, C., *Enosis Çemberinden Kıbrıs Cumhuriyetine*, CYREP, Lefkoşe, 2000, s. 63.

Londra'da son dakikaya kadar direndi. Makarios *"Bir vicdan azabı içinde olduğunu ve daha fazla sorumluluk taşıyamayacağını"* söylüyor ve Antlaşmayı imzalamak istemiyordu. Karamanlis'in de sabrı taşmıştı. Sonunda, *"Makarios ne yaparsa yapsın ben toplantıya katılacağım. Yunanistan'ı gülünç duruma düşüremem. Ama bu noktadan sonra hükümetimin Kıbrıs politikası sona erer. Makarios isterse başka taraftan destek arayabilir,"* dedi.[462] Karamanlis'in bu çıkışı Makarios'u hizaya getirmeye yetti. Böylece Makarios, Yunanistan hükümetinin büyük baskısıyla ve zorlukla antlaşmayı imzalamaya razı edilebildi. Ancak daha o tarihte, cumhurbaşkanlığını üstlendikten sonra bu Antlaşmayı geçersiz kılmak için her yola başvuracağı belli olmuştu. O bakımdan antlaşma yürürlüğe girdikten sonra Kıbrıs'ta yaşanılan sorunlar, gerginlikler ve şiddet olayları kimse için sürpriz olmadı.

İkinci beklenmedik gelişme Başbakan Menderes'i Londra'ya götüren uçağın düşmesiydi. Menderes ile yardımcılarından bazıları bu kazadan kurtuldular ama birçok değerli diplomat, milletvekili ve gazeteci ile uçağın mürettebatı şehit oldu. İngiltere ve Yunanistan Başbakanları, MacMillan ve Karamanlis 19 Şubat 1959 günü Menderes'i London Clinic'deki hastane odasında ziyaret ettiler, üçlü muhtıra bu odada imzalandı. Ada'da egemen İngiliz üslerinin kurulması kabul edilmişti. Bu nedenle İngiltere, antlaşmanın diğer bölümlerinde güçlük çıkartmadı.

Zürih'te esasları saptanan ve Londra'da imzalanan Antlaşmaların başlıca hükümleri şöyleydi:

- Bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulacak, bunun Cumhurbaşkanı Rum, Yardımcısı Türk olacaktı.
- Cumhurbaşkanı ve Yardımcısı kendi toplumları tarafından seçilecekti.
- Bakanlar Kurulu 7 Rum ve 3 Türk Bakandan oluşuyordu. Savunma Bakanı Türk olacaktı.
- Başkan ve Yardımcısının Kanunlar, Meclis ve Bakanlar Kurulu kararları üzerinde ayrı ayrı veto hakkı bulunacaktı.

---

462 Clerides, s. 79.

- Meclisin % 70'i Rum, % 30'u Türk milletvekillerinden oluşacaktı.
- Bürokraside de aynı oranlar geçerli olacaktı.
- Beş büyük şehirde ayrı Türk belediyeleri kurulacaktı.
- Garanti ve İttifak Antlaşmaları Anayasanın değişmez hükümleri arasında bulunacaktı.
- Bir Yüksek Adalet Divanı kurulacaktı. Bunun üyelerinden ikisi Rum, biri Türk, biri de tarafsız yabancı olacaktı. Tarafsız üyenin iki oyu bulunacaktı.
- Garanti Antlaşması Kıbrıs'ın kısmen veya tamamen başka bir devletle ekonomik veya siyasi birliğe girmesini yasaklıyordu.
- Bu antlaşmaların hükümleri çiğnendiği takdirde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere, garantör devletler sıfatıyla danışmalarda bulunacaklar, bir anlaşmaya varılamazsa tek başlarına müdahale etme hakkına sahip olacaklardı.
- İttifak Antlaşması'na göre Kıbrıs'ta üçlü bir karargâh kurulacak, burada Yunanistan'ın 950, Türkiye'nin 650 askeri bulunacaktı.
- Antlaşmalarda ayrıca Egemen İngiliz Üsleriyle ilgili ayrıntılı düzenlemeler de yer alıyordu.

Bu antlaşma Mart 1959 sonuna kadar Türk, Yunan ve İngiliz Parlamentoları tarafından onaylanarak yürürlüğe girdi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylama kararı güçlük çekilmeden alındı. 487 milletvekilinden 437'si olumlu oy kullandı. Dışişleri Bakanı Zorlu'nun bu vesileyle Mecliste yaptığı konuşma dikkat çekiciydi. Zorlu bu antlaşmalarla yaratılan statünün değiştirilmesine çalışılacak olursa Türkiye'nin müdahale edeceğini söylüyor, Türkiye'nin Kıbrıs'a 40 mil, Yunanistan'ın ise 600 mil mesafede olduğunu hatırlatıyordu.

Yunan Parlamentosu'ndaki görüşmeler ise kolay olmadı. Liberal Parti Lideri Sofokles Venizelos, Makarios'un Enosis yeminine ihanet ettiğini söyledi. Kendileri iktidara geldiklerinde bu antlaşmayı feshedeceklerini ilan etti. Sosyalist Halkçı Parti Lideri, eski Dışişleri Bakanı Stefanopulos da antlaşmalara karşı çıktı. Ama en dikkate

değer sözleri eski Başbakan Yorgo Papandreu söyledi. Papandreu şöyle diyordu: "*Her şeyden evvel Enosis ebediyen terk edilmiştir. Diğer taraftan Türkiye, Lozan Antlaşması'na rağmen ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan kurtarılmış olan memleketlerin hiçbir zaman tekrar bu İmparatorluğun hâkimiyeti altına geçemeyeceğine dair Hıristiyan dünyasının geleneklerine aykırı olarak Kıbrıs'a dönmektedir.*"[463] Bu vesileyle Hıristiyan dünyasının böyle bir geleneği, böyle bir ortak hedefi olduğu da öğrenilmiş oldu.

Ama bütün bu itirazlara rağmen Antlaşma Yunan Parlamentosu'nda da onaylandı. Böylece Kıbrıs dünya sahnesine özel bir antlaşmayla kurulan ve özel koşulları olan bir devlet niteliğiyle girmiş oldu. Kıbrıs'ın özellikleri onu diğer devletlerden farklı bir yapıya kavuşturmuştu ve bu devlet ancak Zürih'te ve Londra'da kurulan hassas dengelere tam saygı gösterilmesi halinde varlığını sürdürebilecekti. Hiç kimsenin unutmaması gereken bir gerçek de Türkiye'nin artık Kıbrıs'ın kaderinde söz sahibi olduğu idi. Türk askeri artık Kıbrıs'ta görev yapacaktı. Hiçbir devlet artık Kıbrıs'ı Türkiye'nin güvenlik çıkarlarını tehdit edecek stratejik bir sıçrama tahtası olarak kullanamazdı. Zira Kıbrıs'taki Türk askerini 40 mil ötedeki Türk devleti ile birlikte düşünmek gerekiyordu. Artık hiç kimse Kıbrıs Türklerine bir sömürge vatandaşı, ikinci sınıf bir toplum muamelesi yapamayacaktı. Onlar bağımsız bir cumhuriyette eşit haklara sahip vatandaşlar olacaklardı. Onların liderinin onayı olmadan hiçbir kanun, hiçbir kararname, hiçbir meclis kararı geçerli olamazdı, hiçbir önemli dış politika kararı alınamazdı. Hiç değilse Zürih ve Londra Antlaşmaları ile yaratılan sistem bunu öngörüyordu.

15 Ağustos 1960 günü Lefkoşe'de düzenlenen bir törenle İngiliz bayrağı Hükümet Konağı'ndan indirildi. Son İngiliz Valisi Hugh Foot devletin yönetimini yeni hükümete devretti. Bu Kıbrıs'taki sömürge yönetiminin sona erdiği gündür. Kıbrıs'ta yeni bir dönem başlamıştı. Bütün ilgili taraflar antlaşmalara titizlikle uyarlarsa Kıbrıs bir barış adası olabilirdi. Ama olmadı. İlk günden itibaren Makarios başta olmak üzere Kıbrıslı Rum siyasetçiler bu antlaşma-

463 Esenbel, s. 140-141.

ları içlerine sindirememişlerdi. Kıbrıs'ta daha sonraki yıllarda yaşanacak krizlerin ve çatışmaların işaretleri daha ilk günden görülmeye başlanmıştı. Gerçekten Makarios'un ilk hükümetinde yer alan bazı bakanlar Rum liderinin hedeflerini ortaya koyuyordu. Dışişleri Bakanlığına Grivas'ın yakınlarından Nicos Kranidiotis getirilmişti. Eski EOKA Komutanlarından Andreas Papadopulos Ulaştırma Bakanlığına atanmıştı. Eski EOKA Propaganda şefi Tassos Papadopulos Çalışma Bakanlığına getirilmişti. Eski EOKA Komutanlarından Polikarpos Yorgacis İçişleri Bakanlığı gibi hassas bir göreve atanmıştı. İşte Hükümetin Rum kanadı böyle isimlerden oluşuyordu.[464] İlk günden itibaren Londra ve Zürih Antlaşmaları Rumlar tarafından sürekli biçimde ihlal edildi. Özellikle dış politika konularında Başkan Yardımcısına tanınan yetkilerin aşındırılması için her şey yapıldı. Başkan Yardımcısı Fazıl Küçük dış politika konularında hiçbir zaman tam olarak bilgilendirilmedi ve sürekli, biçimde oldu bittilerle karşı karşıya bırakıldı. Yurtdışındaki Rum asıllı Büyükelçilerden gelen telgraflar ve raporlar Küçük'e gösterilmiyordu. Makarios 1961 Eylülü'nde düzenlenen Bağlantısız Ülkeler Zirve Toplantısına katılırken Fazıl Küçük ile danışma gereğini bile duymadı. Türk Bakanlar hükümetin gündeminden son dakikada haberdar ediliyorlardı. Birçok önemli konu Hükümete getirilmeden Cumhurbaşkanının direktifiyle çözülüyordu. Devlet memurlarının atanmasında öngörülen % 70-% 30 oranı uygulanmadı. Rum tarafı gene Antlaşmada öngörülen 2.000 kişilik Kıbrıs ordusunun oluşturulmasına da yanaşmadı. Böylece hükümetteki tek önemli görev sahibi olan Türk Savunma Bakanı fiilen işsiz kaldı.

Kıbrıs Rum basını ve Rum politikacılar Londra ve Zürih Antlaşmaları'na karşı yoğun bir propagandaya başladılar. Rum basınının başlıklarından bazı örnekler şunlardı: *"Utanç verici Londra ve Zürih Antlaşmaları Enosis'i süpürüp atamaz." Etniki*, 23 Kasım 1960; *"Londra ve Zürih Antlaşmaları'na rağmen Kıbrıs Yunanistan'ın ayrılmaz bir parçasıdır." Eleftheria*, 2 Eylül 1961. *"Bizim için Londra ve Zürih Antlaşmaları bir kâbustan ibarettir ve çok yaşamayacaklardır." Alithia*, 30 Ekim 1961.

---

464 O'Malley, s. 88.

Basında hava böyleydi ve halk sürekli olarak bu antlaşmalara karşı kışkırtılıyordu. Peki Rum politikacılar buna karşı bir şey yapıyorlar mıydı? Tam tersine. Şu sözler Rum Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Tassos Papadopulos'a aittir: *"Zürih Antlaşması Yunan ruhuna aykırıdır ve yabancı menfaatler için dikte ettirilmiştir."*

Bu hava içinde Ada'daki Türk ve Rumların huzur içinde yaşamaları beklenemezdi. Zaten Makarios da Londra ve Zürih Antlaşmaları'nı ilk fırsatta geçersiz kılmak için fırsat kolluyordu. Bu ortam içinde Makarios Kıbrıs Anayasasının 13 önemli maddesinde değişiklik içeren bir plan hazırladı.[465] Bu öneriler arasında antlaşmalarla Türklere verilen beş şehirde ayrı belediye kurma hakkının kaldırılması da yer alıyordu. Hedef Türkleri basit bir azınlık haline getirmekti. Bu öneriler Londra ve Zürih Antlaşmaları'nın açık bir ihlalini oluşturuyordu.

Makarios Anayasa'da değişiklik önerilerine Türkiye'nin tepkisini ölçmek amacıyla 22-26 Kasım 1962 tarihlerinde Ankara'yı ziyaret etti. Türkiye'nin cevabı, beklendiği gibi, olumsuzdu. Türkiye bu değişiklerin Kıbrıs Türk toplumunun yaşam güvencesini zedeleyeceğini düşünüyor ve kesinlikle reddediyordu. Makarios için bu bir sürpriz olmadı. O gene de Yunan ve İngiliz hükümetlerinin kendisine tam destek vereceklerine güveniyor, bu takdirde Türkiye'nin herhangi bir müdahalede bulunamayacağına inanıyordu. Ada'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Arthur Clark ülkesinin Anayasa değişikliklerine itiraz etmeyeceği izlenimi vermişti. Oysa bu Clark'ın kişisel düşüncesiydi ve İngiliz hükümetinin böyle bir talimatı yoktu.[466]

Kıbrıs Türkleri Makarios'un planlarını anlamışlardı. 1 Ocak 1963 tarihinden itibaren, Anayasada öngörüldüğü şekilde, beş büyük şehirde kendi belediyelerini kurmayı kararlaştırdılar. Makarios bu belediyeleri tanımayacağını ve bunları hükümet kontrolü altına alacağını bildirdi.[467]

---

465 Makarios'un 13 maddelik değişiklik önerilerinin metni için bkz. İsmail, Sabahattin, s. 110-111.

466 Clerides, s. 150, 166, 169.

467 Armaoğlu, s. 786.

Makarios bir taraftan Anayasa değişiklikleriyle uğraşırken bir yandan da Türklerin tasfiyesi ile ilgili gizli bir plan hazırlanıyordu. Lakabı "Akritas" olan Rum İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis tarafından hazırlanan bu plan "Londra ve Zürih Antlaşmaları'yla Türklere verilen aşırı hakların geri alınmasını" öngörüyordu. Makarios tarafından hazırlanan 13 maddelik anayasa değişiklikleri sadece bir ilk adımı oluşturacaktı. Eğer Türkler bu değişikliklere karşı kuvvet kullanarak karşılık verirse, Yorgacis tarafından oluşturulan paramiliter güçler buna kuvvet kullanarak cevap verecekti. Alınan bütün gizlilik önlemlerine rağmen "Akritas Planı" Rum basınına sızdı.[468]

Akritas Planı 2 Mayıs 1962'de hazırlanmıştı. Makarios'un onayıyla hazırlanan bu plan:

- Türk toplumunun önemli bir bölümünün 48 saat içinde yok edilmesini,
- Türkiye'nin müdahalesinden önce Kıbrıs'ın Yunanistan'la birleştirilmesini,
- Dünya kamuoyunun, bu olayların Kıbrıs Türk Toplumu içindeki bazı aşırıların sebep olduğu bir iç karışıklık olduğuna inandırılmasını hedefliyordu.[469] Haktanır'ın bu yayınında Akritas planı hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir.

Makarios'un o tarihlerdeki bazı demeçleri Akritas planının hedefleri doğrultusundaydı. 15 Ağustos 1962 tarihinde düzenlediği bir ayinde Makarios şöyle diyordu: "*Kıbrıs Rumları* EOKA *kahramanlarının başlattığı işi tamamlamak için yürüyüşlerine devam etmelidirler.*" Gene Makarios'un 4 Eylül 1962 tarihinde kendi doğduğu Panayia köyünde verdiği demeç Kıbrıs Türklerini nasıl bir geleceğin beklediğini ortaya koyuyordu: "*Hellenizmin korkunç düşmanı olan Türk ırkının bir parçası olan küçük Türk toplumu Adadan kovulmadan* EOKA *kahramanlarının görevi hiçbir şekilde tamamlanmış sayılamaz.*"[470]

---

468 Clerides, s. 212-219.

469 Haktanır, Korkmaz, *The Grand Deception*, s. 10.

470 Haktanır, *The Grand Deception*, s. 12.

Makarios'un terör örgütü EOKA'ya destek olması şaşırtıcı sayılmamalı. İngilizlerin kendisini Kıbrıs'tan sürmelerinin de sebebi bu gibi şiddet olaylarını desteklemesiydi. Şaşırtıcı olan cumhurbaşkanlığı görevine atandıktan sonra da şiddet olaylarını yönlendiren Makarios'un aynı İngiltere ve onun etkisindeki ülkeler tarafından 1975 yılından sonra da Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs'ın yegâne meşru lideri olarak tanınmasıdır. Bu neden böyle olmuştu? İngiltere Makarios'un Kıbrıs'ta fiilen bir güç merkezi olduğunu görmüştü de realpolitik'in bir gereği olarak mı onu desteklemek ihtiyacı duymuştu? Yoksa kendisinin Bağlantısızlar Hareketi üzerindeki nüfuzundan mı çekinmişti? Kıbrıslı Rumların Adadaki İngiliz üslerine karşı bir hareket başlatmalarından mı endişe edilmişti? Yoksa üslerin dışında Kıbrıs Rum kesimindeki bazı radarların ve diğer askeri tesislerin güvenlik içinde çalıştırılabilmesi için Makarios ile iyi geçinme ihtiyacı mı duyulmuştu? Belki bunların hepsi... Kimbilir?

Herhalde uluslararası ilişkilerin ne kadar kaypak bir zemin üzerine bina edildiğini bilmeyenler, dış politika kararlarının belirli ilkeler doğrultusunda alındığını sananlar için tek başına bu olay bile derslerle dolu...

Kıbrıs'ta şiddet yanlısı güçler sadece Grivas'ın yönetimindeki EOKA/B örgütü değildi. Klerides anılarında, Kıbrıslı Rumların İçişleri Bakanı Yorgacis'in de paramiliter güçlere sahip olduğunu, ayrıca biri Sosyalist Lider Lissarides, diğeri de Nikos Samson'un önderliğinde olmak üzere iki paramiliter gücün daha kurulduğunu söylüyor. Gene Klerides'in verdiği bilgiye göre Yorgacis'in liderliğindeki Akritas gücünde 1.800 militan bulunuyordu ve bunlar Ada'daki Yunan birliği mensubu subaylar tarafından eğitiliyordu. Bu paramiliter güç Trodos dağlarında büyük bir tatbikat yaptı. Bu tatbikatın karargâhı Makarios'un Trodos dağlarındaki resmi ikametgâhından başka bir yer değildi.[471]

Bugün Kıbrıs'ta Türklere yapılan kötülüklerin sadece Yunanlı askerler tarafından gerçekleştirildiğini, Rum halkının Türklere her zaman çok dostane hisler beslediklerini söyleyerek, Kıbrıs Türk

---

471 Clerides, cilt 1, s. 219-220.

toplumunun ve Türkiye'deki bazı köşe yazarlarının sempatisini kazanmaya çalışan Yunan dostluk grubu öncülerinin, Klerides'in anılarının bu bölümünü bir kere daha ve dikkatle okumalarında yarar var.

Rum tarafındaki bu saldırı hazırlıklarının bir katliamla sonuçlanması bekleniyordu. Makarios 30 Kasım 1963 tarihinde 13 maddelik Anayasa değişik önerilerini ilgili taraflara resmen bildirdi. Bu, Ada'da gerginliği büsbütün arttırdı. Rum saldırıları 21 Aralık 1963 günü başladı ve onu izleyen günlerde ve haftalarda devam etti. Kanlı Noel olarak hatırlanan bugünlerde Kıbrıs Türk toplumu çok sayıda masum evladını şehit verdi. Sadece 24 Aralık günü Lefkoşe'de yapılan saldırılar sonucunda Türkler 24 şehit verdiler, 40 Türk de yaralandı. Bir Türk Binbaşısı'nın, Rumlar tarafından evlerinin banyosunda katledilen eşinin ve üç küçük çocuğunun cesetlerini gösteren fotoğraf yıllarca hafızalarda bir vahşet sembolü olarak kaldı. 25 Aralık günü Türk jetleri Lefkoşe üzerinde uçmaya başladı. Kıbrıs'taki Türk alayı, karargâhından çıkarak Lefkoşe'deki Türkleri koruma görevi üstlendi. 24 ila 30 Aralık tarihlerinde benzeri saldırılar Lefkoşe'den başka Limasol, Baf, Larnaka ve Magosa'da da yaşandı. Ada artık Türkler için yaşam güvenliği olmayan bir yer haline gelmişti. Birkaç gün içinde Kıbrıslı Türkler çok sayıda şehit vermiş ve yüzyıllardan beri yaşadıkları 103 köyü terk etmek zorunda kalmışlardı. O günlerde Rumlarca evlerinden alınıp götürülen 203 Türk bir daha geri dönmedi, kendilerinden haber alınamadı.[472] Kıbrıslı Türk liderlerin, yönetimden çekilmekten başka seçenekleri kalmamıştı. Daha doğrusu bu saldırılarla Kıbrıs'ta Antlaşmalarla kurulan Türk-Yunan dengesi bozulmuş ve Türkler fiilen yönetimden ve Meclis'ten dışlanmışlardı. Üç garantör ülke derhal bir ateşkes çağrısında bulundular.

15 Ocak 1964 tarihinde Londra'da Türkiye, Yunanistan, İngiltere ve Kıbrıs Türk ve Rum temsilcilerinin katılımıyla bir Konferans toplandı. Evsahipliğini İngiliz Dışişleri bakanı Duncan Sandys yapıyordu. Türkiye'yi Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Yunanistan'ı Dışişleri Bakanı C. Palamas temsil ediyorlardı.

---

472 Moran, s. x, xi.

Kıbrıs Türklerinin temsilcisi Rauf Denktaş, Rumlarınki ise Spyros Kiprianu idi. Türkiye saldırıların sorumlularının yakalanarak derhal cezalandırılmasını, Kıbrıs Türklerinin can ve mal güvenliğinin sağlanması için yeni bir statü bulunmasını istiyordu. Konferansta Erkin, Kıbrıs'ın Türkiye için taşıdığı stratejik önemi bir kere daha kuvvetli ifadelerle vurgularken, Türkiye'nin ve Kıbrıs'ın savunmasının birlikte düşünülmesi gerektiğini söyledi. Erkin daha sonra Toynbee'nin Kıbrıs'la ilgili şu sözlerini hatırlattı: *"Kıbrıs'ta aslanla koyunun birlikte yaşaması bir ütopyadır. Gerçek şudur ki, orada eski Osmanlı kuzuları yoktur; eski Osmanlılar aslan ve kaplandırlar."* Bu sözleri naklederek Erkin'in ne demek istediğini herkes anlamıştı. Rumların Türkleri kurbanlık koyun gibi görmeleri vahim bir hataydı ve Türkiye Kıbrıs Türklerini sahipsiz bırakmayacaktı. Erkin, Konferansta Rumların kanun tanımaz yaklaşımına örnek verirken Makarios'un kendi Anayasa değişiklik önerilerinin Yüksek Mahkeme tarafından reddedilmesi ihtimaline karşı söylediği şu sözleri de hatırlattı: *"Yüksek Mahkeme benim hareketimin Anayasaya aykırı olduğuna hükmederse ben mahkemenin bu kararına uymayacağım."* Bugün Türklere hukuk dersi vermeye çalışanların hukuk anlayışı işte böyleydi. Bu anlayış Kıbrıs'ın Alman Yüksek Mahkeme Başkanı Profesör Forsthoff'u da isyan ettirmiş ve görevinden istifa etmek zorunda bırakmıştı. Erkin'in Konferansta hatırlattığı gibi, Forsthof 27 Aralık 1963 tarihinde *Die Welt* gazetesine verdiği demeçte şöyle diyordu: *"Son trajik olayların tek sorumlusu Makarios'tur... Onun amacı Türk toplumunu haklarından mahrum etmektir."*[473]

İngilizler de artık Türklerle Rumları bir arada yaşamaya zorlamanın ne gibi sonuçlar verebileceğini görmeye başlamıştı. Konferansın sonunda İngiliz heyeti iki seçenek sundu. Her ikisi de Kıbrısta nüfus mübadelesini öngörüyordu. İlk seçeneğe göre 45.000 Türk ve 35.000 Rum yer değiştirecekti. İkinci seçenekte bu sayıların 14.000 ve 4.700 olmasını öngörüyordu. Amaç Türkleri bir veya iki bölgede toplamaktı. O sırada Türkler ve Rumlar 103 köyde birlikte yaşıyorlardı ve bu köylerde Türklerin güvenliğinin sağlanması artık ola-

473 Clerides, s. 253.

naksız hale gelmişti. Ayrıca Kıbrıs'a 10.000 kişilik bir NATO Barış Gücü gönderilmesi öngörülüyordu.[474] Rumlar buna hemen karşı çıktılar. Rumların itirazı üzerine İngilizler önerilerini biraz sulandırdılar ama gene sonuç alınamadı. Makarios özellikle NATO Barış Gücüne karşı çıkıyor, Türkiye'nin İttifak içindeki etkinliğini kullanarak Ada'da denge sağlamasından endişe ediyordu. Rumların direnmesi üzerine İngiltere ve onun ardından Amerika, Barış Gücünün Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin himayesinde olmasını kabul ettiler. Ama Rumlar her şeye itiraz ediyordu. Londra Konferansı sonuçsuz kaldı.

Bu arada Ada'da çatışmalar devam ediyordu. 13 Şubat 1964'e Limasol'da büyük bir çatışma çıktı. Çok sayıda ölen ve yaralanan oldu. Rumların Türklere saldırıları Enosis amacına yönelik kapsamlı ve uzun vadeli bir politikanın parçasıydı. Gerçekten Limasol'daki çatışmalardan birkaç gün sonra, 25 Şubat 1964'te Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu, Makarios'a gönderdiği bir mektupta *"Helenizm tek ve bölünmez bir bütündür. Kıbrıs Helenizmin ve ulusumuzun anlamlı bir bölümüdür,"* diyordu.[475] 1 Mart 1964 tarihinde Papandreu'ya gönderdiği cevabi mektupta Makarios amaçlarının Londra ve Zürih Antlaşmaları'nı ortadan kaldırmak olduğunu açıkça belirtiyor ve "hiçbir zaman bu antlaşmaların sürekli bir çözüm oluşturacağına inanmadığını" yazıyordu.[476] Bu koşullar altında uluslararası toplum ilgisiz kalırsa Kıbrıs'ın bir kan gölüne döneceği anlaşıldı. İngiltere Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler'e götürmeye karar verdi. Güvenlik Konseyi 4 Mart 1964 tarihinde 8 maddelik bir karar aldı. Bu kararla Kıbrıs'ta görev yapmak üzere bir Barış Gücü oluşturuluyor, Genel Sekreter'den bir de arabulucu ataması isteniyordu. Barış Gücü yaklaşık 6.500 askerden oluşturuldu. Bunların yarıdan çoğu İngilizdi. Avusturya, Avustralya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, İrlanda ve İsveç askerleri de bu Barış Gücünde görev yapıyordu. Finli diplomat Tuomioja da arabulucu tayin edildi. Rumlar Barış Gücü gelmeden Türklere yöne-

474 Armaoğlu, s. 787.
475 Clerides, cilt II, s. 86.
476 Moran, s. 20.

lik saldırılarını arttırdılar. Bunun üzerine Türk hükümeti Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden Kıbrıs'a müdahale için yetki aldı. Bu arada Barış Gücü'nün Ada'ya yerleşmesi Türkiye'nin müdahalesine fırsat bırakmadı. Ancak Türkiye'nin kararlılığı ve gerektiğinde müdahaleden kaçınmayacağı herkesçe anlaşıldı. Yunanistan'ı ve Kıbrıs Rumlarını artık sadece diplomatik girişimlerle ikna etmenin, Anayasa'nın ve Antlaşmaların çizgisine getirmenin mümkün olamayacağı ortaya çıkmıştı.

Barış Gücü'nün Ada'ya gelmesinden de cesaret alan Makarios, 4 Nisan 1964 tarihinde Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın en önemli unsurlarından biri olan İttifak Antlaşmasını feshettiğini açıkladı. Yunan hükümeti Makarios'un bu kararını derhal destekledi. Bu şartlar altında Türkiye'nin Ada'ya fiilen müdahale etmekten başka çaresi kalmamıştı. Antlaşmalar da kendisine bu hakkı veriyordu. Türkiye'nin Haziran ayı içinde askeri bir müdahalede bulunması bekleniyordu. Ama 5 Haziran'da Başbakan İsmet İnönü Amerikan Başkanı Johnson'dan beklenmedik bir mektup aldı. Mektupta Kıbrıs'a yapılacak bir müdahalenin Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile bir çatışma durumuna sokabileceği belirtiliyor, bu takdirde NATO'nun Türkiye'yi koruma yükümlülüğünün geçerli olmayabileceği mesajı veriliyordu. Ayrıca Türkiye'nin bir müdahale halinde Amerikan silahlarını kullanamayacağı da vurgulanıyordu. Johnson mektubunda İnönü'yü Vaşington'a davet ediyordu. ABD'nin eski Dışişleri Bakan Yardımcılarından George Ball'un deyimiyle bu mektup, "*diplomatik bir atom bombasını*" andırıyordu.[477]

Johnson'un mektubu Türk basınına sızdı ve büyük tepki uyandırdı. Başbakan İnönü kendisiyle mülakat yapan *Time* muhabiri George D. Carvalho ile *Milliyet* muhabiri Mehmet Ali Kışlalı'ya şöyle dedi: "*Eğer haklılığımız teslim edilmezse bu sisem yıkılır, yeni bir dünya kurulur, Türkiye de o dünyada yerini bulur*". Bu sözler *Milliyet*'te yayınlandı ama *Time*'da nedense yayınlanmadı. Yıllardan beri büyük çabalarla kurulan Türk-Amerikan dostluğu

---

477 Johnson'un mektubunun tam metni için bkz. İsmail, Sabahattin, s. 167-171. O'Malley, 181.

zedelenmişti. Bu dostluğu yeniden eski düzeyine yükseltmek için yıllarca çalışmak gerekecekti.

İnönü Johnson'un mektubuna 13 Haziran'da cevap verdi. Bu mektupta Johnson'un görüşleri reddediliyor, NATO Antlaşmasına göre saldırıya uğrayan bir ülkeye yardım etmenin bir zorunluluk olduğu belirtiliyordu. Kissinger'in bu konuya yaklaşımı da İnönü'den pek farklı değil. Kissinger şöyle diyor: *"–Johnson'un mektubundaki– lisan daha önce hiçbir* NATO *müttefikine karşı kullanılmamıştı ve daha sonra da kullanılmayacaktı. Zira* NATO, *üyelerini muhtemel bir saldırganın kurbanı olacakları için değil,* ABD *dahil bütün üyelerin güvenlik çıkarları gerektirdiği için korumaktadır. Bu özellikle, coğrafi açıdan vazgeçilmez bir mevkide bulunan Türkiye gibi ülkeler için geçerlidir. Johnson'un mektubu* NATO *garantisini stratejik bir gereklilik olmaktan çıkartıp Amerika'nın arzu ve heveslerinin bir vasıtası haline getirmiştir."*[478]

İnönü 22-23 Haziran 1964 tarihlerinde Vaşington'u ziyaret etti. Türkiye Türk toplumunun Londra ve Zürih Antlaşmaları'yla kazandığı hakların korunmasını istiyordu. ABD bu görüşü kabul etti. Ama Rumlar Ada'da yönetimi kayıtsız şartsız ellerine geçirdiklerinden sonra bu bir temenniden ibaret kaldı. Bu arada diplomatik çabalar devam ediyordu. Başkan Johnson, Dışişleri Bakan Yardımcısı George Ball'u danışmalarda bulunmak üzere Ankara, Atina, Lefkoşe ve Londra'ya gönderdi. O sıralarda Amerikalıların ve İngilizlerin aklında Londra ve Zürih Antlaşmalarını esas alacak bir çözüm vardı. Bu çözümü uygulatmak için Adaya 10.000 kişilik bir NATO gücü gönderilecek, ABD de bu gücü destek birlikleriyle takviye edecekti. Bu önerilere de en kuvvetle karşı çıkan Makarios oldu.[479] O, Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs Rumları için daha uygun bir ortam bulacağına inanıyordu. Gerçekten Birleşmiş Milletler'in üst düzey yetkilileri arasında Enosis fikrine yatkın olanlar vardı. İngiliz arşivlerinde, Amerikalı diplomat George Ball ile görüşmelerle ile ilgili olarak hazırlanan 7 Haziran 1964 tarihli bir notta, örneğin, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından arabulucu olarak ata-

478 Kissinger, Henry, *Years of Renewal,* Touchstone, New York, 1999, s. 201.
479 Moran, s. 28, 31.

nan Tuomioja'nın Enosis fikrine ne kadar yakın olduğuna dair ipuçları var. Bu nota göre Tuomioja İngiliz Generali Bishop'a görüşlerini şöyle anlatıyor: Ya Ada Akdeniz'de bir Küba olacak veya Türk azınlığa kabul edebilecekleri güvence verilerek Enosis ilan edilecektir. Ancak kendisi arabulucu olarak Enosis'i öneremez. Bu önerinin Amerikalılardan ve İngilizlerden gelmesi gerekir. O zaman kendisi bunu Genel Sekretere önerebilir. Tuomioja bu görüşlerini açıkladıktan sonra General Bishop'a bir de soru sorar: Acaba Enosis karşılığında İngiliz üslerinden biri Türkiye'ye verilebilir mi?[480]

ABD Başkanı Johnson, İsmet İnönü ile görüştükten sonra bir çaba daha göstermeye çalıştı. Eski Dışişleri Bakanlarından Dean Acheson'u aracı olarak atadı. Acheson tarafından hazırlanan plana göre Ada'nın kuzeydoğusundaki Karpas Burnu'nda bir Türk üssü kurulacak, ayrıca Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde en az beş kanton veya mahalli muhtariyet bölgesi oluşturulacaktı. Bu öneriler Cenevre'de Acheson'un başkanlığında yapılan görüşmelerde dile getirildi.[481] Acheson'un hazırladığı ilk planda Karpaz Burnu'ndaki üs Türkiye'ye sürekli olarak verilecekti. Bu üssün alanı Kıbrıs topraklarının yaklaşık % 5'inden ibaret olacaktı. Rumların buna itirazı üzerine bu üssün egemenliğinin devrinden vazgeçildi ve sadece belirli bir süre için kiralanmasını öngören ikinci bir Acheson planı hazırlandı. Rumlar bunu da reddettiler. Cenevre'deki görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra Acheson, Yunan tarafının Temsilcileri Sossides ve Nicolareizes'e kişisel görüşleri olarak şu telkinlerde bulundu: *"Yunan silahlı kuvvetleri Kıbrıs'ta kontrolü mümkün olduğu ölçüde elde bulundurmalı ve Makarios'u askeri güç sahibi olmaktan mahrum etmelidir... Kıbrıs'ta de facto bir Yunan yönetimi yerleştirilmeli ve daha ileri bir aşamada Türkiye ile müzakere edilmeksizin Enosis ilan edilmelidir..."*[482] Klerides'in anılarında verdiği bilgiler doğruysa tarafsız

---

480 Denktaş, Rauf, *Hatıralar, Toplayış*, cilt 10, Boğaziçi yayınları, İstanbul, 2000, s. 199. İşte dünyanın tarafsız arabulucu sandığı insanların kafasından böyle düşünceler geçiyordu.

481 Armaoğlu, s. 791.

482 Clerides, cilt II, s. 92.

arabulucu olarak atanan bazı şahsiyetlerin gönlünden geçenlerin neler olduğu anlaşılıyor.

Bu görüşmeler devam ederken Rumlar Erenköy ve Mansura bölgesindeki Türklere karşı saldırıya geçtiler. Barış Gücü bu saldırılar karşısında etkisiz kalınca Türk jetleri o bölgeyi bombardıman ederek Rum saldırılarını durdurdu. Kıbrıs'ta dengeyi korumanın ve Rum saldırılarını durdurmanın güç kullanmaktan başka bir yolunun olmadığı açıkça görülüyordu.

Bu arada Kıbrıs'ta durum giderek gerginleşiyor ve hayat koşulları Kıbrıslı Türkler için dayanılmaz hale geliyordu. 1964 yılı sonbaharında Makarios Türklere karşı bir ekonomik boykot ilan etti. Lefkoşe, Magosa, Limasol, Larnaka ve Lefke'deki kuşatılmış bölgelere göç etmek zorunda kalan 25.000 Türk'e, battaniye, elbise, ayakkabı gibi en temel ihtiyaç maddelerinin ulaştırılması bile engelleniyor, bu yolla Türk toplumu çökertilmeye çalışılıyordu. Bunlardan başka o sıralarda Ada'da ekonomik baskıların sonunda 23.000 Türk de işini kaybetmişti.[483] Bu konuda Rauf Denktaş'ın hatıralarında da ilginç bilgilere yer veriliyor. Örneğin 17 Ocak 1968 tarihini taşıyan notlarda 5 torba buğdayın bile Lefkoşe'nin Türk kesimine geçirilmesinin engellendiği yazılıyor.[484]

Yunanistan bir taraftan Türkiye'ye dostluk mesajları göndererek meseleye diplomatik çözüm aranmasını öneriyor, bir taraftan da Ada'ya asker göndererek nasıl bir çözümü öngördüğünün işaretini veriyordu. 9 Mart 1966'da Yunanistan Başbakanı Stefanopulos ünlü çeteci General Grivas'ı Kıbrıs'taki bütün Yunan ve Rum kuvvetlerinin başkomutanlığına atadı.[485] Yunanistan o tarihlerde antlaşmaları ihlal ederek Kıbrıs'a 5.000 asker gönderdi. Bunların sayısı daha sonra 12.000'e çıktı. Kıbrıs'ta Antlaşmalara göre görevlendirilen her Türk askerine karşı büyük çoğunluğu yasadışı yollardan gelmiş 20 Yunan askeri bulunuyordu. Zürih ve Londra Antlaşmaları'yla kurulan Adadaki askeri denge altüst olmuştu.

---

483 Moran, s. 37, 145.

484 Denktaş, Rauf, *Hatıralar*, cilt V, s. 35.

485 Clerides, cilt II, s. 176.

Bu arada arabulucu Tuomioja öldü. Yerine getirilen Ekvatorlu Galo Plaza bir rapor hazırladı. Bu rapor özü itibariyle Rum görüşlerine ağırlık veriyor ve Türkleri bir azınlık haline getiriyordu. Galo Plaza'nın önerileri arasında Kıbrıs Türklerinin Türkiye'ye göç ettirilmesi gibi garip fikirler de yer alıyordu. Türkiye bu raporu hemen reddetti.

O tarihlerde Yunanistan'da ciddi hükümet bunalımları yaşandı. Orduda temizlik yapmak isteyen Başbakan Yorgo Papandreu Kral tarafından azledildi. Ülkede bir çalkantı dönemi başladı ve bu dönem 21 Nisan 1967 de bir askeri darbeyle sonuçlandı. Cunta hükümetinin programı Kıbrıs politikası hakkında açık bir fikir veriyordu. *"Yunanistan Enosis'i barışçı müzakerelerle sağlamaya çalışacak ama Türklerin de azınlık haklarını dikkate alacaktı."* Bunca yıldır yapılan müzakerelerin, varılan antlaşmaların hiçbir değeri kalmamıştı. Yunanistan yüzyılı aşkın bir zamandan beri savunduğu Ada'yı ilhak etme hedefinden vazgeçmemişti.

Başbakan Süleyman Demirel ile Yunanistan Başbakanı Kollias'ın 9 Eylül 1967'de Keşan'da, 10 Eylül'de de Dedeağaç'ta yaptıkları görüşmelerden de hiçbir sonuç çıkmadı. Bu süre içinde Makarios bir yandan Ada'daki Yunan askerlerinden aldığı güçle Türkler üzerindeki baskısını arttırıyor, bir yandan da Bağlantısızlar Hareketi içinde etkinliğini sürdürerek uluslararası antlaşmaların getirdiği sınırlamalardan fiilen kurtulmaya çalışıyordu. Öyle anlaşılıyor ki, Makarios yanlış bir hesap yapmış ve Johnson'un mektubundan ve Barış Gücünün Ada'ya gelmesinden sonra Türkiye'nin hiçbir müdahalede bulunamayacağını düşünmüştü. Ayrıca Yunan cuntasının Ada'da ne gibi sorunlar yaratabileceğini de belki henüz kestiremiyordu. Makarios her iki konuda da fena halde yanılıyordu.

15 Kasım 1967 tarihinde Grivas'ın yönetimindeki Yunan ve Rum askerleri Türklerin toplu halde yaşadıkları Boğaziçi ve Geçitkale köylerine karşı saldırıya geçtiler. Çok sayıda Türk şehit oldu. Bu saldırılar Rumların Enosis hedeflerini gerçekleştirmek için giriştikleri şiddet eylemlerinden biriydi. Aynı yıl içinde Makarios Yunanistan hükümeti ile Enosis yolunu kapayacak hiçbir anlaşmanın imzalanmaması hususunda anlaşmaya varmıştı. Gene aynı yıl Kıbrıs Rum Meclisi nihai amacın Enosis olduğunu ilan eden

bir kararı kabul etmişti.[486] Bunları bilenler için Rumların Boğaziçi ve Geçitkale saldırıları bir sürpriz olmamıştı. Türk hükümeti derhal Büyük Millet Meclisi'ne başvurarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Kıbrıs'a gönderilmesi için yetki istedi. Bu yetki Meclis'te bulunan 435 üyenin 432'sini oyuyla alındı. Türkiye gerekli askeri hazırlıkları süratle tamamladı ve 17 Kasım'da Ada'ya çıkartma yapma niyetini Yunanistan'a ve ilgili diğer devletlere bildirdi. Bunu durdurmanın tek yolu vardı: Grivas ve adadaki 12.000 Yunan askeri geri çekilecekti. Türk jetleri yeniden Ada'nın üzerinde uçmaya başlamıştı. Türkiye tam bir güç gösterisi yapıyordu. Kuvvete dayanmayan politikanın Kıbrıs'ta hiçbir başarı şansı olamayacağı artık iyice anlaşılmıştı. Türkiye'nin bu çıkışı üzerine Yunan hükümeti geriledi. 2 Aralık'ta bir açıklama yapan Yunanistan Dışişleri Bakanı Pipinellis antlaşmalar dışında Ada'ya gönderilen bütün askerlerin geriye çekileceklerini bildirdi. Ama Kıbrıs Türklerinin Rumlara hiçbir güveni kalmamıştı. 29 Aralık 1967 tarihinde Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi'ni kurdular.[487] 1964 yılındaki Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi toplantısına katıldıktan sonra Kıbrıs'a dönmesi Makarios tarafından yasaklanan Rauf Denktaş üç yıl süreyle Türkiye'de yaşamıştı. Makarios Türklerin en önemli liderlerinden birini Ada'dan uzaklaştırmakla Türklerin mukavemetini kırabileceğini sanmıştı. Ama bunda da yanıldı. Denktaş Kıbrıs'a dönecek ve toplumunun başına geçecekti. Er veya geç. 1967 yılında Kıbrıs'a gizlice girme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Rumlar tarafından yakalandı, tutuklandı ve tekrar Türkiye'ye iade edildi. Ancak bu uzun sure böyle devam edemezdi. Sonunda Rumlar geri adım atmak zorunda kaldılar ve Denktaş 13 Nisan 1968'de Ada'ya döndü. Türkler artık kaderlerini kendi ellerine almalarının zamanının geldiğini anlamışlardı.

Bu arada Türkler Ada'da sıkıştıkları bazı bölgelerde büyük sıkıntı içinde yaşıyorlardı. En basit ihtiyaç maddelerinin bile Türklere ulaştırılması Rumlarca engelleniyordu. Türkiye'nin yolladığı yardımın Kıbrıslı Türklerin eline geçmesi için olağanüstü çaba göstermek gerekiyordu. Kıbrıs, Türk toplumu için bir açıkhava hapisha-

---

486 Moran, s. xi.
487 Armaoğlu, s. 799.

nesi haline gelmişti. Yıllarca, Ada'da yaşayıp deniz yüzü görmeyen Türkler çoğunluktaydı. Dünyanın bu insanlık dışı duruma karşı gösterdiği duyarsızlık insanlık adına yüz kızartıcıydı. Barış Gücü askerleri, bazı istisnai durumların dışında bu durumu önleyecek güce ve yetkiye sahip değildi. Belki Barış Gücü olmasa Türklerin durumu daha da kötü olacaktı. Bu nedenle Rauf Denktaş anılarında Barış Gücüne Türk tarafının teşekkürlerini her vesileyle dile getiriyor. Ancak Barış Gücünün Rum yönetimi ile iyi geçinmeye özen gösterdiği görülüyordu. Ne de olsa Rumlar hükümetti, Türkler ise hiçbir şey değildi!

O dönemde Türklerin saldırıya uğramaları, insanlık dışı koşullarda yaşamak zorunda bırakılmaları dünyada pek az kimsenin vicdanını rahatsız ediyordu. İnsaf sahibi birkaç Batılı gazetecinin yazdıkları yazılar da çoğu zaman ne hükümetleri ne de insan hakları örgütlerini harekete geçirmeye yetiyordu. Ancak bunun istisnaları vardı. Ada'daki bu durumun böyle devam edemeyeceğini görenlerden biri Fransa Cumhurbaşkanı De Gaulle idi. De Gaulle, 1968 yılının Ekim ayında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında, Çankaya Köşkü'ndeki görüşmelerde Kıbrıs konusunda şunları söyledi: *"Kıbrıs'ta Yunan milletinden bir parça, bir de Türk milletinden bir parça vardır. İki millet birbirinden pek farklıdır ve bunları bir devlette birleştirmek iğretidir, tabii değildir. Aklıselim ister ki, bütün Türkler bir tarafta toplansın ve Yunanlılar öbür tarafta. Tıpkı Trakya'da olduğu gibi Kıbrıs'ta Türkiye ile Yunanistan arasında bir hudut olmalıdır."*[488] De Gaulle'ün dile getirdiği görüşler bunlardı.

Türkiye ile Yunanistan arasında 1968 yılında yapılan görüşmeler Ada'daki durumda pek az bir iyileşme sağladı. Kıbrıs Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf Denktaş ile Rum Temsilciler Meclisi Başkanı Klerides'in 3 Haziran 1968 tarihinde Beyrut'ta başlattıkları görüşmeler hiçbir sonuç vermeden altı yıl devam etti. Rumlar kuvvet pozisyonunda olduklarına inanıyorlardı. Uluslararası toplum kendilerini Ada'daki tek meşru hükümet sayıyordu. Makarios'un amacı Kıbrıslı Türklerin statüsünü basit bir azınlık durumuna indirmek, onlara sadece din, eğitim, kültür gibi alanlarda üstelik kısıtlı

488 Kuneralp, s. 114.

haklar vermekti.[489] Amerika Türkiye'nin müdahalesini engellemişti. Yunan askerlerinin çekilmesi fiili durumda pek değişiklik yapmamıştı. Türk Mukavemet Teşkilatı, onlara göre Ada'daki dengeleri değiştirecek güce sahip değildi. Onların açısından bakınca Rumların endişeye kapılmalarını ve Türklere taviz vermelerini gerektirecek bir durum yoktu. Türkler ıstırap çekmeye devam edebilirlerdi.

Istırap çeken sadece Kıbrıs Türkleri değildi. Anavatandaki Türkler de bu insanlık dışı durum karşısında büyük tepki ve infial içindeydiler. Mitingler, toplantılar, gösteriler düzenleniyor Kıbrıs'taki durum her vesileyle protesto ediliyordu. Türk diplomasisinin gündeminin birinci maddesi de hep Kıbrıs sorunuydu. Bu konuda Türkiye'nin ciddi mücadele vermediği bir uluslararası toplantı yok gibiydi. Ancak Türk Dışişlerinde, o günkü şartlarda Yunanistan'ın ve Rumların sadece sözle yola getirilemeyeceğini bilmeyenin dış politika alanındaki yeteneğinden şüphe ediliyordu. Basın da bu milli davaya kuvvetle sahip çıkıyor, gazete manşetleri ve köşe yazarları, Türkhalkının heyecanını vetepkisini dile getiriyorlardı. Fazıl Küçük ve Denktaş yalnız Kıbrıs Türk toplumunun değil, Türkiye'nin de kahramanıydılar, onları desteklemek ulusal bir ödevdi. Türk Parlamentosu'nda, basınında, kamuoyunda esen hava buydu.

Bu arada Kıbrıs'taki görüşmeler hiçbir sonuç vermeden devam ediyordu. Makarios bir yandan Enosis yemini etmiş bir dini ve siyasi lider sıfatıyla bu hedefi gerçekleştirmek istiyor, bir taraftan da dünyada tanınan bir Rum devletinin lideri ve Bağlantısızlar Hareketi'nin öncülerinden biri olarak egemenliğini sürdürmeyi amaçlıyordu. Yunanistan'daki cunta hükümetinin beklemeye fazla vakti yoktu. Enosisi şiddet kullanarak gerçekleştirmek isteyen EOKA-B örgütü yeraltına girmişti. Ama onun siyasi kanadı ve sözcüsü durumundaki ESEA (Enosis Mücadelesi Birleşik Komitesi) çalışmalarını serbestçe sürdürüyordu. ESEA'ya bağlı olarak çalışan üç gazete vardı.[490] Makarios'u bertaraf ederek bir an önce Enosis'i gerçekleştirmek onlar için daha cazip bir hedefti ve Kıbrıs'ta bu hedefi gerçekleştirmeye hazır militan lider adayları da vardı.

---

489 Clerides, cilt II, s. 273.
490 Moran, s. 87.

1974 yılı ortalarına gelindiğinde Ada'daki durum buydu. Atina Kıbrıs'taki subayları ve yandaşları vasıtasıyla Makarios'a karşı bir kampanya başlattı. Makarios 2 Temmuz'da Yunanistan Cumhurbaşkanı Phaidon Gizikis'e yazdığı bir mektupla bu durumdan şikâyet etti. Atina'nın bu mektuba tepkisi sert oldu. Tanınmış EOKA çetecilerinden Nikos Samson'un Rum Milli Muhafız Teşkilatı'nın desteğiyle yaptığı bir darbe sonucunda Makarios iktidardan düşürüldü. Samson, Kıbrıs Elen Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti ve Cumhurbaşkanı sıfatıyla bu sözde devletin başına geçti. Enosis hedefi henüz hukuken değilse de fiilen gerçekleşmişti. Bu darbe eylemi dolayısıyla ABD Yunanistan'a karşı bir silah ambargosu uygulamayı düşünmüş müydü? Hayır. Kissinger bu tavrın gerekçesini şöyle açıklıyor: "*...Enosis'i önlemeye ve Samson'u işbaşından uzaklaştırmaya çalışırken Kongre, basın ve bürokrasiden Yunanistan'a askeri yardımların durdurulması için yapılan baskılara karşı direndik. Zira, bizim görüşümüze göre bir* NATO *müttefikine yapılan askeri yardımlar İttifakın uzun vadeli menfaatlerinin gereği idi...*"[491] Kissinger'in bu sözleri, o tarihte Yunanistan'a karşı bir askeri ambargonun uygulanmamış olmasının gerekçesini açıklıyor, ama ondan kısa bir süre sonra Kongre'nin Türkiye'ye ambargo uygulamasına niçin yeterince direnilemediği sorusuna cevap getirmiyor.

Türkiye Garanti Antlaşması'nın 4. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak önce İngiltere'yle birlikte Adaya müdahale etme yolunu denedi. Başbakan Bülent Ecevit Londra'ya giderek Başbakan Wilson ile görüştü. İngiliz üslerinden yararlanarak Türkiye Adaya asker çıkartabilirdi.[492] Daha sonra iki ülke birlikte müdahale ederek düzeni sağlayabilirlerdi. Wilson Ecevit'in önerilerini kabul etmedi. İngiltere müdahaleye arzulu değildi. Konunun Birleşmiş Milletler'de ve NATO'da ele alınmasını istiyordu.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 19 Temmuz günü toplandı. Orada bir konuşma yapan Makarios, "*Yunanistan'daki Aske-*

---

491 Kissinger, *Years of Renewal*, s. 212.

492 Barutçu, Ecmel, *Hariciye Koridoru*, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999, s. 57.

ri Cunta Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve egemenliğine saygı göstermeksizin diktatörlüğünü Kıbrıs'a da taşımıştır... Ada'daki darbe bir iç mesele değil, dışarıdan yapılmış bir istiladır," dedi.[493] Birleşmiş Milletler'deki görüşmelerin bir sonuç vermeyeceğini tahmin etmek Türkiye için zor değildi. O yüzden Türkiye, Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın verdiği yetkiye dayanarak Kıbrıs'a tek başına müdahale etme kararı verdi. İngiltere'nin yanı sıra Amerika'nın bu müdahaleyi engellemek için sarf ettiği diplomatik çabalar sonuç vermedi. ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Sisco Ankara ile Atina arasında mekik diplomasisi uyguladı. Tarafların görüşlerini birbirine duyurarak ortak bir zemin bulmaya çalıştı. Atina'dan Ankara'ya geldiğinde Başbakan Ecevit'i ziyaret etti ve kendisine *"Atina'dan geldim. Çok kararlılar, harekete geçerseniz harp edecekler. Bundan kuşkunuz olmasın,"* dedi.[494] Kıbrıs'taki bu şartlar altında Türkiye'de hiç kimse artık yabancıların nasihatlerini dinleyecek durumda değildi. Üstelik Kıbrıslı Türklerin can güvenliği açık bir tehdide maruzdu. Müdahalede gecikmek büyük can kaybına yol açabilirdi.

20 Temmuz 1974 tarihinde Türk askeri Girne yakınlarında Adaya ayak bastı. Bu, Kıbrıs tarihindeki dönüm noktalarından birini oluşturdu. Bu andan itibaren herkes Kıbrıs'ta Enosis hayalinin bir daha dirilmemek üzere öldüğünü anlamıştı. Kıbrıs Türklerinin hayatı, güvenliği, geleceği artık güvence altındaydı. Artık hiç kimse onlara ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapamayacaktı.

Türkiye'nin müdahalesinden sonra 21 Temmuz tarihinde kendisini telefonla arayan ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'e Başbakan Ecevit şöyle diyordu: *"On yıldan beri Kıbrıs'ta ABD'nin tavsiye ettiği politikaları uyguladık... Şimdi inisiyatifi almış bulunuyoruz..."*[495]

Türk askerleri süratle bir köprübaşı tuttular. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararına uyularak ateşkes yapıldığı 22 Temmuz akşamına kadar Türk askerleri Girne-Lefkoşe yolunu denetim altına almışlar, Lefkoşe'deki ve civarındaki Türklere ulaşmışlardı. Ancak Türk ordusunun kontrolündeki bölge askerlerin güvenliği

---

493 O'Malley, s. 178.

494 Barutçu, s. 66.

495 Kissinger, *The Years of Renewal*, s. 218.

açısından yeterli değildi. Ada'nın diğer bölgelerindeki Türkler de hâlâ tehdit altındaydılar. Bu arada Atina'daki cunta hükümeti içinde İoannides gibi aşırılar Türkiye'ye karşı bir askeri harekâta girişilmesini öneriyorlardı. Ama bu öneriler kabul görmedi.

Yunan hükümeti bu şartlara daha fazla dayanamayacağını anlayarak 23 Temmuz günü istifa etti. Cumhurbaşkanı Gizikis Paris'te sürgünde yaşayan eski Başbakan Konstantin Karamanlis'i yeni hükümeti kurmak üzere Atina'ya davet etti. Böylece Türkiye'nin Adaya müdahalesinin sonucunda Yunan Cuntası devrilmiş ve Atina'ya demokrasi gelmişti. Ada'da da eşzamanlı olarak bir iktidar değişikliği oldu. Cuntanın adamı olan Samson'un yerini Klerides aldı.

Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin Dışişleri Bakanları 25 Temmuz'da Cenevre'de toplandılar. Beş günlük bir çalışma sonucunda Cenevre Deklarasyonu yayınlandı. Buna göre Türk bölgelerini kuşatan Rum-Yunan kuvvetleri geri çekilecek, bu bölgeler Birleşmiş Milletler Kuvvetleri'nce korunacaktı. 8 Ağustos'ta üç Dışişleri Bakanı Türk ve Rum liderleriyle birlikte yeniden buluşacaktı. Ayrıca Makarios'un devredışı bırakılması konusunda İngiltere, Türkiye ve Yunanistan arasında görüş birliği sağlanmıştı.[496]

İkinci Cenevre Konferansı 8 Ağustos'ta başladı. Ancak geçen süre içinde ilk Konferansın aldığı kararlara Rumların uymadıkları ortaya çıktı. Türk köylerinin etrafındaki kuşatmalar kaldırılmamıştı, Türklere saldırılar devam ediyordu. Türk birliklerinin civarındaki bölge mayınlanıyordu. Konferansta Türk tarafı kesin çözüm için coğrafi esasa dayalı federatif bir sistem öneriyordu. Türklerin bölgesi bir büyük ve beş küçük kantondan oluşacaktı. Ama Yunan ve Rum tarafının bu konularda kesin bir tavır alacak durumda olmadığı ve zaman kazanmaya çalıştığı anlaşıldı. Konferansın sonuna doğru İngiltere Dışişleri Bakanı Callaghan tehditkâr bir dil kullanmaya başladı, "*Yunanistan savaşacaktır, o savaşırsa İngiltere de savaşa girer,*" dedi. Kuşkusuz Callaghan'ın amacı Türk tarafını baskı altına almaktı. Ama Yunanlılar ve Rumlar bu sözlerden cesaret

---

496 Barutçu, s. 92.

aldılar. Ada'daki güvenlik koşulları Türkiye'nin daha uzun süre beklemesine olanak vermiyordu. 2. Cenevre Konferansı sonuç vermeden dağıldı. Callaghan Konferanstan sonra düzenlediği basın toplantısında Türkiye'yi dünyaya suçlu ilan etti.[497] İngiltere gerçekten Türkiye ile askeri çatışmaya girmeyi düşünmüş müydü? Bazı kaynaklar Callaghan'ın, "*Mesleğimin en ürkütücü anıydı... Türkiye ile neredeyse savaşa giriyorduk. Amerikalılar bizi durdurdu,*" dediğini ileri sürüyorlar. Bu kaynaklara göre, o günlerde Londra'da, Başbakan Harold Wilson'un başkanlığında, bazı bakanların ve komutanların katılımıyla üst düzeyli bir toplantı yapılarak İngiltere'nin askeri seçenekleri gözden geçirilmişti. Bir ara Kıbrıs ile Türkiye sahilleri arasında İngiliz savaş gemilerinin konuşlandırılması üzerinde de durulmuş, ancak bunun Türklerin müdahalesini önlemeye yetmeyeceği anlaşılarak bu seçenekten vazgeçilmişti. Birinci öncelik Ada'daki İngiliz üslerinin korunmasıydı. Eğer Türk askerleri bu üslere yönelik operasyon yaparsa İngilizler buna silahla karşılık verecekti. Bunun için Akdeniz'deki *Hermes* savaş gemisi 700 komandosuyla birlikte Kıbrıs'a doğru yola çıkartıldı. Bu komandolar İngiliz üslerindeki 3.000 askeri takviye edeceklerdi. İngiliz zırhlısı *Devonshire*'a ve *Onslaught* denizaltısına Kıbrıs sularına doğru hareket etme emri verildi. *Rhyl* ve *Andromeda* isimli savaş gemileri de Kıbrıs'a gönderildi.[498]

Türkiye 14 Ağustos günü ikinci harekâta başladı. İki gün sonra ateşkes ilan edildiğinde Türk birlikleri Ada'daki bugünkü ayırım çizgisine varmış, Türklerin büyük bir kısmının güvenliği sağlanmıştı. Ama ne yazık ki, bu süre içinde Rumların Magosa yakınındaki Muratağa, Atlılar ve Sandallar köylerinde Türklere karşı acımasızca bir katliam yaptığı anlaşıldı. Buralardaki Türk köylerinde yaşayan Türklerin tamamı, kadın, çoluk, çocuk demeden katledilmişti. Bu insanlık dışı saldırılar artık iki toplumun bir arada yaşayamayacağının son kanıtını oluşturuyordu.

Bu saldırılar kapsamlı bir planın uygulanmasından başka bir

---

497 Barutçu, s. 17.

498 O'Malley, Brendan; Craig, Ian, *The Cyprus Conspiracy*, I. B. Tauris Publishers, London, 2001, s. vii, 171, 177.

şey değildi. Kıbrıs'ta 20 yıl görev yaptıktan sonra 1986 yılında yazdığı bir kitapta Ada'da yaşanan olayları çarpıcı biçimde açıklayan John Reddaway şunları yazıyor: *"1974 harekâtı sırasında Türkler Yunanlıların ve Kıbrıslı Rumların Ada'daki Türkleri yok etmek için hazırladıkları planları ele geçirdiler... Planlar Makarios yönetiminin bilgisi altında ve onayıyla hazırlanmıştı. Binlerce sayfadan, haritadan ve plandan oluşan bu belgeler 1971-1973 yılları arasında hazırlanmıştı."* İngiliz gazeteci Harry Scott Gibbons'un yazdığına göre plan *"İphestos* (Volkan) *1974"* adını taşıyordu. 1974 yılının Temmuz ayında Yunan cuntası tarafından düzenlenen darbeden sonra Rum yönetiminin başına cumhurbaşkanı sıfatıyla geçirilen Nikos Samson, 26 Şubat 1981 tarihinde *Eleftherotipia* gazetesine verdiği bir demeçte şöyle diyordu: *"Türkiye müdahale etmeseydi yalnız Enosis ilan etmekle kalmayacaktım, Kıbrıs'taki Türkleri de yok edecektim."*[499] Haktanır'ın bu yayınında İphestos planı ve Kıbrıs Türklerine 1963-1974 yılları arasında yapılan katliamlar konusunda ayrıntılı bilgilere yer veriliyor.

Aklı başında hiç kimse bu saldırılardan sonra Türklerden Rum toplumuna güven duymasını, onlarla içiçe yaşamasını bekleyemezdi. İki toplum birbirinden fiilen ayrılmıştı. Adı ne olursa olsun artık Ada'da iki ayrı yönetim vardı ve Rumların Türk kesimi üzerindeki söz hakkı tamamen sona ermişti. Türkler kendi bölgelerinde, kendi yönetimlerinde özgürce yaşayacaklardı.

Makarios Yunanistan'ın tertiplediği darbeden kurtulmuştu. Ada'da durum yatıştıktan sonra geriye dönerek Cumhurbaşkanlığını tekrar üstlenmek istiyordu. Kısa bir süre için Klerides'in geçici başkanlığına razı olabilirdi. Ama bütün bu olup bitenlerden ders almış mıydı? Artık uzlaşma için çalışacak mıydı? Eski katı tutumundan vazgeçecek miydi? Bütün bu soruların ne yazık ki, tek bir cevabı vardı: Hayır. Gerçekten, ikinci harekâttan sonra ateşkes ilan edildiği gün ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'i telefonla arayan Makarios, Kıbrıs için federal çözüm şöyle dursun, kantonal bir çözüme dahi razı olmadığını belirtiyor, 1960 tarihli Londra ve Zürih Antlaşmaları'na geri dönülmesini reddediyor ve Rum tarafınca

---

499 Haktanır, Korkmaz, *Do You Remember the Iphestos Files*, 2001, s. 1, 30.

herhangi bir tavizde bulunulmaksızın, Ada'da Kıbrıslı Rumların yönetiminde üniter bir devletin kurulmasını istiyordu. Bunun için de Amerika'nın Türkiye'ye askeri baskı yapmasını talep ediyordu. Makarios Yunanistan'ın demokrasiye dönüşünün Amerika'daki rüzgârları tersine çevirdiğine inanıyor ve Türkiye'ye yeterince baskı yapılmadığı için ABD yönetimini suçluyordu.[500] Makarios bu görüşlerini yıllardan beri fütursuzca dile getiriyordu. Daha 18 Şubat 1964 tarihinde UPI Ajansına verdiği bir demeçte *"Şimdi esas sorun Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye müdahale hakkı veren antlaşmaların ortadan kaldırılmasıdır,"* demişti.[501]

Öte yandan, Cenevre Konferanslarına başkanlık eden ve Türkiye'nin ikinci harekâtını büyük tepkiyle karşılayan İngiltere Dışişleri Bakanı Callaghan, Türk birliklerinin yapabileceği ateşkes ihlallerine karşı İngiliz hava kuvvetlerinin müdahalesini dahi düşünüyor ve bunun için ABD'den destek istiyordu. Kissinger bu talebe çok açık bir red cevabı verdi. Nixon'un istifasından sonra başkanlığı üstlenen Gerald Ford'a, ikinci iş gününde böyle bir öneri götürmesi söz konusu bile olamazdı. Amerika görüşmelerin devamını destekliyordu ama Callaghan kılıç şakırdatma politikasını sürdürürse Amerika'nın manevra sahası daralacaktı.[502]

Bu arada diplomatik alanda yoğun çalışmalar oldu. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi aldığı 353 sayılı kararla "Yabancı kuvvetlerin Kıbrıs Cumhuriyeti'nden derhal çekilmelerini" istedi. Birleşmiş Millet Genel Kurulu'nun 1 Kasım 1974 tarihinde kabul ettiği 3212 sayılı karar da bundan pek farklı değildi: askerler çekilecek, göçmenler evlerine dönecek ve Kıbrıs sorunu Rum ve Türk toplumları arasında "eşit şartlar altında yapılacak görüşmelerle tarafların serbestçe ve karşılıklı olarak kabul edebilecekleri bir siyasi çözüme kavuşturulacaktı". Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş'in de bu kararı desteklemesi bazılarınca şaşkınlıkla karşılandı. Oysa kararın özü toplumların eşitliğinin korunması ve serbestçe bir çözüme varılmasıydı. Türkiye bu unsuru öncelikle düşünüp karara

---

500 Kissinger, *The Years of Renewal*, s. 224.

501 Moran, s. 124.

502 Kissinger, *The years of Renewal*, s. 228.

bunun için oy vermişti. Askerlerin çekilmesi meselesine gelince, doğrusu hiç kimse Türk askerinin derhal çekilerek Türkleri yeniden Rumların insafına bırakmasını beklemiyordu.

Makarios 7 Aralık 1974'te Kıbrıs'a döndü ve Rumların liderliğini Klerides'ten devraldı. Bu gelişmeleri izleyen aylarda ve yıllarda yaşananlar uluslararası ilişkilerin gerçek yüzünü göstermesi bakımından çok ilgi çekici oldu. Amerikan Senatosu, Rum lobisinin etkisiyle 17 Aralık 1974 tarihinde 43'e karşı 49 oyla, Temsilciler Meclisi de 18 Aralık'ta 189'a karşı 209 oyla Türkiye'ye silah ambargosu kararı aldı. Yönetim aksi görüşteydi. Kararlar az bir oy farkıyla alınmıştı. Ama öyle de olsa Kongre'nin çoğunluğu ambargo lehinde oy kullanmıştı. ABD'nin Türkiye'ye silah satışı 5 Şubat 1975 tarihinde durduruldu. Türkiye'ye verilmesi öngörülen 200 milyon dolarlık askeri yardım da askıya alındı. Amerika, soydaşlarını bir katliamdan korumak için antlaşmalardan doğan hakkını kullanan bir müttefikine karşı yaptırım uyguluyordu. Üstelik Kissinger'in deyişiyle Türkiye ABD için "vazgeçilemez bir müttefikti", ABD Türkiye'deki 26 tesisten Sovyetler'in füze ve nükleer silah denemelerini gözetliyordu.[503] NATO'nun tarihinde böyle bir olayın örneği görülmemişti. Bunun başka bir örneğini dünya tarihinde de bulmak için çok gayret sarf etmek gerekirdi. Dick Cheney'in de belirtildiği gibi, bu karar yanlıştı ve Amerikan menfaatlerine uygun değildi. Ama lobiler de Amerika'da hayatın bir gerçeği idi. Türkiye'nin, hatta Amerikan yönetiminin gayretlerine rağmen ambargoyu kaldırma girişimleri sonuç vermedi. Bu durum her şeyden önce Türk-Amerikan ilişkilerine zarar verdi ve Kıbrıs'ta sorunun çözümüne hiçbir katkıda bulunmadı. Türkiye, bunun üzerine karşılıklılık kuralını uyguladı ve 26 Temmuz 1975 tarihinden itibaren Amerika'nın Türkiye'deki askeri üs ve tesislerden yararlanma hakkına son verdi.

Bu durum Amerikan hükümetini de rahatsız ediyordu. Bir çıkış yolu arandı. Bu çabaların sonucunda ve uzun müzakerelerden sonra Türk ve Amerikan hükümetleri 26 Mart 1976 tarihinde bir Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzaladılar. Ancak bu antlaşmasının yürürlüğe girmesi için iki ülkenin parlamentoları tarafından

503 Kissinger, Henry, *Years of Renewal*, s. 192.

onaylanması gerekiyordu. ABD Kongresi Ocak 1977'de antlaşmayı onaylamayı reddetti. Gene bir bekleme dönemine girildi

Neticede Amerikan Kongresi yaklaşık dört yıl geçtikten sonra, 1 Ağustos 1978 tarihinde ambargoyu kaldırma kararı aldı. Ama Türk-Amerikan ilişkilerinde bu ambargonun izleri uzun yıllar hissedildi. Türk milleti, zulme uğramış bir halka ve ona destek olan bir devlete karşı böyle olumsuz bir tavır alınmasına karşı kuvvetli tepki gösterdi, bu kararı haksız, insafsız, dostluk ve ittifak ilişkileriyle bağdaşmaz buldu. Üstelik Türkiye Cumhuriyeti'nin böyle baskılarla etkilenebileceğini, politikasını zorlamalarla değiştirebileceğini düşünmek Türkiye'yi ve Türk milletini hiç tanımamak anlamına geliyordu.

Ne yazık ki, 1974 müdahalesinden sonraki yıllarda uluslararası toplum Türkiye'ye karşı hep bu politikayı izledi. Müdahaleden kısa bir süre sonra Ada'ya dönen ve Rum toplumunun başına geçen Makarios'un deyimiyle, izlenecek politikanın adı uzlaşma değil, "Türklere karşı uzun vadeli mücadeleydi." Yöntem de, Türkiye üzerinde uluslararası toplumun baskısını sağlamak ve bundan etkileneceği sanılan Türkiye'nin de Kıbrıs Türk liderleri üzerinde baskı yapması yoluyla Rumların istediği çözüme ulaşmaktı. Bu amaçla Türkiye'ye karşı terörizmi desteklemek de dahil olmak üzere her yola başvurulabilirdi.

Yıllar boyunca bu politika izlendi. Toplumlararası görüşmelerde Türk tarafının izlediği yapıcı politikalar hep göz ardı edildi. Rum tarafı hep haklı gösterilmeye çalışıldı. Rumlar meşru bir hükümetti. Kıbrıs Türkleri ise hiçbir siyasal kimliği olmayan bir varlıktı. Hatta hukuken varlık bile değildi. Türkler bu duruma tepki gösterdiler. 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devletini (KTFD) kurdular. Ama uluslararası toplum Türklerin bu gibi girişimlerini olumlu karşılamaya hazır değildi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 12 Mart 1975 tarihinde aldığı 3677 sayılı kararla KTFD'nin kuruluşunu "esefle" karşıladı ve tarafları BM Genel Sekreterinin gözetiminde görüşmelere çağırdı.

Bu arada Türk Toplumu Temsilcisi Denktaş'la Rum Toplumu Temsilcisi Klerides arasındaki görüşmeler sonunda varılan anlaşma bir ahali mübadelesi yapılmasını sağladı. Buna göre Türk tara-

fında kalan Rumlar güneye, Rum kesiminde kalan Türkler de kuzeye gönderilecekti. Karpas Burnu'nda yaşayan Rumlar buna bir istisna teşkil edecekti. Ahali mübadelesi gerçekleşti, güneyde mahsur kalan 60.000 Türk önce Dikelya İngiliz üssüne geçirildi, daha sonra da Türk Hava Yolları'nın gerçekleştirdiği hava köprüsüyle Türkiye üzerinden Kuzey Kıbrıs'a geldiler. Kuzeyde kalan 180.000 Rum da bu anlaşma uyarınca Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün denetiminde güneye gönderildi.

Makarios, Klerides'in Türk tarafıyla diğer konularda da uzlaşmaya varmasından ve belki de siyasi liderliği ele geçirmesinden çekiniyordu. Klerides'in anılarında da belirttiği gibi, bazı konularda aralarında görüş ayrılıkları vardı. O nedenle Makarios Klerides'in görüşmeci statüsünü kaldırdı. Yetkilerini elinden aldı. Görüşmeler kesildi.

Rumları uzlaşmaya zorlamak için Denktaş'ın Makarios ile doğrudan görüşme yapmasından başka seçenek gözükmüyordu. Denktaş 9 Ocak 1977'de Makarios'a bir mektup yazarak görüşme önerisinden bulundu. Beklentilerin aksine Makarios görüşmeyi kabul etti. İki toplum lideri kısa bir müzakereden sonra 12 Şubat 1977'de dört maddelik bir ilkeler anlaşması imzaladılar. Buna göre:

- Kıbrıs'ta bağımsız ve bağlantısız Federal bir Cumhuriyet kurulacaktı.
- Her iki toplumun yönetimine bırakılacak topraklar, ekonomik yeterlilik veya verimlilik ve toprak mülkiyeti esaslarına göre müzakere edilecekti.
- Dolaşım ve yerleşim özgürlüğü ile mülkiyet hakkı (üç özgürlük) görüşmeye açık olacak ama iki toplumlu bir federal sistemin gerekleri ve Kıbrıs Türk Toplumu için ortaya çıkabilecek güçlükler göz önünde bulundurulacaktı.
- Merkezi Devletin yetkileri ülkenin birliğini ve devletin iki toplumlu özelliğini dikkate alarak düzenlenecekti.[504]

Bu ilkeler çerçevesinde toplumlararası görüşmelere Viyana'da devam edildi. 31 Mart-7 Nisan 1977 tarihinde yapılan görüşmeler-

504 Melek, Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, Baskın Oran (ed), Türk Dış Politikası, İletişim, İstanbul, 2001, s. 766.

de taraflar kendi önerilerini ortaya koydular. Ancak bu önerilerin değerlendirilmesine fırsat kalmadan 3 Ağustos 1977'de Makarios öldü. Kıbrıs Rum Kesimi liderliğine Kipriyanu seçildi. Yeni Rum yönetimi Türk tarafınca hazırlanan kapsamlı önerileri reddetti. Görüşmeler bir yıl süreyle kesintiye uğradı. 18-19 Mayıs 1979'da Denktaş'la Kipriyanu bir araya geldiler ve on maddeden oluşan bir anlaşma metnini imzaladılar. Buna göre toplumlararası görüşmelerin temeli Denktaş-Makarios ilkeler anlaşması olacaktı. Taraflar bütün toprak ve anayasa sorunlarını ele alacaklardı. Enosis ve Taksim reddedilmekteydi. Maraş'ın BM gözetiminde açılması ele alınacaktı.

Bu on maddelik anlaşma da sonuç vermedi. Rumlar meseleyi uluslararası alana taşıyıp Türkler üzerinde baskı uygulatarak istedikleri sonuçlara ulaşmaya yönelik çabalarını sürdürdüler. Başta büyük devletler olmak üzere uluslararası toplumun Kıbrıs'a yönelik politikalarında gözle görünür bir değişiklik olmadı. Kıbrıs Türk tarafına yönelik ambargolar sürdürüldü. Böylelikle ekonomik açıdan zarara uğrayacak Türk toplumunun kendi yönetimine karşı vaziyet alarak Türk yönetimini zayıf düşürmesi hedeflendi. Ama bu çabalar başarılı olmadı. Tam tersine bu baskılara ve Rumların uzlaşmaz tutumlarına tepki olarak 15 Kasım 1983'te Kıbrıslı Türkler, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurdular. Böylece Türkiye'den sonra, halkı Müslüman olan ikinci bir devlet daha demokratik ülkeler ailesine katıldı. Ama demokratik ülkelerden bunu sevinçle karşılayan çıkmadı. Tam tersine Kıbrıs Türklerinin bağımsız devletinin Türkiye'nin dostu bazı ülkeler tarafından tanınmasını engellemek için yoğun baskılar uygulandı. Tanımaya hazırlanan bazı devletler caydırıldı. Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımlarında 120 milyon dolarlık kesintiye gidildi. Bazı Batılı ülkeler Rauf Denktaş'a karşı tavır aldılar.[505] Ama bu baskılar Türkiye'nin, Kıbrıs Türklerinin ve Denktaş'ın politikalarını değiştirmeye yetmedi. Türkiye'nin ve Denktaş'ın dış baskılarla taviz vermeyeceği artık herkesçe anlaşılmıştı.

---

505 Uzgel, İlhan, *ABD ve NATO'yla İlişkiler*, Baskın Oran (ed), Türk Dış Politikası, cilt II, s. 61.

Her vesileyle uzlaşmaz bir lider olarak takdim edilmeye çalışılan Denktaş, gerçekte Kıbrıs sorununa çözüm bulmak için sürekli çaba gösteriyor, çeşitli önerilerde bulunuyordu. 2 Ocak 1984 tarihinde BM Genel Sekreteri Perez de Cuellar'a yeni bir öneri paketi sunan da Denktaş oldu. Bu paketin içinde Maraş ve Lefkoşe Havaalanı ile ilgili bazı teklifler de vardı. Kipriyanu Türk önerilerini reddetti. Buna rağmen 10 Eylül 1984 tarihinde dolaylı görüşmeler New York'da, BM Genel Sekreteri'nin himayesinde başladı. De Cuellar bu görüşmelerin sonunda bir öneri paketi hazırladı. Buna göre Kıbrıs bağımsız, bağlantısız, iki kesimli, iki toplumlu, iki resmi dilli bir devlet oluyordu. Türk Federe Devleti'nin toprakları, Ada'nın % 29'u olacaktı. Yani Türk tarafı azımsanmayacak bir toprak tavizi verecekti. Cumhurbaşkanı Rum, Yardımcısı Türk olacaktı. Türk tarafından cumhurbaşkanının rotasyon usulüyle seçilmesi önerisinden de vazgeçmesi isteniyordu. Taraflar bu anlaşma taslağını imzalamak üzere 17 Ocak 1985'te New York'ta bir araya geldiler. Türk tarafı kendisi açısından önemli tavizler içeren bu anlaşmayı imzalamaya hazırdı. Denktaş New York'a bunun için gelmişti. Ama öyle anlaşılıyor ki, Yunanistan hükümeti ve Kıbrıs'taki bazı siyasi güçler bu anlaşmaya karşıydı. Oysa o tarihte Kıbrıs sorunun çözümü için çok önemli bir adım atılabilirdi. Kipriyanu'nun anlaşmayı imzalamayı kabul etmemesi üzerine BM Genel Sekreteri'nin bu çabası da boşa çıktı. De Cuellar'ın hazırladığı ikinci bir taslak da Denktaş tarafından kabul edildi ama Kiprianu bunu da reddetti.[506] Tek başına bu örnek bile Denktaş'ın ve Kıbrıs Türklerinin Kıbrıs sorununa barışçı bir çözüm bulmak için sarf ettikleri çabaları ve makul ölçüler içinde gösterdikleri esnekliği kanıtlamaya yeter.

Bu çabaların başarısızlığa uğramasından sonra KKTC'de 5 Mayıs 1985'te yapılan bir referandumla yeni bir Anayasa kabul edildi, 9 Haziran'da demokratik seçimler yapıldı ve Rauf Denktaş cumhurbaşkanı seçildi.[507]

1988 yılının Şubat ayında Rum kesiminde de seçimler yapıldı ve

---

506 Moran, s. xiii.

507 Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, s. 119.

Kipriyanu'nun yerine Yeorgios Vasiliu Başkan seçildi. Görüşmeleri canlandırma çağrısı gene Denktaş'dan geldi. Denktaş 3 Mart 1988'de karşılıklı güveni arttırmak için ticaret, turizm, çevre, belediyecilik, spor ve kültür alanlarında işbirliği önerilerinde bulundu. Vasiliu'nun yönetimindeki Rum İdaresi bu önerileri de reddetti. Vasiliu, Denktaş'ı muhatap olarak kabul edemezdi.

Rumların bu olumsuz tutumlarına rağmen BM Genel Sekreteri'nin zorlamasıyla 1988 Eylülü'nden 1989 yazına kadar yeniden bir görüşme süreci yaşandı. Denktaş ve Vasiliu Cenevre ve New York'da bir araya geldiler. Denktaş İsviçre sistemine benzeyen bir devlet yapısı önerdi. Vasiliu'nun hedefinin ise Kıbrıs'ın askerden arındırılması ve AB'ye katılması olduğu anlaşıldı. Görüş birliğine varmak mümkün olmadı.

25 Temmuz 1989'da BM Genel Sekreteri de Cuellar yeni bir plan sundu. Denktaş Kıbrıs Türk toplumuna danışılmadan hazırlanan bu planı kabul edemeyeceğini bildirdi, ancak aynı yılın 11 Ekimi'nde Genel Sekreter'e yeni bir çözüm paketi önerdi. Buna göre Kıbrıs'taki iki tarafın ayrı ayrı self-determinasyon hakkına sahip olduğu, iki halkın ayrı kültürel, dini ve ulusal kimliklerinin bulunduğu kabul edilecekti. Vasiliu bu önerileri reddetti.

1990 yılının Şubat ayında yapılan Denktaş-Vasiliu görüşmesi de başarısızlıkla sonuçlandı. BM Güvenlik Konseyi, Genel Sekreterin raporuna dayanarak 12 Mart 1990 yılında kabul ettiği 649 sayılı kararla anayasal açıdan iki toplumlu, toprak açısından iki kesimli bir federasyon kurulması için görüşmelerde bulunulmasını önerdi. Denktaş-Makarios ve Denktaş-Kipriyanu mutabakatları görüşmelerde esas alınacaktı. Bu kararın özelliği Kıbrıs Türk tarafının siyasal eşitliğinin tanınmasıydı. Kıbrıs Rum tarafı bu karara sıcak bakmadı.

Bu arada Avrupa Birliği Kıbrıs sorunu ile aktif biçimde ilgilenmeye başladı. 1990'lı yılların başına kadar Kıbrıs'ı BM çerçevesinde çözüme kavuşturulacak bir sorun gibi gören AB, 1990 yılının Haziran ayında Dublin'de yapılan zirve toplantısından sonra Türkiye'nin Toplulukla ilişkisini Kıbrıs sorununa bağladığını açıkladı. Burada çok açık bir çifte standart göze çarpıyordu. Gerçekten Yunanistan AB'ye üye olacağı sırada Kıbrıs sorunu AB tarafından

bir engel gibi görülmemişti, daha sonraki yıllarda Güney Kıbrıs'ın adaylığı değerlendirilirken de Kıbrıs meselesinin çözüme kavuşturulmamış olması bir engel olarak görülmeyecekti, oysa Türkiye - AB ilişkilerine gelince Kıbrıs'taki çözümsüzlük Türkiye'nin üyelik sürecini engelleyecek bir unsur gibi sunuluyordu. Bu yaklaşımın mantığını anlamak mümkün değildi. AB Kıbrıs sorununu çıkartanları değil, antlaşmalardan doğan haklarını kullanarak Kıbrıs'a müdahale eden bir ülkeyi sorumlu görüyordu. Avrupa Birliği'nin bu tutum değişikliği Kıbrıs sorununun çözümüne yardımcı olmadığı gibi, Türkiye-AB ilişkilerinde de yeni bir güçlük oluşturdu.

3 Temmuz 1990 tarihinde Kıbrıs Rum Yönetimi AB'ye üyelik başvurusunda bulundu. Bu başvuru Kıbrıs Devleti'ni kuran Zürih ve Londra Antlaşmaları'na aykırıydı, yani uluslararası hukukun açık bir ihlalini teşkil ediyordu. O antlaşmalara göre Kıbrıs Türkiye ve Yunanistan'ın aynı zamanda üye olmadıkları bir uluslararası birliğe katılamazdı. Ayrıca Türk tarafının onayı olmadan böyle bir başvuru yapılamazdı.

Uluslararası ünlü hukukçular da bu görüşteydi. İngiliz Hukukçu Profesör Maurice Mendelson 1997 yılının Haziran ayında hazırladığı bir raporda, Kıbrıs Rumlarının AB'ye katılmasının Kıbrıs'ın uluslararası yükümlülüklerinin ihlali olacağını, AB üyesi İngiltere ve Yunanistan'ın Kıbrıs Rumlarının bu başvurusunun kabul edilmesine yardımcı olmalarının da uluslararası antlaşmalara aykırı olacağını söylüyordu. Rum görüşlerini destekleyen bazı hukukçuların bu raporu çürütme gayretlerine karşı Mendelson Ekim 2001 tarihinde bir rapor daha yayınlayarak bu eleştirileri çürüttü ve görüşlerinde ısrar etti.[508] Kıbrıs, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın birlikte üye olmadıkları uluslararası birliklere, dolayısıyla AB'ye üye olamazdı. Bu uluslararası antlaşmalara aykırıydı. Mendelson'un bu görüşleri Türkiye ve KKTC'nin Birleşmiş Milletler Daimi temsilcileri tarafından BM'ye resmen bildirildi ve bir belge olarak dağıtıldı.

Ama bu tepkilerin hiçbir yararı olmadı. İngiliz Daimi Temsilcisi

---

508 Maurice, H. Mendelson, *Why Cyprus Entry into the European Union Would be Illegal*, London, October, 2001.

derhal cevabi bir mektup yayınladı. Prof. Mendelson'un görüşlerini kabul etmiyorlardı. Esasen AB Bakanlar Konseyi, ileri sürülen bütün hukuki ve siyasal gerekçeleri bir yana bırakarak, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin başvurusunun normal süreç içinde değerlendirilmesini kararlaştırmıştı. AB böylece yalnız hukuku değil, Türkiye ve Yunanistan arasında Lozan Antlaşması'yla kurulan dengeleri de göz ardı ediyor ve ileride düzeltilmesi çok zor olacak yanlış bir adım atıyordu. Kıbrıslı Türklerin bunu kabul etmesi beklenemezdi. O şartlar altında Rumlar, Ada'da her iki toplumun da egemenlik hakkına sahip olduğunu, yani Türklerin de egemenlik hakkı olduğunu kabul etmedikçe taraflar arasındaki görüşmelerin hiçbir anlamı olamazdı. Denktaş böyle düşünüyordu.[509]

1992 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği'ne seçilen Mısırlı diplomat Butros-Gali'nin ilk işlerinden biri Kıbrıs için bir öneriler paketi hazırlamak oldu. "Gali Fikirler Dizisi" olarak adlandırılan bu paket iki taraf arasında siyasi eşitlik ilkesinden söz ediyor, ancak Kıbrıs'ta tek egemenliği ve tek uluslararası kişiliği öngörüyordu. İki Meclisli bir parlamento kurulacak, Federal devlete tanınmayan yetkiler federe devletlere bırakılmış sayılacaktı. Görüşmeler 18 Haziran 1992'de başladı. Gali taraflarla ayrı ayrı görüşüyor ve ortak bir zemin bulmaya çalışıyordu. Ancak, her zaman olduğu gibi bütün baskılar Denktaş üzerinde yoğunlaşıyordu. Denktaş Rumlarla değil, âdeta bütün dünyayla müzakere ediyordu. Üstelik bu defa önüne bir de harita konulmuştu. Bu harita Güzelyurt'u Rumlara bırakıyordu. Oysa Güzelyurt Kuzey'in hemen hemen tek su kaynağıydı. Verimli tarım arazileri oradaydı. Gali'nin haritasına göre Türkler ellerindeki toprakların yaklaşık % 25'ini kaybedeceklerdi. 50-60.000 Kıbrıs Türk'ü yeniden göçmen durumuna düşecekti. Denktaş bu haritayı tartışma zemini olarak dahi kabul etmedi.

Geçmişte taraflardan biri bu gibi önerileri kabul etmeyince görüşmeler için yeni bir zemin aranıyordu. Ama bu defa böyle olmadı. Gali önerilerini Güvenlik Konseyi'ne bildirdi. Harita da raporuna ekliydi. Güvenlik Konseyi 21 Ağustos 1992 tarihinde aldığı

509 Moran, s. xiv.

774 sayılı kararda, Gali haritasını Fikirler Dizisinin bir parçası olarak kabul ettiğini bildirdi. Taraflar arasında eşitlik esasına göre yürütüldüğü söylenen görüşmeler böyle bir baskı havasında geçiyordu. Bugün Denktaş'ın ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin görüşme süreci ile ilgili olarak gösterdikleri dikkati ve hassasiyeti değerlendirirken geçmişte yaşanan bu ve benzeri deneyimleri hatırlamakta yarar var.

Bütün bu sıkıntılara rağmen görüşmeler sona erdiğinde Denktaş Gali'nin 100 maddelik fikirler dizisinin 91 maddesini kabul etmişti. Buna rağmen Gali, 19 Kasım 1992 tarihli raporunda çözüm bulunamamasının başsorumlusu olarak Türk tarafını gösterdi. Güvenlik Konseyi Gali'nin raporuna dayanarak 25 Kasım 1992 tarihinde 789 sayılı kararı kabul etti. Bu kararın ilginç bir özelliği vardı. Çoğu Rumları tatmin eden daha önceki Güvenlik Konseyi kararlarına atıfta bulunulurken bir kararın belirtilmesi unutulmuştu: Kıbrıs'taki iki tarafın siyasi eşitliğini kabul eden 649 sayılı karar. Ayrıca Gali haritası resmileştiriliyor, görüşmelere esas olarak kabul ediliyordu. Rum Lideri Vasiliu bu karardan çok memnun oldu. Ama o sırada Kıbrıs Rum cumhurbaşkanlığına aday olan Klerides bunun bile Türklere verilmiş aşırı bir taviz olduğunu düşünüyor, bundan geri dönülmesi gerektiğini savunuyordu. Bu tartışmaların cereyan ettiği ortamda yapılan seçimleri Vasiliu kaybetti. Klerides Kıbrıs Rum Yönetimi Başkanlığına seçildi. Kıbrıs Rum halkı Klerides'i bu tartışmada haklı bulmuş ve Türkler için büyük fedakârlık anlamına gelen Gali Fikirler Dizisini bile reddeden adayı seçmişti.

Taraflar 24 Mayıs 1993'te bir araya geldiler. Artık Gali Fikirler Dizisi görüşmelerin esasını oluşturmayacaktı, çünkü Klerides bunları kabul etmiyordu ve Rum tarafı bir öneriyi reddetmişse o öneri geçersiz sayılıyordu. Türk tarafı için ise başka ölçü kullanılıyordu. Her ne kadar görüşmelerin eşit taraflar arasında yürütüldüğü söyleniyorsa da Kıbrıslı Rumlar bağımsız bir devletin temsilcileri gibi görülüyor, Türkler ise âdeta siyasi varlığı olmayan bir toplum sayılıyorlardı. Kıbrıs müzakerelerinde milletlerarası toplumun yaklaşımı buydu.

24 Mayıs'ta New York'a giden Denktaş yeni bir oldu bittiyle karşılaştı. BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin temsilcile-

ri de ilk toplantıya katıldılar. Oysa taraflar arasında alınmış böyle bir karar yoktu. Türk tarafının bundan haberi bile yoktu. Genel Sekreter, Güven Arttırıcı Önlemler adı altında bir "mini paket" sunmakta ve taraflardan buna evet veya hayır demelerini istemekteydi. Bu öneriler arasında Maraş'ın Birleşmiş Milletler'in denetimine bırakılması, Lefkoşe Havaalanı'nın BM denetiminde uluslararası trafiğe açılması gibi öneriler de vardı. Denktaş bu önerileri KKTC Meclisi'ne danışacağını söyleyerek New York'tan ayrıldı. Daha sonra görüşmelerde bulunmak üzere Dışişleri Bakanı Kenan Atakol'u göndermeyi önerdi. BM Genel Sekreteri Kıbrıs Türk Dışişleri Bakanını muhatap olarak kabul etmeyeceğini bildirince görüşmeler yapılamadı.

Bu arada Kıbrıs'ın kuzeyinde demokratik bir devletin kurulmuş olması kimsenin dikkatini çekmiyordu. Bazılarına göre Kuzey Kıbrıs işgal altında bir bölgeydi, bazılarına göre Türkler Rumlara ait bir Ada'da azınlıktılar. Dünya ile ilişkileri yasaklanmalıydı. Öyle de yapıldı. Türklerin seyahatlerine, ticaretlerine, ulaşımlarına yasak konuldu. Uluslararası spor ve kültür faaliyetlerine katılmaları bile yasaklandı. Dünya tarihinde ilk defa demokratik bir ülkenin halkı 25 yılı aşkın süre cezalandırıldı. Bu ceza halen devam ediyor.

Yunanistan ile Kıbrıs Rum yönetimi arasındaki ilişkiler büsbütün yakınlaşmıştı. Kasım 1993'te iki taraf bir "Ortak Savunma Doktrini" kabul ettiler. Buna göre Kıbrıs, Yunanistan'ın savunma alanına dahil ediliyordu. Güney Kıbrıs'a bir Türk saldırısı olursa Yunanistan bunu kendisine yapılmış kabul edecek ve savaş nedeni sayacaktı.

Avrupa Birliği de boş durmuyordu. 30 Haziran 1993 tarihinde Avrupa Birliği Komisyonu, Kıbrıs Rum Yönetiminin üyelik başvurusu hakkında olumlu görüş bildirdi. Türkiye'nin ve KKTC'nin, bu başvurunun hukuka ve uluslararası antlaşmalara aykırı olduğu yolundaki itirazları dikkate alınmamıştı. 1994 yılında Yunanistan'ın AB dönem başkanlığı sırasında düzenlenen Korfu Zirvesi'nde "Kıbrıs'ın Avrupa Genişleme Programına" alınması kararlaştırıldı. Kıbrıs Rumları için tam üyelik süreci başlamış sayılırdı.

Türk tarafı bu gelişmelere karşı sessiz kalamazdı. KKTC Meclisi 29 Ağustos 1994'te aldığı bir kararda şunları belirtmişti:

- Kıbrıs Türk halkının egemenlik hakkı bulunmaktadır.
- Kıbrıs Türklerinin eşit siyasal ve hukuki statüye sahip olduğu kabul edilmeden, Güven Arttırıcı Önlemler müzakerelerini sürdürmek anlamsızdır.
- KKTC ile Türkiye arasında dışişleri, savunma ve güvenlik alanlarında gerekli anlaşmalar yapılmalıdır.
- Ekonomik alanda Türkiye ile KKTC arasında tüm kısıtlayıcı önlemler kaldırılmalıdır.
- Daha önce alınan ve federasyonun tek çözüm şekli olduğunu belirten karar yürürlükten kaldırılmıştır.

28 Aralık 1995 tarihinde Türkiye ile KKTC arasında ortak bir deklarasyon yayınlandı. Bu deklarasyonda nihai hedefin iki toplumlu, iki kesimli bir çözüm olduğu belirtildikten sonra bu çözümden sonra da Türkiye'nin etkin garantisinin devam edeceği bildiriliyordu. Bu arada Türkiye'nin KKTC'nin güvenliğini tam olarak koruyacağı vurgulanıyor, nihai siyasal çözümden sonra Federal Kıbrıs'ın Türkiye ile birlikte AB'ye tam üye olabileceği belirtiliyordu.

Bu arada Yunanistan, Kıbrıs Rumlarının AB üyelik talebini bütün gücüyle destekliyordu. Bazı ülkeler Kıbrıs sorunu çözülmeden Güney Kıbrıs'ın üye yapılamayacağını söylüyorlardı ama onları ikna etmek kolaydı: Güney Kıbrıs ilk grup içinde üye yapılmazsa Yunanistan diğer bütün adayların üyeliğini veto edecekti. Yunan devlet adamları bunu kamuoyu önünde defalarca belirttiler.

Yunanistan AB'deki tam üyelik kartını sonuna kadar kullanmaya hazırdı. Oysa diğer bazı adayların AB'ye tam üye olmaları Avrupa'nın önde gelen bazı devletlerinin ekonomik ve siyasal çıkarları için büyük önem taşıyordu. Böyle bir risk alamazlardı. Kıbrıs Rum kesiminin üyeliğine karşı olan sesler birer birer kesildi.

Avrupa Birliği Güney Kıbrıs'ı üye yapma sürecini sürdürüyordu. Bu arada Kıbrıs Türklerini Rumlarla bir olup Avrupa Birliğine katılmaya ikna etmek için büyük bir propaganda faaliyeti sürdürülüyordu. Avrupa Birliği Komisyonu'nun Ada'daki temsilcisi Gilles Anouil, 25 Ekim 1995 tarihinde Ledra Palas otelinde iki toplum

temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda Türklere, Rumlarla birlik olup Avrupa Birliği'ne katılmazlarsa yok olacaklarını söylüyor ve "*...Tek başınıza yola devam ederseniz hiçbir etkinliğiniz olmaz ve çıkarlarınızı koruyamazsınız,*" diyordu. Özellikle Kıbrıslı Türkler âdeta ulusal egemenlik haklarıyla ekonomik çıkarları arasında bir seçim yapmaya zorlanıyordu. Bu arada Avrupa Birliği yetkilileri Güney Kıbrıs Rum yönetimine ümit verici beyanlarda bulunmaya başladılar. 1996 yılının Mart ayında Ada'yı ziyaret eden AB'nin genişlemeden sorumlu komiseri Hans van der Broek, Ortak Parlamento Komisyonun toplantısında yaptığı bir konuşmada "*Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunamasa dahi Güney Kıbrıs'ın AB'ye tam üyeliğinin, arzu edilebilir bir durum olmasa da mümkün olduğu*" mesajını veriyordu.[510] Böyle bir durum, Kıbrıs Devleti'ni kuran antlaşmalara açıkça aykırıydı. Türkiye de Kıbrıs Türk tarafı da bunu defalarca açıklamıştı. 28 Aralık 1995 tarihinde Türkiye ve KKTC Cumhurbaşkanları arasında yapılan zirve toplantısından sonra bu husus bir kere daha kamuoyuna kuvvetli ifadelerle duyurulmuştu. Ama bu antlaşmaları herkes her zaman hatırlamıyordu. Özellikle Avrupa Birliği yetkilileri Türk tarafının bu konudaki açıklamalarını ve ünlü hukukçuların görüşlerini duymak bile istemiyorlardı. Amaç, çözüm olmasa da Rumların üye yapılabileceğini söyleyerek Türk tarafını baskı altına almaktı. Antlaşmalardan doğan hakları ne olursa olsun, Türk tarafının Rumların AB'ye üyeliğini engelleyemeyeceği mesajı verilmek isteniyordu.

15 Temmuz 1997 tarihinde yayınlanan AB'nin "Gündem 2000" başlıklı raporunda Türkiye aday ülkeler listesinde yer almazken Güney Kıbrıs bu listede bulunuyordu. AB'nin tavrı artık belli olmuştu. Türkiye de tutumunu açıkça ortaya koydu. O sırada işbaşına geçen ANAP-DSP-DTP hükümetinin programında Kıbrıs'ın sadece KKTC için değil, Türkiye'nin güvenliği açısından da önem taşıdığı belirtiliyordu. Ada'daki, tarafların eşitliği ilkesi vurgulanıyordu.

12 Aralık 1997 tarihinde Lüksemburg'da yapılan AB zirvesiiıde Güney Kıbrıs resmen aday olarak kabul edildi. Rumlar diğer 10

---

510 Moran, s. 113, 118.

aday ülkeden altısıyla beraber 31 Mart 1998 tarihinden itibaren tam üyelik müzakerelerine başlayacaklardı. Türkiye'nin adaylığının kabulü için 1999 yılının Aralık ayında yapılacak Helsinki Zirvesini beklemek gerekecekti. Orada da üyelik müzakereleri için herhangi bir tarih saptanmayacaktı. Türkiye ile Kıbrıs'ın üyelik süreçleri çok açık biçimde birbirinden ayrılmış, Kıbrıs'a öncelik tanınmış ve Kıbrıs sorunu çözülmese bile Rum kesiminin üyeliğine kapı aralanmıştı.

Sonuçta, 1999 AB Helsinki Zirvesinde Kıbrıs sorunu çözülmese dahi Rumların AB üyesi olabileceklerine dair bir karar alındı. Türkiye'yi tatmin edici bazı yumuşatıcı ifadeler de eklenerek...

1990'lı yılların ortasından itibaren Kıbrıslı Rumlar, uluslararası alanda gördükleri destekten yararlanarak daha ileri adımlar da atabilecekleri inancına kapıldılar. 5 Ocak 1997'de Rusya ile bir anlaşma yaparak karadan havaya atılan S-300 füzelerini alıp Ada'ya konuşlandırmayı kararlaştırdılar. Rumlar Türkiye'nin tepkisini hesap edememişlerdi. Türkiye kendi güvenliğine tehdit oluşturan böyle bir konuşlandırmaya müsaade edemezdi. Rumlar ısrar ederse bunun bedeli yüksek olurdu. Kıbrıs Rumları bu konuda bir süre direndikten sonra geri adım attılar. Sonuçta füzeler Girit'e yerleştirildi. Türkiye bunların menzilinin dışında kaldı.[511]

Bu arada toplumlararası görüşmeleri canlandırma girişimleri de sürüyordu. ABD Başkanı Clinton deneyimli diplomat Richard Holbrook'u Kıbrıs özel temsilcisi olarak atadı. Holbrook 1997 yılı başlarında ilgili ülkeleri ziyaret etti. Ankara'ya geldiğinde Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı olan bu kitabın yazarı kendisine şunları söyledi: *"Kıbrıs meselesinin şimdiye kadar çözülememesinin nedeni izlenen yöntemlerin yanlış olmasıdır. 1975 yılından beri bu sorunun Türk tarafına baskı yapılarak çözülebileceği varsayımından hareket edilmiştir. Neredeyse 25 yıl geçmiş ve bu yöntemin çözüme götüremeyeceği görülmüştür. Türkiye'nin dış baskılarla politika oluşturma geleneği yoktur. Şerefli bir çözüm isteniyorsa önce Ada'daki iki tarafa tam anlamıyla eşit davranılmalıdır. Kıbrıs Türk tarafına ambargo uygulamasından vazgeçilmelidir. Kıbrıs Rum tarafının her şartta*

511 Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, s. 455-463.

desteklenecegi izlenimi verilmemelidir. Aksi takdirde Rumların esneklik gösterme ihtiyacı duymaları önlenmiş olur. Rumlara Kıbrıs meselesi çözülmeden ve Türkiye üye olmadan AB'ye girebilecekleri ümidi verilmemelidir. Bu hem uluslararası antlaşmalara aykırıdır, hem de Rumların herhangi bir konuda esneklik göstermelerini olanaksız kılar."

Holbrook 9 Temmuz 1997'de New York'ta yapılan Kıbrıs görüşmelerinde fazla ön plana çıkmadı. Bir süre sonra da başka bir göreve atanması söz konusu olunca ABD'nin Kıbrıs Temsilciliği görevinden ayrıldı.

New York görüşmelerinde tarafların önüne yeniden hazır bir reçete konuldu. Bu çözüm önerisi de diğerlerinden pek farklı değildi. Tek egemenlik olacak, ancak iki federe devlet siyasal açıdan eşit sayılacaktı. Anayasa iki federe devletin onayı olmadan değiştirilemeyecekti. Bu toplantıda Denktaş çözüm için Konfederasyon formülünü öneriyordu.

Görüşmelere daha sonra İsviçre'nin Glion kentinde devam edildi. Güney Kıbrıs'ın AB'ye adaylık süreci devam ederken bu görüşmelerin bir sonuç vermesi beklenemezdi.

Bütün bu temas ve görüşmeler sırasında bazı yabancı çevrelerin yaratmak istedikleri izlenim şuydu: Türkiye ya Denktaş'ı destekleyecek ve AB üyeliği hedefinden vazgeçecek veya Denktaş'ı taviz vermeye zorlayacak, böylelikle AB üyeliği umudunu muhafaza edebilecekti. Rumlar 2004 yılında tek başlarına AB'ye alınacaktı. Böylece bir taşla iki kuş vurulmuş olacak ve Rumlar bir kere AB'ye girdikten sonra Türkiye'nin üyeliğini diledikleri gibi engelleyebileceklerdi. Zira AB'ye üyelik ancak bütün üyelerin hükümetlerinin ve parlamentolarının oyuyla gerçekleşebilirdi. Rumlar bir kere üye olduktan sonra ellerinde altın kart olacaktı. Onlar onay vermezse Türkiye AB'ye üye olamayacaktı. Yani Türkiye tanımadığı, meşru saymadığı bir yönetimin oyuna mahkûm edilecekti. Üstelik böyle bir durumda Rumların ne gibi taleplerde bulunacaklarını tahmin etmek için kâhin olmak gerekmiyordu. Böylece, başka nedenlerle Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olan bazı çevreler de rahat bir nefes almış olacaklardı. Hem Türkiye AB'nin dışında bırakılacak, hem de bunun sorumlusu kendileri olmayacaktı.

Bu gelişmeler Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilişkilerini büsbütün yakınlaştırdı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş 20 Ocak 1997 tarihinde ortak bir deklarasyon yayınlayarak iki ülkenin temel yaklaşımını dünyaya ilan etmişlerdi. Daha sonraki gelişmeler üzerine 23 Nisan 1998'de Çankaya'da buluşan iki lider yeni bir deklarasyon yayınladılar. Bu deklarasyonda AB'nin Lüksemburg Zirvesinde Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile tam üyelik müzakereleri başlatma kararı almakla uluslararası hukuku, 1959-1960 Kıbrıs Antlaşmaları'nı dikkate almadığı ve çözüm çabalarına darbe vurduğu ve tarihi bir hata işlediği belirtildikten sonra Kıbrıs'ta iki eşit halk, devlet ve demokratik yönetimin mevcut olduğuna değinilmekte, Kıbrıs'ın bu gerçekleri ve Kıbrıs Türk halkının egemenlik hakları kabul edilmedikçe kalıcı bir çözüme ulaşılamayacağı kaydedilmekteydi.[512]

O günkü şartlarda, tarafların eşitliği kabul edilmedikçe Kıbrıs Türk ve Rum kesimleri arasındaki görüşmeleri sürdürmenin pek bir anlamı kalmamıştı. Avrupa Birliği'nin açtığı yaranın izleri yıllarca silinmedi. Rumların Kıbrıs'taki taraflar arasındaki müzakerelerden bir beklentileri kalmamıştı. Türk tarafına karşı esneklik göstermelerini gerektirecek bir durum da yoktu. Bu nedenle müzakereler uzun süre yapılamadı. Bu dönemde yapılan bazı aracılı görüşme ve temaslar da sonuç vermedi.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin 2001 yılında yaptığı bazı açıklamalar Kıbrıs Türkleri tarafından tepkiyle karşılanmış ve taraflar arasında ortak bir zeminin bulunmasındaki zorluğu göstermişti. Denktaş görüşmelerin hangi koşullarda yeniden başlayabileceği konusundaki düşüncelerini çeşitli vesilelerle açıkladı. Türk toplumunun ayrı egemenlik hakları kabul edilmeli, Rumların tek başına AB'ye üye olmaları önlenmeliydi. Çözümün temeli konfederasyon olmalıydı. Geçmiş tecrübeler bunu zorunlu kılıyordu.

Denktaş 2001 yılının Aralık ayında Klerides'e bir mektup göndererek baş başa görüşme önerisinde bulundu. Bu önerinin kabul edilmesi üzerine o ayın içinde iki lider bir araya geldiler ve Ocak

---

512 Denktaş, *Hatıralar, Toplayış*, cilt X, s. 433.

2002 tarihinden itibaren baş başa görüşme süreci başlatmayı kararlaştırdılar. BM Genel Sekreterinin Özel Temsilcisi sadece not tutmak için görüşmelere katılacak, taraflar herhangi bir plan sunamayacak, öneride bulunamayacaktı. Böylece görüşmeler uluslararası toplumun baskılarından uzak olarak yürütülecekti. Bu, Türk tarafının yıllardan beri önerdiği bir yöntemdi ve ilk defa kabul ediliyordu. Bu görüşmeler dünyada iyimserlik havası yarattı. Gene de geçmiş tecrübeler düşünüldüğünde ihtiyatın elden bırakılmamasında yarar var.

Bütün bu gelişmelerin Türk-Yunan ilişkilerine etkisi ne oldu? Atatürk ve Venizelos döneminde başlayan Türk-Yunan dostluğu uzun yıllar boyunca devam etmişti. İkinci Cumhurbaşkanı İsmet İnönü de bu ilişkilerin sıcak tutulmasına özen göstermişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yunanistan'ın yaşadığı iç harp felaketi sırasında Türkiye Yunanistan'a gıda yardımında bulunmuştu. Daha sonraki yıllarda da bu dostluk uzunca bir süre sürdürüldü. Ama 1950'li yılların ortalarına doğru Yunanlıların Kıbrıs'ta Enosis hedefine yönelik eylemlerinin yoğunlaşması ilişkileri gerginleştirdi. 1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül olayları bu ilişkiler üzerinde olumsuz bir etki yarattı. Buna rağmen eski dostluk havasının sürdürülmesi için karşılıklı jestlerde bulunulduğu da görülüyordu. Başbakan Menderes'in İstanbul'da Rum Ortodoks Patriği Athenagos'a gösterdiği yakınlık, makul ölçüleri de aşan bir dostluk gösterisi olarak yorumlandı. 1959 yılında bir Bağdat Paktı toplantısı vesilesiyle ABD'ye giden Menderes'i havaalanında karşılayanlar arasında ABD Ortodoks Kilisesi'nin başı Yakovas da vardı. ABD medya dünyasının önde gelen isimlerinden Yunan asıllı Skouras da Menderes'in şerefine Waldorf Astoria otelinde bir öğle yemeği verdi.[513]

Bir NATO üyesi olan Yunanistan'da 1974 yılında işbaşında olan Albaylar cuntası, Kıbrıs'ta, bir NATO müttefiki olan Türkiye'nin adadaki soydaşlarının imhası için şiddet yanlısı radikal gruplarla işbirliği yapmakta sakınca görmemişti. Diğer müttefikler de Kıbrıs'ta yıllarca Türklere zulüm yapılmasını önleyememişlerdi, Atina'daki albayların müdahalesine engel olamamışlardı.

513 Yavuzalp, s. 69.

Daha sonraki yıllarda gene Yunanistan'ın, üstelik bu defa demokratik rejime dönmüş bir ülke olarak Avrupa Birliği'nde Türkiye'nin menfaatlerini engelleyici politikalarına şahit olundu. 1981 yılında AB'ye üye olan Yunanistan'ın ilk işi, dördüncü mali yardım programını veto ederek Türkiye'ye Avrupa Birliği'nin yardımlarını engellemek oldu. Bunu başka alanlardaki engellemeler izledi. Oysa her iki ülke de NATO üyesiydiler. Türkiye'nin ekonomik gelişmesini engellemek son tahlilde İttifakın gücünü de azaltmak anlamına geliyordu. Ama meseleye bu açıdan bakarak Yunanistan'a dur diyecek bir ülke ortaya çıkmadı. Ancak son yıllarda bir diyalog başlatılabildi ve Türk-Yunan ilişkilerinde bir yumuşama havası yaratıldı.

Kıbrıs'la ilgili gelişmelerin özeti böyle. Bu vesileyle şunu da hatırlamakta yarar var: Kıbrıslı Türkler büyük sıkıntılara göğüs gererek Türkiye'nin de desteğiyle varlıklarını ve özgürlüklerini koruduar. Bağımsızlıklarına sahip çıktılar. Türk toplumunu içeriden çökertmeye çalışanlar Türk toplumu içinde ülkesine ihanet edecek bir lider bulamadılar. Türkiye'de ve Kıbrıs Türk kesiminde farklı görüşleri savunanlar da oldu. Bu, demokrasi ile yönetilen ülkelerde yadırganmaması gereken bir durumdu. Ancak, bu farklı görüşlere rağmen, Kıbrıs Türk toplumunun direnci kırılmadı, Kıbrıs Türk Devleti temel politikalarını değiştirmedi. Türkiye'yi çeşitli diplomatik manevralarla ve baskılarla bir açmazla karşı karşıya bırakmak isteyenler de başarılı olamadılar. Türkiye her rüzgâra eğilecek ikinci sınıf bir devlet değildi.

İşin doğrusu şudur: Kıbrıs 25 yıldan beri bulunduğu coğrafyada barış, istikrar ve güvenliğin hüküm sürdüğü pek nadir bölgelerden biri haline gelmiştir. Kıbrıslı Türkler bir asrı aşkın zamandan beri ilk defa kendi topraklarında özgürce yaşıyorlar. Türkiye, diplomasisini ve silahlı kuvvetlerini bu haklı ve meşru davada en etkili biçimde kullandı. Dünya kamuoyunda belirli ülkelerce ve çevrelerce yönlendirilen bütün eleştirilere ve propagandalara rağmen, Türkiye'nin Kıbrıs politikası Cumhuriyet döneminin en başarılı dış politika örneklerinden birini oluşturmuştur.

Kardak Krizi

25 Aralık 1995 tarihinde, gece geç saatlerde *Figen Akat* isimli bir Türk yük gemisinin Bodrum'un Gümüşlük koyunun açıklarındaki Kardak Kayalıkları'nda karaya oturması Türk-Yunan ilişkilerinde yeni bir krizin ortaya çıkmasına yol açtı ve bu sorun dünya kamuoyunu da uzunca bir süre meşgul etti. Pek az insanın adını duyduğu bu kayalıklar, büyük siyasi ve hukuki tartışmalara yol açtı. Bu kayalıklar yüzünden Türkiye ile Yunanistan arasında bir çatışma çıkabileceğinden endişe edenler oldu. Daha sonra Türk, Yunan ve dünya basınında bu konuda pek çok yazı yazıldı, yorum yapıldı. Peki olayın gerçek boyutu neydi? Nasıl olmuştu da basit bir deniz kazası bu kadar büyük bir krize yol açabilmişti?

Aslında bu basit deniz kazasının önemli bir diplomatik krize yol açması beklenmezdi. *Figen Akat* gemisinin kaptanı yardım istemiş, bir Türk firmasının kiraladığı Yunan kurtarma gemisinin yardımıyla gemi kurtarılmış ve Güllük limanına çekilmişti. Olay bundan ibaretti. Ancak bu çalışmalar sırasında geminin karaya oturduğu kayalıkların Türkiye'ye mi Yunanistan'a mı ait olduğu konusunda tartışma çıkmıştı. Bu gibi sorunlar pek çok ülke arasında çıkar ve diplomatik yoldan çözülürdü. Bu defa da öyle olabilirdi. Türkiye'nin görüşü buydu. Olaydan sonra Ankara'da Yunanistan Büyükelçiliği yetkilileriyle yapılan temaslarda Türkiye serinkanlı bir yaklaşım sergilemiş ve meselenin diplomatik yoldan çözülmesini önermişti. Karşılıklı olarak bazı notalar verilmiş, taraflar görüşlerini ortaya koymuşlardı. Bu noktadan sonra diplomasinin normal kurallarının işlemesi gerekirdi. Ama öyle olmadı. Bir Yunan gazetesinin bu olayı kamuoyuna duyurmasından sonra iki ülkede de heyecanlı bir hava esti. Civardaki Yunan adalarının bazı yerel yöneticileri, sivil toplum örgütleri Kardak kayalıklarına kendi ül-

kelerinin bayrağını çektiler. Türk tarafı da buna tepki gösterdi. Türk gazeteciler kayalıklardaki Yunan bayrağını indirip Türk bayrağı çektiler. Mesele bu kadarla kalsa gene diplomatik kanallarla olay çözülebilirdi. Ama burada kalınmadı. Yunanistan'ın kayalıklardan birine asker çıkartması işin şeklini değiştirdi. Türkiye bir fiili durumla karşı karşıya bırakılmıştı. Buna sessiz kalınamazdı. Türkiye Yunan askerinin ve Yunan bayrağının çekilmesini, kayalıklarda deniz kazasından önceki duruma dönülmesini ve diplomatik temasların sürdürülmesini önerdi. Türkiye Başbakanı Tansu Çiller, *"O bayrak inecek, o asker gidecek,"* diyordu. Yunan Dışişleri bakanı ise bayrağın hiçbir zaman inmeyeceğini söylüyordu.

Türkiye'nin gerek Yunanistan gerek Batılı ülkelerle yaptığı temasların sonuç vermemesi ve Yunanistan'ın askerlerini çekmeyeceğinin anlaşılması üzerine, 31 Ocak 1996 sabahı saat 01.50'de Türk komandoları, üzerinde Yunan askeri bulunmayan kayalığa çıktı. Kardak etrafında yoğun bir deniz ve hava trafiği başlamıştı. O sırada bir Yunan helikopteri düştü.

Bütün gece diplomatik temaslar sürdü. Özellikle Amerikan hükümeti sorunun iki NATO ülkesi arasında bir çatışmaya dönüşmeden çözülmesi için büyük çaba harcadı. Bu çabalar başarılı oldu. Sabah gün ışıdığında Kardak kayalıklarında hiçbir asker kalmamıştı. Türkiye'nin istediği gibi eski statüye dönülmüştü. Türkiye'ye emrivaki yoluyla hiçbir şeyin kabul ettirilemeyeceği anlaşılmıştı. Daha sonraki günlerde ve aylarda yoğun bir diplomatik mücadele yaşandı. Ama Kardak'taki statüko değişmedi...

Kardak Kayalıkları'nın iki savaş arası dönemde On İki Ada'yı elinde bulunduran İtalya'ya veya daha sonra, 1947 Paris Barış Anlaşması'yla bu adaları devralan Yunanistan'a verildiğine dair resmiyet kazanmış, Türk Parlamentosu'nca onaylanmış ve ilgili uluslararası kuruluşlara tescil edilmiş herhangi bir uluslararası antlaşma veya sözleşme mevcut değildi.

Kardak krizi sırasında Türkiye ve Yunanistan'da hükümet değişikleri oluyordu. Türkiye'de seçimler yapılmıştı ve yeni hükümet kuruluncaya kadar DYP-CHP hükümeti geçici olarak iktidarda bulunuyordu. Yunanistan'da eski Başbakan ve PASOK Partisi Başkanı Andreas Papandreu ölmüştü. Yeni bir lider aranıyordu. Kostas

Simitis güç bir seçimden sonra 18 Ocak'ta PASOK Partisi'nin liderliğine seçildi. 19 Ocak'ta da hükümeti kurmakla görevlendirildi. Yani Kardak olayı sırasında Simitis henüz göreve başlamamıştı.

Peki bu kriz neden çıkmıştı? İhtilafın kaynağı neydi? Bu sorunun cevabını bulmak için çok eski yıllara gitmek gerekiyor. Kardak krizini meselenin tarihi boyutu içinde değerlendirmek gerekiyor.

Ege adaları üzerindeki Türk egemenliği çok eski yıllara gidiyor. Batı Anadolu'da Beylikler kuran Türkler egemenliklerini Ege adalarına da yaymak için 11. yüzyıldan itibaren akınlar düzenliyorlardı. Ünlü Türk denizcisi Çaka Bey bir süre için Midilli ve Sakızı ele geçirmişti. Türklerin rakibi Cenevizliler ve Rodos şövalyeleriydi. Papalık donanması da bölgede etkili oluyordu. Ancak İstanbul'un 1453 yılında fethedilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu birer birer bu adalar üzerinde de egemenliğini kurdu. 15. yüzyılda adaların çoğu Osmanlı hâkimiyetine geçmişti. Ancak Rodos adası üzerine yapılan birkaç seferde başarı elde edilememişti. Sonunda 20 Aralık 1522'de bu ada üzerinde 213 yıldır devam eden Rodos şövalyelerinin hâkimiyeti sona erdi ve Ada o tarihte Türk egemenliğine geçti. Aynı tarihlerde Rodos civarındaki bazı adalarla Bodrum kalesi de Osmanlılar tarafından ele geçirildi. Girit Adası uzun mücadelelerden sonra 1669 yılında Osmanlı topraklarına katıldı ve böylece Ege, Türklerin iç denizi haline geldi.

1821 yılında başlayan Mora isyanına kadar bu böyle kaldı. Mora'daki Yunan isyanı bazı adalara da geçti. Osmanlılar bu isyanı önlediler ama dönemin büyük devletleri derhal duruma müdahale ettiler. İngiltere, Rusya, Fransa 16 Kasım 1828'de Londra'da bir protokol imzalayarak Mora yarımadasını ve Kiklat adalarını geçici olarak himayeleri altına aldıklarını açıkladılar. Bunların geleceğini Osmanlı İmparatorluğu ile anlaşarak "Üç Büyük Devlet" saptayacaktır.

Burada kalınmadı. Yunan ayaklanmasını destekleyen Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı. 14 Eylül 1829 tarihinde Ruslarla imzalanan Edirne Antlaşması Yunanistan'ın bağımsızlığını öngörüyordu ama bu devletin sınırları belli değildi. Rusya, İngiltere ve Fransa tekrar Londra'da bir araya gelip 3 Şubat 1830 tarihinde yeni bir protokol imzaladılar. Bu protokol o sırada Osmanlıların

elinde olan Eğriboz adasını da Yunanlılara veriyordu. Buna karşılık 39. kuzey enlemiyle 26. doğu boylamının doğusundaki bütün adalar Osmanlı Devleti'nde kalıyordu. O dönemde devletlerin sınırları böyle çiziliyordu. Bu kararlar 8 Nisan 1830 tarihinde bir notayla Osmanlı İmparatorluğu'na bildirildi. Savaştan yenilgiyle çıkmış Osmanlı İmparatorluğu 24 Nisan 1830 tarihli cevabi notası ile Yunanistan'ın bağımsızlığını resmen kabul etmek zorunda kaldı. İmparatorluğun gerileme dönemi yaşanmaktadır ve bu gerilemenin Ege Denizi'ne yansıması da böyle olmaktadır...

Bu mücadele daha sonraki yıllarda da devam edecektir. Avrupalı ülkelerin baskısı sonucunda Osmanlılar 1858 yılında Giritli Ortodokslara özel bir statü verilmesini kabul ettiler. Bu ve daha sonraki yıllarda verilen tavizler isyancıları tatmin etmeye yetmedi.

Yunanistan kurulduğu günden itibaren topraklarını Osmanlılar aleyhine genişletmek için çalışıyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı da Yunanlılar için bir fırsattır. Bu savaşın sonunda yapılan Berlin Antlaşması'yla Tesalya ve Epir'de Yunanlılar Osmanlılardan yeni topraklar aldılar. Uzun müzakerelerden sonra 1881 yılında bu bölgelerde Osmanlı-Yunan sınırı yeniden çizildi. Ama Yunanistan için bu da yeterli değildir. Yunanistan Girit'i de ele geçirmek istemektedir. Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gene büyük devletlerin girişimleri sonucunda Osmanlı İmparatorluğu Girit'in kontrolünü fiilen seçilmiş bir meclise bırakmayı kabul etti. Vali olarak da bir Hıristiyan atandı. Bu da yeterli değildi. Ayaklanmalar ve çatışmalar bitmedi. 1894 yılında kurulan Ulusal Dernek (Etniki Eterya) Yunanistan'ın genişlemesini hedef almıştır. Bu derneğin üyelerinin dörtte üçü Yunanlı subaylardır. Bunlar Girit'teki ayaklanmayı daha da alevlendirmek için Ada'ya gizlice silah ve cephane soktular. 1896'da çok sayıda Giritli Türk katledildi. Artık Ada'da Türklerle Rumlar arasında bir iç savaş yaşanmaktadır. 1896'da Padişah Girit'e tanıdığı otonominin sınırlarını genişletti. Bunu yaparken Batılı ülkelerin memnun olacaklarını sandı. Ancak bu tavizin de bir faydası olmadı. Taviz yoluyla bu sorunun çözülemeyeceği çoktan belli olmuştu.

Yunanistan'dan Ada'ya yeniden silah sevk edildi. 1897'de Türklere saldırılar yeniden başladı. Yunanistan Ada'ya 1.500 asker yolla-

dı. Bu arada Avrupa'da, özellikle İngiltere'de kamuoyu Türkiye'ye karşı şartlandırılmıştır. Basın tamamen Yunan yanlısıydı. Büyük devletler Osmanlılardan Ada'ya tam otonomi verilmesini istediler. Osmanlı İmparatorluğu bunu da kabul etti, Yunanistan etmedi. Ada'nın Yunanistan'a bağlanmasından başka hiçbir çözüm onlar için yeterli değildir. Bu noktada Avrupalıların da sabrı taştı. Girit'e asker çıkarttılar ve isyancıları engellemeye çalıştılar. Bu da Ada'da sükûnetin sağlanmasına yetmedi; bu defa isyancılar Avrupalı askerlerle çatışmaya giriştiler. 17 Nisan 1897'de Yunan Ordusu Osmanlı İmparatorluğu'na karşı saldırı başlattı. Savaşı kazanan Osmanlılardır. Ama "Büyük Devletler" bir kere daha devrededir. Osmanlıların savaşı kazanması yetmez. Büyük devletler nasıl bir çözüm isterlerse o olacaktır. Profesör Justin McCarthy'nin deyişiyle, "*Osmanlıların sadece toprak kaybetmelerine müsaade edilir, toprak kazanmalarına asla...*" Osmanlılar savaşta geri aldıkları Tesalya'nın büyük kısmını Yunanlılara vermek zorunda bırakıldılar. Deniz sınırı ise aynen korunacaktı. Türk askerleri Girit'ten tamamen çekilecekti. Prens George Ada'ya Yüksek Komiser olarak atanacaktı. Prens George, Yunan Kralının oğlundan başkası değildir...

1908 yılında İstanbul'da ilan edilen Meşrutiyet'le beraber Girit'te yaşayan Rumlar Ada'nın Yunanistan'a bağlandığını ilan ettiler. Ada'daki bütün Müslümanlar Girit'ten sürüldü. Osmanlılar Girit yüzünden çıkan savaşı kazanmış, ama Girit'i kaybetmişlerdir.[514]

20. yüzyıla girildiğinde Ege'nin kuzeyindeki Taşoz'dan Güneydeki Gavdos'a ve güneydoğudaki Meis'e kadar Ege adaları Türklerin egemenliğindeydi. Ama bu çok uzun sürmedi. Girit'in kaybını başka adaların kaybı izledi.

Türkler Ege'de Yunanlılarla mücadele ederken hiç hesapta olmayan bir devlet daha Ege adalarını ele geçirmeye çalışıyordu. Trablus ve Bingazi'deki ekonomik çıkarlarını koruma gerekçesiyle 29 Eylül 1911'de Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açan İtalya orada büyük bir direnmeyle karşılaşınca Osmanlıları zorlamak için sa-

514 McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples...*, s. 62.

vaşı Ege Denizi'ne taşıdı. İtalyan donanması Çanakkale önlerinde Osmanlı donanması tarafından püskürtüldü. Buna rağmen İtalya 28 Nisan 1912'de Rodos Adası'nı işgal etti. Bir ay içinde Rodos civarındaki adalar da İtalyanların eline geçti. Böylece Menteşe adaları denilen bu adalardan 16'sı İtalyanların denetimine geçmiş oldu. Dönemin büyük devletlerinden sadece Avusturya buna karşı çıktı. Diğerleri ya İtalya'yı desteklediler veya sessiz kaldılar. İtalya Avusturya'yı ikna etmek için işgalin geçici olduğunu söyledi ve savaştan sonra adaların Osmanlılara iade edileceğini bildirdi.

İtalya ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki barış görüşmeleri 13 Temmuz 1912'de Lozan'da başladı. Osmanlı Temsilcisi Said Halim Paşa adaların İtalya'ya verilmesine karşı çıktı. O sırada İstanbul'da hükümet değişikliği oldu. Görüşmeler yeni hükümetin yeni temsilcisinin katılımıyla 13 Ağustos 1912'de yeniden başladı. O sırada Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş açması durumu daha da zorlaştırdı. Sonuçta 18 Ekim 1912'de Lozan'daki Uşi Şatosunda imzalanan antlaşmaya göre Osmanlılar Trablusgarp ve Bingazi'nin birleştirilerek burada muhtar bir idare kurulmasını kabul ettiler. Türkler bu bölgedeki askerlerini çektikten sonra İtalya da işgal ettiği adalardan çekilecekti. Yani Osmanlıların bu adalar üzerindeki egemenliği devam edecekti.

Bu sırada, 8 Ekim 1912 tarihinde Balkan Savaşı başladı. Kara savaşlarında Osmanlılar başarılı olamadı. Denizlerde de durum pek farklı değildi. Yunanlılar 20 Ekim 1912'de Bozcaada'yı, sonra da Limni, Taşoz, Gökçeada, Semadirek ve İkarya adalarını işgal ettiler. Osmanlıların bu işgalleri önleyecek deniz gücü yok muydu? Olabilirdi. Ama parasını peşin ödeyerek İngiltere'ye sipariş ettiği savaş gemileri her nedense kendisine bir türlü teslim edilmiyordu.

Bu arada Bulgar ordusu Çatalca'ya kadar gelmişti. İstanbul tehdit altındaydı. Bu şartlar altında 3 Aralık 1912 tarihinde Çatalca'da Balkan devletleriyle Osmanlılar arasında ateşkes imzalandı. Bir eksiğiyle... Yunanistan Ege'de elde etmek istediği bütün adaları henüz işgal edememişti, bu nedenle ateşkes anlaşmasını imzalamaya hazır değildi... 3 Aralık'ta Sakız Adası, 20 Aralıkta da Midilli Yunanlılar tarafından işgal edildi. Sisam Adası en sona kalmıştı. O da 15 Mart 1913'te Yunanlıların eline geçti.

Çatalca'daki ateşkes anlaşması, barış görüşmelerinin Londra'da yapılmasını öngörüyordu. 16 Aralık 1912'de taraflar Londra'da toplandılar. Londra'da aynı tarihte iki konferans toplandı: Biri Osmanlılarla diğer Balkan devletleri arasında Barış Konferansı, diğeri de Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya'nın Londra büyükelçileri ile İngiltere temsilcisinin katıldığı büyükelçiler toplantısı. Tarihte "Süfera toplantısı" olarak geçen bu Konferans'ta Osmanlıların ve diğer Balkan ülkelerinin temsilcileri yoktu. Orada "Doğu Sorunu" ele alınacaktı. Bu konuda büyük devletler karar verebilirlerdi, Doğu ülkeleri değil...

Barış Konferansı'nda Balkan devletleri bütün Rumeli'nin ve Ege adalarının kendilerine verilmesini istiyorlardı. Osmanlı Heyeti Makedonya'nın ve Arnavutluk'un muhtariyetine razı oldu ama "Anadolu'nun ayrılmaz parçaları olan Ege adaları" kesinlikle verilemezdi. Büyük devletler 17 Ocak 1913'te Osmanlılara bir nota verdiler. Buna göre Edirne Balkan devletlerine verilecek, adaların geleceğinin saptanması da büyük devletlere bırakılacaktı.

Bu sırada İstanbul'da önemli bir gelişme oldu. Edirne'nin Bulgarlara verileceği söylentilerinin ortaya çıkması üzerine İttihat ve Terakki Partisi'nin liderlerinden Enver Paşa'nın öncülüğünde bir darbe yapıldı. Başbakan Kamil Paşa istifaya zorlanarak yerine Mahmut Şevket Paşa geçirildi. Bu sırada Balkan devletleri Londra Konferansı'ndan çekildi. Bulgarlar bir ültimatom vererek 3 Şubat'ta savaşın yeniden başlayacağını bildirdiler. Bu koşullar altında Osmanlı hükümeti Batılıların notasına verdiği cevapta, Edirne'nin yarısının Balkan devletlerine verilebileceğini, adaların geleceğiyle ilgili kararın da Batılı devletlere bırakılabileceğini bildirdi.

Bu arada Balkan Savaşı yeniden başladı. Yanya, Edirne ve İşkodra Balkan devletleri tarafından işgal edildi. Batılılar şimdi yeniden devrededir. Midye-Enez hattı sınır kabul edilirse Batılı ülkeler arabuluculuk yapabilecektir. Bu arada adaların geleceğini de saptayacaklardır. Bu şartlar altında Londra Konferansı'na devam edildi. 30 Mayıs 1913'te yapılan Londra Antlaşması ile Osmanlılar, Edirne dahil, Rumeli'deki topraklarının tümünü terk etmeyi kabul ettiler. Girit Adası da bırakıldı. Diğer bütün adaların geleceğine "Süfera Konferansı" karar verecekti.

Bu gelişmeler olurken Balkan Devletleri Osmanlı mirasının paylaşılması konusunda aralarında anlaşmazlığa düştüler ve savaşa tutuştular. Balkan savaşları o bölgede yaşayan Türk soydaşları üzerinde de çok ıstırap verici etkiler yaptı. Binlerce Balkan Türkü hayatını kaybetti. Büyük göç hareketleri yaşandı. Balkan Savaşları'nın hemen öncesinde Yunanistan'da yaşayan Türk asıllılarının sayısı 746.000 idi. Bu sayı 1923 yılında 124.000'e düştü. Aynı tarihler arasında Yunanistan'da yaşayan Yunan asıllıların sayısı 797.000'den 1 774.000'e çıktı. Bölgenin sosyal dokusu bu dönemde köklü bir değişikliğe uğradı.[515]

Bu arada Balkan ülkeleri arasındaki savaştan yararlanan Osmanlılar Edirne'yi geri aldılar. Sonunda 29 Eylül 1913'te Bulgaristan'la imzalanan İstanbul Antlaşması ile Edirne'nin Osmanlılara bırakılması resmen kabul edildi. Yunanistan'la da 14 Kasım 1913'te Atina Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma topraklarla ilgili düzenlemeleri yapıyor, adalar konusunda ise Londra Konferansı'na atıfta bulunmakla yetiniyordu. Özetle, ne Londra Konferansı, ne de Atina Antlaşması Osmanlıların Ege Adaları üzerindeki egemenlik haklarını ortadan kaldıracak bir hüküm içeriyordu. Sadece "Süfera Konferansı'na" bu konuda vekalet verilmiş oluyordu.

Büyük devletlerin tutumu neydi? Avusturya bütün adaların Yunanistan'a verilmesini sakıncalı buluyordu. Yunanistan'ın büyük bir deniz gücü olmasını istemiyordu. Almanya, Boğazönü adalarıyla Midilli ve Sakız'ın Türkiye'de kalmasını savunuyordu. İtalya'nın da bu görüşü desteklediği söyleniyordu. Ama büyük devletlerin bazıları başka türlü düşünüyordu. İngiltere bütün adaların Yunanistan'a verilmesine taraftardı. Rusya ise Limni, Bozcaada, Gökçeada ve Semadirek gibi bazı adaların Türkiye'ye bırakılmasını istiyordu.

1 Ağustos 1913 tarihinde yapılan Süfera Konferansı'nda İngiltere bir öneri ortaya attı: Bozcaada ve Gökçeada Türkiye'ye bırakılacak, diğer Ege Adalarından *"Yunanistan'ın işgali altında bulunanlar"* silahsızlandırılarak Yunanistan'a bırakılacak, Osmanlı askerleri Trablusgarb'dan çekilince İtalyan işgalindeki adalar da Osmanlı

515 McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples...*, s. 151.

İmparatorluğu'na geri verilecekti. Osmanlılar bu plana büyük tepki gösterdiler ama birkaç ay sonra birlikte savaşa katılacakları Almanya dahil hiçbir ülkeden destek göremediler. Diğer Batılı ülkeler İngiltere'nin baskısıyla İngiliz önerilerini resmen kabul ettiklerini 14 Ocak 1914'te duyurdular. Büyük devletler arasında da yazılı olmayan kurallar vardı. O devirde İngiltere diğer büyük devletleri de pek çok konuda etkileyebilecek durumdaydı. Büyük devletler kararlarını 14 Şubat 1914'te bir notayla Osmanlı Devletine bildirdiler. Buna göre Gökçeada, Bozcaada ve Meis Adası Osmanlılara bırakılıyor, Yunan işgalindeki diğer adalar silahlandırılmamak ve askeri amaçla kullanılmamak kaydıyla Yunanistan'a veriliyordu. Bu notada İtalya'nın işgali altındaki adalarla ilgili bir hüküm yoktu.

Osmanlılar 15 Şubat 1914 tarihinde verdikleri cevabi notada tepkilerini dile getirdiler ve adalarla ilgili haklı taleplerini elde etmek için çaba sarf edeceklerini kaydettiler. Osmanlı Devleti'nin o devirdeki gücü ve olanakları daha ileri gitmeye imkân vermiyordu. Güce dayanmayan bir dış politikanın başarı şansının olamayacağını Osmanlılar çoktan anlamıştı ama böyle bir güce sahip olacak olanakları da o dönemde yoktu...

Büyük devletler adalarla ilgili görüşlerini Osmanlılara kabul ettirmek için silaha başvuracaklar mıydı? Bu konuda aralarında uzlaşmaya varamadılar. Osmanlılar da meseleyi Yunanistan'la ele almaya karar verdi. Bazı temaslar yapıldı. 2 Mart 1914 günü Türkiye'nin Atina Büyükelçisi Galib Kemali Bey'le yaptığı bir görüşmede Yunanistan Başbakanı Venizelos, Midilli ve Sakız'ı Türklere bırakırlarsa İtalya'dan geri alınacak adalardan hangilerinin kendilerine verilebileceğini sordu. Belli ki, Yunanlılar bir pazarlık arzusu içindeydi. Büyükelçi, Venizelos'un bu sorusunu hükümete bildirdi. Sadrazam Said Halim Paşa böyle bir pazarlığa açık göründü. Sakız ve Midilli'ye karşılık İpsara, Ahikerya, Koçbaba, İstanbulya, Kerpe ve Kaşot adalarının Yunanistan'a verilebileceğini bildirdi. Sisam Adası da Osmanlı egemenliğinde kalmalıydı. Venizelos bu cevaptan tatmin olmadı. Belli ki, esas hedefi Rodos'u almaktı. Yunanistan bu temasları sürüncemede bıraktı. Amacı herhalde zaman kazanmaktı. Bu arada Batılı devletlerden adalara olası

bir Osmanlı saldırısına karşı garanti istiyor ama bu garantiyi bir türlü alamıyordu. Osmanlıların ümidi de Ege'deki güç dengesini sağlamak için İngiltere'ye sipariş ettiği savaş gemilerini alabilmekti. Ancak İngiltere parası ödenen bu gemilerin teslimine hâlâ yanaşmıyor, Osmanlıların Yunanistan'a karşı güç kazanmasını istemez görünüyordu. Osmanlılar yıllardır savunma sanayilerini ihmal etmenin bedelini ödüyorlardı. Savunma alanında dışarıya aşırı derecede bağımlı olmanın sıkıntıları böyle zamanlarda daha iyi anlaşılıyordu...

Yunanistan Başbakanı Venizelos 1914 yılının ortalarında Osmanlı Sadrazamı Said Halim Paşa ile görüşmeyi kabul etti. Görüşme Brüksel'de yapılacaktı. 21 Temmuz günü Venizelos yola çıktı. Ama yoldayken Avusturya'nın Sırbistan'a ültimatom verdiğini öğrendi. Avrupa savaşa gidiyordu, her şey değişebilirdi. Yarı yoldan geri döndü. Brüksel görüşmesi yapılamadı. Gene de Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki temaslar sürdürüldü. Osmanlı Devleti'nin son önerisi şuydu: Limni, Midilli, Sakız ve Sisam Osmanlı egemenliğinde bırakılacaktı. Buna karşılık bu adalara özerklik verilecek ve bir Hıristiyan Genel Vali atanacaktı.

Türkiye ile Yunanistan arasında bu temaslar yapılırken Almanya 1 Ağustos 1914'te Rusya'ya savaş açtı. Aynı gün İngiltere Türkiye'nin sipariş ettiği *Reşadiye* ve *Sultan Osman* zırhlılarına resmen ambargo koydu. 4 Ağustos'ta Türk-Alman ittifakı yapıldı. 10 Ağustos'ta Almanya'ya ait *Göben* ve *Breslau* zırhlıları Çanakkale Boğazı'ndan geçerek Marmara'ya girdiler. Osmanlı hükümeti bu gemileri satın alarak onlara *Yavuz* ve *Midilli* adını verdi.

Artık Osmanlıların Almanların yanında savaşa katılacaklarından kuşku kalmamıştı. Ama gene de Türk-Yunan temasları devam etti. İki Alman gemisinin Osmanlı donanmasına katılmasından birkaç gün sonra üst düzeydeki Türk ve Yunan heyetleri Bükreş'te buluştular. Türkiye'yi İçişleri Bakanı Talat Paşa, Yunanistan'ı eski Başbakanlardan Zaimis temsil ediyordu. Yunanlıların Osmanlı taleplerine cevabı bu toplantıda belli oldu; Yunanistan Midilli ve Sakız üzerinde Osmanlı egemenliğini tanımaya hazırdı. Ancak bu adalar 50 yıl süreyle Yunanistan'a kiralanacak, başlarına da bir Yunan Vali atanacaktı. Daha sonra Sisam'ı da aynı koşullarda

Osmanlı egemenliğine bırakmaya razı oldular. Türkiye bu teklifi kabul etmedi. Görüşmeler 10 Eylül'e ertelendi.

Osmanlıların Almanlarla birlikte savaşa girmesi çok şeyi değiştirdi. 26 Nisan 1915'te Londra'da İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya arasında imzalanan bir Antlaşma ile İtalya'nın işgali altında bulunan ve evvelce Osmanlı İmparatorluğu'na geri verileceği resmen kabul edilen Ege adaları üzerinde İtalya'nın egemenlik hakkı kabul edildi. Ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu paylaşılırsa İtalya'ya Antalya bölgesinden de toprak verilecekti. Bu güvenceyi alan İtalya 21 Ağustos 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açtı. 22 Ağustos'ta da Uşi Antlaşması'nı feshettiğini ve Menteşe adalarından çekilmeyeceğini ilan etti.

Birinci Dünya Savaşı boyunca Yunanistan, İtalya'nın elindeki adaların kendisine verilmesi için büyük çaba gösterdi. ABD de Yunanistan'ı destekliyordu. Birinci Dünya Savaşı sonunda imzalanacak Barış Antlaşması'nın esaslarını hazırlamakla görevli Amerikalı R. Langsing 21 Eylül 1918 tarihinde Avrupa'nın gelecekteki hudutlarını gösteren bir muhtıra hazırladı. Bu muhtıranın 14. maddesinde Anadolu sahillerindeki halkı Yunanlı olan bütün adaların Yunanistan'a verilmesi gerektiği savunuluyordu. Bu da yeterli değildi. Langsing'e göre Anadolu'nun bazı limanları ile bir kısım toprakları da Yunanlılara verilmeliydi. Bu eğilimlerden de cesaret alan Venizelos 30 Aralık'ta Paris Barış Konferansı'na yaptığı başvuruda İzmir ve Ege Bölgesi ile bütün adaların Yunanistan'a verilmesini istedi. İşin ilginç tarafı Venizelos bu başvurusunda adaları Anadolu'nun doğal bir uzantısı sayıyor, Batı Anadolu kendilerine verileceğine göre, bu bölgenin güvenliği açısından büyük önem taşıyan adaların da kendisine verilmesini istiyordu.

Paris Barış Konferansı'nda İngiltere bir kere daha Yunanistan'dan yana tavır aldı. İtalya'nın elindeki Menteşe Adalarının Yunanistan'a verilmesini destekledi. İtalya'nın karşı çıkması üzerine bu konuda karar alınamadı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Sevr Antlaşması'nın 122. maddesiyle On İki Ada'lar denilen Menteşe Adaları ve Meis Adası İtalya'ya bırakılıyordu. Süfera Konferansı'nda Yunanistan'a bırakılması öngörülen Semadirek, Limni, Midilli, Sakız, Sisam ve

Ahikerya adalarından başka Gökçeada ve Bozcaada da Yunanistan'a veriliyordu. Osmanlılar'ın Ege'de adası, toprağı, sözü kalmamıştı. Sevr Antlaşması'nın Ege'yle ilgili hükümlerinin özü buydu. Yunanistan buna da itiraz etti. Menteşe Adaları kendisine verilmedikçe Sevr Antlaşması'nı imzalamayacaktı. Sonunda Yunanistan'ı ikna etmek için bir formül bulundu. İtalya'nın Paris Büyükelçisi Bonin ile Venizelos arasında imzalanan ve Bonin-Venizelos Anlaşması olarak anılan metne göre İtalya, Rodos ve Meis dışındaki bütün Menteşe Adalarını Yunanistan'a veriyordu. Rodos'ta yerel muhtariyet uygulanacaktı. İngiltere Kıbrıs'ı Yunanistan'a verirse İtalya da Rodos halkına kendi kaderini tayin hakkı tanıyacaktı.

Türkiye'nin Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda kazandığı zafer Sevr Antlaşması'nı hükümsüz kıldı. Böylece Bonin-Venizelos Antlaşması da ortadan kalktı. İtalya 8 Ekim 1922 tarihinde bu Antlaşmayı feshederek Menteşe Adalarının kendi himayesinde olduğunu açıkladı.

Lozan Antlaşması ise bambaşka koşullarda yapıldı. Orada Türkiye galip devletti, zafer kazanmıştı. Sevr'de olduğu gibi, Türk tarafına arzu edilen koşulların zorla kabul ettirilmesi mümkün olamazdı. Bu nedenle Lozan Antlaşması'nın Ege adalarıyla ilgili hükümleri de Sevr'den çok daha farklı bir üslup ve içerikle kaleme alındı. Bugün her iki metni birlikte değerlendirecek uzmanlar aradaki farkları göreceklerdir.

İsmet Paşa Lozan Konferansı boyunca, coğrafi bakımdan Anadolu'nun parçası sayılan Ege adalarının Türkiye'nin güvenliği açısından büyük önemi olduğunu vurguladı. İktisadi açıdan da böyleydi. Büyük devletlerin "Süfera Konferansı"nda verdikleri karar bu konuya özen gösterilmediği için Türk tarafınca kabul edilmemişti. Bu Adaların geleceğinin saptanması büyük devletlere bırakılırken bunların tarafların çıkarlarına uygun hareket edecekleri düşünülmüştü ama sonuç öyle olmamıştı.

Ancak o dönemin koşullarında bu adaların tümünün Türk egemenliğine geçmesini talep etmek gerçekçi olmayacaktı. İsmet Paşa Bozcaada, Gökçeada, Semadirek ve Meis'in Türkiye'ye bırakılmasını, diğer Adalara askerden arındırılmış bir statü verilmesini ve bu adaların muhtar bir yönetime kavuşturulmasını istedi. Lord

Curzon Bozcaada ve Gökçeada'nın bile Yunanistan'a verilmesi gerektiğini savunuyordu. Uzun mücadelelerden sonra bu iki adanın Türkiye'ye verilmesi kabul edildi. Meis İtalya'ya bırakıldı.[516]

Lozan Antlaşması Ege adaları ilgili olarak hangi hükümleri getirmişti?

Lozan'ın yazım biçimi Sevr Antlaşması'ndan farklı. Sevr Antlaşması'nın hazırlık çalışmalarına ilişkin belgeler de incelendiğinde orada adaların yanı sıra bütün ada, adacık ve kayalıkların Yunanistan'a devrinden söz ediliyor. Lozan'da böyle bir hüküm yok.[517] Bu eserde Ege adalarının, Adacıklarının ve Kayalıklarının hukuki statüsü, Lozan Antlaşması'nın ilgili hükümleri ve Türkiye'nin şimdiye kadar savunduğu tezler ayrıntılı olarak anlatılıyor.

Lozan Antlaşması'nın adacıklarla ilgili hükümlerinin hangi anlama geldiği daha 1930'lu yılların başındaki bir örnek olayda görülmüştü. Gerçekten, 1932 yılının başında Meis Adası civarındaki adacık ve kayalıkların kime ait olacağı konusu Türkiye ile İtalya arasında görüşme konusu olmuş, önce bu sorunun birlikte Uluslararası Adalet Divanı'na havale edilmesi öngörülmüş, ancak daha sonra iki ülke arasında yapılan müzakerelerle bu mesele çözülmüş ve Adalet Divanı'na gitmeye gerek kalmadan Türkiye ile İtalya arasında 4 Ocak 1932 tarihinde imzalanan bir sözleşme ile o bölgedeki deniz sınırı resmen saptanmıştır. Aynı Sözleşme Bodrum civarındaki Karaada üzerindeki Türk egemenliğini de tanımıştır. Bu sözleşme her iki ülke parlamentoları tarafından onaylanmış, onay belgeleri 25 Nisan 1933 tarihinde teati edilmiş ve Sözleşme 10 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu Sözleşme o zaman geçerli olan uluslararası hukuk kuralları gereğince 24 Mayıs 1933 tarihinde Milletler Cemiyeti'ne de tescil edilmiştir. Esasen Milletler Cemiyeti Yasası'nın 18. maddesi tescil edilmeyen uluslararası metinlerin geçerlilik kazanmayacağını belirti-

---

516 Küçük, Cevdet, *Ege Adalarında Türk Egemenliği Dönemi, Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ali Kurumahmut (ed), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 33-69.

517 Başeren, Sertaç Hami, *Ege'de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Antlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü, Ege'de Temel Sorun*, Ali Kurumahmut (ed), s. 93.

yordu. Kardak bölgesi ile ilgili olarak usulüne göre yapılmış ve Milletler Cemiyeti'ne tescil edilmiş herhangi bir antlaşma veya sözleşme yoktu.

Kardak kayalıklarının bulunduğu bölgede sadece deniz sınırının saptanması için Türkiye ile İtalya arasında teknik düzeyde görüşmeler yapılmış, teknisyenler arasında 28 Aralık 1932 tarihinde bir zabıt düzenlenmişti. Daha sonra İtalyan hükümetinin bu zapta itirazları olmuş, taraflar arasında yıllarca süren yazışmalar yapılmıştı. Ancak bütün bu yazışmaların sonucunda iki ülkenin milli hukukuna ve uluslararası hukuka göre onaylanmış bir sözleşme veya antlaşma yapılmamıştı. O bakımdan, Milletler Cemiyeti Yasası'nın 18. maddesine göre ortada uluslararası alanda bağlayıcılığı olan bir metin yoktu.[518]

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan 1947 tarihli Paris Barış Antlaşması'na göre Ege'de İtalya'ya ait olan adalar ile bunlara bitişik adacıklar Yunanistan'a devredildi. Bu antlaşmanın görüşmeleri sırasında Yunanistan 28 Aralık 1932 tarihinde Türkiye ile İtalya arasında teknik düzeyde imzalanan zaptı da Antlaşmaya ekletmek istedi. Böylece o bölgede Türkiye ile Yunanistan arasındaki deniz sınırının kendi arzularına uygun biçimde saptanmasına çalıştı. Ama bu girişimleri sonuç vermedi. Başta Sovyetler Birliği olmak üzere bazı ülkeler bu metnin uluslararası hukuka göre hüküm ifade eden bir sözleşme olmadığını belirterek buna karşı çıktılar. 1947 Antlaşması'nda bu zapta atıfta bulunulmadığı gibi, Antlaşmaya ekli çeşitli haritalar arasında Menteşe Adaları bölgesini gösteren bir harita da yer almadı. Oysa örneğin Adriatik Denizi'ndeki adaların aidiyetini, o bölgedeki deniz sınırlarını gösteren haritalar Antlaşmaya eklenmişti. Böylece Paris Antlaşması Türkiye açısından Lozan'a göre bir değişiklik getirmedi.[519]

Kardak krizi ile ilgili olarak tarafların görüşleri hakkında pek çok yayın yapıldı, kitaplar, makaleler yayınlandı. Bu tartışma-

---

518 Başeren, s. 109-114.

519 Fırat, Melek, *Kardak Kayalıklarına İlişkin Türk ve Yunan Tezleri,* Türk Dış Politikası, Baskın Oran (ed), cilt II, s. 467. Bu eserde Kardak krizinin çıkışıyla konuya ilişkin Türk ve Yunan tezleri hakkında ayrıntılı bilgi veriliyor. s. 464-470

lar burada tekrarlanmayacak. Ancak hatırlanması gereken nokta Yunanistan'ın, bu tartışmalar sırasında konunun Türkiye tarafından Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesini istediği. Türkiye'nin ise hiçbir barışçı çözümü dışlamadan, taraflar arasında görüşmelerde bulunulmasını önerdiği. Bu arada iki ülke arasında yapılan temaslar sonucunda 16 Nisan 1997 tarihinde izlenebilecek yöntem konusunda bir görüş birliği sağlandı. Buna göre iki ülkenin atayacağı birer veya ikişer akil adam bir araya gelecekler, iki tarafın da görüşlerini inceleyecekler, Kardak meselesi de dahil olmak üzere iki ülke arasındaki bütün meselelerin kapsamlı biçimde çözümü için yöntemler arayacaklar, hükümetlere dengeli fakat bağlayıcı olmayan öneriler sunacaklardı. Hiçbir çözüm yolu dışarıda bırakılmayacaktı. Bunlar arasında diyalog, uzlaşma, hakem, arabuluculuk veya Adalet Divanı'na başvuru da yer alacaktı. Bu konuda hazırlanan metne daha sonraki günlerde son şekli verildi. Türkiye-AB Ortaklık Konseyi'nin 1997 yılının Mayıs ayında Lüksemburg'da yaptığı toplantıda metin iki ülke tarafından, diğer AB ülkelerinin önünde kabul edildi. İki ülke ikişer Akil Adam tayin ettiler. Bunlar hukuk ve Türk-Yunan ilişkileri alanlarında bilgili, tecrübeli ve saygın kişilerdi. Ancak akil adamlar bir türlü bir araya getirilemedi. Yunanistan bunların önce görüşlerini birbirlerine yazılı olarak bildirmelerini, eğer bu görüşlerde bir yakınlaşma olursa bir araya gelmelerini önerdi. Çeşitli yazışmalar oldu ama akil adamlar hiç buluşamadılar.

1997 yılının Haziran ayında Madrid'de yapılan NATO zirve toplantısı sırasında Cumhurbaşkanı Demirel ile Yunanistan Başbakanı Simitis bir araya geldiler. Toplantının havası oldukça iyiydi. Bu görüşmenin sonunda bir ortak açıklama da yapıldı. İki ülke arasında buna dayanarak yeni bir anlayış havası yaratılabilir miydi? Bunun için çok çalışıldı. Aynı yılın Eylül ayında Amerikalıların girişimiyle New York'ta bir Türk-Yunan mutabakatının sağlanması için çaba gösterildi. Ama bu girişim de sonuç vermedi.

Son zamanlarda hiç değilse iki ülke arasındaki üst düzeydeki kişisel temaslarda bir yumuşama havası ortaya çıktı. Yunanistan'ın yeni Dışişleri Bakanı George Papandreu, Türkiye ile diyalog kurmanın Yunanistan'ın çıkarlarına zarar vermeyeceğini sonunda Yunan halkına kabul ettirdi. İki ülkenin Dışişleri Bakanları İsmail Cem ile

George Papandreu'nun Türkiye'de, Yunanistan'da ve diğer ülkelerde buluşmalarını artık kimse yadırgamaz oldu. Dostluğu ön plana çıkartan demeçler verildi. İki ülkede üst üste meydana gelen deprem felaketleri de Türk ve Yunan halklarının yakınlaşmasına vesile oldu. Yaratılan bu olumlu ortam içinde ekonomi, ticaret, turizm, kültür, çevre, sınırlardan yasadışı geçişlerle mücadele gibi birçok alanda anlaşmalar imzalandı. Gerek ikili düzeyde, gerek NATO'da Genel Sekreterin başkanlığında Türk ve Yunan Daimi Temsilcileri arasında sürdürülen güven arttırıcı önlemlerle ilgili çalışmalarda bazı ilerlemeler oldu. Ama Kardak, deniz sınırlarının saptanması, hava sahası, karasularının genişliği, kıta sahası gibi önemli ihtilaf konularında henüz ilerleme sağlanamadı.

Kardak'la ilgili gelişmeler böyle. Hatırlanması gereken husus şu: Türkiye Ege'de emrivakileri kabul etmeyeceğini açıkça gösterdi. Ama daha sonra dostluğa, müzakereye, işbirliğine açık olduğunu da ortaya koydu. İki ülke arasında Lozan'da kurulmuş bulunan denge, 1947 Paris Antlaşması'nda On İki Ada'nın Yunanistan'a verilmesiyle bir ölçüde bozulmuştu. Ama Türkiye İkinci Dünya Savaşı'nın zorunlu kıldığı bu düzenlemeyi, Türkiye ile Yunanistan arasında yeni bir çatışma ortamı yaratmak için kullanmadı. 1947 ile Kardak olayının çıktığı 1996 yılı arasında Ege'de petrol araştırmaları gibi bazı konularda ciddi sıkıntılar yaşandıysa da mevcut dengeleri bozacak bir gelişme olmadı. Kardak olayında da Türkiye kararlılığını ortaya koydu ve statükonun bozulmasına izin vermedi.

Sonuç

Dünyadan ve Türkiye'den örnekler verilerek anlatılmaya çalışılan uluslararası ilişkilerin gerçek yüzü özetle şöyle: Dünyanın değişen koşullarına rağmen, uluslararası ilişkilerin değişmeyen özelliği ulusal çıkarların korunmasının en öncelikli hedefi oluşturması. Yüksek insanlık ideallerini, uygarlık değerlerini yansıtan beyanlara, açıklamalara rağmen devletlerin birinci önceliği kendi ulusal çıkarlarını korumaktır. En insancıl görünen uluslararası çalışmaların arkasında bile çoğu zaman devletlerin menfaatlerini en iyi biçimde koruma arzusu yatar. Bunu doğal karşılamak gerekir, zira devletler hayır kuruluşları değildir. Tarih boyunca ulusal çıkarlarını gereği gibi koruyamayan devletlerin etkinliklerini, hatta varlıklarını kaybettikleri görülmüştür. Bazı eski devletlerin, hatta imparatorlukların tarih sahnesinden silinmelerinin arkasında çoğu zaman bu yatar. Devletler ulusal çıkarları ile yüksek insani ilkeler arasında seçim yapmak zorunda kaldıklarında daima çıkarlarını korumayı tercih ederler. Uluslararası ilişkilerin tarihi bunun örnekleriyle doludur. Son örneklerden biri de 11 Eylül 2001 tarihinde yaşanan terörist saldırılardan sonra ABD'nin ve İngiltere gibi bazı Avrupa ülkelerinin terörizmle daha iyi mücadele edebilmek için uluslararası hukuk normlarıyla ve insan hakları ölçütleriyle bağdaştığı tartışmaya açık olan bazı önlemler almış olmalarıdır. Ulusal güvenlik çıkarları demokrasinin öncüsü olan bu ülkeleri bile, evvelce başka ülkeleri eleştirdikleri konularda özgürlükleri kısıtlayıcı düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır.

Devletler arasındaki ilişkilerde zaman zaman gerginliklerin, savaşların yaşanmasının arkasında yatan çoğu zaman çıkarların farklı olmasıdır. Diplomasideki ifade tarzıyla, uluslararası ilişkilerde çoğu zaman karşılaşılan durumlar bir "sıfır sonuçlu oyundur". Yani

bazılarının kazanması için başkalarının kaybetmesi gerekir. Bazı hallerde bütün ilgili ülkelerin birlikte kazançlı çıktıkları durumlara da rastlanır. Eğer belirli dönemlerde bazı ülkeler arasında yakın ilişkiler ve işbirliği mevcutsa bu o devletlerin çıkarlarının birbiriyle örtüştüğü, aralarında çıkar birliği olduğu anlamına gelir. Bu ortak çıkarlar, ortak bir düşmana karşı mücadele gibi savunma ve güvenlik alanlarını ilgilendiren nitelikteyse, ortak askeri ittifaklar kurulur. Ortak ekonomik çıkarlar ön planda ise ekonomik ve ticari ağırlıklı örgütlenmelere gidilir. Çağımızda NATO, askeri ittifakların, Avrupa Birliği de ekonomik ağırlıklı işbirliğinin en tipik örnekleridir. Ancak bu örgütlerin içinde de devletler kendi ulusal çıkarlarını en iyi biçimde korumaya çalışırlar. Bu nedenle aynı ittifakın veya birliğin üyeleri arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkması oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Hatta bazı durumlarda müttefik ülkelerin birbirlerine yaptırım uyguladıklarının örneğine de rastlanır. ABD'nin Türkiye'nin Kıbrıs harekâtı sonrasında uyguladığı silah ambargosu bunun örneklerinden biri. Deli dana hastalığının çıkmasından sonra Avrupa Birliği'nin İngiltere'den et ithalini yasaklamasının doğurduğu ihtilaf da ekonomik alanda yaşanan bir örnek. NATO ve AB gibi uluslararası kuruluşlarda ortak kararlar ancak ortak çıkarların buluştuğu ortak paydaları yansıtır.

Devletlerin çıkarlarını korumaya bu kadar özen göstermelerinin kınanacak bir tarafı yoktur. Çünkü devletler varlıklarını ancak bu şekilde sürdürebilir ve geliştirebilirler. Halklarının güvenliğini ve refahını ancak bu şekilde koruyabilirler. O bakımdan devletlerin dış politikalarını değerlendirirken en önemli ölçü bu politikaların o ülkenin çıkarlarını korumaya ne ölçüde hizmet ettiğidir. Tabii en iyi durum ulusal çıkarlar korunurken yüksek insani değerlere, uygarlık ölçülerine uygun davranılmasıdır. Ne var ki, gerçekçi olmak gerekirse, bu diplomaside henüz genel kural haline gelmemiştir. Bir ülke kendi çıkarlarını savunurken çoğu zaman, ister istemez başka ülkelerin çıkarlarına zarar verir. Bunu önlemek için bütün devletlerin bazı normlara, kurallara uymaları gerekir.

Gelişen dünya koşulları, uluslararası ilişkilerde belirli normların geliştirilmesini gerektirmiştir. 20. yüzyılda önce Milletler Cemiyeti, daha sonra Birleşmiş Milletler evrensel düzeyde bazı normların,

kuralların geliştirilmesine yardımcı olmuştur. Uluslararası hukuk alanında da son yüzyılda büyük ilerlemeler kaydedilmiş ve devletler dış politikalarını bu ölçülere göre düzenlemekle yükümlü kılınmıştır. Aynı şekilde, devletler arasında imzalanan anlaşmalar ve sözleşmeler de uluslararası ilişkilerin çerçevesini çizmiştir. Diplomasinin temel kurallarından biri ahde vefadır. Yani yapılan anlaşmalara, verilen sözlere uyulmasıdır. Ancak uygulamaya bakıldığında bütün devletlerin bu normlara, bu kurallara her zaman tümüyle uyduklarını söylemek mümkün değildir. Diplomaside geçerli başka bir kural da şartlar değişince eski taahhütlerin geçerliğini koruyacağı yolundaki anlayıştır. En ileri, en uygar sayılan ülkelerin bile ulusal çıkarları gerektirdiğinde, üyesi oldukları evrensel veya bölgesel kuruluşların kurallarına, kararlarına uymadıkları, altlarında imzaları olan antlaşmaları, sözleşmeleri ihlal etmekten çekinmedikleri, hatta bu antlaşmaları feshederek kendilerini bazı yükümlülüklerden kurtarma yoluna gittikleri görülmektedir.

Uluslararası ilişkilerde en çok şikâyet edilen durumlardan biri çifte standart uygulanmasıdır. Gerçekten devletlerin, çoğu zaman benzeri durumlarda farklı devletlere karşı farklı politikalar uygulamadıkları görülür. Sözgelimi nükleer, biyolojik ve kimyasal silah üreten bazı ülkelere karşı yaptırım uygulanırken aynı durumdaki başka ülkelere karşı bu yola gidilmez. Çünkü devletler belirli bir ülkeyle ilgili, belirli bir durumu değerlendirip ona karşı uygulayacakları politikayı saptarken, sadece bazı temel ilkelerden hareket etmezler. Bu nedenle birçok ülke kendilerine haksızlık yapıldığını ileri sürerek tepki gösterirler. Çoğu zaman haksızlık yapıldığı da doğrudur. Örneğin Kıbrıs Türk toplumuna karşı 25 yıldır uygulanan ambargoların, yaptırımların hiçbir haklı sebebi yoktur. Ama anlaşılması gereken nokta, uluslararası toplumun ve ona yön veren devletlerin adil ve tarafsız bir yargı kuruluşu olmadıklarıdır. Her devlet belirli konulardaki politikalarını saptarken güvenlik çıkarlarının, ekonomik çıkarlarının gereklerini ön planda göz önünde bulundurur. Ayrıca demokratik ülkelerde lobiler, baskı grupları kararların alınmasında etkili olurlar. Nihayet siyasi liderlerin veya yönetimde ağırlığı olan siyasi partilerin tercihleri de önemli rol oynar.

Bütün bu nedenlerle, bir devletin haksızlığa uğradığına inandığı durumlarda kendini suçlaması, tezlerini, görüşlerini başka devletlere yeterince anlatamadığını düşünmesi doğru değildir. Devletler belirli konularda politika oluştururken, karar verirken çoğu zaman saptadıkları politikalar bilgi eksikliğinden kaynaklanmaz.

Aynı şekilde bazen devletlerin zaman içinde tutum değiştirdikleri, aynı konuda farklı zamanlarda farklı görüşleri savundukları görülür. İngiltere'nin Kıbrıs politikasında son 50 yılda görülen değişiklikler bunun tipik örneklerinden biridir. Bu da uluslararası ilişkilerin doğasına aykırı değildir. Çünkü değişen koşullarda devletlerin çıkarları farklı bir yaklaşım benimsemeyi gerektiriyorsa, hiçbir devlet, sırf bir konuda yıllarca önce belirli bir tutum izlediği için kendini ebediyen o politika ile bağımlı saymaz. Özellikle demokratik ülkelerde iktidarların değişmesi çoğu zaman devletlerin politika değiştirmesine yol açabilir. Almanya'da iktidar değişikliğinden sonra bu ülkenin evvelce karşı çıktığı Türkiye'nin AB'ye adaylığını desteklemesi bunun örneklerinden biridir.

Devletlerin her konuda karar özgürlüğüne sahip olmaları egemenliklerinin bir gereğidir. Ancak, değişen dünya koşullarında devletlerin belirli alanlardaki egemenliklerini kısmen üyesi bulundukları bazı örgütlere devrettikleri görülüyor. Bunun örneklerinden biri Avrupa Birliği'dir. Orada bazı konularda örgütün yönetim kurulu niteliğindeki Komisyon bütün üyeleri bağlayıcı kararlar alabiliyor. Ama gene de son karar yetkisi bütün üyelerin oluşturduğu Konseyde. Orada da önemli kararlar oybirliğiyle alınıyor. Yani önemli bir konuda bütün üyeler karar tasarılarını veto etme hakkına sahipler. Avrupa Birliği'nin Adalet Divanı'nın kararları da bütün üyeleri bağlayıcı. Ancak unutulmaması gereken nokta Divanın kararlarına esas oluşturan temel kuralların, AB mevzuatının bütün üyelerin oybirliğiyle kabul edilmiş olması.

Aynı durum Avrupa Konseyi'nde de söz konusu. Avrupa Konseyi'nin İnsan Hakları Divanı, üye ülkelerin özgür iradeleriyle hazırladıkları ve onayladıkları İnsan Hakları Sözleşmesi'nin kurallarına göre karar veriyor. Gene de Divanın bütün kararlarının adil olup olmadığı tartışma konusu. Bazı Divan kararlarının adil bulunmayıp uygulanmadığının örnekleri az da olsa var. Loisidou

isimli bir Kıbrıslı Rum'un açtığı davada Türkiye'nin Divan kararını adil bulmayıp uygulamaması gibi.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına da bütün BM üyesi ülkelerin uymaları gerekiyor. Ancak pek çok devletin bu kararlara yıllarca uymadıkları görülüyor. Örneğin Ortadoğu ve Irak'la ilgili kararların önemli bir bölümüne ilgili ülkeler uymayı kabul etmiyor.

Uluslararası ilişkilerin doğasının daima barış, istikrar ve işbirliği üzerine kurulduğunu düşünmek zordur. Dünyada yüzyıllardan beri yaşanan savaşlar, çatışmalar, gerginlikler uluslararası ilişkilerin gerçek tabiatını gösterir. Zaman zaman barış dönemleri yaşanması, bazı konularda uluslararası alanda işbirliğinin ön plana çıkması bu gerçeği değiştirmez. Kaldı ki, bütün dünyada barışın hüküm sürdüğü bir dönem de pek hatırlanmamaktadır.

O bakımdan gerçekçi bir değerlendirme yapıldığında devletlerin başka ülkelerle aralarında çıkar çatışmalarına hazır olmaları gerekir. Bu çatışmalarda ulusal çıkarların en iyi biçimde korunabilmesi sadece siyasi liderlerin yetenekleri veya diplomasinin ustalığı ile sağlanamaz. Devletlerin bu çıkar çatışmalarında başarılı olmalarının en önemli unsurlarından biri yeterli güce sahip olmalarıdır. Devletlerin uluslararası alandaki etkinlikleri güçleri ile doğru orantılıdır.

Devletlerin gücü askeri güçten ibaret değildir. Egemenlik ve bağımsızlığa tam olarak sahip bulunulması, ekonomik ve siyasi açıdan güçlü olunması, dinamik bir nüfus yapısına ve zengin doğal kaynaklara sahip olunması, iç istikrarın bulunması, demokratik kurumların işlemesi, hükümetin halk desteğine sahip olması bir devletin güç unsurları arasında yer alır. Ayrıca devletlerin coğrafyası, stratejik konumu güç unsurları arasında değerlendirilmelidir. Ancak bütün bu unsurlar arasında askeri gücün özel bir yeri var.

Tarih boyunca dünya sahnesinde en etkili rol oynayan ülkelerin savunma gücü en yüksek ülkeler arasında bulunduğu bir gerçektir. Yeterli askeri güce sahip olmayan ülkeler dünyadaki çıkar çatışması ortamında ulusal menfaatlerini gereği gibi koruyamazlar. Diğer ülkelerin desteğine aşırı ölçüde bağımlı kalırlar. Bu desteğe de pek fazla güvenilemeyeceğini tarih gösteriyor. Osmanlıların son dö-

neminde, devletin yeterince askeri güce sahip olmaması ve kendini başka devletlerin insafına terk etmesi, İmparatorluğun sonunu hazırlamıştır.

Bütün bu nedenlerle devletlerin yeterli savunma gücüne sahip olmaları çağımızın koşullarında da bir zorunluluktur. Soğuk Savaş'ın, nükleer harp tehlikesinin ve iki kutuplu dünya düzenin sona ermesinden sonra dahi devletlerin savunma yeteneklerini geliştirmeye, savunma teknolojisi alanında büyük yatırım yapmaya devam etmeleri sebepsiz değildir.

Savunma gücü zayıflamış bir ülkenin diplomatik müzakere gücü de azalır. Sadece iyi niyete, sadece uluslararası hukuk normlarına ve antlaşmalara ve sadece başka ülkelerin iyi niyetine dayanan bir diplomasinin başarı şansı yok denecek kadar azdır. Bu, özellikle dünyanın stratejik açıdan önem taşıyan bölgelerinde bulunan devletler için doğrudur. Güçlü bir savunma ancak güçlü bir ekonomi ile mümkün olabilir. Ekonomik gücünü kaybeden devletlerin savunma gücü de zayıflar. Bu, o ülkenin bölgesindeki askeri dengeleri değiştirir.

Özellikle stratejik açıdan önem taşıyan bölgelerdeki devletlerin, savunma güçlerini ekonomik olanaklarına göre sınırlamak zorunda kalmaları, uzun vadede siyasi güçlerini ve etkinliklerini azaltabilir. Bu nedenle çağın gereklerine uygun bir silahlı kuvvetlere sahip olma devletlerin ekonomik hedeflerinden biri olmalıdır. Aynı şekilde askeri gücün etkinliğini koruyabilmesi dış desteğe mümkün olduğu kadar az bağımlı olmasına bağlıdır. Aksi takdirde yabancı ülkelerin kendi ulusal çıkarları gereği uygulayabilecekleri ambargolar veya kısıtlamalar bu gücün etkinliğini azaltır ve devleti bağımlı hale getirir.

Başka ülkelere aşırı derecede bağımlı bir ekonomiye sahip ülkelerin siyasi müzakerelerde kendini güçlü hissetmeleri zordur. Uzun vadeli borçlanma politikaları yapılırken, dış yardım talebinde bulunulurken daimi bunun siyasi maliyeti hesaplanmalıdır. Bunun için dışişleri bakanlıkları ile dış ekonomik ilişkilerden sorumlu bakanlıklar arasında yakın ilişki ve işbirliği yapılması zorunludur. Yardım veya borç veren ülkelerin bundan sadece ticari değil, siyasi avantajlar elde etmeye çalışmaları doğaldır. Osmanlı İmparatorluğu'nun

son dönemlerinde yaşanan mali sıkıntıların doğurduğu siyasi sonuçlar bilinmektedir. Bu nedenle ulusal savunma sanayiinin geliştirilmesi, savunma teknolojisi alanına olanaklar ölçüsünde yatırım yapılması ve yurtdışından alınacak askeri malzemenin kaynağının çeşitlendirilmesi özel bir önem taşır.

Etkili bir askeri güce sahip olmak bu gücün mutlaka kullanılacağı anlamına gelmez. Ancak etkin bir askeri gücün varlığı muhtemel saldırganları caydırıcı etki yapar ve ülke güvenliğinin korunmasına yardımcı olur. Diplomaside en büyük başarı, askeri güce fiilen başvurmadan sonuç almaktır. Zira uluslararası alanda yapılan müzakereler çoğu zaman silahsız bir savaşa benzer. Dışardan göründüğünün aksine, devletler müzakere masasında ulusal çıkarlarını en iyi biçimde koruyabilmek için amansız bir mücadele verirler. Bu bir satranç oyununa da benzetilebilir. Bu müzakerelerde sonuca çoğu zaman uzlaşmalarla, karşılıklı tavizlerle varılır. Ama her ülke son dakikaya kadar kendi çıkarlarına en çok hizmet edecek bir sonuç almak için çaba gösterir. Ulusal çıkarlar gerektirdiği zaman askeri kuvvetleri kullanabilme iradesi bir ülkeyi uluslararası ilişkilerde güçlü ve etkili kılar. Bunun için siyasi cesaret gerekir. Devlet adamlarının gerektiğinde milli menfaatler için makul ölçüler içinde risk alabilmeleri, hem kendilerini hem de ülkelerini etkili kılar. Cumhuriyet döneminin Türk dış politikası bunun örnekleriyle doludur.

Demokrasi tecrübesi kazanmış ülkeler arasında savaş çıkmayacağı genelde paylaşılan bir görüştür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki gelişmeler de bu görüşün doğruluğunu kanıtlıyor. Ancak, dünyada sadece demokratik ülkelerin bulunmadığı da bir gerçek. Otoriter rejimlerle yönetilen ülkelere komşu olan devletlerin bu bakımdan özel bir dikkat içinde olmaları gerekiyor.

Uluslararası alanda devletlerin kendi çıkarlarını korumak için diğer devletlerin politikalarını etkilemeye çalıştıkları sık görülen bir durumdur. Bunun için her zaman askeri güce başvurulmaz. Özellikle büyük ve güçlü devletler, etki veya nüfuz alanlarını genişletmek veya dünya politikasına yön vermek için çıkar çatışması içinde oldukları ülkeleri çoğu zaman baskılar veya yaptırımlar yoluyla zorlamaya çalışırlar.

Ekonomik yaptırımlar en sık başvurulan yöntemlerden biridir. Bu ya Birleşmiş Milletler gibi örgütler aracılığıyla veya ulusal düzeyde yapılır. Birleşmiş Milletler'in yaptırım kararı alması için Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin görüş birliğine varmaları gerekir. Aksi takdirde bu üyelerden herhangi biri alınacak kararı veto edebilir. Bu durumda milli düzeyde yaptırım kararı alınır. ABD gibi ülkelerin bu yola oldukça sık başvurduğu görülüyor. Bazen de açıkça ambargo veya yaptırımdan söz edilmeden de, ekonomik ve ticari ilişkilere veya askeri satışlara kısıtlamalar getirilerek engelleme yoluna gidilir. Bu sadece hasım devletlere değil, dost ve müttefik ülkelere karşı da zaman zaman uygulanan bir yöntemdir. Kardak krizinden sonra Amerika'nın Türkiye'ye vereceği Perry sınıfı fırkateynlerin gönderilmesini uzun süre geciktirmesi bunun örneklerinden biridir.

Değişen dünya koşullarında uluslararası ilişkilerde güçlü olmak gereklidir ama yeterli değildir. Devletlerin bu gücü kullanırken veya baskı yöntemleri uygularken haklı olduklarına da dünya kamuoyunu inandırmaları gerekiyor. Özellikle son 10 yıl içinde yaygınlaşan ve neredeyse bütün dünyayı kaplama alanına alan medya kuruluşları bu alanda özel bir önem taşıyor. Basının ve görsel medyanın uluslararası ilişkilerde oynadığı rol tartışılmaz biçimde gelişiyor. Genelde medyaların halkı bilgilendirme görevini tarafsız biçimde yaptıklarına inanılıyor. Ancak ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda mutlak bir tarafsızlıktan söz etmek zorlaşıyor.

Gazetecilerin kendilerini ülkeleri ile hasım devletler arasında tarafsız hâkimler gibi hissettiklerinin örnekleri çok değil. Dış politika konularında zaman zaman karşı tarafın görüşlerine de yer vermekle birlikte, basın kuruluşlarının çoğu zaman kendi ülkelerinin haklılığını kanıtlamaya çalışan bir tutum izledikleri görülüyor. Devlet adamları da önemli uluslararası meselelerde basını etkilemek için özel bir çaba gösteriyorlar. Özellikle askeri çatışma ve savaş durumlarında hasım ülkelere karşı bir propaganda savaşı yapılıyor. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yoğunlaşan bu propaganda faaliyetleri özü itibariyle kendi ülkesinin her konuda haklı, hasım ülkelerin her konuda haksız olduğu temasını dünya kamuoyuna kabul ettirme amacını güdüyor. Bunun için çoğu zaman ger-

çek dışı haberlerin imal edildiği veya bazı haberlerin abartıldığı, bazı konuların kamuoyundan gizlendiği görülüyor.

O dönemde bu propagandaların hedefi olan ülkelerden biri de Türkiye olmuştu. Bugün hâlâ Türkiye'ye karşı kullanılan bazı propaganda malzemelerinin kökeninin Birinci Dünya Savaşı'ndaki gerçek dışı yayınlar olduğu biliniyor.

Bu propaganda çalışmalarının hedeflerinden biri de hasım veya rakip sayılan ülkelerdeki basın ve yayın kuruluşlarını, gazetecileri etkilemek ve onları kendi ülkelerinin belirli konularda hep hatalı politikalar izlediğine inandırmak. Böylece, o ülkedeki kamuoyunun kendi ulusal çıkarlarını ilgilendiren konulara, başka ülkelerin gözlüğü ile bakmaya alıştırılması hedefleniyor. Bu gibi yanıltıcı yayınlara karşı çok dikkatli olunması ve kamuoyunun ulusal çıkarların gerektirdiği yönde bilgilendirmesi ve etkilemeye çalışılması gerekiyor. Bu konu özellikle insan haklarıyla ilgili meselelerde ortaya çıkıyor. Dünyanın bugünkü koşullarında insan hakları alanında en ileri standartlara ulaşmak temel hedef olmalı. Ancak bu alandaki bazı eksikliklerin yabancılar tarafından başka siyasal amaçlarla istismar edilmesine de müsaade etmemek gerekiyor.

Bütün bu konular Türkiye için özellikle önemli. Türkiye, tarihi, stratejik konumu, siyasi yapısı, toplumsal özellikleri ile dünyada örneği az bulunur bir devlet konumunda. Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney arasındaki geçiş yolları üzerinde bulunması, dünyanın en büyük enerji kaynaklarına yakınlığı, Avrupa'nın en büyük ve en dinamik nüfusa sahip ülkelerinden biri olması, NATO'nun ikinci en büyük askeri gücüne sahip olması, laik devlet düzenini benimsemiş tek Müslüman ülke konumunda bulunması gibi özellikleri nedeniyle bazı ülkeler ve çevrelerce çoğu zaman hasım değilse bile rakip bir ülke gibi görülüyor.

Dış politika alanında Atatürk döneminden bu yana ulusal çıkarlarını ön planda tutması, dış baskılara direnme gücüne sahip bulunması Türkiye'nin dikkate alınması gereken özellikleri arasında. Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana Batı uygarlığı ile bütünleşmeyi hedefleyen Türkiye'nin Batı toplumları tarafından henüz yeterince hazmedildiğini söylemek güç. Farklı dini, kültürel özellikleri ve gelenekleriyle Türkiye'nin, Batı dünyasına sağlayabi-

leceği katkıyı fark edenler oldukça az. Tam tersine bu farklılıkları Türkiye'yi Batı âleminin dışında tutmak için bir gerekçe olarak görenler daha etkili oluyor.

Bazı ülkeler de ulusal çıkarlarının Türkiye ile bütünleşmeye karşı tavır almayı, hiç değilse bunu geciktirmeyi gerektirdiği düşüncesindeler. Bu nedenle özellikle Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunda bulunduğundan bu yana, Avrupa basınında ve kamuoyunda Türkiye'nin eksikleri, kusurları ön plana çıkartılıyor ve çeşitli bahanelerle Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmeye henüz hazır olmadığı teması işleniyor. Makul ölçüleri aşan, abartmalı eleştirilere sık sık rastlanıyor. Bu eleştirilerin Türk basınına da yansımaları oluyor ve Türk halkı bu olumsuz haberlerden ve ölçüsüz eleştirilerden rahatsızlık duyuyor, bunlara tepki gösteriyor. Bu durumun Türkiye'de Batı karşıtı cereyanları güçlendirdiği de bir sır değil.

Bütün bunlar uluslararası ilişkilerin tabiatına yabancı değil. Devletler, ulusal çıkarları gerektirdiği zaman başka ülkelerin çıkarlarına zarar vermekte tereddüt etmiyorlar. Türkiye'nin de yabancı ülkelerin kendisine karşı daima adil ve tarafsız davranmasını beklememesi, haksız bir davranışla, bir çifte standartla karşılaştığında hayal kırıklığına uğramaması gerekiyor. Dünyada yalnız uzak geçmiş değil, yakın tarih de bu gibi haksızlıkların, çifte standartların örnekleriyle dolu. Bu gibi haksızlıklara karşı boyun eğmek de gerekmiyor. Hele haksız yere Türkiye'yi eleştiren, dışlayan, Türkiye'nin çıkarlarını zedeleyenlerle bir olup bütün kusuru Türkiye'nin kendisinde aramak da hiç doğru değil. Kuşkusuz diğer ülkelerin olduğu gibi Türkiye'nin de bazı eksikleri var. Reforma ihtiyacı var. Ama unutulmamalı ki, bütün dünya ülkeleri de çağın gereklerine uyabilmek için bir reform süreci içinde bulunuyorlar.

Mesele uluslararası ilişkilerde oynanan oyunları iyi görebilmek, doğru teşhis edebilmek, diğer ülkelerin hedeflerini, amaçlarını doğru anlayabilmek, onların çıkarlarının nasıl bir politika izlemelerini gerektirdiğini doğru okuyabilmek ve bu oyunlara veya politikalara karşı Türkiye'nin çıkarlarını en iyi biçimde koruyabilecek ulusal politikaları duygusal tepkilere kapılmadan, serinkanlılıkla saptayabilmek. Ülkenin temel çıkarlarını cesaretle korumak.

Makul ölçüler içinde esneklik göstererek uzlaşmalar aramak ama dış baskıların etkisinde kalarak ulusal çıkarlardan taviz vermemek. Dış basının ve kamuoyunun yönlendirmesine göre değil, kendi ulusumuzun temel tercihlerine göre politikalar oluşturmak. Avrupa Birliği'ne güçlü ve itibarlı bir ülke olarak ve milli davalarımızdan, temel ulusal çıkarlarımızdan fedakârlıkta bulunmadan girebilmek. Avrupa'nın kurallarına uyarken kendi değerlerimizi de koruyabilmek.

Türkiye bütün bunları yapabilecek devlet geleneğine ve diplomasi tecrübesine sahip bir ülke. Cumhuriyet döneminde dış politika alanında sağlanan başarılar Türkiye'nin en zor koşullarda neler yapabileceğini kanıtlıyor. Bu kitapta örnekleri verilen Lozan, Hatay, Kıbrıs ve Kardak başarıları, her biri çok farklı özelliklere ve boyutlara sahip olsa da, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını koruma kararlılığına sahip olması ve yeterli askeri güçle desteklenmesi halinde neler yapabileceğinin somut göstergelerini oluşturuyor. Yakın tarihimizde ayrıca, başta Montrö Sözleşmesi olmak üzere, sağlanan başka diplomatik başarı örnekleri de var. İşte bu başarılı tecrübelere sahip olan Türkiye'nin, 21. yüzyılda bölgesinin en etkili ülkelerinden biri olması, Avrupa ile bütünleşerek dünyanın en çağdaş ve en ileri ülkeleri arasında yer alması zor olmayacak. Atatürk döneminde temelleri atılan çağdaş Türk diplomasisi bu yüksek hedeflere ulaşılmasında üzerine düşen görevi yapabilecek azme, birikime ve tecrübeye sahiptir.

Demokrasinin yerleşmediği ülkelerin bulunduğu ve sık sık çatışmaların yaşandığı bir bölgeye komşu olan, mensup bulunduğu Batı ülkeleri grubunda da, halkının onlardan farklı dini ve kültürel özellikleri nedeniyle zaman zaman sorunlarla karşılaşan, hatta bazı çevrelerce dışlanmak istenen Türkiye gibi bir ülke açısından, diplomatik mücadelelerin bazı özellikleri olduğunu kabul etmek lazım. Türkiye her şeyden önce kendi gücüne, olanaklarına güvenmesi gereken, dünyadaki yeni koşulların zorunlu kıldığı karşılıklı bağımlılık anlayışının gereğini makul ölçüler içinde yerine getirirken, kaderini, geleceğini başkalarının lütfuna, insafına bırakması mümkün olmayan bir ülke. Aynen kendi gücüne güvenen, ulusal çıkarlarını üstün tutan, uluslararası işbirliği ihtiyacını, milli men-

faatlerinin üzerinde görmeyen diğer ülkeler gibi... Türkiye'nin itibarını, hak ve çıkarlarını dünyada savunmak çok büyük ve onurlu bir görev. Atatürk'ün çizgisini rehber alan Türk diplomatları daima bu görevin bilinci içinde olmuşlar, sorumluluklarını cesaret ve özveri ile yerine getirmişlerdir.

Türkiye'nin varlığını, gücünü, etkinliğini koruyabilmesi kararlı, kişilikli, halkının gururunu, itibarını ve çıkarlarını koruyan politikaların korkusuzca savunulmasıyla mümkün. Cumhuriyet döneminde, Atatürk'ün öncülüğünde benimsenen şahsiyetli ve gerçekçi politika, genç Türk diplomatlarının önünde daima bir esin kaynağı olarak duracak.

Bibliyografya

A Catalog of New US Unilateral Economic Sanctions For Foreign Policy Purposes 1993-96, National Association of Manifacturers, March 1997.

Aksan, Akil; Öz, Yılmaz, *Quotations from Mustafa Kemal Atatürk, Ministry of Foreign Affairs,* Ankara, 1982.

Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1987.

Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk,* sadeleştirilmiş dille özet, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Atsız, Yağmur, *Bir Hürriyet Havarisinin Sabıka Dosyası,* Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 1966.

Aydemir, Şevket Süreyya, *İkinci Adam,* Remzi Kitabevi, 8. Basım, İstanbul, 1999.

Bacınoğlu, Tamer, *The Making of Turkish Bogeyman,* Graphis, İstanbul, 1998.

Barutçu, Ecmel, *Hariciye Koridoru,* 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 1999.

Başeren, Sertaç Hami, *Ege'de Ada, Adacık ve Kayalıkların Uluslararası Antlaşmalarla Tayin Edilen Hukuki Statüsü, Ege'de Temel Sorun,* Ali Kurumahmut, (ed), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

Bayülken, Ü. Haluk, *Cyprus Question and the United Nations,* Cyrep, Lefkoşa, 2001.

Bilge, Suat, *Güç Komşuluk,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.

Brzezinski, Zbignew, *The Grand Chessboard,* Basic Books, New York, 1997.

Chronique de l'Histoire, *Atatürk,* Editions Cronique, Paris, 1998.

Clerides, Glafkos, *Cyprus, My Deposition,* Alithia Publishing, Nicosia, 1989.

Cook, Timothy E, *Governing with News,* The University of Chicago Press, Chicago, 1998.

De Launay, Jacques, *Histoire de la Diplomatie Secrete, de 1914 a 1945,* Marabout Université, Bruxelles, 1966.

Denktaş, Rauf, *Hatıralar,* 10 Cilt, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2000.

Dobrynin, Anatoly, *In Confidence,* Times Books, New York, 1995.

Eban, Abba, *Diplomacy for the Next Century*, Yale University Press, New Haven, 1998.

Edwards, Michael, *Future Positive*, Earthscan, London, 1999.

Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 yıl*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1980.

Esenbel, Melih, *Ayağa Kalkan Adam*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1993.

Evans, Tony, *Human Rights Fifty Years On, A Reappraisal*, Manchester University Press, New York, 1998.

Fırat, Melek, *Yunanistan'la İlişkiler*, Baskın Oran (ed), Türk Dış Politikası, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Fırat, Melek, *Kardak Kayalıklarına İlişkin Türk ve Yunan Tezleri, Türk Dış Politikası*, Baskın Oran (ed), Cilt II.

Freeman, Jr.; Chas, *W., Arts of Power, United States Institute of Peace Press*, Washington, 1997.

Gazioğlu, Ahmet, C., *Enosis Çemberinden Kıbrıs Cumhuriyeti'ne*, CYREP, Lefkoşe, 2000.

Goldberg, Bernard, *Bias, Regnery Publishing*, INC., Washington, 2002.

Grew, John, *Atatürk ve İnönü*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2000.

Günver, Semih, *Tanınmayan Meslek*, Ankara, 1984.

Günver, Semih, *Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1985.

Gürün, Kâmuran, *The Armenian File*, Lefkoşe, 2001.

Haass, Richard, *Economic Sanctions and American Diplomacy*, Council on Foreign Relations, Washington, 1998.

Haktanır, Korkmaz, *The Grand Deception*, Ankara, 2001.

Haktanır, Korkmaz, *Do You Remember the Iphestos Files?*, Ankara, 2001.

Held, David ve diğerleri, *Global Transformations*, Stanford University Press, Stanford, 1999.

Hitchens, Christopher, *Hostage to History, Cyprus*, Verso, London, 1999.

Holbrook, Richard, *To End a War, Random House*, New York, 1998.

Hourani, Albert, *A History of the Arab Peoples*, Warner Books, New York, 1992.

İnan, Kamran, *Dış Politika*, Ötüken.

İnönü, Erdal, *Anılar ve Düşünceler*, cilt 1, Idea, İstanbul, 1995.

İnönü, İsmet, *Hatıralar*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

International Energy Outlook 2000.

İsmail, Sabahattin, *Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu, Çöküşü ve KKTC'nin Kuruluşu*, Akdeniz Haber Ajansı Yayınları, Lefkoşe, 2000.

James, Robert, *Rhodes, Churchill Speaks*, Barnes & Noble, New York, 1998.

Kennedy, Paul, *The Realities Behind Diplomacy*, Fontana Press, London, 1985.

Kissinger, Henry, *Diplomacy*, Touchstone, New York, 1994.

Kissinger, Henry, *Does America Need a Foreign Policy?* Simon Schuster, New York, 2001.

Kissinger, Henry, *Years of Renewal*, Touchstone, New York, 1999.

Kuneralp, Zeki, *Sadece Diplomat*, İSİS, İstanbul, 1999.

Küçük, Cevdet, *Ege Adalarında Türk Egemenliği Dönemi, Ege'de Temel Sorun, Egemenliği Tartışmalı Adalar*, Ali Kurumahmut (ed), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

Lewis, Bernard, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra, 1961.

Lewis, Bernard, *The Muslim Discovery of Europe*, Phoenix Press, London, 1982.

Lewis, Bernard, *Why Turkey is the Only Muslim Democracy?*, Middle East Quarterly, March 1994.

Lord Kinros, *Atatürk*, Morrow, London, 1964.

Lozan Barış Konferansı, *Tutanaklar-Belgeler*, Çeviren Seha L. Meray, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Mahatir Mohamad; *Shintaro Ishihara, The Voice of Asia*, Kondonsha International Ltd., Tokyo, 1995.

Malek, Abbas, *News Media & Foreign Relations*, Ablex Publishing Corporation, New Jersey, 1997.

Mango, Andrew, *Atatürk*, John Murray, London, 1999.

McCarthy, Justin, *Death and Exile*, The Darwin Press, INC, Princeton, 1995.

McCarthy, Justin, *The Ottoman Peoples and the End of Empire*, Arnold, London, 2001.

McCarthy, Justin, *British Propaganda and the Turks, Presentation Made at the School of Oriental and African Studies*, 19 January, 2001.

McCullough, David, *Truman*, Simon & Schuster, New York, 1992.

Melek, Abdurrahman, *Hatay Nasıl Kurtuldu?*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999.

Melek, Fırat, *Yunanistan'la İlişkiler*, Baskın Oran (ed), Türk Dış Politikası, İletişim, İstanbul, 2001.

Melek, Fırat, *Kardak Kayalıklarına İlişkin Türk ve Yunan Tezleri, Türk Dış Politikası*, Baskın Oran (ed), İletişim, İstanbul, 2001.

Mendelson, Maurice, H., *Why Cyprus Entry into the European Union Would be Illegal?*, London, October, 2001.

Michael Moram (ed), *Rauf Denktaş at the United Nations*, The Eothen Press, Huntington, Cambs, 1997.

Moniquet, Claude, *La Guerre Sans Visage*, Michel Lafon, Paris, 2002.

Öymen, Onur, *Türkiye'nin Gücü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1998.

Öymen, Onur *Geleceği Yakalamak*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000.

Özel, Mehmet ve Eroğlu, Hamza *70. Yıldönümünde Lozan*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1993.

Paris, Erna, *Long Shadows, Bloomsbury*, New York, 2001.

Parker, R.A.C., *Churchill and Appeasement*, Papermac, London, 2000.

Peter Phillips & Project Censored, *Censored 2001*, Seven Story Press, New York, 2001.

Plumelle-Uribe, R*oa Amelia, La Férocité Blanche*, Albin Michel, Paris, 2001.

Ponseby, Arthur, *Wartime Falsehood*, George Allen and Unwin, London, 1928.

Rose, Norman, *Churchill, an Unruly Life*, Simon & Schuster, London, 1994.

Singleton, Solveig; Griswold T., *Economic Casualities*, CATO Institute, Washington, 1999.

Snyder, Jack, *From Voting to Violence*, W.W. Norman Company, New York, 2000.

Sonyel, Salahi R., *Falsification and Disinformation*, SAM Papers, Ankara, December, 2000.

Sonyel, Selahattin, *Desinformation-the Negative Factor in Turco-Greek Relations*, Perceptions, Volume III, Number 1, March-May 1998.

Sökmen, Tayfur, *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 1999.

Stiglitz, Joseph E., Globalisation and its Discontents, W. W. Norton, New York, 2002.

Tekin, Mehmet, *Hatay Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, Lozan, Dışişleri Bakanlığı, Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, 1973.

Uzgel, İlhan, *ABD ve NATO'yla İlişkiler*, Baskın Oran (ed), Türk Dış Politikası, İletişim, İstanbul, 2001.

Vanwelkenhuyzen, Jean, *Les Tumultes d'un Siècle*, Editions Complexe, Bruxelles, 2000.

Villalta, Jorge Blanco, *Atatürk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Dizin

AB, 29, 34, 35, 51, 52, 54, 55, 61, 70, 102, 148, 161, 190, 191, 219, 221, 227, 231, 241, 243, 261, 274, 330, 493
ve ABD., 188, 200, 209
ve Dış Yardımlar, 235, 237, 242, 244
ve İnsan Hakları, 249, 281, 284, 285, 287
ve Kıbrıs, 13, 202, 462, 463, 464, 466, 467, 468, 469, 470, 471
ve Terörizm, 179, 181
ve Türkiye, 56, 57, 58, 59, 242, 288, 289, 290, 291, 292, 329, 473, 488, 499, 500
ve Yaptırımlar, 210, 216, 491
Abadan-Unat, Nermin, 141
Abbas, Ferhat, 124
Abbas, Malek, 282
ABD, 13, 20, 24, 26, 43, 44, 45, 47, 74, 89, 94, 96, 106, 107, 110, 111, 129, 143, 144, 148, 155, 160, 168, 170, 176, 178, 188, 190, 214, 222, 225, 231, 235, 238, 241, 250, 259, 271, 297, 309, 361, 365, 368, 377, 387, 391, 416, 460, 484, 491
ve Balkanlar, 161, 163
ve Birinci Dünya Savaşı, 19, 53, 215, 341
ve Birleşmiş Milletler, 95, 102
ve Çin, 61, 203, 204
ve Dış Yardımlar, 69, 70, 244
ve İkinci Dünya Savaşı, 54, 79, 80, 85, 90, 171, 172, 254
ve İnsan Hakları, 61, 146, 249, 252, 253, 257, 266, 279, 306
ve İran, 63
ve Kamuoyu, 294, 295, 299, 305, 307, 308, 310, 311, 312, 319
ve Kıbrıs, 426, 444, 451, 452, 455, 456, 469, 470
ve Korumacılık, 246, 267
ve NATO, 145, 180
ve Ortadoğu, 55, 112, 113, 114, 115, 116, 126, 127, 130, 153, 184, 212, 218
ve Rusya, 48, 55, 80, 81, 91, 93, 104, 116, 133, 134, 135
ve Terörizm, 158, 179, 180, 181, 490
ve Türkiye, 34, 53, 65, 103, 117, 141, 187, 218, 227, 242, 243, 443, 444, 445, 457, 458, 472
ve Yaptırımlar, 146, 192, 193, 194, 199, 200, 201, 203, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 216, 217, 219, 236, 497
ve Yatırımlar, 191
Abdülrazzak, Nuri, 267
Acheson, Dean, 445
Açıkalın, Cevat, 405, 407
Adenauer, Konrad, 35, 54, 115, 144
Afganistan, 93, 176, 181, 197, 263, 312
Ağa Han, 38, 39

Ahmet, Nami, 396
Akritas, 438, 439
Allenby, Edmond, 391
Almanya, 21, 23, 35, 38, 53, 54, 55, 58, 60, 62, 63, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 80, 87, 88, 89, 90, 92, 99, 102, 111, 115, 133, 136, 144, 147, 150, 167, 171, 172, 173, 174, 178, 190, 191, 192, 216, 221, 222, 224, 227, 238, 250, 253, 254, 256, 257, 259, 260, 272, 274, 281, 287, 294, 295, 296, 302, 305, 307, 308, 311, 324, 327, 328, 343, 344, 345, 346, 375, 404, 412, 413, 480, 481, 493
ve Balkanlar, 160, 161, 163
ve Birinci Dünya Savaşı, 20, 333, 339, 483
ve İkinci Dünya Savaşı., 45, 79
ve İnsan Hakları, 258, 273, 280, 292
ve NATO, 104, 134
ve Osmanlı İmparatorluğu, 38, 482
ve Rusya, 76, 77
ve Türkiye, 56, 57, 82, 201, 202, 375
Alston, Philip 267
Amerika Devletleri Teşkilatı, 205, 207
Amiral Souchon, 38
Angola, 62, 197, 269, 317
Anouil, Gilles, 467
Apartheid, 213, 258, 317, 258
Arap-İsrail ihtilafı, 24
Aras, Tevfik Rüştü, 397, 399
Aristide, Bertrand, 207, 208
Arjantin, 184, 222, 225, 230, 234, 282
Arnavutluk, 43, 131, 140
Atakol, Kenan, 466
Atatürk, Mustafa Kemal, 23, 107, 175, 304, 328, 339, 348, 349, 350, 356, 357, 393, 498, 500, 501
ve BağımsızlıkHareketleri, 119, 123, 125, 127, 128, 129
ve Basın, 332
ve Hatay, 183, 391, 392, 394, 395, 396, 397, 398, 400, 401, 402, 404, 405, 406, 407
ve İkinci Dünya Savaşı, 22
ve Kapitülasyonlar, 375
ve Lozan, 359, 376, 380, 381, 382, 383, 384, 387, 388
ve Mandacılık, 338
ve Mudanya Mütarekesi, 351, 352, 354, 355
ve Musul Meselesi, 363
ve Rusya, 97
ve Yunanistan, 386, 472
Athenagos, 472
Averof, Evangelos, 422, 423, 430, 431
Avrupa Birliği Divanı, 29, 202
Avrupa Konseyi, 29, 140, 249, 262, 265, 272, 273, 276, 279, 292
Avrupa Sosyal Şartı, 265, 272, 273, 274, 276
Avustralya, 65, 75, 169, 195, 210, 230, 271, 278, 442
Avusturya, 38, 42, 45, 52, 53, 62, 71, 72, 75, 90, 106, 133, 166, 222, 256, 263, 280, 302, 303, 442, 479, 4809, 481, 483
Azerbaycan, 163, 213, 219, 224, 255, 318

Badinter, 161
Bağdad Paktı, 130, 131, 428, 472
Baldwin, Stanley, 72, 170
Balkan Paktı, 131
Ball, George, 443, 444
Bandung, 120, 121
Bangladeş, 140, 236
Barış Gücü, 95, 114, 177, 196, 442, 446, 447, 449
Barutçu, Ecmel, 12, 451, 453, 454
Batı Temas Grubu, 163
Baydar, Mehmet, 65
Bayülken, Ümit Haluk, 12, 64, 417, 422

BBC, 14, 308, 311, 345
Beaverbrook, Lord, 333, 363
Bekir Sami Bey, 97
Belarus, 222, 223
Belçika, 62, 104, 178, 223, 231, 255, 259, 275, 333, 403, 422, 423
Ben Bella, Ahmed, 124
Berchtesgaden, 45, 73
Berlusconi, Sylvio, 57
Bernstein, Leonard, 306
Bevin, Ernst, 414, 415
Birgi, Muharrem Nuri, 423
Birleşik Arap Cumhuriyeti, 115
Birleşmiş Milletler, 29, 31, 46, 61, 88, 93, 94, 95, 102, 110, 114, 119, 124, 148, 155, 163, 196, 197, 198, 207, 210, 212, 219, 235, 247, 249, 255, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 268, 270, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 286, 316, 416, 422, 425, 429, 430, 439, 442, 444, 448, 451, 452, 453, 456, 458, 459, 464, 471, 491, 494, 497
Birmanya, 218
Bishop, General, 445
Bismark, Otto von,302
Bitsios, 50
Blair, Tony, 69
Boğazlar, 37, 41, 42, 99, 100, 101, 356, 357, 361, 367, 369, 370, 382, 389, 397
Bolivya, 235, 314
Bolshakov, 48
Bompard, 383
Bonin, 485
Bonner, Raymond, 308, 309
Bonnet, 74
Bosna-Hersek, 49, 77, 95, 146, 159, 160, 161, 162, 163, 176, 184
Botsvana, 140
Bouillon, Franklin, 352, 353, 355, 357, 382, 393
Bowker, 429
Boyd, Lenox, 423, 424
Brandt, Willy, 60
Brecht, Bertolt, 305
Bretton Woods, 232
Brezilya, 215, 222, 225, 230
Briand Kellog Paktı, 250
Brissot, Jacques, 301
Broek, Van Der, 468
Bryce, Lord, 334, 337, 338, 340
Brzezinski, Zbignew, 110, 111, 112
Buchan, John, 333
Budin, Robert, 234
Bulganin, Nikolay, 114
Bulgaristan, 30, 49, 83, 90, 97, 109, 131, 221, 287, 303, 335, 357, 481
Bullitt, William, 44
Burton- Helms, 224
Burundi, 151
Bush, George, 148, 149, 160, 179, 180, 204, 206, 210, 297
Butros-Gali, Butros, 464
Büyük Petro, 28
Byrnes, 101

Callaghan, James, 13, 453, 454, 456
Camp David, 47, 55
Carell, Alexis, 257
Carter, Jimmy, 47, 208, 214, 282
Castro, Fidel, 116, 205, 206
Cebelütarık, 24
Cedras, Raul, 207, 208
Cem, İsmail, 53, 489
Cenevre, 13, 31, 55, 134, 135, 344, 398, 399, 403, 445, 453, 454, 456, 462
Cezayir, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 132, 182, 208, 225, 242, 321
Chamberlain, Neville, 23, 53, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 334
Chamoun, Camille, 131
Chaplin, Charlie, 306
Cheney, Dick, 191, 218, 219, 457

Chester, Arthur, 365, 387
Chideya, Ferai, 310
Child, 368, 379
Chirac, Jacques, 58, 174
Chomsky, Noam, 313
Chrétien, Jean, 216
Christopher, Warren, 204, 266, 409
Churchill, Winston, 20, 21, 22, 54, 56, 63, 71, 73, 74, 75, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 99, 101, 104, 108, 109, 127, 141, 142, 143, 144, 170, 320, 350, 351, 355, 411
Clark, Arthur, 437
Clausewitz, Carl von, 165
Clemenceau, George, 39, 43
Clinton, William, 148, 149, 150, 156, 200, 203, 204, 206, 208, 231, 240, 245, 249, 309, 469
CoCom, 194, 195
Cohen, William, 156, 295
Cooper, 74
Copland, Aaron, 306
Cronkite, Walter, 322

Çağlayangil, İhsan Sabri, 128
Çakmak, Mareşal Fevzi, 381, 397, 401
Çanakkale, 38, 40, 77, 169, 350, 351, 352, 355, 479, 483
Çek Cumhuriyeti (Çekoslovakya), 62, 71, 72, 73, 75, 76, 90, 104, 147, 191, 223, 263, 293
Çiçerin, 97, 367
Çiller, Tansu, 58
Çin, 24, 30, 45, 61, 79, 94, 95, 107, 111, 135, 148, 149, 155, 163, 203, 204, 210, 215, 222, 227, 230, 234, 242, 250, 252, 253, 298, 307, 356

d'Amato, 209
D'Estaing, Giscard, 56
Dag Hammarskjöld, 46
Daladier, Eduard, 74
Damaskinos, 414
Danimarka, 178, 280, 284, 285, 292, 322, 442
Davis, 91
Dawson, Jeffrey, 73
Dayan, Moşe, 47
Dayton, 49, 160, 185
de Cuellar, Perez, 461, 462
De Gaulle, Charles, 35, 54, 61, 122, 144, 145, 166, 173, 174, 449
Deferre, Gaston, 64
Demir, Bahadır, 65
Demirel, Süleyman, 129, 447, 471, 488
Denktaş, Rauf, 13, 31, 318, 414, 415, 424, 441, 445, 446, 448, 449, 450, 458, 459, 460, 461, 462, 464, 465, 466, 470, 471
Despouy, Leandro, 263
Disraeli, Benjamin, 409
Dobrynin, Anatoly, 47, 48, 117, 118, 119
Dominik, 250
Doyle, Arthur Conan, 333
Driencourt, Jacques, 332
Dulles, John Foster, 113, 114, 130, 426
Durieux, 395, 401
Duvalier, François, 207
Dünya Bankası, 34, 232, 235, 237, 239, 241, 243, 267, 269, 270, 314

Eban, Abba, 43, 46, 47, 60, 63, 89
Ecevit, Bülent, 53, 181, 451, 452
Eden, Anthony, 82, 83, 85, 86, 91, 92, 109, 113, 130, 174, 294, 417, 421
Eisenhower, Dwight, 104, 113, 114, 127, 145, 205, 306
El Salvador, 95, 308, 309
Elekdağ, Şükrü, 12, 65
Elliott, Henry, 335
Endonezya, 120, 140, 230, 233, 242
Enver Paşa, 480

EOKA, 416, 417, 424, 426, 436, 438, 439, 450, 451
Eralp, Orhan, 430
Eritre, 197
Erkin, Feridun Cemal, 12, 23, 84, 117, 128, 391, 399, 400, 405, 440
Ermenistan, 223, 255, 337
Esenbel, Melih, 12, 415, 416, 418, 419, 421, 423, 424, 426, 427, 428, 431, 432, 435
Ethem, 422
Etniki Eterya, 477
Etyopya, 197

Falkland, 184, 311
Farrere, Claude, 345
Faruk, Kral, 127, 128
Fas, 47, 122, 123, 222
Faysal, Emir, 41, 390
Ferry, Jules, 256
Fiji, 140
Filemon, 411
Filipinler, 230, 244
Finlandiya, 93, 442
FLN, 122
Foot, Hugh, 435
Ford, Gerald, 206, 218, 456
Forsthoff, 441
Fransa, 23, 37, 42, 43, 53, 57, 70, 76, 79, 88, 94, 95, 97, 110, 114, 129, 134, 135, 143, 150, 155, 163, 166, 168, 170, 172, 178, 179, 190, 191, 216, 222, 223, 227, 230, 238, 251, 259, 263, 272, 274, 275, 287, 290, 341
ve AB., 61
ve Almanya, 21, 35, 54, 72, 74, 171, 173
ve Basın, 301, 302, 303, 307
ve Cezayir, 121, 122, 182
ve Hatay, 362, 391, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 407
ve İkinci Dünya Savaşı, 71, 80, 144
ve İnsan Hakları, 174, 256, 278, 288, 292
ve Lozan, 357, 376, 380, 381, 385, 386
ve Musul, 365
ve NATO, 104, 145, 146
ve Ortadoğu, 40, 113, 115, 127, 176, 212, 294
ve Osmanlı İmparatorluğu, 41
ve Türkiye, 39, 64, 65, 66, 84, 98, 123, 124, 125, 350, 352, 449
ve Yaptırımlar, 197
ve Yunanistan, 56, 476, 480, 484
Freedom House, 139, 140
Freeman, 28, 29, 67, 108, 192, 198, 199
Fukuyama, Francis, 152
Fuller, 342
Fulwood, 310

G-7, 55
Galib Kemali Bey, 482
Gana, 270, 294
Gandi, Mahatma, 141, 142
Garoni, 383
Gaulis, George, 377
Gibbons, Scott, 455
Gizikis, Phaidon, 451, 453
Gladstone, William Edward, 409
Glubb Paşa, 126, 130
Goldberg, 309, 310
Gorbaçev, Mihail, 55, 135, 136
Göbbels, Paul, Joseph, 343
Göben ve Breslau, 38, 483
Gökçen, Sabiha, 402
Göring, Hermann, 73
Greenpeace, 347
Grenada, 206, 321, 430
Grew, John, 349, 358, 359, 365, 368, 369, 376, 377, 382, 387, 388
Grey, Edward, 42, 68, 338, 341, 412

Grivas, General, 417, 424, 436, 439, 446, 447
Gromyko, Andrey, 134, 144, 175
Guantanamo, 207
Guatemala, 255
Gümrük Birliği, 243
Gündüz, Asım, 405
Güneş, Turan, 13, 456
Güney Afrika, 197, 213, 258, 259, 317
Güney Kore, 24, 223, 227, 230, 236
Günver, Semih, 12, 92, 117, 121, 123, 124, 128, 130, 415, 418, 420, 430
Gürcistan, 136, 140, 163, 223, 255
Gürün, Kâmuran, 12, 329, 336, 338

Haass, Richard, 199
Habeşistan, 21, 22, 250
Haiti, 95, 197, 206, 208
Halefoğlu, Vahit, 12, 66
Halifax, Lord, 72
Hallstein Doktrini, 60
Hamlin, Cyrus, 336
Harding, Warren, 44, 170
Harriman, Averell, 63, 89
Harrington, General, 351, 352, 353, 354
Haşimi Hanedanı, 115
Hatay, 18, 28, 183, 348, 362, 383, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 500
Healey, 295
Helms-Burton, 206, 218, 219
Helsinki Nihai Senedi, 132, 142
Helsinki Watch, 284
Henderson, Neville, 62
Heredot, 166
Herzl, Theodor, 408
Hırvatistan, 159, 160, 161
Hindistan, 29, 120, 141, 142, 143, 151, 155, 158, 227, 230, 252, 336, 368
Hiroşima ve Nagazaki, 254
Hitler, Adolf, 21, 22, 23, 45, 62, 63, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 82, 111, 172, 173, 294, 343, 344
Holbrook, Richard, 49, 469, 470
Hollanda, 58, 59, 113, 178, 190, 194, 223, 224, 259, 263, 274, 403
Hopkinson, Henry, 417
Hugenberg, Alfred, 343
Hull, Cordell, 85, 89, 94
Humeyni, Ayetullah, 157, 312
Huntington, Samuel, 157, 415
Hüseyin, Hicaz Emiri, 37, 40, 41, 47

IFOR, 162, 163
ILO, 286
IMF, 34, 232, 233, 234, 235, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 267, 269, 270
Irak, 21, 40, 93, 115, 126, 129, 130, 131, 153, 154, 155, 156, 157, 184, 197, 198, 208, 210, 211, 212, 263, 363, 366, 367, 494
Ironside, General, 76
Ismay, Lord, 427
Işık, Hasan Esat, 64, 65

İbn Suud, 41
İlksel, Settar, 422, 423
İnan, Kâmran, 12, 60, 144, 166, 175, 186
İngiltere, 21, 24, 28, 43, 44, 45, 53, 54, 56, 58, 61, 68, 70, 79, 82, 90, 91, 94, 95, 99, 101, 104, 110, 130, 135, 143, 144, 145, 150, 155, 163, 166, 167, 168, 169, 174, 178, 184, 190, 192, 199, 213, 216, 227, 238, 259, 263, 268, 272, 287, 292, 295, 303, 344, 352, 365, 456, 476, 480, 484, 485, 490, 491,
ve Güç Politikası, 170, 171
ve Hatay, 403
ve İkinci Dünya Savaşı, 80, 172
ve İnsan Hakları, 254, 275, 279, 288, 292

ve Kamuoyu, 294, 301, 302, 307, 308, 311
ve Kıbrıs, 13, 14, 183, 362, 409, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 424, 425, 427, 428, 429, 431, 432, 433, 434, 439, 440, 442, 451, 452, 453, 454, 463, 493
ve Lozan, 357, 359, 361, 379, 388
ve Musul, 362, 364, 366, 367
ve NATO, 107, 108, 109
ve Ortadoğu, 40, 41, 113, 114, 115, 116, 125, 126, 127, 129, 131, 176, 182, 212
ve Propaganda, 333, 334, 335, 336, 338, 341, 345
ve Türkiye, 22, 23, 37, 38, 39, 42, 84, 85, 86, 87, 92, 98, 103, 350, 351, 352, 353, 355, 478, 479, 481, 482, 483
ve Yatıştırma Politikası, 62, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77
İnönü, İsmet, 13, 28, 31, 35,49, 54, 66, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 101, 113, 119, 121, 193, 335, 349, 351, 352, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 361,362, 363, 364, 368, 369, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 395, 397, 400, 401, 402, 407, 432, 443, 444, 445, 472, 485
İnsan Hakları Divanı, 29, 262, 287, 493
İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 263, 264, 277, 286
Ioannides, 453
İran, 63, 77, 93, 126, 127, 130, 131, 157, 204, 208, 209, 210, 214, 219, 224, 227, 263, 298, 310, 312, 365
İspanya, 24, 58, 110, 146, 166, 178, 197, 199, 223, 224, 227, 230, 263, 284, 287, 292
İsrail, 24, 47, 48, 55, 114, 115, 116, 158, 176, 181, 199, 219, 222, 227, 236, 242, 244, 259, 263, 278, 286, 294, 311
İsveç, 77, 166, 223, 227, 230, 238, 274, 279, 280, 281, 442
İsviçre, 190, 279, 357, 370, 372, 462, 470
İtalya, 21, 22, 23, 37, 42, 43, 57, 58, 72, 75, 77, 88, 97, 106, 163, 170, 172, 178, 190, 223, 227, 230, 231, 238, 250, 274, 287, 288, 345, 350, 352, 357, 369, 423, 475, 478, 479, 481, 482, 484, 485, 486, 487
İzzettin Paşa, 401

Jackson, Andrew, 203, 260, 300
Jamaika, 282
Japonya, 77, 88, 89, 91, 107, 150, 156, 170, 172, 192, 210, 215, 222, 223, 224, 227, 250, 253, 254, 271, 357
Jefferson, Thomas, 199, 299
Johnson, Lyndon, 13, 20, 113, 118, 119, 443, 444, 445, 447
Jüpiter füzeleri, 119

Kahire, 40, 54, 85, 86, 87, 109, 116, 122, 123, 127, 144, 413
Kamboçya, 95, 253
Kanada, 20, 74, 172, 178, 210, 216, 222, 230, 241, 271, 314, 442
Kanatlı, Şükrü, 405
Karabekir, Kazım, 356
Karamanlis, Konstantin, 56, 431, 433, 453
Karasapan, Celal Tevfik, 404
Kardak, 18, 28, 147, 184, 348, 474,475, 476, 487, 488, 489, 497, 500
Katar, 225
Kennedy, John, 19, 48, 117, 118, 143, 167, 168, 169, 170, 171, 205, 241, 295
Kennedy, Robert, 48, 117, 118

Kent, Necdet, 173
Keşmir, 29, 151
KFOR, 163
Khor, 271
Kıbrıs, 13, 14, 18, 24, 28, 30, 31, 49, 59, 62, 68, 95, 113, 119, 125, 129, 132, 159, 182, 183, 187, 201, 202, 218, 219, 227, 292, 294, 317, 318, 330, 345, 348, 360, 362, 374, 377, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 485, 491, 492, 493, 494, 500
Kırgızistan, 224
King-Krane, 391
Kinross, Lord, 352, 355, 356, 362, 366, 369, 377, 384, 401
Kipling, Rudyard, 333, 334
Kipriyanu, Spiros, 460, 461, 462
Kissinger, Henry, 20, 26, 47, 48, 54, 55, 60, 68, 71, 77, 89, 91, 93, 106, 108, 109, 113, 114, 115, 130, 134, 136, 144, 145, 149, 152, 172, 193, 203, 225, 234, 245, 249, 444, 451, 452, 455, 456, 457
Kitsikis, Dimitri, 344
Klerides, Glafkos, 13, 31, 417, 424, 439, 440, 445, 449, 453, 455, 457, 458, 459, 465, 471
Kohl, Helmut 55, 56, 57
Kollias, 447
Kolombiya, 239
Kongo, 62, 251, 252, 254
Konstantin, Kral, 351, 412, 431, 453
Kore, 103, 104, 233
Kosova, 49, 146, 159, 160, 162, 163, 164, 184, 185
Kosta Rika, 282
Köprülü, Fuat, 415, 416
Körfez Savaşı, 153, 164, 184
Kranidiotis, Nikos, 436
Kruşçev, Nikita, 48, 105, 116, 117, 118
Ku Klux Klan, 257
Kuneralp, Zeki, 12, 87, 103, 121, 449
Kut-ul Amare, 41
Kuveyt, 153, 184, 210, 211, 212
Kuzey Kore, 24, 149, 214
Küba, 48, 112, 116, 117, 118, 119, 132, 149, 205, 206, 214, 298, 308, 310, 445
Küçük, Fazıl, 436, 450
Küçük Mehmet Paşa, 409

Lafontaine, Oscar, 134
Langsing, R., 484
Laval, Pierre, 174
Law, Bonnard, 355, 362
Lawrence, 40, 41
Layard, Henry, 335
Leeper, Reginald, 414
Lefever, Ernest, 282
Lenin, Vladimir İlyiç, 44, 97
Lesoto, 140
Lewis, Bernard, 140, 261, 303
Liberya, 197
Libya, 123, 197, 209
Lincoln, Abraham, 252
Lippmann, Walter, 294, 295
Lissarides, 439
Lloyd, Selvyn, 432
Lloyd George, 20, 39, 43, 333, 344, 350, 351, 355, 356, 362, 388
Lokarno, 104
Lomé Sözleşmesi, 237, 241
Loraine, 23
Lord Balfour, 41
Lord Curzon, 31, 143, 193, 351, 356,

357, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 368, 369, 372, 373, 374, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 386, 486
Lord Kitchener, 39, 341
Lord Moran, 84
Lord Rotschild, 41
Louis, XVI., 302
Lowry, Heat, 340
Lozan, 12, 18, 21, 28, 31, 35, 49, 66, 67, 121, 169, 182, 183, 193, 281, 292, 335, 348, 349, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 393, 394, 395, 419, 420, 421, 435, 464, 479, 485, 486, 487, 489, 500
Lumumba, Patrice, 254
Luthuli, 258
Lübnan, 40, 115, 130, 310, 391, 394, 396, 407
Lüksemburg, 56, 57, 59, 280, 468, 471, 488
Lütfi Efendi, 303

Mac Arthur, Douglas, 23
Macaristan, 53, 90, 104, 106, 109, 114, 133, 147, 190, 191, 221, 222, 263, 274
MacCauley, T. B., 252
MacDonald, 72
MacMahon, Henry, 40
MacMillan, 113, 145, 294, 420, 421, 427, 428, 429, 433
Mahatir, Mohamed, 245
Major, John, 61
Makarios, 59, 415, 417, 425, 426, 427, 432, 434, 435, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 453, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 462
Makbule Hanım, 403
Makedonya, 159, 160, 161, 318, 360, 480
Malavi, 140
Malenkov, Georgy, 104
Malezya, 209, 245, 294
Mali, 140
Manac, Etienne, 66
Mandel, 74
Mandela, Nelson, 258
Markoviç, Ante, 315
Marshall, George, 102, 138, 241
Marshall Planı, 102
Martino, 423
Masterman, 333
Mavros, Yorgo, 13
May, Karl, 324
Mazarakis, 353
McCarthy, 41, 43, 146, 169, 306, 340, 351, 358, 360, 373, 412, 478, 481
Meksika, 222, 225, 230, 233, 246, 251
Melek, Abdurrahman, 400, 405, 406
Mendelson, Maurice, 463, 464
Menderes, Adnan, 49, 123, 124, 416, 418, 421, 423, 424, 425, 428, 431, 433, 472
Menemencioğlu, Numan, 83, 85, 86, 87, 109, 403
Menshikov, 48
Mısır, 47, 55, 112, 114, 115, 119, 126, 127, 128, 129, 130, 157, 158, 210, 211, 212, 225, 227, 236, 244, 421
Michel, Albin, 251
Michel, Louis, 255
Miklas, 45
Miliukoff, 42
Miller, Arthur, 306
Milletler Cemiyeti, 20, 21, 22, 71, 170, 365, 366, 367, 370, 373, 374, 391, 396, 397, 399, 403, 404, 486, 487, 491

Milli Misak, 28, 392
Milosoviç, Slobodan, 77, 159, 160, 162, 315
Miralay Recep Bey, 392
Mitterand, François, 56, 66
Mobutu, 255
Moldava, 223
Molotov, Vyacheslav, 76, 80, 85, 91, 98, 99, 100
Mondoros Mütarekesi, 390, 391
Montagna, 373, 383, 385
Montrö Sözleşmesi, 98, 99, 100, 101, 389, 500
Morgenthau, 340
Mozambik, 95, 140, 231
Mubarek, Hüsnü, 129
Mudanya Mütarekesi, 352, 353, 356, 360, 394
Mugabe, 245
Musaddık, 126
Musaveni, 245
Mussolini, Benito, 21, 173, 357, 358, 382
Musul Meselesi, 362, 363, 364, 365, 366, 382, 399
Münih Antlaşması, 23, 72, 73, 74, 75, 171, 307
Myatovich, Chedov, 335

Namibia, 95, 140, 244, 252
Napoleon Bonaparte, 112, 302
Nasır, Cemal Abdül, 112, 115, 116, 127, 128, 130, 157
NATO, 50, 54, 55, 58, 78, 95, 100, 102, 103, 104, 105, 107, 113, 114, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 125, 127, 131, 132, 134, 136, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 160, 161, 162, 163, 164, 177, 178, 179, 180, 181, 184, 185, 194, 196, 202, 219, 238, 262, 291, 296, 311, 326, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 442, 443, 444, 451, 457, 460, 472, 473, 488, 489, 491, 498
Necib, General, 127
Nehru, Pandit, 120
Nepal, 140
Nicolareizes, 445
Nicolson, Harold, 60, 334
Nikaragua, 140, 206, 282, 317
Nixon, Richard, 20, 70, 107, 108, 199, 215, 244, 306, 456
Noel-Baker, Philip, 414
Noradunkyan, 372
Norveç, 48, 178, 210, 223, 259
Nunn, Sam, 208
Nur, Rıza, 356, 373
Nuri Said, 116, 130, 131
Nürnberg Mahkemesi, 259, 260

OECD, 245, 268, 269, 271
On İki Ada, 83, 362, 369, 419, 475, 489
Orbay, Rauf, 356, 384, 385
Orlando, 43
Ormerod, 192
Osmanlı İmparatorluğu, 53, 67, 106, 125, 182, 183, 302, 303, 329, 336, 337, 338, 357, 362, 371, 372, 377, 379, 383, 387, 389, 390, 392, 394, 408, 409, 411, 419, 435, 441, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 495
Ostpolitik, 61
Özal, Turgut, 125, 243
Özbekistan, 224

Pakistan, 29, 131, 151, 155, 204, 215, 227
Palamas, 440
Palarait, Michel, 413
Palmerston, Lord, 68
Panama, 321
Papadopulos, Andreas, 436
Papadopulos, Tassos, 436, 437

Papagos, Alessandros, 416, 417
Papahk, 476
Papandreu, Andreas, 475
Papandreu, George, 53, 488, 489
Papandreu, Yorgo, 435, 442, 447
Paraguay, 140
Paris, 382
Pellé, General, 352, 354, 383, 385
Pétain, Mareşal, 173, 174
Philips, Peter, 313
Picot, Charles, 40
Pipinellis, 448
Plaza, Galo, 447
Poincaré, Raymond, 121, 351, 356, 357, 358, 382, 386
Polonya, 61, 62, 73, 75, 77, 80, 81, 90, 92, 106, 133, 147, 172, 190, 191, 215, 222, 223, 250, 257, 274, 287, 288
Potsdam, 88, 90, 91, 92, 100, 144
Powell, Colin, 208, 309
Prens George, 478
Preval, 208
Prusya, 168, 256
Pundik, Herbert, 322

Rabin, Yitzhak, 259
Radcliff, Lord, 422, 423
Radio Free Asia, 307
Radio Free Europe, 307
Radio Liberty, 307
Reagan, Ronald, 133, 134, 135, 204, 208, 216, 267, 282
Reddaway, John, 455
Reed, John, 342
Reynaud, Paul, 74, 173
Rıza Pehlevi, 126
Ribbentrop, Joachim von, 62, 72, 76
Richard, Kral, 408
Richardson, L.F., 166
Rodezya, 197, 199, 318
Romanya, 90, 108, 109, 131, 221, 357, 383
Ronart, Stephen, 389
Roosevelt, Franklin, 21, 53, 54, 56, 74, 79, 80, 81, 82, 83, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 96, 99, 105, 107, 109, 110, 143, 144, 149, 172, 253, 297, 304, 305, 341
Rouillon, Léon, 345
Ruanda, 197, 269
Ruhr, 21
Rumbolt, Horace, 349
Rusk, Dean, 118
Rusya, 23, 28, 39, 41, 42, 44, 45, 48, 49, 54, 76, 79, 81, 83, 84, 85, 90, 91, 92, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 109, 111, 114, 116, 137, 142, 147, 149, 155, 162, 163, 180, 195, 197, 210, 215, 222, 223, 224, 225, 227, 230, 253, 286, 303, 335, 362, 367, 371, 409, 469, 476, 480, 481, 483, 484

Sadak, Necmettin, 415
Said Halim Paşa, 479, 482, 483
Saint-Jean-de-Maurienne Antlaşması, 37, 42
Saka, Hasan 100, 356, 359
Salisbury, Lord, 427
Samson, Nikos, 439, 451, 453, 455
Sandys, Duncan, 440
Saraçoğlu, Şükrü, 98, 400
Sarper, Selim, 99, 100
Savimbi, Jonas, 317
Sazanov, 42
Schmidt, Helmut, 57, 328
Schneider, George, 340
Schultz, George, 208
Schuschnigg, Kurtvon, 45
Sedat, Anvar, 157
Selahattin Adil Paşa, 392
Senegal, 250
Sevüktekin, Kazım, 402
Seyss-Inquart, 45
Seyşel, 425, 426

Sezgin, Fuat, 182
SFOR, 162, 163
Sheridan, Clare, 351
Shevardnadze, Eduard, 136
Short, Clare, 69
Sırbistan, 159, 161, 335, 483
Sierra Leone, 197, 269
Simitis, Kostas, 476, 488
Sims, William, 342
Singapur, 294
Sisco, 452
Skouras, 472
Slovakya, 222, 223
Slovenya, 159, 160, 161
Smith, Adam, 217, 344
Solidarnosc, 133
Somali, 197
Sorokin, Pitirim, 166
Sossides, 445
Sovyetler Birliği, 24, 30, 44, 47, 55, 60, 63, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 84, 89, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 126, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 144, 147, 157, 158, 176, 196, 203, 205, 206, 214, 259, 282, 286, 296, 307, 311, 312, 357, 443, 487
Soyak, Hasan Rıza, 397, 398
Sökmen, Tayfur, 391, 392, 393, 394, 395, 398, 400, 405, 406, 407
Sökmensüer, Şükrü, 398, 400
Spaak, Paul Henri, 423, 428, 429
Sri Lanka, 140
Stalin, Josef, 21, 76, 77, 79, 80, 81, 83, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 98, 99, 101, 102, 104, 108, 111, 143, 253
Stefanopulos, 434, 446
Stercken, Hans, 327
Stiglitz, Joseph, 245
Storrs, Ronald, 413
Streit, G., 389
Sudan, 197, 269, 294
Suriye, 40, 83, 115, 116, 204, 210, 212, 362, 390, 391, 394, 396, 397, 399, 402, 403, 406, 407
Suudi Arabistan, 210, 212, 229
Süveyş, 95, 112, 114, 115, 119, 122, 125, 127, 129, 130, 132, 143, 176, 182, 211, 294, 310
Sykes, Mark, 40

Şeyh Sait, 366
Şili, 282, 298
Şimşir, Bilal, 12
Şükrü Kaya, 397, 398

Tahran, 54, 63, 79, 80, 81, 82, 83, 88, 89, 99, 131, 144, 208
Talat Paşa, 483
Tanzania, 140
Tayland, 230, 233, 247
Tayvan, 61, 227, 236
Tevfik Paşa, 39
Thatcher, Margaret 56, 61, 268
Theodore, 107, 304, 341
Tito, Josip Broz, 88, 131, 158, 159, 160, 315
Toynbee, Arnold, 334, 336, 337, 338, 340, 344, 441
Trepoff, 42
Trotsky, Leon, 303
Truman, Henry, S. 21, 69, 70, 89, 90, 91, 92, 93, 96, 101, 102, 105, 109, 127, 138, 143, 149
Tunus, 122, 123
Tuomioja, 442, 445, 447
Türkiye, 12, 17, 22, 30, 36, 37, 39, 42, 48, 51, 56, 57, 59, 61, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 85, 93, 106, 112, 121, 129, 142, 157, 161, 162, 163, 164, 178, 180, 183, 186, 189, 190, 191, 195, 197, 202, 223, 224, 225, 230, 240, 242, 243, 248, 273, 274, 287, 311, 320, 323, 328, 332, 340, 345, 348,

349, 350, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 388, 389, 392, 396, 399, 402, 403, 409, 410, 415, 422, 424, 428, 432, 437, 438, 440, 442, 444, 445, 446, 448, 449, 451, 452, 456, 460, 462, 464, 466, 467, 468, 470, 471, 472, 481, 490, 491, 493, 494, 498, 499, 500, 501
ve AB., 52, 58, 469
ve ABD, 34, 102, 201, 218, 219, 227, 387, 457, 497
ve Almanya, 187
ve Bağdat Paktı, 131
ve Bağlantısızlar Hareketi, 120
ve Basın, 303, 304, 308, 322, 326, 327, 330, 331
ve Birinci Dünya Savaşı, 38, 483
ve Cezayir, 123, 124, 125, 127
ve Demokrasi, 140, 141, 158
ve Ege Adaları, 369, 370, 474, 475, 478, 485, 486, 487
ve Fransa, 401
ve Hatay, 394, 395, 397, 398, 400, 404, 405, 406, 407
ve Irak, 21, 130, 153, 154, 155, 198, 210, 211
ve İkinci Dünya Savaşı., 28, 54, 82, 83, 84, 86, 87, 109
ve İnsan Hakları, 261, 275, 281, 283, 284, 285, 88, 289, 290, 291, 292, 293, 328, 347
ve Kıbrıs, 13, 14, 31, 49, 62, 113, 182, 411, 416, 418, 419, 420, 421, 426, 427, 430, 431, 434, 435, 441, 443, 447, 450, 453, 454, 455, 458, 459, 463, 473
ve Küba Krizi, 117, 118, 119
ve Mısır, 128
ve Mudanya Mütarekesi, 351, 352, 353, 354
ve Musul, 363, 364, 365, 366, 367
ve NATO, 103, 105, 132, 181
ve Orta Asya, 148
ve Rusya, 77, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 101
ve Yabancı Propagandalar, 317, 318, 329, 335, 336, 337, 338, 339
ve Yunanistan, 24, 35, 53, 146, 147, 184, 385, 386, 423, 425, 482, 488, 489
Tyrell, William, 384

Uganda, 231, 235, 245
Ukrayna, 140, 163, 224, 253
Uluslararası Adalet Divanı, 21, 29, 489
Uluslararası Af Örgütü, 284, 287, 291
UNCTAD, 237
UNDP, 270, 276
UNICEF, 263, 269
UNMIH, 208
UNPROFOR, 162, 163
Uruguay, 282
Us, Asım, 402

Ürdün, 47, 116, 126, 130, 198, 210, 211

Vahdettin, Sultan, 329
Vance, Cyrus, 203
Vanderlip, 44
Varşova Paktı, 102, 112, 132, 136, 139, 146, 160, 178, 194, 296, 316
Vasiliu, Yeorgios, 462, 465
Venizelos, Elefteros, 35, 39, 344, 358, 360, 361, 374, 385, 386, 412, 413, 416, 434, 472, 482, 483, 484, 485
Versay, 21, 43, 53, 71
Vichy, 173, 174
Vietnam, 20, 48, 104, 146, 149, 176, 182, 298, 321
Villenau, 399
Voltaire, 371

Von Papen, 45, 83
Vorster, Johannes, 259

Wassenaar, 194
Watergate, 321
Weber, Mark, 334, 346
Welles, Orson, 306
Wellington House, 333, 335, 336, 337
Wells, H.G., 333
Wiedemann, 73
Wilhelm, II. İmparator, 333, 412
Wilson, Woodrow, 19, 20, 43, 44, 45, 53, 56, 106, 107, 149, 172, 192, 193, 294, 297, 342, 361, 391, 451, 454
Wolfowitz, Paul, 141
Woodhouse, C.M., 414

Yakovas, 472
Yalta, 88, 89, 90, 144
Yavuzalp, Ercüment, 12, 103, 127, 131, 472
Yeltsin, Boris, 137
Yemen, 212
Yolga, Namık, 173
Yorgacis, Polikarpos, 436, 438, 439
Yugoslavya, 77, 78, 88, 90, 97, 109, 131, 152, 158, 159, 160, 162, 164, 197, 221, 315
Yukarı Karabağ, 255
Yunanistan, 13, 24, 28, 34, 35, 39, 50, 53, 56, 62, 77, 82, 97, 102, 103, 108, 123, 131, 146, 161, 164, 178, 184, 190, 191, 218, 219, 222, 223, 227, 273, 287, 344, 351, 353, 357, 362, 376, 385, 386, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 423, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 432, 433, 434, 436, 438, 440, 442, 443, 446, 447, 449, 450, 451, 453, 455, 456, 459, 461, 462, 463, 464, 466, 467, 469, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 481, 482, 483, 484, 486, 487, 488, 489
Yusuf Kemal Bey, 393
Yusuf Ziya Bey, 359

Zaharof, Basil, 39
Zaimis, 483
Zorlu, Fatin Rüştü 24, 49, 120, 121, 415, 418, 419, 420, 421, 426, 429, 430, 431, 432, 434

Onur Öymen, Galatasaray Lisesi'ni ve Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten sonra aynı fakültede doktora yaptı. 1964 yılında girdiği Dışişleri Bakanlığı'nda üstlendiği görevler arasında Bakan Özel Danışmanlığı, Siyaset Planlama Dairesi Başkanlığı, Kopenhag ve Bonn Büyükelçilikleri, Dışişleri Müsteşarlığı ve Türkiye'nin NATO Daimi Temsilciliği görevleri de var. Öymen'in *Türkiye'nin Gücü* kitabı İngilizce ve Almancaya çevrildi. Andrew Mango, Öymen'in bu eseri hakkında şunları yazdı: "Cumhuriyetin elde ettiği başarıların en etkileyici ve en iyimser anlatımı Onur Öymen'in kaleminden yazıldı. Onun mesajı şu: İşte geldik, buradayız, eskisinden çok daha fazla hesaba katılmalıyız." Öymen'in ikinci kitabı *Geleceği Yakalamak* hakkında Profesör Emre Kongar'ın görüşleri şöyle: "Öymen bu ikinci kitabında, içinde yaşadığımız dünyayı son derece sağlam bir görüş çerçevesinde irdeliyor... çok değerli bilgileri, çok doğru bir yaklaşımla bütünleştirmeyi başarmış. Öymen'in *Geleceği Yakalamak* adlı çalışmasını mutlaka okuyun."

Silahsız Savaş Onur Öymen'in üçüncü kitabı. Bu çalışmasında Öymen, geçmişten bugüne kadar uluslararası ilişkiler alanında yaşanan olayları, çatışmaları dikkat çekici yönleriyle anlatırken, diplomasinin gerçekte bir mücadele sanatı olduğunu göstermeye çalışıyor. Sessiz diplomasi nedir? Askeri, siyasi ve ekonomik güç sahibi olmak niçin önemlidir? Nüfuz mücadeleleri, çıkar çatışmaları, dış baskılar, yaptırımlar devletler arasındaki ilişkileri nasıl etkiliyor? Uluslararası ekonomik ilişkilerde siyasal tercihler ne rol oynuyor? Devletler dış yardımları, dış ticareti, dış yatırımları nasıl yönlendiriyorlar? Uluslararası alanda demokrasinin ve insan haklarının gerçek boyutu nedir? Kamuoyu nasıl yönlendiriliyor? Türkiye karşıtı propagandaların kökü nereye kadar gidiyor? İşte bu kitapta bu gibi soruların cevapları araştırılıyor.

Bu çalışmada ayrıca, Cumhuriyet döneminde ulusal çıkarları korumak için diplomasinin ve askeri güç unsurunun nasıl kullanıldığı örnekler verilerek anlatılıyor. Bu çerçevede Lozan Konferansı, Hatay'ın Anavatan'a katılması, Kıbrıs Barış Harekâtı ve Kardak Krizi kapsamlı olarak ele alınıyor. Bütün bu olaylarda Türkiye'nin sergilediği kararlı ve cesaretli politikalar dile getiriliyor. Türkiye'nin varlığını, gücünü, etkinliğini koruyabilmesinin Atatürk'ün temellerini attığı barışçı, ama aynı zamanda şahsiyetli ve gerçekçi politikaların sürdürülmesiyle mümkün olabileceği vurgulanıyor.

www.remzi.com.tr
ISBN 975-14-0862-8
9 789751 408624